Világ proletárjai egyesüljetek!

LENIN

MŰVEI

4

AZ OROSZNYELVŰ KIADÁS
AZ OK(b)P IX. KONGRESSZUSÁNAK
ÉS A SZOVJETEK
II. ÖSSZSZÖVETSÉGI KONGRESSZUSÁNAK
HATÁROZATA ALAPJÁN JELENIK MEG

V. I. LENIN

MŰVEI

SZIKRA KIADÁS BUDAPEST

V. I. LENIN

MŰVEI

4\.

KÖTET

1898—1901 április

SZIKRA KIADÁS BUDAPEST 1953

Az orosz eredeti címe:

ИНСТИТУТ МАРКСА–ЭНГЕЛЬСА–ЛЕНИНА ПРИ ЦК ВКП(б)

В. И. ЛЕНИН. СОЧИНЕНИЯ

ИЗДАНИЕ ЧЕТВЕРТОЕ. ТОМ 4. ГОСПОЛИТИЗДАТ 1946

Lenin műveinek magyar kiadása a moszkvai Marx—Engels—Lenin Intézet által sajtó alá rendezett negyedik orosznyelvű kiadás nyomán, a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozata alapján jelenik meg.

ELŐSZÓ

A negyedik kötetbe foglalt munkákat Lenin 1898 február és 1901 február között írta. Ezekben a műveiben Lenin harcol azért, hogy a munkásmozgalomban győzelemre juttassa a forradalmi marxizmust, leleplezi a narodnyikok, a „legális marxisták“ és az „ökonomisták“ forradalomellenes nézeteit.

„Megjegyzés a piacelmélet kérdéséhez (Tugan-Baranovszkij úr és Bulgakov úr vitájával kapcsolatban)“, „Mégegyszer a realizálás elméletének kérdéséhez“, „Kapitalizmus a mezőgazdaságban (Kautsky könyvéről és Bulgakov úr cikkéről)“ c. cikkei a „legális marxisták“ ellen irányulnak, akik a burzsoázia érdekeinek akarták alárendelni és azokhoz akarták hozzáidomítani a munkásmozgalmat.

Ebbe a kötetbe iktattuk be Leninnek az „ökonomizmus“ ellen írt első munkáit: „Az oroszországi szociáldemokraták tiltakozása“, a „Rabocsaja Gazeta“ 3. száma részére írt cikkek, a „Retrográd irányzat az orosz szociáldemokráciában“, „A «Profession de foi»-val kapcsolatban“ c. művei, amelyekben feltárta az „ökonomisták“ opportunizmusát, és rávilágított arra, hogy az „ökonomizmus“ a nemzetközi opportunizmus egyik válfaja („orosz talajba átültetett bernsteinizmus“). Az „ökonomisták“ antimarxista álláspontjával Lenin a szocializmus és a munkásmozgalom egyesítésének tervét állította szembe.

A kötet több cikke mintaképe a leleplező publicisztikának, amelynek Lenin a cári hivatalnokok önkénye ellen, a nagy néptömegek öntudatának felébresztéséért vívott harcban óriási jelentőséget tulajdonított. Ilyen cikkek

a következők: „Üsd, csak ne verd agyon“, „Minek siettessük az idők változását?“ és „Objektív statisztika“, amelyek „Alkalmi megjegyzések“ gyüjtőcímmel jelentek meg, „Katonának adtak 183 diákot“, előszó a híres harkovi 1900 május elsejével foglalkozó „Májusi napok Harkovban“ c. brosúrához, „A békéltető bizottságokról“ c. cikk, amelyet Lenin abból az alkalomból írt, hogy a gyárfelügyelőséget rendőri funkciókkal ruházták fel.

A kötetbe felvett több műben Lenin az „Iszkra“ c. országos illegális marxista lap megszervezésével foglalkozik: „Az «Iszkra» és a «Zarja» szerkesztőségi nyilatkozatának tervezete“, „Hogyan történt, hogy egy hajszál híján kialudt a «Szikra»?“ és „Az «Iszkra» szerkesztőségének nyilatkozata“.

Lenin, amikor hozzáfogott a forradalmi marxizmus egységes zászlaja alatt az opportunizmus, a kontárkodás, az eszmei zűrzavar és a tévelygések ellen harcoló párt megteremtéséhez, említett írásaival, valamint a „Programmunk“, „Pártunk programmjának tervezete“, „Mozgalmunk legfontosabb feladatai“ és „A munkáspárt és a parasztság“ c. cikkekkel kijelöli az oroszországi marxista szervezetek és az oroszországi munkásmozgalom feladatait.

Ebben a kötetben jelenik meg először a Művekben az az „Egyezmény-tervezet“, amelyben Lenin leszögezte, hogy milyen feltételekkel lehetséges a megegyezés a plehanovi „Munka Felszabadítása“ csoporttal az „Iszkra“ c. lap és a „Zarja“ c. folyóirat kiadására vonatkozólag. E „tervezet“ alapján kezdték meg az „Iszkra“ kiadását.

V. I. LENIN

1897

GYÁRI STATISZTIKÁNK KÉRDÉSÉHEZ

(KARISEV PROFESSZOR ÚJABB STATISZTIKAI HŐSTETTEI)[1]

Az orosz olvasóközönség eléggé élénken érdeklődik gyári statisztikánk és a belőle levont főbb következtetések iránt. Ez az érdeklődés teljesen érthető, minthogy ez a kérdés szorosan összefügg egy sokkal tágabb kérdéssel, azzal, hogy mi lesz „a kapitalizmus sorsa Oroszországban". Gyári statisztikánk kidolgozása azonban, sajnos, a legkisebb mértékben sincsen arányban az adatai iránt tanusított általános érdeklődéssel. Gazdasági statisztikánknak ez az ága igazán siralmas állapotban van, de talán még ennél is siralmasabb az a tény, hogy azok, akik írnak róla, gyakran bámulatos módon nem értik, milyen jellegűek azok a számadatok, amelyeket feldolgoznak, mennyire hitelesek ezek a számok és mennyire alkalmasak ilyen vagy amolyan következtetésekre. Ezt kell mondanunk Karisev úr legújabb munkájáról is, amely először az „Izvesztyija Moszkovszkovo Szelszkohozjajsztvennovo Insztyitutá"-ban („A Moszkvai Mezőgazdasági Intézet Közleményei") jelent meg (IV. évf. 1. füzet), majd külön brosúra formájában is napvilágot látott a következő hangzatos címmel: „Материалы по русскому народному хозяйству. I. Наша фабрично-заводская промышленность в половине 90-х годов"* (Moszkva 1898). Karisev úr ebben a munkában következtetéseket próbál levonni a kereskedelmi és ipari ügyosztálynak gyáriparunkkal foglalkozó legújabb kiadványából**. Az a szán-

* — „Adatok az orosz nemzetgazdaságról. I. Gyáriparunk a kilencvenes évek derekán". — *Szerk.*

** „Министерство финансов. Д-т торговли и мануфактур. Фабрично-заводская промышленность России. *Перечень фабрик*

dékunk, hogy részletesen megvizsgáljuk Karisev úr következtetéseit és különösen módszereit. Nézetünk szerint ennek a vizsgálatnak nemcsak azért lesz jelentősége, mert ezzel megállapítjuk majd, hogy X. Y. professzor úr miképpen dolgozza fel az anyagot (ehhez elegendő volna egy néhánysoros recenzió), hanem azért is, mert ez meg fogja mutatni, mennyire hitelesek gyári statisztikánk adatai, milyen következtetésekre alkalmasak és milyenekre nem alkalmasak, melyek gyári statisztikánk legfőbb hiányosságai, és mik a feladatai azoknak, akik ezt a statisztikát tanulmányozzák.

Az a forrásmunka, amelyet Karisev úr felhasznált, mint a címből is látható, a birodalomban 1894/95-ben működő gyárak jegyzéke. Irodalmunkban nem újdonság, hogy kiadják valamennyi gyár teljes jegyzékét (vagyis a *viszonylag* nagyobb ipari üzemek jegyzékét — különbözőképpen értelmezve azt, hogy milyen üzemeket kell nagyoknak tekinteni). Orlov úr és Budagov úr már 1881 óta közzétették a „Gyárak lajstromát", amelynek utolsó (3.) kiadása 1894-ben jelent meg. Sokkal korábban, még 1869-ben, „A Pénzügyminisztérium évkönyve" 1. évfolyamában megjelent a gyárak jegyzéke az iparstatisztikai kimutatásokhoz csatolt jegyzetekben. Mindezekhez a kiadványokhoz azokból a kimutatásokból merítették az adatokat, amelyeket a gyárosok törvény szerint kötelesek évente a minisztériumnak beterjeszteni. A kereskedelmi és ipari ügyosztály új kiadványának, amelyet az különböztet meg a korábbi effajta kiadványoktól, hogy valamivel több adatot közöl, egyszersmind óriási hibái is vannak, amelyek nem voltak meg a korábbi kiadásokban, és amelyek a legnagyobb mértékben megnehezítik azt, hogy e kiadványt gyári statisztikai adatgyűjteményként használjuk. A „Jegyzék" bevezetésében éppen arra utalnak, hogy ez a statisztika azelőtt nem volt kielégítő, és ilymódon világosan meghatározzák a kiadvány célját: a kiadvány nemcsak kézikönyv akar lenni, hanem éppen statisztikai adatgyűjtemény. Meghökkentő azonban, hogy mint sta-

---

и заводов". („Pénzügyminisztérium. Kereskedelmi és ipari ügyosztály. Oroszország gyáripara. *Gyárak jegyzéke*". — *Szerk.)*. Sztpétervár 1897. 63+VI+1047. old.

tisztikai kiadványban, a „Jegyzék"-ben nem találunk semmiféle összefoglaló, összesítő számadatokat. Reméljük, hogy ez a kiadvány, amely első a maga nemében, egyben az utolsó olyan statisztikai kiadvány lesz, melyben nincsenek összesítések. Egy kézikönyv számára pedig felesleges teher a töméntelen számadat formájában adott óriási mennyiségű nyersanyag. A „Jegyzék" bevezetése élesen bírálja azokat a kimutatásokat, amelyeket a gyárosok régebben a minisztériumnak beterjesztettek, és megállapítja, hogy „évről évre mindig ugyanazokat a zavaros adatokat tartalmazták, amelyek még a termelt áru mennyiségének pontos megállapítását sem tették lehetővé. Márpedig égetően szükséges, hogy a lehető legteljesebb és leghitelesebb adataink legyenek az üzemekről" (1. old.). Igazán nem védjük egy szóval sem gyári statisztikánk teljesen elavult, mind felépítését, mind minőségét tekintve teljesen reform előtti, régi rendszerét. Sajnos azonban, e statisztika állapotában a mai napig *csaknem semilyen* javulás *sem tapasztalható*. A most megjelent nagyterjedelmű „Jegyzék" még nem jogosít fel arra, hogy ennek a régi, mindenki által hasznavehetetlennek tartott rendszernek bármilyen komolyabb változásáról beszéljünk. A kimutatások „még a termelt áru mennyiségének pontos megállapítását sem tették lehetővé" ... Igen, de a legújabb „Jegyzékben" aztán egyáltalán nem találunk semilyen adatot az áru mennyiségére vonatkozólag, holott például Orlov úr „Lajstromában" meglehetősen sok gyárról, egyes iparágakban pedig csaknem valamennyi gyárról közölt ilyen adatot, úgyhogy még az összesítő táblázatban is vannak adatok a termékek mennyiségére vonatkozólag (bőripar, szeszfőző ipar, téglagyártás, daraőrlő ipar, malomipar, viaszkészítő ipar, zsiradékgyártás, lentiloló ipar, sörfőző ipar). A „Lajstrom" anyaga pedig éppen ezekből a régi kimutatásokból állt. A „Jegyzékben" nincsen semilyen adat a munkagépekre vonatkozólag, holott a „Lajstromban" egyes iparágakról voltak ilyen adatok. A „bevezetés" a következőképpen írja le a gyári statisztikánkban végbement változást: régen a gyárosok „rövid és nem eléggé világos utasítás

szerint" a rendőrség útján nyujtották be jelentéseiket, és ezeket a jelentéseket senki sem ellenőrizte. „Olyan anyag érkezett be, amelyre nem lehetett semmiféle többé-kevésbbé pontos következtetést alapozni" (1. old.). Most összeállítottak egy új, sokkal részletesebb utasítást, a gyárakkal kapcsolatos statisztikai adatok összegyüjtését és ellenőrzését pedig a gyárfelügyelőkre bízták. Első pillantásra azt hihetnők, hogy most joggal várhatunk valóban tűrhető adatokat, hiszen a helyes utasítás és az adatok ellenőrzésének biztosítása a jó statisztika két legfontosabb előfeltétele. A valóságban azonban az a helyzet, hogy ez a két előfeltétel a mai napig is abban a kezdetleges zűrzavaros formájában van, amelyben korábban volt. A „Jegyzék" a „bevezetésben" nem közölte a részletes utasítást és magyarázatát, bár a statisztikai módszertan megköveteli, hogy közöljék azt az utasítást, amely szerint az adatokat összegyüjtötték. A továbbiakban a „Jegyzék" anyagának elemzéséből meglátjuk majd, hogy a gyári statisztika utasításának *fő* kérdései teljesen tisztázatlanok maradnak. Ami az adatok ellenőrzését illeti, nézzük meg, mit ír róla olyasvalaki, aki gyakorlatilag foglalkozott ezzel az ellenőrzéssel, nevezetesen Mikulin úr, Herszon kormányzóság fő gyárfelügyelője, aki könyvében feldolgozta a Herszon kormányzóságban az új rendszer szerint összegyüjtött statisztikai adatokat.

„Arra nem volt módunk, hogy ténylegesen ellenőrizzük mindazokat a számadatokat, amelyeket az ipari üzemek tulajdonosai a benyujtott kimutatásokban közöltek, s ezért a kimutatásokat csak abban az esetben küldtük vissza kijavításra, amikor nyilvánvaló képtelenségek voltak a válaszokban más hasonló üzemek adataihoz, vagypedig az üzemben megejtett vizsgálat eredményeihez viszonyítva. *Mindenesetre az összeirásokban az egyes üzemekre vonatkozólag megadott számadatok helyességéért a felelősség mindenkor azokat terheli, akik az adatokat közölték*" („Фабрично-заводская и ремесленная промышленность Херсонской губ."*. Odessza 1897, előszó.

* „Herszon kormányzóság gyáripara és kézművesipara". — *Szerk.*

A mi kiemelésünk). Az adatok pontosságáért a felelősség tehát a régi módon magukat a gyárosokat terheli. A gyárfelügyelet képviselői nemcsak hogy nem tudták ellenőrizni valamennyi adatot, hanem még azt sem biztosították (mint alább látni fogjuk), hogy ezek az adatok egyneműek és összehasonlíthatók legyenek.

A „Jegyzéknek" és anyagának valamennyi fogyatékosságát lejjebb soroljuk majd fel részletesen. A legfőbb fogyatékossága azonban, mint már mondottuk, az, hogy teljesen hiányoznak belőle az összesítések (a „Lajstromot" összeállító magánszemélyek közöltek összesítéseket és minden újabb kiadásban még bővítették is ezeket). Karisev úrnak, aki két személy közreműködésével dolgozott, az az üdvös gondolata támadt, hogy legalább részben pótolja ezt a hiányosságot és a „Jegyzék" alapján összesíti a gyáriparunkra vonatkozó adatokat. Ez igen hasznos vállalkozás, és mindenki hálás volna érte, ha . . . ha Karisev úr, először is, összesítései közül legalább néhányat teljes formában közölt volna, és másodszor, ha az anyag felhasználásában nem mellőzte volna annyira a kritikát, hogy az már a gátlástalansággal volt határos. Karisev úr hanyagul kezelte az anyagot, és anélkül hogy statisztikailag akár csak valamelyest is „kimerítően"* feldolgozta volna, sietett „következtetéseket" levonni, s éppen ezért persze számos rendkívül furcsa hibát követett el.

Kezdjük az iparstatisztika első, alapvető kérdésével: milyen üzemek sorolandók a „gyárak" közé? Karisev úr még csak fel sem veti ezt a kérdést; bizonyára úgy véli, hogy a „gyár" pontosan meghatározott valami. A „Jegyzékre" vonatkozólag jobb ügyhöz méltó merészséggel kijelenti, hogy ez a kiadvány, a korábbiaktól eltérően, nemcsak a *nagy* gyárakat regisztrálja, hanem *valamennyi* gyárat. Ez az állítás, amelyet a szerző kétszer is megismételt (23. és 34. old.), *egyszerűen nem igaz.* Valójában

* Mint a „Russzkije Vedomosztyi" („Orosz Közlöny". — *Szerk.*) recenzióírója véli (1898. évf. 144. sz.), aki nyilvánvalóan ugyanolyan kevéssé tudta kritikusan felülvizsgálni Karisev úr következtetéseit, mint Karisev úr a „Jegyzék" számadatait.

éppen az ellenkezője igaz, a „Jegyzék“ csak *nagyobb* üzemeket regisztrál, mint a korábbi gyári statisztikai kiadványok. Azonnal megmagyarázzuk, hogyan fordulhatott elő, hogy Karisev úr „nem vette észre“ ezt a „csekélységet“, de előbb még egy történelmi megállapítást teszünk. A nyolcvanas évek derekáig gyári statisztikánkban nem volt *semmiféle* meghatározás és szabály, amely a gyár fogalmát nagyobb ipari üzemekre korlátozta volna. A „gyárak“ statisztikájába belekerültek a legkülönbözőbb ipari (és kézműves) üzemek, ami természetesen óriási zűrzavart idézett elő az adatokban, mivel valamennyi ilyenfajta üzem maradéktalan regisztrálása a rendelkezésre álló erőkkel és eszközökkel (vagyis helyes ipari összeírás nélkül) teljesen elképzelhetetlen, és egyes kormányzóságokban vagy iparágakban a legkisebb üzemek százait és ezreit is felvették, másokban pedig csak a nagyobb „gyárakat“. Természetes tehát, hogy azok, akik először próbálták tudományosan feldolgozni gyári statisztikánk adatait (a hatvanas években), erre a kérdésre összpontosították minden figyelmüket, és minden módon igyekeztek azokat az iparágakat, amelyekről többé-kevésbbé megbízható adatok állnak a rendelkezésre, különválasztani azoktól az iparágaktól, amelyekről az adatok teljesen megbízhatatlanok, igyekeztek azokat az üzemeket, amelyek olyan nagyok, hogy kielégítő adatokat lehet kapni róluk, különválasztani azoktól az üzemektől, amelyek olyan kicsik, hogy nem lehet róluk kielégítő adatokat kapni. Busen*, Bok** és Tyimirjazev*** olyan értékes útmutatásokat adtak mindezekkel a kérdésekkel kapcso-

---

* „Ежегодник министерства финансов“ („A pénzügyminisztérium évkönyve“. — *Szerk.).* 1. évf. Sztpétervár 1869.

** „Статистический временник Российской империи“ („Az Orosz Birodalom statisztikai értesítője“. — *Szerk.).* II. sor. 6. füz. Sztpétervár 1872. Európai-Oroszország gyáripari statisztikájának anyaga. Feldolgozva *I. Bok* szerkesztésében.

*** „Статистический атлас главнейших отраслей фабрично-заводской промышленности Европейской России с поименным списком фабрик и заводов“ („Európai-Oroszország gyáripara főbb ágainak statisztikai atlasza, a gyárak névjegyzékével“. — *Szerk.).* 3. kiad. Sztpétervár 1869, 1870. és 1873.

latban, hogy ha gyári statisztikánk összeállítói pontosan figyelembe vették volna és továbbfejlesztették volna ezeket, most bizonyára egészen tűrhető adataink volnának. A gyakorlatban azonban mindezek az útmutatások, amint az már lenni szokott, a pusztában kiáltó szó maradtak, és a gyári statisztika megmaradt régi zűrzavaros formájában. A kereskedelmi és ipari főosztály 1889-ben kezdte kiadni „Oroszország gyáripari adattárá"-t (1885-re és a következő évekre). Ebben a kiadványban egy kis lépést tettek előre: kihagyták a kis üzemeket, vagyis azokat az üzemeket, amelyek termelésének értéke nem haladja meg az 1 000 rubelt. Magától értetődik, hogy ez a határ túlságosan alacsony és túlságosan hozzávetőleges: minthogy a jelentéseket a rendőrség útján gyüjtötték össze, nevetséges volna még csak gondolni is arra, hogy *maradéktalanul* felvették *valamennyi* ipari üzemet, amelyek termelésének értéke meghaladta ezt az összeget. Továbbra is az volt a helyzet, hogy egyes kormányzóságokban és egyes iparágakban bevettek rengeteg olyan kis üzemet, amelynek termelése 2 000—5 000 rubel volt, más kormányzóságokban és más iparágakban viszont kihagyták ezeket. Alább látunk majd példákat. Végül, gyári statisztikánk legújabb rendszere teljesen más ismertetőjelt vezetett be a „gyárak" fogalmának meghatározására. E szerint a rendszer szerint fel kell venni „valamennyi olyan ipari üzemet" (a *gyárfelügyelőség „alá tartozó"* üzemek közül), „amely legalább 15 munkással dolgozik, valamint azokat az üzemeket, amelyekben ugyan kevesebb mint 15 munkás dolgozik, de gőzkazánnal, gőzgéppel *vagy más erőgépekkel és munkagépekkel vagy gyári berendezésekkel* rendelkeznek"*. Részletesen ki kell térnünk erre a meghatározásra (e meghatározás különösen homá-

* 1895 június 7-i körlevél Kobeljackij könyvében („Справочная книга для чинов фабричной инспекции и т. д." [„Útmutató a gyárfelügyelőség hivatalnokai stb. részére". — *Szerk.*]. 4. kiad. Sztpétervár 1897. 35. old. A mi kiemelésünk). A „Jegyzék" a „bevezetésében" nem közli ezt a körlevelet, és Karisev úr a „Jegyzék" anyagának feldolgozása során nem érdeklődött aziránt, hogy mit ért a „Jegyzék" „gyárakon"!!

lyos pontjait aláhúztuk), de előbb meg kell jegyeznünk, hogy a „gyárak“ itt bevezetett fogalma teljesen új gyári statisztikánkban: eddig soha nem tettek kísérleteket arra, hogy a „gyár“ fogalmát korlátozzák olymódon, hogy ez csak bizonyos számú munkást alkalmazó vagy gőzhajtásos erőgéppel stb. rendelkező üzemekre terjedjen ki. Általában okvetlenül szükséges, hogy pontosan meghatározzák a „gyár“ fogalmát, az imént idézett meghatározásnak azonban sajnos az a baja, hogy rendkívül pontatlan, homályos és szétfolyó. E szerint a meghatározás szerint a „gyári“ statisztikában a következő ismertetőjelekhez kötik az üzemek felvételét: 1) Az üzemnek a gyárfelügyelőség alá kell tartoznia. Ezzel úgylátszik kirekesztik a kincstári stb. üzemeket, a bánya- és kohóüzemeket stb. A „Jegyzékbe“ azonban belekerült sok kincstári és kamarai gyár (lásd a Betűrendes-jegyzéket, 1—2. old.), és nem tudjuk, vajjon minden kormányzóságban felvették-e ezeket, ellenőrizte-e a gyárfelügyelőség az ezekre vonatkozó adatokat stb. Általában meg kell jegyeznünk, hogy amíg gyári statisztikánk nem szabadul ki a különféle ipari üzemek fölött álló különféle „hatóságok“ pókhálójából, ez a statisztika *nem lehet* kielégítő: az egyes hatóságok hatásköre gyakran összefolyik, változik; még ha azonos utasításokkal dolgoznak is, ez utasítások felhasználása sohasem lesz azonos. Az ügy észszerű megszervezése érdekében az ipari üzemekről szóló minden adatot egy pusztán statisztikával foglalkozó intézmény kezében kell összpontosítani, amely gondosan ügyel majd arra, hogy az adatok összegyűjtésében és feldolgozásában azonos módszereket alkalmazzanak. Amíg ez nincsen meg, a legóvatosabban kell kezelnünk a gyári statisztika adatait, amelyek (más-más időben és különböző kormányzóságokban) hol magukban foglalják, hol meg kirekesztik a „más hatóság“ alá tartozó üzemeket. Például a bánya- és kohóüzemeket már régóta kirekesztik gyári statisztikánkból, Orlov „Lajstroma“ azonban ennek ellenére a legutolsó kiadásban is felvett sok olyan bánya- és kohóüzemet (csaknem az egész síngyártást, a Vjatka-kormányzósági izsevszki és votkini gyárat stb.), amelyet a „Jegyzék“ nem vett fel, jóllehet néhány más kormányzóságban regisztrált bánya- és kohó-

üzemeket, amelyeket régebben nem vettek fel a „gyári“ statisztikába (például a Siemens rézöntő üzemet Jeliszavetpol kormányzóságban, 330. old.). A „Jegyzék“ „bevezetésében“ a VIII. csoportban szerepel a vasipar, a vasolvasztó ipar, a vas- és rézöntő ipar (III. old.), de egyáltalán nem utalnak arra, hogy miképpen választották külön a bánya- és kohóüzemeket a kereskedelmi és ipari ügyosztály „alá tartozó“ üzemektől. 2) Regisztrálás alá csak az *ipari* üzemek tartoznak. Ez az ismertetőjel korántsem olyan világos, mint első pillantásra tűnik: ahhoz hogy el lehessen különíteni a kisipari és mezőgazdasági üzemeket, részletes és pontos szabályokra van szükség, s ezeket minden iparágra külön-külön kell összeállítani. Hogy milyen zűrzavar keletkezett e szabályok hiánya folytán, arra lejjebb bőven találunk majd példákat. 3) Az üzemnek legalább 15 munkást kell foglalkoztatnia. Nem világos, hogy csak az üzemen belül dolgozó munkások számítanak-e, vagy az üzemen kívül dolgozó munkások is; nem tisztázták, miképpen kell ezeket megkülönböztetni (ez szintén nem könnyű kérdés), beleszámítanak-e a napszámosok stb. Mikulin úr fentidézett könyvében példákat hoz fel arra, hogy milyen zűrzavar keletkezik ebből a homályos meghatározásból. A „Jegyzék“ szép számmal nevez meg üzemeket, amelyeknek *csak* bedolgozó, az üzemen kívül dolgozó munkásaik vannak. Magától értetődik, hogy az adatgyüjtés mai rendszere mellett csak mosolyoghatunk, amikor fel akarnak ölelni *minden* effajta üzemet (vagyis minden munkát kiadó üzletet, az úgynevezett kusztáriparokat foglalkoztató minden egyes munkáltatót stb.), a néhány kormányzóságra és néhány iparágra vonatkozó hiányos adatoknak pedig nincsen jelentőségük és csak zűrzavart idéznek elő. 4) A „gyárak“ közé tartozik minden olyan üzem, amely gőzkazánnal vagy gőzgéppel rendelkezik. Ez a legpontosabb és a legügyesebben megválasztott ismertetőjel, minthogy a gőz alkalmazása valóban jellemző a gépi nagyipar fejlődésére. 5) A „gyárak“ közé tartoznak azok az üzemek, amelyek „más“ (nem gőzerejű) „erőgépekkel“ rendelkeznek. Ez az ismertetőjel rendkívül pontatlan és túlontúl tág: ennek az ismertetőjelnek az alapján a gyárak közé sorolhatjuk a vízi-, lovas-,

szélerőt, sőt még a lábhajtású szerkezeteket alkalmazó üzemeket is. Minthogy minden ilyenfajta üzem hiánytalan felvételéről szó sem lehet, elkerülhetetlen a zűrzavar, s erre azonnal látunk majd példákat. 6) A „gyárak" közé sorolták azokat az üzemeket, amelyek „gyári berendezésekkel" rendelkeznek. Ez az utolsó, teljesen határozatlan és szétfolyó ismertetőjel megfosztja jelentőségétől valamennyi előző ismertetőjelt, és elkerülhetetlenné teszi, hogy az adatok zűrzavarosak és összehasonlíthatatlanok legyenek. Az egyes kormányzóságokban ezt a meghatározást elkerülhetetlenül más és másképpen fogják értelmezni, de különben is, miféle meghatározás ez? Gyárnak nevezik azt az üzemet, amelynek gyári berendezése van... Ez gyári statisztikánk legújabb rendszerének legújabb vívmánya. Nem csoda hát, hogy ez a statisztika annyira hasznavehetetlen. Példákat idézünk a „Jegyzék" *valamennyi* csoportjából, hogy megmutassuk, hogyan vesznek fel az egyes kormányzóságokban és az egyes iparágakban egészen kicsiny üzemeket is, zűrzavart keltve ezzel a gyári statisztikában, minthogy valamennyi ilyenfajta üzem összeírásáról szó sem lehet. Nézzük meg az I. csoportot: a „pamutfeldolgozást". A 10—11. oldalon találunk öt „gyárat", amelyek Vlagyimir kormányzóság falvaiban működnek és munkadíjért megbízásból fonalat és vásznat festenek (sic!*). A termelési érték helyett 10 rubeltől (?) 600 rubelig terjedő festési díj van feltüntetve, a munkások száma pedig 0-tól (azt jelenti-e ez, hogy a munkások számára vonatkozólag nincsenek adatok, vagypedig azt, hogy nincsenek *bér*munkások — ezt nem tudni) 3-ig. Ezek nem alkalmaznak semmiféle erőgépet. Paraszti festődék, vagyis a legprimitívebb kézművesüzemek ezek, amelyeket az egyik kormányzóságban véletlenül felvettek, a másikban pedig természetesen kihagytak. A II. csoportban (gyapjúfeldolgozás) ugyancsak Vlagyimir kormányzóságban kézierővel dolgozó „gyárakat" találunk, amelyek 0—1 munkással, évi 12—48 rubel munkadíj fejében megbízásból gyapjút gerebeneztek. Van itt egy kézierejű falusi selyemgyár (III. csoport, 2517. sz.) 3 munkással,

* — Így! — *Szerk.*

660 rubel értékű termeléssel. Aztán találunk megint kézierejű falusi festődéket, ugyancsak Vlagyimir kormányzóságban, 0—3 munkással, 150—550 rubel vászonfestési díjjal (IV. csoport, lenipar, 141. old.). Találunk egy kézierejű gyékény-„gyárat" (V. csoport) 6 munkással, 921 rubel értékű termeléssel (3936. sz.), Perm kormányzóságban. A többi kormányzóságban (például Kosztroma kormányzóságban) persze szintén szép számmal vannak ilyen üzemek, de ezeket nem vették fel a gyárak közé. Van egy nyomda (VI. csoport) 1 munkással, 300 rubel értékű termeléssel (4167. sz.); más kormányzóságokban csak a nagy nyomdákat vették fel, megint más kormányzóságokban egyáltalán nem vettek fel nyomdákat. Van egy fűrész-„gyár" 3 munkással, 100 rubel dongafakészítési díjjal (VII. csoport, 6274. sz.). Itt van egy kézierejű fémipari üzem (VIII. csoport) 3 munkással, 575 rubel értékű termeléssel (8962. sz.). A IX. csoportban (ásványi termékek feldolgozása) igen sok az egészen kis üzem, különösen téglagyár, például 1 munkással, 48—50 rubel értékű termeléssel stb. A X. csoportban (állati termékek feldolgozása) kis faggyúgyertyakészítő, báránybőr- és bőrfeldolgozó stb. üzemek vannak, kézierővel, 0—1—2 munkással, néhányszáz rubel értékű termeléssel (489, 507. és más old.). De legtöbb a tisztán kézműves típusú kis üzem a XI. csoportban (élelmezési ipar), az olajütő iparban és különösen a malomiparban. Éppen ez utóbbi iparágban mindennél fontosabb az, hogy szigorúan különválasszák a „gyári" jellegű üzemeket a kis üzemektől, de eddig ezt nem tették meg, és gyári statisztikánk valamennyi kiadványában teljes zűrzavar uralkodik. A kormányzósági statisztikai bizottságok titkárai első kongresszusának (1870 május)* az a kísérlete, hogy rendet teremtsen a gyári jellegű malomipar statisztikája körül, eredménytelen maradt, és azóta mintha gyári statisztikánk összeállítói már egészen megfeledkeztek volna arról, hogy az

* A kongresszus az iparról szóló adatok összegyűjtésére vonatkozólag kidolgozott egy szabályzattervezetet; e tervezet szerint nem kell felvenni a gyárak közé azokat a malmokat, amelyeknek kevesebb mint 10 hengerszékük van, kivéve a magasőrlésű malmokat. „Statisztikai értesítő". II. sor. 6. füz. bevezetés, XIII. old.

általuk közzétett adatok teljesen hasznavehetetlenek. A „Jegyzék“ a „gyárak“ közé sorolja például az 1 munkást foglalkoztató szélmalmokat, amelyeknek őrlési díjból eredő bevétele 0—52 rubel stb. (587, 589. és sok más old.), az egykerekű vízimalmokat, amelyek 1 munkást foglalkoztatnak, és amelyeknek őrlési díjból eredő bevétele 34—80 rubel stb. (589. és sok más old.) stb. Az ilyen „statisztika“ persze egyszerűen nevetséges, mert az ilyen malmok jegyzékével még egy kötetet, sőt még néhány kötetet lehetne megtölteni, és még mindig nem volna róluk teljes jegyzék. Még a vegyiipar csoportjába (XII.) is bekerültek kis üzemek, például falusi gyantafőző üzemek 1—3 munkással, 15—300 rubel értékű termeléssel (995. és más old.). Ilyen módszerekkel eljuthatnánk egy olyan „statisztikáig“, mint amilyet az 1860-as években a hírhedt „Katonai-statisztikai gyüjtemény“ adott, amely Európai-Oroszországban 3 086 gyanta- és kátrányfőző „gyárat“ mutatott ki, ebből is 1 450-et Arhangelszk kormányzóságban (4 202 munkással és 156 274 rubel értékű termeléssel, vagyis átlagban „gyáranként“ kevesebb mint 3 munkással és valamivel több mint 100 rubel értékű termeléssel). S mily csodálatos véletlen, hogy éppen Arhangelszk kormányzóság egyáltalán nem szerepel a „Jegyzéknek“ ebben a csoportjában: a parasztok ott most bizonyára nem főznek gyantát és kátrányt! Meg kell jegyeznünk, hogy valamennyi említett példában felvettek olyan üzemeket, amelyekre nem illenek rá az 1895 június 7-i körlevél meghatározásai. Felvételük ezért *puszta véletlen:* egyes kormányzóságokban (sőt esetleg csak kerületekben) felvették ezeket, a legtöbben azonban kihagyták. A régebbi (1885-ös) statisztikában az ilyen üzemeket nem vették fel, minthogy termelésük értéke 1 000 rubelnél kisebb.

Karisev úr egyáltalán nem foglalkozott a gyári statisztikának ezzel az alapvető kérdésével, ez azonban nem gátolta abban, hogy az összesítéssel kapott számadatokból „következtetéseket“ vonjon le. Az első ilyen következtetése az, hogy a gyárak száma Oroszországban csökken (4. és más old.). Karisev úr igen egyszerűen járt el, hogy erre a következtetésre jusson: a kereskedelmi és ipari

ügyosztály adatai alapján vette a gyárak 1885. évi számát (17 014) és ebből levonta Európai-Oroszország gyárainak a „Jegyzékben“ szereplő számát (14 578). Kiderült, hogy a gyárak száma 14,3 százalékkal csökkent — a professzor úr még a csökkenés százalékát is kiszámítja, s egyáltalán nem zavarja az, hogy az 1885. évi adatok nem foglalják magukban a fogyasztási adó alá eső gyárakat; arra a megjegyzésre szorítkozik, hogy a fogyasztási adó alá eső üzemek hozzáadása fokozná a gyárak számának „csökkenését“. S a szerző ezek után vizsgálgatni kezdi, hogy Oroszországnak melyik részében megy végbe „gyorsabban“ „az üzemek számának csökkenése“ (5. old.). A valóságban *nem megy végbe semmiféle csökkenés, a gyárak száma Oroszországban nem csökken, hanem növekszik*, a Karisev úr által fabrikált következtetés pedig abból adódik, hogy a tudós professzor teljesen összehasonlíthatatlan adatokat hasonlít össze*. S hogy ezek az adatok nem hasonlíthatók össze, ennek korántsem az az oka, hogy 1885-re nincsenek adatok a fogyasztási adó alá eső gyárakról. Karisev úr olyan számadatokat is használhatott volna, amelyek magukban foglalják a fogyasztási adó alá eső gyárakat (Orlov már idézett „Lajstromából“, amely ugyancsak a kereskedelmi és ipari ügyosztály adatai alapján készült), megállapíthatta volna ilymódon, hogy Európai-Oroszországban a „gyárak“ száma 1879-ben *27 986*, 1884-ben *27 235*, 1890-ben *21 124* volt, és így 1894/95-ig (amikor számuk 14 578 volt) a „csökkenés“ hasonlíthatatlanul nagyobb volna. A baj csak az, hogy ezek közül az adatok közül egy sem alkalmas az összehasonlításra, mert, először is, a „gyár“ fogalma a régi és a mostani gyárstatisztikai kiadványokban nem azonos, és másodszor, mert a „gyárak“ közé véletlenül és rendszertelenül (egyes kormányzóságokban, egyes években) be-

* 1889-ben Karisev úr 1885-re vonatkozólag olyan adatokat használt („Jurigyicseszkij Vesztnyik“ [„Jogi Értesítő“. — *Szerk.*] 9. sz.), amelyeket a kormányzó urak legalázatosabb jelentéseiből merített, olyan adatokat, amelyek ezrével foglalták magukban a legkisebb malmokat, olajütő, téglagyártó, fazekas, bőr- és báránybőrfeldolgozó és más kisipari üzemeket, és megállapította, hogy Európai-Oroszország „gyárainak“ száma *62 801*! Csodálkozunk azon, hogy nem ehhez a számhoz viszonyítva számította ki, hogy hány százalékkal „csökkent“ napjainkig a gyárak száma.

kerülnek egészen kicsiny üzemek is, márpedig nevetséges volna még csak gondolni is arra, hogy statisztikánk meglevő eszközeivel ezeknek az üzemeknek hiánytalan felvétele lehetséges. Ha Karisev úr például nem lett volna rest tisztázni, hogyan határozta meg a „Jegyzék" a „gyár" fogalmát, észrevette volna, hogy a gyárak e kiadványban és más kiadványokban szereplő számának összehasonlítása céljából csak a *15 és ennél több munkást foglalkoztató üzemeket kell vennie*, minthogy a „Jegyzék" *csak ezeket* az üzemeket regisztrálta teljesen és minden korlátozás nélkül valamennyi kormányzóságban és valamennyi iparágban. Minthogy az ilyen üzemek a viszonylag nagy üzemek közé tartoznak, ezeknek a regisztrálása a leginkább kielégítő a korábbi kiadványokban is. Miután így biztosítottuk az összehasonlítandó adatok egyöntetűségét, összeszámoljuk Európai-Oroszország 16* és több munkást foglalkoztató gyárainak számát a „Lajstrom" szerint 1879-re és a „Jegyzék" szerint 1894/95-re. A következő tanulságos számokat kapjuk:

Forrás	Év	Gyárak száma Európai-Oroszországban		
		Összesen	16 és több munkással	16-nál kevesebb munkással
„Lajstrom" 1. kiad. .	1879	27 986**	4 551	23 435
„ 3. „	1890	21 124	6 013	15 111
„Jegyzék"	1894/95	14 578	6 659, nyomdák nélkül pedig 6 372	7 919

Így tehát azoknak a számadatoknak az összehasonlítása, amelyek egyedül tekinthetők hozzávetőlegesen

* 16, nempedig 15 munkást veszünk, részben azért, mert a 16 és több munkást foglalkoztató gyárakat már a „Lajstrom" is összeszámolta 1890-re vonatkozólag (3. kiad. X. old.), részben pedig azért, mert a pénzügyminisztérium magyarázatai olykor ezt a normát veszik (lásd Kobeljackij, id. mű, 14. old.).

** Egyes hiányzó adatokat hozzávetőleges adatokkal pótoltunk: Lásd „Lajstrom", 695. old.

egyöntetűeknek, összehasonlíthatóknak és teljeseknek, azt mutatja, hogy *a gyárak száma Oroszországban növekszik*, mégpedig eléggé gyorsan: 15—16 év alatt (1879—1894/95) 4,5 ezerről 6,4 ezerre, vagyis 40 százalékkal (a nyomdák 1879-ben és 1890-ben nem szerepeltek a gyárak között). Ami pedig a 16-nál kevesebb munkást foglalkoztató üzemek számát illeti, *ostobaság* volna ezeket az említett évekre vonatkozólag összehasonlítani, mert mindezek a kiadványok más és másképpen határozzák meg a „gyár" fogalmát és más-más rendszert alkalmaznak a kis üzemek kirekesztésére. 1879-ben *semmiféle* kis üzemet nem rekesztettek ki. *Ez az oka annak*, hogy a mezőgazdasággal és a paraszti iparokkal kapcsolatban álló iparágakban (malomipar, olajütő ipar, téglagyártás, bőripar, fazekasipar stb.), számos egészen kis üzemet is felvettek, olyanokat, amelyeket a későbbi kiadványokban elhagytak. Már 1890-ben elhagytak néhány kis üzemet (amelyeknek termelési értéke nem haladta meg az 1 000 rubelt); éppen ez az oka annak, hogy kevesebb a kis „gyár". Végül, 1894/95-ben elhagyták a töméntelen 15-nél kevesebb munkást foglalkoztató üzemet, s ennek következtében aztán azonnal csaknem a felére csökkent a kis „gyárak" száma 1890-hez viszonyítva. A gyárak 1879. és 1890. évi számát még egy másik módszerrel is összehasonlíthatóvá tehetjük, azáltal, hogy különválasztjuk azokat az üzemeket, amelyeknek a termelése legalább 2 000 rubel értékű volt. A helyzet az, hogy a „Lajstrom" összesítő adatai, amelyeket fentebb idéztünk, valamennyi regisztrált üzemet felölelik, míg a gyárak *név szerinti kimutatásába* a „Lajstrom" csak azokat az üzemeket vette fel, amelyek termelése legalább 2 000 rubel. Ezeknek az üzemeknek a száma bizonyos mértékig összehasonlíthatónak tekinthető (bár az ilyen üzemek jegyzéke statisztikánk mai állapota mellett sohasem lehet teljes). Kivétel azonban a malomipar. Ebben az iparágban a regisztrálás mind a „Lajstrombann", mind a kereskedelmi és ipari főosztály által az egyes kormányzóságokra és az egyes évekre vonatkozólag összeállított „Adattárban" teljesen ötletszerű. Egyes kormányzóságokban csak a gőzmalmokat sorolják a „gyárak" közé, más kormányzóságokban a legnagyobb vízimalmo-

kat is odaszámítják, megint más kormányzóságokban felveszik a szélmalmok százait, és vannak olyan kormányzóságok, amelyekben még a lovas malmokat és a taposómalmokat stb. is számbaveszik. A termelési érték korlátozása egyáltalán nem szünteti meg a gyári jellegű malmok statisztikájában uralkodó zűrzavart, mert a termelési érték helyett itt a liszt mennyiségét veszik, amely az egészen kis malmokban is gyakran meghaladja az évi kétezer pudot. A gyári statisztikában a malmok száma ezért a regisztrálás módszerében mutatkozó eltérések folytán évről évre hihetetlen ugrásokkal változik. Például az 1889, 1890. és 1891. évi „Adattár" 5 073, 5 605, illetőleg 5 201 malmot vett fel Európai-Oroszországban. Voronyezs kormányzóságban a malmok száma 1889-től 1890-ig 87-ről azonnal 285-re, 1892-ig pedig 483-ra emelkedett azáltal, hogy teljesen ötletszerűen felvették a szélmalmokat. A Don területen a malmok száma 1887-től 1888-ig 59-ről 545-re, 1890-ig pedig 976-ra emelkedett, majd 1892-ig 685-re csökkent (mert a szélmalmokat egyszer beleszámították, másszor meg nem) stb. stb. Világos, hogy ilyen adatokat nem szabad felhasználni. Ezért csak a gőzmalmokat vesszük, és ha ezekhez hozzáadjuk a többi iparágnak azokat az üzemeit, amelyek termelési értéke legalább 2 000 rubel, azt az eredményt kapjuk, hogy Európai-Oroszország gyárainak száma 1879-ben körülbelül 11½ ezer, 1890-ben pedig körülbelül 15½ ezer*. Tehát ismét csak azt látjuk, hogy a *gyárak száma növekedett*, nempedig csökkent, ahogy ezt Karisev úr „kimutatta". Karisev úrnak az az elmélete, amely szerint Oroszország gyáriparában „az üzemek számának csökkenési folyamata" megy végbe, valóságos dajkamese, s ennek az az alapja, hogy enyhén szólva nem ismeri eléggé azt az anyagot,

---

* A „Jegyzék" adatai alapján nem számíthatjuk ki a megfelelő számokat, először is, mert a „Jegyzék" sok olyan üzemet, amelynek termelési értéke 2 000 rubel és ennél több, kihagyott azért, mert 15-nél kevesebb munkást foglalkoztatott. Másodszor, mert a „Jegyzék" a termelés értékét a fogyasztási adó nélkül számította (eltérően a korábbi statisztikáktól). Harmadszor, mert a „Jegyzék" olykor nem a termelés értékét számította, hanem a nyersanyag feldolgozásáért kapott díjat.

amelynek feldolgozására vállalkozott. Karisev úr már 1889-ben is foglalkozott Oroszország gyárainak számával („Jurigyicseszkij Vesztnyik", 9. sz.), amikor azokat a teljesen hasznavehetetlen számadatokat, amelyek a kormányzó urak legalázatosabb jelentéseiből valók és a „Сборник сведений по России за 1884—1885 гг."-ben* (Sztpétervár 1887. XXXIX. tábl.) jelentek meg, összehasonlította a „Военно-статистический сборник"** (IV. füzet, Sztpétervár 1871.) furcsa számadataival, amely a „gyárak" közé sorolta a legkisebb kézműves és háziipari üzemek ezreit, a dohányültetvények ezreit (sic! lásd „Katonai-statisztikai gyüjtemény", 345. és 414. old., Besszarábia kormányzóság dohány-„gyárairól"), a mezőgazdasági malmok és olajütők ezreit stb. stb. Nem csoda, hogy a „Katonai-statisztikai gyüjtemény" így 1866-ban Európai-Oroszországban több mint 70 000 „gyárat" számolt össze. A csoda az, hogy akadt ember, aki annyira figyelmetlenül és kritika nélkül kezel minden nyomtatásban megjelent számadatot, hogy ezeket számítások alapjául veszi***.

Itt egy kissé el kell térnünk a tárgytól. Karisev úr a gyárak számának csökkenésére vonatkozó elméletéből azt a következtetést vonja le, hogy az ipar koncentrációjának folyamatával van dolgunk. Magától értetődik, hogy amikor elvetjük elméletét, korántsem tagadjuk ezt a következtetést, ha Karisev úr helytelenül támasztja is alá. E folyamat bebizonyítására külön kell választanunk a legnagyobb üzemeket. Vegyük például azokat az üzemeket, amelyek 100 és ennél több munkást foglalkoztatnak. Ha ezeknek az üzemeknek a számát, ez üzemek munkásainak számát és termelési értékét összehasonlít-

* — „Oroszország 1884—1885. évi adatainak gyüjteménye." — *Szerk.*

** — „Katonai-statisztikai gyüjtemény". — *Szerk.*

*** Tugan-Baranovszkij úr a gyári munkások számának kérdésével kapcsolatban már rámutatott arra, hogy a „Katonai-statisztikai gyüjtemény" adatai teljesen hasznavehetetlenek (lásd *„Фабрика и т. д."* [*„A gyár* stb." — *Szerk.*] című könyvét. Sztpétervár 1898. 336. és a köv. old., és *„Mir Bozsij"*[2], 1898. 4.sz.), Ny.—on[3] és Karisev úr azonban hallgatással válaszol nyilt kihívására. Valóban nem is tehetnek egyebet, mint hogy hallgassanak.

juk a valamennyi üzemre vonatkozó adatokkal, a következő táblázatot kapjuk:

Lásd megjegyzést*	1879			1890			1894—1895		
	Gyárak száma	Munkások száma	Termelés értéke ezer rubelben	Gyárak száma	Munkások száma	Termelés értéke ezer rubelben	Gyárak száma	Munkások száma	Termelés értéke ezer rubelben
„Gyárak“ összesen	27 986	763 152	1 148 134	21 124	875 764	1 500 871	14 578	885 555	1 345 346
Üzemek 100 és több munkással...	1 238	509 643	629 926	1 431	623 146	858 588	1 468	655 670	955 233
%	—	66,8 %	54,8 %	—	71,1 %	57,2 %	—	74 %	70,8 %

Ebből a kis táblázatból látható, hogy az igen nagy üzemek száma növekszik, s ugyanakkor növekszik munkásaiknak száma és a termelési érték is, egyre nagyobb hányadát adva a hivatalosan regisztrált „gyárak“ munkáslétszámának, illetve termelési értékének. Erre azt mondhatják, hogy ha az ipar koncentrálódik, ez azt jelenti, hogy a nagy üzemek kiszorítják a kicsiket és az utóbbiak száma csökken, s következésképpen az összes üzemek száma is csökken. De először is, ez az utolsó következtetés már nem a „gyárak“-ra vonatkozik, *hanem valamennyi ipari üzemre*, márpedig ezekről nincsen jogunk beszélni, minthogy az ipari üzemekről nincsen semmiféle csak

* A forrásmunkák ugyanazok. 1879-re, mint már mondottuk, egyes adatokat hozzávetőleges adatokkal pótoltunk. A „Lajstrom“ és a „Jegyzék“ általános adatai nem hasonlíthatók össze, de mi itt *csak* a munkások összes számának és a termelés összértékének *százalékos adatait* hasonlítjuk össze, s ezek az adatok az összesítésekben sokkal megbízhatóbbak (mint lejjebb erre még rá fogunk mutatni), mint a gyárak összes számára vonatkozó adatok. A nagy üzemek számára vonatkozó adatok abból a műből valók, amelynek témája „A kapitalizmus Oroszországban“, s amelyet e sorok írója most rendez sajtó alá[4].

valamelyest is megbízható és teljes statisztikánk. Másodszor, tisztán elméleti szempontból, a priori* sem mondhatjuk, hogy a fejlődő kapitalista társadalomban okvetlenül és mindig csökkennie kell az ipari üzemek számának, hiszen az ipar koncentrálódásával párhuzamosan végbemegy egy másik folyamat is: a lakosság mindinkább elszakad a földműveléstől, az ország elmaradott részeiben a félig önellátó parasztgazdaság felbomlása következtében növekszik a kis ipari üzemek száma stb.**

Térjünk vissza Karisev úrhoz. A legkevésbbé megbízható adatokra (éppen a „gyárak" számára vonatkozó adatokra) fordítja szinte a legtöbb figyelmet. Csoportokra osztja a kormányzóságokat a „gyárak" száma szerint, statisztikai térképet állít össze ezeknek a csoportoknak a feltüntetésével, külön táblázatot állít össze azokról a kormányzóságokról, amelyekben az egyes iparágakban a legnagyobb a „gyárak" száma (16—17. old.); számos kormányzóságra vonatkozólag kiszámítja a gyárak számának százalékarányát a gyárak összes számához viszonyítva (12—15. old.). Karisev úr itt egy csekélységről megfeledkezett: elfelejtette felvetni azt a kérdést, hogy *összehasonlítható-e a különböző kormányzóságok gyárainak száma?* Erre a kérdésre nemmel kell válaszolnunk, s következésképpen Karisev úr számításainak, összehasonlításainak és megfontolásainak legnagyobb része az ártatlan statisztikai iskolai gyakorlatok közé sorolandó. Ha a professzor úr megnézte volna, miképpen határozza meg a „gyár" fogalmát az 1895 június 7-i körlevél, könnyen megértette volna, hogy egy ilyen homályos meghatározást a különböző kormányzóságokban *nem lehet* egyformán alkalmazni, és ugyanerre a következtetésre jutott volna, ha figyelmesebben tanulmányozta volna magát

* — eleve. — *Szerk.*

** Például, a Perm kormányzóságban 1894/95-ben végrehajtott „kusztárösszeírás" azt mutatta, hogy a falvakban a reform utáni időszakban évtizedről évtizedre egyre több és több kis ipari üzem alakult. Lásd „Обзор Пермского края. Очерк состояния кустарной промышленности в Пермской губ."(„Perm-vidék áttekintése. Perm kormányzóság kusztáripara helyzetének leírása". — *Szerk.*). Perm 1896.

a „Jegyzéket". Példákat idézünk. A XI. csoportban (élelmezési ipar; ebben a csoportban a legnagyobb a gyárak száma) Karisev úr az üzemek száma alapján különválasztja Voronyezs, Vjatka, Vlagyimir kormányzóságot (12. old.). De a „gyárak" nagy száma ezekben a kormányzóságokban mindenekelőtt azzal magyarázható, hogy *teljesen ötletszerűen* éppen ezekben a kormányzóságokban olyan kis üzemeket is felvettek, amilyeneket a többi kormányzóságban nem vettek fel. Például Voronyezs kormányzóságban egyszerűen azért volt sok „gyár", mert itt felvették a kis malmokat (124 malomból gőzmalom csak 27; sok az 1—2—3 kerekű vízimalom. Az ilyen malmokat a többi kormányzóságban nem vették fel, s ezeket nem is lehetne maradéktalanul összeszámolni), a kis olajütőket (többnyire lovaserővel dolgozó üzemek), amelyeket a többi kormányzóságban nem vettek fel. Vjatka kormányzóságban 116 malomból csak 3 gőzmalom, Vlagyimir kormányzóságban felvettek tucatnyi szélmalmot és 168 olajütőt, amelyek nagy része szél-, lovas- vagy kézierővel működik. Ha a többi kormányzóságban kevesebb az üzem, akkor ez persze nem azt jelenti, hogy ott nincsenek szélmalmok, kis vízimalmok stb. Csakhogy ott nem vették fel ezeket. Számos kormányzóságban csaknem kizárólag a gőzmalmokat vették fel (Besszarábia, Jekatyerinoszlav, Tauria, Herszon és más kormányzóságok), márpedig a malomiparhoz tartozik 2 308 „gyár" Európai-Oroszországnak a XI. csoportba sorolt 6 233 „gyára" közül. Képtelenség a gyárak kormányzóságok szerinti megoszlásáról beszélni az egyes adatok közötti *eltérések* tisztázása nélkül. Vegyük a IX. csoportot, az ásványi anyagok feldolgozását. Ebben a csoportban például Vlagyimir kormányzóságban 96 téglagyár van, Don területen pedig 31, vagyis több mint egyharmaddal kevesebb. A „Lajstrom" szerint (1890-ben) éppen az ellenkezője volt a helyzet: Vlagyimir kormányzóságban 16, Don területen 61 gyár. Kiderül, hogy Vlagyimir kormányzóságban a „Jegyzék" szerint 96 üzemből csak 5-nek van 16 és ennél több munkása, Don területen pedig 26-nak (31-ből). Világos, hogy ez csak azzal magyarázható, hogy Don területen a kis téglaégető üzemeket nem vették fel olyan buzgalommal a „gyárak"

közé, mint Vlagyimir kormányzóságban (a kis téglagyárak Vlagyimir kormányzóságban mind kézierővel dolgoznak). Karisev úr mindebből semmit sem lát (14. old.). A X. csoportra vonatkozólag (állati termékek feldolgozása) Karisev úr azt mondja, hogy az üzemek száma csaknem valamennyi kormányzóságban csekély, de „kirívó kivétel Nyizsnyij-Novgorod kormányzóság 252 gyárával" (14. old.). Ennek mindenekelőtt az az oka, hogy ebben a kormányzóságban igen sok kis, kézierővel (olykor lovaserővel vagy szélerővel) dolgozó üzemet vettek fel, amelyeket a többi kormányzóságban nem írtak össze. Például, Mogiljov kormányzóságban a „Jegyzék" ebben a csoportban csak két gyárat vesz fel; mindegyikben több mint 15 munkás dolgozik. Pedig Mogiljov kormányzóságban is tucatjával lehetett volna felvenni állati termékeket feldolgozó kis üzemeket, mint ahogy azt a „Lajstrom" 1890-re vonatkozólag meg is tette, amikor ebben a kormányzóságban 99 állati terméket feldolgozó üzemet mutatott ki. Felmerül a kérdés, hogy mindezek után milyen értelme van azoknak a számításoknak, amelyekkel Karisev úr megállapította az annyira különbözőképpen értelmezett „gyárak" százalékos megoszlását.

Hogy szemléletesebben megmutassuk, milyen különbözőképpen értelmezik az egyes kormányzóságokban a „gyár" fogalmát, két szomszédos kormányzóságot veszünk: Vlagyimir és Kosztroma kormányzóságot. Az elsőben a „Jegyzék" szerint 993 „gyár" van, a másodikban — 165. Az elsőben valamennyi iparágban (csoportban) benne vannak a legkisebb üzemek, amelyek nagy számukkal háttérbe szorítják a nagy üzemeket (csak 324 üzemnek van 16 és ennél több munkása). A másodikban — igen kevés a kis üzem (a 165 gyárból 112-nek van 16 és több munkása), bár nyilvánvaló, hogy itt is szép számmal össze lehetett volna számolni szélmalmokat, olajütőket, kis keményítőüzemeket, téglaégetőket, gyantafőzőket stb. stb.*

* Itt van még egy példa arra, hogy milyen önkényesen határozzák meg gyári statisztikánk „legújabb" rendszerében a „gyárak" számát. 1894/95-ben a „Jegyzék" Herszon kormányzóságban 471 gyárat vett fel (Karisev úr, id. mű, 5. old.), 1896-ban pedig Mikulin

Karisev úr nemtörődömsége, amellyel az általa felhasznált számadatok megbízhatósága iránt viseltetik, gigászi méreteket ölt, amikor kormányzóságok szerint összehasonlítja a „gyárak“ 1894/95. évi (a „Jegyzék“ szerint) és 1885. évi (az „Adattár“ szerint) számát. A legkomolyabban fejtegeti, hogy Vjatka kormányzóságban a gyárak száma növekedett, Perm kormányzóságban „jelentős mértékben csökkent“, Vlagyimir kormányzóságban lényegesen növekedett stb. (6—7. old.). „S ebből látható — következteti mélyértelműen szerzőnk —, hogy a gyárak számának említett csökkenési folyamata kevésbbé érinti a fejlettebb, régibb iparral rendelkező vidékeket, mint azokat a vidékeket, amelyeken az ipar fiatalabb“ (7. old.). Az ilyen következtetés nagyon „tudósnak“ hangzik; csak az a kár, hogy teljesen értelmetlen. Azok a számadatok, amelyeket Karisev úr használ, véletlen adatok. Például Perm kormányzóságban a „gyárak“ száma az „Adattár“ szerint 1885-től 1890-ig 1 001, 895, 951, 846, 917 és 1 002 volt, majd 1891-ben ez a szám hirtelen lezuhan 585-re. Ezeknek az ugrásoknak egyik oka az, hogy egyszer 469 malmot (1890-ben), másszor meg 229 malmot (1891-ben) vettek fel a „gyárak“ közé. Amikor azt látjuk, hogy a „Jegyzék“ ebben a kormányzóságban csak 362 gyárat mutat ki, figyelembe kell vennünk, hogy a „gyárak“ közé már mindössze 66 malmot sorol. Amikor azt látjuk, hogy Vlagyimir kormányzóságban a „gyárak“ száma megnövekedett, gondolnunk kell arra, hogy a „Jegyzék“ ebben a kormányzóságban a kis üzemeket is felvette. Vjatka kormányzóságban az „Adattár“ 1887-től 1892-ig 1—2—2—30—28—25 malmot vett fel, a „Jegyzék“ pedig 116-ot. Egyszóval, a Karisev úr által megejtett összehasonlítás újra meg újra csak azt bizonyítja, hogy Karisev úr képtelen eligazodni a különböző források számadataiban.

Karisev úr, amikor csoportonként (iparáganként)

úr egyszerre már 1 249 „gyárüzemet“ számol össze (id. mű, XIII. old.), amelyek közül 773 erőgéppel, 109 pedig erőgép nélkül dolgozik, de 15-nél több munkást foglalkoztat. Ha a „gyár“ fogalma homályos, az ilyen ugrások mindig elkerülhetetlenek lesznek.

ismerteti a gyárak számát, és kiszámítja, hogy a gyárak hány százaléka esik az egyes csoportokra, megint nem veszi észre, hogy az egyes csoportokba nem azonos arányban kerültek be kis üzemek (például, a textiliparban és a kohóiparban a legkevesebb a kis üzem — Európai-Oroszországban a gyáraknak körülbelül $^1/_3$-a — az állati termékeket feldolgozó iparban és az élelmezési iparban viszont a gyáraknak mintegy $^2/_3$-a). Világos, hogy Karisev ilymódon nem egyforma adatokat hasonlít össze, százalékszámításainak (8. old.) tehát nincsen semmi értelmük. Egyszóval, a „gyárak“ számának és megoszlásának kérdésében az tűnt ki, hogy Karisev úr egyáltalán nem értette meg az általa felhasznált adatok jellegét és megbízhatóságuk fokát.

Amikor a gyárak számáról áttérünk a munkások számára, mindenekelőtt meg kell mondanunk, hogy gyári statisztikánknak a munkások számára vonatkozó adatai sokkal megbízhatóbbak, mint a gyárak számára vonatkozó adatai. A zűrzavar persze itt is elég nagy, itt is elég sok a kihagyás és sokszor kisebbítve vannak a tényleges számok. Itt azonban nincsen olyan eltérés az adatok között, s az egyszer a gyárak közé sorolt, másszor meg kihagyott kis üzemek számában mutatkozó óriási ingadozás igen kevéssé hat ki a munkások számára, annál az egyszerű oknál fogva, hogy még abban az esetben is, ha a legkisebb üzemek százalékaránya igen jelentős, az ezekben dolgozó munkások százalékaránya egészen elenyésző. Fentebb láttuk, hogy 1894/95-ben 1 468 gyárban (a gyárak 10 százaléka) a munkások 74 százaléka összpontosult. A kis (16-nál kevesebb munkást foglalkoztató) gyárak száma 7 919 volt 14 578-ból, vagyis több mint a fele, az ezekben dolgozó munkások száma pedig körülbelül (még ha átlagban üzemenként 8 munkást számítunk is) mintegy 7 százalék. S éppen ezzel magyarázható, hogy bármilyen nagy volt is a különbség a gyárak 1890. évi száma (a „Lajstrom“ szerint) és 1894/95. évi száma között, a munkások számában mutatkozó eltérés elenyésző: 1890-ben Európai-Oroszország 50 kormányzóságában a munkások száma 875 764 volt, 1894/95-ben pedig 885 555 (csak az üzemi munkásokat számítjuk). Ha az első számból le-

vonjuk a singyártásban és a sófőző iparban dolgozó munkásokat (24 445, illetőleg 3 704), akiket a „Jegyzék“ nem vett fel, a második számból pedig a nyomdaipari munkásokat (16 521), akiket a „Lajstrom“ nem vett fel, arra az eredményre jutunk, hogy a munkások száma 1890-ben 847 615 volt, 1894/95-ben pedig 869 034, vagyis 2,5 százalékkal több. Ez a százalék persze nem fejezheti ki a tényleges növekedést, minthogy 1894/95-ben sok kis üzemet nem vettek fel, de ezeknek a számadatoknak egymáshoz való közelsége egészében azt mutatja, hogy a munkások számára vonatkozó általános összesítő adatok viszonylag használhatók és viszonylag megbízhatók. Karisev úr, akitől a munkások számára vonatkozó adatokat átvettük, nem vizsgálja meg pontosan, milyen iparágakat vettek fel 1894/95-ben a korábbi kiadványokhoz viszonyítva, és nem utal arra, hogy a „Jegyzék“ kihagyott számos olyan üzemet, amelyek régebben a gyárak között szerepeltek. A régebbi adatokkal való összehasonlítás céljából megint a „Katonai-statisztikai gyüjtemény“ értelmetlen adatait veszi, és csak ismételgeti azt a régi badarságot, hogy a munkások száma a lakosság számához viszonyítva csökkent, amit már Tugan-Baranovszkij úr megcáfolt (lásd fentebb). Minthogy a munkások számára vonatkozó adatok megbízhatóbbak, ezek az adatok gondosabb feldolgozást érdemeltek volna, mint a gyárak számára vonatkozó adatok, Karisev úr azonban éppen az ellenkezőjét tette. Sőt nem is csoportosítja a gyárakat a munkások száma szerint, márpedig ez különösen fontos lett volna, mert a „Jegyzék“ a munkások számát a gyár lényeges ismertetőjelének tekintette. A fentebb idézett adatokból látható, hogy a munkások koncentrációja igen nagy.

Karisev úr, ahelyett hogy a munkások száma szerint csoportosította volna a gyárakat, sokkal egyszerűbb számításhoz folyamodott: kiszámította, hogy átlag hány munkás jut egy gyárra. Minthogy azonban a gyárak számára vonatkozó adatok, mint láttuk, teljesen megbízhatatlanok, ötletszerűek és nem egyneműek, mindezek a számítások tele vannak hibákkal. Karisev úr összehasonlítja, hogy átlag hány munkás jutott egy gyárra

1886-ban és 1894/95-ben, és arra a következtetésre jut, hogy „a gyár átlagos típusa nagyobbodik“ (23. és 32—33. old.), s nem veszi tudomásul, hogy 1894/95-ben éppen csak a nagyobb üzemeket vették fel, tehát az összehasonlítás helytelen. Egészen furcsa, hogy az egy gyárra jutó munkások átlagos száma szerint összehasonlítja a különböző kormányzóságokat (26. old.). Karisev úr arra a következtetésre jut például, hogy Kosztroma kormányzóságban „nagyobb az átlagos gyártípus, mint akármelyik másik kormányzóságban“ — 242 munkás jut 1 gyárra, míg például Vlagyimir kormányzóságban 125 munkás az átlag. A tudós professzornak eszébe sem jut, hogy ez egyszerűen a felvétel különböző módjaitól függ, amint ezt fentebb már megvilágítottuk. Karisev úr szem elől tévesztette az egyes kormányzóságokban a nagy és a kis üzemek száma között fennálló különbséget, és igen egyszerű módszert agyalt ki az e kérdéssel kapcsolatos nehézségek *megkerülésére*. Nevezetesen, *az egész Európai-Oroszországban* (majd Lengyelországban és a Kaukázusban is) *1 gyárra eső* munkások átlagos számát megszorozza az egyes kormányzóságok gyárainak számával és az így kapott csoportokat külön statisztikai térképre vezeti rá (3. sz.). Ez aztán valóban egyszerű! Minek csoportosítsuk a gyárakat a munkások száma szerint, minek vizsgálgassuk, hogy az egyes kormányzóságokban milyen arányban vannak a nagy és a kis üzemek, amikor az egyes kormányzóságok gyárainak „átlagos“ nagyságát ilyen egyszerű módon *mesterségesen hozzámérhetjük* egy általános normához? Minek vizsgálgassuk, hogy sok vagy kevés kis és egészen piciny vállalat került-e a gyárak közé Vlagyimir vagy Kosztroma kormányzóságban, amikor „egyszerűen“ vehetjük az *egész* Európai-Oroszországban 1 gyárra jutó munkások átlagos számát és megszorozhatjuk *az egyes* kormányzóságok gyárainak számával? Hát az is baj, hogy az ilyen módszer az ötletszerűen felvett szélmalmok és szélerőt alkalmazó olajütők százait egyenlővé teszi a nagy gyárakkal? — hiszen az olvasó nem veszi ezt észre, és meglehet, hogy hitelt ad a professzor úr által összetákolt „statisztikának“!

Az üzemi munkásokon kívül a „Jegyzéknek“ van egy külön rovata az „üzemen kívüli, bedolgozó“ munkások

számára. Ide nemcsak a megrendelésre otthon dolgozó munkások kerültek (Karisev, 20. old.), hanem a napszámosok stb. is. Ezeknek a munkásoknak a „Jegyzékben" szereplő száma (66 460 a birodalomban) a mi szemünkben semmiképpen sem lehet „annak fokmérője, hogy mennyire haladt előre nálunk a gyár úgynevezett külső osztályának fejlődése" (Karisev, 20. old.), mert az ilyen munkásoknak csak valamelyest teljes regisztrálásáról a gyári statisztika mai rendszere mellett szó sem lehet. Karisev úr igen könnyelműen azt mondja: „66½ ezer egész Oroszországban, ahol sokmillió kusztár és kézműves van — nem sok" (ugyanott). Hogy ezt leírhassa, el kellett felejtenie, hogy ennek a „sokmillió kusztárnak", mint valamennyi forrásmunka megállapítja, igen nagy, ha ugyan nem a legnagyobb része felvásárlóknak dolgozik, vagyis ugyancsak „üzemen kívül dolgozó munkás". Csak fel kell lapoznunk a „Jegyzéknek" azokat az oldalait, amelyek a híres „kusztár"-iparok vidékeivel foglalkoznak, és azonnal meggyőződünk arról, hogy az „üzemen kívül dolgozó munkások" felvétele teljesen ötletszerű és igen hiányos. Például, a II. csoportban (gyapjúfeldolgozás) a „Jegyzék" Nyizsnyij-Novgorod kormányzóságban Arzamasz városban és a város tőszomszédságában fekvő Vijezdnaja szlobodában csak 28 üzemen kívül dolgozó munkást vett fel (89. old.), holott „Az oroszországi kusztáripar tanulmányozására kiküldött bizottság munkálataiból" (V. és VI. füzet) tudjuk, hogy itt sokszáz (csaknem ezer) „kusztár" dolgozik vállalkozóknak. Szemjonovszk kerületben a „Jegyzék" egyáltalán nem mutat ki üzemen kívül dolgozó munkásokat, holott a zemsztvo-statisztikából tudjuk, hogy itt a ványolóiparban és a talpbélésiparban több mint háromezer „kusztár" dolgozik vállalkozóknak. A Tula-kormányzósági harmonikaiparban a „Jegyzék" csak egy „gyárat" tart nyilván 17 üzemen kívül dolgozó munkással (395. old.), holott ugyancsak „Az oroszországi kusztáripar stb." már 1882-ben 2—3 000 olyan kusztárt vett fel, akik a harmonikagyárosoknak dolgoztak (IX. füzet). Világos tehát, hogy egyszerűen nevetséges dolog ezt a számot — 66½ ezer üzemen kívül dolgozó munkás — akár csak valamelyest is megbízható számadatnak tekinteni, és

arról beszélni, hogy miképpen oszlik meg ez a szám kormányzóságok és iparágak szerint, mint ahogy ezt Karisev úr teszi, aki még egy statisztikai térképet is összeállított. Ezeknek a számadatoknak igazi jelentősége korántsem az, hogy meghatározzák a kapitalista otthonmunka méreteit (ennek meghatározása csak olyan teljes ipari összeírás esetén lehetséges, amely felvesz minden munkát kiadó üzletet és más ilyen üzemet vagy vállalkozót), hanem az, hogy különválasztják az üzemeken belül dolgozó munkásokat, vagyis a szó szoros értelmében vett gyári munkásokat az üzemen kívül dolgozó munkásoktól. Eddig a munkásoknak ezt a két fajtáját igen gyakran összekeverték: még az 1890-es „Lajstromban" is nem egy eset volt erre. Most a „Jegyzék" megteszi az első kísérletet arra, hogy véget vessen ennek az összekeverésnek.

A „Jegyzéknek" a gyárak évi termelőképességére vonatkozó számadatait dolgozta ki Karisev úr a legkielégítőbben, főképpen azért, mert itt a megszokott „átlagok" helyett végre a termelés nagysága szerint csoportosította a gyárakat. Igaz, hogy a szerző ezektől az „átlagoktól" (a termelés mennyisége gyáranként) mégsem tud szabadulni, és még össze is hasonlítja az 1894/95-ös átlagokat az 1885-ös átlagokkal, holott ez a módszer, mint már többízben mondottuk, teljesen helytelen. Meg kell jegyeznünk, hogy a gyárak évi termelőképességére vonatkozó általános számadatok sokkal megbízhatóbbak, mint a gyárak számára vonatkozó általános adatok, mégpedig annál a már említett oknál fogva, hogy a kis üzemeknek kicsi a szerepük. Például, a „Jegyzék" szerint Európai-Oroszországban mindössze 245 gyárnak, vagyis a gyárak 1,9 százalékának a termelése haladja meg az 1 millió rubelt, de ezek a gyárak Európai-Oroszország gyárai évi termelésének 45,6 százalékát összpontosítják (Karisev, 38. old.), azoknak a gyáraknak a száma viszont, amelyeknek termelési értéke nem haladja meg az 5 000 rubelt, az összes gyárak számának 30,8 százaléka, de termelőképességük valamennyi üzem összes termelőképességének csupán 0,6 százaléka, vagyis elenyészően kis része. Előre kell azonban bocsátanunk, hogy Karisev úr ezeknél a számításoknál szem elől téveszti a termelési érték (= a ter-

mék értéke) és a nyersanyag feldolgozásáért fizetett díj közötti különbséget. Ezt az igen fontos különbséget gyári statisztikánkban először a „Jegyzék" vette figyelembe*. Világos, hogy ez a két mennyiség semmiképpen sem hasonlítható össze, s ezeket külön kellett volna választani. Karisev úr ezt nem teszi meg, és feltehető, hogy a kis üzemek évi termelőképességének ilyen alacsony százaléka részben abból adódik, hogy ezek közé kerültek azok az üzemek, amelyek nem az általuk feldolgozott termék értékét, hanem csak a termék feldolgozásáért kapott díjat mutatják ki. Lejjebb egy példán megmutatjuk, milyen hibát követett el Karisev úr e körülmény mellőzése folytán. Minthogy a „Jegyzék" különbséget tesz a feldolgozásért kapott díj és a termék értéke között, és minthogy a fogyasztási adót nem foglalja bele a termelési árba, adatai nem hasonlíthatók össze a korábbi kiadványok adataival. A „Jegyzék" szerint Európai-Oroszországban valamennyi gyár termelésének értéke 1 345 millió rubel, az 1890. évi „Lajstrom" szerint pedig 1 501 millió, ha azonban a második számból kivonnánk a fogyasztási adót (csak a szesziparban mintegy 250 millió rubel), az első szám jelentősen nagyobbnak bizonyulna.

A „Lajstromban" (2. és 3. kiad.) összeállították a gyárak csoportosítását évi termelésük nagysága szerint (bár nincsen utalás arra, hogy az egyes csoportok termelése hány százaléka az összes termelésnek), de ez a csoportosítás nem hasonlítható össze a „Jegyzék" adataival a regisztrálás módszereiben és az évi termelés nagyságának meghatározásában mutatkozó fentebb említett különbségek folytán.

Meg kell még vizsgálnunk Karisev úrnak egy hibás következtetését. Amikor kormányzóságok szerint idézte

---

* Csakhogy sajnos nincsen semmi biztosítékunk arra, hogy a „Jegyzék" szigorúan és következetesen hajtotta végre ezt a megkülönböztetést, vagyis, hogy a termelés értékét *csak* azoknál a gyáraknál mutatta ki, amelyek valóban eladják termékeiket, a nyersanyag feldolgozásáért kapott díjat pedig csak azoknál, amelyek megbízásból anyagot dolgoznak fel. Lehetséges, hogy például a malomiparban (itt a leggyakoribb az említett különbség) a tulajdonosok teljesen ötletszerűen hol az egyik, hol a másik számot mutatták ki. Ezt a kérdést külön kell megvizsgálni.

a gyárak évi termelésének értékére vonatkozó adatokat, itt sem állta meg, hogy ezeket az adatokat össze ne hasonlítsa az 1885—1891-es adatokkal, vagyis az „Adattár" adataival. Az utóbbiak között nincsenek adatok a fogyasztási adó alá eső iparágakról, és ezért Karisev úr csak azt kutatja, hogy nincsenek-e olyan kormányzóságok, amelyekben a termelés összege 1894/95-ben *kisebb* volt, mint az előző években. 8 ilyen kormányzóságot talált (39—40. old.), és Karisev úr ezzel kapcsolatban arról elmélkedik, hogy a „legkevésbbé ipari" kormányzóságokban „visszafejlődés" van az iparban, és hogy ez „talán felhívja a figyelmet arra, hogy a kis üzemek nehéz helyzetben vannak a nagy üzemekkel való versenyükben" stb. Mindezek az elmélkedések talán igen mélyértelműek volnának, ha... ha nem volnának mind teljesen helytelenek. Karisev úr itt sem vette észre, hogy teljesen összehasonlíthatatlan és különnemű adatokat hasonlít össze. Az egyes kormányzóságokra vonatkozólag Karisev úr által idézett adatokon megmutatjuk, mennyire nem hasonlíthatók össze ezek az adatok*. Perm kormányzóságban a termelés értéke 1890-ben 20,3 millió rubel („Lajstrom"), 1894/95-ben pedig 13,1 millió; ezen belül a malomiparban 1890-ben 12,7 millió (469 malomban!), 1894/95-ben pedig 4,9 millió (66 malomban). A látszólagos „csökkenés" oka tehát egyszerűen csak az, hogy ötletszerűen különböző számú malmot vettek fel. A gőzmalmok száma például 1890-től és 1891-től 1894/95-ig 4-ről 6-ra növekedett. Ugyanezzel magyarázható a termelés „csökkenése" Szimbirszk kormányzóságban is (1890: 230 malom és 4,8 millió rubel; 1894/95: 27 malom és 1,7 millió rubel. Gőzmalom — 10, illetőleg 13). Vjatka kormányzóságban a termelés értéke 1890-ben 8,4 millió, 1894/95-ben 6,7 millió, tehát

* Ehhez nem az „Adattár", hanem az 1890-es „Lajstrom" adatait vesszük, *leszámítva a fogyasztási adó alá eső iparágakat.* Ezeknek az iparágaknak a leszámítása után a „Lajstrom" adatai csaknem semmiben sem különböznek az „Adattár" adataitól, minthogy a kereskedelmi és ipari ügyosztálynak ugyanazokon a kimutatásain alapulnak. Ahhoz pedig, hogy feltárjuk Karisev úr hibáit, részletes adatokra van szükségünk, mégpedig nemcsak az egyes iparágakról, hanem az egyes gyárakról is.

1,7 millió rubellel kevesebb. De 1890-ben felvettek itt két nagy bánya- és kohóipari üzemet, a votkinit és az izsevszkit, amelyek termelése (együtt) éppen 1,7 millió; 1894/95-ben ezeket az üzemeket, mint a bányaipari főosztály „alá tartozó" üzemeket, nem számították. Asztrahany kormányzóság: 1890 — 2,5 millió rubel, 1894/95 — 2,1 millió. 1890-ben azonban felvették a sófőző üzemeket (346 000 rubel), 1894/95-ben pedig ezeket, mint a „bányaiparhoz" tartozó iparágat, nem vették fel. Pszkov kormányzóság: 1890 — 2,7 millió rubel, 1894/95 — 2,3 millió rubel; csakhogy 1890-ben felvettek 45 lentiloló üzemet 1,2 millió rubel értékű termeléssel, 1894/95-ben pedig csak 4 *lenfonó* üzemet 248 000 rubellel. Magától értetődik, hogy Pszkov kormányzóságban nem tűntek el a lentiloló üzemek, hanem csak egyszerűen nem kerültek be a jegyzékbe (lehet, hogy azért, mert többségük kézierővel dolgozott és kevesebb mint 15 munkást foglalkoztatott). Besszarábia kormányzóságban különbözőképpen regisztrálták a malmok termelését, bár 1890-ben és 1894/95-ben ugyanannyi malmot vettek fel (mindkét alkalommal 97-et); 1890-ben a liszt mennyiségét számolták — 4,3 millió pud = 4,3 millió rubel, 1894/95-ben pedig a legtöbb malom *csak őrlési díjat* mutatott ki, úgyhogy a malmok termelésének összértéke (1,8 millió rubel) nem hasonlítható össze az 1890. évi számmal. Íme, néhány példa, amely szemlélteti ezt a különbséget. Levenzon 2 malma 1890-ben 335 000 rubel értékű termelést mutatott ki („Lajstrom", 424. old.), 1894/95-ben csak 69 000 rubel *őrlési díjat* („Jegyzék", 14231—2. sz.). Ezzel szemben Svarcberg malmának termelési értéke 1890-ben — 125 000 rubel volt („Lajstrom", 425. old.) és 1894/95-ben — 175 000 rubel („Jegyzék", 14214. sz.); a malomipar 1894/95. évi termelésének összértékéből 1,4 millió rubel a termékek értéke, 0,4 millió rubel pedig őrlési díj. Ugyanez a helyzet Vityebszk kormányzóságban is: 1890-ben — 241 malom 3,6 millió rubel termelési értékkel, 1894/95-ben pedig 82 malom 120 000 rubel termelési értékkel, s a legtöbb malom csak őrlési díjat mutatott ki (a gőzmalmok száma 1890-ben 37, 1891-ben 51 és 1894/95-ben 64), úgyhogy ennek a 120 000 rubelnek *több mint a fele*

nem a termék értéke, hanem őrlési díj. Végül, az utolsó kormányzóságban, Arhangelszk kormányzóságban, a Karisev úr által felfedezett „visszafejlődés az iparban“ egyszerűen Karisev úr egy furcsa számítási hibájával magyarázható: valójában az arhangelszki gyárak termelésének értéke, a „Jegyzék“ szerint, nem 1,3 millió rubel, mint Karisev úr kétszer is kimutatja (40. és 39. old.; az 1885—1891. évi 3,2 millió rubellel szemben), hanem *6,9 millió rubel*, ezen belül 6½ millió rubel 18 fűrésztelepen („Jegyzék“, 247. old.).

Ha összefoglaljuk a fentebb mondottakat, arra a következtetésre jutunk, hogy Karisev úr elképesztően hanyagul és kritika nélkül használta fel azt az anyagot, amelyet feldolgozott, s ezért számos igen durva hibát követett el. A „Jegyzék“ adatainak azokra az összesítéseire vonatkozólag pedig, amelyeket Karisev úr munkatársaival együtt végzett, azt kell mondanunk, hogy statisztikai értékükből sokat veszítenek azáltal, hogy Karisev úr nem közölte a teljes összesítő adatokat, vagyis nem közölte valamennyi kormányzóságra és valamennyi iparágra vonatkozólag a gyárak számát, a munkások számát és a termelés értékét (jóllehet ezeket az összesítéseket nyilván elvégezte, és teljes közlésük egyrészt lehetőséget adott volna az ellenőrzésre, másrészt nagy hasznára lett volna mindazoknak, akik a „Jegyzéket“ használják). Az anyag tisztán statisztikai feldolgozása tehát rendkívül töredékes, hiányos, rendszertelen volt, azok a következtetések pedig, amelyeket Karisev úr elhamarkodva levont, nagyobbára elrettentő például szolgálhatnak arra, hogy miképpen nem szabad számadatokkal bánni.

Áttérve a fentebb felvetett kérdésre: gyári statisztikánk mai állapotára, mindenekelőtt meg kell mondanunk azt, hogy ha „okvetlenül szükség van“ „a termelésre vonatkozó teljes és megbízható statisztikai adatokra“ (ezt olvassuk a „Jegyzék“ „bevezetésében“, és ezzel feltétlenül egyet kell értenünk), akkor ahhoz, hogy ilyen adatokat kapjunk, helyesen megszervezett ipari összeírás szükséges, amely mindenféle ipari üzemet, vállalatot és munkát regisztrál és bizonyos időközökben megismét-

lődik. Ha az 1897 január 28-i első népszámlálásnak[5] a lakosság foglalkozására vonatkozó adatai kielégítőknek bizonyulnak, és ha ezeket részletesen ki fogják dolgozni, akkor ezek az adatok lényegesen megkönnyítik az ipari összeírás elvégzését. Mindaddig azonban, amíg ilyen összeírás nem lesz, csak néhány nagy ipari üzem regisztrálásáról lehet szó. Az ilyen nagy üzemekre („gyárak" a ma használatos terminológia szerint) vonatkozó statisztikai adatok gyüjtésének és feldolgozásának mai rendszeréről azt kell mondanunk, hogy az egyáltalán nem kielégítő. Első fogyatékossága, hogy a gyári statisztika felaprózódik a különféle „hatóságok" között, és hogy nincsen egy külön, tisztán statisztikai intézmény, amely összpontosítja valamennyi gyár adatainak összegyüjtését, ellenőrzését és feldolgozását. A mai orosz gyári statisztika adatainak feldolgozása közben olyan területen járunk, amelyet keresztülkasul szelnek az egyes „hatóságok" határai (saját regisztrálási eljárásokkal és módszerekkel stb.). Még az is előfordul, hogy ez a határ egyes gyárakat kettéoszt, úgy hogy a gyár egyik részlege (például a vasöntés) a bánya- és kohóipari főosztály alá, a másik részleg pedig (például a vasáruk gyártása) a kereskedelmi és ipari főosztály alá tartozik. Érthető, hogy mennyire megnehezíti ez az adatok felhasználását és milyen hibákba eshetnek (és esnek) azok a kutatók, akik nem fordítanak kellő figyelmet erre a bonyolult kérdésre. Többek között az adatok ellenőrzésére vonatkozólag meg kell mondanunk, hogy a gyárfelügyelőség, érthető módon, soha nem lesz képes ellenőrizni, mennyire felel meg a valóságnak valamennyi gyáros valamennyi bevallása. A mai típusú rendszer mellett (vagyis amikor az adatokat nem e feladattal külön megbízott személyzet által végzett összeírás útján gyüjtik össze, hanem olymódon, hogy kérdőíveket küldenek szét a gyárosoknak) a fő figyelmet arra kell fordítani, hogy a központi statisztikai hivatal *közvetlenül* érintkezzen valamennyi gyártulajdonossal, hogy ez a hivatal rendszeresen ellenőrizze az adatok *egyneműségét* és gondoskodjon az adatok teljességéről, arról, hogy a kérdőíveket elküldjék *minden* valamelyest jelentősebb ipari központba, továbbá, hogy ez a hivatal ne engedje meg, hogy nem egynemű adatokat

ötletszerűen bevegyenek, hogy különbözőképpen alkalmazzák és magyarázzák az utasítást. A mai rendszer második fő fogyatékossága az, hogy teljesen kidolgozatlan az adatgyüjtésre vonatkozó utasítás. Ha ezt az utasítást irodákban fogják kidolgozni, anélkül hogy szakemberek megbírálnák és (ami különösen fontos) a sajtó részletesen megvitatná, az adatok soha *nem lehetnek* csak valamennyire is teljesek és egyneműek. Láttuk például, mennyire ki nem elégítő módon oldják meg most még az utasítás fő kérdését is: azt, hogy mit nevezünk „gyárnak"? Amikor nincsenek ipari összeírások, amikor a rendszer az, hogy maguktól az ipari vállalkozóktól gyüjtik be az adatokat (a rendőrség, a gyárfelügyelőség stb. útján), a „gyár" fogalmát teljesen pontosan kell meghatározni és csak az olyan nagy üzemekre kell korlátozni, amelyekre vonatkozólag megvan a remény, hogy ezeket sikerül *mind és mindenütt*, *kivétel nélkül* regisztrálni. A „gyár" ma elfogadott meghatározásának fő elemeit úgylátszik eléggé szerencsésen választották meg: „gyárnak" tekintendő egy üzem, ha 1) az *üzemben* legalább 15 munkás dolgozik (emellett meg kell találni a módját annak, hogy a napszámosokat különválasszák a tulajdonképpeni üzemi munkásoktól, hogy meghatározzák a munkások számának évi átlagát stb.), és ha 2) az üzem gőzgéppel rendelkezik (ha kisebb is a munkások száma). Sajnos ezekhez az ismertetőjelekhez más, teljesen határozatlan ismertetőjeleket fűztek hozzá, holott ennek a meghatározásnak a kiszélesítésénél a legnagyobb óvatosságra van szükség. Ha például nem lehet a vízierővel dolgozó legnagyobb üzemeket sem kihagyni, akkor a legpontosabban rá kell mutatni arra, hogy az ilyen üzemek közül melyek tartoznak regisztrálás alá (legalább ennyi meg ennyi lóerős géppel, vagy legalább ennyi meg ennyi munkással stb.). Ha egyes iparágakban szükségesnek tartják, hogy a kisebb üzemeket is felvegyék, akkor a legpontosabban fel kell sorolni ezeket az iparágakat, és meg kell határozni a „gyárüzem" fogalmának más világos ismertetőjeleit. Az olyan iparágakat, amelyekben elmosódik a határ a „gyárüzemek" és a „kusztárüzemek" vagy „mezőgazdasági üzemek" között (ványolóipar, téglaégetés, bőripar,

malomipar, olajütő ipar és sok más iparág), különös figyelemmel kell kezelnünk. Nézetünk szerint, a „gyár" fogalmának most említett két ismertetőjelét semmiképpen sem kell kiterjeszteni, mert az adatgyüjtés mai rendszerével még az ilyen aránylag nagy üzemeket is alig regisztrálhatjuk minden kihagyás nélkül. Ennek a rendszernek az átalakítása pedig kétféleképpen lehetséges: vagy részleges és lényegtelen módosítások, vagy teljes ipari összeírásoknak a bevezetése útján. Ami az adatgyüjtés terjedelmét, vagyis az ipari vállalkozók elé terjesztett kérdések számát illeti, itt is gyökeres különbséget kell tennünk az ipari összeírás és a mai típusú statisztika között. Csak az első esetben lehet és kell a jelentések teljességére törekedni (az üzem történetére, a környékbeli üzemekhez és a környékbeli lakossághoz való viszonyra, az ügy kereskedelmi oldalára, a nyersanyagra és a segédanyagokra, a termékek mennyiségére és fajtájára, a munkabérekre, a munkanapra, a váltásokra, az éjjeli munkára és túlórázásra stb. stb. vonatkozó kérdések). A második esetben igen óvatosnak kell lenni: inkább kevesebb, de aránylag megbízható, teljes és egynemű, mint sok hiányos, kétes és összehasonlíthatatlan adat. A kérdéseket csak a munkagépekre és a készítmények mennyiségére vonatkozó kérdésekkel kell okvetlenül kiegészíteni.

Amikor arról beszélünk, hogy gyári statisztikánk egyáltalán nem kielégítő, ezzel korántsem akarjuk azt mondani, hogy adatai nem érdemelnek figyelmet, és hogy ezeket nem érdemes feldolgozni. Éppen ellenkezőleg. Azért fejtegettük olyan részletesen a mai statisztikai rendszer fogyatékosságait, mert ezzel hangsúlyozni kívántuk azt, hogy az adatokat különösen gondosan kell feldolgozni. Az anyag ilyen feldolgozásának fő és alapvető célja az legyen, hogy különválasszuk a konkolyt a búzától, hogy a viszonylag használható anyagot különválasszuk a hasznavehetetlentől. Amint láttuk, Karisev úrnak (és sok másnak) fő hibája éppen az, hogy nem vitte véghez ezt a különválasztást. A „gyárak" adatai igen kevéssé megbízhatók és semmiképpen nem használhatók előzetes gondos feldolgozás (a nagyobb üzemek különválasztása stb.) nélkül. Ami a munkások számát és a termelés értékét illeti, ezekre vonatkozólag sokkal

megbízhatóbbak az általános összesítő adatok (pontosan tisztázni kell azonban, milyen termelési ágakat vettek jegyzékbe, és milyen módon, hogyan állapították meg a termelési értéket stb.). Ha részletesebb összesítéseket veszünk, az adatok esetleg nem lesznek összehasonlíthatók, és felhasználásuk hibákra vezet. Csak mindezeknek a felsorolt körülményeknek a mellőzésével magyarázható az olyan dajkamesék keletkezése, hogy Oroszországban csökken a gyárak száma és csökken a gyári munkások száma (a lakosság számához viszonyítva), — és éppen az ilyen dajkaméséket rendkívül buzgón terjesztették a narodnyikok.

Ami magát az anyag feldolgozását illeti, az anyag feldolgozásának alapjává feltétlenül az egyes gyárakra vonatkozó adatokat, vagyis a kartotéklapok adatait kell tenni. Ezeket a kartotéklapokat először is területi egységenként kell csoportosítani. A kormányzóság túlságosan nagy egység. Minthogy az ipar területi megoszlásának kérdése igen fontos kérdés, a csoportosítást az ipari központokat vagy iparvidékeket alkotó egyes városok, külvárosok, falvak és falucsoportok szerint kell elvégezni. Ezután iparágak szerint kell csoportosítani az üzemeket. Ebben a tekintetben gyári statisztikánk legújabb rendszere, véleményünk szerint, nem kívánatos változtatásokat vezetett be, amikor radikálisan szakított az iparágak régi osztályozásával, amely már a hatvanas évek óta (és még korábban) használatos volt. A „Jegyzék" új módon osztotta el az iparágakat, 12 csoportba: ha emellett csak az egyes csoportok szerint vesszük az adatokat, mértéktelenül tág kereteket kapunk, amelyek a legkülönbözőbb jellegű iparágakat ölelik fel és összekeverik ezeket (a posztóipart és a ványolóipart, a fűrésztelepeket és a bútoripart, az írópapír-ipart és a nyomdaipart, a vasöntést és az ékszeripart, a téglagyártást és a porcellánipart, a bőripart és a viaszipart, az olajütőipart és a cukorfinomító ipart, a sörgyártást és a dohányipart stb.). Ha pedig mindezeket a csoportokat aprólékosan felosztjuk iparágakra, akkor (lásd Mikulin idézett művét) rendkívül kis csoportokat kapunk, amelyek száma *több mint háromszáz!* A régi rendszer, amelynek 10 csoportja és körülbelül 100 iparága volt

(91 az 1890. évi „Lajstrom“ szerint), szerintünk sokkal sikerültebb. Továbbá, csoportosítani kell a gyárakat *a munkások száma, a hajtóerő neme* és *a termelés nagysága szerint.* Erre a csoportosításra különösen nagy szükség van tisztán elméleti szempontból is, hogy tanulmányozhassuk az ipar állapotát és fejlődését, és hogy a meglevő anyagból különválaszthassuk a viszonylag, használható és a hasznavehetetlen adatokat. Egy ilyen csoportosításnak a hiánya (ez a csoportosítás a területi csoportokon és az iparági csoportokon belül elengedhetetlen) — a leglényegesebb fogyatékossága mai gyárstatisztikai kiadványainknak, amelyekből csak többnyire durva hibákra vezető, teljesen fiktív „átlagokat“ állapíthatunk meg. Végül, a mindezek szerint az ismertetőjelek szerint megejtett csoportosításnak nem szabad az egyes csoportokba (és alcsoportokba) tartozó üzemek számának meghatározására szorítkoznia, hanem okvetlenül minden egyes csoportra vonatkozólag azt is ki kell számítani, hogy mind a gőzgépekkel, mind a kézierővel működő üzemekben mennyi a munkások száma és a termelés értéke stb. Másszóval, *csoport*táblázatokon kívül *kombinált* táblázatok is szükségesek.

Hiba volna azt gondolni, hogy az anyag ilyen feldolgozása töméntelen sok munkát igényel. A zemsztvo-statisztikai hivatalok szerény költségvetésükkel és létszámukkal minden egyes kerületben sokkal bonyolultabb munkákat végeznek el; feldolgoznak 20, 30 és 40 ezer külön kartotéklapot (a viszonylag nagy, „gyárjellegű“ üzemek száma pedig egész Oroszországban bizonyára nem több mint 15—16 ezer); s emellett minden egyes kartotéklap is sokkal nagyobb anyagot fog át: a zemsztvo-statisztikai gyüjteményekben többszáz függőleges rovat szokott lenni, míg a „Jegyzékben“ például még húsz sincsen. S ennek ellenére a legjobb zemsztvo-statisztikai gyüjtemények nemcsak egyes ismertetőjelek szerint összeállított csoporttáblázatokat adnak, hanem kombinált táblázatokat is, vagyis több ismertetőjel összevonásával készült táblázatokat.

Az adatok ilyen feldolgozása először is nélkülözhetetlen anyagot nyujtana a közgazdaságtudomány számára. Másodszor, véglegesen megoldaná a viszonylag használ-

ható és a hasznavehetetlen adatok különválasztásának kérdését. Ha így dolgoznák fel az anyagot, azonnal megmutatkozna az egyes iparágakra, kormányzóságokra, az utasítás egyes pontjaira stb. vonatkozó adatok ötletszerű jellege. Lehetővé válna a viszonylag teljes, megbízható és egynemű anyag különválasztása. Értékes útmutatásokat kapnánk arra, hogy miképpen biztosíthatjuk ezeket a tulajdonságokat a jövőre.

A megírás ideje: 1898 augusztus.

Megjelent a Vlagyimir Iljin „Gazdasági tanulmányok és cikkek" c. gyűjteményben. 1898.

RECENZIÓ

А. Богданов. Краткий курс экономической науки*.
Moszkva 1897. A. Murinova könyvkereskedésének kiadása. 290. old. Ára 2 rubel

Bogdanov úr könyve figyelemreméltó jelenség közgazdasági irodalmunkban; ez nemcsak „nem felesleges“ kézikönyv a sok meglevő kézikönyv mellett (ahogy a szerző az előszóban „reméli“), hanem határozottan a legjobb közülük. Ebben a kis cikkben ezért fel szeretnénk hívni az olvasó figyelmét e mű kiemelkedő érdemeire, és rá szeretnénk mutatni arra a néhány jelentéktelen pontra, amelyet véleményünk szerint a következő kiadásokban helyesbíteni lehetne; minthogy az olvasóközönség élénken érdeklődik a közgazdasági kérdések iránt, feltételezhetjük, hogy ennek a hasznos könyvnek következő kiadásai nem sokáig váratnak majd magukra.

Bogdanov úr „összefoglalásának“ fő érdeme az, hogy a könyv irányvonala az első oldaltól az utolsóig teljesen következetes, bár a könyv igen sok kérdést és igen szerteágazó kérdéseket tárgyal. A szerző mindjárt a könyv elején világosan és pontosan meghatározza a politikai gazdaságtan fogalmát, megállapítja, hogy a politikai gazdaságtan olyan „tudomány, amely a társadalom termelési és elosztási viszonyait fejlődésükben tanulmányozza“ (3. old.), és sehol nem tér el ettől a meghatározástól, melyet gyakran egészen rosszul értelmeznek a politikai gazdaságtan tudós professzorai, akik a „társadalom termelési viszonyaitól“ elkalandozva általában a termelésről beszélnek, s vaskos kézikönyveiket egy halom tartalmatlan, egyáltalán nem a társadalomtudomány körébe tartozó banalitás-

* — *A. Bogdanov.* A közgazdaságtudomány rövid összefoglalása. — *Szerk.*

sal és példával tömik tele. A szerző távol áll attól a skolasztikától, amely gyakran arra készteti a tankönyvek szerzőit, hogy „definíciókban“ és az egyes definíciók egyes elemeinek boncolgatásában éljék ki magukat; fejtegetései ezáltal nemcsak hogy nem veszítenek világosságukból, hanem ellenkezőleg, még világosabbak, és az olvasó pontos fogalmat alkot magának például az olyan kategóriáról, mint a *tőke*, annak mind társadalmi, mind történeti jelentése szempontjából. Bogdanov úr „összefoglalásában“ a politikai gazdaságtan kifejtési rendjét arra a nézetre alapozza, hogy a politikai gazdaságtan a társadalmi termelés történelmileg fejlődő alakulatairól szóló tudomány. A szerző a könyv elején röviden kifejti e tudomány „általános fogalmait“ (1—19. old.), a könyv végén pedig röviden vázolja „a gazdasági nézetek történetét“ (235—290. old.), s a „C. A gazdasági fejlődés folyamata“ című részben kifejti e tudomány tartalmát, mégpedig nem dogmatikusan (mint a legtöbb tankönyvben szokás), hanem a gazdasági fejlődés egymást követő szakaszainak: a primitív nemzetségi kommunizmus, a rabszolgaság, a feudalizmus és a céhek, és végül a kapitalizmus szakaszának jellemzése formájában. S így is kell kifejteni a politikai gazdaságtant. Felmerülhet az az ellenvetés, hogy a szerzőnek így okvetlenül fel kell apróznia egy-egy elméleti fejezetet (például a pénzről szóló fejezetet) a különböző időszakok között, és ennek folytán ismétlésekbe kell bocsátkoznia. Ezért a tisztán formális fogyatékosságért azonban teljesen kárpótolnak bennünket a történelmi kifejtés alapvető előnyei. De vajjon egyáltalán fogyatékosság-e ez? Az ismétlések egészen jelentéktelenek, és a kezdő számára hasznosak, mert a kezdő így jobban el tudja sajátítani a különösen fontos tételeket. Ha például a pénz különféle funkcióit a gazdasági fejlődés különféle szakaszaira vonatkoztatják, ez szemléltetően megmutatja a tanulóknak, hogy ezeknek a funkcióknak elméleti elemzése nem elvont spekuláción, hanem az emberiség történeti fejlődésében ténylegesen végbement események pontos tanulmányozásán alapszik. Így sokkal teljesebb kép alakul ki a társadalmi gazdaság egyes történelmileg meghatározott formáiról. Márpedig egy politikai gazdaságtani kézikönyv legfőbb feladata

éppen az, hogy azoknak, akik ezt a tudományt tanulják, megadja az alapfogalmakat a társadalmi gazdaság különböző rendszereiről és az egyes rendszerek fő vonásairól; legfőbb feladata tehát az, hogy annak, aki elsajátította az alapokat, megbízható útmutató legyen a kezében ennek a tárgynak a további tanulmányozásához, hogy felébredjen benne az érdeklődés eziránt, s megértse, hogy a közgazdaságtan kérdéseivel a legközvetlenebbül összefüggnek a mai társadalmi élet legfontosabb kérdései. Száz eset közül kilencvenkilencben éppen ez hiányzik a politikai gazdaságtani kézikönyvekből. Nem is annyira az a fogyatékosságuk ezeknek, hogy általában a társadalmi gazdaság egyetlen rendszerére (nevezetesen a kapitalizmusra) szorítkoznak, mint inkább az, hogy nem tudják az olvasó figyelmét e rendszer fő vonásaira összpontosítani; nem tudják szabatosan meghatározni történelmi jelentőségét; nem tudnak rávilágítani egyrészt e rendszer keletkezésének folyamatára (és feltételeire), másrészt pedig további fejlődésének tendenciáira; nem tudják a mai gazdasági élet egyes oldalait és egyes jelenségeit a társadalmi gazdaság bizonyos rendszerének alkotórészeként, e rendszer fő vonásainak megnyilvánulásaként bemutatni; nem tudnak az olvasónak megbízható vezérfonalat adni, mert rendszerint nem követnek teljesen következetesen egy bizonyos irányt; nem tudják végülis felébreszteni a tanulók érdeklődését, mert rendkívül szűken és összefüggéseiből kiragadva értelmezik a gazdasági kérdések jelentőségét, és „költői rendetlenségben“ helyezik el a gazdasági, politikai, erkölcsi stb. „tényezőket“. Csak a *materialista történetfelfogás* teremt rendet ebben a zűrzavarban, csak ez teszi lehetővé, hogy átfogó, összefüggő és értelmes nézet alakuljon ki a társadalmi gazdaság egy bizonyos formájáról, mint az egész társadalmi élet egy bizonyos formájának alapzatáról.

Bogdanov úr „összefoglalásának“ éppen az a különös érdeme, hogy a szerző következetesen a történelmi materializmus álláspontját képviseli. Amikor a gazdasági fejlődés egy bizonyos időszakát jellemzi, a fejtegetésben e gazdasági rendszer fő vonásaival *összefüggésben* rendszerint vázolja a politikai rendet, a családi viszonyokat, a társa-

dalmi gondolat főbb irányzatait. A szerző, amikor tisztázza, hogy az adott gazdasági rendszer miképpen hozta létre a társadalom meghatározott osztálytagozódását, rámutat arra, hogy *ezek az osztályok* miképpen mutatkoztak meg az adott történelmi időszak politikai, családi, szellemi életében, miképpen fejeződtek ki ezeknek az osztályoknak az érdekei bizonyos közgazdaságtani iskolákban, ahogy például a fejlődő kapitalizmus érdekeit a szabadverseny iskolája, egy későbbi időszakban pedig ugyanannak az osztálynak az érdekeit a vulgáris közgazdászok iskolája (284. old.), az apologetika iskolája fejezte ki. Igen helyesen mutatja meg a szerző, mennyire függ össze bizonyos osztályok helyzetével a történeti iskola (284. old.) és a katedra-reformisták iskolája (a „realista" vagy „történeti-etikai" iskola), amelyet a jogi és politikai intézmények (288. old.) stb. „osztályfeletti" eredetéről és jelentőségéről alkotott tartalmatlan és hamis elképzelései miatt a „kompromisszum iskolájának" kell tekinteni (287. old.). A kapitalizmus fejlődésével hozza kapcsolatba a szerző Sismondi és Proudhon tanításait is, akiket joggal a kispolgári közgazdászok közé sorol, rámutatva arra, hogy eszméik a kapitalista társadalom egy külön osztályának az érdekeiben gyökereznek, amely „közbülső, átmeneti helyet" (279. old.) foglal el, s kertelés nélkül elismeri, hogy az efféle eszmék reakciósak (280—281. old.). Minthogy a szerző szemléletében következetes, és ért ahhoz, hogy a gazdasági élet egyes oldalait az adott gazdasági rendszer alapvonásaival kapcsolatban vizsgálja, helyesen értékelte az olyan jelenségeket, mint a munkások részesedése a vállalat hasznában (a „munkabér" egyik „formája", amely „nagyon ritkán lehet előnyös a vállalkozónak" (132—133. old.)), vagy a termelő társulások, amelyek, „ha kapitalista viszonyok között szervezik meg őket", „lényegében csak növelik a kispolgárságot" (187. old.).

Tudjuk, hogy Bogdanov úr „összefoglalásának" éppen ezek ellen a vonásai ellen meglehetősen sok a kifogás. Elégedetlenek, amint ez magától értetődik, az orosz „etikai-szociológiai" iskola képviselői és hívei. Elégedetlenek lesznek azok, akik úgy vélik, hogy „a gazdasági történet-

felfogás kérdése tisztán akadémiai kérdés"*, és még sokan mások... De ezen a mondhatni pártos elégedetlenségen kívül is bizonyára utalnak majd arra, hogy a kérdések nagyvonalú felvetése folytán túlságosan vázlatszerű a fejtegetés a „rövid összefoglalásban", amely 290 oldalon beszél a gazdasági fejlődés valamennyi időszakáról — a nemzetségi közösségtől és a vadembertől egészen a kapitalista kartellekig és trösztökig —, az antik világ és a középkor politikai és családi életéről, a közgazdasági nézetek történetéről. A. Bogdanov úr előadásmódja valóban rendkívül tömör, mint ahogy erre az előszóban maga is rámutat, amikor egyszerűen „vázlatnak" nevezi könyvét. Kétségtelen, hogy a szerző néhány röpke megjegyzése, amelyek legtöbbnyire történelmi jellegű tényekre, olykor pedig az elméleti közgazdaságtan részletkérdéseire vonatkoznak, érthetetlenek lesznek a politikai gazdaságtannal megismerkedni vágyó kezdő olvasó számára. Nézetünk szerint azonban ezt nem kell a szerző szemére vetni. Sőt, bármennyire paradoxonnak tűnik is esetleg, meg kell mondanunk, hogy az ilyen megjegyzéseket hajlandók vagyunk inkább a szóbanforgó könyv érdemének, mintsem fogyatékosságának tekinteni. Valóban az a helyzet, hogy ha a szerző részletesen ki akart volna fejteni, meg akart volna magyarázni és meg akart volna alapozni minden ilyen megjegyzést, munkája annyira elterebélyesedett volna, hogy egyáltalán nem felelt volna meg azoknak a követelményeknek, amelyeket egy rövid vezérfonallal szemben támasztanak. Valóban elképzelhetetlen, hogy egy összefoglalásban, akár a legrészletesebben is, kifejthető a mai tudomány valamennyi adata a gazdasági fejlődés egyes időszakairól, valamint a gazdasági nézetek történetéről Arisztotelésztől Wagnerig. Ha kihagyta volna az efféle megjegyzéseket, ezzel leszűkítette volna a politikai gazdaságtan területét és jelentőségét, s ez határozottan hátrányára lett volna könyvének. Jelenlegi formájukban pedig ezek a vázlatos megjegyzések szerintünk nagy hasznára

* Így vélekedik a „Russzkaja Miszl" („Orosz Gondolat") című folyóirat kritikusa (1897. évf. november, bibliográfiai rovat, 517. old.). Akadnak ilyen tréfás emberek!

vannak azoknak is, akik e vázlat alapján tanítanak, azoknak is, akik ennek alapján tanulnak. Az előbbiekről nem is kell beszélnünk. Az utóbbiak pedig e megjegyzések összességéből meglátják, hogy a politikai gazdaságtant nem lehet csak úgy könnyen, mir nichts dir nichts*, mindenféle előzetes ismeretek nélkül, a történelem, a statisztika stb. igen sok és igen fontos kérdésének ismerete nélkül tanulmányozni. A tanulók meglátják, hogy a társadalmi gazdaság fejlődésének és a társadalmi életre gyakorolt befolyásának kérdéseivel nem ismerkedhetnek meg egy vagy esetleg több olyan tankönyv vagy tudományos összefoglalás alapján, amelyek gyakran azzal tűnnek ki, hogy csodálatosan „könnyedén fejtegetik" mondanivalójukat, de ugyanakkor csodálatosan tartalmatlanok, üres szalmát csépelnek. Meglátják, hogy a gazdasági kérdésekkel szorosan összefüggnek a történelemnek és a mai valóságnak eleven kérdései, és hogy ezek a kérdések a termelés társadalmi viszonyaiban gyökereznek. Minden vezérfonalnak legfontosabb feladata éppen az, hogy megadja a kifejtendő tudományág alapfogalmait, és megmutassa, milyen irányban kell ezt a tárgyat részletesebben tanulmányozni, és miért fontos az ilyen tanulmányozás.

Térjünk most át megjegyzéseink második részére, jelöljük meg Bogdanov úr könyvének azokat a helyeit, amelyek véleményünk szerint helyesbítésre vagy kiegészítésre szorulnak. Reméljük, az igen tisztelt szerző nem veszi zokon tőlünk, hogy ezek a megjegyzéseink szinte kicsinyeskedésként, sőt esetleg kötekedésként hatnak: egy vázlatban az egyes mondatoknak, sőt még az egyes szavaknak is hasonlíthatatlanul nagyobb a jelentőségük, mint egy terjedelmes és részletes fejtegetésben.

Bogdanov úr általában annak a gazdasági iskolának a terminológiáját használja, amelynek követője. Amikor azonban az értékformáról beszél, ezt a terminust a következő kifejezéssel helyettesíti: „csereformula" (39. és a köv.

* Amint igen találóan mondotta Kautsky „Marx's Oekonomische Lehren" („Marx gazdasági tanai". — *Szerk.)* címû ismert könyvének előszavában.

old.). Ez szerintünk nem szerencsés kifejezés; az „értékforma“ terminus valóban nem alkalmazható egy rövid vezérfonalban, s helyette talán jobb volna azt mondani: csereforma vagy a csere fejlődési foka, különben még olyan kifejezések is adódnak, mint „a 2. csereformula uralma“ (43. old.) (?). Amikor a tőkéről beszél, a szerző minden ok nélkül mellőzi a tőke általános formuláját, amelynek segítségével a hallgatók megtanulták volna, hogy a kereskedelmi és az ipari tőke egynemű. — A kapitalizmus jellemzése során a szerző nem mutat rá arra, hogy a kereskedelmi és ipari lakosság száma növekszik a mezőgazdasági lakosság rovására, és hogy a lakosság a nagyvárosokban összpontosul. Ez a hézag annál is inkább érezhető, mert a szerző a középkorról szólva részletesen kitér a falu és a város viszonyára (63—66. old.), a mai várossal kapcsolatban pedig mindössze néhány szóval utal arra, hogy a város aláveti magának a falut (174. old.). — Az ipar történetéről beszélve, a szerző igen határozottan azt mondja, hogy „a kapitalista termelés háziipari rendszere“* „a félúton van a kézművesség és a manufaktúra között“ (156. old., 6. *tézis*). Ebben a kérdésben a dolog ilyen leegyszerűsítése szerintünk nem egészen helyénvaló. A „Tőke“ szerzője a gépi nagyiparral foglalkozó fejezetben írja le a kapitalista otthonmunkát, és határozottan a gépi nagyiparnak a munka régi formáira gyakorolt átalakító hatásai közé sorolja. Az otthonmunka olyan formáiról, mint amilyenek például Európában is, Oroszországban is a konfekcióiparban túlsúlyban vannak, valóban nem lehet azt mondani, hogy ezek „a félúton vannak a kézművesség és a manufaktúra között“. A kapitalizmus történelmi fejlődésében *előbbre* vannak, mint a manufaktúra, s erről szerintünk kellett volna néhány szót mondani. — Jelentős hiányossága a kapitalizmus gépi időszakával** foglal-

* 93, 95, 147, 156. old. Nézetünk szerint a szerző ezzel a kifejezéssel jól helyettesítette ezt a kifejezést: „házilag űzött nagyipar“, amelyet Korszak honosított meg irodalmunkban.

** Bogdanov úr „összefoglalásának“ igen nagy érdeme, hogy következetesen felosztotta a kapitalizmust manufaktúra-időszakra és gépi időszakra.

kozó fejezetnek az, hogy nincsen benne egy pont a tartalékseregről és a kapitalista túlnépesedésről, arról, hogy ezt a gépi ipar idézi elő, arról, hogy milyen jelentősége van ennek az ipari ciklusok váltakozásában, arról, hogy melyek a fő formái. Azok az egészen futólagos megjegyzések, amelyeket a szerző ezzel a jelenséggel kapcsolatban a 205. és 270. oldalon tesz, semmiképpen sem elegendők. — A szerzőnek az az állítása, hogy az „utóbbi fél évszázadban“ „a profit sokkal gyorsabban növekszik, mint a földjáradék“ (179. old.), túlságosan merész. Nemcsak Ricardo (aki ellen Bogdanov úr ezt a megjegyzést teszi), hanem Marx is megállapítja a földjáradéknak azt az általános tendenciáját, hogy minden körülmények között különösen gyorsan növekszik (még a gabona árának csökkenése esetén is növekedhet a földjáradék). A gabonaáraknak (és bizonyos körülmények között a földjáradéknak) az a csökkenése, amelyet az utóbbi időben az amerikai, ausztráliai stb. szűzföldek konkurrenciája idézett elő, csak a 70-es évek óta mutatkozott meg éles formában, és Engelsnek az a megjegyzése a földjáradékról szóló szakaszban („Das Kapital“. III. köt. 2. rész. 259—260. old.[6]), amely a mai mezőgazdasági válsággal foglalkozik, sokkal óvatosabban van megfogalmazva. Engels itt megállapítja a járadék emelkedésének a civilizált országokban érvényesülő „törvényét“, amely érthetővé teszi „a nagybirtokosok osztályának bámulatos szívósságát“, és a továbbiakban csak arra utal, hogy ez a szívósság „lassanként kimerül“ (allmählig sich erschöpft). — A mezőgazdasággal foglalkozó pontok szintén rendkívül rövidek. A földjáradékról (tőkés földjáradékról) szóló szakaszban csak egészen futólagos utalást találunk arra vonatkozólag, hogy ennek a járadéknak a feltétele a kapitalista mezőgazdaság („A kapitalizmus időszakában a föld magántulajdonban marad és tőkeként szerepel“, 127. old. — ennyi az egész!). Ezzel kapcsolatban mindenféle félreértések elkerülése végett néhány szóval részletesebben kellett volna beszélni a falusi burzsoázia kialakulásáról, a mezőgazdasági munkások helyzetéről, és arról, hogy a mezőgazdasági munkások helyzete miben különbözik a gyári munkások helyzetétől (alacsonyabb igények és alacsonyabb életszínvonal; a földhözkötöttség vagy a különféle

Gesindeordnungen* maradványai stb.). Kár továbbá, hogy a szerző nem érintette a tőkés földjáradék eredetének kérdését. Azok után a megjegyzések után, amelyeket a kolónusokra[7] és a függő helyzetben levő parasztokra, továbbá a mi parasztjaink bérletére vonatkozólag tett, röviden jellemeznie kellett volna, hogy általában miképpen fejlődött a földjáradék a munkajáradéktól (Arbeitsrente) a termékjáradékig (Produktenrente), majd a pénzjáradékig (Geldrente), és a pénzjáradéktól végül a kapitalista földjáradékig (v. ö. „Das Kapital". III. köt. 2. rész. 47. fej.[8]). — A szerző, amikor arról beszél, hogy a kapitalizmus kiszorítja a mellékiparokat, és hogy a parasztgazdaság ennek következtében elveszti stabilitását, a következőképpen fejezi ki magát: „a parasztgazdaság általában elszegényedik, — a parasztgazdaság által termelt értékek összege csökken" (148. old.). Ez igen pontatlan megállapítás. A parasztságnak a kapitalizmus által való tönkretétele olymódon történik, hogy a parasztságot kiszorítja a falusi burzsoázia, amely magából a parasztságból alakul ki. Bogdanov úr aligha írhatná le például a német parasztgazdaság hanyatlását, ha nem érintené a Vollbauereket**. Az idézett helyen a szerző általában parasztokról beszél, de nyomban ezután felhoz egy példát az orosz életből, — márpedig az orosz parasztról „általában" beszélni nagyon is kockázatos dolog. A szerző ugyanazon az oldalon azt mondja: „A paraszt vagy kizárólag földműveléssel foglalkozik, vagy elmegy az iparba dolgozni", azaz — tesszük hozzá mi — vagy falusi burzsoává vagy proletárrá (talpalatnyi földdel rendelkező proletárrá) válik. Erről a kettős folyamatról beszélnie kellett volna. — Végül a könyv általános fogyatékosságaként meg kell említenünk, hogy nincsenek benne példák az orosz életből. Sok kérdéssel kapcsolatban (például olyan kérdésekkel kapcsolatban, mint a termelés szervezete a középkorban, a gépi termelés és a vasút fejlődése, a városi lakosság számának növekedése, a válságok és a szindikátusok, a manufaktúra és

---

* — jogszabályok, amelyek a földesurak és a jobbágyparasztok kölcsönös viszonyát rendezik. — *Szerk.*

** — teljes (osztatlan) telekkel bíró parasztok. — *Szerk.*

a gyár különbsége stb.) igen fontos lenne, ha volnának ilyen példák gazdasági irodalmunkból, mert a kezdőknek a tárgy elsajátítását igen megnehezíti, ha nincsenek előtte ismert példák. Nézetünk szerint az említett hézagok pótlása csak igen jelentéktelen mértékben növelné a könyv terjedelmét és nem nehezítené meg széleskörű elterjedését, amely minden tekintetben nagyon kívánatos.

A megírás ideje: 1898 február.
Megjelent: „Mir Bozsij" 4. sz. 1898 április.

MEGJEGYZÉS A PIACELMÉLET KÉRDÉSÉHEZ

(TUGAN-BARANOVSZKIJ ÚR ÉS BULGAKOV ÚR VITÁJÁVAL KAPCSOLATBAN)

A kapitalista társadalom piackérdése, mint tudjuk, rendkívül fontos helyet foglalt el a narodnyik közgazdászok, és elsősorban V. V. úr[9] és Ny. —on úr tanításában. Egészen természetes tehát, hogy azok a közgazdászok, akik elutasítják a narodnyikok elméleteit, szükségesnek tartották, hogy foglalkozzanak ezzel a kérdéssel, és mindenekelőtt tisztázzák a „piacelmélet" alapvető, elvont elméleti pontjait. Ezzel kísérletezett 1894-ben Tugan-Baranovszkij úr „Промышленные кризисы в современной Англии"* című könyvében, e könyv második részének „A piacelmélet" című I. fejezetében, majd a mult évben ugyanennek a kérdésnek szentelte Bulgakov úr „О рынках при капиталистическом производстве"** című könyvét (Moszkva 1897). A két szerző az alapvető kérdésekben egyetért; mindkettőnél a súlypont „a társadalmi össztőke forgásáról és újratermeléséről" szóló ama nagyszerű elemzés kifejtésén van, amelyet Marx „Tőkéje" második kötetének III. szakaszában találunk. A két szerző egyetértett abban, hogy V. V. úrnak és Ny. —on úrnak a kapitalista társadalom piacáról (különösen belső piacáról) szóló elmélete feltétlenül hibás, és vagy Marx elemzésének mellőzéséből, vagy annak megnemértéséből fakad. Mindkét szerző elismerte, hogy a fejlődő kapitalista termelés maga teremt magának piacot, főképpen a *termelési eszközök, nempedig a fogyasztási cikkek* vonalán; hogy általában a termék és különösen az értéktöbblet[10] reali-

* — „Az ipari válságok a modern Angliában". — *Szerk.*
** — „A piac a tőkés termelésben". — *Szerk.*

zálása teljesen megmagyarázható külső piac bevonása nélkül; hogy egy kapitalista ország számára a külső piac szükségessége korántsem a realizálás feltételeiből következik (mint V. V. úr és Ny. —on úr feltételezte), hanem történelmi és más feltételekből. Azt hinné az ember, hogy ha Bulgakov úr és Tugan-Baranovszkij úr annyira egyetért, nincs is miről vitatkozniok, és minden erejüket közösen a narodnyik közgazdaságtan további, behatóbb bírálatára fordíthatják. Valójában azonban vita indult meg az említett két író között (Bulgakov, id. mű, 246—257. old., és sok más helyen; Tugan-Baranovszkij a „Mir Bozsij", 1898. évf. 6. számában: „A kapitalizmus és a piac", Sz. Bulgakov könyvével kapcsolatban). Véleményünk szerint Bulgakov úr is, Tugan-Baranovszkij úr is kissé messzire ment a vitában, mert túlságosan személyes jelleget adtak megjegyzéseiknek. Próbáljuk tisztázni, hogy van-e közöttük igazi nézeteltérés, és ha van, kinek van inkább igaza.

Először is, Tugan-Baranovszkij úr azzal vádolja Bulgakov urat, hogy „kevéssé eredeti" és túlságosan szeret jurare in verba magistri* („Mir Bozsij", 123. old.). „Milyen szerepe van a külső piacnak a kapitalista országok életében? E kérdés általam kifejtett megoldása — melyet Bulgakov úr teljes egészében átvett —, egyáltalán nem Marxtól származik" — jelenti ki Tugan-Baranovszkij. Nézetünk szerint ez a kijelentés nem helytálló, mert Tugan-Baranovszkij úr a kérdés megoldását *éppen Marxtól* vette át; kétségtelen, hogy ugyancsak onnan vette át Bulgakov úr is, így tehát nem lehet vita azon, hogy ki mennyire „eredeti", hanem legfeljebb azon, hogy ki miképpen értelmezi Marx egyik-másik tételét, hogy így vagy úgy kell-e magyarázni Marxot. Tugan-Baranovszkij úr azt mondja, hogy Marx „a II. kötetben egyáltalán nem érinti a külső piac kérdését" (id. hely). Ez nem áll. A második kötetnek ugyanabban a szakaszában (III. szakasz), amelyben a termék realizálásának elemzését fejti ki, Marx teljesen határozottan tisztázza, miképpen függ össze

* — a mester szavaira esküdni. — *Szerk.*

ezzel a kérdéssel a külkereskedelem, s következésképpen a külső piac is. Lám mit mond erről:

„Külkereskedelem nélkül egyáltalán nincsen kapitalista termelés. De ha bizonyos fokon folyó normális évi újratermelést tételezünk fel, ezzel azt is feltételezzük, hogy a külkereskedelem *csak belföldi készítményeket* (Artikel — árucikkek) *helyettesít más fogyasztási vagy naturális formájú készítményekkel*, és nem érinti az értékviszonyokat, tehát azokat az értékviszonyokat sem, amelyek között a két kategóriát: a termelési eszközöket és a fogyasztási cikkeket egymással cserélik, s ugyanolyan kevéssé az állandó tőke, a változó tőke és az értéktöbblet arányát, amelyekre mindegyik kategória termékeinek értéke oszlik. A külkereskedelem bevonása az évente újratermelt termékérték elemzésénél tehát csak zavart kelthet, anélkül hogy valamilyen új mozzanattal hozzájárulna akár a problémához, akár a probléma megoldásához. Ezt tehát egyáltalán nem kell figyelembe venni . . ." („Das Kapital". II[1]. 469[11]. A mi kiemelésünk.) A „kérdés megoldása" Tugan-Baranovszkij úrnál: „. . . minden országban, amely árukat importál külföldről, a tőkefelesleg lehetséges; ilyen országnak feltétlenül szüksége van külső piacra" („Az ipari válságok", 429. old. Idézve a „Mir Bozsij", id. cikk, 121. old.), — ez Marx tételének egyszerű parafrazálása. Marx azt mondja, hogy a realizálás elemzésénél nem szabad figyelembe venni a külkereskedelmet, mert ez csak egyes árukat másokkal helyettesít. Tugan-Baranovszkij úr azt mondja, ugyancsak a realizálás kérdésével kapcsolatban („Az ipari válságok", második rész, 1. fej.), hogy annak az országnak, amely árukat importál, exportálnia is kell árukat, vagyis külső piaccal kell rendelkeznie. Felmerül a kérdés, mondhatjuk-e ezek után, hogy a „kérdés megoldása" Tugan-Baranovszkij úrnál „egyáltalán nem Marxtól származik"? Tugan-Baranovszkij úr továbbá azt mondja, hogy „a «Tőke» II. és III. kötete csak korántsem befejezett, nyers fogalmazvány", és hogy „ezért a III. kötetben nem találunk a II. kötetben nyujtott kitűnő elemzésből leszűrt következtetéseket" (id. cikk, 123. old.). Ez az állítás sem pontos. A társadalmi újratermelésre vonatkozó egyes elemzéseken kívül („Das Kapital". III.

1. 289.)[12], amelyekben Marx megmagyarázza, hogy milyen értelemben és mennyiben „független“ az állandó tőke realizálása az egyéni fogyasztástól, „találunk a III. kötetben“ egy külön fejezetet (49. „A termelési folyamat elemzéséhez“), amely a II. kötetben nyujtott kitűnő elemzésből leszűrt következtetéseknek van szentelve, — egy fejezetet, amelyben Marx ennek az elemzésnek az eredményeit felhasználta annak az igen fontos kérdésnek a megoldására, hogy a társadalmi jövedelemnek milyen válfajai vannak a kapitalista társadalomban. Végül, ugyancsak helytelennek kell minősítenünk Tugan-Baranovszkij úrnak azt az állítását, hogy „Marx a «Tőke» III. kötetében erről a kérdésről egészen másképpen nyilatkozik“, hogy a III. kötetben „még olyan állításokat is találunk, amelyeket ez az elemzés határozottan megcáfol“ (id. cikk, 123. old.). Tugan-Baranovszkij úr cikkének 122. oldalán idézi Marxnak két kijelentését, amely állítólag ellentmond alapvető tanításának. Nézzük meg ezeket közelebbről. A III. kötetben Marx ezt mondja: „A közvetlen kizsákmányolásnak és e kizsákmányolás realizálásának feltételei nem azonosak. Nemcsak időben és térben, de fogalmilag is elkülönülnek. E feltételek egyikét csak a társadalom termelőereje korlátozza, másikát a különböző termelési ágak arányossága és a társadalom fogyasztóképessége . . . Mennél jobban fejlődik azonban a termelőerő (a társadalom termelőereje), annál inkább ellentmondásba kerül a fogyasztási viszonyok szűk alapjával“ (III. 1. 226; orosz ford. 189. old.)[13]. Tugan-Baranovszkij úr a következőképpen magyarázza ezeket a szavakat: „A nemzeti termelés elosztásának arányossága egymaga még nem biztosítja a termékek elhelyezésének lehetőségét. Előfordulhat, hogy a termékek nem találnak maguknak piacot, bár a termelés elosztása arányos — nyilvánvalóan ez Marx idézett szavainak értelme.“ Nem, ezeknek a szavaknak nem ez az értelmük. Semmi okunk sincs arra, hogy ezekben a szavakban a II. kötetben kifejtett realizálási elméletnek valamilyen *helyesbítését* lássuk. Marx itt csak leszögezi a kapitalizmusnak azt az ellentmondását, amelyre a „Tőke“ más helyein is rámutatott, mégpedig a termelés *korlátlan* kibővítésére irányuló törekvés és a fogyasztásnak (a néptömegek

proletárhelyzete következtében) szükségszerűen *korlátozott* mérete közötti ellentmondást. Tugan-Baranovszkij úr persze nem fogja vitatni, hogy ez az ellentmondás a kapitalizmus jellemző *sajátossága;* s minthogy Marx éppen ezen a helyen utal rá — semmi jogunk sincsen arra, hogy ezekben a szavaiban még valamilyen további értelmet keressünk. A „társadalom fogyasztóképessége" és a „különböző termelési ágak arányossága" — ezek korántsem valamiféle különálló, önálló, egymással össze nem függő feltételek. Ellenkezőleg, a fogyasztás bizonyos állapota az arányosság egyik eleme. És csakugyan, a realizálás elemzése megmutatta, hogy a kapitalizmus belső piacának kialakulása nem annyira a fogyasztási cikkek, mint inkább a termelési eszközök vonalán történik. Ebből az következik, hogy a társadalmi termelés első osztálya (termelési eszközök gyártása) gyorsabban fejlődhet és gyorsabban is kell hogy fejlődjön, mint a második osztály (fogyasztási cikkek gyártása). De ebből persze egyáltalán nem következik az, hogy a termelési eszközök gyártása a fogyasztási cikkek gyártásától *teljesen függetlenül* fejlődhet, *anélkül, hogy azzal bármilyen kapcsolatban volna.* Marx ezzel kapcsolatban ezt mondja: „Mint láttuk (II. köt. III. szakasz), állandó tőke és állandó tőke között . . . folytonos forgalom bonyolódik le, amely egyelőre független az egyéni fogyasztástól annyiban, hogy ebbe sohasem kerül bele, de amelynek végső soron (definitív) mégis az egyéni fogyasztás szab határt azáltal, hogy az állandó tőke termelése sohasem önmagáért történik, hanem csak azért, mert többre van belőle szükség a termelésnek azokon a területein, amelyeknek termékei egyéni fogyasztásra kerülnek" (III. 1. 289; orosz ford. 242.)[14]. Tehát végső soron a termelő fogyasztás (termelési eszközök fogyasztása) mindig kapcsolatban van az egyéni fogyasztással, mindig függ tőle. Ugyanakkor a kapitalizmusra jellemző, egyrészt, a termelő fogyasztás korlátlan kibővítésére, a felhalmozás és a termelés korlátlan kibővítésére irányuló törekvés, másrészt pedig a néptömegek proletarizálódása, amely eléggé szűk kereteket szab az egyéni fogyasztás növekedésének. Világos, hogy itt ellentmondást látunk a kapitalista termelésben, és Marx az idézett helyen csak ezt az ellent-

mondást állapítja meg*. A realizálásnak a II. kötetben adott elemzése a legkisebb mértékben sem cáfolja ezt az ellentmondást (Tugan-Baranovszkij úr véleményével ellentétben), sőt ellenkezőleg, megmutatja, milyen kapcsolat van a termelő fogyasztás és az egyéni fogyasztás között. Magától értetődik, hogy durva hiba volna, ha a kapitalizmusnak ebből az ellentmondásából (vagy más ellentmondásaiból) azt a következtetést vonnánk le (mint ahogy a narodnyikok oly szívesen teszik), hogy a kapitalizmus lehetetlen vagy hogy nem haladó a korábbi gazdasági rendszerekhez képest. A kapitalizmus fejlődése nem mehet végbe másképpen, mint számos ellentmondáson át, és ha ezekre az ellentmondásokra utalunk, ezzel csak világos képet kapunk arról, hogy a kapitalizmus történelmileg átmeneti jellegű, hogy melyek egy fejlettebb formába való átmenetre irányuló törekvésének feltételei és okai.

A fentebb kifejtetteket összefoglalva arra a következtetésre jutunk, hogy a külső piacok szerepe kérdésének Tugan-Baranovszkij úr által kifejtett megoldása éppen Marxtól származik; hogy a realizálás (és a piacelmélet) kérdésében semmiféle ellentmondás nincs a „Tőke" II. és III. kötete között.

Menjünk tovább. Bulgakov úr azzal vádolja Tugan-Baranovszkij urat, hogy helytelenül értékeli a Marx előtti

* Teljesen ugyanez az értelme annak a másik részletnek is, amelyet Tugan-Baranovszkij úr idézett (III. 1. 231., v. ö. 232. old. a pont végéig)[15], valamint a válságokkal foglalkozó következő részletnek: „Minden valóságos válság végső oka mindig a tömegek szegénysége és fogyasztásuk korlátoltsága, szemben a tőkés termelésnek azzal a törekvésével, hogy a termelőerőket úgy fejlessze, mintha azoknak csak a társadalom abszolút fogyasztóképessége szabna határt" („Das Kapital". III. 2. 21; orosz ford. 395. old.)[16]. Ugyanez az értelme Marx következő megjegyzésének: „Ellentmondás a kapitalista társadalomban: a munkások mint áruk vásárlói fontosak a piac számára. A tőkés társadalom azonban arra törekszik, hogy mint árujuk — a munkaerő — eladóit a minimális árra korlátozza őket" („Das Kapital". II. 303.)[17]. Hogy milyen helytelenül magyarázta ezt a helyet Ny.—on úr, arról már beszéltünk a „Novoje Szlovo" („Új Szó"), 1897 májusi számában (lásd *Lenin* Művei. 2. köt. 1951. 162—163. old. — *Szerk.*). E részletek és a realizálásnak a II. kötet III. szakaszában adott elemzése között semmiféle ellentmondás nincs.

közgazdászoknak a piacról szóló tanításait. Tugan-Baranovszkij úr azzal vádolja Bulgakov urat, hogy Marx nézeteit kiszakítja abból a tudományos talajból, amelyből sarjadtak, hogy úgy tünteti fel a dolgot, mintha „Marx nézeteinek“ nem volna „semmi kapcsolatuk elődjeinek nézeteivel“. Ez az utóbbi szemrehányás teljesen alaptalan, mert Bulgakov úr nemcsak hogy nem nyilvánított ilyen képtelen véleményt, hanem ellenkezőleg, idézte a különféle Marx előtti iskolák képviselőinek nézeteit. Véleményünk szerint, Bulgakov úr is, Tugan-Baranovszkij úr is helytelenül jártak el, amikor a kérdés történetének kifejtésében olyan kevés figyelmet fordítottak Adam Smithre, akire okvetlenül a legrészletesebben kellett volna kitérniök, amikor *speciálisan* a „piacelméletet“ fejtették ki; „okvetlenül“ — mert éppen Adam Smith volt az ősatyja annak a hibás tanításnak, amely szerint a társadalmi termék változó tőkére és értéktöbbletre (munkabérre, profitra és járadékra, Adam Smith terminológiájával élve) oszlik, amely Marxig makacsul tartotta magát, és nemcsak a realizálás kérdésének megoldására, hanem még e kérdés helyes felvetésére sem adott lehetőséget. Bulgakov úr joggal mondja azt, hogy „a helytelen kiindulópont és magának a problémának a helytelen megfogalmazása folytán ezek a viták“ (amelyek a piacelmélettel kapcsolatban a közgazdasági irodalomban megindultak) „csak üres és skolasztikus szócsatákra vezethettek“ (id. mű, 21. old., jegyzet). Ugyanakkor Adam Smithnek a szerző csak egyetlen oldalt szentelt, figyelmen kívül hagyta Adam Smith elméletének azt a részletes és ragyogó elemzését, amelyet Marx a „Tőke“ második kötetének 19. fejezetében nyujtott (II. pont, 353—383. old.)[18], de ehelyett kitért olyan másodrangú és nem önálló teoretikusok tanításaira, mint J. St. Mill és von Kirchmann. Ami Tugan-Baranovszkij urat illeti, ő *teljesen megkerülte A. Smitht*, és ezért a későbbi közgazdászok nézeteinek kifejtésében *figyelmen kívül hagyta fő hibájukat* (Smith fentemlített hibájának ismétlését). Hogy a fejtegetés ilyen körülmények között nem lehetett kielégítő — magától értetődik. Két példára szorítkozunk. Tugan-Baranovszkij úr, amikor kifejti az egyszerű újratermelést megmagyarázó I. sz. sémáját, azt mondja: „Az egyszerű

újratermelés általunk feltételezett esete nem is támaszt semmiféle kételyt; a tőkések, feltételezésünk szerint, elfogyasztják egész profitjukat, — világos, hogy az árukínálat nem haladja meg a keresletet" („Ipari válságok", 409. old.). Ez helytelen. Ez egyáltalán nem „világos" a korábbi közgazdászok számára, mert még a társadalmi tőke egyszerű újratermelését sem tudták megmagyarázni, s azt nem is magyarázhatjuk meg, ha nem értjük meg azt, hogy a társadalmi termék értéke szerint *állandó tőkére* + változó tőkére + értéktöbbletre, anyagi formája szerint pedig két nagy osztályra: termelési eszközökre és fogyasztási cikkekre oszlik. Adam Smithnél ezért ez az eset is „kételyeket" ébresztett, amelyekbe, mint Marx arra rámutatott, bele is zavarodott. S ha a későbbi közgazdászok szintén beleestek Smith *hibájába*, anélkül hogy osztoztak volna Smith *kételyeiben*, akkor ez csak azt mutatja, hogy elméleti tekintetben az adott kérdésben visszafelé tettek egy lépést. Ugyanolyan helytelenül jár el Tugan-Baranovszkij úr, amikor azt mondja: „Say—Ricardo tanítása elméletileg teljesen helyes; ha e tanítás ellenfelei nem lettek volna restek, s kiszámították volna, miképpen oszlanak meg az áruk a kapitalista gazdaságban, könnyen megértették volna, hogy ennek a tanításnak a tagadása logikai ellentmondást rejt magában" (id. mű, 427. old.). Nem igaz, Say—Ricardo tanítása elméletileg teljesen helytelen: Ricardo ugyanazt a hibát követte el, mint Smith (lásd „Művei", Ziber ford. Sztpétervár 1882. 221. old.), Say pedig még be is tetőzte ezt a hibát azzal az állításával, hogy a társadalom összterméke és tiszta terméke közötti különbség teljesen szubjektív. És bármennyit „számolgattak" volna is Say—Ricardo és ellenfeleik, — soha nem jutottak volna semmire, mert a dolog itt egyáltalán nem a számoktól függ, mint már Bulgakov is helyesen jegyezte meg Tugan-Baranovszkij úr könyvének egy másik helyével kapcsolatban (Bulgakov, id. mű, 21. old., jegyzet).

Most eljutottunk Bulgakov úr és Tugan-Baranovszkij úr vitájának másik kérdéséhez is, nevezetesen a számszerű sémáknak és e sémák jelentőségének kérdéséhez. Bulgakov úr azt állítja, hogy Tugan-Baranovszkij úr sémái, „a mintától" (vagyis Marx sémájától) „való eltérésük követ-

keztében jelentős mértékben veszítenek meggyőzőerejükből és nem magyarázzák meg a társadalmi újratermelés folyamatát" (id. mű, 248. old.), Tugan-Baranovszkij úr pedig azt mondja, hogy „Bulgakov úr az ilyen sémáknak még a rendeltetését sem érti meg világosan" („Mir Bozsij", 1898. évf. 6. sz. 125. old.). Véleményünk szerint ebben az esetben az igazság teljesen Bulgakov úr oldalán van. Inkább Tugan-Baranovszkij úr „nem érti meg világosan a sémák rendeltetését", aki úgy véli, hogy a sémák „bebizonyítják a következtetést" (ugyanott). A sémák egymagukban semmit sem bizonyíthatnak; csak *szemléltethetik* a folyamatot, *ha annak egyes elemei elméletileg már tisztázottak.* Tugan-Baranovszkij úr összeállította saját sémáit, amelyek különböznek Marx sémáitól (és hasonlíthatatlanul kevésbbé világosak, mint Marx sémái), de elmulasztotta elméletileg tisztázni a folyamatnak azokat az elemeit, amelyeket a sémáknak szemléltetniök kell. Marx elméletének azt az alaptételét, hogy a társadalmi termék nemcsak változó tőkére + értéktöbbletre oszlik (mint A. Smith, Ricardo, Proudhon, Rodbertus és mások gondolták), hanem állandó tőkére + az említett részekre, — ezt a tételt Tugan-Baranovszkij úr egyáltalán nem magyarázta meg, bár sémáiban elfogadta. Tugan-Baranovszkij úr könyvét olvasva *képtelenség megérteni* az új elméletnek ezt az alaptételét. Hogy a társadalmi termelés két osztályát kell megkülönböztetni (I: termelési eszközök és II: fogyasztási cikkek), ezt Tugan-Baranovszkij úr egyáltalán nem indokolta meg, holott Bulgakov úr helyes megjegyzése szerint „ennek a felosztásnak egymagának több elméleti értelme van, mint a piacelméletre vonatkozó valamennyi korábbi szócsatának" (id. mű, 27. old.). Ezért van az, hogy Bulgakov úr sokkal világosabban és helyesebben fejti ki Marx elméletét, mint Tugan-Baranovszkij úr.

Befejezésül, valamivel részletesebben térve ki Bulgakov úr könyvére, meg kell jegyeznünk a következőket. Könyvének körülbelül egyharmada a „tőkemegtérülések különbözőségére" és a „munkabér-alapra" vonatkozó kérdésekkel foglalkozik. Ezek azok a fejezetek, amelyek szerintünk a legkevésbbé sikerültek. Az említett fejezetek közül az elsőben a szerző kiegészíteni próbálja (lásd 63.

old., jegyzet) Marx elemzését és igen bonyolult számításokba és sémákba mélyed bele. hogy szemléltesse, miképpen megy végbe a realizálás folyamata a különböző tőkemegtérülések esetében. Véleményünk szerint az a végkövetkeztetés, amelyre Bulgakov úr jutott (hogy ugyanis ahhoz, hogy megmagyarázzuk, miképpen megy végbe a realizálás a különböző tőkemegtérülések esetében, fel kell tételeznünk, hogy mindkét osztály tőkéseinek tartalékaik vannak, v. ö. 85. old.), magától adódik a termelésnek és a tőke körforgásának általános törvényeiből, s ezért semmi szükség nem volt arra, hogy a II. és az I. osztályban végbemenő tőkemegtérülés viszonyának különböző eseteit feltételezze és egy halom grafikont szerkesszen. Ugyanezt kell mondanunk az említett fejezetek közül a másodikról is. Bulgakov úr helyesen rámutat arra, hogy hibás Gercenstein úr állítása, aki ebben a kérdésben ellentmondást talált Marx tanításában. A szerző helyesen megjegyzi, hogy „ha az egész tőke megtérülési idejét egy évvel tesszük egyenlővé, az adott év elején a tőkések mind a multévi termelés egész termékével, mind az ennek értékével egyenlő pénzösszeggel rendelkeznek" (142—143. old.). Bulgakov úr azonban teljesen helytelenül átvette (92. és a köv. old.) a korábbi közgazdászoktól ennek a kérdésnek tisztán skolasztikus felvetését (hogy ugyanis a munkabért a folyó termelésből vagy az előző munkaszakasz termeléséből veszik-e?), és feleslegesen megnehezítette magának a dolgot azáltal, hogy „félretolta" Marxnak a megállapítását, aki „mintha ellentmondásba kerülne alapvető nézetével", „amikor azt fejtegeti", hogy „a munkabért nem a tőkéből, hanem a folyó termelésből veszik" (135. old.). Ilyen formában Marx fel sem veti a kérdést. Bulgakov úrnak azért kellett „félretolnia" Marx megállapítását, mert Marx elméletéhez egy Marxtól teljesen távolálló kérdésfelvetést akar hozzáfűzni. Ha már tisztázódott, miképpen megy végbe az egész társadalmi termelés folyamata azzal kapcsolatban, hogy a társadalom különböző osztályai mennyit fogyasztanak a termékből, miképpen fektetik be a tőkések a termék forgalmához szükséges pénzt, — ha már mindez tisztázódott, akkor nincs többbé semmiféle komoly jelentősége annak a kérdésnek, hogy a munkabért a folyó vagy az előző terme-

lésből veszik-e. Éppen ezért mondja Engels, a „Tőke" utolsó köteteinek kiadója a második kötet előszavában azt, hogy például Rodbertusnak azok a fejtegetései, hogy „a munkabér a tőkéből vagy jövedelemből származik-e, a skolasztika birodalmába tartoznak, és a «Tőke» második kötete 3. szakaszának tartalma végérvényesen elintézi ezeket" („Das Kapital". II. Előszó, XXI. old.[19]).

A megírás ideje: 1898 vége.
Megjelent: „Naucsnoje Obozrenyije"[20] 1. sz. 1899 január.
Aláírás: V l a g y i m i r I l j i n.

RECENZIÓ

Parvus. A világpiac és a mezőgazdasági válság. *Közgazdasági tanulmányok. Németből fordította L. J. Szentpétervár 1898. O. N. Popova kiadása (Művelődési Könyvtár, 2. sorozat, 2. sz.), 142 old. Ára 40 kop.*

A Parvus álnéven író, tehetséges német publicista kis könyve több tanulmányból áll, amelyek a mai világgazdaság néhány jelenségét jellemzik, s a legnagyobb figyelmet Németországra fordítják. Parvus a világpiac fejlődését állítja előtérbe, és mindenekelőtt azt írja le, hogy az utóbbi időben milyen szakaszokon megy át ez a fejlődés Anglia ipari hegemóniájának hanyatlásával párhuzamosan. Rendkívül érdekesek a szerző megjegyzései arról a szerepről, amelyet a régi ipari országok, mint a fiatalabb kapitalista országok piacai betöltenek: például, Anglia egyre több és több német gyártmányt vesz fel — ma Németország egész kivitelének $^1/_5$—$^1/_4$ része Angliába irányul. Parvus a kereskedelmi és ipari statisztika adatainak alapján felvázolja, milyen érdekes a munkamegosztás a különböző kapitalista országok között, amelyek közül egyesek főképpen a gyarmati piacok számára, mások pedig európai piacok számára termelnek. A „Városok és vasutak" című fejezetben a szerző igen érdekes kísérletet tesz arra, hogy jellemezze a „kapitalista városok" legfőbb „formáit" és jelentőségüket a kapitalista gazdaság általános rendszerében. A könyv többi, nagyobbik része (33—142. old.) a modern kapitalista mezőgazdaságban fennálló ellentmondások és az agrárválság kérdéseivel foglalkozik. Parvus először tisztázza, milyen hatással van az ipari fejlődés a gabonaárakra, a földjáradékra stb. Ezután ismerteti a földjáradék-elméletet, amelyet Marx a „Tőke" III. kötetében kifejtett, és ennek az elméletnek az alapján megmagyarázza, mi a kapitalista agrárválságok fő oka. Parvus e kérdés tisztán elméleti kifejtését kiegészíti Németor-

szágra vonatkozó adatokkal, és arra a következtetésre jut, hogy „az agrárválság végső és fő oka: a kizárólag a kapitalista fejlődés által felemelt földjáradékok és az ezeknek megfelelő földárak". „Küszöböljék ki ezeket az árakat — mondja Parvus —, és az európai mezőgazdaság ismét versenyképes konkurrense lesz az orosznak és az amerikainak." „Az agrárválság ellen, ha eltekintünk a világpiac véletlen kedvező kombinációjától, a magántulajdonnak egyetlen eszköze az, hogy dobra veri az egész kapitalista földtulajdont" (141. old.). Parvus következtetése tehát nagyjában és egészében egyezik Engels véleményével, aki a „Tőke" III. kötetében rámutatott arra, hogy a mai mezőgazdasági válság lehetetlenné teszi az európai földbirtokosok régi földjáradékait[21]. Nyomatékosan ajánljuk minden olvasónak, akit ezek a kérdések érdekelnek, hogy tanulmányozza Parvus könyvét. Ez a könyv kitűnően ellensúlyozza azokat a mai mezőgazdasági válságról alkotott közkeletű narodnyik véleményeket, amelyekkel lépten-nyomon találkozunk a narodnyik sajtóban, és amelyeknek egy igen lényeges fogyatékosságuk van: a válság tényét a világkapitalizmus általános fejlődésétől függetlenül vizsgálják, nem meghatározott társadalmi osztályok szempontjából, hanem csak annak a nyárspolgári tanulságnak levonása érdekében, hogy a kis parasztgazdaság életképes.

Parvus könyvének fordítása általában kielégítőnek mondható, jóllehet helyenként vannak ügyetlen és nehézkes fordulatok.

A megírás ideje: 1899 február.

Megjelent: „Nacsalo"[22] 3. sz. 1899 március.
Aláírás: Vl. Iljin.

RECENZIÓ

Р. Гвоздев. Кулачество-ростовщичество, его общественно-экономическое значение*. *Szentpétervár 1899. N. Garin kiadása.*

Gvozgyev úr könyve összefoglalja azokat az adatokat, amelyeket gazdasági irodalmunk a kulákuzsora érdekes kérdéséről összegyüjtött. A szerző több helyen utal az áruforgalomnak és az árutermelésnek a reform előtti korszakban végbement fejlődésére, amely magával hozta a kereskedelmi és az uzsoratőke megjelenését. Ezután áttekintést nyujt a gabonatermelésben folyó uzsora, valamint az áttelepülésekkel, a kusztáriparokkal, az idénymunkákkal s az adóval és a hitellel kapcsolatos kuláktevékenység anyagáról. Gvozgyev úr igen helyesen rámutat arra, hogy a narodnyik közgazdaságtan képviselői helytelen nézetet vallottak a kulákságról, amikor azt tartották róla, hogy ez valamilyen „kinövés" a „népi termelés" szervezetén, nempedig a kapitalizmus egyik formája, amely szoros és elválaszthatatlan kapcsolatban van az orosz társadalmi gazdaság egész rendszerével. A narodnyikok figyelmen kívül hagyták azt, hogy a kulákság létezése összefügg a parasztság felbomlásával, hogy a falusi uzsorás szipolyozók stb. közel állnak a „jól gazdálkodó muzsikhoz", az oroszországi falusi kisburzsoázia e képviselőjéhez. A középkori intézmények maradványai, amelyek falvainkra nehezednek (a paraszti obscsina rendi zárkózottsága, a parasztok földhözkötöttsége, az egyetemleges kezesség, az adózás rendek szerinti egyenlőtlensége), óriási mértékben gátolják azt, hogy a kis tőkéket befektessék a termelésbe, hogy ezeket a tőkéket a mezőgazdaságra és az iparra fordítsák.

* — *R. Gvozgyev.* A kulákuzsora s társadalmi és gazdasági szerepe. — *Szerk.*

Ennek természetes következménye, hogy mértéktelenül elterjedtek *a tőke legprimitívebb és legrosszabb formái*, a kereskedelmi és az uzsoratőke. A kisszámú jómódú paraszt, minthogy a szegényparasztok tömege között él, akik éhínséggel küszködve tengetik életüket talpalatnyi földjükön, elkerülhetetlenül a legrosszabb fajta kizsákmányolóvá válik, gúzsbaköti a szegényeket azáltal, hogy pénzt ad nekik kölcsön, hogy télen leszerződteti őket stb. stb. Az elavult intézmények mind a mezőgazdaságban, mind az iparban fékezik a kapitalizmus fejlődését, ezáltal szűkítik a munkaerőkeresletet, és ugyanakkor semmiféle biztosítékot nem nyujtanak a parasztoknak a legkönyörtelenebb és leghatártalanabb kizsákmányolás ellen, sőt még az éhhalál ellen sem. Gvozgyev úr könyvében hozzávetőleges számítások alapján közli azokat az összegeket, amelyeket a nincstelen parasztok a kulákoknak és az uzsorásoknak fizetnek, s ezek a számítások világosan mutatják, mennyire tarthatatlanok azok a szokásos összehasonlítások, amelyekben a nyugateurópai proletariátussal szembeállítják a földhözjuttatott orosz parasztságot. A valóságban e parasztság tömegei sokkal rosszabb helyzetben vannak, mint a nyugati falusi proletariátus; a valóságban nincstelen parasztjaink a pauperek közé tartoznak, s egyre gyakoribbak az olyan évek, amikor rendkívüli intézkedések szükségesek az éhező parasztok millióinak megsegítésére. Ha a kincstári intézmények nem kapcsolnák össze mesterségesen a jómódú parasztokat a szegényparasztokkal, az utóbbiakat hivatalosan is okvetlenül a pauperek közé kellene sorolni, s ez pontosabban és helyesebben határozná meg a mai társadalom viszonyát a lakosságnak ezekhez a rétegeihez. Gvozgyev úr könyve hasznos azért, mert összesíti a „nemproletár elnyomorodás"* folyamatára vonatkozó adatokat, és helyesen jellemzi ezt a folyamatot, mint a parasztság felbomlásának legprimitívebb és legrosszabb formáját. Gvozgyev úr nyilvánvalóan jól ismeri az orosz gazdasági irodalmat, de könyvének javára vált volna, ha kevesebbet idézett volna különféle folyóirat-

* *Parvus*. A világpiac és a mezőgazdasági válság. Sztpétervár 1898. 8. old., jegyzet.

cikkekből, és több figyelmet fordított volna az anyag önálló feldolgozására. A meglevő anyag narodnyik feldolgozása rendszerint homályban hagyja az adott kérdés elméletileg leginkább fontos oldalait. Továbbá, Gvozgyev úr önálló megítélései gyakran túlságosan felületesek és általánosak. Különösen vonatkozik ez a kusztáriparokkal foglalkozó fejezetre. A könyv stílusa helyenként erőltetett és homályos.

A megírás ideje: 1899 február.
Megjelent: „Nacsalo" 3. sz. 1899 március.
Aláírás: Vl. Iljin.

RECENZIÓ

Торгово-промышленная Россия*. *Útmutató kereskedők és gyárosok számára. Összeállította A. A. Blau, a kereskedelmi és ipari ügyosztály statisztikai osztályának vezetője. Szentpétervár 1899. Ára 10 rubel.*

E vaskos kötet kiadóinak az volt a céljuk, hogy ezzel a művel „hézagot pótoljanak gazdasági irodalmunkban" (I. old.), nevezetesen, hogy közöljék egész Oroszország kereskedelmi és iparvállalatainak címtárát, s egyben adatokat szolgáltassanak „egyik-másik iparág állapotáról". A tájékoztató anyagnak és a tudományos statisztikai anyagnak ilyen egybekapcsolása ellen nem lehetne semmi kifogásunk, ha mindkét anyagot eléggé teljes formában közölték volna. Ebben a kiadványban azonban a címanyag sajnos teljesen háttérbe szorítja a statisztikai anyagot, amely igen hiányos, és amelynek feldolgozása igen fogyatékos. Ez a kiadvány hátrányosan különbözik a korábbi ilyen típusú kiadványoktól, mégpedig mindenekelőtt abban, hogy nem közöl statisztikai adatokat *minden egyes* üzemről és vállalatról, amely belekerült a jegyzékbe. E miatt a hiányosság miatt az üzemek és vállalatok jegyzéke, amely 2 703 egészen sűrűn szedett nagy hasábot tölt meg, elveszti minden tudományos jelentőségét. S minthogy kereskedelmi és ipari statisztikánkban igen nagy a zűrzavar, rendkívül fontos éppen az, hogy minden egyes üzemről és vállalatról külön adataink legyenek, mert hivatalos statisztikai intézményeink soha nem dolgozzák fel akár csak valamelyest is tűrhetően ezeket az adatokat, s összesített adatok közlésére szorítkoznak, amelyekben összekeveredik a viszonylag megbízható anyag a teljesen megbízhatatlan anyaggal. Azonnal rámutatunk arra, hogy ez az utóbbi megjegyzésünk a szóbanforgó kiadványra is

* — Oroszország kereskedelme és ipara. — *Szerk.*

vonatkozik, előbb azonban fel kell hívnunk az olvasók figyelmét a kötet összeállítóinak következő eredeti módszerére. Az egyes iparágak szerint közlik az üzemek és vállalatok címét, de ugyanakkor csak egész Oroszországra vonatkozólag hozzák a vállalatok számát és forgalmuk összegét; minden egyes iparágra vonatkozólag kiszámítják egy vállalat átlagos forgalmát, és külön jellel különböztetik meg azokat a vállalatokat, amelyek forgalma nagyobb ennél az átlagnál, azoktól a vállalatoktól, amelyek forgalma kisebb, mint az átlag. Sokkal célszerűbb lett volna (ha már nem volt mód arra, hogy minden egyes vállalatról külön-külön közöljék az adatokat), ha megállapították volna az üzemeknek és vállalatoknak néhány, a kereskedelem és az ipar valamennyi ágára vonatkozólag azonos kategóriáját (a forgalom nagysága, a munkások száma, az erőgépek neme stb. szerint), és valamennyi vállalatot besorolták volna ezekbe a kategóriákba. Akkor legalább volna fogalmunk arról, hogy mennyire teljes és mennyire összehasonlítható az egyes kormányzóságok és az egyes iparágak anyaga. Ami például a gyárak statisztikáját illeti, elegendő, ha elolvassuk a gyár fogalmának e kiadvány 1. oldalán (jegyzet) található fenomenálisan homályos meghatározását és átlapozzuk egyes iparágak gyárosainak névjegyzékét, s máris meggyőződünk arról, hogy mennyire nem egynemű a könyvben felhasznált statisztikai anyag. Ennélfogva igen óvatosan kell kezelnünk a gyári statisztikának azokat az összesítő adatait, amelyeket az „Oroszország kereskedelme és ipara“ I. részének I. fejezetében („Oroszország iparának és kereskedelmének történeti-statisztikai áttekintése“) közölnek. Ott azt olvassuk, hogy 1896-ban (részben 1895-ben) az egész Orosz Birodalomban 38 401 gyár volt 2 745 millió rubel értékű termeléssel, 1 742 181 munkással, beleszámítva mind a fogyasztási adó alá nem eső, mind a fogyasztási adó alá eső iparágakat, mind pedig a bánya- és kohóipart. Ezt a számot nézetünk szerint nem lehet komoly ellenőrzés nélkül összehasonlítani a korábbi évekre vonatkozó gyári statisztikánk számadataival. 1896-ban több olyan iparágat vettek fel, amelyeket régebben (1894/95 előtt) nem soroltak a „gyárak“ közé: a pékségeket, a halásztelepeket,

a vágóhidakat, a nyomdákat és sokszorosító üzemeket stb. stb. A birodalom valamennyi bánya- és kohóüzemének termelési értékét eredeti módszerekkel 614 millió rubelben állapították meg, ezekről a módszerekről pedig csak annyit közöltek velünk, hogy a nyersvas értéke megismétlődik, nyilván a vas és az acél értékében. Az egész bánya- és kohóipar munkásainak száma viszont nyilvánvalóan kisebbítve van: 505 000 munkás 1895/96-ban. Ez vagy hiba, vagy kihagytak sok bánya- és kohóüzemet. A könyvben elszórtan található adatokból látható, hogy ennek a csoportnak csak néhány termelési ágában a munkások száma eléri a 474 000-t, nem számítva azokat a munkásokat, akik a szénbányákban (körülbelül 53 000), a sóbányákban (körülbelül 20 000), a kőbányákban (körülbelül 10 000) és a bányászat néhány más ágában (körülbelül 20 000) dolgoznak. 1890-ben a birodalom egész bánya- és kohóiparában több mint 505 000 munkás dolgozott, s éppen ezek az iparágak fejlődtek azóta különösen nagy mértékben. Például ennek a csoportnak öt iparágában, amelyekről a szövegben történeti-statisztikai adatokat találunk (a vasöntő iparban, a drótkötélgyártásban, a gépgyártásban, az aranyáruk és a rézművesáruk gyártásában), 1890-ben 908 üzemet vettek fel 77 millió rubel értékű termeléssel és 69 000 munkással, 1896-ban pedig 1 444 üzemet 221½ millió rubel értékű termeléssel és 147 000 munkással. Ha összefoglaljuk a könyvben szétszórt történeti-statisztikai adatokat, amelyek sajnos nem minden iparágat ölelnek fel, hanem csak egyes iparágakat (pamutipar, vegyiipar és több mint 45 más iparág), az egész birodalomra vonatkozólag a következő adatokat kapjuk. 1890-ben 19 639 gyár 929 millió rubel értékű termeléssel és 721 000 munkással, 1896-ban pedig 19 162 gyár 1 708 millió rubel értékű termeléssel és 985 000 munkással; ha ehhez hozzászámítunk két fogyasztási adó alá eső iparágat, a cukorgyártást és a szeszgyártást (1890/91-ben: 116 000 munkás; 1895/96-ban: 123 000), a munkások száma 837 000, illetőleg 1 108 000, ami *hat év alatt csaknem egyharmados* növekedést jelent. Meg kell jegyeznünk, hogy a gyárak számának csökkenése abból ered, hogy a malmokat különbözőképpen vették fel: 1890-ben a

gyárak számában 7 003 malom szerepel (156 millió rubel, 29 638 munkás), 1896-ban pedig csak 4 379 malom (272 millió rubel, 37 954 munkás).

Ezek azok az adatok, amelyeket a szóbanforgó kiadványból meríthetünk és amelyek lehetővé teszik, hogy bizonyos képet alkossunk magunknak arról, hogy miképpen lendült fel Oroszország ipara a 90-es években. Erre a kérdésre akkor térhetünk majd ki részletesebben, amikor teljes egészükben közzéteszik az 1896-os statisztikai adatokat.

A megírás ideje: 1899 február.
Megjelent: „Nacsalo“ 3. sz. 1899 március.
Aláírás: Vl. Iljin.

MÉGEGYSZER A REALIZÁLÁS ELMÉLETÉNEK KÉRDÉSÉHEZ

A „Naucsnoje Obozrenyije" idei (1899) évfolyamának januári számában megjelent „Megjegyzés a piacelmélet kérdéséhez (Tugan-Baranovszkij úr és Bulgakov úr vitájával kapcsolatban)" című munkám, s nyomban utána P. B. Sztruve „A piac kérdése a kapitalista termelésben (Bulgakov könyvével és Iljin cikkével kapcsolatban)" című cikke. Sztruve „lényegében elveti Tugan-Baranovszkij, Bulgakov és Iljin elméletét" (cikkének 63. old.) és kifejti saját nézetét Marx realizálási elméletéről.

Véleményem szerint Sztruve nem is annyira azért szállt vitába az említett szerzőkkel, mert lényegbevágó kérdésekben nem ért velük egyet, mint inkább azért, mert téves elképzelései vannak az általuk védett elmélet tartalmáról. Először is, Sztruve összezavarja a burzsoá közgazdászok piacelméletét, akik azt tanították, hogy a termékeket termékekre cserélik, és hogy ezért a termelésnek és a fogyasztásnak összhangban kell lennie, Marx realizálási elméletével, aki elemzésével kimutatta, *miképpen* megy végbe a kapitalista társadalomban a társadalmi össztőke újratermelése és körforgása, vagyis a termék realizálása*. Ebből az elemzésből sem Marx, sem az őt ismertető írók, akikkel Sztruve vitázik, nem vonták le azt a következtetést, hogy a termelés összhangban van a fogyasztással, hanem ellenkezőleg, nyomatékosan hangsúlyozták a kapitalizmusra jellemző ellentmondásokat, amelyek a kapitalista realizálás során szükségszerűen

---

* Lásd „Tanulmányok", 17. és más old. (lásd *Lenin* Művei. 2. köt. 1951. 145. és más old. — *Szerk.*).

megmutatkoznak*. Másodszor, Sztruve összezavarja a realizálás absztrakt elméletét (márpedig opponensei kizárólag erről értekeztek) azokkal a konkrét történelmi feltételekkel, amelyek között egyik vagy másik országban ebben vagy abban a korban a kapitalista termék realizálása végbement. Ez ugyanaz, mintha a földjáradék absztrakt elméletét összezavarná azokkal a konkrét feltételekkel, amelyek között a mezőgazdasági kapitalizmus egyik-másik országban fejlődik. Sztruvénak e két alapvető tévedéséből egész csomó félreértés származott, s ezek tisztázása céljából meg kell vizsgálnunk cikkének egyes megállapításait.

1. Sztruve nem ért egyet azzal a véleményeimmel, hogy a realizálás elméletének kifejtése során külön ki kell térnünk Adam Smithre. Ha vissza akarunk menni Ádámig — írja —, akkor nem Smithnél kellene megállnunk, hanem vissza kellene nyúlnunk a fiziokratákig. Nem, nem így van. Éppen Adam Smith volt az, aki nem szorítkozott annak az igazságnak (a fiziokraták által is ismert igazságnak) az elismerésére, hogy a termékeket termékekre cserélik, hanem felvetette azt a kérdést is, hogy miképpen térülnek meg (realizálódnak) a társadalmi *tőke* és termék különböző alkatrészei értékükön**. Éppen ezért Marx, aki fenntartás nélkül elismerte, hogy a fiziokraták tanításaiban, például Quesnay „Tableau économique"***-jében voltak olyan tételek, amelyek „zseniálisak voltak a maguk korában"****; aki megállapította, hogy az újratermelés

* Ugyanott, 20, 27, 24. és más old. (lásd *Lenin* Művei. 2. köt. 1951. 148, 157—158, 154—155. és más old. — *Szerk.*).

** Egyébként, a „Naucsnoje Obozrenyijé"-ben megjelent cikkemben a „sztoimoszty" (érték) terminus helyett mindenütt a „cennoszty" (értékesség, érték) terminus szerepel. Nem én cseréltem ki, hanem a szerkesztőség. Nem tulajdonítok túlságosan nagy jelentőséget annak, hogy ezt vagy azt a terminust használjuk-e, de szükségesnek tartom leszögezni, hogy én a „sztoimoszty" terminust használtam, és azt is szoktam mindig használni.

*** — „Gazdasági táblázat". — *Szerk.*

**** *Fr. Engels.* „Herrn E. Dühring's Umwälzung der Wissenschaft", Dritte Aufl. (*Engels.* „Hogyan forradalmasítja Eugen Dühring úr a tudományt" [„Anti-Dühring"]. Harmadik kiad. — *Szerk.*). 270. old.[28], abból a fejezetből, amelyet Marx írt.

folyamatának elemzésében Adam Smith bizonyos vonatkozásokban a fiziokratákhoz képest még vissza is fejlődött („Das Kapital". I. köt. 2. kiad. 612. old. 32. jegyzet)[24], alig másfél oldalt szentelt a fiziokratáknak a realizálás kérdésének történeti áttekintésében („Das Kapital". II[1]. 350—351. old.)[25], ugyanakkor, amikor Adam Smith-szel több mint harminc oldalon át foglalkozik (u. o. 351—383. old.)[26], és részletesen elemzi Adam Smith alapvető hibáját, amelyet az egész későbbi politikai gazdaságtan átvett tőle. Adam Smithre tehát éppen azért kell kitérnünk, hogy megértsük a burzsoá közgazdászok realizálási elméletét, akik mind beleestek Smith hibájába.

2. Bulgakov úr teljes joggal mondja könyvében, hogy a burzsoá közgazdászok összezavarták az egyszerű áruforgalmat a tőkés áruforgalommal, Marx pedig leszögezte, hogy mi a különbség a kettő között. Sztruvénak az a nézete, hogy Bulgakov úr állítása tévedésen alapszik. Véleményem szerint, éppen ellenkezőleg, nem Bulgakov úr, hanem Sztruve téved. Csakugyan, miképpen cáfolja meg Sztruve Bulgakov urat? Rendkívül furcsa módon: azzal cáfolja meg, hogy megismétli tételét. Sztruve azt mondja: Marx nem tekinthető ama realizálási elmélet hívének, amely szerint a termék az adott társadalmon belül realizálható, mert Marx „élesen megkülönböztette az egyszerű áruforgalmat a tőkés forgalomtól" (!! 48. old.). De hiszen éppen ez az, amit Bulgakov úr állított! Marx elmélete éppen ezért nemcsak egyszerűen ismétli azt az igazságot, hogy a terméket termékre cserélik. Éppen ezért mondotta teljes joggal Bulgakov úr a burzsoá és a kispolgári közgazdászoknak a túltermelés lehetőségére vonatkozó vitájáról, hogy ez „üres és skolasztikus szócsata": mindkét vitatkozó fél összezavarta az áruforgalmat a tőkés forgalommal, mindkét fél beleesett Adam Smith hibájába.

3. Sztruve alaptalanul nevezi a realizálás elméletét az arányos elosztás elméletének. Ez az elnevezés pontatlan, és okvetlenül félreértésekre vezet. A realizálás elmélete absztrakt* elmélet, amely megmutatja, miképpen megy

---

* Lásd cikkemet a „Naucsnoje Obozrenyijé"-ben, 37. old. (lásd ebben a kötetben 48—49. old. — *Szerk.*).

végbe a társadalmi össztőke újratermelése és körforgása. Ennek az absztrakt elméletnek elengedhetetlen kiindulópontja előszöris az, hogy nem veszi figyelembe a külkereskedelmet, a külső piacokat. De ha a külkereskedelmet nem is veszi figyelembe, a realizálás elmélete korántsem állítja azt, hogy bármikor is létezett vagy létezhetett kapitalista társadalom külkereskedelem nélkül*. Másodszor, a realizálás absztrakt elmélete feltételezi és fel kell hogy tételezze azt, hogy a kapitalista termelés különböző ágai között arányos a termék elosztása. De, amikor ezt feltételezi, a realizálás elmélete korántsem állítja, hogy a kapitalista társadalomban a termékeket mindig arányosan osztják el, vagy hogy mód van ezek arányos elosztására**. Bulgakov úr igen helyesen párhuzamot von a realizálás elmélete és az értékelmélet között. Az értékelmélet feltételezi és kell is hogy feltételezze, hogy a kereslet és a kínálat összhangban vannak egymással, de korántsem állítja azt, hogy a kapitalista társadalomban mindig megvolt és meglehetett ez az összhang. A realizálás törvénye, mint a kapitalizmus minden más törvénye is, „csak megnemvalósulása által valósul meg" (Bulgakov,

---

* Ugyanott, 38. old. (lásd ebben a kötetben 49–50. old. – *Szerk.*). V. ö. „Tanulmányok", 25. old. (lásd *Lenin* Művei. 2. köt. 1951. 156. old. — *Szerk.*): „Vajjon tagadjuk, hogy a kapitalizmusnak külső piacra van szüksége? Ezt persze nem tagadjuk. Csakhogy a külső piac kérdésének egyáltalán semmi köze sincs a realizálás kérdéséhez."

** „Nemcsak az értéktöbbletet pótló termékek . . . , hanem a változó tőkét pótló termékek is . . . az állandó tőkét pótló termékek is . . . egyaránt mind csak «nehézségek», állandó ingadozások közepette realizálódnak, amelyek a kapitalizmus fejlődése arányában egyre erősebbé válnak . . ." [„Tanulmányok", 27. old. (lásd *Lenin* Művei. 2. köt. 1951. 158. old. — *Szerk.*)]. Lehet, hogy Sztruve azt mondja majd, hogy ez a rész ellentmondásban van más részekkel, például a 31. oldallal (lásd *Lenin* Művei. 2. köt. 1951. 163. old.): . . . „a tőkések *képesek*-e realizálni az értéktöbbletet"? . . Ez csak látszólagos ellentmondás. Amennyiben a realizálás absztrakt elméletét vesszük (márpedig a narodnyikok éppen azt az absztrakt elméletet állították fel, hogy az értéktöbblet realizálása lehetetlen), annyiban elkerülhetetlen az a következtetés, hogy a realizálás lehetséges. Amikor azonban az absztrakt elméletet kifejtjük, rá kell mutatnunk azokra az ellentmondásokra, amelyek az értékesítés tényleges folyamatára jellemzők. Cikkemben erre rá is mutattam.

idézve Sztruve cikkében, 56. old.). Az átlagprofitráta és az egyenlő profitráta elmélete lényegében ugyancsak azt tételezi fel, hogy a termelés arányosan oszlik meg a különféle termelési ágak között. Mégsem nevezi Sztruve ezen az alapon ezt az elméletet az arányos elosztás elméletének!

4. Sztruve vitába száll azzal a véleményemmel, hogy Marx joggal vádolta Ricardót Adam Smith hibájának megismétlésével. „Marxnak nem volt igaza" — írja Sztruve. Marx ellenben idéz egy részt közvetlenül Ricardo művéből (II¹, 383)[27]. Sztruve mellőzi ezt az idézetet. A következő oldalon Marx Ramsay véleményét idézi, aki szintén felhívta a figyelmet Ricardónak éppen erre a hibájára. Rámutattam Ricardo művének egy másik részére is, ahol kereken ezt mondja: „Minden ország földjének és munkájának összes terméke három részre oszlik: munkabérre, profitra és földjáradékra" (itt hibásan kimaradt az állandó tőke. Lásd „Ricardo Művei". Ziber fordítása, 221. old.). Sztruve erről a részről is mélyen hallgat. Ricardónak csak egy megjegyzését idézi, amelyben az rámutat arra, hogy mennyire ostoba Saynek a nyers és a tiszta jövedelem különbségére vonatkozó elmélkedése. Marx a „Tőke" III. kötetének 49. fejezetében, amelyben kifejti a realizálás elméletéből levont következtetéseket, Ricardónak éppen ezt a megjegyzését idézi, és vele kapcsolatban a következőket mondja: „Egyébként, mint később meglátjuk" — nyilván a „Tőke" IV. kötetére[28] gondol, amely még nem jelent meg —, „Ricardo sem cáfolta meg sehol Smith helytelen elemzését az áruk áráról, azt, hogy ez az ár a jövedelmek (Revenuen) értékösszegében oldódik fel. Ricardo nem törődik azzal, hogy ez az elemzés hibás, és saját elemzései során helyesnek fogadja el annyiban, hogy «elvonatkoztat» az áruk értékének állandó részétől. Időnként ő maga is visszaesik ebbe az elképzelésbe" (vagyis Smith elképzelésébe. „Das Kapital". III. 2. 377; orosz ford. 696. old.)[29]. Az olvasóra bízzuk, hogy döntse el, kinek van igaza: Marxnak-e, aki azt mondja, hogy Ricardo beleesik Smith hibájába*, vagy Sztruvénak, aki azt

* Hogy Marx értékelése mennyire helyes, az különösen világosan látható abból is, hogy Ricardo az egyéni tőke felhalmozásáról

mondja, hogy Ricardo „kitűnően (?) megértette, hogy a társadalmi össztermék nem merül ki a munkabérben, a profitban és a földjáradékban“, és hogy Ricardo „figyelme öntudatlanul (!) elterelődik a társadalmi terméknek azoktól a részeitől, amelyek a termelési költséget alkotják“. Vajjon lehetséges-e az, hogy valaki valamit *kitűnően* megért, s ugyanakkor *öntudatlanul* mégis elterelődik róla a figyelme?

5. Sztruve nemcsak hogy nem cáfolta meg Marxnak azt az állítását, hogy Ricardo átvette Smith hibáját, hanem cikkében maga is beleesett ugyanebbe a hibába. „Furcsa ... az a feltevés — írja Sztruve —, hogy a társadalmi terméknek ilyen vagy olyan kategóriákra való felosztása komoly jelentőségű lehetne abból a szempontból, hogy megértsük a realizálást általában, annál is inkább, mert ténylegesen a realizálásra kerülő termék valamennyi része a realizálás folyamatában jövedelem (nyersjövedelem) formáját ölti, s a klasszikusok ezeket jövedelemnek tekintették“ (48. old.). A dolog lényege azonban éppen az, hogy a realizálásra kerülő terméknek *nem* minden része veszi fel a jövedelem (nyersjövedelem) formáját; Marx Smithnek éppen ezt a tévedését magyarázta meg, amikor utalt arra, hogy a realizálásra kerülő termék egyik része soha nem ölti és nem öltheti a jövedelem formáját. Ez a társadalmi terméknek az a része, amely a termelési eszközök gyártását szolgáló állandó tőkét pótolja (az I. osztály állandó tőkéjét, Marx terminológiájával élve). Például, a vetőmag a mezőgazdaságban sohasem ölti jövedelem formáját; az a kőszén, amelyet ismét kőszén kitermelésére fordítanak, soha nem ölti jövedelem formáját stb. stb. A társadalmi össztőke újratermelésének és körforgásának folyamata nem érthető meg, ha nem választjuk külön a nyersterméknek azt a részét, amely csak tőkéül szolgálhat, amely soha nem öltheti jövedelem

---

ugyanazt a hibás nézetet vallotta, mint Smith. Ricardo ugyanis azt hitte, hogy az értéktöbbletnek azt a részét, amely felhalmozásra megy, teljes egészében munkabérre fordítják, holott ezt 1) állandó tőkére és 2) munkabérre fordítják. Lásd „Das Kapital“. I.[2] 611—613. 22. fej. 2. pont[30]. — V. ö. „Tanulmányok“, 29. old., jegyzet (lásd *Lenin* Művei. 2. köt. 1951. 161. old.).

formáját*. A fejlődő kapitalista társadalomban a társadalmi terméknek ez a része szükségszerűen gyorsabban növekszik, mint e termék bármely más része. Csakis ezzel a törvénnyel magyarázható a kapitalizmus egyik legmélyebben gyökerező ellentmondása: az, hogy a nemzeti gazdagság óriási ütemben gyarapszik, miközben a nemzeti fogyasztás nagyon lassan növekszik (ha egyáltalán növekszik).

6. Sztruve „egyáltalán nem érti", hogy az állandó és a változó tőke marxi megkülönböztetése miért „elengedhetetlen a realizálás elmélete szempontjából", és mi az oka annak, hogy „különösen ragaszkodom" hozzá.

Hogy Sztruve ezt nem érti meg, ez egyrészt egyszerű félreértés következménye. Először, Sztruve maga is elismeri ennek a megkülönböztetésnek egyik előnyét, nevezetesen azt, hogy ebbe belefér az egész termék, nempedig csupán a jövedelmek. A másik előnye az, hogy logikailag összekapcsolja a realizálás elemzését az egyéni tőke termelésének elemzésével. Mi a realizálási elmélet feladata? — Az, hogy megmutassa, *hogyan* megy végbe a társadalmi össztőke újratermelése és körforgása. Vajjon nem világos-e már az első pillanattól, hogy a változó tőke szerepének itt alapvetően különböznie kell az állandó tőke szerepétől? A változó tőkét pótló termékek végső soron szükségképpen a munkások *fogyasztási cikkeire* cserélődnek és fedezik a munkások rendes fogyasztását. Az állandó tőkét pótló termékek végső fokon szükségképpen *termelési eszközökre* cserélődnek, és ezeket tőkeként használják fel az új termeléshez. A realizálási elméletnek ezért okvetlenül különbséget kell tennie az állandó és a változó tőke között. Másodszor, Sztruve félreértését az idézte elő, hogy ebben a kérdésben is teljesen önkényesen és hibásan realizálási elméleten azt az elméletet érti, amely kimutatja, hogy a termékeket arányosan osztják el (lásd különösen 50—51. old.). Fentebb már mondottuk és ismételjük, hogy a realizálási elmélet tartalmának ez az értelmezése helytelen.

Sztruve értetlenségét másrészt az idézte elő, hogy ő szükségesnek tartja megkülönböztetni egymástól Marx

---

* V. ö. „Das Kapital". III. 2. 375—376. (orosz ford. 696.)[31], arról, hogy miben különbözik a nyerstermék a nyersjövedelemtől.

elméletének „szociológiai“ és „közgazdasági“ kategóriáit, és néhány általános megjegyzést tesz a marxi elmélet ellen. Erre vonatkozólag elsősorban azt kell mondanom, hogy mindez egyáltalán nem tartozik a realizálás elméletének kérdéséhez; másodszor, hogy Sztruve megkülönböztetését homályosnak tartom, és nem látom semmi reális hasznát. Harmadszor, nemcsak vitásnak, hanem a leghatározottabban helytelennek tartom Sztruvénak azt az állítását, amely szerint „vitathatatlan, hogy maga Marx sem látta tisztán, miképpen függnek össze elméletének szociológiai alapjai“ a piac jelenségeinek elemzésével, hogy „az értékről szóló tanításban, ahogy azt a «Tőke» I. és III. kötete kifejti, vitathatatlanul vannak ellentmondások“*. Sztruvénak ezek a kijelentései teljesen alaptalanok. Ezek nem argumentumok, hanem dekrétumok. Ezek elhamarkodott eredményei a marxi elmélet ama kritikájának, amellyel az

* Sztruvénak ezzel a legutóbbi kijelentésével szembeállítom K. Kautsky legújabb fejtegetését az értékelméletről. Kautsky kijelenti és ki is mutatja, hogy az átlagprofitráta törvénye „nem szünteti meg az értéktörvényt, hanem csak módosítja“ („Die Agrarfrage“ [„Az agrárkérdés“. — *Szerk.*] 67—68. old.). Mellesleg felhívjuk az olvasó figyelmét Kautsky következő érdekes kijelentésére, amelyet híres könyvének előszavában tett: „Ha ebben a művemben sikerült új és termékeny gondolatokat kifejtenem, ezért elsősorban két nagy tanítómnak tartozom hálával, s ezt itt annál is szívesebben hangsúlyozom, mert bizonyos idő óta még szocialista körökben is olyan hangok hallatszanak, hogy Marx és Engels álláspontja elavult ... Véleményem szerint ez a szkepticizmus inkább a szkeptikusok személyi tulajdonságaiból adódik, mint a vitatott tanításból. Erre a következtetésre nemcsak azok az eredmények késztetnek engem, amelyekre a szkeptikusok ellenvetéseinek vizsgálata vezet, hanem személyes tapasztalatom is. ... Tevékenységem kezdetén egyáltalán nem rokonszenveztem a marxizmussal. Ugyanúgy kritikával és kétkedve fogadtam, mint bárki azok közül, akik ma megvetően lenézik az én dogmatikus fanatizmusomat. Csak bizonyos ellenszegülés után váltam marxistává. De akkor is, később is, mindahányszor valamely elvi kérdésben kételyeim támadtak, végeredményben mindig arra a meggyőződésre jutottam, hogy én voltam az, aki tévedtem, nempedig tanítóim. A tárgy elmélyültebb tanulmányozása arra késztetett, hogy helyesnek ismerjem el álláspontjukat. Így tehát a tárgy minden újabb tanulmányozása, nézeteim felülvizsgálásának minden kísérlete megerősítette azt a meggyőződésemet, megszilárdította bennem annak a tanításnak az elismerését, amelynek terjesztését és alkalmazását életem feladatának tekintem.“

újkantisták szándékoznak foglalkozni*. Majd meglátjuk, mit ad ez a kritika. Egyelőre csak annyit állapítunk meg, hogy a realizálás elméletének kérdésében ez a kritika semmit sem adott.

7. Sztruve azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy mi a jelentősége Marx sémáinak, amelyeket a „Tőke" II. kötetének III. szakaszában kifejtett, azt állítja, hogy a realizálás absztrakt elméletét nagyon jól ki lehet fejteni a társadalmi termék felosztásának legkülönbözőbb módszereivel. Ez a meglepő megállapítás teljes mértékben Sztruvénak azzal az alapvető tévedésével magyarázható, hogy a realizálás elméletét „teljesen kimeríti" (??!) az a banalitás, hogy a termékeket termékekre cserélik. Sztruve csak e tévedése következtében írhatta le ezt a mondatot: „Milyen szerepe van ezeknek az árutömegeknek" (realizálandó árutömegnek) „a termelésben, az elosztásban stb., tőkét alkotnak-e (sic!!) és milyen tőkét, állandó vagy változó tőkét, ez az adott elmélet lényege szempontjából teljesen közömbös"

* Mellesleg, néhány szóval kitérek erre a (jövendő) „kritikára", amelyért Sztruve annyira rajong. Általában persze egyetlen épeszű embernek sem lehet semmi kifogása a kritika ellen. Sztruve azonban nyilván azt a dédelgetett gondolatát ismételgeti, hogy a marxizmust meg kell termékenyíteni a „kritikai filozófiával". Énnekem persze nem szándékom, és nincs is módom rá, hogy itt kitérjek a marxizmus filozófiai tartalmának kérdésére, és ezért a következő megjegyzésre szorítkozom. Marxnak azok a tanítványai, akiknek az a jelszavuk, hogy „vissza Kanthoz", eddig az égvilágon semmi olyat nem nyujtottak, ami bebizonyítaná, hogy szükség van erre a fordulatra, és ami szemléltetően mutatná, mi előnye volna Marx elméletének abból, hogy ha azt megtermékenyítenék az újkantizmussal[32]. Még elsőrendű kötelességüknek sem tettek eleget: nem vizsgálták meg részletesen és nem cáfolták meg az újkantizmusnak azt a negatív értékelését, amelyet Engels adott. Ellenkezőleg, azok a tanítványok, akik nem Kanthoz tértek vissza, hanem egyrészt a Marx előtti filozófiai materializmushoz és másrészt a dialektikus idealizmushoz, a dialektikus materializmus rendkívül következetes és igen értékes kifejtését nyujtották, rávilágítottak arra, hogy a dialektikus materializmus a filozófia és a társadalomtudomány egész legújabb fejlődésének törvényszerű és szükségszerű terméke. Elegendő, ha az orosz irodalomból utalok Beltov úr ismert munkájára és a német irodalomból a „Beiträge zur Geschichte des Materialismus" („Adalékok a materializmus történetéhez". — *Szerk.*) (Stuttgart, 1896)[33] című műre.

(51. old.). Marx realizálási elmélete szempontjából, amely a társadalmi össz*tőke* újratermelését és körforgását elemzi, közömbös, hogy az áruk tőkét alkotnak-e!! Ez ugyanaz, mintha valaki azt mondaná, hogy a földjáradék elméletének lényege szempontjából mindegy, hogy a falusi lakosság földbirtokosokra, tőkésekre és munkásokra oszlik-e vagy sem, hiszen ez az elmélet arra szorítkozik, hogy rámutat a különböző földparcellák terméshozamai között fennálló különbségekre.

Sztruve csak e tévedés folytán állíthatta azt, hogy „a társadalmi fogyasztás elemei közötti naturális kölcsönös kapcsolat — a társadalmi *anyag*csere“ — nem a termék marxi felosztásával, hanem a következő felosztás segítségével „szemléltethető a legjobban“: termelési eszközök + fogyasztási cikkek + értéktöbblet (50. old.). — Miben áll a társadalmi anyagcsere? Mindenekelőtt abban, hogy a termelési eszközöket fogyasztási cikkekre cserélik. Hogyan szemléltethetjük ezt a cserét, ha különválasztjuk az értéktöbbletet a termelési eszközök*től* és a fogyasztási cikkek*től?* Hiszen az értéktöbblet vagy termelési eszközökben, vagy fogyasztási cikkekben ölt testet! Vajjon nem logikus, hogy ez a felosztás — amely logikailag tarthatatlan (mert összezavarja a termékek naturális formája szerinti felosztást az érték elemei szerinti felosztással) — *elhomályosítja* a társadalmi anyagcsere folyamatát?*

8. Sztruve azt mondja, hogy én Marx nyakába varrtam Say—Ricardo apologetikus burzsoá elméletét (52. old.), a termelés és a fogyasztás összhangjának elméletét (51. old.), azt az elméletet, amely kiáltó ellentétben van Marxnak a kapitalizmus fejlődésére és végleges eltűnésére vonatkozó tanításával (51—52. old.); hogy ezért az a „teljesen helyes megállapításom“, hogy Marx a II. és a III. kötetben egyaránt hangsúlyozta a termelés korlátlan bővülése és a néptömegek korlátozott fogyasztása között fennálló és a kapitalizmusra jellemző ellentmondást, „tel-

---

* Emlékeztetjük az olvasót arra, hogy Marx a társadalmi össztermékét a termék naturális formája szerint két osztályra osztja: I) termelési eszközök; II) fogyasztási cikkek. Ezután minden osztályon belül az érték elemei szerint három részre osztja a terméket: 1) állandó tőkére; 2) változó tőkére; 3) értéktöbbletre.

jesen félredobja a realizálásnak azt az elméletét ... amelynek védelmezője más esetben" én vagyok.

Sztruvénak ez az állítása ugyancsak helytelen és ugyancsak a fentemlített tévedésén alapszik.

Honnan vette Sztruve, hogy a realizálás elméletén én nem a társadalmi össztőke újratermelésének és körforgásának elemzését értem, hanem azt az elméletet, amely csupán azt állapítja meg, hogy a termékeket termékekre cserélik, azt az elméletet, amely azt tanítja, hogy összhang van a termelés és a fogyasztás között? Cikkeimből Sztruve nem mutathatná ki, hogy a realizálás elméletét a második értelemben fogtam fel, mert kereken és határozottan megmondottam, hogy a realizálás elméletét éppen az első értelemben fogom fel. „A gazdasági romanticizmus jellemzéséhez" című cikkemnek abban a pontjában, amelyben Smith és Sismondi hibájának tisztázásával foglalkozom, azt írtam: „A kérdés éppen az, hogy *hogyan* történik a realizálás, *vagyis* a társadalmi össztermék valamennyi részének pótlása. Ezért a társadalmi tőkéről és a jövedelemről — vagy ami ugyanaz, a terméknek a tőkés társadalomban való realizálásáról — szóló elgondolásban a kiindulópontnak annak kell lennie, hogy a társadalmi össztermék ... termelési eszközökre és fogyasztási cikkekre osztjuk" („Tanulmányok", 17. old.)*. „A realizálás kérdésének lényege éppen az, hogy elemeznünk kell a társadalmi össztermék valamennyi részének érték szerinti és anyagi formában való pótlását" (u. o. 26. old.)**. De vajjon Sztruve nem ismétli-e ugyanezt, amikor azt mondja — mintha ezzel engem cáfolna —, hogy a bennünket érdeklő elmélet „megmutatja a realizálás mechanizmusát ... amennyiben ez a realizálás megvalósul" („Naucsnoje Obozrenyije", 62. old.)? Vajjon ellentétbe kerülök-e a realizálásnak *azzal* az elméletével, amelyet védelmezek, amikor azt mondom, hogy a realizálás „csak nehézségek, állandó ingadozások közepette" megy végbe, „amelyek a kapitalizmus fejlődése arányában egyre erősebbé válnak, őrült verseny közepette

* Lásd *Lenin* Művei. 2. köt. 1951. 146. old. — *Szerk.*
** Ugyanott, 156. old. — *Szerk.*

stb." („Tanulmányok", 27. old.)*? — amikor azt mondom, hogy a narodnyik elmélet „nemcsak a realizálás megnemértését mutatja, hanem ráadásul az ebben a realizálásban rejlő ellentmondások teljesen felületes értelmezését is tartalmazza" (26—27. old.)?** — amikor azt mondom, hogy a termék realizálása, amely nem annyira a fogyasztási cikkek vonalán, mint inkább a termelési eszközök vonalán megy végbe, „természetesen ellentmondás, de olyan ellentmondás, amely valóban megvan, amely magából a kapitalizmus lényegéből következik" (24. old.)***, amely „teljesen meg is felel a kapitalizmus történelmi küldetésének és sajátos társadalmi szerkezetének: az előbbi" (vagyis a küldetés) „ugyanis a társadalom termelőerőinek (a termelést szolgáló termelésnek) fejlesztése; az utóbbi" (vagyis a kapitalizmus társadalmi szerkezete) „kizárja, hogy a termelőerőket a lakosság tömegei hasznosítsák" (20. old.)?****

9. Abban a kérdésben, hogy a kapitalista társadalomban milyen viszonyban van egymással a termelés és a fogyasztás, köztem és Sztruve között úgylátszik nincsen nézeteltérés. De amikor Sztruve azt mondja, hogy Marx tétele (amely úgy szól, hogy a fogyasztás nem célja a kapitalista termelésnek) „nyilvánvalóan magán viseli általában az egész marxi rendszer polemikus jellegének bélyegét. Ez a tétel tendenciózus..." (53. old.), a leghatározottabban vitatom, hogy az ilyen kitételek helyénvalók és igazak. Hogy a fogyasztás nem célja a kapitalista termelésnek, ez tény. Az ellentmondás e tény között és ama tény között, hogy a termelés végeredményben a kapitalista társadalomban is kapcsolatban van a fogyasztással, a fogyasztástól függ, — ez az ellentmondás nem a doktrina, hanem a való élet ellentmondása. Marx realizálási elméletének többek között éppen azért oly nagy a tudományos értéke, mert megmutatja, miképpen érvényesül ez az ellentmondás, mert ezt az ellentmondást előtérbe helyezi. „Marx rend-

* Lásd *Lenin* Művei. 2. köt. 1951. 158. old. — *Szerk.*
** Ugyanott, 157. old. — *Szerk.*
*** Ugyanott, 154. old. — *Szerk.*
**** Ugyanott, 149. old. — *Szerk.*

szerének“ nem azért van „polemikus jellege“, mert „tendenciózus“*, hanem azért, mert elméletileg pontosan ábrázolja mindazokat az ellentmondásokat, amelyek az életben megvannak. Ez az egyik oka annak, hogy sikertelenek, és sikertelenek is maradnak mindazok a kísérletek, amelyeknek az a célja, hogy elsajátítsák „Marx rendszerét“ anélkül, hogy elsajátítanák „polemikus jellegét“: ennek a rendszernek „polemikus jellege“ csak pontosan tükrözi magának a kapitalizmusnak „polemikus jellegét“.

10. „Mi a realizálás elméletének reális jelentősége?“ — kérdi Sztruve, és idézi Bulgakov úr véleményét, aki azt mondja, hogy a kapitalista termelés kibővítésének lehetősége, ha számos válság útján is, de valósággá válik. „A kapitalista termelés az egész világon növekszik“ — mondja Bulgakov úr. „Ez az érv“ — veti ellene Sztruve — „teljesen alaptalan. A helyzet az, hogy a «kapitalista termelés» reális «bővülése» korántsem abban az eszményi vagy elszigetelt kapitalista államban megy végbe, amelyet Bulgakov feltételez, és amely, feltevése szerint, önellátó gazdasági egység, hanem a világgazdaság küzdőterén, amelyen a gazdasági fejlődés legkülönbözőbb fokai és a gazdasági lét legkülönbözőbb formái ütköznek össze“ (57. old.).

Sztruve ellenvetésének tehát az a lényege, hogy a realizálás a valóságban nem egy elszigetelt, önellátó gazdasági egységet alkotó kapitalista államban megy végbe, hanem „a világgazdaság küzdőterén“, vagyis olymódon, hogy a termékeket elhelyezik más országokban. Könnyen láthatjuk, hogy ez az ellenvetés tévedésen alapszik. Vajjon megváltozik-e valamennyire is a realizálás kérdése, ha nem szorítkozunk a belső piacra („önellátó gazdasági egységet alkotó“ kapitalizmus), hanem a külső piacra utalunk? ha egy ország helyett több országot veszünk? Hacsak fel nem tesszük, hogy a tőkések áruikat a tengerbe vetik vagy ingyen odaadják külföldieknek, hacsak ki nem ragadunk egyes, kivételes eseteket vagy időszakokat, nyilvánvaló, hogy fel kell tételeznünk bizonyos egyensúlyt a kivitel és

* Az efféle kifejezések használatának elrettentő példáját mutatják az olyan urak, mint Szkvorcov, aki tendenciózusnak tartja Marx átlagprofitráta-elméletét.

bevitel között. Ha az adott ország exportál bizonyos termékeket, és így realizálja ezeket „a világgazdaság küzdőterén", akkor importál értük más termékeket. A realizálás elmélete szempontjából fel kell tennünk, hogy „a külkereskedelem csak belföldi készítményeket (Artikel — árucikkek) helyettesít más fogyasztási vagy naturális formájú készítményekkel" („Das Kapital". II. 469[34]. Idézve cikkemben a „Naucsnoje Obozrenyijé"-ben, 38. old.*). Hogy egy országot veszünk-e vagy az országok komplexumát, a realizálás folyamatának lényege attól mit sem változik. Tehát Sztruve Bulgakov úrral szemben tett ellenvetésében ismétli a narodnyikok régi hibáját, akik a realizálás kérdését összekapcsolták a külső piac kérdésével**.

Valójában ezeknek a kérdéseknek semmi közük sincs egymáshoz. A realizálás kérdése elvont kérdés, amely a kapitalizmus általános elméletéhez tartozik. Akár egyetlen országot veszünk, akár az egész világot, a realizálás alaptörvényei, amelyeket Marx fedezett fel, ugyanazok maradnak.

A külkereskedelem vagy a külső piac kérdése történelmi kérdés, az ebben vagy abban az országban ebben vagy abban a korban végbemenő kapitalista fejlődés konkrét feltételeinek kérdése***.

11. Kitérünk még röviden egy kérdésre, amely „régóta foglalkoztatja" Sztruvét: arra a kérdésre, hogy mi a realizálás elméletének reális tudományos értéke?

Pontosan ugyanaz az értéke, mint Marx elvont elmélete akármelyik másik tételének. Ha Sztruvét zavarja az a körülmény, hogy „a maradéktalan realizálás a kapitalista termelés eszménye, de korántsem annak valósága", emlékeztetjük arra, hogy a kapitalizmus minden más törvénye is, amelyet Marx felfedezett, szintén csak a kapitalizmus eszményét fejezi ki, de korántsem a valóságát. „Csak a tőkés termelési mód belső szervezetét — hogy úgy mond-

* Lásd ebben a kötetben 50. old. — *Szerk.*

** A narodnyikoknak ezt a hibáját elemeztem „Tanulmányaimban", 25—29. old. (lásd *Lenin* Művei. 2. köt. 1951. 155—160. old. — *Szerk.*).

*** Ugyanott. V. ö. „Naucsnoje Obozrenyije", 1. sz. 37. old. (lásd ebben a kötetben 48—49. old. — *Szerk.*).

juk, ideális átlagában („in ihrem idealen Durchschnitt") — akarjuk tárgyalni" — írta Marx („Das Kapital". III. 2. 367; orosz ford. 688. old.)[35]. A tőke elmélete abból indul ki, hogy a munkás megkapja munkaerejének teljes értékét. Ez a kapitalizmus eszménye, de korántsem a valósága. A földjáradék elmélete abból indul ki, hogy az egész földművelő lakosság földbirtokosokra, tőkésekre és bérmunkásokra hasadt. Ez a kapitalizmus eszménye, de korántsem a valósága. A realizálás elmélete abból indul ki, hogy a termelés arányosan oszlik el. Ez a kapitalizmus eszménye, de korántsem a valósága.

Marx elméletének tudományos értéke abban van, hogy megmagyarázta a társadalmi össztőke újratermelésének és körforgásának folyamatát. Továbbá, Marx elmélete megmutatta, miképpen érvényesül a kapitalizmusnak az a jellegzetes ellentmondása, hogy a termelés óriási méretű növekedése korántsem jár együtt a nép fogyasztásának megfelelő növekedésével. Marx elmélete tehát nemcsak hogy nem restaurálja a burzsoá-apologetikus elméletet (mint Sztruvénak tetszett), hanem ellenkezőleg, *hatalmas fegyvert nyujt az apologetika ellen.* Ebből az elméletből az következik, hogy *még* a társadalmi össztőke eszményien simán és arányosan végbemenő újratermelése és körforgása esetén *is* elkerülhetetlenül ellentmondásba kerül a termelés növekedése a fogyasztás korlátozott határaival. A valóságban azonban *emellett* a realizálás folyamata nem is eszményien simán és arányosan megy végbe, hanem „nehézségek", „ingadozások", „válságok" stb. közepette.

Továbbá, Marx realizálási elmélete nemcsak az apologetika ellen nyujt hatalmas fegyvert, hanem a kapitalizmus nyárspolgárian reakciós kritikája ellen is. Éppen a kapitalizmusnak ezt a kritikáját igyekeztek alátámasztani narodnyikjaink hibás realizálási elméletükkel. A realizálás marxi elmélete viszont okvetlenül annak elismerésére vezet, hogy a kapitalizmus történelmileg haladó szerepet tölt be (a társadalom termelési eszközeinek, s következésképpen termelőerőinek fejlesztése), s ez az elismerés nemcsak nem ködösíti el, hanem ellenkezőleg, megvilágítja a kapitalizmus történelmileg átmeneti jellegét.

12. „Az eszményi vagy elszigetelt önellátó gazdasági

egységet alkotó kapitalista társadalomra vonatkozólag" Sztruve azt állítja, hogy ebben a társadalomban a bővített újratermelés lehetetlen, „mert nem tudják, honnan vegyék az okvetlenül szükséges újabb munkásokat".

Semmiképpen nem érthetek egyet Sztruvénak ezzel az állításával. Hogy a tartalékseregből nem lehet újabb munkásokat toborozni — ezt Sztruve nem bizonyította be, s ezt nem is lehet bebizonyítani. Azzal szemben, hogy a lakosság természetes szaporulatából toborozhatók az újabb munkások, Sztruve teljesen alaptalanul kijelenti, hogy „a természetes szaporodáson alapuló bővített újratermelés számtanilag talán nem azonos az egyszerű újratermeléssel, de gyakorlati kapitalista szempontból, vagyis gazdasági szempontból teljesen megegyezik vele". Sztruve érzi, hogy elméletileg semmiképpen sem bizonyítható be, hogy nem lehet újabb munkásokat találni, s ezért történelmi és gyakorlati feltételekre hivatkozva kitér a kérdés elől. „Nem hiszem, hogy Marx megoldhatott volna egy történelmi (?!) kérdést ennek a teljesen elvont konstrukciónak az alapján" ... „Az önellátó gazdasági egységet alkotó kapitalizmus történelmileg (!) elképzelhetetlen véglet"... „A munka intenzifikálása, amelyet a munkásokra rá lehet kényszeríteni, nemcsak reálisan, hanem logikailag is egészen szűk határok közé van szorítva" ... „A munka termelékenységének szüntelen emelése okvetlenül gyengíti magát a munkakényszert" ...

Szembeszökő, mennyire logikátlanok ezek a megállapítások! Sztruve opponensei közül senki, sehol, soha nem állította azt a badarságot, hogy egy történelmi kérdést elvont konstrukciókkal meg lehet oldani. Most azonban maga Sztruve is olyan kérdést vetett fel, amely korántsem történelmi, hanem teljesen elvont, tisztán elméleti kérdés: „az eszményi kapitalista társadalom" kérdését (57. old.). Vajjon nem világos-e, hogy egyszerűen kitér a kérdés elől? Hogy van számos történelmi és gyakorlati körülmény (nem beszélve a kapitalizmus belső ellentmondásairól), amelyek sokkal hamarabb a kapitalizmus pusztulása felé, a kapitalizmus pusztulására vezetnek, mint a modern kapitalizmusnak eszményi kapitalizmussá való változására — ezt persze eszem ágában sincsen tagadni. Az „eszményi

kapitalista társadalom" tisztán elméleti kérdésére vonatkozólag azonban fenntartom azt a korábbi véleményemet, hogy semmi elméleti alapunk nincsen annak tagadására, hogy ilyen társadalomban lehetséges a bővített újratermelés.

13. „V. V. úr és Ny. —on úr utalt Oroszország kapitalista fejlődésének ellentmondásaira és akadályaira, s erre megmutatják nekik Marx sémáit és azt mondják: a tőkék mindig tőkékre cserélődnek..." (Sztruve id. cikke, 62. old.)

Ezt Sztruve rendkívül csípősen mondotta. Csak kár, hogy emellett teljesen hamisan állítja elénk a dolgot. Akárki elolvassa V. V. úr „*Elméleti* közgazdaságtani tanulmányait" és Ny. —on úr „Vázlatai" második részének XV. pontját, meglátja, hogy mindkét író éppen a realizálás elvont elméleti kérdéseit veti fel, azt a kérdést, hogy általában miképpen realizálódik a termék a kapitalista társadalomban. Ez tény. Tény továbbá az a körülmény is, hogy velük szemben más írók „szükségesnek tartották, hogy *mindenekelőtt* tisztázzák a piacelmélet alapvető, *elvont elméleti* pontjait" (mint a „Naucsnoje Obozrenyijé"-ben megjelent cikkemnek már az első soraiban megállapítottam). Tugan-Baranovszkij a válságokról szóló könyvének „A piacelmélet" című fejezetében foglalkozik a realizálás elméletével. Bulgakov ezt az alcímet adja könyvének: „elméleti tanulmány". Felmerül a kérdés, ki keveri össze az elvont elméleti és a konkrét történelmi kérdéseket, Sztruve opponensei vagy maga Sztruve?

Sztruve cikkének ugyanazon az oldalán idézi azt a megállapításomat, hogy a külső piac szükségessége nem a realizálás feltételeiből, hanem történelmi feltételekből következik. „De — veti ellene Sztruve (ez a „de" igen jellemző!) — Tugan-Baranovszkij, Bulgakov és Iljin a realizálásnak csak az elvont feltételeit tisztázták, a történelmi feltételeket viszont nem tisztázták" (62. old.). — Az említett írók éppen azért nem tisztázták a történelmi feltételeket, mert az volt a szándékuk, hogy elvont elméleti, nempedig konkrét történelmi kérdésekkel foglalkozzanak. „Az oroszországi kapitalizmus fejlődésének kérdéséhez" („A nagyipar belső piaca és a nagyipar ki-

alakulása Oroszországban") című könyvemben*, amelynek nyomását most (1899. III.) fejezték be, nem a piacelmélet kérdését vetem fel, hanem az orosz kapitalizmus belső piacának a kérdését. Az elmélet elvont igazságai tehát ott csak útmutató tételek szerepét töltik be, csak eszközök a konkrét adatok elemzéséhez.

14. Sztruve „maradéktalanul fenntartja" a „harmadik személyek" elméletére vonatkozó „álláspontját", amelyet a „Kritikai megjegyzésekben" fejtett ki. Én a magam részéről fenntartás nélkül állom azt, amit ezzel kapcsolatban akkor mondottam, amikor a „Kritikai megjegyzések" megjelentek[36].

Sztruve a „Kritikai megjegyzések" 251. oldalán azt mondja, hogy V. V. úr érvelése „a kialakult kapitalista társadalom piacának egy sajátos egész elméletére támaszkodik". „Ez az elmélet — jegyzi meg Sztruve — helyes, amennyiben megállapítja azt a tényt, hogy az értéktöbblet nem realizálható sem a tőkések, sem a munkások fogyasztásában, hanem harmadik személyek fogyasztását tételezi fel." Ezeken a harmadik személyeken Sztruve „Oroszországban az orosz földművelő parasztságot érti" (a „Naucsnoje Obozrenyijé"-ben megjelent cikk, 61. old.).

Tehát, V. V. úr kifejti a kialakult kapitalista társadalom piacának egy sajátos egész elméletét, s erre felhívják a figyelmét az orosz földművelő parasztságra! Vajjon nem a realizálás elvont elméleti kérdésének és az oroszországi kapitalizmus konkrét történelmi kérdésének az összekeverése ez? Továbbá, ha Sztruve elismeri, hogy V. V. úr elmélete akár csak részben is helyes, ez azt jelenti, hogy figyelmen kívül hagyja V. V. úrnak a realizálás kérdésében elkövetett alapvető elméleti hibáit, hogy figyelmen kívül hagyja azt a téves nézetet, hogy a kapitalista realizálás „nehézségei" az értéktöbbletre szorítkoznak vagy speciálisan a termék értékének ezzel a részével függnek össze; — figyelmen kívül hagyja azt a téves nézetet, amely a külső piac kérdését összekapcsolja a realizálás kérdésével.

* Lásd *Lenin*. A kapitalizmus fejlődése Oroszországban, 1949. — *Szerk.*

Sztruve úrnak az a megállapitása, hogy az orosz földművelő parasztság felbomlásával piacot teremt kapitalizmusunk számára, — teljesen helyes (fentemlitett könyvemben részletesen bebizonyitom ezt a tételt a zemsztvo-statisztika adatainak vizsgálata alapján). Ennek a tételnek elméleti megokolása azonban egyáltalán nem tartozik arra az elméletre, amely a terméknek a kapitalista társadalomban végbemenő realizálásával foglalkozik, hanem arra az elméletre, amely a kapitalista társadalom kialakulását taglalja. Okvetlenül meg kell még jegyeznünk, hogy semmiképpen sem találó, ha a parasztokat „harmadik személyeknek" nevezzük, és hogy ez az elnevezés félreértésekre vezethet. Ha a parasztok „harmadik személyek" a kapitalista ipar számára, akkor az iparból élők, kicsik és nagyok, a gyárosok és a munkások — „harmadik személyek" a kapitalista mezőgazdaság számára. Másrészt a földművelő parasztok („harmadik személyek") csak annyiban teremtenek piacot a kapitalizmus számára, amennyiben a kapitalista társadalomban osztályokra (falusi burzsoáziára és falusi proletariátusra) bomlanak, vagyis csak annyiban, amennyiben megszűnnek „*harmadik*" személyek lenni és a kapitalizmus rendszerének *aktív* szereplőivé válnak.

15. Sztruve azt mondja: „Bulgakov finoman megjegyzi, hogy a kapitalista termelés belső és külső piaca között semmiféle elvi különbség nem állapitható meg." Teljesen csatlakozom ehhez a megjegyzéshez: valóban az a helyzet, hogy egy vámhatár vagy egy politikai határ igen gyakran teljesen alkalmatlan arra, hogy különválassza a „belső" és a „külső" piacot. De az imént említett okok folytán nem érthetek egyet Sztruvéval abban, hogy „ebből következik... az az elmélet, amely leszögezi, hogy harmadik személyekre van szükség". Ebből közvetlenül csak az következik, hogy a kapitalizmus kérdésének vizsgálatánál nem szabad megtorpannunk a belső és a külső piac hagyományos kettéválasztása előtt. Ez a kettéválasztás, amely szigorúan elméleti tekintetben tarthatatlan, különösen kevéssé alkalmas olyan országokra, mint Oroszország. Ezt fel lehetne váltani egy másik kettéosztással, és meg lehetne különböztetni például a kapi-

talizmus fejlődési folyamatában a következő két irányt: 1) a kapitalista viszonyok kialakulása és fejlődése egy adott, teljesen benépesített és elfoglalt terület határain belül; 2) a kapitalizmus átterjedése más területekre (amelyeket részben egyáltalán nem foglaltak el és nem népesítettek be a régi országokból származó bevándorlók, részben pedig a világpiactól és a világkapitalizmustól távolálló törzsek laknak). A folyamat első oldalát a kapitalizmus vertikális fejlődésének, második oldalát pedig a kapitalizmus horizontális fejlődésének lehetne nevezni*. Ez a kettéválasztás felölelné a kapitalizmus történelmi fejlődésének egész folyamatát: az egyik oldalon a kapitalizmus fejlődését a régi országokban, amelyek évszázadokon át alakítgatták a kapitalista viszonyok formáit, míg végül el nem jutottak a gépi nagyiparhoz; a másik oldalon a fejlett kapitalizmusnak azt az erős törekvését, hogy kiterjeszkedjen más területekre, hogy a világnak új meg új részeit népesítse be és szántsa fel, hogy gyarmatokat teremtsen, hogy a vad törzseket bevonja a világkapitalizmus forgatagába. Oroszországban a kapitalizmusnak ez az utóbbi törekvése különösen szemléletesen mutatkozott meg és mutatkozik meg ma is határterületeinken, amelyeknek gyarmatosítása az orosz történelem reform utáni, kapitalista időszakában olyan nagy lendületet vett. Európai-Oroszország déli és délkeleti része, a Kaukázus, Közép-Ázsia, Szibéria szinte gyarmatul szolgálnak az orosz kapitalizmusnak, és lehetővé teszik számára, hogy óriási mértékben fejlődjék, mégpedig nemcsak vertikálisan, hanem horizontálisan is.

Végül, ez a felosztás azért is hasznos, mert pontosan meghatározza a kérdéseknek azt a területét, amelyet a realizálás elmélete felölel. Világos, hogy ez az elmélet csak a folyamat első oldalára, csak a kapitalizmus vertikális fejlődésére vonatkozik. A realizálás elméletének (vagyis a társadalmi össztőke újratermelését és körforgását tisz-

---

* Magától értetődik, hogy a valóságban a folyamatnak két oldala szorosan összefügg, és ezek kettéválasztása csak absztrakció, csak egy bonyolult folyamat vizsgálatának módszere. Fentemlített könyvemben kizárólag a folyamat első oldalával foglalkozom; v. ö. a könyv VIII. fejezetének V. pontját.

tázó elméletnek) megállapításaihoz okvetlenül egy zárt kapitalista társadalmat kell vennie, vagyis el kell tekinteni attól a folyamattól, amellyel a kapitalizmus átterjed más országokra, attól a folyamattól, amellyel az egyik ország áruforgalmat bonyolít le egy másik országgal, mert ez a folyamat semmivel sem járul hozzá a realizálás kérdésének megoldásához, hanem csak kiterjeszti a kérdést egy országról több országra. Világos továbbá az is, hogy a realizálás elvont elméletének az eszményien fejlett kapitalista társadalmat kell kiindulópontnak vennie.

Sztruve a marxizmus irodalmáról szólva a következő általános megjegyzést teszi: „Még mindig dominálnak az ortodox szajkózások, de nem harsoghatják túl az új kritikai hangot, mert tudományos kérdésekben a kritikának, nempedig a hitnek van igazán ereje.“ Mint az előbbi fejtegetésből látható, meg kellett győződnünk arról, hogy „az új kritikai hang“ nem biztosíték a régi hibák ismétlése ellen. Nem, akkor már jobb, ha „az ortodoxia zászlaja alatt“ maradunk! Nem hisszük, hogy az ortodoxia bármit is a hitre enged bízni, hogy az ortodoxia kizárja a kritikai átalakítást és továbbfejlesztést, és megtűri, hogy történelmi kérdéseket elvont sémák mögé rejtsenek. Ha vannak ortodox tanítványok, akik elkövették ezeket a valóban súlyos hibákat, a felelősség ezért teljesen ezeket a tanítványokat terheli, és semmikép sem az ortodoxiát, amelyet éppen ellenkező tulajdonságok jellemeznek.

A megírás ideje: 1899 március.

Megjelent: „Naucsnoje Obozrenyije“
8. sz. 1899 augusztus.
Aláírás: V. Iljin.

RECENZIÓ

Karl Kautsky. Die Agrarfrage. *Eine Uebersicht über die Tendenzen der modernen Landwirtschaft und die Agrarpolitik der Sozialdemokratie. Stuttgart, Dietz, 1899**.

Kautsky könyve — a „Tőke" harmadik kötete óta — a legújabb közgazdasági irodalom legjelentősebb alkotása. Eddig nem volt olyan marxista mű, amely rendszeresen vizsgálta volna a mezőgazdasági kapitalizmust. Kautsky most pótolta ezt a hézagot terjedelmes (450 old.) könyvének első részében, amelynek címe: „A mezőgazdaság fejlődése a kapitalista társadalomban" (1—300). Az előszóban Kautsky igen helyesen megjegyzi, hogy a mezőgazdasági kapitalizmus kérdéséről „óriási" tömeg statisztikai és leíró közgazdasági anyag halmozódott fel; most arra van égetően szükség, hogy feltárjuk az adott nemzetgazdasági terület gazdasági fejlődésének „fő tendenciáit", hogy a mezőgazdasági kapitalizmus különböző jelenségeit „egy általános (egységes) folyamat" (ein Gesammtprozess) „egyes megnyilvánulásaiként" ábrázoljuk. A mezőgazdaság formái és a falusi lakosság kölcsönös viszonyai a mai társadalomban valóban annyira változatosak, hogy mi sem könnyebb, mint akármelyik tanulmányból kiragadni egy halom olyan megállapítást és tényt, amely az illető szerző nézeteit „igazolja". Éppen ezzel a módszerrel íródott egy sereg elmefuttatás narodnyik sajtónkban, amely azt próbálja bebizonyítani, hogy a kisüzemű parasztgazdaság életrevaló, sőt esetleg még azt is, hogy fölényben van a nagyüzemi mezőgazdasági termeléssel szemben. Mindezeknek az elmefuttatásoknak megkülönböztető vo-

* — *Karl Kautsky.* Az agrárkérdés. A modern mezőgazdaság tendenciáinak áttekintése és a szociáldemokrácia agrárpolitikája. Stuttgart, Dietz, 1899. — *Szerk.*

nása, hogy szerzőik kiragadnak egyes jelenségeket, idéznek egyes eseteket, és még csak meg sem kísérlik, hogy ezeket összefüggésbe hozzák a kapitalista országok egész agrárrendszerének általános képével és a kapitalista mezőgazdaság legújabb fejlődésének fő tendenciáival. Kautsky nem esik bele ebbe a szokásos hibába. Minthogy már több mint 20 éve foglalkozik a mezőgazdasági kapitalizmussal, rendkívül nagy anyag áll a rendelkezésére; tanulmányában például az Angliában, Amerikában, Franciaországban (1892) és Németországban (1895) megejtett legutóbbi mezőgazdasági összeírások és felvételek adataira támaszkodik. Mindazonáltal egyetlenegyszer sem vész el a töméntelen tény útvesztőjében, soha nem téveszti szem elől, hogy a legkisebb jelenség is kapcsolatban van a kapitalista mezőgazdaság általános rendszerével és a kapitalizmus általános fejlődésével.

Kautsky nem valamely részletkérdést tűz ki maga elé, például azt, hogy milyen viszonyban van egymással a nagyüzemi és a kisüzemi mezőgazdasági termelés, hanem azt az általános kérdést veti fel, hogy hatalmába keríti-e a tőke a mezőgazdaságot, átalakítja-e a mezőgazdaságban a termelés formáit és a tulajdon formáit, és hogyan is megy végbe ez a folyamat. Kautsky fenntartás nélkül elismeri, hogy a mezőgazdaság kapitalizmus előtti és nemkapitalista formáinak nagy szerepük van a mai társadalomban, és hogy tisztázni kell, milyen viszonyban vannak ezek a formák a tisztán kapitalista formákkal, s ezért tanulmányát azzal kezdi, hogy rendkívül világosan és pontosan jellemzi a patriarchális parasztgazdaságot és a hűbériség korszakának mezőgazdaságát. Miután így megállapította, hogy melyek a mezőgazdasági kapitalizmus fejlődésének kiindulópontjai, áttér a „modern mezőgazdaság" jellemzésére. Először technikai szempontból (váltógazdaság, munkamegosztás, gépek, műtrágya, bakteriológia) vizsgálja, s az olvasónak világos képe lesz arról, hogy milyen hatalmas átalakulást hozott a kapitalizmus néhány évtized alatt, átváltoztatva a mezőgazdaságot hagyományos módon űzött mesterségből *tudománnyá*. A továbbiakban vizsgálja „a modern mezőgazdaság kapitalista jellegét", — röviden és népszerű formában,

de rendkívül pontosan és ügyesen fejti ki Marxnak a profitra és a földjáradékra vonatkozó elméletét. Kautsky kimutatja, hogy a bérleti rendszer és a jelzálogrendszer csak két különböző formája egy és ugyanannak a Marx által megállapított folyamatnak, amelyben a mezőgazdasági vállalkozók különválnak a földbirtokosoktól. Ezután megvizsgálja a nagyüzemi és a kisüzemi termelés viszonyát, és megállapítja, hogy az első technikailag kétségtelenül fölényben van a másodikkal szemben. Kautsky kimerítően bizonyítja ezt a tételt, és részletesen kifejti azt a körülményt, hogy a mezőgazdasági kisüzem szilárdságának alapja korántsem az, hogy technikailag racionális, hanem az, hogy a kisparaszt sokkal jobban megerőlteti magát a munkában, mint a bérmunkás, és annyira leszállítja igényeit, hogy azok alacsonyabbak a bérmunkás igényeinél és életszínvonalánál. Azok az adatok, amelyeket Kautsky ennek igazolására idéz, rendkívül érdekesek és szemléltetőek. A mezőgazdasági szövetkezetek kérdésének vizsgálata során Kautsky arra a következtetésre jut, hogy ezek kétségtelen haladást jelentenek, de mint átmeneti formák nem a közösségi termeléshez, hanem a kapitalizmushoz vezetnek; a szövetkezetek révén nem csökken, hanem növekszik a mezőgazdasági nagyüzemnek a fölénye a kisüzemmel szemben. Ostoba remény az, hogy a paraszt a mai társadalomban áttérhet a közösségi termelésre. Rendszerint hivatkoznak a statisztika adataira, amelyekből nem tűnik ki, hogy a mezőgazdasági kisüzemet kiszorítja a nagyüzem; ezek az adatok csak arról tanuskodnak, hogy a kapitalizmus fejlődésének folyamata a mezőgazdaságban sokkal bonyolultabb, mint az iparban. Az iparban is a fejlődés fő tendenciájának gyakran olyan jelenségek állnak útjában, mint a kapitalista otthonmunka terjedése stb. A mezőgazdaságban ellenben a kisüzem kiszorítását mindenekelőtt a földterület korlátozottsága akadályozza; a kis földparcellák felvásárlása nagy földbirtokok létrehozása céljából — ez igen nehéz, rendkívül nehéz dolog; ha a földművelés belterjesebbé válik, a gazdaság területének kisebbedése olykor együttjárhat a termelt termények mennyiségének növekedésével (éppen ezért annak a statisztikának,

amely kizárólag a gazdaság területére vonatkozó adatokkal operál, csekély a bizonyítóereje). A termelés koncentrálása olymódon megy végbe, hogy egyes földbirtokosok több birtokot megvásárolnak; az ilymódon alakult latifundiumok szolgálnak a nagyüzemű kapitalista mezőgazdaság egyik legfejlettebb formájának alapjául. Végül, a mezőgazdasági nagyüzemnek nem is volna előnyös, ha teljesen kiszorítaná a mezőgazdasági kisüzemet: az utóbbi bocsátja rendelkezésére a munkáskezeket! A földbirtokosok és a tőkések ezért gyakran olyan törvényeket fogadtatnak el, amelyek mesterségesen fenntartják a kisparasztságot. A mezőgazdasági kisüzem akkor szilárdul meg, amikor már nem konkurrense többé a mezőgazdasági nagyüzemnek, amikor a nagyüzem munkaerőszállítójává válik. A nagybirtokosok és a kisbirtokosok viszonya egyre inkább hasonlít a tőkés és a proletár viszonyához. A „parasztság proletarizálódásának" Kautsky külön fejezetet szentel, amely bővelkedik adatokban — különösen a paraszti „mellékkeresetek", vagyis a különböző formájú bérmunkák kérdésére vonatkozólag.

Kautsky, miután tisztázta a mezőgazdasági kapitalizmus fejlődésének fő vonásait, bebizonyítja a társadalmi gazdaság e rendszerének történelmileg átmeneti jellegét. Minél tovább fejlődik a kapitalizmus, annál nagyobb nehézségekbe ütközik a piacra termelő (árutermelő) mezőgazdaság. A földtulajdon monopóliuma (a földjáradék), az örökösödési jog, a majorátusok[37] akadályozzák a mezőgazdaság racionalizálását. A város egyre jobban kizsákmányolja a falut, elszedi a falusi munkáltatók elől a legjobb munkaerőt, egyre nagyobb részét szívja el annak, amit a falusi lakosság termelt, s így ennek már nincs módja arra, hogy visszaadja a földnek azt, amit elvesz tőle. Kautsky behatóan foglalkozik a falvak elnéptelenedésével, elismeri, hogy munkáshiánytól a középparaszti gazdaságok szenvednek a legkevesebbet, de azonnal hozzáfűzi, hogy a „derék polgárok" (hozzátehetjük: és az orosz narodnyikok) hiába ujjonganak e tény láttára, hiába vélik, hogy ez a parasztság kezdődő újjászületése, amely megcáfolja azt, hogy Marx elmélete a mezőgazdaságra is alkalmazható. Igaz, hogy a parasztság a többi földművelő osztálynál

kevesebbet szenved bérmunkáshiánytól, de sokkal többet szenved az uzsorától, a nyomasztó adóktól, attól, hogy gazdasága nem racionális, hogy a föld ki van merülve, hogy mértéktelenül sokat dolgozik és a kelleténél kevesebbet fogyaszt. Az optimista hangulatú kispolgári közgazdászok nézetének szemléltető cáfolata az a tény, hogy nemcsak a mezőgazdasági munkások, hanem a parasztok gyermekei is... a városba menekülnek! De különösen nagy változásokat idézett elő az európai mezőgazdaság helyzetében az Amerikából, Argentinából, Indiából, Oroszországból stb. importált olcsó gabona konkurrenciája. Kautsky részletesen vizsgálja, mi a jelentősége ennek a ténynek, amelyet a piacot kereső ipar fejlődése idézett elő. Leírja, miképpen csökken Európában ennek a konkurrenciának a hatására a gabonafélék termelése, miképpen csökken a földjáradék, és különösen részletesen tér ki a „mezőgazdaság iparosítására“, amely egyrészt a kisparasztok ipari bérmunkájában, másrészt a mezőgazdasági iparok (szeszégetés, cukorgyártás stb.) fejlődésében mutatkozik meg, sőt még abban is, hogy a mezőgazdaság egyes ágait kiszorítja a feldolgozóipar. Az optimista közgazdászok — mondja Kautsky — hiába gondolják, hogy az ilyen változások megmenthetik az európai mezőgazdaságot a válságtól: a válság egyre terjed, és csak az egész kapitalizmus általános válságával végződhet. Ez persze semmiképpen sem jogosít fel bennünket arra, hogy a mezőgazdaság pusztulásáról beszéljünk, de konzervatív jellege mindörökre eltűnt; a mezőgazdaság a szakadatlan átalakulás állapotába jutott, olyan állapotba, amely általában jellemzi a kapitalista termelési módot. „Az egyre kifejlettebb kapitalista jelleget öltő mezőgazdasági nagyüzem nagy földterülete, a bérlet és a jelzálog fejlődése, a mezőgazdaság iparosodása — ezek azok az elemek, amelyek előkészítik a mezőgazdasági termelés társadalmasításának talaját“... Képtelenség lenne azt hinni — mondja Kautsky összefoglalásában —, hogy a társadalom egyik része az egyik irányban, másik része az ellenkező irányban fejlődik. Valójában „a társadalmi fejlődés a mezőgazdaságban ugyanolyan irányban halad, mint az iparban“.

Kautsky, amikor elméleti elemzésének eredményeit

az agrárpolitika kérdéseire alkalmazza, természetesen ellenez minden olyan kísérletet, amelynek a paraszti gazdaság támogatása vagy „megmentése" a célja. Gondolni sem lehet arra — mondja Kautsky —, hogy a faluközösség áttérhet a nagyüzemi közösségi földművelésre (338. old., „Der Dorfkommunismus"* című pont; v. ö. 339. old.). „A parasztvédelem (der Bauernschutz)... nem a paraszt *személyének* védelmét jelenti" (az ilyen védelem ellen persze senkinek sincsen kifogása), „hanem a paraszt *tulajdonának* védelmét. Éppen a paraszti tulajdon azonban a főoka a paraszt elszegényedésének és lesüllyedésének. A mezőgazdasági bérmunkások már ma is gyakran jobb helyzetben vannak, mint a kisbirtokos parasztok. A parasztvédelem tehát nem a parasztságnak a nyomortól való megvédését jelenti, hanem azoknak a béklyóknak a védelmét, amelyek a parasztot nyomorához bilincselik" (320. old.). Az a folyamat, amellyel a kapitalizmus gyökeresen átalakítja az egész mezőgazdaságot, még csak most kezdődik, de ez a folyamat gyorsan fejlődik, s azzal jár, hogy a parasztok bérmunkásokká válnak és a falusi lakosság egyre nagyobb arányokban menekül a falvakból. Ennek a folyamatnak a megállításával kísérletezni reakciós és káros lenne, mert bármilyen súlyosak is ennek a folyamatnak a következményei a mai társadalomban, a folyamat megállításának a következményei még súlyosabbak lennének, és még tehetetlenebb és reménytelenebb helyzetbe sodornák a dolgozó lakosságot. A mai társadalomban a progresszív tevékenységnek csak az lehet a célja, hogy gyengítse a kapitalista fejlődésnek a lakosságra gyakorolt káros hatását, és hogy növelje a lakosság öntudatát és kollektív önvédelmi képességét. Kautsky ezért ragaszkodik ahhoz, hogy biztosítsák a költözködési szabadságot stb., hogy szüntessék meg a mezőgazdaságban a feudalizmus minden maradványát (például a Gesindeordnung-okat**, amelyek személyi függőségbe, féljobbágyi helyzetbe taszítják a mezőgazdasági munkásokat), hogy tiltsák meg a

* — „A falukommunizmus". — *Szerk.*

** — rendelkezések, amelyek szabályozták a földesurak és jobbágyparasztok viszonyát. — *Szerk.*

14 éven aluli gyermekek dolgoztatását, hogy vezessék be a 8 órás munkanapot, hogy szigorú egészségvédelmi felügyeletet vezessenek be, amely ellenőrzi a munkáslakásokat stb. stb.

Reméljük, hogy Kautsky könyve orosz fordításban is meg fog jelenni.

A megírás ideje: 1899 március.
Megjelent: „Nacsalo“ 4. sz. 1899 április.
Aláírás: Vl. Iljin.

RECENZIÓ

Hobson. A modern kapitalizmus fejlődése. *Fordítás angolból. Szentpétervár 1898. O. N. Popova kiadása. Ára 1,50 rubel.*

Hobson könyve tulajdonképpen nem is tanulmány a modern kapitalizmus fejlődéséről, hanem a legújabb ipari fejlődés vázlata, főképpen angol adatok alapján. A könyv címe ezért valamelyest túlméretezett: a szerző egyáltalán nem érinti a mezőgazdaságot, sőt még az sem mondható, hogy az ipari gazdaságot egészen kimerítően vizsgálja. Irányzatát tekintve Hobson, az ismert Webb íróházaspárral együtt, az angol szellemi élet egyik haladó áramlatának képviselői közé tartozik. A „modern kapitalizmust" kritikailag vizsgálja, teljes mértékben elismeri, hogy ezt a társadalmi gazdaság egy fejlettebb formájának kell felváltania, de hogy ez miként menjen végbe, ahhoz a kérdéshez tipikusan angol reformátori prakticizmussal nyúl hozzá. Arra a meggyőződésére, hogy reformokra van szükség, inkább empirikus úton jut el, az angol gyári törvényhozás, az angol munkásmozgalom legújabb történetének, az angol községi önkormányzatok tevékenységének stb. hatására. Hobsonnak nincsenek következetes és egységes elméleti nézetei, amelyek reform-programmjának alapjául szolgálnának és megvilágítanák a reform részletkérdéseit. Ezért Hobson akkor a legerősebb, amikor a legújabb statisztikai és gazdasági adatok csoportosításáról és leírásáról van szó. Ezzel szemben, amikor a politikai gazdaságtan általános elméleti kérdéseire kerül a sor, Hobson igen gyengének bizonyul. Az orosz olvasó számára szinte furcsa, amikor azt látja, hogy egy író, akinek ilyen tág ismeretei és teljes együttérzésünkre érdemes gyakorlati törekvései vannak, tehetetlenül vesződik olyan kérdésekkel, hogy mi a „tőke", mi a szerepe a „megtakarításnak"

stb. Hobsonnak ezt a gyenge oldalát teljes egészében érthetővé teszi az, hogy számára J. St. Mill a politikai gazdaságtan terén nagyobb tekintély, mint Marx, akit Hobson egyszer-kétszer idéz ugyan, de nyilvánvalóan egyáltalán nem ért vagy nem ismer. Feltétlenül kár azért a töméntelen improduktív munkáért, amelyet Hobson arra fordít, hogy eligazodjon a burzsoá politikai gazdaságtan és a katedra-közgazdaságtan ellentmondásaiban. Hobson a legjobb esetben megközelíti azokat a megállapításokat, amelyeket Marx már régen megfogalmazott; a legrosszabb esetben pedig hibás nézeteket vesz át, amelyek szöges ellentétben vannak a „modern kapitalizmus" kérdésében elfoglalt álláspontjával. A könyv legkevésbbé sikerült fejezete a hetedik fejezet: „A gépek és az ipari pangás". Hobson itt olyan elméleti kérdésekben próbál eligazodni, mint a válságok kérdése, a társadalmi tőke és a jövedelem a tőkés társadalomban, a tőkés felhalmozás. Azok a helyes gondolatok, amelyeket olyan kérdésekkel kapcsolatban fejt ki, mint a termelés és a fogyasztás közötti aránytalanság a kapitalista társadalomban, a kapitalista gazdaság anarchikus jellege, elmerülnek a „megtakarítással" (Hobson összetéveszti a felhalmozást a „megtakarítással") kapcsolatos skolasztikus megállapításainak tömegében, a különböző robinzonádák között („tegyük fel, hogy egy ember, aki primitív munkaeszközökkel dolgozik, új szerszámot fedez fel ... megtakarít az élelméből" és így tovább) stb. Hobson igen szereti a diagrammákat — a legtöbb esetben ügyesen használja fel ezeket, és szemléltetően illusztrálja fejtegetéseit. De a „termelés gépezetéről" vallott felfogása, amelyet a 207. oldalon (VII. fej.) található rajzon kifejezésre juttatott, csak mosolyra derítheti az olvasót, aki valamelyest ismeri a *kapitalista* „termelés" igazi „gépezetét". Hobson összezavarja itt a termelést a termelés társadalmi rendszerével, elárulja, hogy rendkívül homályos fogalmai vannak arról, hogy mi a tőke, melyek a tőke alkotórészei, milyen osztályokra oszlik szükségképpen a kapitalista társadalom. Hobson a VIII. fejezetben érdekes adatokat közöl arról, hogy hogyan oszlik meg a lakosság foglalkozás szerint, és miképpen változik idővel a lakosságnak ez a megoszlása, de a „gépekkel és a munkaerőkeres-

lettel" kapcsolatos elméleti fejtegetéseiben igen nagy hézag az, hogy figyelmen kívül hagyja a „tőkés túlnépesedés", vagyis a tartaléksereg elméletét. Hobson könyvének sikerültebb fejezetei közé tartoznak azok a fejezetek, amelyekben a nők helyzetét a modern iparban és a modern városokat vizsgálja. Hobson statisztikai adatokat idéz a női munka terjedéséről, leírja a nők rendkívül rossz munkafeltételeit, s ezzel kapcsolatban helyesen megjegyzi, hogy ezeknek a feltételeknek a megjavítására az egyetlen remény az, hogy az otthonmunkát kiszorítja a gyári munka, amely „szorosabb szociális kapcsolatokra" és „szervezkedésre" vezet. Hobson ugyanúgy a városok jelentőségének kérdésében is közel jut Marx általános nézeteihez, amikor elismeri, hogy a város és a falu közötti ellentét ellentmond a kollektivista társadalom rendszerének. Hobson következtetései sokkal meggyőzőbbek lettek volna, ha nem hagyta volna figyelmen kívül ebben a kérdésben is Marx tanításait. Hobson akkor valószínűleg világosabban hangsúlyozta volna a nagyvárosok történelmileg haladó szerepét és azt, hogy a mezőgazdaságnak és az iparnak a gazdaság kollektivista szervezete esetén egyesülnie kell. Hobson könyvének utolsó fejezete — „A civilizáció és az ipari fejlődés" — alighanem a legjobb fejezet. A szerző ebben a fejezetben számos kitűnő érvvel bizonyítja, hogy a mai ipari rendszert meg kell reformálni a „társadalmi ellenőrzésnek" és az „ipar szocializálásának" a fokozása szellemében. Amikor értékeljük Hobsonnak azokat a kissé optimista nézeteit, amelyeket e „reformok" megvalósításának módjára vonatkozólag vall, figyelembe kell vennünk az angol történelem és az angol élet sajátosságait: azt, hogy a demokrácia itt nagyon fejlett, hogy nincsen militarizmus, hogy a szervezett trade-unionok rendkívül erősek, hogy egyre nagyobbak az angol tőkebefektetések Anglián kívül, s ezek gyengítik az angol vállalkozók és munkások közötti antagonizmust stb.

W. Sombart professzor a XIX. század szociális mozgalmáról szóló ismert könyvében többek között megállapítja, hogy „egységre irányuló tendencia" (ez a VI. fejezet címe) tapasztalható, vagyis a különböző országok különböző formájú és árnyalatú társadalmi mozgalmai-

nak egyöntetűségre irányuló tendenciája, s ezzel párhuzamosan megfigyelhető az a tendencia is, hogy a marxizmus eszméi egyre inkább terjednek. Anglia esetében Sombart ezt a tendenciát abban látja, hogy az angol tradeunionok egyre inkább szakítanak a „tisztán manchesteri állásponttal". Hobson könyvével kapcsolatban elmondhatjuk, hogy a haladó angol írók a Marx „prognózisát" mind jobban igazoló élet követelményeinek nyomására kezdik érezni a hagyományos burzsoá politikai gazdaságtan tarthatatlanságát, és megszabadulva annak előítéleteitől, önkéntelenül közelednek a marxizmushoz.

Hobson könyve fordításának komoly fogyatékosságai vannak.

A megírás ideje: 1899 április.
Megjelent: „Nacsalo" 5. sz. 1899 május.
Aláírás: Vl. Iljin.

KAPITALIZMUS A MEZŐGAZDASÁGBAN

(KAUTSKY KÖNYVÉRŐL ÉS BULGAKOV ÚR CIKKÉRŐL)

A megírás ideje: 1899 április—május.
Megjelent: „Zsizny"[38] 1900 január—február.
Aláírás: Vl. Iljin.

A „Zsizny" c. folyóirat címlapja. Ebben a folyóiratban jelent meg Lenin „Kapitalizmus a mezőgazdaságban" c. műve. — 1900

Kisebbítve

ELSŐ CIKK

A „Nacsalo“ 1—2. számában (II. rész, 1—21. old.) megjelent Sz. Bulgakov úr „A mezőgazdaság kapitalista fejlődésének kérdéséhez“ c. cikke, amelyben Kautskynak az agrárkérdéssel foglalkozó művét bírálja. Bulgakov úrnak teljesen igaza van, amikor azt mondja, hogy „Kautsky könyve egy egész világnézetet foglal magában“, hogy mind elméletileg, mind gyakorlatilag óriási jelentőségű. Ez a könyv alighanem első rendszeres és tudományos vizsgálata egy olyan kérdésnek, amely minden országban heves vitákat szült és szül, még olyan írók között is, akik nézeteikben általában egyetértenek és marxistáknak vallják magukat. Bulgakov úr „negatív kritikára“, „Kautsky könyve egyes tételeinek“ bírálatára „szorítkozik“ (s ezt a könyvet „röviden“ — mint látni fogjuk, túlságosan is röviden és igen pontatlanul — ismerteti a „Nacsalo“ olvasóival). Bulgakov úr reméli, hogy „idővel“ majd „a mezőgazdaság kapitalista fejlődése kérdésének rendszeres kifejtését nyujthatja“, és így „ugyancsak egy egész világnézetet“ állíthat szembe Kautskyval.

Nem kételkedünk abban, hogy Kautsky könyvével kapcsolatban Oroszországban is eléggé sok vita lesz majd a marxisták között, és hogy Oroszországban is egyesek közülük Kautsky ellen, mások pedig mellette foglalnak majd állást. Legalábbis e sorok írója a leghatározottabban szembehelyezkedik Bulgakov úr véleményével és azzal az értékelésével, melyet Kautsky könyvéről adott. Ez az értékelés — noha Bulgakov úr elismeri, hogy az „Agrárkérdés“ „kitűnő mű“ — meglepi az olvasót élességével és a hasonló irányzatú írók közötti vitában szokatlan

hangjával. Bulgakov úr ilyen kifejezéseket használ: „rendkívül felületes“ ... „egyaránt kevés benne az igazi agronómia és az igazi közgazdaságtan“ ... „a komoly tudományos problémákat Kautsky *üres szólamokkal* kerüli meg“ (Bulgakov úr kiemelése!!) stb. stb. Behatóan szemügyre vesszük hát a szigorú kritikus kifejezéseit, s egyúttal megismertetjük az olvasót Kautsky könyvével.

I

Még mielőtt Bulgakov úr Kautskynak rontott volna, csak úgy mellesleg, Marx is megkapta tőle a magáét. Bulgakov úr persze hangsúlyozza a nagy közgazdász óriási érdemeit, de megjegyzi, hogy Marxnál „részben“ még „téves felfogások“ is előfordulnak, „... amelyeket a történelem már eléggé megcáfolt“. „Ezek közé tartozik például az a nézet, hogy a mezőgazdaságban a változó tőke az állandó tőkéhez viszonyítva éppúgy csökken, mint az iparban, úgyhogy a mezőgazdasági tőke szerves összetétele egyre növekszik.“ Ki téved itt, Marx vagy Bulgakov úr? Bulgakov úr szeme előtt az a tény lebeg, hogy a mezőgazdaságban a technika előrehaladása és a gazdálkodás belterjességének fokozódása gyakran az adott földterület megműveléséhez szükséges munkamennyiség *növekedését* vonja maga után. Ez vitathatatlan, de ebből még korántsem következik, hogy helytelen az az elméleti tétel, amely szerint a változó tőke az állandó tőkéhez *viszonyítva*, vagyis az állandó tőkéhez való *arányában* csökken. Marx elmélete csupán azt állítja, hogy a $\frac{v}{c}$ arány (v = változó tőke, c = állandó tőke) általában csökkenő tendenciájú, még az esetben is, ha az egy területegységre jutó v növekszik; vajjon megcáfolja-e ez Marx elméletét, ha ugyanakkor c még gyorsabban növekszik? A tőkés államok mezőgazdaságában nagyjában és egészében azt észleljük, hogy a v csökken és a c növekszik. A falusi népesség és a mezőgazdasági munkások száma Németországban, Franciaországban és Angliában egyaránt csökken, ugyanakkor azonban a mezőgazdaságban használt gépek száma nö-

vekszik. Németországban például a falusi népesség száma 1882-től 1895-ig 19,2 millióról 18,5 millióra (a mezőgazdasági bérmunkások száma 5,9 millióról 5,6 millióra) csökkent, a mezőgazdaságban használt gépek száma viszont 458 369-ről 913 391-re*, a mezőgazdaságban használt gőzgépek száma pedig 2 731-ről (1879) 12 856-ra (1897) emelkedett, s ugyanakkor a gőzgépek lóerejének száma még nagyobb mértékben nőtt. A szarvasmarhaállomány 15,8 millióról 17,5 millióra, a sertésállomány (1883-tól 1892-ig) 9,2 millióról 12,2 millióra emelkedett. Franciaországban a falusi lakosság (az „önállók") száma 1882-től 1892-ig 6,9 millióról 6,6 millióra csökkent, míg a mezőgazdasági gépek száma a következőképpen növekedett: 1862-ben 132 784; 1882-ben 278 896; 1892-ben 355 795; ugyanakkor a szarvasmarhaállomány 12,0—13,0—13,7 millió, a lóállomány 2,91—2,84—2,79 millió volt (a lóállomány csökkenése 1882-től 1892-ig kisebb méretű volt, mint a mezőgazdasági népesség csökkenése). Így tehát a történelem a modern tőkés államokat illetőleg nem megcáfolta, hanem ellenkezőleg, általában *igazolta*, hogy Marx törvénye alkalmazható a mezőgazdaságra. Bulgakov úr hibája az, hogy az egyes agronómiai tényeket túlságosan elhamarkodva emelte *általános* közgazdasági törvények rangjára, anélkül hogy jelentőségüket alaposabban megvizsgálta volna. Hangsúlyozzuk az „általános" szót, mivel sem Marx, sem pedig tanítványai soha nem tekintették ezt a törvényt másnak, mint a kapitalizmus általános tendenciáit tükröző törvénynek, s egyáltalában nem tartották valamennyi esetre érvényes törvénynek. Még az ipar tekintetében is maga Marx mutatott rá arra, hogy a technikai átalakulások időszakait (amikor a $\frac{v}{c}$ arány csökken) az adott technika alapján végbemenő fejlődés időszakai váltják fel (amelyek folyamán a $\frac{v}{c}$ arány változatlan marad, sőt egyes esetekben növekedhet is). Ismerünk olyan eseteket a tőkés államok iparának tör-

* A különféle gépeket összesítve vettük. A számok, ha nincsen külön utalás, Kautsky könyvéből valók.

tőnetéből, amikor ez a törvény egész iparágakban nem érvényesült. Például, amikor a nagy tőkés műhelyek (amelyeket pontatlanul gyáraknak neveznek) felbomlanak és helyüket elfoglalja a tőkés otthonmunka. A mezőgazdaságot illetően pedig kétségtelen, hogy itt a kapitalizmus fejlődési folyamata mérhetetlenül bonyolultabb, és hasonlíthatatlanul változatosabb formákat ölt.

Térjünk át Kautskyra. A feudális korszak mezőgazdaságának vázlata, amellyel Kautsky művét kezdi, állítólag „igen felületesen van összeállítva és fölösleges". Nehéz megérteni ennek az ítéletnek indítóokait. Meg vagyunk győződve arról, hogy ha Bulgakov úrnak sikerül majd megvalósítania tervét és a mezőgazdaság tőkés fejlődésének rendszeres kifejtését tudja nyujtani, feltétlenül vázolnia kell majd a mezőgazdasági üzem *kapitalizmus előtti* rendszerének alapvonásait. Különben nem lehet megérteni sem a *tőkés* gazdaságnak, sem pedig azoknak az átmeneti formáknak jellegét, amelyek a tőkés gazdaságot a feudális gazdasággal egybekapcsolják. Maga Bulgakov úr is elismeri, hogy óriási jelentősége van „annak, hogy milyen formája volt a mezőgazdaságnak tőkés pályafutása *kezdetén*" (Bulgakov úr kiemelése). Márpedig Kautsky éppen az európai mezőgazdaság „tőkés pályafutásának kezdetéből" indul ki. A feudális mezőgazdaság vázlatát Kautsky, véleményünk szerint, kitűnően állította össze: mint ahogy ez általában jellemző rá, rendkívül világosan, ügyesen kiemelve a fontosat és lényegeset, anélkül hogy elmerült volna a másodrangú részletekben. Kautsky mindenekelőtt a bevezetésben igen pontosan és helyesen veti fel a kérdést. A leghatározottabban kijelenti: „Kétségtelen — és ezt készek vagyunk a priori (von vornherein)* bebizonyítottnak elfogadni —, hogy a mezőgazdaság nem ugyanazon minta szerint fejlődik, mint az ipar: saját törvényei vannak" (5—6. old.). A feladat az, hogy „megvizsgáljuk, meghódítja-e és hogyan hódítja meg a tőke a mezőgazdaságot, hogyan alakítja azt át, hogyan teszi tarthatatlanokká a termelés és a tulajdon régi formáit, és hogyan idézi elő új formák

* — előre, már eleve. — *Szerk.*

szükségességét" (6. old.). A kérdésnek ilyen és csakis ilyen felvetésével lehet kielégítően tisztázni azt a problémát, hogy miként megy végbe „a mezőgazdaság fejlődése a tőkés társadalomban" (Kautsky könyve első, elméleti részének címe).

„Tőkés pályafutása" kezdetén a mezőgazdaság a *paraszt* kezében volt, aki rendszerint a társadalmi gazdaság hűbéri rendjének volt alávetve. És Kautsky mindenekelőtt a parasztgazdaság *szerkezetét*, a mezőgazdaság és a háziipar egyesülését jellemzi, továbbá azokat az elemeket, amelyek bomlasztják a kispolgári és konzervatív írók (à la* Sismondi) e paradicsomát, az uzsora jelentőségét, valamint azt a folyamatot, amellyel „az osztályellentét" fokozatosan „behatol a faluba, magába a parasztgazdaságba, és megbontja a régi összhangot és érdekközösséget" (13. old.). Ez a folyamat már a középkorban kezdődött és még ma sem zárult le véglegesen. Hangsúlyozzuk ezt a kijelentést, mert ebből azonnal kitűnik, mennyire helytelen Bulgakov úr megállapítása, amely szerint Kautsky fel sem vetette azt a kérdést, hogy ki volt a technikai haladás hordozója a mezőgazdaságban. Kautsky a leghatározottabban felvetette és meg is világította ezt a kérdést, s aki figyelmesen elolvasta könyvét, az rájön arra az igazságra (amelyet a narodnyikok, az agronómusok és sokan mások gyakran szem elől tévesztenek), hogy a technikai fejlődés hordozója a modern mezőgazdaságban a *falusi burzsoázia* — mind a kis-, mind a nagyburzsoázia —, a nagyburzsoázia szerepe pedig (mint Kautsky kimutatta) e tekintetben jelentősebb, mint a kisburzsoáziáé.

II

Kautsky ezután (a III. fejezetben) vázolja a hűbéri mezőgazdaság főbb jellegzetességeit: azt, hogy itt a háromnyomásos gazdálkodás, a földművelés legmaradibb rendszere volt az uralkodó; hogy a parasztságot leigázta és kisajátította a nagybirtokos nemesség; hogy ez utóbbi

---

* — mint. — *Szerk.*

megszervezte a feudális-tőkés gazdaságot; hogy a paraszt a XVII. és XVIII. század folyamán éhező nincstelenné (Hungerleider) vált; hogy kifejlődött a burzsoá parasztság (a Grossbauer, aki nem lehet meg béresek és napszámosok nélkül), amelynek a falusi viszonyok és a földtulajdon régi formái már nem feleltek meg; hogy az ipar és a városok méhében kifejlődött burzsoá osztály erői lerombolták ezeket a formákat, és megtisztították az utat „a tőkés, belterjes mezőgazdaság" (26. old.) számára, — majd mindezek leírása után áttér a „modern mezőgazdaság" jellemzésére (IV. fej.).

Ez a fejezet rendkívül szabatosan, tömören és világosan vázolja azt a gigászi forradalmat, amelyet a mezőgazdaságban a kapitalizmus véghezvitt azáltal, hogy a szükségsujtotta és tudatlanságban megfeneklett parasztok hagyományos módon űzött mesterségét az agronómia tudományos alkalmazásává változtatta, véget vetett a mezőgazdaság évszázados tespedésének, és lökést adott (és ad továbbra is) a társadalmi munka termelőerőinek gyors fejlődéséhez. A háromnyomásos gazdálkodást a váltógazdaság váltotta fel, az állattenyésztés és a talajművelés megjavult, a terméshozam megnövekedett, a mezőgazdaság specializálódása és az egyes gazdaságok közötti munkamegosztás erősen kifejlődött. A kapitalizmus előtti egyoldalúságot egyre fokozódó sokoldalúság váltotta fel, és ezzel együtt fejlődött a technika a mezőgazdaság minden ágában. Meghonosodott és gyorsan elterjedt a mezőgazdaságban a gépek, valamint a gőz alkalmazása, meghonosodik a villamosenergia alkalmazása, amelynek — szakemberek megállapítása szerint — ebben a termelési ágban még nagyobb szerepe lesz, mint a gőznek. Egyre nagyobb arányokban alkalmazták a mezei vasutakat, a talajjavítást, a műtrágya felhasználását a növényfiziológiai adatoknak megfelelően; kezdték alkalmazni a mezőgazdaságban a bakteriológiát. Bulgakov úrnak az a véleménye, hogy Kautsky „nem fűz ezekhez az adatokhoz* *közgazdasági* elemzést", teljesen alaptalan.

* „Mindezeket az adatokat — véli Bulgakov úr — bármely (sic!) mezőgazdasági üzemtani kézikönyvben megtalálhatjuk."

Kautsky pontosan kimutatja, hogy ez az átalakulás milyen összefüggésben van a *piac* növekedésével (nevezetesen a városok növekedésével), azzal, hogy a mezőgazdaságra kiterjed a *konkurrencia*, amely *kikényszeríti* a mezőgazdaság átalakulását és specializálódását. „Ez a városi tőkétől kiinduló átalakulás erősíti a földműves függését a piactól, s ugyanakkor minduntalan megváltoztatja számára a piac feltételeit. Valamely termelési ág, amely rentábilis volt addig, amíg csak országút kötötte össze a helyi piacot a világpiaccal, már nem rentábilis, és azt egy másikkal kell helyettesíteni, ha a vidéken vasút épül. Ha a vasút például olcsóbb gabonát szállít oda, a gabonatermesztés nem fizetődik ki többé, ugyanakkor azonban lehetőség nyílik a tej értékesítésére. A növekvő áruforgalom révén minduntalan újabb, jobb növényfajták kerülnek az országba" stb. (37—38. old.). „A hűbériség idején — mondja Kautsky — nem volt más mezőgazdaság, mint a kisüzemű, mert a földesúr is a paraszti mezőgazdasági felszereléssel műveltette földjeit. A kapitalizmus tette először lehetővé a földművelésben a nagyüzemi termelést, amely technikailag racionálisabb, mint a kisüzemi." A mezőgazdasági gépekről szólva, Kautsky (aki egyébként ebben a kérdésben pontosan rámutat a mezőgazdaság sajátosságaira) megvilágítja alkalmazásuk *tőkés* jellegét, a munkásokra gyakorolt hatásukat, a gépnek, mint a haladás tényezőjének jelentőségét, és rámutat arra, hogy a mezőgazdasági gépek használatának korlátozására irányuló tervek „reakciós utópiák". „A mezőgazdasági gépnek továbbra is forradalmasító hatása lesz; a városba fogja űzni a mezőgazdasági munkásokat, és ezáltal hathatós eszközzé válik egyfelől

---

Mi nem értünk egyet Bulgakov úrral, amikor ilyen derűlátóan vélekedik a „kézikönyvekről". Vegyük a „bármely"-ből olyan orosz írók könyveit, mint például Szkvorcov úr („A gőzhajtásos közlekedés") és N. Kablukov úr könyve („Előadások", amelynek felét újra közölte „Az oroszországi parasztgazdaság fejlődésének feltételeiről" c. „új" könyvében). Az olvasó sem az egyik, sem a másik alapján nem alkothatna magának képet arról az átalakulásról, amelyet a *kapitalizmus* a mezőgazdaságban véghez vitt, mert még csak céljául sem tűzi ki egyik sem, hogy általános képet adjon a feudális gazdaságból a tőkés gazdaságba való átmenetről.

arra, hogy a falun emelje a munkabéreket, másfelől pedig arra, hogy ugyanott előmozdítsa a gépek alkalmazásának további elterjedését" (41. old.). Hozzátesszük, hogy Kautsky külön fejezetekben részletesen megvilágítja a modern mezőgazdaság tőkés jellegét, a nagy- és kisüzemi termelés viszonyát, a parasztság proletarizálódását. Bulgakov úr állítása, amely szerint Kautsky „nem veti fel a kérdést, hogy miért is voltak szükségesek mindezek a csodatevő változások", mint látjuk, teljesen alaptalan.

Az V. fejezetben („A modern mezőgazdaság tőkés jellege") Kautsky Marx érték-, profit- és földjáradékelméletét fejti ki. „A modern mezőgazdasági üzem — mondja Kautsky — nem lehet meg pénz nélkül, vagy ami ugyanazt jelenti, *tőke nélkül*. Valóban, a mai termelési mód mellett minden pénzösszeg, amely nem a személyi fogyasztás céljait szolgálja, tőkévé, azaz értéktöbbletet szülő értékké válhat, és rendszerint azzá is válik. A modern mezőgazdasági üzem tehát tőkés üzem" (56. old.). Ez a hely egyébként lehetővé teszi számunkra, hogy értékeljük Bulgakov úr következő kijelentését: „Én ezt a kifejezést (tőkés mezőgazdaság) a szokásos értelemben használom (ugyanabban az értelemben használja azt Kautsky is), vagyis mezőgazdasági nagyüzemet értek rajta. Ténylegesen azonban (sic!) az *egész* nemzetgazdaság tőkés szervezete esetén egyáltalán nincs *nem*-tőkés mezőgazdaság, hiszen ezt a maga *egészében* a termelés szervezetének általános feltételei határozzák meg, s csak ennek keretein belül szabad megkülönböztetnünk nagyüzemi, vállalkozói, és kisüzemi mezőgazdaságot. A világosság kedvéért itt is új kifejezés szükséges." Kiderül tehát, hogy Bulgakov úr *helyesbítette* Kautskyt ... „Ténylegesen azonban", mint az olvasó látja, Kautsky *korántsem* abban a „szokásos" pontatlan értelemben *használja* a „tőkés mezőgazdaság" kifejezést, ahogyan azt Bulgakov úr használja. Kautsky nagyon jól tudja és igen pontosan és világosan megmondja, hogy tőkés termelési mód esetén „rendszerint" mindenfajta mezőgazdasági termelés tőkés termelés. E véleményét azzal az egyszerű ténnyel támasztja alá, hogy a modern mezőgazdaságnak pénzre van szüksége, az a pénz pedig, amelyet nem személyi fogyasztásra fordítanak, a mai

társadalomban tőkévé válik. Nekünk úgy tetszik, hogy ez valamivel világosabb Bulgakov úr „helyesbítésénél", és hogy Kautsky jól megmutatta, hogy „új kifejezés" nélkül is meg lehet lenni.

Könyvének V. fejezetében Kautsky többek között azt állítja, hogy az Angliában oly tökéletesen kifejlődött bérleti rendszer és az európai szárazföldön csodálatraméltó gyorsasággal fejlődő jelzálogrendszer alapjában véve egy és ugyanazt a folyamatot fejezi ki, mégpedig: a *földműves-gazdának a földtől való elválását**. A tőkés bérleti rendszerben ez az elválasztás a napnál is világosabb. A jelzálogrendszerben „a dolog már kevésbbé világos és egyszerű, alapjában véve azonban ugyanoda vezet" (86. old.). Csakugyan, nyilvánvaló, hogy a föld elzálogosítása a földjáradék elzálogosítása vagy eladása. Következésképpen a földjáradék élvezői (= a földtulajdonosok) a jelzálogrendszernél is, akárcsak a bérleti rendszernél, elkülönülnek a vállalkozói profit élvezőitől (= a földművesgazdáktól, mezőgazdasági vállalkozóktól). Bulgakov úr számára „Kautsky e megállapításának értelme egyáltalán nem világos". „Aligha tekinthető bebizonyítottnak, hogy a jelzálog a földnek a földművesgazdától való elválását fejezi ki." „Először, nem bizonyítható be, hogy az eladósodás az *egész* földjáradékot elnyeli, ez csak kivételképpen lehetséges" ... Válaszunk erre a következő: semmi szükség annak bebizonyítására, hogy a jelzálogadósságok kamatai az *egész* földjáradékot elnyelik, mint ahogyan azt sem szükséges bizonyítani, hogy a *tényleges* haszonbér egybevág-e a földjáradékkal. Elegendő, ha bebizonyítjuk, hogy a jelzálogeladósodás óriási gyorsasággal nő, hogy a földtulajdonosok igyekeznek elzálogosítani egész földjüket, igyekeznek eladni az egész földjáradékot. Hogy ez a tendencia csakugyan megvan — elméleti közgazdasági elemzés

---

* A „Tőke" III. kötetében Marx rámutatott erre a folyamatra (anélkül, hogy a különböző országokban tapasztalható különböző *formáit* taglalta volna), és megjegyezte, hogy „a tőkés termelési mód egyik nagy eredménye", hogy a „földet mint munkafeltételt teljesen elválasztja a földtulajdontól és a földtulajdonostól" (III. köt. 2. rész. 156—157. old.; orosz ford. 509—510. old.)[39].

egyáltalán csak tendenciákkal foglalkozhat —, abban nem kételkedhetünk. Ilymódon az is kétségtelen, hogy a föld elválik a földművesgazdától. A földjáradék és a vállalkozói profit élvezőjének egy személyben való egyesülése „történelmileg kivétel“ (ist historisch eine Ausnahme, 91. old.)... „Másodszor, minden egyes esetben elemeznünk kell az eladósodás okait és forrásait, hogy megérthessük jelentőségét.“ Ez valószínűleg vagy sajtóhiba, vagy elírás. Bulgakov úr nem követelheti, hogy egy közgazdász (különösen, ha *általánosságban* tárgyalja „a mezőgazdaság fejlődését a tőkés társadalomban“) köteles vagy akár képes legyen „*minden egyes esetben*“ megvizsgálni az eladósodás okait. Ha Bulgakov úr azt akarta mondani, hogy elemezni kell, mi az eladósodás oka a különböző országokban különböző időszakokban, akkor nem érthetünk vele egyet. Kautskynak tökéletesen igaza van abban, hogy az agrárkérdéssel foglalkozó monográfiák száma túlságosan megszaporodott, s hogy ma az elmélet legégetőbb feladata egyáltalán nem a monográfiák további szaporítása, hanem „az egész mezőgazdaság tőkés fejlődésében megnyilvánuló fő tendenciák tanulmányozása“ (Előszó, VI. old.). Kétségtelen, hogy ezekhez a fő tendenciákhoz tartozik az is, hogy a föld a növekvő jelzálogeladósodás formájában elválik a földművesgazdától. Kautsky pontosan és világosan meghatározta a jelzálog igazi jelentőségét, haladó történelmi jellegét (a föld elválása a földművesgazdától a mezőgazdaság társadalmasításának egyik feltétele, 88. old.), a mezőgazdaság tőkés fejlődésében betöltött szükségszerű szerepét*. Kautskynak e kérdésre vonatkozó fejtegetései elméletileg rendkívül értékesek, és hathatós fegyverül szolgálnak az eladósodás „hátrányos következményeivel“ és a „segélyrendszabályokkal“ kapcsolatos (különösen

* A jelzálogeladósodás növekedéséről egyáltalán nem mondhatjuk, hogy mindig a mezőgazdaság válságos állapotára vall... A mezőgazdaság fejlődésének és virágzásának (akárcsak hanyatlásának) szintén „a jelzálogadósságok növekedésében kell kifejeződnie, egyrészt a fejlődő mezőgazdaság által előidézett növekvő tőkeszükséglet miatt, másrészt pedig a földjáradék növekedése folytán, amely lehetővé teszi a mezőgazdasági hitel kiterjesztését“ (87. old.).

„bármely mezőgazdasági üzemtani kézikönyvben“) olyannyira elterjedt burzsoá fecsegés ellen... „Harmadszor — vonja le a következtetést Bulgakov úr —, a bérbeadott földet is el lehet zálogosítani, s ilyen értelemben ugyanolyan helyzetbe kerülhet, mint a bérbe nem adott föld.“ Különös érv! Mutasson Bulgakov úr akár egyetlen közgazdasági jelenséget, akár egyetlen közgazdasági kategóriát, amely nincsen egybefonódva más jelenségekkel és kategóriákkal. A bérlet és a jelzálog egybefonódásának esetei nem döntik meg, sőt még csak nem is gyengítik azt az elméleti tételt, hogy a földnek a földművesgazdától való elválása két formában jelentkezik: a bérleti rendszerben és a jelzálogeladósodásban.

„Még váratlanabbnak“ és „teljesen helytelennek“ nyilvánítja Bulgakov úr Kautskynak azt a tételét, hogy „amelyik országban a bérleti rendszer fejlett, ott a nagybirtok is túlsúlyban van“ (88. old.). Kautsky itt a földtulajdon koncentrációjáról (a bérleti rendszer esetében) és a jelzálog koncentrációjáról (amikor a földtulajdonosok maguk gazdálkodnak) mint olyan körülményről beszél, amely megkönnyíti a föld magántulajdonának megszüntetését. A földtulajdon koncentrációjának kérdéséről — folytatja Kautsky — nincs olyan statisztika, „amely módot adna arra, hogy nyomon kövessük több birtoknak egy kézben való egyesülését“, de „általában feltehető“, hogy a bérletek számának és a bérbeadott föld területének növekedése a földbirtok koncentrációjával párhuzamosan megy végbe. „Amelyik országban a bérleti rendszer fejlett, ott a nagybirtok is túlsúlyban van.“ Világos, hogy Kautskynak mindezek a megállapításai csakis a fejlett bérleti rendszerrel bíró országokra vonatkoznak, Bulgakov úr azonban Kelet-Poroszországra hivatkozik, s „kimutatni reméli“, hogy ott a bérlet a nagybirtok szétforgácsolódásával párhuzamosan növekszik, s ezzel a kiszakított példával akarja megcáfolni Kautskyt! Bulgakov úr sajnálatos módon elfelejti közölni az olvasóval, hogy Kautsky maga is megállapítja, hogy Kelet-Elbiában a nagybirtokok szétforgácsolódnak és a paraszti földbérletek terjednek, de egyúttal, mint lentebb látni fogjuk, tisztázza ezeknek a folyamatoknak igazi jelentőségét.

Hogy a jelzálogeladósodás országaiban a földtulajdon koncentrálódik, azt Kautsky a jelzáloghitelintézetek koncentrációjával bizonyítja. Bulgakov úr ezt nem tekinti bizonyítéknak. „Könnyen lehetséges — véleménye szerint —, hogy a hitelintézetek koncentrációjával párhuzamosan a tőke dekoncentrációja megy végbe (részvények útján)." Nos, ebben a kérdésben már nem is vitatkozunk Bulgakov úrral.

III

A feudális és a tőkés mezőgazdaság fő jellegzetességeinek megvizsgálása után Kautsky áttér a mezőgazdasági „nagy- és kisüzem" kérdésére (VI. fej.). Ez Kautsky könyvének egyik legjobb fejezete. Ebben a fejezetben először a „nagyüzem technikai fölényét" veszi vizsgálat alá. Kautsky a nagyüzem javára dönti el a kérdést, de egyáltalán nem elvont formulát ad, amely figyelmen kívül hagyja a mezőgazdasági viszonyok mérhetetlen változatosságát (mint Bulgakov úr teljesen alaptalanul véli), hanem ellenkezőleg, világosan és szabatosan rámutat arra, hogy ezt a változatosságot feltétlenül tekintetbe kell vennünk, ha a gyakorlatban alkalmazzuk az elméleti törvényt. A mezőgazdasági nagyüzem fölénye a kisüzemmel szemben elkerülhetetlen — de *„magától értetődően"* csak *„egyébként egyenlő körülmények között"* (100. old. Az én kiemelésem.). Ez az első megállapítás. Hiszen a nagyüzem fölényének törvénye még az iparban sem olyan abszolút és egyszerű, mint néha gondolják; még ott is csak *„az egyéb körülmények"* egyenlősége (amely a valóságban korántsem mindig áll fenn) biztosítja a törvény teljes alkalmazhatóságát. A mezőgazdaságban pedig, amelynek az a sajátossága, hogy a viszonyok ott hasonlíthatatlanul bonyolultabbak és változatosabbak, a nagyüzem fölényére vonatkozó törvény teljes alkalmazhatósága lényegesen szigorúbb feltételekhez van kötve. Kautsky például igen találóan megjegyzi, hogy a paraszti és a kis földesúri birtok határán a „mennyiség minőségbe csap át": a nagy parasztgazdaság „ha nem is technikailag, de gazdaságilag fölényben" lehet a kis földesúri gazdasággal szemben. Egy tudományosan kép-

zett intéző alkalmazása (a nagyüzem egyik legfőbb előnye) túlságosan megterheli a kis földbirtokot, ha viszont a birtokos maga gazdálkodik, ez a gazdálkodás gyakran csak „junkerszerű", de egyáltalán nem tudományos. Másodszor, a nagyüzem fölénye a mezőgazdaságban csak bizonyos határokon belül érvényesül. Kautsky további fejtegetéseiben részletesen tanulmányozza ezeket a határokat. Az is magától értetődik, hogy ezek a határok a mezőgazdaság különböző ágaiban és a különböző társadalmi és gazdasági körülmények között nem azonosak. Harmadszor, Kautsky egyáltalán nem mellőzi azt a tényt, hogy *„egyelőre"* a mezőgazdaságnak olyan ágai is vannak, amelyben a szakemberek a kisüzemet versenyképesnek tartják, például a kertészet, a szőlészet, ipari növények termesztése stb. (115. old.). Ezeknek a kultúráknak azonban csak másodrendű jelentőségük van a mezőgazdaság döntő (entscheidende) ágaihoz: a gabonatermesztéshez és az állattenyésztéshez képest. Emellett „a kertészet és a szőlészet terén is szép számmal vannak már jövedelmező nagyüzemek" (115. old.). Ezért, „ha általában (im Allgemeinen) beszélünk mezőgazdaságról, akkor azok az ágai, amelyekben a kisüzem fölényben van a nagyüzemmel szemben, alig számítanak valamit, s joggal mondhatjuk, hogy a nagyüzem döntő fölényben van a kisüzemmel szemben" (116. old.).

Kautsky a mezőgazdasági nagyüzem technikai fölényének bebizonyítása után (Kautsky érveit lentebb, Bulgakov úr ellenvetéseinek taglalása során fejtjük ki részletesebben) felteszi a kérdést: vajjon „a kisüzem mit állíthat szembe a nagyüzem előnyeivel?", és azt válaszolja: „azt, hogy aki a bérmunkással ellentétben önmaga számára dolgozik, szorgalmasabb és gondosabb, hogy az önálló kisgazda még a mezőgazdasági munkásnál is igénytelenebb" (106. old.) — és a francia, angol és német parasztok helyzetére vonatkozó szemléltető adatok tömkelegével világosan bebizonyítja a kisüzemben tapasztalható „mértéktelen munka és elégtelen fogyasztás" tényét. Kautsky végül rámutat arra, hogy a nagyüzem fölénye a földművesgazdáknak abban a törekvésében is kifejezésre jut, hogy *szövetkezeteket* létesítsenek: „A szövetkezeti üzem nagy-

üzem." Tudjuk, mennyit foglalkoznak a kispolgárság ideológusai általában, köztük az oroszországi narodnyikok is (hogy csak Kablukov úr fentebb idézett könyvét említsük) a kis földművesek szövetkezeteivel. Ezért fokozott jelentősége van annak a kitűnő elemzésnek, amelyet Kautsky a szövetkezetek szerepéről adott. A kisgazdák szövetkezetei természetesen a gazdasági fejlődés láncszemei, de *a kapitalizmusra való átmenetet* (Fortschritt zum Kapitalismus) fejezik ki, s *korántsem a kollektivizmusra való átmenetet*, mint gyakran gondolják és állítják (118. old.). A szövetkezetek nem csökkentik, hanem növelik a mezőgazdaságban a nagyüzem előnyét (Vorsprung) a kisüzemmel szemben, mivel a nagygazdáknak több lehetőségük van arra, hogy szövetkezeteket létesítsenek, és inkább élnek ezzel a lehetőséggel. Hogy a közösségi, kollektív nagyüzem fölötte áll a tőkés nagyüzemnek, azt Kautsky — magától értetődően — a leghatározottabban elismeri. Kitér a kollektív mezőgazdaságnak azokra a kísérleteire, amelyeket Angliában Owen követői* végeztek, valamint az Északamerikai Egyesült Államok hasonló közösségeire. Ezek a kísérletek — mondja Kautsky — *megcáfolhatatlanul bizonyítják*, hogy a modern mezőgazdasági nagyüzemben a kollektív munkásvezetés teljesen lehetséges, de hogy ez a lehetőség valósággá váljék, ahhoz „számos meghatározott gazdasági, politikai és szellemi előfeltétel" szükséges. A kistermelőket (a kézműveseket és a parasztokat egyaránt) a kollektív termelésre való áttérésben akadályozza az, hogy szolidaritásuk, fegyelmük igen fejletlen, hogy elszigeteltek, hogy „tulajdonosi fanatizmus" rabjai, mint ahogy az nemcsak a nyugateurópai parasztoknál tapasztalható, hanem — tesszük hozzá mi — az orosz „obscsina"-parasztoknál is (gondoljunk A. N. Engelgardtra és Gl. Uszpenszkijre). „Merő képtelenség arra várni — jelenti ki határozottan Kautsky —, hogy a paraszt a *mai társadalomban* szövetkezeti termelésre térjen át" (129. old.).

Ez Kautsky könyve VI. fejezetének rendkívül gaz-

* A 124—126. oldalon Kautsky leírja a ralahine-i mezőgazdasági kommúnát, amelyről egyébként Dioneo úr is beszél az orosz olvasóknak a „Russzkoje Bogatsztvo" f. évi 2. számában.

dag tartalma. Bulgakov úr különösképpen elégedetlen ezzel a fejezettel. Kautsky — mondja — „alapvető hibát" követ el azáltal, hogy különböző fogalmakat összezavar, hogy „a technikai előnyöket összezavarja a gazdasági előnyökkel". Kautsky „abból a hamis feltevésből indul ki, hogy a *technikailag* tökéletesebb termelési mód *gazdaságilag* is tökéletesebb, azaz életképesebb". Bulgakov úrnak ez a határozott megállapítása teljesen alaptalan, amint erről, reméljük, Kautsky gondolatmenetének fenti kifejtése alapján az olvasó már meggyőződött. Kautsky, anélkül hogy a technikát és a gazdaságot a legkisebb mértékben is összekeverné*, teljesen helyesen jár el, amikor a mezőgazdasági nagy- és kisüzem viszonyának kérdését a tőkés gazdaság *egyébként egyenlő körülményei között* vizsgálja. *Kautsky mindjárt a VI. fejezet első pontjának első mondatában pontosan rámutat arra, hogy a kapitalizmus fejlettsége és a mezőgazdasági nagyüzem fölényéről szóló törvény általános alkalmazhatóságának foka között milyen összefüggés áll fenn:* „Minél inkább tőkés jellegűvé válik a mezőgazdaság, annál nagyobb mértékben fejleszti a minőségi különbséget a nagy- és a kisüzem technikája között" (92. old.). A kapitalizmus előtti mezőgazdaságban nem volt ilyen minőségi

* Az egyetlen, amire Bulgakov úr támaszkodhat, az a *cím*, amelyet Kautsky a VI. fejezet első pontjának adott: „a) A nagyüzem *technikai* fölénye", holott ebben a pontban a nagyüzemnek mind technikai, mind gazdasági fölényéről van szó. De vajjon ez azt bizonyítja-e, hogy Kautsky *összezavarja* a technikát és a gazdaságot? Emellett tulajdonképpen még az is kérdéses, hogy valóban pontatlan-e Kautsky megjelölése. Az a helyzet, hogy Kautsky szembe akarta állítani a VI. fejezet első és második pontjában kifejtetteket: az elsőben (a) a tőkés mezőgazdasági nagyüzem technikai fölényéről van szó, s itt a gépek stb. mellett többek közt például a hitel is szerepel. Bulgakov úr gúnyolódik, mondván: „sajátos technikai fölény". Csakhogy rira bien qui rira le dernier! (az nevet a legjobban, aki utoljára nevet! — *Szerk.*). Vessünk egy pillantást Kautsky könyvébe, és látni fogjuk, hogy *ő* főleg a hitelügy *technikájának* (valamint a kereskedelem technikájának) arra a vívmányára gondol, amely *csak* a nagyobb birtokos számára hozzáférhető. Ezzel szemben a 2. pontban (b) a nagy- és a kisüzemben dolgozók munkateljesítményét és fogyasztását hasonlítja össze, tehát itt a nagy- és kisüzem *tisztán gazdasági különbségeit* vizsgálja. A hitel és a kereskedelem *gazdasága* egyforma mindkettő számára, a *technika* azonban különböző.

különbség. Mit szóljunk hát ahhoz a szigorú leckéztetéshez, amelyben Bulgakov úr Kautskyt részesíti: „Valójában a kérdést a következőképpen kell felvetni: milyen jelentősége lehet a nagy- és a kisüzem versenyében *az adott társadalmi és gazdasági viszonyok között* az egyes termelési formák ilyen vagy amolyan sajátosságainak?“ Ez pontosan ugyanolyan jellegű „helyesbítés“, mint az, amelyet fentebb megvizsgáltunk.

Nézzük meg most, hogyan cáfolja meg Bulgakov úr Kautskynak a mezőgazdasági nagyüzem technikai fölénye mellett felsorakoztatott érveit. Kautsky a következőket mondja: „Az ipar és a mezőgazdaság egyik legfontosabb különbsége az, hogy az utóbbiban a tulajdonképpeni termelés (Wirtschaftsbetrieb, gazdasági üzem) és a háztartás (Haushalt) még mindig szoros egységet alkot, míg az iparban . . . a kettő teljesen független egymástól.“ Az pedig, hogy a nagyobb háztartás munka- és anyagmegtakarítás tekintetében fölényben van a kicsivel szemben — aligha szorul bizonyításra . . . Az első (ezt jegyezzük meg! — *V. I.*) „nagyban vásárolja a petróleumot, cikóriát és margarint“, a második — „kicsinyben stb.“ (93. old.) Bulgakov úr „helyesbít“: „Kautsky nem azt akarta mondani, hogy ez technikailag előnyösebb, hanem azt, hogy ez kevesebbe *kerül*“ . . . Nem világos-e, hogy Bulgakov úrnak Kautsky „helyesbítésére“ irányuló kísérlete ebben az esetben is (mint valamennyi többiben) teljesen sikertelen? „Ez az érv — folytatja a szigorú kritikus — önmagában véve ugyancsak nagyon kétes értékű, mivel a szétszórt parasztházak értéke bizonyos feltételek mellett esetleg egyáltalán nem szerepel a termék értékében, míg a cselédház értéke szerepel, méghozzá kamataival együtt. Ez is a társadalmi és gazdasági viszonyoktól függ, s ezeket a viszonyokat — nempedig a nagyüzemnek a kisüzemmel szembeni vélt technikai fölényét — kellene megvizsgálni“ . . . Először is, Bulgakov úr elfelejti azt a csekélységet, hogy Kautsky, aki eleinte azt kutatja, hogy miként alakul a nagy- és a kisüzem viszonylagos jelentősége *egyébként egyenlő körülmények között* — további fejtegetései során ezeket a körülményeket is behatóan elemzi. Eszerint Bulgakov úr különböző kérdéseket akar egy kalap alá venni. Másod-

szor. Hogyan lehetséges az, hogy a parasztházak értéke nem szerepel a termék értékében? Csakis úgy, hogy a paraszt a ház építésére és javítására felhasznált fájának vagy munkájának értékét „nem számítja fel". Ha a paraszt még naturális gazdálkodást folytat, természetesen megteheti, hogy „nem számítja fel" munkáját — és Bulgakov úr sajnálatos módon elfelejti közölni az olvasóval, hogy *Kautsky erre egészen világosan és pontosan rámutat könyvének 165—167. oldalán* (VIII. fej. „A paraszt proletarizálódása"). Csakhogy most a kapitalizmus „társadalmi és gazdasági körülményeiről" van szó, nempedig a naturális és nem az egyszerű árugazdaságról. Márpedig, ha valaki a tőkés társadalmi rendben saját munkáját „nem számítja fel", ez azt jelenti, hogy ingyen adja oda munkáját (a kereskedőnek vagy más tőkésnek), azt jelenti, hogy munkaerejének nemteljes megfizetése ellenében dolgozik, azt jelenti, hogy igényeit az általános színvonal alá süllyeszti. A kisüzemnek *ezt* a megkülönböztető vonását Kautsky, mint láttuk, teljes egészében elismerte és helyesen értékelte. Bulgakov úr Kautskyval szemben felsorakoztatott ellenvetéseiben megismétli a burzsoá és kispolgári közgazdászok szokásos módszerét és szokásos hibáját. Ezek a közgazdászok mindenki fejét telekiabálták, égig magasztalták a kisparaszt „életképességét", aki, úgymond, megteheti, hogy ne számítsa fel munkáját, ne hajhássza a profitot és a földjáradékot stb. Ezek a derék emberek csak arról feledkeztek meg, hogy efféle megítéléssel összezavarják a naturális gazdaság, az egyszerű árutermelés és a kapitalizmus „társadalmi és gazdasági körülményeit". Kautsky kitűnően tisztázza mindezeket a tévedéseket azáltal, hogy *pontosan megkülönbözteti* a társadalmi és gazdasági viszonyok egyes rendszereit. „Ha a kisparaszt mezőgazdasági üzeme — mondja — kívülesik az árutermelés körén, ha csupán a háztartás egy részét alkotja, akkor a modern termelési mód centralizáló tendenciájának körén is kívül marad. Bármily észszerűtlen is parcellagazdasága, bármilyen erőpazarolásra vezet is, ragaszkodik hozzá, akárcsak felesége szegényes háztartásához, amelyben szintén az a helyzet, hogy a legnagyobb munkaerőfelhasználás csak végtelenül szánalmas eredménnyel jár, de ez mégiscsak az egyetlen

terület, ahol nem kell idegen akaratnak alávetnie magát és mentes a kizsákmányolástól" (165. old.). Más a helyzet, amikor a naturális gazdaságot kiszorítja az árugazdaság. A parasztnak el kell adnia termékeit, szerszámokat kell vásárolnia, *földet kell vásárolnia*. Amíg a paraszt *egyszerű árutermelő* marad, megelégedhet a bérmunkás életszínvonalával; nincs szüksége profitra és földjáradékra, magasabb árat fizethet a földért, mint a tőkés vállalkozó (166. old.). Az egyszerű árutermelést azonban kiszorítja a *tőkés termelés*. Ha például a paraszt elzálogosítja földjét, már a földjáradékot is kénytelen előteremteni, mert eladta hitelezőjének. A fejlődésnek ezen a fokán a paraszt csak névleg tekinthető egyszerű árutermelőnek. De facto* rendszerint már *tőkéssel:* hitelezővel, kereskedővel, ipari vállalkozóval van dolga, akinél „mellékfoglalkozást" kénytelen keresni, azaz kénytelen eladni munkaerejét. Ezen a fejlődési fokon — márpedig Kautsky, ezt ismételjük, a tőkés társadalom nagy és kis mezőgazdasági üzemét állítja szembe egymással — a parasztnak az a lehetősége, hogy „ne számítsa fel munkáját", csak azt jelenti, hogy beleszakadhat a munkába és hogy vég nélkül le kell szállítania igényeit.

Ugyanilyen tarthatatlan Bulgakov úr többi ellenvetése is. A kisüzem szűkebb határok között teszi lehetővé a gépek használatát; a kisgazda nehezebben és drágábban kap hitelt — mondja Kautsky. Bulgakov úr úgy találja, hogy ezek az érvek helytelenek és . . . a parasztszövetkezetekre hivatkozik! Közben teljesen elhallgatja Kautsky bizonyítékait, aki a fentebb ismertetett módon értékelte ezeket a szövetkezeteket és jelentőségüket. A gépek kérdésében Bulgakov úr ismét megfeddi Kautskyt, mivel nem vetette fel azt az „általánosabb gazdasági kérdést, hogy egyáltalán milyen gazdasági szerepe van a gépeknek a mezőgazdaságban" (Bulgakov úr már megfeledkezett Kautsky könyvének IV. fejezetéről!), „és vajjon a gép ugyanolyan nélkülözhetetlen munkaeszköz-e a mezőgazdaságban, mint a feldolgozó iparban?". Kautsky világosan rámutatott arra, hogy a gépek használata a modern

* — ténylegesen, a gyakorlatban. — *Szerk.*

mezőgazdaságban tőkés jellegű (39, 40. és a köv. oldalak), megemlítette a földművelésnek azokat a sajátosságait, amelyek a mezőgazdaságban „technikai és gazdasági nehézségeket" támasztanak a gépek alkalmazása tekintetében (38. és a köv. oldalak), adatokat sorakoztatott fel a gépek fokozódó használatára (40. old.), technikai jelentőségükre (42. és a köv. oldalak), a gőz és a villamosság szerepére vonatkozólag. Kautsky utalt arra, hogy az agronómia adatai szerint a különböző gépek teljes kihasználásához milyen terjedelmű gazdaságok szükségesek (94. old.), utalt arra, hogy az 1895-ös német összeírás adatai szerint a gépeket alkalmazó gazdaságok százalékaránya a kisgazdaságoktól a nagygazdaságok felé haladva szabályosan és gyorsan növekszik (2% a 2 hektáron aluli gazdaságokban; 13,8% a 2—5 hektáros gazdaságokban; 45,8% az 5—20 hektáros gazdaságokban; 78,8% a 20—100 hektáros gazdaságokban; 94,2% a 100 hektáros és nagyobb gazdaságokban). Bulgakov úr ezek helyett az adatok helyett „általános" elmélkedést szeretett volna hallani a gépek „legyőzhetetlenségéről" vagy legyőzhetőségéről! . .

„Az a megállapítás, hogy a kisüzemi termelésnél több igásállat jut egy hektárra . . . nem meggyőző . . . minthogy ezzel kapcsolatban nem vizsgálják meg, hogy . . . a gazdaságok mennyire belterjesen használják ki igásállat-állományukat" — mondja Bulgakov úr. Lapozzuk fel Kautsky könyvének azt az oldalát, amelyen ez az utalás történik, s ott a következőket olvashatjuk: „. . . A tehenek nagy száma a kisgazdaságban" (1 000 hektárra számítva) „eléggé jelentős mértékben azzal is függ össze, hogy a paraszt nagyobb mértékben foglalkozik állattenyésztéssel és kisebb mértékben gabonatermesztéssel, mint a nagyüzem; a lótartás terén mutatkozó eltérés azonban ezzel nem magyarázható" (96. old.; itt Szászországra vonatkozólag 1860-as, egész Németországra vonatkozólag 1883-as, Angliára vonatkozólag pedig 1880-as adatokat idéz). Emlékeztetünk arra, hogy az oroszországi zemsztvostatisztika is felfedte ugyanezt a törvényt, amely megmutatja, hogy a mezőgazdasági nagyüzem fölényben van a kisüzemmel szemben: a nagy parasztgazdaságok terület-

egységenként kisebb állatállománnyal és kevesebb holt mezőgazdasági felszereléssel érik be*.

Bulgakov úr korántsem ismerteti teljes egészében azokat az érveket, amelyekkel Kautsky alátámasztja azt a megállapítását, hogy a tőkés mezőgazdaságban a nagyüzem fölényben van a kisüzemmel szemben. A mezőgazdasági nagyüzem fölénye nemcsak abban rejlik, hogy a nagyüzemben kevesebb megművelésre alkalmas terület vész kárba, hogy a nagyüzem az élő és holt mezőgazdasági felszerelését takarékosabban használja, hogy teljesebben kihasználja felszerelését, hogy több lehetősége van gépek alkalmazására, hogy könnyebben jut hitelhez, hanem abban is, hogy a nagygazdaság kereskedelmi téren is fölényben van, hogy tudományosan képzett emberekre bízza a gazdaság vezetését (Kautsky, 104. old.). A mezőgazdasági nagyüzem nagymértékben felhasználja a munkások kooperációját és a munkamegosztást. Különösen nagy jelentőséget tulajdonít Kautsky a mezőgazda tudományos agronómiai képzettségének. „Teljesen tudományosan képzett mezőgazdát csak az az üzem alkalmazhat, amely eléggé nagy ahhoz, hogy a gazdaságban a vezetés és a felügyelet munkája egy munkaerőt teljesen foglalkoztasson" (98. oldal: „Ez a nagyság művelési áganként változik": 3 hektár a szőlőművelésnél, 500 hektár a külterjes gazdaságban). Kautsky itt kiemeli azt az érdekes és rendkívül jellemző tényt, hogy az alsó- és középfokú mezőgazdasági iskolák elterjedése nem a parasztnak, hanem a nagygazdálkodónak válik hasznára, mivel alkalmazottakat bocsát rendelkezésére (ugyanez figyelhető meg Oroszországban is). „Az a magasabb képzettség azonban, amelyet egy teljesen racionális üzem megkövetel, nehezen egyeztethető össze a paraszt mai életviszonyaival. Persze nem a magasabb képzettséget, hanem a paraszt életviszonyait ítéljük el. Ez csak azt jelenti, hogy a paraszti üzem a nagyüzemmel szemben nem nagyobb ter-

---

* Lásd *В. Е. Постников*. „Южно-русское крестьянское хозяйство" *(V. J. Posztnyikov*. „A délorosz parasztgazdaság" — *Szerk.*). V. ö. *V. Iljin*. „A kapitalizmus fejlődése". II. fej. 1. pont (lásd *Lenin*. A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Szikra 1949. — *Szerk.*).

melékenységére, hanem kisebb igényeire támaszkodik" (99. old.). A nagyüzemnek nemcsak paraszti munkaerőket kell eltartania, hanem városi munkaerőket is, amelyek igényeiket tekintve, hasonlíthatatlanul magasabb színvonalon állanak.

Azokat a rendkívül érdekes és fontos adatokat, amelyeket Kautsky a kisüzemben tapasztalható „mértéktelen munka és elégtelen fogyasztás" bizonyítására sorakoztat fel, Bulgakov úr „néhány (!) találomra kiragadott (??) idézetnek" nevezi. Bulgakov úr „hajlandó" ugyanannyi „ellenkező értelmű idézetet" felhozni. Csak azt felejti el megmondani, hajlandó-e az *ellenkező értelmű állításra* is, amelyet majd ezekkel az „ellenkező értelmű idézetekkel" bizonyítgatna. Pedig éppen ez a dolog lényege! Hajlandó-e Bulgakov úr azt állítani, hogy a tőkés társadalomban a nagyüzemet a dolgozó mértéktelen munkája és elégtelen fogyasztása különbözteti meg a paraszti üzemtől? Bulgakov úr eléggé elővigyázatos ahhoz, hogy ne kockáztasson meg ily komikus állítást. Azt hiszi, hogy a parasztok mértékenfelüli munkájának és csökkenő igényeinek tényét megkerülheti azzal a megjegyzéssel, hogy „egyes vidékeken a parasztok jómódban élnek, más vidékeken viszont szegények!!". Mit szólna egy olyan közgazdászhoz, aki az egyes „vidékek" népességének „jómódja" közt mutatkozó különbséget vizsgálná a kis- és nagyüzem helyzetére vonatkozó adatok általánosítása helyett? Mit szólna egy olyan közgazdászhoz, aki azt a tényt, hogy a kusztárok a gyári munkásokhoz képest mértéktelenül sokat dolgoznak és a kelleténél kevesebbet fogyasztanak, azzal a megjegyzéssel kerülné meg, hogy „egyes vidékeken a kusztárok jómódban élnek, más vidékeken viszont szegények"? Igaz is! Nézzük csak meg a kusztárokat. „Úgylátszik — írja Bulgakov úr — Kautsky szeme előtt gondolatban a Hausindustrie-val* való párhuzam lebegett, amelyben a túlmunkának nincsen technikai határa" (mint a mezőgazdaságban), „ez a párhuzam azonban nem illik ide." Úgylátszik — válaszoljuk mi — Bulgakov úr bámulatosan

---

* — háziipar, beleértve az otthonmunkát, otthonipart is. — *Szerk.*

figyelmetlenül olvasta az általa megbírált könyvet, mert a Hausindustrie-val való párhuzam nem „gondolatban lebegett Kautsky szeme előtt", hiszen *Kautsky közvetlenül és pontosan rámutatott erre a túlmunka kérdését tárgyaló pontnak* (VI. fej. b. pont. 106. old.) *már az első oldalán:* „A kisparaszti gazdaságban, akárcsak a háziiparban (Hausindustrie) is, a gyermekek családi munkája még pusztítóbban hat, mint az idegeneknél végzett bérmunka." Bármilyen határozottan nyilatkoztatja is ki Bulgakov úr, hogy ez a párhuzam nem illik ide, véleménye mégis teljesen hibás. Az iparban a túlmunkának nincsenek technikai határai, a parasztnál azonban a túlmunkának „határt szabnak a mezőgazdaság technikai feltételei" — véli Bulgakov úr. Felmerül a kérdés, hogy ki zavarja össze tulajdonképpen a technikát és a gazdaságot: Kautsky vagy Bulgakov úr? Mi köze mindehhez a mezőgazdaság vagy a háziipar technikájának, amikor tények tanusítják, hogy a kistermelő a mezőgazdaságban és az iparban egyaránt még fiatalabb kortól hajtja munkára a gyermekeket, naponta még több órán át dolgozik, még „takarékosabban" él, igényeit annyira leszorítja, hogy egy civilizált országban valóságos „barbárnak" (Marx kifejezése) tűnik? Hát lehet-e tagadni azt a tényt, hogy az ipar és a mezőgazdaság ilyenfajta jelenségei közgazdaságilag azonosak, azzal a megokolással, hogy a mezőgazdaságnak számtalan sajátossága van (amelyekről Kautsky egyáltalán nem feledkezik meg)? „A kisparaszt, még ha akar, sem dolgozhat többet, mint amennyit földje megkövetel" — mondja Bulgakov úr. De a kisparaszt dolgozhat és dolgozik is 14, nempedig 12 óra hosszat; dolgozhat és dolgozik is olyan abnormális erőfeszítéssel, amely idegeit és izmait a normálisnál jóval hamarabb őröli fel. És azonkívül, milyen helytelen és eltúlzott absztrakció az, hogy a paraszt minden munkáját csak a föld megművelésére korlátozza! Kautskynál semmi effélét nem találunk. Kautsky nagyon jól tudja, hogy a paraszt a háztartásában is dolgozik, hogy építi és javítja a házat meg az istállót, szerszámokat készít, és javítja a szerszámokat stb., de *„nem számítja fel"* mindezt a munkatöbbletet, amelyért a bérmunkás a nagygazdaságban rendes bért követel. Nem világos-e min-

den elfogulatlan ember előtt, hogy a túlmunkának a parasztnál — a kisgazdánál — *összehasonlíthatatlanul nagyobb tere van*, mint a kisiparosnál, ha az *csak* iparos? Hogy a kisgazda túlmunkája általános tény, szemléltetően bizonyítja az, hogy a polgári írók egyhangúlag elismerik a paraszt „szorgalmát" és „takarékosságát", ugyanakkor pedig „lustasággal" és „tékozlással" vádolják a munkásokat.

A kisparasztok — mondja a vesztfáliai falusi lakosság életének egyik tanulmányozója, akit Kautsky idéz — mértéktelenül megerőltetik gyermekeiket munkával, úgy hogy a gyermekek visszamaradnak testi fejlődésükben; a bérmunkának nincsenek ilyen hátrányos következményei. Az angol falvak létviszonyainak tanulmányozására kiküldött bizottság előtt (1897) egy lincolni kisparaszt a következő kijelentést tette: „Egy egész családot felneveltem, és félholtra kínoztam a munkával." Egy másik azt mondja: „Előfordul, hogy a gyerekekkel együtt 18 órát is dolgozunk, de az átlag 10—12 óra." Ismét egy másik: „Mi keményebben dolgozunk, mint a napszámosok, úgy dolgozunk, mint a rabszolgák." Read úr ugyanez előtt a bizottság előtt a következőképpen jellemzi a kisparasztok helyzetét azokon a vidékeken, amelyeken a szó szoros értelmében vett mezőgazdaság van túlsúlyban: „Az egyetlen mód, hogy fenntartsa magát, az, hogy két napszámos helyett dolgozik, s csak annyit költ, mint egy napszámos. Gyermekei jobban agyon vannak csigázva munkával, és rosszabbul vannak nevelve, mint a napszámosok gyermekei" („Royal Commission on Agriculture final report"*, 34, 357. old. Kautskynál idézve 109. old.). Csak nem akarja Bulgakov úr azt állítani, hogy a napszámosok ugyanolyan gyakran dolgoznak két paraszt helyett? Különösen jellemző azonban a következő, Kautsky által idézett tény, amely megmutatja, miként „vezethet a parasztok koplaló művészete (Hungerkunst) a kisüzem gazdasági fölényére": két badeni parasztgazdaság jövedelmezőségének összehasonlítása azt mutatja, hogy az egyiknek, a *nagynak*, 933 márka deficitje, a másiknak, a *feleakkorának* pedig

---

* — „A Királyi Agrárbizottság zárójelentése". — *Szerk.*

191 márka többlete van. De az előbbi gazdaságnak, amely kizárólag bérmunkásokkal dolgozott, megfelelően kellett táplálnia őket, úgyhogy naponta majdnem 1 márkát (kb. 45 kopejka) költött egy-egy munkásra, míg a kisgazdaságban kizárólag családtagok dolgoztak (feleség és 6 felnőtt gyermek), akik szűkös fenntartásukra *feleannyit:* fejenként napi 48 pfenniget költöttek. Ha a kisparaszt családja is olyan jól táplálkozott volna, mint a nagygazda bérmunkásai, a kisgazdának 1 250 márka deficitje lett volna! „Többletének forrása nem a tele csűr, hanem az üres has.“ Milyen sok hasonló példát fedeznénk fel, ha a mezőgazdaságban a nagy- és kisgazdaságok „jövedelmezőségének“ összehasonlítása mellett számba vennénk a parasztok és a bérmunkások fogyasztását és munkáját*. Van egy másik számítás is, amely azt példázza, hogy egy kisgazdaság (4,6 *ha*) jövedelmezőbb egy nagygazdaságnál (26,5 *ha*); ez a számítás az egyik szakfolyóiratból való. De hogyan éri el a nagyobb jövedelmet? — veti fel a kérdést Kautsky. Kiderül, hogy a kisgazdának segítenek a gyermekei, mihelyt járni kezdenek, a nagygazdának ellenben pénzt kell kiadnia a gyermekekre (iskola, gimnázium). A kisgazdaságban még a 70 évnél idősebb aggastyánok is „még teljes munkaerőt helyettesítenek“. „A közönséges napszámos, különösen a nagyüzemben, munka közben így gondolkodik: bár már este volna; a kisparaszt pedig, legalábbis akárhányszor sürgős munkája van, így gondolkodik: ó, csak legalább vagy két órával volna hosszabb a nap.“ A kistermelők — oktat ki bennünket a mezőgazdasági szakfolyóiratnak ugyanaz a cikkírója —, amikor sürgős munkájuk van, jobban használják ki az időt: „korábban kelnek, később fekszenek le, gyorsabban dolgoznak, a nagygazda munkásai viszont nem akarnak korábban kelni, későbben lefeküdni, nagyobb erőfeszítéssel dolgozni, mint máskor.“ A paraszt „egyszerű“ életmódjánál fogva tud tiszta jövedelemhez jutni: vályogkunyhóban lakik, amely főképpen a család munkájával épült fel; az asszony már

* V. ö. *V. Iljin.* A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. 112, 175, 201. old. (lásd *Lenin.* A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Szikra 1949. 160, 238, 268—270. old. — *Szerk.*).

17 éve van férjnél és mindössze egy pár cipőt hordott el ez alatt az idő alatt, többnyire mezítláb vagy facipőben jár, ő varr az egész családra. Az élelem: burgonya, tej, ritkán hering. A férj csak vasárnaponként szív el egy pipára való dohányt. „Ezek az emberek nem voltak tudatában annak, hogy rendkívül egyszerűen élnek, s nem is elégedetlenkedtek helyzetük miatt ... Ilyen egyszerű életmód mellett majdnem minden évben kis többletük volt gazdaságukban."

IV

Kautsky a nagyüzemű és a kisüzemű tőkés mezőgazdaság kölcsönös viszonyának elemzése után külön vizsgálja „a tőkés mezőgazdaság korlátait" (VII. fej.). A mezőgazdasági nagyüzem fölényének elmélete ellen — mondja Kautsky — főleg a burzsoázia soraiból kikerülő „emberbarátok" (majdnem azt mondtuk — népbarátok...), a következetes freetraderek[40], az agráriusok lázadoznak. Az utóbbi időben sok közgazdász a mezőgazdasági kisüzem mellett száll síkra. Rendszerint a statisztikára hivatkoznak, amely azt mutatja, hogy a nagygazdaságok nem szorítják ki a kisgazdaságokat. Kautsky is statisztikai adatokat idéz: Németországban 1882-től 1895-ig a középgazdaságok területe nőtt meg a legnagyobb mértékben; Franciaországban pedig 1882-től 1892-ig a legkisebb és a legnagyobb gazdaságoké, a középgazdaságok területe viszont csökkent. Angliában 1885-től 1895-ig a legkisebb és a legnagyobb gazdaságok területe csökkent; a legnagyobb mértékben a 40—120 hektáros (100—300 acre) gazdaságok területe növekedett, vagyis olyan gazdaságoké, amelyek nem sorolhatók a kisgazdaságok közé. Amerikában a farmok átlagos területe csökkenőben van: 1850-ben 203; 1860-ban 199; 1870-ben 153; 1880-ban 134; 1890-ben 137 acre. Kautsky behatóbban szemügyre veszi az amerikai statisztika adatait, és elemzésének, Bulgakov úr véleménye ellenére, nagy *elvi* jelentősége van. A farmok átlagos nagyságában bekövetkezett csökkenés fő oka a déli nagy ültetvények szétforgácsolódása a négerek felszabadítása után; a déli államokban a farmok átlagos nagysága

több mint 50 százalékkal csökkent. „Nincs olyan hozzáértő ember, aki ezekből a számokból arra következtetne, hogy a kisüzem győzelmet aratott a modern“ (= tőkés) „nagyüzemen“. Általában, ha az amerikai statisztika adatait *egyes vidékek* szerint elemezzük, a legváltozatosabb viszonyokat találjuk. Az északi-központi övezetben, a fő „búzatermő államokban“ a farmok átlagos nagysága 122 acre-ről 133 acre-re *növekedett*. „A kisüzem csak ott kerekedik felül, ahol a mezőgazdaság hanyatlóban van, vagy ahol kapitalizmus előtti nagyüzem versenyre kel paraszti üzemmel“ (135. old.). Kautskynak ez a következtetése igen fontos, mert rámutat azokra a feltételekre, amelyek nélkül a statisztika felhasználása csak *visszaélés* lehet: a kapitalista nagyüzemet feltétlenül meg kell különböztetni a kapitalizmus előttitől. A kutatást feltétlenül *különkülön* kell *folytatni* az egyes vidékek szerint, amelyek a mezőgazdaság formáinak és a mezőgazdasági fejlődés történelmi feltételeinek tekintetében lényegesen különböznek egymástól. Azt szokták mondani, hogy „a számok bizonyítanak“! Meg kell azonban vizsgálnunk, hogy tulajdonképpen mit is bizonyítanak a számok. Csak azt bizonyítják, *amit közvetlenül mutatnak*. A számok közvetlenül nem az üzem méreteit, hanem a gazdaságok *területi kiterjedését* mutatják. Ugyanakkor azonban lehetséges, s valóban úgy is szokott lenni, hogy „valamely belterjesen művelt kisbirtok nagyobb üzem lehet, mint egy külterjesen művelt nagybirtok“. „A statisztika, amely csak a gazdaság területi kiterjedésére vonatkozólag szolgáltat adatokat, egyáltalán semmit sem mond nekünk arról, hogy a gazdaság esetleges területi csökkenése a gazdaság méreteinek tényleges csökkenésén, vagypedig a gazdálkodás belterjesebbé válásán alapszik-e“ (146. old.). A birtok legnagyobb területi kiterjedését az erdő- és a legelőgazdaság, a nagyüzemű tőkés gazdaságnak ezek az első formái teszik lehetővé. A földművelő gazdaságnak már kisebb területre van szüksége. A földművelés különböző rendszerei ebből a szempontból szintén eltérnek egymástól: a rablógazdálkodás, a gazdálkodás külterjes rendszere (amely eddig Amerikában túlsúlyban volt) hatalmas gazdaságokat tesz lehetővé (10 000 hektárosokat is, mint Dalrymple, Glenn stb.

bonanza-farmjai*. A parasztok, de még inkább a kereskedők vetésterületei a mi sztyeppéinken is hasonló méreteket érnek el). A trágyázásra stb. való áttérés szükségszerűen a gazdaságok területének csökkenésére vezet; ezek a gazdaságok például Európában kisebbek, mint Amerikában. A földművelésről az állattenyésztésre való áttérés ugyancsak a gazdaság területének csökkentését teszi szükségessé: Angliában 1880-ban az állattenyésztő gazdaságok átlagos területe 52,3 acre volt, a földművelő, gabonatermesztő gazdaságoké viszont 74,2 acre. Ennélfogva a földművelésről az állattenyésztésre való áttérés, amely Angliában folyamatban van, a gazdaságokban *szükségképpen* a terület csökkenésének tendenciáját vonja magával. „De nagyon felületesen ítélnénk, ha ebből a nagyüzem hanyatlására következtetnénk" (149. old.). Kelet-Elbiában (amelynek tanulmányozásával Bulgakov úr reméli, hogy idővel megcáfolja Kautskyt) éppen a belterjes gazdálkodásra való áttérés megy végbe: a nagybirtokosok — mondja a Kautsky által idézett Sering — növelik földjük termelékenységét, olyanformán, hogy birtokuk távoleső részeit eladják vagy bérbeadják a parasztoknak, mivel belterjes gazdálkodás esetén ezeket a távoli részeket nehéz volna hasznosítani. „Tehát a nagybirtokok Kelet-Elbiában kisebbednek, kis parasztgazdaságok létesülnek mellettük, de nem azért, mert a kisüzem fölényben van a naggyal szemben, hanem azért, mert a birtokok eddigi kiterjedése a külterjes gazdálkodás szükségleteihez volt szabva" (150. old.). A gazdaság területének csökkenése mindezekben az esetekben rendszerint a terméshozamok (a földterület egy egységére eső terméshozamok) növekedésére, gyakran pedig a foglalkoztatott munkások számának emelkedésére, vagyis az üzem méreteinek tényleges *növekedésére* vezet.

Ebből világosan látható, milyen keveset bizonyítanak a mezőgazdasági statisztikának a gazdaságok *területére* vonatkozó globális adatai, és milyen elővigyázatossággal kell azokat használni. Az ipari statisztikában az üzem

* — nagy, tőkés (főleg búzatermesztő) gazdaságok Észak-Amerikában, amelyek külterjes gazdálkodás mellett alkalmazzák a legkorszerűbb gépi technikát. — *Szerk.*

méreteinek *közvetlen* mutatóival van dolgunk (árumennyiség, a termelés összes értéke, a munkások száma), s emellett az egyes iparágakat könnyen különválaszthatjuk. A mezőgazdasági statisztika nagyon ritkán felel meg a bizonyítóerő e szükséges feltételeinek.

Továbbá, a földtulajdon monopóliuma határt szab a mezőgazdasági kapitalizmusnak: az iparban a tőke *felhalmozás* útján, az értéktöbblet tőkévé válása útján növekszik; a *centralizáció*, azaz több kistőkének egy nagyban való egyesülése, kisebb szerepet játszik. Más a helyzet a mezőgazdaságban. Minden föld el van foglalva (a civilizált országokban), a gazdaság területének kibővítése csak több parcella *centralizációja* útján lehetséges, de csak akkor, ha *egységes területet* alkotnak. Érthető, hogy a birtoknak szomszédos parcellák felvásárlásával való kibővítése igen nehéz dolog, különösen azért, mert a kis parcellák részben (a nagygazdálkodók számára nélkülözhetetlen) mezőgazdasági munkások, részben pedig kisparasztok kezén vannak, akik értenek ahhoz a művészethez, hogy igényeik határtalan és hihetetlen leszállításával fenntartsák magukat. A mezőgazdasági kapitalizmus határait jelző egyszerű és a napnál is világosabb ténynek ez a megállapítása Bulgakov úr szerint miért, miért nem „üres szólam" (??!!), és Bulgakov úr minden ok nélkül örömujjongásban tör ki: „Tehát (!) a nagyüzem fölénye semmivé válik (!), mihelyt az első akadályba ütközik." Bulgakov úr eleinte helytelenül értelmezte a nagyüzem fölényének törvényét, és túlságosan elvontnak találta, holott Kautskytól igen távol állt, hogy elvontan foglalkozzon vele, most pedig Kautskyval szemben érvnek használja fel saját értetlenségét! Szerfölött furcsa Bulgakov úrnak az a nézete, hogy Írországra utalva (nagybirtok, de nagyüzem nélkül), megcáfolhatja Kautskyt. Abból, hogy a nagybirtok a nagyüzem egyik feltétele, egyáltalán nem következik az, hogy elégséges feltétele. Írország vagy valamely más ország sajátosságainak történeti vagy egyéb okait Kautsky természetesen nem vizsgálhatta meg abban a művében, amely általában a mezőgazdasági kapitalizmussal foglalkozik. Hiszen senkinek sem jutott volna eszébe azt követelni Marxtól, hogy az ipari kapitalizmus általános törvényeinek elemzése

során megmagyarázza, miért tartja magát Franciaországban hosszabb ideig a kisipar, miért lassú az ipar fejlődése Olaszországban stb. Ugyanígy tarthatatlan Bulgakov úrnak az a megjegyzése, hogy a koncentráció „végbe mehetne" fokozatosan: a birtoknak a szomszédos földek felvásárlásával való kibővítése korántsem olyan egyszerű, mint újabb helyiségek hozzáépítése a gyárhoz újabb gépek beállítása céljából stb.

Bulgakov úr a nagygazdaságok alakítását szolgáló fokozatos koncentrációnak vagy bérletnek tisztán fiktív lehetőségére hivatkozott, s kevés figyelmet szentelt a mezőgazdasági koncentráció tényleges sajátosságának — annak a sajátosságnak, amelyre Kautsky rámutatott. Ez a latifundium, több uradalomnak egy kézben való összpontosulása. A statisztika rendszerint csak az egyes uradalmakat veszi fel, és semilyen adatokat sem közöl különböző uradalmaknak egyes nagybirtokosok kezében való összpontosulásáról. Kautsky Németországra és Ausztriára vonatkozólag szerfölött szemléltető példákat közöl erről a koncentrációról, amely a tőkés mezőgazdasági nagyüzem sajátos, fejlettebb formájához vezet, amikor ugyanis néhány nagy uradalom egyetlen központi szerv által irányított gazdasági egészben egyesül. Az ilyen óriási mezőgazdasági vállalat lehetővé teszi, hogy a mezőgazdaság legkülönbözőbb ágait egyesítsék, és a nagyüzem előnyeit a legnagyobb mértékben kihasználják.

Az olvasó láthatja, milyen távol áll Kautskytól, hogy elvontan és sablonosan értelmezze „Marx elméletét", amelyhez hű marad. Kautsky óvott ettől a sablonos értelmezéstől, és a szóbanforgó fejezetbe még külön pontot is illesztett be az ipari kisüzem pusztulásáról. Nagyon helyesen utal arra, hogy a nagyüzem győzelme az iparban sem olyan egyszerű, még ott sem olyan egyöntetűen megy végbe, mint ahogyan rendszerint gondolják azok, akik szerint Marx elmélete nem alkalmazható a mezőgazdaságra. Elegendő, ha a tőkés otthonmunkára utalunk, elegendő, ha emlékeztetünk arra a még Marxtól származó megjegyzésre, hogy rendkívül tarka képet mutatnak az átmeneti és vegyes formák, amelyek elhomályosítják a gyári rendszer győzelmét. Mennyivel bonyolultabb a helyzet a mezőgazdaság-

ban! A vagyon gyarapodása és a fényűzés növekedése például oda vezet, hogy a milliomosok óriási földbirtokokat vásárolnak, s ezeket szórakozásukra szolgáló erdőségekké alakítják át. Ausztriában, Salzburgban, a szarvasmarhaállomány 1869 óta csökken. Ennek oka az, hogy az Alpokat eladják a vadászatot kedvelő gazdagoknak. Igen találóan mondja Kautsky, hogy ha a mezőgazdasági statisztika adatait globálisan és kritika nélkül vizsgáljuk, könnyen felfedezhetjük, hogy a tőkés termelési módnak az a tendenciája, hogy a modern népeket vadásztörzsekké változtatja!

Végül, a tőkés mezőgazdaságnak határt szabó feltételek között Kautsky megemlíti azt a körülményt is, hogy a munkáshiány — a lakosságnak a falvakból való elvándorlása következtében — arra készteti a nagybirtokosokat, hogy igyekezzenek földhöz juttatni a munkásokat, igyekezzenek egy olyan kisparasztságot kialakítani, amely azután munkaerőt szolgáltat a földbirtokosoknak. A teljesen nincstelen mezőgazdasági munkások ritkaságszámba mennek, mivel a földművelésben a szó szoros értelmében vett mezőgazdaság egybekapcsolódik a háztartással. A mezőgazdasági bérmunkások egész csoportjai birtokolnak vagy használnak földet. Amikor a kisüzem túlságosan kiszorul, akkor a *nagygazdálkodók törekvése az*, hogy föld eladása vagy bérbeadása útján *megerősítsék vagy újjáteremtsék a kisüzemet*. „Újabban — mondja a Kautsky által idézett Sering — minden európai országban olyan mozgalom indult meg . . ., amely a mezőgazdasági munkásokat földhözjuttatás útján akarja helyhez kötni." A tőkés termelési mód keretei között tehát nem lehet azzal számolni, hogy a mezőgazdaságban teljesen kiszorul a kisüzem, mert maguk a tőkések és a földbirtokosok igyekeznek azt visszaállítani, mihelyt a parasztság tönkremenetele túlságosan nagy méreteket ölt. Marx már 1850-ben a „Neue Rheinische Zeitung"-ban* rámutatott a föld koncentrációjának és szétforgácsolódásának erre a körforgására a tőkés társadalomban[41].

Bulgakov úr úgy találja, hogy Kautskynak ezekben

* — „Új Rajnai Ujság". — *Szerk.*

az elgondolásaiban „van valami igazság, de még több benne a tévedés“. Bulgakov úr, mint minden más ítéletét, ezt is fölötte gyengén és homályosan indokolta meg. Bulgakov úr úgy találja, hogy Kautsky „megkonstruálta a proletár kisüzem elméletét“, s hogy ez az elmélet csak igen szűk területen érvényes. Mi más véleményen vagyunk. A kisföldművesek mezőgazdasági bérmunkája (vagy ami ugyanaz, a parcellás béres és napszámos típusa) *olyan jelenség, amely kisebb-nagyobb mértékben minden tőkés országra jellemző.* Nem mellőzheti ezt a jelenséget egyetlen író sem, aki a mezőgazdasági kapitalizmust kívánja ábrázolni, mert különben az igazság ellen vétene*. Hogy a proletár kisüzem például Németországban általános tény, azt Kautsky kimerítően bebizonyította könyvének VIII. fejezetében: „A paraszt proletarizálódása“. Bulgakov úrnak az a megállapítása, hogy a „munkáshiánnyal“ más írók is foglalkoztak, köztük Kablukov úr is, *homályban hagyja a legfontosabbat:* a Kablukov úr elmélete és Kautsky elmélete között mutatkozó óriási elvi különbséget. Kablukov úr a reá jellemző Kleinbürger-i** álláspont következtében a munkáshiányból kiindulva a nagyüzem tarthatatlanságára és a kisüzem életképességére „következtet“. Kautsky pontosan jellemzi a tényeket, és megmutatja, mi az igazi jelentőségük a modern osztálytársadalomban: osztályérdekük arra készteti a földbirtokosokat, hogy igyekezzenek földhöz juttatni a munkásokat. A parcellás mezőgazdasági bérmunkásokat osztályhelyzetük a kispolgárság és a proletariátus közé állítja, de közelebb az utóbbihoz. Vagyis: Kablukov úr a bonyolult folyamat egyik oldalát a nagyüzem tarthatatlanságáról szóló elmélet rangjára emeli, Kautsky ellenben elemzi a társadalmi és gazdasági viszonyoknak azokat a sajátos formáit, amelyeket a nagyüzem bizonyos fejlettségi fokán és bizonyos történelmi körülmények között a nagyüzem érdekei hoznak létre.

---

* — V. ö. *V. Iljin.* A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. II. fej. 12. pont. 120. old. (lásd *Lenin.* A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Szikra 1949. 169. old. — *Szerk.).* Becslés szerint Franciaországban a mezőgazdasági munkások körülbelül 75%-ának saját földje van. Ugyanott más példákat is találunk.

** — kispolgári. — *Szerk.*

V

Térjünk át Kautsky könyvének következő fejezetére, amelynek címét az imént idéztük. Kautsky itt először „a föld szétforgácsolódásának tendenciáját“, másodszor „a paraszti mellékkereset formáit“ tanulmányozza. Eszerint ebben a fejezetben a mezőgazdasági kapitalizmusnak azokat a rendkívül fontos tendenciáit körvonalazza, amelyek a tőkés országok óriási többségére jellemzőek. A föld szétforgácsolódása — mondja Kautsky — arra vezet, hogy a kisparasztok részéről, akik drágábban vásárolják a földet, mint a nagygazdálkodók, fokozott kereslet mutatkozik kis földparcellák iránt. Ezt az utóbbi tényt néhány író annak a nézetnek alátámasztására idézte, hogy a mezőgazdasági kisüzem fölényben van a nagyüzemmel szemben. Kautsky igen ügyesen válaszol erre a föld- és lakásárak összehasonlításával: tudvalevő, hogy a kis és olcsó lakások, térfogatuk egy egységére (1 m^3 stb.) átszámítva, *drágábbak*, mint a nagy és drága lakások. A kis földparcellák magasabb ára nem a mezőgazdasági kisüzem fölényével, hanem a paraszt rendkívül elnyomott helyzetével magyarázható. Hogy a törpegazdaságok mekkora tömegét hozta létre a kapitalizmus, az a következő számokból látható: Németországban (1895) 5½ millió mezőgazdasági üzemből 4¼ milliónak, azaz több mint háromnegyed részüknek, 5 hektárnál kisebb (58%-nak 2 hektárnál kisebb) a területük. Belgiumban 78%-nak (909 000-ből 709 500-nak) kevesebb mint 2 hektár a területe. Angliában (1895) 520 000-ből 118 000-nek kevesebb mint 2 hektár. Franciaországban (1892) 2,2 milliónak (5,7 millióból) kevesebb mint 1 hektár, 4 milliónak pedig kevesebb mint 5 hektár. Bulgakov úr Kautskynak azt az állítását, hogy ezek a törpegazdaságok rendkívül irracionálisak (jószág-, felszerelés-, pénz- és munkaerőhiány; ez utóbbit a mellékkeresetek vonják el), arra való utalással gondolja megdönteni, hogy a földet „igen gyakran“ (??) ásóval, „hihetetlen belterjességgel“, noha... „szerfölött irracionális munkaerőfelhasználással“ művelik meg. Magától értetődik, hogy ez az ellenvetés egyáltalán nem helytálló, s hogy azok az egyes példák, amikor a kisparaszt kiválóan műveli

meg a földet, éppoly kevéssé alkalmasak e gazdasági típus Kautsky által nyujtott általános jellemzésének megcáfolására, mint ahogyan a kisüzem nagyobb jövedelmezőségének fentebb idézett példája sem cáfolja a nagyüzem fölényéről szóló tételt. Hogy Kautskynak teljesen igaza van, amikor ezeket a gazdaságokat *általában** a proletárgazdaságok közé sorolja, az világosan látható abból az 1895-ös német összeírás által felfedett tényből, hogy a kisgazdaságok tömege nem lehet meg mellékkereset nélkül. A mezőgazdaságból élő összesen 4,7 millió önálló személyből 2,7 milliónak, azaz *56%-nak* mellékkeresete is van. 3,2 millió 2 hektárnál kevesebb földdel rendelkező gazda közül csak 0,4 milliónak, azaz *13%-nak*, nincsen mellékkeresete! Egész Németországban 5½ millió gazdaságból *1½ millió* mezőgazdasági és ipari bérmunkásoké(+ 704 000 kisiparosoké). És ezután Bulgakov úr azt meri állítani, hogy a proletár mezőgazdasági kisüzem elméletét Kautsky „konstruálta"!** A parasztság proletarizálódásának for-

* Hangsúlyozzuk, hogy „általában", mivel természetesen tagadhatatlan, hogy egyes esetekben ezek az elenyésző földterülettel rendelkező gazdaságok is sok termelvényt és nagy jövedelmet biztosíthatnak (szőlők, konyhakertészetek stb.). De vajjon mit mondanánk egy olyan közgazdászról, aki az arra való utalást, hogy az orosz parasztok mind nagyobb számban válnak lónélküli parasztokká, mondjuk, a moszkvakörnyéki konyhakertészek példájára való hivatkozással próbálná megcáfolni, akik olykor ló nélkül is racionális és jövedelmező földművelést folytathatnak?

** A 15. oldalon, jegyzetben, Bulgakov úr azt mondja, hogy Kautsky megismétli a gabonaárakról szóló könyv[42] szerzőinek hibáját, amikor azt állítja, hogy a falusi népesség óriási része nem érdekelt a gabonavámokban. Ezzel a véleménnyel sem érthetünk egyet. A gabonaárakról szóló könyv szerzői egész sereg hibát követtek el (amelyekre fentebb említett könyvemben többször is rámutattam), de amikor leszögezik azt a tényt, hogy a népesség nagy tömege nem érdekelt a magas gabonaárakban, nem követnek el semmiféle hibát. A hiba csak az, ha valaki a tömegnek ebből az érdekéből *közvetlenül* következtet az egész társadalmi fejlődés érdekére. Tugan-Baranovszkij úr és Sztruve úr helyesen mutatott rá arra, hogy a gabonaárak értékelésének *kritériuma* az kell hogy legyen, vajjon a ledolgozási rendszert többé-kevésbbé gyorsan kiszorítják-e a kapitalizmussal, előreviszik-e a társadalmi fejlődést. Ez ténykérdés, s én ezt a kérdést másképpen döntöm el, mint Sztruve. Nézetem szerint egyáltalán nincs bebizonyítva, hogy a kapitalizmus fejlődése

máit (a paraszti mellékfoglalkozások formáit) Kautsky a legnagyobb alapossággal tanulmányozta (174—193. old.). Sajnos, helyszűke miatt nem térhetünk ki részletesen ezeknek a formáknak a jellemzésére (mezőgazdasági bérmunka, háziipar — Hausindustrie —, „a tőkés kizsákmányolás leggyalázatosabb módszere"; gyári és bányamunka stb.). Csak azt jegyezzük meg, hogy az *idényiparokat* Kautsky éppen úgy értékeli, mint az orosz tudósok. Az idénymunkások, akik elmaradottabbak és igénytelenebbek a városi munkásoknál, sokszor káros hatással vannak ez utóbbiak életfeltételeire. „De ahonnan jöttek és ahová újra visszatérnek, ott ők a haladás úttörői ... Új igényeket, új eszméket vesznek át" (192. old.), beviszik az öntudatot, beoltják az öntudatot és az emberi méltóság érzését, a saját erejébe vetett hitet az istenhátamögötti vidékek parasztságába.

Befejezésül térjünk ki Bulgakov úrnak Kautsky ellen intézett utolsó, különösen heves támadására. Kautsky azt mondja, hogy Németországban 1882-től 1895-ig a legkisebb (kiterjedésüket tekintve a legkisebb) és a legnagyobb gazdaságok száma emelkedett a legjobban (úgy hogy a föld parcellázása a közbülső gazdaságok rovására történik).

---

a mezőgazdaságban az alacsony árak következtében meglassul. Ellenkezőleg, a mezőgazdasági gépgyártás különösen gyors növekedése és az a lökés, amelyet a mezőgazdaság specializálódása a gabonaárak leszállításával kapott, amellett szól, hogy az alacsony árak az orosz mezőgazdaságban *előmozdítják* a kapitalizmus fejlődését (v. ö. „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban". III. fej. 5. pont. 147. old., 2. jegyzet) (lásd *Lenin.* A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Szikra 1949. 203—204. old. — *Szerk.).* A gabonaárak csökkenése nagy átalakító hatással van a mezőgazdaság terén uralkodó összes többi viszonyra is.

Bulgakov úr azt mondja, hogy „a termesztés belterjesebbé tételének egyik fontos feltétele a gabonaárak felemelése" (ugyanígy nyilatkozik P. Sz. úr is, a „Nacsalo" említett füzetének „Belföldi szemle" rovatában, 299. old.). Ez az állítás nem pontos. Marx a „Tőke" III. kötetének VI. szakaszában[43] kimutatta, hogy a pótlólagos mezőgazdasági tőkebefektetések termelékenysége csökkenhet, *de növekedhet is*; a gabonaárak csökkenése esetén a földjáradék eshet, *de emelkedhet is.* Következésképpen a belterjesebbé válást — különböző történelmi időszakokban és különböző országokban — a legkülönbözőbb körülmények idézhetik elő, a gabonaárak szintjétől függetlenül.

Csakugyan, az 1 hektáron aluli gazdaságok száma 8,8%-kal, az 5—20 hektáros gazdaságoké — 7,8%-kal, az 1 000 hektáron felülieké pedig — 11%-kal növekedett (a közbeeső csoportok majdnem változatlanok maradtak, a mezőgazdasági üzemek száma pedig 5,3%-kal növekedett). Bulgakov úr mélységesen felháborodik azon, hogy a százalékarányt veszik alapul a legnagyobb gazdaságoknál, amelyek száma jelentéktelen (515, illetőleg 572 az említett években). Bulgakov úr felháborodása teljesen alaptalan. Elfelejti, hogy ez az elenyésző számú vállalat a legnagyobbak közé tartozik, hogy ezeknek *majdnem ugyanannyi a földjük*, mint a 2,3—2,5 millió törpegazdaságnak (1 hektárig). Ha azt mondom, hogy az 1 000 vagy ennél több munkást foglalkoztató legnagyobb gyárak száma az országban mondjuk 51-ről 57-re, vagyis 11%-kal emelkedett, míg a gyárak száma 5,3%-kal növekedett — hát nem arról tanuskodik-e ez, hogy a nagyüzemi termelés terjed, noha a legnagyobb gyárak *száma* a gyárak számához viszonyítva esetleg elenyésző? Hogy a földterület hányada szempontjából a legjobban az 5—20 hektáros parasztgazdaságok csoportja nőtt meg (Bulgakov úr, 18. old.), ezt Kautsky igen jól tudja, és ezt a tényt a következő fejezetben tárgyalja.

Kautsky a továbbiak során a különböző csoportok területének nagyságában 1882 és 1895 között bekövetkezett változásokra tér rá. Kitűnik, hogy a legnagyobb a növekedés (+ 563 477 *ha)* az 5—20 hektáros parasztgazdaságoknál, azután az 1 000 hektáron felüli legnagyobb üzemeknél (+ 94 014) — a 20—1 000 hektáros üzemek területe ellenben 86 809 hektárral *kisebbedett*. Az 1 hektárnál kisebb gazdaságok 32 683 hektárral, az 1—5 hektáros gazdaságok 45 604 hektárral növelték területüket.

És Kautsky levonja a következtetést: a 20—1 000 hektáros gazdaságok területe nem azért csökken (ezt a csökkenést bőségesen kiegyenlíti az 1 000 hektáros és ennél nagyobb gazdaságok területének növekedése), mert a nagyüzem hanyatlik, hanem mert belterjesebbé válik. Láttuk már, hogy ez a belterjes gazdálkodás Németországban egyre inkább tért hódít, s hogy ez gyakran a gazdaságok területének csökkentését teszi szükségessé. Hogy

a nagyüzem belterjesebb gazdálkodásra tér át, az a gőzgépek növekvő alkalmazásából, valamint a mezőgazdasági tisztviselők számának — mezőgazdasági tisztviselőket Németországban csak nagyüzemek alkalmaznak — óriási emelkedéséből látható. A jószágigazgatók (intézők), felügyelők, könyvelők stb. száma 1882-től 1895-ig 47 465-ről 76 978-ra, azaz 62%-kal növekedett; ezek között a tisztviselők között a nők százalékaránya 12%-ról 23,4%-ra emelkedett.

„Mindez világosan mutatja, hogy mennyivel belterjesebbé és mennyivel inkább tőkés jellegűvé vált a mezőgazdasági nagyüzem a nyolcvanas évek eleje óta. Hogy emellett miért nagyobbodott meg ennyire éppen a középparaszti üzemek területe, ennek magyarázatát a következő fejezetben találjuk meg" (174. old.).

Bulgakov úr úgy vélekedik, hogy ez a kép „kiáltó ellentétben van a valósággal", de érvei ezúttal sem igazolják a legkisebb mértékben sem ezt a határozott és merész ítéletet, s a legkisebb mértékben sem ingatják meg Kautsky következtetéseit. „Mindenekelőtt, a gazdaság belterjesebbé válásával, ha végbemenne is, még nem magyarázható a szántóterületnek mind viszonylagos, mind abszolút csökkenése, a 20—1 000 hektáros gazdaságcsoport százalékarányának csökkenése. A szántóföld kiterjedése a gazdaságok számának emelkedésével egyidejűleg növekedhetne; ez utóbbinak csak (sic!) valamelyest gyorsabban kellene növekednie, hogy minden egyes gazdaság területe kisebbedjen"*.

Ezt az elmélkedést, amelyből Bulgakov úr azt a következtetést vonja le, hogy „az üzem méreteinek kisebbedése a belterjesség fokozódása folytán — merő képzelgés" (sic!), szándékosan közöltük teljes egészében, mivel ez az elmélkedés szemléltetően mutatja a „statisztikai adatokkal" való visszaélésnek ugyanazt a hibáját, amelytől Kautsky oly meggyőzően óvott. Bulgakov úr a gazdaságok *területének* statisztikájával szemben nevetségesen szigorú

* Bulgakov úr még részletesebb adatokat közöl, de azok egyáltalán semmivel sem egészítik ki Kautsky adatait, mivel ugyancsak azt mutatják, hogy a nagybirtokosok egyik csoportjában a gazdaságok száma növekszik, a földterület pedig csökken.

követelményeket támaszt, s olyan jelentőséget tulajdonít ennek a statisztikának, amilyen annak sohasem lehet. Csakugyan, miért kellett volna a szántóterületnek „valamelyest" növekednie? Miért ne volna „szabad" belterjesebb gazdálkodás folytán (amely, mint láttuk, olykor arra vezet, hogy a központtól távoleső birtokrészeket eladják vagy bérbeadják a parasztoknak) bizonyos számú gazdaságnak magasabb csoportból alacsonyabb csoportba kerülnie? miért ne volna „szabad" ennek folytán csökkennie a 20—1 000 hektáros gazdaságok szántóterületének?* Az ipari statisztikában a legnagyobb gyárak *termelési értékének* csökkenése a nagyüzem hanyatlásáról tanuskodna. A nagybirtokok *területének* 1,2%-os kisebbedése azonban egyáltalán nem vonatkozik és *nem is vonatkozhat* az üzem méreteire, amely a gazdaság területének csökkenésével egyidejűleg nem ritkán nő. Tudjuk, Európában általános jelenség, hogy a gabonagazdaságokat kiszorítják az állattenyésztő gazdaságok, s ez különös erővel mutatkozik meg Angliában. Tudjuk, hogy ez az átmenet olykor a gazdaságok területének kisebbedését teszi szükségessé, de nem volna-e különös, ha a gazdaságok területének kisebbedéséből a nagyüzem hanyatlására következtetnénk? Többek közt ezért nem bizonyít az égvilágon semmit az az „ékesszóló táblázat", amelyet Bulgakov úr a 20. oldalon közöl, s amely a kis- és nagygazdaságok számának csökkenését és a mezei munkákhoz szükséges állatállománnyal rendelkező közepes gazdaságok (5—20 hektár) számának növekedését mutatja. Ez a gazdálkodási rendszerekben beállott változások következménye is lehetett.

Hogy a mezőgazdasági nagyüzem Németországban belterjesebbé és fokozottabb mértékben tőkés jellegűvé vált, az elsősorban a mezőgazdaságban alkalmazott *gőz*gépek számának növekedéséből látható: ez a szám 1879-től 1897-ig ötszörösére emelkedett. Bulgakov úr teljesen alaptalanul hivatkozik ellenvetésében arra, hogy *általában valamennyi*

* Ebben a csoportban 16 986 101 hektárról 16 802 115 hektárra, vagyis összesen ... 1,2%-kal csökkent! Nemde, mily meggyőzően tanuskodik ez a nagyüzemnek Bulgakov úr által észlelt „haláltusájáról"?

gép (és nem a gőzgépek) abszolút száma a kisgazdaságokban (20 hektárig) sokkal nagyobb, mint a nagygazdaságokban, valamint arra, hogy Amerikában külterjes gazdálkodásnál alkalmaznak gépeket. Most nem Amerikáról van szó, hanem Németországról, ahol nincsenek bonanzafarmok. Lássuk, hogy a gazdaságok hány százaléka rendelkezett Németországban (1895-ben) gőzekével és gőzcséplőgéppel:

Gazdaságok	Gőzekével	Gőzcséplőgéppel
	rendelkező gazdaságok százalékaránya	
2 *ha*-ig	0,00	1,08
2— 5 «	0,00	5,20
5— 20 «	0,01	10,95
20—100 «	0,10	16,60
100 *ha* és ezen felül	5,29	16,22

Ha pedig Németország mezőgazdaságában a gőzgépek száma megötszöröződött, vajjon ez nem azt bizonyítja-e, hogy a nagyüzem egyre belterjesebb gazdálkodást folytat? Csak nem szabad elfelejtenünk, mint Bulgakov úr a 21. oldalon ismét megteszi, hogy az üzem méreteinek növekedése a mezőgazdaságban nem mindig azonos a gazdaság területének növekedésével.

Másodszor, az a tény, hogy a nagyüzem fokozottabb mértékben tőkés jelleget öltött, a mezőgazdasági tisztviselők számának növekedéséből látható. Hasztalan nevezi Bulgakov Kautskynak ezt az érvét „furcsaságnak": „a tisztek száma nő, amikor a hadsereg létszáma csökken" — amikor a mezőgazdasági bérmunkások száma csökken. Ismét csak azt mondjuk: rira bien qui rira le dernier!* A mezőgazdasági munkások számának csökkenéséről Kautsky nemcsak hogy nem feledkezik meg, hanem szá-

* Csakugyan furcsa Bulgakov úrnak az a megjegyzése, hogy az alkalmazottak számának növekedése talán a mezőgazdasági ipar növekedéséről tanuskodik, *de semmiképpen sem* (!) a nagyüzem egyre belterjesebb gazdálkodásáról. Eddig azt hittük, hogy a belterjesség fokozódásának egyik legfontosabb formája a mezőgazdasági termékeket feldolgozó ipari üzemek szaporodása *(amit Kautsky a X. fejezetben részletesen leír és értékel).*

mos országra nézve részletesen ki is mutatja ezt. Csakhogy ez a tény itt egyáltalán semmit sem bizonyít, mert hiszen az egész mezőgazdasági népesség is csökken, míg a proletár kisföldművesek száma nő. Tegyük fel, hogy egy nagybirtokos gabonatermesztésről cukorrépatermesztésre és cukorgyártásra tért át (Németországban 1871/72-ben 2,2 millió, 1881/82-ben 6,3 millió, 1891/92-ben 9,5 millió, 1896/97-ben 13,7 millió tonna cukorrépát dolgoztak fel). Birtokának távoleső részeit még el is adhatná vagy bérbeadhatná a kisparasztoknak, különösen, ha a parasztok feleségére és gyermekeire szüksége van a cukorrépaültetvényeken. Tegyük fel, hogy gőzekét vezet be, amely kiszorítja a fogatos ekékkel szántó parasztokat (a szász cukorrépatermesztő gazdaságokban — „a belterjes gazdálkodás mintagazdaságaiban"* — a gőzekéket most már általánosan használják). A bérmunkások száma csökken. A magasabb beosztású tisztviselők (könyvelők, intézők, technikusok stb.) száma szükségszerűen emelkedik. Vajjon tagadni akarja-e Bulgakov úr, hogy ebben a nagyüzem belterjesebb gazdálkodása és tőkés jellegének fokozódása jut kifejezésre? Vajjon azt akarja-e állítani, hogy Németországban semmi ilyesmi nem megy végbe?

Befejezve Kautsky könyve e fejezetének, a parasztok proletarizálódásáról szóló VIII. fejezetnek az ismertetését, feltétlenül idéznünk kell a következő részt: „Ami minket itt érdekel — mondja Kautsky a fentebb ismertetett és Bulgakov úr által idézett rész után —, ez az a tény, hogy a falusi népesség proletarizálódása Németországban, éppen úgy mint másutt is, előrehalad, jóllehet a közepes uradalmak felparcellázásának tendenciája itt már nem érvényesül. A mezőgazdasági üzemek száma 1882-től 1895-ig 281 000-rel emelkedett. Legeslegnagyobb részük azonban az 1 hektárnál kisebb proletárüzemek számát gyarapítja. Ezek száma 206 000-rel növekedett.

Mint látjuk, a mezőgazdaság fejlődése egészen sajátszerű, gyökeresen eltér az ipari és kereskedelmi tőke fejlődésétől. Az előző fejezetben rámutattunk arra, hogy a mezőgazdaságban az üzemek centralizációjának tenden-

* Kärger, idézi Kautsky, 45. old.

ciája nem vezet a kisüzem teljes megszüntetésére, mert amikor ez a tendencia túlságosan érvényesül, ellentétes tendenciát vált ki, úgyhogy a centralizáció tendenciája és a parcellázás tendenciája váltakozik. Most látjuk, hogy a két tendencia párhuzamosan is érvényesülhet. Növekszik azoknak a mezőgazdasági kisüzemeknek a száma, amelyeknek a tulajdonosai az árupiacon proletárokként, a munkaerő eladóiként jelentkeznek... Ezeknek a kisgazdáknak, a munkaerő—áru eladóinak minden lényeges érdeke az árupiacon közös az ipari proletariátus érdekeivel, s földtulajdonuk révén sem kerülnek ellentétbe vele. A parcellás parasztot földje többé-kevésbbé megszabadítja ugyan az élelmiszerkereskedőtől, de nem szabadítja meg a tőkés vállalkozó — mindegy, hogy ipari vagy mezőgazdasági vállalkozó — kizsákmányolásától" (174. old.).

A következő cikkben Kautsky könyvének hátralevő részét fejtjük ki, és annak általános értékelését adjuk, ugyanakkor pedig megvizsgáljuk azokat az ellenvetéseket is, amelyeket Bulgakov úr egy további cikkében tesz.

MÁSODIK CIKK

I

Könyvének kilencedik fejezetében („Az árutermelő mezőgazdaság növekvő nehézségei") Kautsky áttér a tőkés mezőgazdaságot jellemző *ellentmondások* elemzésére. Azokból az ellenvetésekből, amelyeket Bulgakov úr e fejezet ellen tesz, s amelyeket alább fogunk megvizsgálni, kitűnik, hogy a kritikus nem fogta fel egészen helyesen ezeknek a „nehézségeknek" általános jelentőségét. Vannak olyan „nehézségek", amelyek „akadályozzák" ugyan a racionális mezőgazdaság teljes kifejlődését, ugyanakkor azonban *lökést adnak* a tőkés mezőgazdaság *fejlődésének*. Így például Kautsky a „nehézségek" között rámutat a falu elnéptelenedésére. Nem kétséges, hogy amikor a legjobb és legértelmesebb munkások elvándorolnak a faluból, ez „akadályozza" a racionális mezőgazdaság teljes kifejlődését, de ugyanolyan kétségtelen az is, hogy a falusi gazdálkodók a *technika fejlesztésével*, nevezetesen a gépek bevezetésével küzdenek ez ellen az akadály ellen.

Kautsky a következő „nehézségeket" vizsgálja meg: *a)* a földjáradék, *b)* az örökösödési jog, *c)* az örökösödési jog korlátozásai, a majorátusok (hitbizományok, Anerbenrecht)[44], *d)* a falu kizsákmányolása a város által, *e)* a falu elnéptelenedése.

A földjáradék az értéktöbbletnek az a része, amely a gazdaságba befektetett tőke átlagprofitjának levonása után megmarad. A földtulajdon monopóliuma lehetőséget ad a földtulajdonosnak arra, hogy ezt a fölösleget elsajátítsa, s emellett a föld ára (= a tőkésített földjáradék)

rögzíti a földjáradéknak már egyszer elért magasságát. Érthető, hogy a földjáradék „megnehezíti“ a mezőgazdaság teljes racionalizálását: a bérleti rendszer esetén gyengül a tökéletesítésekre stb. való ösztönzés, jelzálogrendszer esetén viszont a tőke nagyobb részét nem a termelésbe, hanem földvásárlásba kell befektetni. Bulgakov úr ellenvetésében rámutat arra, hogy először is, a jelzálogeladósodás növekedésében nincsen „semmi borzalmas“. Csak azt felejti el, hogy Kautsky nem „más értelemben“, hanem éppen ebben az értelemben már rámutatott arra, hogy a jelzálogadósságok növekedése a mezőgazdaság virágzása esetén is szükségszerű (lásd fentebb, első cikk, II.). Ezúttal azonban Kautsky nem azt fejtegeti, hogy „borzalmas“-e a jelzálogadósság növekedése vagy sem, hanem azt, hogy melyek azok a nehézségek, amelyek a kapitalizmust akadályozzák küldetésének teljes betöltésében. Másodszor, Bulgakov úr véleménye szerint, „aligha helyes a földjáradék növekedését csak akadálynak tekinteni ... A földjáradék növekedése, a földjáradék felemelésének lehetősége olyan önálló ösztönzés a mezőgazdaság számára, amely technikai és mindenféle egyéb haladásra“ (az eredetiben: folyamatra — nyilvánvalóan sajtóhiba) „sarkal“. A tőkés mezőgazdaság előrehaladásának ösztönzője a népesség növekedése, a konkurrencia növekedése, az ipar fejlődése, a földjáradék viszont sarc, amelyet a földtulajdon a társadalmi fejlődéstől, a technika fejlődésétől szed. Éppen ezért helytelen a földjáradék növekedését a fejlődés „*önálló* ösztönzőjének“ nyilvánítani. Elméletileg tőkés termelés teljesen lehetséges akkor is, amikor a föld nincsen magántulajdonban, amikor a föld nacionalizálva van (Kautsky, 207. old.); ez esetben abszolút földjáradék egyáltalán nem volna, a különbözeti földjáradék pedig az államnak jutna. Emellett a mezőgazdaság haladásának ösztönzője nem gyengülne, hanem ellenkezőleg, óriási mértékben erősödne.

„A legnagyobb tévedés — mondja Kautsky —, ha valaki azt mondja, hogy a mezőgazdaság érdeke a földáraknak a felhajtása (in die Höhe treiben) és mesterségesen magas színvonalon való tartása. Ez érdeke a mai (augenblicklichen) földbirtokosoknak, a jelzálogbankoknak és a birtokspekulánsoknak, nempedig a mezőgazdaságnak, s

legkevésbbé érdeke a mezőgazdaság jövőjének, a gazdák jövő nemzedékének" (199. old.). Márpedig a föld ára nem más, mint a tőkésített földjáradék.

Az árutermelő mezőgazdaság másik nehézsége abban rejlik, hogy feltétlenül megköveteli a földmagántulajdont, ez pedig arra vezet, hogy az öröklésnél a földet vagy szétforgácsolják (s a földnek ez a felparcellázása *helyenként* még technikai hanyatlásra is vezet), vagypedig jelzáloggal terhelik meg (amikor az örökös, akinek a föld jut, a társörököseknek pénztőkét fizet ki, amelyet a földjére felvett jelzálogkölcsönnel teremt elő). Bulgakov úr szemére hányja Kautskynak, hogy „fejtegetésében megfeledkezett" a föld mobilizálásának „előnyös oldaláról". Ez a szemrehányás kétségtelenül alaptalan, mivel Kautsky könyvének mind történeti részében (különösen az első rész III. fejezetében, amelyben azt tárgyalja, hogy mi a hűbéri mezőgazdaság, és mi az oka annak, hogy tőkés mezőgazdaság váltotta fel), mind pedig gyakorlati részében* világosan felfedte az olvasó előtt, hogy miért történelmi szükségszerűség a föld magántulajdona, a konkurrencia kiterjedése a mezőgazdaságra, s következésképpen a föld mobilizálása, s mi a pozitív oldala mindennek. Ami Bulgakov úr másik szemrehányását illeti, amikor ugyanis azt veti Kautsky szemére, hogy nem vizsgálja meg „a vidékenként különböző méretű népszaporodás" problémáját, ez a szemrehányás előttünk teljesen érthetetlen. Bulgakov úr talán azt várta, hogy Kautsky könyvében népesedéselméleti tanulmányokat fog találni?

Nem térünk ki a majorátusok kérdésére, melyben (a fentebb kifejtettek után) nincsen már semmi új, s áttérünk arra a problémára, hogy a város miképpen zsákmányolja ki a falut. Bulgakov úrnak az az állítása, hogy Kautsky „a hátrányos oldalakkal nem állítja szembe az előnyös oldalakat, és mindenekelőtt a városnak mint a mezőgazdaság piacának jelentőségét", szöges ellentétben van a valósággal.

---

* Kautsky határozottan állást foglalt a föld mobilizálásának minden középkori korlátozása ellen, a majorátusok (hitbizományok, Anerbenrechtek) ellen, a középkori paraszti földközösségek támogatása ellen (332. old.) stb.

Hogy milyen jelentősége van a városnak mint a mezőgazdaság piacának, erre Kautsky pontosan utal a „modern mezőgazdaságot" vizsgáló fejezetnek *mindjárt az első oldalán* (30. és köv. oldalak). Kautsky éppen a „városi iparnak" (292. old.) tulajdonítja a főszerepet a mezőgazdaság átalakításában, racionalizálásában stb.*

Ezért képtelenek vagyunk megérteni, mi lehetett az oka annak, hogy Bulgakov úr cikkében („Nacsalo", 3. sz. 32. old.) ugyanezeket a gondolatokat ismételte, de *mintegy Kautsky ellen!* Ez különösen szemléltető példája annak, hogy a szigorú kritikus milyen hamisan ismerteti az általa bírált könyvet. „Nem szabad elfelejteni — oktatja ki Bulgakov úr Kautskyt —, hogy az érték" (a városba áramló érték) „egy része visszatér a faluba." Mindenki azt fogja hinni, hogy Kautsky megfeledkezik erről az elemi igazságról. A valóságban azonban az a helyzet, hogy Kautsky megkülönbözteti az ellenérték nélkül és az ellenérték ellenében végbemenő értékáramlást (a faluból a városba való értékáramlást), mégpedig sokkal világosabban, mint ezt Bulgakov úr próbálja tenni. Kautsky először is megvizsgálja, hogyan „áramlanak az áruértékek ellenérték (Gegenleistung) nélkül a faluból a városba" (210. old.) (a városban felélt földjáradék, adók, a városi bankokban felvett kölcsönök kamatai), és teljes joggal azt látja ebben, hogy a város kizsákmányolja a falut. Ezután Kautsky felveti az ellenérték ellenében végbemenő értékáramlás kérdését, vagyis rátér a mezőgazdasági termékeknek iparcikkek ellenében való cseréjére. „Az értéktörvény szempontjából — mondja Kautsky — ez az áramlás ugyan nem jelenti a mezőgazdaság kizsákmányolását**, valójában azonban mégis, éppen úgy mint az imént említett

---

* V. ö. továbbá a 214. oldallal, ahol Kautsky arról beszél, hogy a városi tőkének milyen szerepe van a mezőgazdaság racionalizálásában.

** Vesse össze az olvasó Kautskynak a szövegben idézett világos kijelentésével Bulgakov úr következő „kritikai" megjegyzését: „Ha Kautsky általában kizsákmányolásnak tartja azt, hogy a közvetlen termelők a nem-mezőgazdasági lakosság számára gabonát adnak" stb. Nem hisszük, hogy egy kritikus, aki Kautsky könyvét csak valamelyest is figyelmesen elolvasta, leírhatta volna ezt a „ha" szócskát!

egyéb tényezők, arra vezet, hogy agronómiailag (stofflich) kizsákmányolják, hogy a földet tápláló anyagokban elszegényítik" (211. old.).

Ami a falunak a város által történő ilyen agronómiai kizsákmányolását illeti, Kautsky ebben a vonatkozásban is egyetért Marx és Engels elméletének egyik alapvető tételével, nevezetesen azzal a tétellel, hogy a város és a falu ellentéte megbontja a mezőgazdaság és az ipar szükséges összhangját és kölcsönös függését, s ezért a kapitalizmusnak egy fejlettebb formává való átalakulásával ennek az ellentétnek el kell tűnnie*. Bulgakov úr szerint Kautskynak az a véleménye, hogy a falut a város agronómiailag kizsákmányolja, „furcsa" és „Kautsky itt mindenesetre a merő képzelgés talajára lépett" (sic!!!). Minket csodálatba ejt, hogy Bulgakov úr közben nem vesz tudomást arról, hogy Kautsky nézetei, amelyeket ő bírált, azonosak Marx és Engels egyik alapvető eszméjével. Az olvasó joggal hiheti, hogy Bulgakov úr a város és a falu közötti ellentét megszüntetésének eszméjét tartja „merő képzelgésnek". Ha a kritikusnak valóban ez a véleménye, akkor határozottan szembefordulunk véleményével és a „képzelgés" (amely a valóságban nem képzelgés, hanem a kapitalizmus mélyenszántó kritikája) mellé állunk. Az a nézet, hogy a város és a falu közötti ellentét megszüntetésének eszméje képzelgés, egyáltalán nem új. Ez a polgári közgazdászok szokásos nézete. Ezt a nézetet egyes mélyebben gondolkodó írók is átvették. Dühring például úgy vélte, hogy a város és falu közötti ellentét a „dolog természeténél fogva elkerülhetetlen".

Továbbá, Bulgakov urat „meglepi" (!), hogy Kautsky az egyre gyakoribbá váló növényi és állati járványokra mint az árutermelő mezőgazdaság és a kapitalizmus egyik

* Magától értetődik, hogy semmi ellentmondás nincsen abban, ha valakinek egyrészt az a véleménye, hogy a város és a falu ellentétének a társult termelők társadalmában feltétlenül meg kell szűnnie, másrészt pedig elismeri, hogy a népességnek a mezőgazdaságból az iparba való elvonása *történelmileg* haladó szerepet tölt be. Más helyen már volt alkalmam erről beszélni („Tanulmányok", 81. old., 69. jegyzet) (lásd *Lenin* Művei. 2. köt. 1951. 228. old., jegyzet. — *Szerk.)*.

nehézségére mutat rá. „Mi köze ehhez a kapitalizmusnak..? — kérdezi Bulgakov úr. — Valamiféle magasabbrendű társadalmi szervezet talán feleslegessé tehetné az állatfajok nemesítését?“ Minket az lep meg, hogy Bulgakov úr nem volt képes megérteni Kautsky teljesen világos gondolatát. A természetes kiválasztás útján létrejött régi növény- és állatfajokat „nemesített“ fajok váltották fel, amelyek mesterséges kiválasztás útján jöttek létre. A növények és az állatok érzékenyebbek, igényesebbek lesznek; a járványok a modern közlekedési utak folytán meglepő gyorsasággal terjednek, a gazdálkodás pedig egyéni, szétforgácsolt, nemritkán kisüzemi (paraszti) marad és meg van fosztva a szükséges ismeretektől és eszközöktől. A városi kapitalizmus a mezőgazdasági technika fejlesztésére igyekszik a modern tudomány minden eszközét odaadni, de a termelők nyomorúságos társadalmi helyzetén mit sem változtat; a városi kultúrát nem viszi át rendszeresen és tervszerűen a faluba. Az állatfajták nemesítésének szükségességét semmiféle magasabbrendű társadalmi szervezet sem fogja megszüntetni (Kautsky persze még csak nem is gondolt arra, hogy ilyen képtelenséget mondjon), de a modern tőkés társadalmi szervezet annál inkább szenved a társadalmi ellenőrzés hiánya, valamint a parasztok és munkások lesüllyedése miatt, minél inkább fejlődik a technika, minél kényesebbek lesznek az állat- és növényfajták*.

Az árutermelő mezőgazdaság utolsó „nehézségét“ Kautsky abban látja, hogy a „falu elnéptelenedik“, hogy a város felszívja a legjobb munkaerőket, a legenergikusabbakat és legértelmesebbeket. Bulgakov úr úgy véli, hogy ez a tétel általános formájában „mindenképpen helytelen“, hogy „a városi lakosságnak a falusi lakosság rovására végbemenő jelenlegi növekedése egyáltalán nem a kapitalista mezőgazdaság fejlődésének törvényét juttatja kifejezésre“, hanem azt, hogy az ipari, exportáló országok mezőgazdasági lakossága tengerentúli országokba, gyarmatokra ván-

---

* Ezért könyvének gyakorlati részében Kautsky az állatállomány és az állatgondozás egészségügyi ellenőrzését javasolja (397. old.).

dorol ki. Azt hiszem, Bulgakov úr téved. A városi (általánosabban: ipari) lakosságnak a falusi népesség *rovására* végbemenő növekedése nemcsak pillanatnyi, hanem általános jelenség, amely *éppen* a kapitalizmus *törvényét* fejezi ki. Ennek a törvénynek elméleti alapja, amint arra másutt már rámutattam*, előszöris az, hogy a társadalmi munkamegosztás fokozódása az ipar egyre több és több ágát szakítja el a primitív mezőgazdaságtól**, másodszor pedig az, hogy az egy bizonyos földterület megműveléséhez szükséges változó tőke egészében véve csökken (v. ö. „Das Kapital". III. köt. 2. rész. 177. old.; orosz ford. 526. old.[45]. Idézve: „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban" 4. és 444. old.***). Fentebb már megjegyeztük, hogy egyes esetekben és egyes időszakokban növekszik az egy bizonyos földterület megműveléséhez szükséges változó tőke, ez azonban nem teszi kétségessé az általános törvény helyességét. Hogy a mezőgazdasági népesség viszonylagos csökkenése nem minden esetben válik abszolút csökkenéssé, s hogy ennek az abszolút csökkenésnek a mértéke a tőkés gyarmatok növekedésétől is függ, azt Kautskynak természetesen eszébe se jut kétségbe vonni. Könyvének megfelelő helyein Kautsky teljesen világosan utalt az Európát olcsó gabonával elárasztó tőkés gyarmatoknak erre a növekedé-

* „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban". I. fej. 2. pont és VIII. fej. 2. pont (lásd *Lenin*. A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Szikra 1949. — *Szerk.).*

** Bulgakov úr erre a körülményre utalva azt mondja, hogy „a mezőgazdasági népesség *viszonylagosan* (az ő kiemelése) a mezőgazdaság virágzása esetén is csökkenhet". Nemcsak hogy „csökkenhet", hanem *szükségszerűen csökkennie kell* a tőkés társadalomban . . . „A (mezőgazdasági népesség) viszonylagos csökkenése itt csak (sic!) a népi munka új ágainak gyarapodását jelenti" — vonja le Bulgakov úr a következtetést. Ez a „csak" igen furcsa. Az új iparágak azok, amelyek a mezőgazdaságtól „a legenergikusabb és legértelmesebb munkaerőket" elvonják. Ilymódon már ez az egyszerű megfontolás is elegendő ahhoz, hogy *teljesen helyesnek* ismerjük el Kautsky általános tételét: ennek az általános tételnek (a kapitalizmus elvonja a földműveléstől a legenergikusabb és legértelmesebb munkaerőket) helyességéhez teljesen elegendő a mezőgazdasági népesség *viszonylagos* csökkenése.

*** *Lenin*. A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Szikra 1949. 22. és 554. old. — *Szerk.*

sére. („A faluról való menekülés (Landflucht) folytán, amely az európai falvak elnéptelenedésére vezet, nemcsak a városokba, hanem a gyarmatokra is állandóan az erőteljes falusiak egyre újabb csoportjai jutnak el“ ... 242. old.) Az, hogy az ipar a mezőgazdaságtól elvonja a legerősebb, legenergikusabb, legértelmesebb munkásokat, általános jelenség nemcsak az ipari, hanem a mezőgazdasági országokban is, nemcsak Nyugat-Európában, hanem Amerikában meg Oroszországban is. A városok kultúrája és a falvak barbársága közötti ellentmondás, amely a kapitalizmus szüleménye, elkerülhetetlenül erre vezet. Bulgakov úr „nyilvánvalónak“ tartja azt a „nézetet“, „hogy a mezőgazdasági népesség csökkenése az egész népesség növekedése mellett nem képzelhető el nagy gabonabehozatal nélkül“. Véleményem szerint ez a nézet nemcsak hogy nem nyilvánvaló, hanem éppenséggel helytelen. A mezőgazdasági népesség csökkenése a népesség általános növekedése mellett (nőnek a városok) gabonabehozatal nélkül is teljesen elképzelhető (növekszik a mezőgazdasági munka termelékenysége, ami lehetővé teszi, hogy kevesebb munkás ugyanannyi vagy még több mezőgazdasági terméket termeljen). Elképzelhető az is, hogy a népesség általában növekszik, míg a mezőgazdasági népesség és a mezőgazdasági termelvények mennyisége csökken (vagy nem növekszik megfelelő arányban), — „elképzelhető“, mert a kapitalizmusban rosszabbodik a nép élelmezése.

Bulgakov állítása szerint az a tény, hogy Németországban a középparaszti gazdaságok csoportja 1882-től 1895-ig növekedett — ez a tény, amelyet Kautsky megállapította, és amelyre azzal kapcsolatban hivatkozott, hogy ezek a gazdaságok szenvednek legkevésbbé munkáshiánytól —, „megrendítheti“ Kautsky „egész konstrukcióját“. Vizsgáljuk meg közelebbről Kautsky állításait.

A mezőgazdasági statisztika adatai szerint 1882-től 1895-ig az 5—20 hektáros gazdaságok területe növekedett a legnagyobb mértékben. 1882-ben területük az összterület 28,8 százalékára, 1895-ben pedig — 29,9%-ára rúgott. A középparaszti gazdaságok területének ez a növekedése a nagy parasztgazdaságok területének kisebbedésével járt együtt (20—100 hektáros gazdaságok: 1882 — 31,1%;

1895 — 30,3%). „Ezek a számok — mondja Kautsky — megörvendeztetnek minden derék állampolgárt, aki a parasztságban látja a fennálló rend legszilárdabb támaszát. A mezőgazdaság tehát meg sem moccan, kiáltják lelkesen, erre tehát nem vonatkozik a marxi dogma." A középparaszti gazdaságok csoportjának növekedését úgy értelmezik, hogy ez a parasztság újabb virágzásának kezdete.

„Csakhogy ez a virágzás mocsárban gyökerezik" — válaszolja Kautsky ezeknek a derék polgároknak. „Nem a parasztság *jólétéből* fakad, hanem az egész mezőgazdaság *nyomasztó helyzetéből*" (230. old.). Kautsky valamivel előbb azt mondotta, hogy „minden technikai haladás ellenére *helyenként* (Kautsky kiemelése) már bekövetkezett — ez kétségtelen — a mezőgazdaság hanyatlása" (228. old.). Ez a hanyatlás vezet például a feudalizmus újjáéledéséhez — olyan kísérletekhez, hogy a munkásokat röghöz kössék és bizonyos szolgáltatásokra kötelezzék. Mi csodálnivaló van azon, ha ennek a „nyomasztó helyzetnek" a talaján újjáélednek az elmaradt gazdasági formák? Ha a parasztság, amely általában abban különbözik a nagyüzemi munkásoktól, hogy igényei kisebbek, hogy jobban tud éhezni és inaszakadtáig dolgozni, tovább tartja magát válság idején?* „A mezőgazdasági válság a mezőgazdaság

---

* „A kisföldművelők — mondja Kautsky más helyen — szívósabban tartanak ki reménytelen helyzetben. Hogy ez a kisüzem előnye volna, az teljes joggal kétségbevonható" (134. old.).

Mellesleg utalunk Koenig adataira, amelyek teljesen alátámasztják Kautsky nézetét; Koenig könyvében („Die Lage der englischen Landwirtschaft etc." Jena 1896, von Dr. F. Koenig) („Az angol mezőgazdaság helyzete stb." — *Szerk.)* részletesen leírja az angol mezőgazdaság helyzetét néhány legtipikusabb grófságban. *Számtalan* utalást találunk itt arra, hogy a kisföldműves a bérmunkásokhoz képest mértéktelenül sokat dolgozik és elégtelenül fogyaszt, ellenkező utalások viszont nem fordulnak elő. A kisgazdaságok jövedelmezőségüket — olvassuk többek közt — „óriási (ungeheuer) szorgalom és takarékosság útján" (88. old.) érik el; a kisgazdák épületei rosszabbak (107. old.); a kisbirtokosok (yeoman farmer) rosszabb helyzetben vannak, mint a bérlők (149. old.); „a kisbirtokosok igen nyomorúságos helyzetben vannak (Lincolnshire-ban); lakásuk rosszabb, mint a munkáslakások a nagybirtokokon; olykor pedig egészen rossz. Keményebben és hosszabb időn át dolgoznak, mint a közönséges munkások, de kevesebbet keresnek; rosszabbul

valamennyi árutermelő osztályára kiterjed; nem kerüli ki a középparasztokat sem" (231. old.).

Azt hinné az ember, hogy Kautskynak ezek a tételei oly világosak, hogy lehetetlen azokat meg nem érteni. Ennek ellenére a kritikus nyilvánvalóan nem értette meg ezeket a tételeket. Bulgakov úr nem közli, hogy a középparaszti gazdaságok e növekedését így vagy másképpen magyarázza-e, de Kautskynak tulajdonítja azt a nézetet, hogy „a tőkés termelési mód fejlődése a mezőgazdaság pusztulására vezet". És Bulgakov úr kikel magából: „Kautskynak az az állítása. hogy a mezőgazdaság tönkremegy, helytelen. önkényes, nincs bebizonyítva, ellentmond a valóság legalapvetőbb tényeinek" stb. stb.

Erre meg kell jegyeznünk, hogy Bulgakov úr *teljesen helytelenül tolmácsolja Kautsky gondolatait*. Kautsky egyáltalán nem állítja azt, hogy a kapitalizmus fejlődése a mezőgazdaság pusztulására vezet, hanem ennek éppen az ellenkezőjét állítja. Kautskynak a mezőgazdaság nyomasztó helyzetére (= válságára), a *helyenként* (nota bene*) be-

---

élnek és kevesebb húst esznek ... fiaik és leányaik bér nélkül dolgoznak és rosszul ruházkodnak" (157. old.). „A kisbirtokos parasztok rabszolgák módjára dolgoznak, nyáron gyakran hajnali 3 órától este 9 óráig" (a bostoni Chamber of Agriculture (Mezőgazdasági Kamara. — *Szerk.*) közlése, 158. old.). „Kétségtelen — mondja az egyik nagygazda —, hogy a kisember (der kleine Mann), akinek kis tőkéje van, és aki családtagjaival végeztet el minden munkát, a legkönnyebben csökkentheti a háztartási kiadásokat, míg a nagygazdának ugyanolyan jól kell táplálnia munkásait, akár jó a termés abban az évben, akár rossz" (218. old.). A kisbirtokos parasztok (Ayrshire-ban) „hihetetlenül" (ungeheuer) szorgalmasak; feleségeik és gyermekeik legalább annyit, sőt gyakran többet dolgoznak, mint a napszámosok; azt mondják, hogy ketten egy nap alatt annyit dolgoznak, mint három bérmunkás" (231. old.). „A kisbérlő élete, aki családjával kénytelen dolgozni — tiszta rabszolgaélet" (253. old.). „Általában véve ... úgy látszik, hogy a kisbirtokos parasztok könnyebben úszták meg a válságot, mint a nagygazdák, csakhogy ez nem jelenti azt, hogy a kisbirtokok jövedelmezőbbek. Az ok véleményünk szerint az, hogy a kisgazda (der kleine Mann) a munkában számíthat családja ingyenes segítségére ... Rendszerint a kisgazda egész családja gazdaságában dolgozik ... A gyermekek ... csak ellátást kapnak és csak ritkán bizonyos napszámot" (277—278. old.) stb. stb.

* — ezt jól jegyezzük meg. — *Szerk.*

következő technikai hanyatlásra vonatkozó szavaiból csak az következtethet arra, hogy Kautsky a mezőgazdaság „tönkremenéséről", „pusztulásáról" beszél, aki Kautsky művét rendkívül felületesen olvasta. A X. fejezetben, amely külön a tengerentúli konkurrencia kérdését (vagyis a mezőgazdasági válság fő okának kérdését) tárgyalja, Kautsky a következőket mondja: „Az eljövendő válságnak természetesen (natürlich) nem kell (braucht nicht) okvetlenül tönkretennie az általa érintett ipart. Ezt csak a legritkább esetben teszi. Rendszerint csak arra vezet, hogy a fennálló tulajdonviszonyokat a kapitalizmus szellemében átalakítja" (273–274. old.). Ez a megjegyzés, amelyet Kautsky a mezőgazdasági ipar válságával kapcsolatban tett, világosan megmutatja a válság jelentőségéről alkotott általános nézetét. Ugyanebben a fejezetben Kautsky ezt a nézetet az egész mezőgazdaságra vonatkozólag is megismétli: „Azért a fent kifejtettek alapján még korántsem szabad a mezőgazdaság pusztulásáról beszélni (Man braucht deswegen noch lange nicht von einem Untergang der Landwirtschaft zu sprechen). De a mezőgazdaság konzervatív jellege visszavonhatatlanul eltűnik ott, ahol a modern termelési mód egyszer szilárdan megvetette a lábát. A régihez való ragaszkodás (das Verharren beim Alten) biztos romlással fenyegeti a földművesgazdát; szakadatlanul követnie kell a technika fejlődését, szakadatlanul azon kell lennie, hogy üzemét hozzáidomítsa az új viszonyokhoz... A falu gazdasági élete, amely mindeddig oly egyhangúan, szorosan ugyanazon a vágányon haladt, most szintén a tőkés termelési módra jellemző szüntelen forradalmasodás állapotába jutott" (289. old.).

Bulgakov úr „nem érti", hogyan egyeztethetők össze a mezőgazdasági termelőerők fejlődésének tendenciái az árutermelő mezőgazdaságban felmerülő nehézségek fokozódásának tendenciáival. Mi van ezen érthetetlen?? A kapitalizmus a mezőgazdaságban és az iparban egyaránt hatalmas lökést ad a termelőerők fejlődésének, de éppen ez a fejlődés élezi ki egyre erősebben a kapitalizmus ellentmondásait, és állít új „nehézségeket" a kapitalizmus útjába. Kautsky Marxnak egyik alaptételét fejti ki, aki nyomatékosan hangsúlyozta a mezőgazdasági kapitalizmus haladó

történelmi szerepét (a mezőgazdaság racionalizálása, a föld elválasztása a földművesgazdától, a falusi népesség meg szabadítása az uralmi és szolgasági viszonyoktól stb.), ugyanakkor azonban ugyanolyan nyomatékosan mutatott rá a közvetlen termelők elnyomorodására és nyomasztó helyzetére, arra, hogy a kapitalizmus összeegyeztethetetlen a racionális mezőgazdaság követelményeivel. Igazán furcsa, hogy Bulgakov úr, aki elismeri, hogy „általános társadalmi és filozófiai világnézete azonos a Kautskyéval"*, nem veszi észre, hogy Kautsky itt Marx alapgondolatát fejti ki. A „Nacsalo" olvasói elkerülhetetlenül továbbra is értetlenül állnak az előtt, hogy milyen álláspontot is foglal el tulajdonképpen Bulgakov úr ezekkel az alapeszmékkel kapcsolatban, és hogy az általános világnézet azonossága mellett hogyan mondhatja: „De principiis non est disputandum"!!?** Bátorkodunk kétségbevonni Bulgakov úrnak ezt a kijelentését; Bulgakov és más marxisták vitáját éppen e „principiumok"*** közössége folytán tartjuk lehetségesnek. Amikor Bulgakov úr azt mondja, hogy a kapitalizmus racionalizálja a mezőgazdaságot, hogy a mezőgazdaságnak az ipar szolgáltatja a technikát stb., csak megismétli e „principiumok" egyikét. Teljesen alaptalanul mondja közben, hogy „éppen ellenkezőleg". Az olvasók azt gondolhatják, hogy Kautsky más véleményen van, holott Kautsky a leghatározottabban és félreérthetetlenül Marxnak éppen ezeket az alapeszméit fejti ki könyvében. „Az ipar volt az — mondja Kautsky —, amely az új, racionális mezőgazdaság technikai és tudományos feltételeit megteremtette, amely a mezőgazdaságot gépekkel és műtrágyával, a mikroszkóp és a vegyi laboratórium segítségével forradalmasította, és ezzel biztosította a tőkés nagyüzem technikai fölényét a paraszti kisüzemmel szemben" (292. old.). Kautsky tehát nem kerül ellentmondásba önmagával, mint Bulgakov úr: Bulgakov úr egyrészt elismeri, hogy a „kapitalizmus" (vagyis a bérmunkával folytatott terme-

---

* Ami a filozófiai világnézetet illeti, nem tudjuk, igazak-e Bulgakov úrnak ezek a szavai. Kautsky azt hiszem nem híve a kritikai filozófiának, mint Bulgakov úr.

** — „Elvekről nem lehet vitatkozni". — *Szerk.*

*** — „elvek". — *Szerk.*

lés, vagyis nem a paraszti, hanem a nagyüzemi termelés?) „racionalizálja a mezőgazdaságot“, másrészt azonban „ennek a technikai haladásnak hordozója itt egyáltalán nem a nagyüzem“!

II

Kautsky könyvének tizedik fejezete a tengerentúli konkurrenciának és a mezőgazdaság iparosításának kérdését tárgyalja. Bulgakov úr rendkívül lekicsinylőleg nyilatkozik erről a fejezetről: „Semmi különösebb új vagy eredeti, többé-kevésbbé ismert alapvető tények“ stb., s közben homályban hagyja a fő kérdést, azt, hogy hogyan fogja fel a mezőgazdasági válságot, e válság lényegét és jelentőségét. Márpedig ennek a kérdésnek óriási elméleti jelentősége van.

A mezőgazdasági fejlődésnek abból az általános felfogásából, amely Marxtól származik, és amelyet Kautsky fejtett ki részletesen, szükségszerűen következik a mezőgazdasági válság felfogása is. A mezőgazdasági válság lényegét Kautsky abban látja, hogy Európa mezőgazdaságának, az igen olcsó gabonát termelő országok konkurrenciája következtében, nincs már módja arra, hogy a fogyasztók tömegeire hárítsa át azokat a terheket, amelyeket a föld magántulajdona és a tőkés árutermelés a mezőgazdaságra hárít. Ettől fogva Európa mezőgazdaságának „*magának kell viselnie ezeket* (a terheket), *és ebben rejlik a mai mezőgazdasági válság*“ (239. old., Kautsky kiemelése). Ezek között a terhek között a legfőbb a földjáradék. Ezt Európában a megelőző történeti fejlődés óriási magasságba hajtotta fel (mind a különbözeti, mind pedig az *abszolút* földjáradékot) és a földárakban rögzítette*. Ezzel szemben azt látjuk, hogy a gyarmatokon (Amerikában, Argentinában stb.), amennyiben gyarmatok maradnak, *szabad* földek vannak, amelyeket új telepesek teljesen

* A földjáradék e felhajtásával és rögzítésével kapcsolatban lásd *Parvus* találó megjegyzéseit „A világpiac és a mezőgazdasági válság“ c. munkájában. Parvus a válság általános elveit és általában az agrárkérdést illetőleg egyetért Kautskyval.

ingyen vagy csekély áron birtokba vesznek, mégpedig olyan földek, amelyeknek szűzi termőereje a minimumra szállítja le a termelési költségeket. Egészen természetes, hogy a tőkés mezőgazdaság Európában eddig (magas gabonaárak formájában) a fogyasztókra hárította át a mértéktelenül felhajtott földjáradékot, most viszont ennek a földjáradéknak a terhe magukra a földművesgazdákra és a földbirtokosokra nehezedik és tönkreteszi őket*. Ilymódon a mezőgazdasági válság aláásta és továbbra is alá fogja ásni a tőkés földtulajdon és a tőkés mezőgazdaság korábbi jólétét. A tőkés földtulajdon eddig mind nagyobb és nagyobb sarcot szedett a társadalmi fejlődéstől, s ennek a sarcnak a nagyságát a föld árában rögzítette. Most erről a sarcról le kell mondania**. A tőkés mezőgazdaság most ugyanolyan bizonytalan állapotba kerül, mint amilyenben általában a tőkés ipar van, és kénytelen alkalmazkodni a piac új feltételeihez. Az agrárválság, mint minden más válság, tömegesen tönkreteszi a gazdákat, gyökerestül felforgatja a hagyományos tulajdonviszonyokat, *helyenként* technikai hanyatlásra, a középkori viszonyok és gazdasági formák feléledésére vezet, de egészében véve *meggyorsítja* a társadalmi fejlődést, kiszorítja a patriarchális tespedést utolsó mentsváraiból, kikényszeríti a mezőgazdaság további specializálódását (amely a tőkés társadalomban a mezőgazdaság haladásának egyik alapvető tényezője), a gépek fokozott alkalmazását stb. Nagyjában — amint ezt

---

* *Parvus,* id. mű, 141. old. Idézve a „Nacsalo" 3. számának 117. oldalán, Parvus könyvének recenziójában (lásd ebben a kötetben 60. old. — *Szerk.).* Hozzáfűzzük, hogy az árutermelő mezőgazdaság egyéb „nehézségei", amelyek Európát terhelik, szintén hasonlíthatatlanul kisebb mértékben terhelik a gyarmatokat.

** Az abszolút földjáradék a monopólium következménye. „Az abszolút földjáradék emelkedésének szerencsére korlátai vannak ... Európában egészen a legutóbbi időkig, akárcsak a különbözeti földjáradék, kétségtelenül állandóan emelkedett. De a tengerentúli konkurrencia nagymértékben aláásta ezt a monopóliumot. Egyáltalán nem indokolt az a feltevés, hogy Európában, Anglia néhány vidékének kivételével, a különbözeti földjáradék a tengerentúli konkurrenciától szenvedett volna ... Az abszolút földjáradék azonban csökkent és ez mindenekelőtt a dolgozó osztályoknak vált hasznára (zu gute gekommen)" (80. old., v. ö. 328. old.).

Kautsky több ország adatai alapján könyvének IV. fejezetében kimutatta — az 1880—1890-es években, *még* Nyugat-Európában is nem a mezőgazdaság tespedését látjuk, hanem a technikai haladást. Azért mondjuk, hogy *még* Nyugat-Európában is, mert például Amerikában ez a haladás még nyilvánvalóbb.

Egyszóval nincs okunk arra, hogy a mezőgazdasági válságban olyan jelenséget lássunk, amely feltartóztatja a kapitalizmust és a tőkés fejlődést.

VÁLASZ P. NYEZSDANOV ÚRNAK

P. Nyezsdanov úr a „Zsizny" 4. számában bírálja az én cikkemet és más szerzők cikkeit, amelyek a piacelmélettel foglalkoznak. P. Nyezsdanov úrnak csak egyetlen állítására szándékszom válaszolni, mégpedig arra, hogy a „Naucsnoje Obozrenyije" idei 1. számában megjelent cikkemmel „elsekélyesítettem a harmadik személyek elmélete ellen vívott harcomat". Ami a többi kérdést illeti, amelyeket P. Nyezsdanov úr a piacelmélettel és különösen P. B. Sztruve nézeteivel kapcsolatban felvetett, csak utalok arra a cikkemre, amelyben Sztruvének válaszoltam („Mégegyszer a realizálás elméletének kérdéséhez"; a cikknek a „Naucsnoje Obozrenyijé"-ben való megjelenése a szerzőtől független okok folytán húzódott el).

P. Nyezsdanov úr azt állítja, hogy „a kapitalista termelésben nincsen semmiféle ellentmondás a termelés és a fogyasztás között". Ezen az alapon arra a következtetésre jut, hogy „Marx komoly belső ellentmondásba keveredett", amikor ezt az ellentmondást leszögezte, és hogy én megismételtem Marx hibáját.

Nézetem szerint P. Nyezsdanov úr véleménye teljesen téves (vagy félreértésen alapszik), s a magam részéről nem látok semmiféle ellentmondást Marx nézeteiben.

P. Nyezsdanov úrnak az az állítása, hogy a kapitalizmusban nincsen semmiféle ellentmondás a termelés és a fogyasztás között, rendkívül furcsa, s egyetlen magyarázata az, hogy teljesen *különleges értelmet* tulajdonított az „ellentmondás" fogalmának. P. Nyezsdanov úr ugyanis úgy véli, hogy „ha ténylegesen van ellentmondás a termelés és a fogyasztás között, ennek az ellentmondásnak rendszere-

sen termékfelesleget kell adnia" (301. old.; valamint a zárókövetkeztetésekben, 316. old.). Ez teljesen önkényes és szerintem teljesen helytelen magyarázat. P. Nyezsdanov úrnak, amikor bírálta azt a megállapításomat, hogy a tőkés társadalomban ellentmondás van a termelés és a fogyasztás között, meg kellett volna magyaráznia (legalábbis az én véleményem szerint) az olvasónak, hogy miképpen értem én ezt az ellentmondást, s nem lett volna szabad az ellentmondás lényegéről és jelentőségéről vallott saját nézetének kifejtésére szorítkoznia. A kérdésnek (amely P. Nyezsdanov urat arra késztette, hogy vitába szálljon velem) éppen az a lényege, hogy a szóbanforgó ellentmondást teljesen másként értelmezem, mint P. Nyezsdanov úr értelmezni akarja. Sehol nem mondottam, hogy ennek az ellentmondásnak *rendszeresen** termékfelesleget kell adnia; ezt nem is gondolom, és Marx szavai alapján nem is lehet erre a nézetre jutni. A termelés és a fogyasztás közötti ellentmondás, amely jellemző a kapitalizmusra, abban rejlik, hogy a termelés rendkívül gyors ütemben növekszik, hogy a konkurrencia talaján létrejön a termelés korlátlan kibővítésének tendenciája, a fogyasztás (az egyéni fogyasztás) ellenben, ha növekszik is, rendkívül kis mértékben növekszik; a néptömegek proletár helyzete nem teszi lehetővé, hogy az egyéni fogyasztás gyorsan növekedjék. Azt hiszem, mindenki, aki figyelmesen elolvassa „Tanulmányaim" (a sismondistákról szóló cikk, amelyet P. Nyezsdanov úr idézett) 20. és 30. oldalát és a „Naucsnoje Obozrenyije" (1899. évf. 1. sz.) 40. oldalát**, meggyőződik arról, hogy kezdettől fogva *csakis így értelmeztem* azt az ellentmondást, amely a kapitalizmusban a termelés és a fogyasztás között fennáll. De hiszen nem is lehet ennek az ellentmondásnak más értelmet tulajdonítani, ha következetesen megmaradunk Marx elmélete mellett.

* Hangsúlyozom, hogy *rendszeresen*, mert rendszertelen termékfelesleg-termelés (válságok) a tőkés társadalomban a különböző iparágak közötti arányosság megbomlása következtében elkerülhetetlen. A fogyasztás bizonyos szintje pedig az arányosság egyik eleme.

** Lásd *Lenin* Művei. 2. köt. 1951. 149, 161—162. old., és ebben a kötetben 51—53. old. — *Szerk.*

A termelés és a fogyasztás közötti ellentmondás, amely a kapitalizmusra jellemző, nem jelent egyebet, mint azt, hogy növekszik a nemzeti gazdagság, és ugyanakkor fokozódik a nép nyomora, hogy növekednek a társadalom termelőerői, anélkül hogy ennek megfelelően növekedne a nép fogyasztása, anélkül hogy ezeket a termelőerőket a dolgozó tömegek javára hasznosítanák. Ebben az értelemben a szóbanforgó ellentmondás teljesen kétségtelen, az emberek millióinak mindennapi tapasztalatai által igazolt tény, és éppen ennek a ténynek a megfigyelése vezeti rá a dolgozó embereket azokra a nézetekre, amelyek Marx elméletében hiánytalanul és tudományos formában kifejezésre jutottak. Ez az ellentmondás korántsem vezet okvetlenül rendszeres termékfelesleg-termelésre (ahogy Nyezsdanov úr véli). Igen jól el tudjuk képzelni (ha tisztán elméletileg értekezünk az eszményi kapitalista társadalomról) azt, hogy a kapitalista társadalomban az összterméket minden termékfelesleg nélkül realizálják, *de nem tudjuk elképzelni a kapitalizmust* a termelés és a fogyasztás közötti aránytalanság nélkül. Ez az aránytalanság (mint Marx sémáiban világosan kimutatta) abban fejeződik ki, hogy a termelési eszközök termelése túlszárnyalhatja és túl is kell hogy szárnyalja a fogyasztási cikkek termelését.

Nyezsdanov úr tehát teljesen helytelenül jutott arra a következtetésre, hogy a termelés és a fogyasztás között fennálló ellentmondásnak rendszeresen termékfelesleget kell előidéznie, s ebből a hibájából kiindulva aztán alaptalanul következetlenséggel vádolta Marxot. Ellenkezőleg, Marx teljesen következetes, amikor leszögezi:

1) hogy a termék realizálása a kapitalista társadalomban *lehetséges* (feltéve persze, hogy a különböző iparágak között megvan az arányosság); hogy hiba volna ennek a realizálásnak a megmagyarázására bevonni a külkereskedelmet vagy „harmadik személyeket“;

2) hogy a kispolgári közgazdászok (à la* Proudhon) elméletei, amelyek szerint az *értéktöbblet* realizálása lehetetlen, általában magának a realizálási folyamatnak teljes meg nem értésén alapszik;

---

* — mint. — *Szerk.*

3) hogy még teljesen arányos, eszményien simán végbemenő realizálás esetén sem tudjuk elképzelni a kapitalizmust olyanformán, hogy abban a termelés és a fogyasztás között ne legyen ellentmondás, hogy a termelés óriási növekedése ne járjon együtt a nép fogyasztásának rendkívül kisméretű növekedésével (sőt esetleg egyhelyben topogásával vagy csökkenésével). A realizálás főleg a termelési eszközök vonalán, és nem annyira a fogyasztási cikkek vonalán megy végbe — ez Marx sémáiból világosan kitűnik; ebből pedig elkerülhetetlenül az következik, hogy „mennél jobban fejlődik... a termelőerő, annál inkább ellentmondásba kerül a fogyasztási viszonyok szűk alapjával" (Marx)[46]. A „Tőkének" mindazokból a részeiből, amelyek a termelés és a fogyasztás közötti ellentmondás kérdésével foglalkoznak*, világosan kitűnik, hogy Marx *csakis így értelmezte* a termelés és a fogyasztás közötti ellentmondást.

Mellesleg, P. Nyezsdanov úr véleménye szerint, Tugan-Baranovszkij úr szintén tagadja, hogy a kapitalista társadalomban ellentmondás van a termelés és a fogyasztás között. Nem tudom, igaz-e ez. Tugan-Baranovszkij úr könyvében maga idézi azt a sémát, amely mutatja, hogy a termelés növekedhet a fogyasztás csökkenése mellett (s ez valóban lehetséges, és a kapitalizmusban elő is fordul). Vajjon tagadhatjuk-e, hogy itt ellentmondást látunk a termelés és a fogyasztás között, bár termékfelesleg itt nincsen?

Amikor P. Nyezsdanov úr következetlenséggel vádolja Marxot (és e sorok íróját), azt is szem elől téveszti, hogy álláspontjának indokolására tisztáznia kellett volna, hogyan is kell értelmezni azt, hogy a termelési eszközök termelése „független" a fogyasztási cikkek termelésétől. Marx szerint ez a „függetlenség" arra korlátozódik, hogy a termelési eszközökből álló termék bizonyos (és egyre nagyobb)

* Ezeket a részeket idéztem a „Naucsnoje Obozrenyije", 1899. évf. 1. számában megjelent cikkemben (lásd ebben a kötetben 50. és a köv. old. — *Szerk.*), majd újra idéztem őket „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban" 1. fejezetében, 18—19. old. (lásd *Lenin.* A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Szikra 1949. 38—39. old. — *Szerk.*).

része az adott osztályon belül történő cserék útján realizálódik, vagyis azáltal, hogy termelési eszközöket termelési eszközökre cserélnek (vagy hogy a termelt terméket in natura* felhasználják az új termelésben); *végső soron* azonban a termelési eszközök termelése okvetlenül kapcsolatban van a fogyasztási cikkek termelésével, hiszen a termelési eszközöket nem maguknak a termelési eszközöknek a kedvéért termelik, hanem csak azért, mert a fogyasztási cikkeket termelő iparágakban egyre több termelési eszközre van szükség**. Tehát a kispolgári közgazdászok nézetei és Marx nézetei között nem az a különbség, hogy a kispolgári közgazdászok minden körülmények között elismerték a termelés és a fogyasztás kapcsolatát a kapitalista társadalomban, Marx viszont minden körülmények között tagadta ezt a kapcsolatot (ez képtelenség volna). A különbség az, hogy a kispolgári közgazdászok a termelésnek és a fogyasztásnak ezt a kapcsolatát *közvetlen* kapcsolatnak tartották, s úgy vélték, hogy *a termelés a fogyasztáshoz igazodik*. Marx viszont rámutatott arra, hogy ez a kapcsolat *csak közvetett* kapcsolat, hogy *csak végső soron* mutatkozik meg, mert a kapitalista társadalomban *a fogyasztás igazodik a termeléshez*. De ha ez a kapcsolat közvetett is, mégiscsak megvan; a fogyasztásnak végső soron a termeléshez kell igazodnia, és ha a termelőerők a termelés korlátlan növekedése felé törnek, a fogyasztást pedig a néptömegek proletár helyzete leszűkíti, akkor az ellentmondás itt kétségtelen. Ez az ellentmondás nem jelenti azt, hogy a kapitalizmus lehetetlen***, de jelenti azt, hogy okvetlenül egy fejlettebb formává kell átalakulnia: minél erősebb ez az ellentmondás,

* — természetben. — *Szerk.*

** „Das Kapital". III. köt. 1. rész. 289. old.[47]. Idéztem a „Naucsnoje Obozrenyije", 40. old. (lásd ebben a kötetben 52. old. — *Szerk.)* és „A kapitalizmus fejlődése", 17. old. (lásd *Lenin.* A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Szikra 1949. 36—37. old. — *Szerk.).*

*** „Tanulmányok", 20. old. (lásd *Lenin* Művei. 2. köt. 1951. 149. old. — *Szerk.)*; „Naucsnoje Obozrenyije", 1. sz. 41. old. (lásd ebben a kötetben 53. old. — *Szerk.)*; „A kapitalizmus fejlődése", 19—20. old. (lásd *Lenin.* A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Szikra 1949. 40. old. — *Szerk.).* Ha ez az ellentmondás „rendszeres termékfeleslegre" vezetne, ez éppen a kapitalizmus lehetetlenségét jelentené.

annál erősebben fejlődnek ki ennek az átalakulásnak mind objektiv feltételei, mind pedig szubjektív feltételei, vagyis az ellentmondás felismerése a dolgozók által.

Most felmerül a kérdés, milyen álláspontot foglalhatna el Nyezsdanov úr abban a kérdésben, hogy a termelési eszközök „függetlenek"-e a fogyasztási cikkektől? Két lehetőség van: vagy teljesen tagadja, hogy bármilyen kapcsolat van közöttük, és azt állítja, hogy a termelési eszközök akkor is realizálhatók, ha *semmiféle kapcsolatban sincsenek* a fogyasztási cikkekkel, még „végső soron" sem, — ami mindenképpen képtelenség, vagy pedig Marx nyomán elismeri, hogy a termelési eszközök végső soron kapcsolatban vannak a fogyasztási cikkekkel, s akkor el kell ismernie, hogy helyesen értelmeztem Marx elméletét.

Íme egy példa, hogy befejezésül konkrét adatokkal szemléltessem az elvont fejtegetést. Tudjuk, hogy minden kapitalista társadalomban a gépek alkalmazását gátolja a gyakran túlságosan alacsony munkabér (= a néptömegek fogyasztásának alacsony színvonala). Sőt, még az is előfordul, hogy a vállalkozó által beszerzett gépek állnak, mert a munkáskezek ára olyan mélyre esik, hogy a munkáltatónak előnyösebb a kézi munka!* Ebben az esetben a napnál is világosabb, hogy ellentmondás van a fogyasztás és a termelés között, hogy ellentmondás, amikor egyrészt a kapitalizmus igyekszik korlátlanul kifejleszteni a termelőerőket, másrészt meg a nép proletár helyzete, nyomora és munkanélkülisége határt szab ennek a törekvésnek. De ugyanilyen világos az is, hogy ebből az ellentmondásból az egyetlen helyes következtetés az, hogy már a termelőerők fejlődése is szükségképpen feltartóztathatatlan erővel arra vezet, hogy a kapitalizmust a társult termelők gazdasága váltja fel. Ezzel szemben teljesen hibásan járnánk el, ha ebből az ellentmondásból azt a következtetést vonnánk le,

* Erre az utóbbi jelenségre idéztem egy példát az orosz kapitalista mezőgazdaság területéről „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban" című könyvem 165. oldalán (lásd *Lenin.* A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Szikra 1949. 226—227. old. — *Szerk.).* S ezek nem elvétett esetek, hanem a kapitalizmus alapvető sajátosságainak szokásos és *elkerülhetetlen* következményei.

hogy a kapitalizmusnak *rendszeresen* termékfeleslegre kell vezetnie, vagyis hogy a kapitalizmus egyáltalában nem realizálhatja a terméket, tehát semmiféle haladó történelmi szerepe nem lehet stb.

A megírás ideje: 1899 május.
Megjelent: „Zsizny" 1899 december.
Aláírás: V l a g y i m í r I l j i n.

AZ OROSZORSZÁGI SZOCIÁLDEMOKRATÁK TILTAKOZÁSA[48]

A megírás ideje:
1899 augusztus vége—szeptember eleje.

Először 1899 decemberében jelent meg külföldön, mint a „Rabocseje Gyelo" c. folyóirat 4—5. számából készült különnyomat.

РОССІЙСКАЯ СОЦІАЛЬДЕМОКРАТИЧЕСКАЯ РАБОЧАЯ ПАРТІЯ.

Пролетаріи всѣхъ странъ, соединяйтесь!

Оттискъ изъ № 4-5 „Рабочаго Дѣла“.

ПРОТЕСТЪ

РОССІЙСКИХЪ СОЦІАЛЬДЕМОКРАТОВЪ

СЪ ПОСЛѢСЛОВІЕМЪ ОТЪ РЕДАКЦІИ „РАБОЧАГО ДѢЛА“

Собраніе соціальдемократовъ одной мѣстности (Россіи), въ числѣ семнадцати человѣкъ, приняло ЕДИНОГЛАСНО слѣдующую резолюцію и постановило опубликовать ее и передать на обсужденіе всѣмъ товарищамъ.

Въ послѣднее время среди русскихъ соціальдемократовъ замѣчаются отступленія отъ тѣхъ основныхъ принциповъ русской соціальдемократіи, которые были провозглашены какъ основателями и передовыми борцами—членами Групы „Освобожденія Труда“,— такъ и соціальдемократическими изданіями русскихъ рабочихъ организацій 90-хъ годовъ. Ниже приводимое „credo“, долженствующее выражать основные взгляды нѣкоторыхъ („молодыхъ“) русскихъ соціальдемократовъ, представляетъ изъ себя попытку систематическаго и опредѣленнаго изложенія „новыхъ воззрѣній“. — Вотъ это „credo“ въ полномъ видѣ.

„Существованіе цехового и мануфактурнаго періода на Западѣ наложило рѣзкій слѣдъ на всю послѣдующую исторію, въ особенности на исторію соціальдемократіи. Необходимость для буржуазіи завоевать свободныя формы, стремленіе освободиться отъ сковывающихъ производство цеховыхъ регламентацій, сдѣлали ее, буржуазію, революціоннымъ элементомъ; она повсюду на Западѣ начинаетъ съ liberté, fraternité, égalité (свобода, братство и равенство).

„Az oroszországi szociáldemokraták tiltakozása“. A „Rabocseje Gyelo“ 4—5. számából készült különnyomat első oldala. — 1899

EGY HELYSÉGBEN (OROSZORSZÁGBAN) A SZOCIÁLDEMOKRATÁK, SZÁMSZERINT TIZENHETEN, GYŰLÉST TARTOTTAK, S EZEN EGYHANGÚLAG ELFOGADTÁK AZ ALÁBBI HATÁROZATI JAVASLATOT, ÉS ÚGY DÖNTÖTTEK, HOGY AZT NYILVÁNOSSÁGRA HOZZÁK ÉS MEGVITATÁS CÉLJÁBÓL VALAMENNYI ELVTÁRS ELÉ TERJESZTIK

Az utóbbi időben az orosz szociáldemokraták körében eltérések észlelhetők az orosz szociáldemokráciának azoktól az alapelveitől, amelyeket mind az alapítók és élharcosok — a „Munka Felszabadítása" csoport tagjai —, mind a kilencvenes évek orosz munkásszervezeteinek szociáldemokrata kiadványai hirdettek. Az alább közölt „credo"*, amely néhány („fiatal") orosz szociáldemokrata alapvető nézeteit hivatott kifejezni, kísérlet az „új nézetek" rendszeres és pontos kifejtésére. — Itt közöljük ezt a „credó"-t teljes egészében.

„A céh- és manufaktúra-korszak Nyugaton mély nyomokat hagyott az egész későbbi történelmen és kivált a szociáldemokrácia történetén. A burzsoázia forradalmi elemmé lett azáltal, hogy szükségszerűen szabad formákat kellett kiharcolnia, hogy igyekezett megszabadulni a termelést gúzsba kötő céhszabályzatoktól. A burzsoázia Nyugaton mindenütt a liberté, fraternité, égalité (szabadság, testvériség, egyenlőség), a szabad politikai formák kivívásával kezdi. De ezzel a vívmánnyal, Bismarck kifejezésével élve, saját ellenlábasának a munkásosztálynak állított ki váltót a jövőre. Nyugaton csaknem mindenütt az volt a helyzet, hogy a munkásosztály, mint osztály, nem kivívta a demokratikus intézményeket, hanem csak élt velük. Azt felelhetik erre, hogy a munkásosztály résztvett a forradalmakban. Történelmi bizonyítékok megcáfolják ezt a véleményt, mert éppen 1848-ban, amikor Nyugaton az alkotmány megszilárdulása végbement, a munkásosztály a városi kézműves elemet, a kispolgári demokráciát alkotta.

* — hitvallás, programm, valamely világnézet kifejtése. — *Szerk.*

Gyári proletariátus jóformán nem is volt, a nagyüzemi proletariátus pedig (a német takácsok — Hauptmann; a lyoni takácsok) barbár tömeg volt, amely csupán lázadni tudott, de egyáltalán nem volt képes bármiféle politikai követeléseket támasztani. Nyugodtan elmondhatjuk, hogy az 1848-as alkotmányokat a burzsoázia és a kispolgárság, a kézművesek vívták ki. Másrészt a munkásosztály (a kézművesek és a manufaktúramunkások, a nyomdászok, a takácsok, az órásmesterek stb.) már a középkorban megszokta, hogy résztvegyen szervezetekben, segélypénztárakban, vallásos egyesületekben stb. Ez a szervezkedési szellem még ma is él a Nyugat tanult munkásaiban és élesen megkülönbözteti őket a gyári proletariátustól, amely kevéssé és lassan hajlik a szervezkedésre és csak úgynevezett lose-organisationokat (alkalmi szervezeteket) képes alakítani, nempedig alapszabályzattal és más szabályokkal rendelkező tartós szervezeteket. Ezek a tanult manufaktúramunkások alkották a szociáldemokrata pártok magvát. Ilyenformán a következő kép alakult ki: egyrészt, viszonylag könnyű és teljesen lehetséges volt a politikai harc, másrészt, megvolt a lehetőség e harc tervszerű szervezésére a manufaktúra-korszak által nevelt munkások segítségével. Ezen a talajon nőtt nagyra Nyugaton az elméleti és a gyakorlati marxizmus. A kiindulópont a parlamentáris politikai harc volt olyan perspektívával, amely csak külsőleg hasonlít a blanquizmushoz, eredetére nézve azonban egészen más jellegű, — egyfelől a hatalom megragadásának perspektívájával, és másfelől a Zusammenbruch (az összeomlás) perspektívájával. A marxizmus az uralkodó gyakorlatnak: a gazdasági harccal szemben túlsúlyban levő politikai harcnak elméleti kifejezése volt. Belgiumban is, Franciaországban is, és különösen Németországban a munkások hihetetlenül könnyen szervezték meg a politikai harcot és irtózatosan nehezen, roppant nagy surlódásokkal — a gazdasági harcot. És a gazdasági szervezetek még ma is rendkívül gyengék és ingatagok a politikaiakhoz viszonyítva (kivéve Angliában), és mindenütt laissent à désirer quelque chose (sok kívánnivalót hagynak). Amíg az energia a politikai harcban teljesen ki nem merült, a Zusammenbruch szükségszerű szervező Schlagwort (közkeletű szólam) volt, amelynek hatalmas történelmi szerep jutott osztályrészül. Az az alaptörvény, amelyet a munkásmozgalom tanulmányozása alapján megállapíthatunk — a legkisebb ellenállás vonala. Nyugaton a politikai tevékenység volt ez a vonal, a marxizmus pedig úgy, ahogy a «Kommunista Kiáltvány» megfogalmazta, az a lehető legjobb forma volt, amelyben a mozgalomnak ki

kellett alakulnia. De amikor a politikai tevékenységben minden erő kimerült, amikor a politikai mozgalom feszültségét tovább fokozni nehéz és majdnem lehetetlen volt (a szavazatok számának lassú emelkedése az utóbbi időben, a közönség közönye a gyűléseken, az irodalom csüggedt hangja), másrészt a parlamentáris tevékenység tehetetlensége és a durva tömegeknek, a szervezetlen és szinte szervezhetetlen gyári proletariátusnak a színre lépése, Nyugaton előidézte azt, amit ma bernsteinizmusnak, a marxizmus válságának neveznek. Nehezen képzelhető el a dolgok logikusabb menete, mint a munkásmozgalomnak a «Kommunista Kiáltvány»-tól a bernsteinizmusig terjedő fejlődési szakasza, s ennek az egész folyamatnak figyelmes vizsgálata alapján csillagászati pontossággal állapítható meg ennek az egész «válság»-nak a kimenetele. Itt, természetesen, nem a bernsteinizmus vereségéről vagy győzelméről van szó — ez kevéssé érdekes; a gyakorlati tevékenység gyökeres megváltoztatásáról van szó, amely a párt belsejében már régóta fokozatosan végbemegy.

Ez a változás nemcsak a gazdasági harc erélyesebb vezetése, a gazdasági szervezetek megerősítése irányában megy majd végbe, hanem — és ez a leglényegesebb — abban az irányban is, hogy a párt megváltoztatja a többi ellenzéki párthoz való viszonyát. A türelmetlen marxizmus, a tagadó marxizmus, a primitív marxizmus (amely a társadalom osztálytagozódásának túlságosan sematikus elképzelését alkalmazza) átadja helyét a demokratikus marxizmusnak, és a párt társadalmi helyzetének a mai társadalomban gyökeresen meg kell változnia. A párt *elismeri* a társadalmat; szűk testületi, a legtöbb esetben szektás feladatai társadalmi feladatokká szélesednek, és a hatalom megragadására irányuló törekvése a mai társadalom demokratikus irányú megváltoztatására, megreformálására irányuló törekvéssé alakul át, olyan törekvéssé, amely hozzáidomul a mai helyzethez, abból a célból, hogy a dolgozó osztályok jogait (mindenféle jogait) a lehető legjobban, a lehető legteljesebben megvédje. A «politika» fogalmának tartalma valóban társadalmi jelentőségűvé szélesül, és a pillanatnyi gyakorlati követeléseknek nagyobb nyomatékuk lesz, nagyobb figyelemre számíthatnak, mint eddig.

A nyugati munkásmozgalom fejlődésmenetének e rövid leírásából nem nehéz levonni a következtetést Oroszországot illetőleg. A legkisebb ellenállás vonala nálunk sohasem fog a politikai tevékenység felé irányulni. A lehetetlen politikai elnyomás arra kényszerít, hogy sokat beszéljünk róla, és hogy éppen erre a kérdésre összpontosítsuk a figyelmet, de sohasem

fog gyakorlati cselekvésre késztetni. Nyugaton a munkások gyenge erői, minthogy bevonták őket a politikai tevékenységbe, e tevékenység során megnőttek és megszerveződtek, nálunk ellenben ezek a gyenge erők, éppen ellenkezőleg, a politikai elnyomás falába ütköznek, és nemcsak hogy gyakorlatilag nincsen módjuk arra, hogy ellene harcoljanak, tehát arra sem, hogy fejlődjenek, hanem a politikai elnyomás rendszeresen el is fojtja őket és még csak gyenge csírákat sem hajthatnak. Ha hozzátesszük, hogy a mi munkásosztályunk nem kapott örökségül olyan szervező szellemet, amilyennel a Nyugat harcosai kitűntek, akkor olyan lesujtó képet kapunk, amely elcsüggesztheti még a legoptimistább marxistát is, aki hisz abban, hogy minden új gyárkémény, már puszta létezésével is, nagy jóléthez vezet. Nehéz, végtelenül nehéz a gazdasági harc is, de lehetséges, s elvégre, azt maguk a tömegek vívják. Az orosz munkás azzal, hogy e harcban hozzászokik a szervezkedéshez és e harc folyamán minden pillanatban összeütközik a politikai rendszerrel, végülis megteremti azt, ami a munkásmozgalom formájának nevezhető, megteremti azt a szervezetet vagy azokat a szervezeteket, amelyek az orosz valóság feltételeinek a legjobban megfelelnek. Ma meggyőződéssel mondhatjuk, hogy az orosz munkásmozgalom még amőba-állapotban van, s még semmiféle formát sem hozott létre. A sztrájkmozgalom, amely minden szervezeti forma mellett megvan, nem nevezhető még az orosz mozgalom kikristályosodott formájának, az illegális szervezetek pedig már pusztán mennyiségi szempontból sem érdemelnek figyelmet (arról nem is szólunk, hogy a mai körülmények között hasznosak).

Ez a helyzet. Ha ehhez még hozzávesszük az éhínséget és a falu elszegényedését, amely előmozdítja a Streikbrechersséget*, s következésképpen még jobban megnehezíti azt, hogy a munkástömegek tűrhetőbb kulturális színvonalra emelkedjenek . . . mit tehet itt az orosz marxista?! Az önálló politikai munkáspártról való szóbeszéd nem egyéb, mint annak a terméke, hogy idegen feladatokat, idegen eredményeket ültetnek át a mi talajunkba. Az orosz marxista egyelőre még szánalmas látvány. Gyakorlati feladatai ma nyomorúságosak, elméleti ismeretei pedig, amennyiben azokat *nem a kutatás eszközéül*, hanem a cselekvés sémájaként használja, még e nyomorúságos gyakorlati feladatok teljesítése szempontjából is értéktelenek. Azonkívül ezek az idegenből átvett sémák gyakorlati szempontból károsak. A mi marxistáink, megfeledkezve arról, hogy

* — sztrájktörést. — *Szerk.*

Nyugaton a munkásosztály már a politikai tevékenység szabaddá tett porondjára lépett, a kelleténél nagyobb megvetéssel viseltetnek minden más, nem-munkás társadalmi réteg radikális vagy liberális ellenzéki tevékenységével szemben. A legcsekélyebb kísérlet is, amely a figyelmet liberális-politikai jellegű társadalmi megnyilvánulásokra igyekszik ráirányítani, tiltakozást vált ki az ortodox marxisták körében, akik elfelejtik, hogy bennünket jónéhány történelmi feltétel megakadályoz abban, hogy nyugateurópai marxisták legyünk, és egy másik marxizmust követel tőlünk, amely az orosz viszonyok között helyénvaló és szükséges. Azt, hogy minden orosz polgárból hiányzik a politikai érzés és érzék, nyilván nem lehet pótolni a politikáról folytatott fecsegésekkel vagy egy nemlétező erőhöz intézett felhívásokkal. Ezt a politikai érzéket csak a neveléssel lehet kifejleszteni, vagyis az orosz valóság nyujtotta életbe való beilleszkedéssel (bármennyire nem-marxisztikus is ez az élet). Amennyire (ideig-óráig) helyénvaló volt a «tagadás» Nyugaton, annyira ártalmas nálunk, mert más az a tagadás, amely egy szervezett és tényleges erővel rendelkező valamiből indul ki, és más az olyan tagadás, amely széjjelszórt személyek megformálatlan tömegéből ered.

Az orosz marxista számára csak egyetlen kivezető út van: részt kell vennie a proletariátus gazdasági harcában, vagyis támogatnia kell azt, és részt kell vennie a liberális ellenzéki tevékenységben. Az orosz marxista nagyon korán lépett fel mint «tagadó», de ez a tagadás gyengítette benne az energiának azt a részét, amelynek a politikai radikalizmus felé kell irányulnia. Mindez egyelőre nem olyan nagy baj, de ha az osztályséma akadályozza majd az orosz intellektuelt abban, hogy tevékenyen résztvegyen az életben, és nagyon messze eltávolítja az ellenzéki köröktől — ez lényeges veszteség lesz mindazokra nézve, akik kénytelenek jogi formákért harcolni, anélkül, hogy karöltve haladnának a munkásosztállyal, amely még nem tűzött ki politikai feladatokat. Az orosz intellektuel marxistát még csúnyán megtréfálhatja politikai ártatlansága, mely politikai témák feletti elméleti okoskodások mögé rejtőzik."

Nem tudjuk, sok olyan orosz szociáldemokrata akad-e, aki ezekkel a nézetekkel egyetért. Kétségtelen azonban, hogy az efféle eszméknek általában vannak hívei, s ezért kötelességünknek tartjuk, hogy az ilyen nézetek ellen határozottan tiltakozzunk, és minden elvtársat figyelmeztessünk arra, hogy az orosz szociáldemokráciát az a

veszély fenyegeti, hogy letér a már kijelölt útról, mégpedig egy olyan önálló politikai munkáspárt megalakításának útjáról, amely elválaszthatatlan a proletariátus osztályharcától, és amely a politikai szabadság kivívását tekinti legközelebbi feladatának.

A fenti „credo" előszöris, „a nyugati munkásmozgalom fejlődésmenetének rövid leírását" tartalmazza, másodszor pedig, „következtetéseket von le Oroszországot illetőleg".

A „credo" szerzőinek mindenekelőtt teljesen téves fogalmaik vannak a nyugateurópai munkásmozgalom multjáról. Nem igaz, hogy a munkásosztály Nyugaton nem vett részt a politikai szabadságért vívott harcban és a politikai forradalmakban. A chartizmus története, az 1848-as franciaországi, németországi és ausztriai forradalom az ellenkezőjét bizonyítja. Egyáltalán nem igaz, hogy „a marxizmus az uralkodó gyakorlatnak: a gazdasági harccal szemben túlsúlyban levő politikai harcnak elméleti kifejezése volt". Ellenkezőleg, a „marxizmus" akkor lépett fel, amikor a nem-politikus szocializmus (owenizmus, „fourierizmus", „igazi szocializmus") volt az uralkodó, s a „Kommunista Kiáltvány" rögtön szembeszállt a nem-politikus szocializmussal. Sőt, amikor a marxizmus már teljes elméleti fegyverzetében lépett fel („A tőke") és megszervezte a híres Nemzetközi Munkásszövetséget[49], a politikai harc még akkor sem volt az uralkodó gyakorlat (szűkkörű trade-unionizmus Angliában, anarchizmus és proudhonizmus a latin országokban). Németországban Lassalle nagy történelmi érdeme az volt, hogy a munkásosztályt a liberális burzsoázia uszályából önálló politikai párttá tette. A marxizmus a munkásosztály gazdasági és politikai harcát elválaszthatatlan egységes egészbe kapcsolta össze, és a „credo" szerzőinek az a törekvése, hogy a harcnak ezeket a formáit különválasszák, egyik legsikertelenebb és legszánalmasabb eltérésük a marxizmustól.

Teljesen hamisan képzelik el továbbá a „credo" szerzői a nyugateurópai munkásmozgalom mai helyzetét és a marxista elméletet, amelynek zászlaja alatt ez a mozgalom halad. A „marxizmus válságáról" beszélni annyit jelent, mint megismételni a burzsoá firkászok értelmetlen frázisait, akik azon erőlködnek, hogy a szocialisták közötti

vitákat felfújják és a szocialista pártokon belüli szakadássá mélyítsék. A hírhedt bernsteinizmus[50] — abban az értelemben, ahogy általában a nagyközönség, és különösen a „credo" szerzői felfogják — a marxista elmélet összeszűkítésének és a forradalmi munkáspárt reformpárttá való átváltoztatásának a kísérlete, s ezt a kísérletet, amint az várható is volt, a német szociáldemokraták többsége határozottan elítélte. A német szociáldemokrácia soraiban nem egyszer jelentkeztek opportunista áramlatok, és a párt, amely híven őrzi a forradalmi nemzetközi szociáldemokrácia örökségét, mindannyiszor visszautasította azokat. Bizonyosak vagyunk abban, hogy minden olyan kísérlet, amelynek az a célja, hogy az opportunista nézeteket átültessék Oroszországba, az orosz szociáldemokraták óriási többségének ugyanilyen határozott ellenállásába fog ütközni.

Ugyanígy, bár a „credo" szerzői az ellenkezőjét mondják, szó sem lehet a nyugateurópai munkáspártok által folytatott „gyakorlati tevékenységnek" semmiféle „gyökeres megváltoztatásáról": a marxizmus a proletariátus gazdasági harcának roppant jelentőségét és ennek a harcnak szükségességét kezdettől fogva elismerte, s Marx meg Engels már a negyvenes években vitába szállt az utópista szocialistákkal, akik tagadták ennek a harcnak a jelentőségét[51].

Amikor körülbelül 20 esztendővel később megalakult a Nemzetközi Munkásszövetség, a munkásszakszervezetek és a gazdasági harc jelentőségének kérdését mindjárt az 1866-ban Genfben tartott első kongresszuson felvetették. E kongresszus határozata pontosan rámutatott a gazdasági harc jelentőségére, és óva intette a szocialistákat és a munkásokat egyrészt attól, hogy a gazdasági harc jelentőségét túlbecsüljék (ami abban az időben az angol munkásoknál volt észlelhető), másrészt attól, hogy jelentőségét alábecsüljék (ami a franciáknál és németeknél, kivált a lassalleistáknál volt észlelhető). A határozat megállapította, hogy a munkásszakszervezetek a kapitalizmus fennállása idején nemcsak törvényszerű jelenségek, hanem szükségesek is; hogy fölöttébb fontosak a munkásosztálynak a tőke elleni mindennapi harcra való megszervezése és a bérmunka megszüntetése szempontjából. A határozat megállapította, hogy a munkásszakszervezeteknek nem szabad figyelmü-

ket kizárólag „a tőke elleni közvetlen harcra“ fordítaniok, nem szabad a munkásosztály általános politikai és társadalmi mozgalmától távoltartani magukat; céljaik ne legyenek „szűkkörűek“, hanem a munkásnép elnyomott millióinak általános felszabadítására irányuljanak. Azóta a különböző országok munkáspártjaiban nem egyszer felvetődött, és természetesen nem egyszer fel fog még vetődni az a kérdés, hogy nem kell-e az adott pillanatban a proletariátus gazdasági vagy politikai harcára valamivel több vagy valamivel kevesebb figyelmet fordítani; általában vagy elvileg azonban még ma is úgy áll a kérdés, ahogy a marxizmus felvetette. Az a meggyőződés, hogy az egységes osztályharcnak szükségszerűen egyesítenie kell a politikai és a gazdasági harcot, a nemzetközi szociáldemokrácia vérévé vált. A történelmi tapasztalat továbbá megcáfolhatatlanul bizonyítja, hogy a szabadság hiánya vagy a proletariátus politikai jogainak korlátozása mindig szükségszerűvé teszi, hogy előtérbe helyezzük a politikai harcot.

Még kevésbbé lehet szó arról, hogy a munkáspártnak a többi ellenzéki párthoz való viszonya valamennyire is lényegesen megváltozzék. A marxizmus ebben a tekintetben is megmutatta a helyes álláspontot, amely egyformán távol áll mind a politika jelentőségének túlbecsülésétől és az összeesküvősdiségtől (blanquizmus stb.), mind a politika elhanyagolásától vagy annak opportunista, reformista szociális foltozgatásra való korlátozásától (anarchizmus, utópista és kispolgári szocializmus, államszocializmus, katedraszocializmus stb.). A proletariátusnak önálló politikai munkáspártok alakítására kell törekednie, amelyeknek legfőbb célja az kell hogy legyen, hogy a proletariátus a szocialista társadalom megszervezése érdekében megragadja a politikai hatalmat. A többi osztályt és pártot a proletariátusnak semmiképpen sem kell „egyetlen reakciós tömegnek“[52] tekintenie, ellenkezőleg, a proletariátusnak részt kell vennie az egész politikai és társadalmi életben, támogatnia kell a haladó osztályokat és pártokat a reakciósokkal szemben, támogatnia kell minden forradalmi mozgalmat, amely a fennálló rend ellen irányul, védenie kell minden elnyomott nemzetiséget vagy fajt, minden üldözött vallást, a jogfosztott nemet stb. A „credo“ szer-

zőinek erre vonatkozó fejtegetései csupán arról tanuskodnak, hogy el akarják palástolni a proletariátus harcának osztályjellegét, hogy el akarják ernyeszteni ezt a harcot „a társadalom“ holmi értelmetlen „elismerésével“, hogy közönséges reformáramlattá akarják szűkiteni a forradalmi marxizmust. Meggyőződésünk, hogy az orosz szociáldemokraták óriási többsége feltétlenül vissza fogja utasítani a szociáldemokrácia alapelveinek ilyen eltorzítását. A nyugateurópai munkásmozgalomra vonatkozó helytelen hivatkozások alapján a „credo“ szerzői még helytelenebb „következtetéseket vonnak le Oroszországot illetőleg“.

Az az állítás, hogy az orosz munkásosztály „még nem tűzött ki politikai feladatokat“, csupán arról tanuskodik, hogy a „credo“ szerzői nem ismerik az orosz forradalmi mozgalmat. Már az 1878-ban alapított „Orosz Munkások Északi Szövetsége“[53] és az 1875-ben alapított „Déloroszországi Munkásszövetség“[54] felvette programmjába a politikai szabadság követelését. A nyolcvanas évek reakciója után a munkásosztály a kilencvenes években többízben lépett fel ugyanezzel a követeléssel. Az az állítás, hogy „az önálló politikai munkáspártról való fecsegés nem egyéb, mint annak a terméke, hogy idegen feladatokat, idegen eredményeket ültetnek át a mi talajunkba“, csupán arról tanuskodik, hogy a „credo“ szerzői egyáltalán nem értik az orosz munkásosztály történelmi szerepét és az orosz szociáldemokrácia legégetőbb feladatait. A „credo“ szerzőinek programmja nyilvánvalóan a felé a felfogás felé hajlik, hogy a munkásosztálynak „a legkisebb ellenállás vonalán“ haladva gazdasági harcra kell szorítkoznia, a a „liberális ellenzéki elemeknek“ pedig a marxisták „részvételével“ a „jogi formákért“ kell küzdeniök. Az ilyen programm megvalósítása egyértelmű volna az orosz szociáldemokrácia politikai öngyilkosságával, egyértelmű volna az orosz munkásmozgalom és az orosz forradalmi mozgalom (e két fogalom számunkra egyet jelent) igen nagyfokú megakasztásával és lezüllesztésével. Már maga az a körülmény, hogy ilyen programm megjelenhetett, mutatja, mennyire indokoltak voltak az orosz szociáldemokrácia egyik élharcosának, P. B. Akszelrodnak, aggályai, amikor 1897 végén egy ilyen perspektíva lehetőségéről írt:

„A munkásmozgalom nem lépi túl a munkások és vállalkozók között végbemenő tisztán gazdasági összeütközések szűk kereteit és magábanvéve, egészében, nem bír politikai jelleggel, a politikai szabadságért vívott harcban viszont a proletariátus élenjáró rétegei az úgynevezett értelmiségből álló forradalmi köröket és frakciókat követik" (Akszelrod. Az orosz szociáldemokraták jelenlegi feladatainak és taktikájának kérdéséhez. Genf 1898. 19. old.).

Az orosz szociáldemokratáknak elszántan hadat kell üzenniök annak az egész eszmekörnek, amely a „credóban" kifejezésre jutott, mert ezek az eszmék egyenesen ennek a perspektívának megvalósulásához vezetnek. Az orosz szociáldemokratáknak minden erejüket meg kell feszíteniök, hogy megvalósuljon az a másik perspektíva, amelyet P. B. Akszelrod ezekkel a szavakkal fejt ki:

„A másik perspektíva: a szociáldemokrácia az orosz proletariátust önálló politikai párttá szervezi, amely a szabadságért *részben* a polgári forradalmi frakciókkal (ha lesznek ilyenek) *egysorban és szövetségben* küzd, részben pedig úgy, hogy az értelmiségből egyenesen a maga soraiba vonja vagy magával ragadja a népet legjobban szerető és legforradalmibb elemeket" (ugyanott, 20. old.).

Abban az időben, amikor P. B. Akszelrod e sorokat írta, az oroszországi szociáldemokraták nyilatkozatai világosan mutatták, hogy óriási többségükben ugyanezen az állásponton vannak. Igaz ugyan, hogy a pétervári munkások egyik lapja, a „Rabocsaja Miszl"[55], úgylátszik a „credo" szerzőinek eszméi felé hajlott s programmot adó vezércikkében (1. sz., 1897 október) sajnos azt a teljesen hibás és a szociáldemokrata felfogásnak ellentmondó gondolatot fejezte ki, hogy „a mozgalom gazdasági alapját" esetleg „elhomályosítja az a törekvés, hogy a politikai eszményről sohase feledkezzünk meg". De ugyanakkor a pétervári munkások egy másik ujságja, a „Szt.-Petyerburgszkij Rabocsij Lisztok"[56] (2. sz., 1897 szeptember) határozottan állást foglalt amellett, hogy „az önkényuralmat . . . csak jól megszervezett, nagy taglétszámú munkáspárt döntheti meg", hogy „az erős párttá szervezett" munkások „fel fogják szabadítani önmagukat és egész Oroszországot

mindennemű politikai és gazdasági elnyomás alól". Egy harmadik ujság, a „Rabocsaja Gazeta"[57] 2. számának (1897 november) vezércikkében ezt irta: „Az önkényuralmi kormány ellen a politikai szabadságért való harc az orosz munkásmozgalom legközelebbi feladata." — „Az orosz munkásmozgalom megtízszerezi erőit, ha egységes, zárt egészként, közös névvel és egységes szervezettel lép majd fel . . ." „Az egyes munkásköröknek egyetlen közös párttá kell alakulniok." „Az orosz munkáspárt szociáldemokrata párt lesz." — Hogy az orosz szociáldemokraták túlnyomó többsége teljesen egyetértett a „Rabocsaja Gazetá"-nak ezzel a meggyőződésével, kitűnik abból is, hogy az orosz szociáldemokratáknak 1898 tavaszán megtartott kongreszszusa[58] megalapította az „Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt"-ot, közzétette a párt kiáltványát, s a „Rabocsaja Gazetá"-t a párt hivatalos lapjának nyilvánította. A „credo" szerzői tehát óriási lépést tesznek visszafelé ahhoz a fejlődési fokhoz képest, amelyet az orosz szociáldemokrácia már elért, és amely az „Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt kiáltványában" le van rögzítve. Minthogy az orosz kormány veszett hajszája következtében most ideiglenesen legyengült a párt tevékenysége és hivatalos lapja nem jelenik meg, minden orosz szociáldemokratának az a feladata, hogy minden erejét megfeszítse a párt végleges megerősítése, a pártprogramm kidolgozása, hivatalos lapjának újbóli megjelenése érdekében. Tekintettel arra az eszmei ingadozásra, amelyről az a tény tanuskodik, hogy megjelenhetett egy olyan programm, mint a fentebb tárgyalt „credo", különösen szükségesnek tartjuk, hogy hangsúlyozzuk a következő alapelveket, amelyeket a „Kiáltványban" kifejtettek, és amelyeknek az orosz szociáldemokrácia szempontjából óriási jelentőségük van. Először, az orosz szociáldemokrácia „a szervezett munkástömegek osztálymozgalma akar lenni és az is akar maradni". Ebből az következik, hogy a szociáldemokrácia jelszava szükségképpen a munkások támogatása, mégpedig nemcsak a gazdasági, hanem a politikai harcban is; agitáció, mégpedig nemcsak a legközelebbi gazdasági szükségletek talaján, hanem a politikai elnyomás minden megnyilvánulásának talaján is;

propaganda, mégpedig olyan, amely nemcsak a tudományos szocializmus eszméit, hanem a demokrácia eszméit is hirdeti. A munkások osztálymozgalmának zászlaja csak a forradalmi marxizmus elmélete lehet, és az orosz szociáldemokráciának gondoskodnia kell továbbfejlesztéséről és gyakorlati megvalósításáról; s egyszersmind meg kell óvnia azoktól a ferdítésektől és ellaposításoktól, amelyek a „divatos elméleteket" oly gyakran érik (márpedig a forradalmi szociáldemokrácia sikerei Oroszországban már „divatos" elméletté tették a marxizmust). A szociáldemokráciának, amely ma minden erejét a gyári és bányamunkások közötti munkára összpontosítja, nem szabad elfelejtenie, hogy a mozgalom kiszélesítésével az általa szervezett munkástömegek soraiba az otthonmunkásokat, a háziiparosokat, a mezőgazdasági munkásokat, a tönkrement és az éhhalállal küzdő parasztság millióit is be kell vonnia.

Másodszor: „Az orosz munkásnak erős vállára kell vennie és vállára is veszi a politikai szabadság kivívásának ügyét." A szociáldemokráciának, amely az önkényuralom megdöntését tekinti legközelebbi feladatának, a demokráciáért folyó küzdelem előharcosának kell lennie, s már csak ezért is mindenképpen támogatnia kell és szövetségesül kell megnyernie az orosz lakosság minden demokratikus elemét. Csak az önálló munkáspárt lehet szilárd bástya az önkényuralom ellen vívott harcban, és csakis ezzel a párttal szövetkezve, ennek a pártnak a támogatásával léphet tevékenyen a porondra a politikai szabadság valamennyi többi harcosa.

Végül, harmadszor: „Az Oroszországi Szociáldemokrata Párt, mint szocialista mozgalom és irányzat, folytatja az egész korábbi oroszországi forradalmi mozgalom művét és átveszi hagyományait; a szociáldemokrácia, azzal hogy az egész párt legközelebbi feladatai közül a politikai szabadság kivívását tűzi ki legfontosabb feladatául, a felé a cél felé halad, amelyet már a régi «Narodnaja Volja»[59] dicső harcosai világosan kijelöltek." Az egész korábbi forradalmi mozgalom hagyományai azt követelik, hogy a szociáldemokrácia most minden erejét a párt megszervezésére, belső fegyelmének megszilárdítására és a konspirációs technika fejlesztésére összpontosítsa. Ha a régi

„Narodnaja Volja“ harcosainak óriási szerepük lehetett az orosz történelemben, jóllehet a kisszámú hőst csak szűk társadalmi rétegek támogatták, jóllehet egyáltalán nem a forradalmi elmélet volt a mozgalom zászlaja, akkor a szociáldemokrácia, a proletariátus osztályharcára támaszkodva, legyőzhetetlenné tud majd válni. „Az orosz proletariátus ledobja az önkényuralom jármát, hogy még nagyobb eréllyel folytassa a harcot a tőke s a burzsoázia ellen, a szocializmus teljes győzelméig.“

Felhívjuk Oroszország valamennyi szociáldemokrata csoportját és valamennyi munkáskörét, vitassák meg a fentebb közölt „credó“-t és a mi határozatunkat, és a felvetett kérdésben foglaljanak határozottan állást, hogy mindenféle nézeteltérést kiküszöböljünk, és az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt megszervezését és megszilárdítását meggyorsítsuk.

A csoportok és a körök közölhetnék határozataikat a külföldi „Orosz Szociáldemokraták Szövetségével“, amely az orosz szociáldemokraták 1898. évi kongresszusa határozatának 10. pontja értelmében az Oroszországi Szociáldemokrata Párt része és külföldi képviselője.

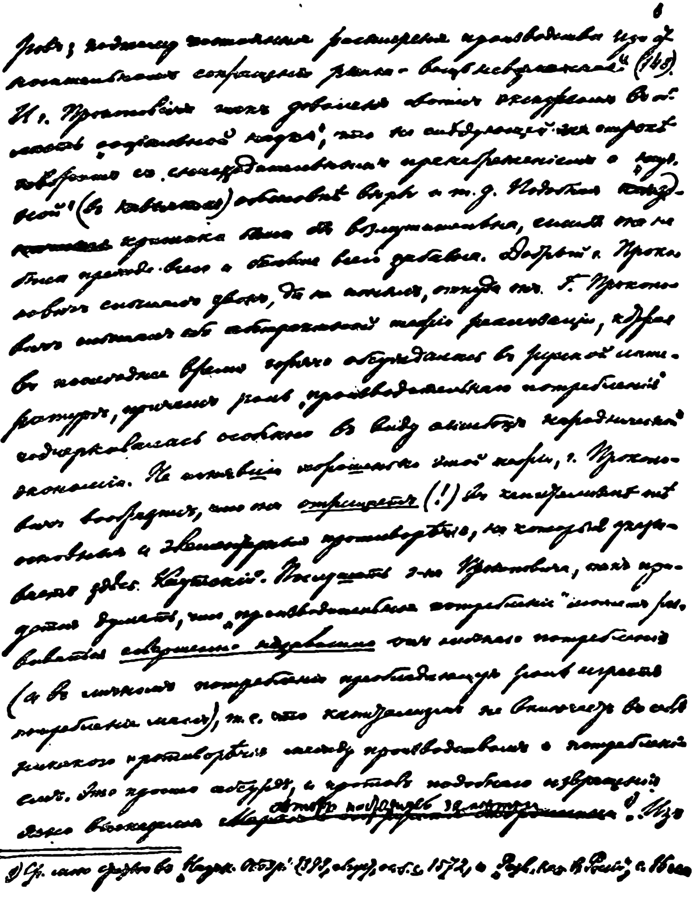
RECENZIÓ

С. Н. Прокопович. Рабочее движение на Западе*[60]

... „térjünk ki a társadalomtudományra és arra az állítólagos következtetésére, hogy a kapitalista társadalmi rendszer a benne kifejlődő ellentmondások folytán feltartóztathatatlanul a vesztébe rohan. A szükséges magyarázatokat megtaláljuk Kautsky «Erfurti programm»-jában" (147. old.). Mielőtt rávilágítanánk a Prokopovics úr által idézett sorok tartalmára, fel kell hívnunk a figyelmet a következő furcsaságra, amely rendkívül jellemző Prokopovics úrra és a hozzá hasonló elméletátalakítókra. Mi az oka annak, hogy „kritikai kutatónk", amikor a „társadalomtudománnyal" foglalkozik, Kautsky népszerű könyvecskéjében és csakis ebben keresi a „magyarázatokat"? Csak nem képzeli, hogy egy ilyen kis könyvecske magábanfoglalja az egész „társadalomtudományt"? Nagyon jól tudja, hogy Kautsky „Marx hagyományainak hű őre" (I. 187. old.), hogy éppen Marx politikai-gazdaságtani műveiben kell keresni egy bizonyos „társadalomtudományi" iskola „következtetéseinek" kifejtését és alátámasztását, de úgy tesz, mintha még ezt sem tudná. Hogyan vélekedjünk egy olyan „kutatóról", aki az elmélet „őrei" elleni kirohanásokra szorítkozik, de egész könyvében egyetlenegyszer sem szánja rá magát arra, hogy ezzel az elmélettel nyiltan és határozottan leszámoljon?

A Prokopovics úr idézte sorokban Kautsky arról beszél, hogy a technikai forradalom és a tőkefelhalmozás egyre gyorsabb ütemben halad, hogy a termelés kibővítése

* — *Sz. N. Prokopovics.* A nyugati munkásmozgalom. — *Szerk.*

Lenin. „Recenzió Sz. N. Prokopovics könyvéről".
A kézirat hatodik oldala. — 1899 vége

Kisebbítve

a kapitalizmus alapvető sajátosságai folytán szükségszerű, és szükségszerűen megállás nélkül folyik, hogy a piac kiszélesedése ugyanakkor „bizonyos idő óta túlságosan lassan megy végbe“, hogy „úgylátszik közel van már az az idő, amikor az európai ipar piaca nemcsak nem fog tovább bővülni, hanem ellenkezőleg, szűkülni kezd. Ez nem jelent majd egyebet, mint az egész kapitalista társadalom csődjét“. Prokopovics úr „bírálja“ „a társadalomtudomány következtetéseit“ (*vagyis* Kautsky utalását az *egyik* Marx által feltárt fejlődéstörvényre): „A kapitalista társadalom elkerülhetetlen pusztulásának ebben a megokolásában a legfontosabb szerepe annak van, hogy szembeállítja a «termelés kibővítésére irányuló állandó törekvést azzal, hogy a piac egyre lassabban bővül, sőt végül szűkül». Ez az ellentmondás Kautsky szerint okvetlenül elpusztítja a kapitalista társadalmi rendszert. De hiszen“ (figyelem!) „a termelés kibővítése feltételezi az értéktöbblet egyrészének «termelő fogyasztását» — vagyis azt, hogy az értéktöbbletet először realizálják, majd az új termelést szolgáló gépekre, épületekre stb. fordítják. Másszóval, a termelés bővítése a legszorosabban összefügg azzal, hogy van-e piac a már termelt áruk számára; ezért a termelés állandó kibővítése a piac viszonylagos szűkülése mellett — lehetetlenség“ (148). És Prokopovics úr annyira meg van elégedve a „társadalomtudomány“ területén tett kirándulásával, hogy már a következő sorban leereszkedő megvetéssel beszél a hit „tudományos“ (idézőjelben) megalapozásáról stb. Az ilyen bravúros kritika felháborító volna, ha nem volna mindenekelőtt és mindenekfelett mulatságos. A derék Prokopovics úr hallott valamit harangozni, de nem tudta, hogy mit. Prokopovics úr hallott valamit a realizálás elvont elméletéről, amelyet az utóbbi időben az orosz irodalomban olyan nagy hévvel vitattak meg, különösen hangsúlyozva — a narodnyik közgazdaságtan hibái miatt — a „termelő fogyasztás“ szerepét. Prokopovics úr nem értette meg jól ezt az elméletet, és úgy képzelte, hogy ez *tagadja* (!), hogy a kapitalizmusban megvannak azok az alapvető és elemi ellentmondások, amelyekre Kautsky itt utal. Ha meghallgatjuk Prokopovics urat, azt kell gondolnunk, hogy a „termelő fogyasztás“

az egyéni fogyasztástól *teljesen függetlenül* fejlődhet (az egyéni fogyasztásban pedig döntő szerepe van a tömegek fogyasztásának), vagyis, hogy a kapitalizmusban nincsen semmiféle ellentmondás termelés és fogyasztás között. Ez tisztára képtelenség, s Marx és orosz hívei világosan szembeszálltak az efféle ferdítésekkel*. Abból, hogy „a termelés kibővítése feltételezi a termelő fogyasztást“, nemcsak hogy nem következik az a burzsoá-apologetikus elmélet, amelyre „kritikai kutatónk“ lecsúszik, hanem ellenkezőleg, ebből éppen az a kapitalizmusra jellemző és a kapitalizmust elkerülhetetlenül pusztulásba kergető ellentmondás következik, amely a termelés szakadatlan növelésére irányuló törekvés és a fogyasztás korlátozottsága között fennáll.

Az elmondottakkal kapcsolatban ki kell térnünk a következő érdekes körülményre. Prokopovics úr lelkes híve Bernsteinnek, akinek folyóiratcikkeit több oldalon át idézi és fordítja. Bernstein „Die Voraussetzungen des Sozialismus etc.“** című ismert könyvében még a német olvasóközönségnek is bemutatja Sz. Prokopovics urat, mint orosz hívét, olyan fenntartással azonban, amelynek az az értelme, hogy Sz. Prokopovics úr bernsteinistább magánál Bernsteinnél. S rendkívül érdekes, hogy Bernstein is, meg orosz szajkója is meghamisítja a realizálás elméletét, de *teljesen ellentétes irányban*, úgy hogy *kölcsönösen megcáfolják egymást*. Bernstein előszöris „ellentmondást“ látott Marxnál abban, hogy ugyanakkor, amikor szembeszállt Rodbertus válságelméletével, kijelenti, hogy „valamennyi tényleges válság végső oka a tömegek nyomora és korlátozott fogyasztása“. Valójában azonban itt nincsen semmiféle ellentmondás, amint már volt alkalmam másutt kimutatni („Tanulmányok“, 30. old.***; „A kapitalizmus fejlő-

---

* V. ö. a „Naucsnoje Obozrenyije“ 1899 augusztusi számában megjelent cikkem, különösen 1572. old. (lásd ebben a kötetben 68—88. old., különösen 79—80. old. — *Szerk.)* és „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban“, 16. és a köv. old. (lásd *Lenin*. A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Szikra 1949. 36. és a köv. old. — *Szerk.).*

** — „A szocializmus előfeltételei stb.“ — *Szerk.*

*** Lásd *Lenin* Művei. 2. köt. 1951. 161—162. old. *Szerk.*

dése Oroszországban", 19. old.*). Másodszor, Bernsteinnek, ugyanúgy mint nálunk V. V. úrnak, az a véleménye, hogy a többlettermék óriási méretű növekedése elkerülhetetlenül a vagyonosok számának növekedését (vagy a munkások jólétének emelkedését) jelenti, mert hiszen lehetetlen, hogy maguk a tőkések és szolgáik (sic!**) „fogyasszák el" az egész értéktöbbletet („Die Voraussetzungen etc.", 51—52. old.). Ez a naiv okoskodás teljesen figyelmen kívül hagyja a termelő fogyasztás szerepét, *amint erre Kautsky Bernstein ellen írt könyvében utalt is* (Kautsky: „Gegen Bernstein"***, II. szakasz — az „értéktöbblet felhasználásáról" szóló pont). S lám, megjelenik a Bernstein által ajánlott orosz bernsteinista és éppen az ellenkezőjét mondja, kioktatja Kautskyt a „termelő fogyasztás" szerepére vonatkozólag, s egyben a képtelenségig eltúlozza Marx felfedezését, azt állítva, hogy a termelő fogyasztás az egyéni fogyasztástól teljesen függetlenül fejlődhet! hogy az értéktöbblet realizálása, azáltal, hogy termelési eszközök termelésére fordítják, kiküszöböli azt, hogy a termelés végső soron a fogyasztástól függjön, és következésképpen kiküszöböli a termelés és a fogyasztás közötti ellentmondást! Az olvasó e példa alapján következtethet arra, hogy Prokopovics urat valóban a „kutatások" késztették-e „az elméleti premisszák nagyobb felének összezavarására", avagy „kritikai kutatónk" „zavarosságának" valami egyéb oka van.

Egy másik példa. Szerzőnk három oldalon át (25—27) „kutatta" a németországi parasztszövetkezetek kérdését. Prokopovics úr felsorolja a szövetkezetek különböző fajtáit, statisztikai adatokat idéz e szövetkezetek (különösen a tejtermelő szövetkezetek) gyors fejlődéséről, s így elmélkedik: „Akkor, amikor a kézművesnek már jóformán egyáltalán nincsenek gyökerei a mai gazdasági rendben, a paraszt továbbra is szilárdan (!) tartja magát benne." Milyen egyszerű, nemde? Az, hogy a német parasztok hiányosan táplálkoznak, hogy kimeríti őket

* Lásd *Lenin*. A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Szikra 1949. 39—40. old. — *Szerk.*

** — Így! — *Szerk.*

*** — Bernstein ellen. — *Szerk.*

a mértéktelen munka, hogy tömegesen menekülnek a faluból a városba, mindez nyilván kitalálás. Csak rá kell mutatni arra, milyen gyors ütemben fejlődnek a szövetkezetek (különösen a tejtermelő szövetkezetek, amelyek arra vezetnek, hogy a parasztok elveszik a tejet gyerekeiktől s hogy a parasztok még nagyobb függőségbe kerülnek a tőkésekkel szemben), és máris be van bizonyítva, milyen „szilárd" a parasztság. „A kapitalista viszonyok fejlődése a feldolgozóiparban tönkreteszi a kézműveseket, de javítja a paraszt helyzetét. Ez" (a helyzet?) „akadályozza a kapitalizmus behatolását a mezőgazdaságba." Ez új! Eddig azt gondoltuk, hogy éppen a kapitalizmus fejlődése a feldolgozóiparban az a fő erő, amely a mezőgazdaságban szüli és fejleszti a kapitalizmust. Prokopovics úr azonban német mintaképeihez hasonlóan teljes joggal elmondhatná magáról, hogy nous avons changé tout ça, mi mindezt megváltoztattuk! Csakhogy igaz-e ez így, uraim? Valóban megváltoztattak *akár csak valamit is*, valóban bebizonyították az önök által „szétzúzott" elmélet akár csak egyetlenegy alaptételéről is, hogy hibás, és helyettesítették helyesebb tétellel? Nem tértek-e vissza, éppen ellenkezőleg, a régi előítéletekhez? ... „Másrészt, a feldolgozóipar fejlődése a parasztnak mellékkeresetet biztosít" ... Újjászületik V. V. úr és Társai doktrinája a parasztok mellékkeresetéről! Hogy ezek a „mellékkeresetek" a legtöbb esetben azt jelentik, hogy a paraszt bérmunkássá válik, azt Prokopovics úr feleslegesnek tartja megemlíteni. Inkább egy hangzatos frázissal fejezi be „kutatását": „A parasztság osztályából még nem száradt ki az életnedv." Igaz, éppen Németországra vonatkozólag Kautsky leszögezte, hogy a mezőgazdasági szövetkezet átmenet a *kapitalizmusba* — de hát látjuk már, hogy a félelmetes Prokopovics úr hogyan semmisítette meg Kautskyt!

A narodnyik nézetek (mégpedig a V. V. úr féle narodnyik nézetek) újjászületését nemcsak az említett helyen látjuk, hanem Prokopovics úr „kritikai kutatásának" igen sok más részében is. Az olvasó bizonyára tudja, milyen hírnévre (szomorú hírnévre) tett szert V. V. úr az úgynevezett „gazdasági" materializmus tanításának túlságos

leszűkítésével és ellaposításával: V. V. úr „átdolgozásában“ ennek a tanításnak nem az a lényege, hogy végeredményben valamennyi tényező a termelőerők fejlődésére redukálódik, hanem az, hogy figyelmen kívül lehet hagyni sok rendkívül fontos (bár végső soron leszármaztatott) tényezőt. Ugyanilyen hamisítást nyujt nekünk Prokopovics úr is, amikor azt próbálja rábizonyítani Kautskyra, hogy nem érti az „anyagi erők“ jelentőségét (144. old.), holott maga Prokopovics gondatlanul összekeveri a „gazdasági szervezeteket“ (145. old.) a „gazdasági erővel“ (különösen 146. és 149. old.). Sajnos nem vizsgálhatjuk meg eléggé tüzetesen Prokopovics úrnak ezt a hibáját, erre vonatkozólag Kautskynak Bernstein ellen írt fentebb említett könyvére kell utalnunk az olvasót (III. szakasz, *a* pont), amelyben Kautsky részletesen boncolja azoknak a szólamoknak az eredetijeit, amelyeket Prokopovics úr szajkóz. Reméljük továbbá, hogy az olvasó, ha figyelmesen olvassa Prokopovics úr könyvét, könnyűszerrel meggyőződik majd arról, hogy a „kritikai kutatónk“ által lecsepült elmélet (Prokopovics úr, mellesleg, itt is szerényen hallgat az elmélet megalkotóinak nézeteiről, tartózkodik e nézetek megvizsgálásától, s jobbnak látja, ha ez elmélet mai követőinek beszédeiből és cikkeiből vett idézetekre szorítkozik) teljesen ártatlan a „gazdasági“ materializmusnak ebben a szemérmetlen leszűkítésében (v. ö. például a tekintélyes belga vezetők nyilatkozataival, a második rész 74, 90, 92, 100. oldalán).

Prokopovics úr idézeteiről okvetlenül meg kell jegyeznünk, hogy gyakran kiragadott idézeteket közöl, és így hamis képet ad az olvasónak az orosz irodalomban nem ismertetett nézetekről és érvekről. Prokopovics úr bravúros kritikája ez utóbbi körülmény folytán különösen visszataszító benyomást kelt. Néhány esetben nem lesz haszontalan, ha Prokopovics úr könyvének olvasói belelapoznak Herkner professzornak nemrégen oroszra lefordított könyvébe, amelynek címe: „A munkás munkája Nyugat-Európában“ (Sztpétervár 1899, az „Obrazovanyije“ című folyóirat kiadása). A 24. oldalon (I. rész) olvasható jegyzetben Prokopovics úr például azt írja, hogy az 1892-es kongresszuson „elfogadtak egy határoza-

tot, amely helyesli a termelőszövetkezetek létesitését" — s ezután következik egy idézet, amely előszöris nem támasztja alá teljesen a szerző szavait, másodszor pedig *félbeszakad* éppen ott, ahol arról van szó, hogy feltétlenül „különös eréllyel kell harcolni az ellen a hit ellen, hogy a szövetkezetek befolyással lehetnek a kapitalista termelési viszonyokra stb." (Herkner. Jegyzetek, XI—XII. old., 6. sz. jegyzet a IX. fejezethez).

Prokopovics úr ugyanolyan sikerrel, mint a fentebb elemzett esetben, semmisíti meg Kautskyt az 56, 150, 156, 198. oldalon és sok más helyen. Teljesen légbőlkapott Prokopovics úrnak az az állítása, hogy Liebknecht a hatvanas években ideig-óráig megtagadta eszményeit, elárulta azokat stb. (111, 112. old.). Hogy milyen gigászi méreteket ölt „kutatónk" szemérmetlensége és önteltsége — itéleteinek alaposságát valamelyest már ismerjük —, ezt mutatja például a következő mondat (mely megintcsak nem az elmélet megalkotója, hanem annak „őre" ellen irányul): „Igen felületesen járnánk el, ha a munkásmozgalomnak ezt az egész koncepcióját abból a szempontból próbálnánk bírálni, hogy mennyire van összhangban a munkásmozgalom fejlődésének tényleges menetével, — ha *tudományos jellege* szempontjából bírálnánk (Prokopovics úr kiemelése). Ebben a koncepcióban nincs és nem is lehet (sic!) szemernyi tudomány sem" (156. old.). Ez aztán határozott kritika! ezt az egész marxizmust még bírálni sem érdemes — és kész. Itt nyilvánvalóan vagy egy olyan emberrel van dolgunk, aki arra van hivatva, hogy óriási fordulatot vigyen véghez a tudományban, amiből „nem lehet" „szemernyi" sem a Németországban uralkodó elméletben, vagypedig . . . vagy — hogy is fejezzem ki magam a legenyhébben — vagy olyan emberrel, aki „szórakozottságból" mások szavait ismételgeti. Prokopovics úr vakbuzgalommal imádja legeslegeslegújabb bálványát, aki már ezerszer kinyilatkoztatta ezeket a szavakat. Bernsteinnél azonban, mint látják, Bernstein „elméleti nézeteiben van egy fogyatékosság" (198. old.), s ez a fogyatékosság abban áll, hogy Bernstein — ki gondolná? — hisz a politikusok céljait meghatározó tudományos elmélet szükségességében. A „kritikai kutatók" mentesek ettől

a furcsa hittől. „A tudomány csak akkor lesz szabad — jelenti ki Prokopovics úr —, amikor majd elismerik, hogy *szolgálnia* kell a párt céljait, de nem kell azokat *meghatároznia*. El kell ismernünk, hogy a tudomány nem tűzhet ki célokat a gyakorlati párt számára“ (197. old.). Meg kell jegyeznünk, hogy Bernstein éppen hívének ezeket a nézeteit vetette el. „Az elvi programm — amely elkerülhetetlenül dogmatizmusra vezet — csak akadály a párt egészséges fejlődésének útjában... Az elméleti elvek helyénvalók a propagandában, de nem helyénvalók a programmban“ (157. old.). „A programmokra nincsen szükség, a programmok károsak.“ „A személyiség maga is lehet programmá, ha jó érzéke van, ha pontosan eltalálja az idők szükségleteit...“ Az olvasó bizonyára azt gondolja, hogy továbbra is Prokopovics úr tanulmányát idézem? Nem, most a „Novoje Vremja“[61] című lapot idézem, amely nemrégiben általános érdeklődést keltő cikket közölt egy programmról — persze nem a párt, hanem az új belügyminiszter programmjáról...

Hogy milyen kapcsolatban van a Prokopovics úr által hirdetett szabadság, vagyis az elvtelenség... bocsánat, a „tudomány szabadsága“ ama nyugateurópai politikusok legtöbbjének nézeteivel, akikről bátran ír bátor kritikusunk, ez látható a következő idézetekből, amelyek Prokopovicsnak ugyanabból a könyvéből valók: ... „Persze, az elvek elárulása nélkül“ (159. old.)... „A legkisebb mértékben sem szegve meg függetlenségünket, elvhűségünket“ ... „Csak abban az esetben vetem el a kompromisszumot... ha az elvekről való lemondásra vagy akár csak az elvek elhallgatására vezet“ (171. old.)... „Ha nem viszünk be elvtelenséget a dologba“ (174. old.)... „Persze nem adva el lelkünket, az adott esetben — az elveket“ (176. old.)... „Az elvek most szigorúan le vannak szögezve“ (183. old.)... (Szükséges) „egy iránytű, amely megmentene bennünket attól, hogy tapogatózva tévelyegjünk“, iránytű „a rövidlátó empirizmus“ ellen, „az elvekkel való nemtörődömség“ ellen (195. old.)... „A legnagyobb jelentősége van az elvi, elméleti résznek“ ... (II. rész, 103. old.) stb.

Befejezésül még néhány idézet: „Ha a német szociál-

demokrácia a szocializmus képviselője, nempedig a mai társadalomban érdekei védelmére kelő proletariátusé, amely most ismeri fel először jelentőségét, akkor — minthogy elvégre nem minden német idealista — e mellett az idealista feladatokat kitűző párt mellett volna egy még erősebb párt, egy munkáspárt, amely a német proletariátus nem-idealista részének gyakorlati érdekeit képviselné“ ... „Ha a szocializmus ebben a mozgalomban nem egyszerűen csak egy bizonyos szervezet megkülönböztető jelének szerepét töltené be, ha ez mozgató eszme volna, ha olyan elv volna, amely bizonyos jellegzetes szolgálatot követel meg a párt tagjaitól, akkor a szocialista párt elválna az általános munkáspárttól, és a proletariátus tömege, amely csak arra törekszik, hogy a fennálló rend keretei közt jobban éljen, és keveset gondolkozik az eszményi jövőn, önálló munkáspártot alakítana.“ Az olvasó bizonyára megint azt hiszi ...

A megírás ideje: 1899 vége.
Először megjelent:
„Leninszkij Szbornyik“ VII. köt. 1928.

RECENZIÓ

Karl Kautsky. Bernstein und das socialdemokratische Programm. Eine Antikritik*

... Kautsky a bevezetésben néhány rendkívül értékes és találó gondolatot fejt ki arról a témáról, hogy milyen feltételeknek kell megfelelnie a komoly és lelkiismeretes kritikának, ha a bírálók nem szándékoznak a lélektelen szőrszálhasogatás és tudálékosság szűk keretei közé zárkózni, ha nem akarják szem elől téveszteni az „elméleti ész" és a „gyakorlati ész", mégpedig nem egyes személyeknek, hanem a lakosság különleges viszonyok közé került tömegeinek „gyakorlati esze" között fennálló szoros és elválaszthatatlan kapcsolatot. Persze, az igazság mindennél fontosabb — mondja Kautsky, és ha Bernstein arra az őszinte meggyőződésre jutott, hogy korábbi nézetei helytelenek, akkor valósággal kötelessége, hogy a leghatározottabban kifejtse meggyőződését. De éppen az a baj, hogy Bernstein nem eléggé őszinte és határozott: brosúrája meglepően „enciklopédikus" (mint már Antonio Labriola megjegyezte az egyik francia folyóiratban), rengeteg problémát, töméntelen kérdést érint, de ezek közül a kérdések közül *egyetlenegyben sem* nyujtja a bíráló új nézeteinek teljes és pontos kifejtését. A kritikus csak kifejti kételyeit, és nyomban elejti az éppen csak érintett nehéz és bonyolult kérdéseket, anélkül hogy akár csak a legkisebb mértékben is önállóan kidolgozta volna őket. Ezzel magyarázható aztán az a furcsaság — jegyzi meg maró gúnnyal Kautsky —, hogy Bernstein hívei a legkülönbözőbb módon értelmezik könyvét, Bernstein ellenfelei viszont mind egyféleképpen

* — *Kautsky.* Bernstein és a szociáldemokrata programm. Ellenbírálat. — *Szerk.*

értelmezik. A legfőbb, amit Bernstein ellenfeleinek szemére vet, az, hogy őt nem értik meg, hogy őt nem akarják megérteni. Az a sereg folyóirat- és ujságcikk, amellyel Bernstein ellenfeleinek válaszolt, a legkisebb mértékben sem tisztázta pozitív nézeteit.

Kautsky a módszer kérdésével kezdi ellenbírálatát. Vizsgálat alá veszi Bernsteinnek a materialista történelemfelfogás ellen emelt kifogását, és kimutatja, hogy Bernstein összekeverte a „determinizmus" fogalmát a „mechanikusság" fogalmával, összekeverte az akarat szabadságát a cselekvés szabadságával, minden alap nélkül azonosította a történelmi szükségszerűséget az emberek reménytelen kényszerhelyzetével. A fatalizmus elcsépelt vádját, amelyet Bernstein is ismételget, Marx történelemelméletének már a legfőbb kiinduló tételei is megcáfolják. Nem szabad mindent a termelőerők fejlődésére visszavezetni, mondja Bernstein. „Számításba kell venni" a többi tényezőt is. — Nagyon helyes, válaszolja Kautsky, de hiszen ezt meg kell tennie minden kutatónak, akármilyen történelemfelfogást vall is. Aki arra akar bennünket rábírni, hogy lemondjunk Marx módszeréről, arról a módszerről, amelyet a gyakorlat olyan ragyogóan beigazolt és most továbbra is igazol, annak választania kell két út között: vagy általában elveti a történelmi folyamat törvényszerűségének, szükségszerűségének eszméjét, s akkor ezek szerint végérvényesen lemond arról, hogy a szociológia tudományos megalapozásával kísérletezzen. Vagypedig meg kell mutatnia, hogyan lehet más tényezőkből (például etikai nézetekből) a történelmi folyamat szükségszerűségét levezetni, — mégpedig olyan elemzéssel, amely legalább valamelyest összehasonlítható Marxnak a „Tőkében" adott elemzésével. Bernstein nemcsak hogy ezt a legkisebb mértékben még csak meg sem kísérli, hanem arra a tartalmatlan közhelyre szorítkozva, hogy a többi tényezőt is „számításba kell venni", könyvében *továbbra is* alkalmazza a régi materialista módszert, mintha nem is nyilvánította volna elégtelennek! Sőt helyenként, mint Kautsky erre rámutat, Bernstein megengedhetetlenül durván és egyoldalúan alkalmazza ezt a módszert! Továbbá, Bernstein vádjai a dialektika ellen irányulnak, amely szerinte önkényes konstruk-

ciókra stb. stb. vezet. Ezeket az üres szólamokat ismételgeti (amelyektől már az orosz olvasó is megcsömörlött), de a legkisebb mértékben sem próbál utalni arra, hogy miben rejlik a dialektika helytelensége, — módszertani hibákat követett-e el Hegel vagy Marx és Engels (és ha igen, milyeneket). Az egyetlen, amivel Bernstein igazolni és alátámasztani próbálja véleményét, egy utalás a „Tőke" egyik befejező pontjának (amely a tőkés felhalmozás történelmi tendenciájáról szól) „tendenciózus" voltára. Agyoncsépelt vád ez: ezzel hozakodott elő Eugen Dühring, Julius Wolf és sokan mások is Németországban, s ezzel hozakodott elő (fűzzük hozzá mi) J. Zsukovszkij úr a hetvenes években és N. Mihajlovszkij úr a kilencvenes években — ugyanaz a Mihajlovszkij úr, aki valamikor ezzel a váddal kapcsolatban rábizonyította J. Zsukovszkij úrra, hogy akrobatáskodik. És miféle *bizonyítékot* hoz fel Bernstein ennek az elcsépelt badarságnak az igazolására? Csak a következőt: Marx már eleve kész következtetésekkel fogott hozzá a „kutatáshoz", mert a „Tőke" 1867-ben ugyanarra a következtetésre jut, amelyet Marx már a negyvenes években megfogalmazott. Az ilyen „bizonyíték" egyértelmű a hamisítással — válaszolja Kautsky —, mert Marx nem egy, hanem két kutatásra alapozta következtetéseit, amint azt a „Zur Kritik"* előszavában pontosan le is szögezte (lásd orosz fordításban: „A politikai gazdaságtan néhány tételének bírálata"[62]). Első kutatását Marx a negyvenes években végezte, amikor kilépett a „Rheinische Zeitung" szerkesztőségéből. Marx akkor azért lépett ki a szerkesztőségből, mert anyagi érdekekhez kellett hozzászólnia, de tudatában volt annak, hogy ehhez nincsen eléggé felkészülve. A nyilvános szereplés színteréről — írta magáról Marx — dolgozószobámba vonultam vissza. Tehát (hangsúlyozza Kautsky Bernsteinre célozva) Marx kételkedett az anyagi érdekekről alkotott ítéleteinek helyességében, kételkedett azoknak a nézeteknek a helyességében, amelyek erről a kérdésről akkor a legjobban el voltak terjedve, de nem tartotta kételyeit olyan

* — „Zur Kritik der politischen Oekonomie" — „A politikai gazdaságtan bírálatához". — *Szerk.*

fontosaknak, hogy ezekről egész könyvet írjon, hogy ezeket mindenkinek a tudomására hozza. Nem, Marx hozzálátott a tanuláshoz, hogy a régi nézetekkel szemben táplált kételyektől bizonyos pozitív új nézetekhez jusson el. Tanulmányozni kezdte a francia társadalmi elméleteket és az angol politikai gazdaságtant. Közeli kapcsolatba lépett Engels-szel, aki abban az időben részletesen tanulmányozta Anglia nemzetgazdaságának tényleges helyzetét. Ennek a közös munkának, ennek az *első* kutatásnak eredményeként vonták le azokat az ismert következtetéseket, amelyeket a negyvenes évek végén mindketten teljesen határozottan kifejtettek[63]. Marx 1850-ben Londonban telepedett le, és a londoni élet körülményei, amelyek kedveztek a tudományos munkának, arra indították, hogy — mint írja — „megint *egészen elölről* fogjak neki a dolognak és hogy az új anyagot kritikailag feldolgozzam“ („Néhány tétel bírálata“. 1. kiad. XI. old.[64] A mi kiemelésünk). Ennek a *második*, sok éven át folytatott kutatásnak gyümölcse volt a „Zur Kritik“ (1859) és a „Kapital“ (1867). Az a következtetés, amelyhez a „Tőke“ eljutott, egyezik a negyvenes évek korábbi következtetésével, mert a második kutatás igazolta az első kutatás eredményeit. „Nézeteim lelkiismeretes s számos évig tartó munka eredményei, bárhogy ítéljék is meg azokat“ — írta Marx 1859-ben (ugyanott, XII. old.)[65]. Vajjon mindez hasonlít-e olyan következtetésekhez, kérdezi Kautsky, amelyek már jóval a kutatás előtt készek voltak?

A dialektika kérdéséről Kautsky áttér az érték kérdésére. Bernstein azt mondja, hogy Marx elmélete nincsen befejezve, hogy meghagy sok olyan problémát, amely „korántsem teljesen tisztázott“. Kautskynak eszeágában sincsen, hogy ezt tagadja: Marx elmélete nem a tudomány utolsó szava. A történelem újabb tényeket és újabb kutatási módszereket hoz magával, s ezek az elmélet továbbfejlesztését követelik. Ha Bernstein megkísérelte volna az új tényeket és az új kutatási módszereket az elmélet továbbfejlesztése érdekében felhasználni, mindannyian hálásak volnánk neki. Bernsteinnek azonban ez eszében sincs, arra szorítkozik, hogy komolytalan támadásokat intézzen Marx tanítványai ellen, és hogy olyanféle, teljesen

zavaros, teljesen eklektikus megjegyzéseket tegyen, mint például az, hogy a Gossen—Jevons—Böhm iskola határhaszonelmélete semmivel sem kevésbbé helyes, mint Marx munkaértékelmélete. Mindkét elmélet megtartja jelentőségét különböző célokra — mondja Bernstein —, mert Böhm-Bawerknek à priori ugyanolyan joga van eltekinteni az áruknak attól a tulajdonságától, hogy ezeket munka hozza létre, mint Marxnak eltekinteni attól a tulajdonságuktól, hogy hasznos dolgok. Kautsky rámutat arra, hogy teljesen badar dolog, ha valaki azt tartja, hogy két ellentétes, egymást kizáró elmélet alkalmas különböző célokra (Bernstein emellett nem mondja meg, hogy milyen célokra alkalmas az egyik, és milyenekre a másik elmélet). A kérdés lényege korántsem az, hogy az áruk milyen tulajdonságaitól van jogunk *à priori* (von Hause aus)* eltekinteni, hanem az, hogy miképpen magyarázzuk meg a termék*cserén* alapuló mai társadalom alapvető jelenségeit, miképpen magyarázzuk az áru értékét, a pénz funkcióját stb. Ha Marx elmélete még tisztázatlanul hagy is jónéhány problémát, Bernstein értékelmélete már teljesen tisztázatlan probléma. Bernstein idézi még Buchot is, aki megkonstruálta a munka „feszültségének" a fogalmát, idézi, de nem fejti ki teljesen Buch nézeteit, s nem szögezi le határozottan azt sem, hogy mi az ő véleménye ebben a kérdésben. Buch pedig nyilvánvalóan ellentmondásokba gabalyodott bele, amikor az értéket a munkabértől, a munkabért viszont az értéktől teszi függővé. Bernstein, aki érzi, milyen eklektikusak az értékkel kapcsolatos megjegyzései, védeni próbálja az eklektikát általában. Azt mondja, hogy ez „a józan ész lázadása mindenféle dogmának az ellen a törekvése ellen, hogy a gondolatot béklyóba verje". Idézze csak emlékezetébe Bernstein a gondolkodás történetét, mondja Kautsky, s majd meglátja, hogy a nagy lázadók, akik felkeltek az ellen, hogy a gondolatot béklyóba verjék, sohasem voltak eklektikusok, és mindig a nézetek egységére, kerek egészére törekedtek. Az eklektikus ellenben túlságosan félénk ahhoz, hogy lázadásra

---

* — eleve, kezdettől fogva. — *Szerk.*

szánja rá magát. Hiszen ha udvariasan meghajolok Marx előtt és ugyanakkor udvariasan meghajolok Böhm-Bawerk előtt, ez még igen messze van a lázadástól! Mutassanak meg nekem, mondja Kautsky, a gondolat birodalmában csak egyetlen eklektikust, aki megérdemelné, hogy lázadónak nevezzék!

Kautsky ezután áttér a módszerről a módszer alkalmazásának eredményeire, és kitér az úgynevezett Zusammenbruchstheorie-ra, összeomláselméletre, a nyugateurópai kapitalizmus hirtelen összeomlásának elméletére, annak az összeomlásnak az elméletére, amelyet Marx állítólag elkerülhetetlennek tartott és óriási méretű gazdasági válsággal hozott kapcsolatba. Kautsky elmondja és kimutatja, hogy Marx és Engels soha nem állított fel külön Zusammenbruchstheorie-t, s a Zusammenbruchot nem kapcsolta össze feltétlenül a gazdasági válsággal. Ez nem más, mint az ellenfelek hamisítása, akik egyoldalúan fejtik ki Marx elméletét, értelem nélkül ragadnak ki egyes művekből egyes részeket, hogy azután diadalmasan kikeljenek az elmélet „egyoldalúsága" és „csiszolatlansága" ellen. A valóságban Marx és Engels szerint a nyugateurópai gazdasági viszonyok átalakítása az Európa legújabbkori története által létrehozott osztályok érettségétől és erejétől függ. Bernstein megkockáztatta azt az állítást, hogy ez nem Marx elmélete, hanem Marx elméletének Kautsky-féle magyarázata és kibővítése, Kautsky azonban Marxnak a negyvenes és a hatvanas évekből származó műveiből vett pontos idézetekkel, valamint a marxizmus alapeszméinek elemzésével teljesen megcáfolta Bernsteinnek ezt a valóban prókátori fogását, aki minden teketória nélkül „apologetizmussal és prókátorsággal" vádolta Marx tanítványait. Kautsky könyvének ez a része különösen érdekes, annál is inkább, mert egyes orosz írók (például Bulgakov úr a „Nacsalo" című folyóiratban) siettek megismételni Marx elméletének azt a meghamisítását, amelyet Bernstein vitt véghez „kritika" ürügyén (ugyanezt a hamisítást Prokopovics úr is megismétli „A nyugati munkásmozgalom" című könyvében, Sztpétervár 1899).

Különösen behatóan foglalkozik Kautsky a mai gazda-

sági fejlődés alapvető tendenciáival, hogy megcáfolja Bernsteinnek azt a véleményét, hogy ez a fejlődés nem halad abban az irányban, amelyet Marx jellemzett. Magától értetődik, hogy itt nem fejthetjük ki Kautsky könyvének „Nagyüzem és kisüzem" című fejezetét, valamint a könyv más fejezeteit, amelyek politikai-gazdaságtani elemzést nyujtanak és eléggé gazdag számanyagot tartalmaznak, s arra kell szorítkoznunk, hogy egészen röviden utaljunk tartalmukra. Kautsky hangsúlyozza, hogy éppen a fejlődés általános irányáról van szó, s korántsem a részletekről és a felszínen mozgó jelenségekről, amelyeket *semmiféle* elmélet nem tud teljes változatosságukban számbavenni. (Erre az egyszerű, de gyakran feledésbe merülő igazságra Marx is emlékezteti olvasóit a „Tőke" megfelelő fejezeteiben.) Kautsky az 1882. évi és az 1895. évi német ipari összeírás adatainak részletes boncolgatása alapján kimutatja, hogy ezek az adatok ragyogóan igazolták Marx elméletét, és teljesen kétségtelenné tették a tőke koncentrációjának s a kisüzem kiszorításának folyamatát. Maga Bernstein már 1896-ban (amikor még ő is — mint Kautsky gúnyosan megjegyzi — az apologéták és prókátorok céhéhez tartozott) a leghatározottabban elismerte ezt a tényt, most pedig rendkívül eltúlozza a kisüzem erejét és jelentőségét. Például a 20-nál kevesebb munkást foglalkoztató üzemek száma Bernstein megállapítása szerint többszázezerre rúg, mert „pesszimista buzgalmában nyilván egy felesleges nullácskát biggyesztett oda", Németországban ugyanis csak 49 000 ilyen vállalat van. Emellett azt is figyelembe kell venni, hogy kiket sorol a statisztika a kisvállalkozók közé: a bérkocsisokat, a hordárokat, a sírásókat, a gyümölcsárusokat, a varrónőket, még ha otthon a tőkésnek dolgoznak is stb. stb.! Meg kell említenünk Kautskynak egyik elméletileg különösen fontos megállapítását, azt, hogy a kis kereskedelmi és iparvállalatok (olyanok mint a fentemlítettek) a kapitalista társadalomban gyakran csak a viszonylagos túlnépesedés egyik formáját alkotják: a tönkremenő kistermelők, a foglalkozást nem találó munkások (olykor egy időre) kiskereskedőkké, házalókká, szobák vagy ágyak kiadóivá (ez is „vállalkozás", amelyet a statisztika mindenféle más vállalkozással

együtt tart nyilván!) stb. válnak. Ha ezek a foglalkozási ágak túlzsúfoltak, ez korántsem azt jelenti, hogy a kisüzem életrevaló, hanem azt, hogy a kapitalista társadalomban növekszik a nyomor. Bernstein azonban hangsúlyozza és eltúlozza a „kisiparosok“ jelentőségét, amikor ez véleménye szerint mellette szól (a nagyüzem és kisüzem kérdésében), de hallgat róluk, amikor ez ellene szól (a nyomor növekedésének kérdésében).

Bernstein ismételgeti azt az orosz olvasóközönség előtt is régóta ismert véleményt, hogy a részvénytársaságok „módot adnak“ a tőke szétforgácsolódására és „feleslegessé teszik“ koncentrációját, s ezzel kapcsolatban néhány adatot idéz (v. ö. „Zsizny“, 1899. évf. 3. sz.) a kisrészvényesek számáról. Kautsky azt válaszolja, hogy ezek a számadatok semmit sem bizonyítanak, mert a különböző társaságok kis részvényei nagytőkések tulajdonában lehetnek (amit Bernstein is kénytelen elismerni). Annak igazolására, hogy a részvénytársaságok *növelik* a tulajdonosok számát, Bernstein nem hoz fel egyáltalán semmiféle bizonyítékot, s nem is hozhat fel erre bizonyítékot, mert a részvénytársaságok a valóságban arra szolgálnak, hogy a nagytőkések és spekulánsok érdekében kisajátítsák a hiszékeny és kisvagyonú közönséget. A részvények számának növekedése csak arra mutat rá, hogy a gazdagságnak megvan az a tendenciája, hogy részvények formáját öltse, a gazdagság megoszlására vonatkozólag azonban ez a növekedés nem mond semmit. Bernstein általában meglepő könnyelműséggel kezelte a vagyonosok, a tulajdonosok számbeli növekedésének kérdését, de ez nem gátolta burzsoá híveit abban, hogy Bernstein könyvének éppen ezt a részét magasztalják, és azt hangoztassák, hogy ez „kolosszális számanyagon“ alapszik. Bernstein olyan ügyes volt, állapítja meg gúnyosan Kautsky, hogy ezt a kolosszális anyagot két oldalon helyezte el! Összekeveri a tulajdonosokat és a tőkéseket, jóllehet az utóbbiak számának növekedését senki sem tagadta. Veszi a jövedelemadóra vonatkozó adatokat, de nem törődik ezeknek az adatoknak bürokratikus jellegével, azzal, hogy összekeverik a tulajdonból eredő jövedelmet a munkabérből eredő jövedelemmel stb. Különböző időpontokra vonat-

kozólag különböző úton kapott adatokat hasonlít össze (például Poroszországról), márpedig ezek ennek folytán összehasonlíthatatlanok. Még azt is megteszi, hogy Anglia tulajdonosainak számbeli növekedésére vonatkozólag számadatokat kölcsönöz (sőt ezeket a számadatokat vastag betűkkel nyomatja, mint fő ütőkártyáját) valamelyik angol bulvárlap tárcájából, egy olyan ujságból, amely dicshimnuszokat zeng Viktória királynő jubileuma alkalmából és a nec plus ultráig* könnyelműen kezeli a statisztikát! Ezeknek a számadatoknak a forrása ismeretlen, sőt ilyen számadatokat az angol jövedelemadó kimutatásai alapján nem is lehet kiszámítani, mert ezekből a kimutatásokból nem lehet megállapítani az adófizetők számát és az egyes adófizetők összjövedelmét. Kautsky Kolb könyvéből vesz adatokat az 1812—1847. évi angol jövedelemadóra vonatkozólag és kimutatja, hogy ezekből az adatokból, ugyanúgy mint Bernsteinnek hírlapi tárcából átvett adataiból, a tulajdonosok számának növekedésére lehet (állítólag) következtetni — mégpedig abban az időszakban, amikor Angliában szörnyű mértékben nőtt a nép borzalmas nyomora! Kautsky részletesen vizsgálja Bernstein adatait, és arra a következtetésre jut, hogy Bernstein egyetlenegy olyan számadatot nem idézett, amely valóban a tulajdonosok számának növekedését bizonyítaná.

Bernstein megkísérli, hogy ezt a jelenséget elméletileg is megmagyarázza: a tőkések, mondja, nem tudják egyedül elfogyasztani az egész értéktöbbletet, amely olyan óriási mértékben növekszik: tehát növekszik a tulajdonosok száma, akik ezt elfogyasztják. Kautskynak nem kerül nagy fáradságába, hogy megcáfolja ezt a komikus megállapítást, amely egyáltalán nem vesz tudomást Marx realizálási elméletéről (az orosz irodalomban már többízben kifejtették ezt az elméletet). Különösen érdekes az, hogy Kautsky ezt nemcsak elméleti megfontolásokkal cáfolja meg, hanem konkrét adatokkal is, amelyek mutatják, hogy a nyugateurópai országokban növekszik a fényűzés

* — a netovábbig. — *Szerk.*

és a pazarlás, hogy milyen hatása van a gyorsan változó divatnak, amely annyira kiélezi ezt a folyamatot, hogy mennyi a munkanélküli, milyen óriási mértékben növekszik az értéktöbblet „termelő fogyasztása“ — vagyis a tőke befektetése új vállalatokba, különösen az európai tőke befektetése Oroszország, Ázsia, Afrika vasúti és egyéb vállalataiba.

Bernstein kijelenti, hogy mindenki szakított Marx „nyomorelméletével“ vagy „elnyomorodási elméletével“. Kautsky rámutat arra, hogy ez megintcsak Marx ellenfeleinek torz túlzása, mert Marxnak nem is volt ilyen elmélete. Marx beszélt arról, hogy növekedik a nyomor, az elnyomás stb., de ugyanakkor rámutatott az ellentétes hatású tendenciára is, valamint az egyetlen reális társadalmi erőre, amely képes ezt a tendenciát előidézni. Marxnak a nyomor növekedésére vonatkozó szavait a valóság teljesen igazolja: először is, valóban azt látjuk, hogy a kapitalizmusnak az a tendenciája, hogy előidézi és növeli a nyomort, amely óriási méreteket ölt, ha nincsen meg a fentemlített ellentétes hatású tendencia. Másodszor, növekszik a nem fizikai, hanem szociális értelemben vett nyomor, vagyis a nyomor abban az értelemben, hogy egyfelől a burzsoázia szükségleteinek és az egész társadalom szükségleteinek emelkedő színvonala és másfelől a dolgozó tömegek életszínvonala nincs összhangban. Bernstein a „nyomor“ ilyen értelmezésével kapcsolatban gúnyosan megjegyezte, hogy ez pickwicki értelmezés. Kautsky válaszában utal arra, hogy olyan emberek, mint Lassalle, Rodbertus, Engels a leghatározottabban kijelentették, hogy a nyomort nemcsak fizikai értelemben kell felfogni, hanem szociális értelemben is. A „Pickwick“ klubban — vág vissza Kautsky Bernstein gúnyos megjegyzésére — mint látja, elég jó társaság gyűlt össze! Végül, harmadszor, a nyomor növekedésére vonatkozó megállapítások teljesen helytállóak a kapitalizmus „határterületeire“ vonatkozólag, akár földrajzi értelemben vesszük a határterület szót (azok az országok, amelyekbe csak most kezd behatolni a kapitalizmus és gyakran nemcsak a lakosság tömegeinek fizikai nyomorát idézi elő, hanem valóságos éhezést is), akár politikai-

gazdaságtani értelemben (a háziipar és általában a nemzetgazdaságnak azok az ágai, amelyekben még tartják magukat az elmaradott termelési módok).

Igen érdekes továbbá, és számunkra, oroszok számára különösen tanulságos az „új középrétegről" szóló fejezet. Ha Bernstein csak azt akarta volna mondani, hogy a hanyatló kistermelők helyét egy új középréteg: az értelmiség foglalja el, igaza lett volna, mondja Kautsky, és utal arra, hogy ő már jónéhány évvel ezelőtt rámutatott ennek a jelenségnek a fontosságára. A kapitalizmus a népi munka minden területén rendkívül gyors ütemben növeli az *alkalmazottak* számát, egyre fokozza az értelmiségiek iránti keresletet. Az értelmiség sajátos helyzetben van a többi osztály között azáltal, hogy részben a burzsoáziához húz kapcsolatai, nézetei stb. révén, részben pedig a bérmunkásokhoz, annak arányában, ahogy a kapitalizmus egyre inkább megfosztja az értelmiséget önálló helyzetétől, függő bérmunkássá teszi, életszínvonalának leszállításával fenyegeti. E társadalmi réteg átmeneti, bizonytalan, ellentmondásokkal teli helyzete tükröződik abban, hogy az értelmiség között különösen széles körben terjedtek el azok a nézetek, amelyeket Marx félévszázaddal ezelőtt maró gúnnyal olyan kíméletlenül ostorozott: a felemás, eklektikus nézetek, az ellentétes elveknek és álláspontoknak az a zagyvaléka, az a törekvés, hogy szavakkal a legmagasabb szférákba emelkedjenek és üres szólamokkal elkenjék a lakosság történelmi csoportjai között felmerülő konfliktusokat.

A válságok elméletéről szóló fejezetben Kautsky rámutat arra, hogy Marx egyáltalán nem állított fel „elméletet" az ipari válságok tízéves ciklusára vonatkozólag, hanem pusztán csak a tényt állapította meg. Hogy ez a ciklus az utóbbi időben megváltozott, ezt maga Engels is leszögezte. Azt mondják, hogy a vállalkozók kartelljei megakadályozhatják a válságokat azáltal, hogy korlátozzák és szabályozzák a termelést. De lám itt van Amerika — a kartellek országa. A termelés korlátozása helyett azt látjuk, hogy itt óriási mértékben növekszik a termelés. Továbbá, a kartellek, ha korlátozzák is a belföldi piacra való termelést, fokozzák a külföldi piacokra való termelést,

ott veszteséggel adják el a termékeket, és ugyanakkor monopolárakat szednek a hazai fogyasztóktól. Amíg protekcionizmus van, addig ez a rendszer elkerülhetetlen, és semmi ok nincsen arra a feltevésre, hogy a protekcionizmust a szabadkereskedelem rendszere fogja felváltani. A kartellek, azáltal hogy a kis gyárakat leállítják, a termelést koncentrálják és monopolizálják, tökéletesítéseket vezetnek be, jelentős mértékben lerontják a termelők helyzetét. Bernstein úgy véli, hogy a spekuláció, a válságok előidézője, annak arányában gyengül, ahogy a világpiac feltételei meghatározhatatlanokból meghatározottakká és ismertekké válnak; elfelejti azonban azt, hogy éppen az új országok „meghatározhatatlan" feltételei adnak óriási lökést a spekulációnak a régi országokban. Kautsky statisztikai adatokkal kimutatja, hogy a spekuláció éppen az utóbbi években nőtt, és hogy ugyancsak nőtt azoknak a jeleknek a száma is, amelyek előhírnökei annak, hogy nem különösen távoli jövőben válság fog kitörni.

Kautsky könyvének további részéből kiemeljük, hogy taglalja egyes emberek zavaros nézeteit, akik (mint Sz. Prokopovics úr, említett művében) összekeverik bizonyos csoportok gazdasági erejét gazdasági szervezeteikkel, megemlítjük, hogy Kautsky megállapítása szerint Bernstein az adott történelmi helyzet tisztán ideiglenes körülményeit általános törvénnyé emeli, hogy Kautsky megcáfolja Bernsteinnek a demokrácia lényegére vonatkozó helytelen nézeteit, hogy megvilágítja, milyen statisztikai hibát követett el Bernstein, amikor Németország ipari munkásainak számát szembeállította a választók számával, megfeledkezve arról a csekélységről, hogy Németországban nem minden munkásnak van választójoga (hanem csak a 25. életévüket betöltött férfiaknak), és hogy nem minden munkás vesz részt a választásokon. Csak még nyomatékosabban javasolhatjuk az olvasónak, akit érdekel a Bernstein-féle könyv jelentőségének és a könyvvel kapcsolatos vitának a kérdése, hogy tanulmányozza a német irodalmat, és semmiképpen ne adjon hitelt az orosz irodalomban túlsúlyban levő eklektikusok elfogult és egyoldalú véleményeinek. Úgy hallottuk, hogy

Kautsky e könyvének egy részét le akarják forditani oroszra. Ez igen kívánatos volna, de nem pótolja az eredeti ismeretét.

A megírás ideje: 1899 vége.

Először megjelent:
„Leninszkij Szbornyik“ VII. köt. 1928.

CIKKEK A „RABOCSAJA GAZETA"[66] SZÁMÁRA

Megírásuk ideje: 1899 második fele.
Először megjelentek:
„Leninszkij Szbornyik" III. köt. 1925.

LEVÉL A SZERKESZTŐ-CSOPORTNAK

Kedves elvtársak!

Kérésüknek megfelelően küldök három cikket a lap számára, de szükségesnek tartom, hogy néhány szót szóljak közreműködésemről általában és különösen a mi kölcsönös kapcsolatunkról.

Előző közlésük alapján úgy képzeltem a dolgot, hogy Önök kiadóvállalatot akarnak alapítani, és rám akarják bízni egy szociáldemokrata brosúrasorozat szerkesztését.

Most látom, hogy más a helyzet, hogy saját szerkesztőséget alakítottak, mely hozzáfog egy lap kiadásához, és engem arra kér, hogy a lap munkájában közreműködjem.

Természetesen, szívesen elfogadom ezt a javaslatot is, de meg kell mondanom, hogy sikeres közreműködésemet *csak a következő feltételekkel* tartom lehetségesnek: 1) a szerkesztőségnek *rendes* kapcsolatot kell tartania a munkatárssal, *közölnie* kell vele, hogy mi lett kéziratainak a sorsa (elfogadták, visszautasították, módosították), és *értesítenie kell a munkatársat cégük minden kiadványáról*; 2) cikkeimnek külön álnéven kell megjelenniök (ha a megküldött álnév elkallódott, válasszanak akármilyen más álnevet); 3) a szerkesztőségnek egyet kell értenie a munkatárssal az elméleti kérdésekre, a legközelebbi gyakorlati feladatokra és a lap (vagy a brosúrasorozat) megszervezésének kívánatos jellegére vonatkozó alapvető nézetekben.

Remélem, hogy a szerkesztőség egyetért majd ezekkel a feltételekkel, és hogy minél előbb megegyezésre jussunk, már most röviden kitérek a 3. feltétellel összefüggő kérdésekre.

Önök azt tartják, mint írják, hogy „a régi irányzat

erős", és nincsen különösebb szükség arra, hogy a bernsteinizmussal és orosz megnyilvánulásaival vitába szálljunk. Szerintem ez a nézet túlságosan optimista. Bernstein a nyilvánosság előtt kijelentette, hogy az orosz szociáldemokraták többsége egyetért vele[67]; szakadás állt be a külföldi „fiatal" orosz szociáldemokraták és a „Munka Felszabadítása" csoport között[68], amely a „régi irányzat" megalapítója, képviselője és leghűségesebb őrzője; a „Rabocsaja Miszl" azon erőlködik, hogy valamiféle új hangot pendítsen meg, hogy fellázadjon a „széleskörű" politikai feladatok ellen, hogy dicsőítse a kis ügyeket és a kontárkodást, és hogy ízetlenül gúnyolódjon a „forradalmi elméleteken" (7. sz. „Csak úgy mellékesen"); végül, a legális marxista irodalom teljesen elzüllött, és legtöbb képviselője szenvedélyesen igyekszik felkapni a divatos Bernstein-féle „kritikát" — mindez, szerintem, világosan mutatja, hogy a „régi irányzat" helyreállítása és erélyes megvédése valósággal égetően aktuális kérdés.

Hogy mi a véleményem a lap feladatáról és irányításának tervéről, azt meglátják cikkeimből, s nagyon szeretném tudni, hogy mennyire értünk egyet ebben a kérdésben (a cikkeket sajnos eléggé gyorsan kellett megírnom: általában fontos volna tudnom, mi a cikkek beküldésének végső határideje).

A „Rabocsaja Miszl"-lel nézetem szerint *nyiltan vitába kell szállnunk*, ehhez azonban azt kérném, hogy küldjék meg nekem *az 1—2. és 6. számot és a 7. számtól mindegyiket*; valamint a „*Proletárharcot*"[69]. Ez utóbbi brosúrára azért is szükségem volna, hogy recenziót írjak róla a lap számára.

A terjedelem, mint írják, ne feszélyeztessen. Azt hiszem, amíg lapunk van, inkább ujságcikkeket kell írnunk és ujságcikkekben kell kifejtenünk még a brosúratémákat is — azzal a számítással, hogy ezeket a cikkeket később brosúrákká dolgozzuk majd át. A legközelebbi jövőben a következő témákkal szándékszom foglalkozni: 1) a programm tervezete — ezt hamarosan megküldöm[70]; 2) a taktika és a szervezés kérdései, amelyeket az oroszországi szociáldemokrata munkáspárt legközelebbi kongresszusának kell majd megvitatnia[71]; 3) egy brosúra arról, hogy hogyan viselkedjenek a munkások és a szo-

cialisták szabadon, börtönben és számüzetésben. A lengyel brosúra mintájára („a magatartás szabályai“ — ha lehet, kérem szerezzék meg nekem); 4) a sztrájkokról (I. — jelentőségük; II. — a sztrájktörvények; III. — az utóbbi évek néhány sztrájkjának áttekintése); 5) egy brosúra „A nő és a munkásügy“ címmel stb.

Szeretném nagyjából tudni, hogy milyen anyaggal rendelkezik a szerkesztőség, hogy elkerüljem az ismétléseket és ne foglalkozzam már „kimerített“ kérdésekkel.

Várom a szerkesztőség válaszát ugyanazon közvetítő útján. *(Ez volt és ma is ez az egyetlen mód, hogy csoportjukkal érintkezhessek.)*

F. P.[72]

PROGRAMMUNK

A nemzetközi szociáldemokráciát jelenleg az eszmei ingadozás jellemzi. Marx és Engels tanításait eddig a forradalmi elmélet szilárd alapjának tekintették, most azonban mindenfelől olyan hangok hallatszanak, hogy ezek a tanítások elégtelenek és elavultak. Aki szociáldemokratának vallja magát és szociáldemokrata lapot akar kiadni, annak pontosan meg kell határoznia, hogy milyen állást foglal el ebben a kérdésben, amely korántsem csak a német szociáldemokratákat nyugtalanítja.

Mi teljesen Marx elméletének talaján állunk: ez az elmélet változtatta először a szocializmust utópiából tudománnyá, ez vetette meg ennek a tudománynak szilárd alapját és jelölte ki azt az utat, melyen haladnunk kell, továbbfejlesztve és minden részletében kidolgozva ezt a tudományt. Ez az elmélet felfedte a modern tőkés gazdaság lényegét és megmagyarázta, hogy miképpen leplezi a bérmunka, a munkaerő vásárlása azt, hogy maroknyi tőkés, földbirtokos, gyáros, bányatulajdonos stb. rabságban tartja a nincstelen nép millióit. Marx elmélete kimutatta, hogy a modern kapitalizmus egész fejlődésének az a tendenciája, hogy a kisüzemet kiszorítja a nagyüzem, s hogy ez a fejlődés megteremti azokat a feltételeket, amelyek lehetővé és szükségessé teszik a társadalom szocialista berendezését. Marx elmélete megtanított bennünket arra, hogy a megcsontosodott szokások, politikai cselszövések, agyafúrt törvények és körmönfont tanítások leple alatt meglássuk az *osztályharcot*, azt a harcot, amely a mindenfajta vagyonos osztályok és a nincstelenek tömege, az összes nincstelenek élén álló *proletariátus* között folyik.

Marx elmélete tisztázta a forradalmi szocialista párt igazi feladatát: ez nem társadalomátalakító tervek kiagyalása, nem prédikálás a tőkéseknek és szekértolóiknak, hogy javítsanak a munkások helyzetén, nem összeesküvések szövése, *hanem az, hogy megszervezze a proletariátus osztályharcát, és vezesse ezt a harcot, amelynek végső célja a politikai hatalom meghódítása a proletariátus által és a szocialista társadalom megszervezése*.

És most kérdezzük: mi újat hoztak ebbe az elméletbe azok a nagyhangú „újítók", akik manapság Bernstein német szocialista köré csoportosulva olyan lármát csapnak? *Semmit:* egy lépéssel sem vitték előbbre azt a tudományt, amelynek fejlesztését Marx és Engels ránk hagyta; semmiféle új harci módszerre nem tanították meg a proletariátust; csak hátráltak, csak átvették elmaradott elméletek töredékeit, és a proletariátusnak nem a harc elméletét, hanem az engedékenység elméletét prédikálták — engedékenységet a proletariátus legádázabb ellenségei, a kormányok és a polgári pártok iránt, amelyek fáradhatatlanok abban, hogy egyre újabb eszközöket találjanak a szocialisták üldözésére. Plehanovnak, az orosz szociáldemokrácia egyik megalapítójának és vezérének, teljesen igaza volt, amikor kíméletlenül bírálta Bernsteinnek legújabb „kritikáját"[73], akinek nézeteit most (a hannoveri kongresszuson) a német munkások képviselői is elvetették[74].

Tudjuk, hogy ezekért a szavakért a vádak özönét zúdítják majd ránk: azt fogják kiabálni, hogy a szocialista pártot „ortodox" rendddé akarjuk változtatni, amely üldözi az „eretnekeket" a „dogmától" való eltérésért, minden önálló véleményért stb. Ismerjük ezeket a divatos csipkelődő frázisokat. Csakhogy szemernyi igazság, szemernyi értelem sincs bennük. Nem lehetséges erős szocialista párt, ha nincsen forradalmi elmélet, amely egyesít minden szocialistát, amelyből a szocialisták meggyőződésüket merítik, amelyet alkalmaznak harci módszereikben és munkamódszereikben; ha alaptalan támadásokkal és rontási kísérletekkel szemben megvédjük ezt az elméletet, amelyet legjobb belátásunk szerint igaznak tartunk — ez még egyáltalán nem azt jelenti, hogy ellenségei vagyunk *minden* kritikának. Marx elméletét egyáltalán nem tekint-

jük befejezett és érinthetetlen valaminek; ellenkezőleg, meggyőződésünk, hogy ez az elmélet csak alapköveit rakta le annak a tudománynak, amelyet a szocialistáknak minden irányban tovább *kell* fejleszteniök, ha nem akarnak elmaradni az élettől. Úgy véljük, hogy az orosz szocialistáknak különösen nagy szükségük van arra, hogy *önállóan* dolgozzák fel Marx elméletét, mert ez az elmélet csak általános *útmutató* tételeket nyujt, amelyeket *részleteikben* másképpen alkalmaznak Angliára, mint Franciaországra, másképpen Franciaországra, mint Németországra, másképpen Németországra, mint Oroszországra. Ezért szívesen adunk helyet ujságunkban elméleti kérdésekkel foglalkozó cikkeknek, és felszólítjuk az elvtársakat, hogy nyiltan tárgyalják meg a vitás pontokat.

Milyen főbb kérdések merülnek fel, amikor Oroszországra alkalmazzuk valamennyi szociáldemokrata közös programmját? Már mondottuk, hogy ennek a programmnak a lényege az, hogy megszervezze a proletariátus osztályharcát és vezesse azt a harcot, amelynek végső célja a politikai hatalom meghódítása a proletariátus által és a szocialista társadalom megszervezése. A proletariátus osztályharca gazdasági harcra (az egyes tőkések vagy a tőkések egyes csoportjai ellen a munkások helyzetének megjavításáért vívott harcra) és politikai harcra (a kormány ellen a nép jogainak kiterjesztéséért, vagyis a demokráciáért és a proletariátus politikai hatalmának kiterjesztéséért vívott harcra) oszlik. Egyes orosz szociáldemokraták (nyilván közéjük tartoznak azok, akik a „Rabocsaja Miszl" c. lapot szerkesztik) hasonlíthatatlanul fontosabbnak tartják a gazdasági harcot, a politikai harcot ellenben majdhogynem elhalasztják a többé-kevésbbé távoli jövőig. Ez a nézet teljesen helytelen. A szociáldemokraták mind egyetértenek abban, hogy meg kell szervezni a munkásosztály gazdasági harcát, hogy ezen a talajon agitációt kell folytatni a munkások között, vagyis segítségükre kell lenni a munkáltatók ellen folytatott mindennapi harcukban, hogy a munkások figyelmét rá kell terelni a sérelmek minden fajtájára és esetére, s ilymódon meg kell értetni velük az egyesülés szükségességét. De ha valaki a gazdasági harc miatt megfeledkezik a politikai

harcról, az azt jelenti, hogy elfordul az egész világ szociáldemokráciájának sarkalatos tételétől, hogy megfeledkezik arról, amire a munkásmozgalom egész története tanít. A burzsoázia és a burzsoáziát szolgáló kormány megrögzött hívei nem egyszer még azt is megkísérelték, hogy tisztán gazdasági munkásegyleteket szervezzenek és a munkásokat ilyenformán eltereljék a „politikától", a szocializmustól. Nagyonis lehetséges, hogy az orosz kormány is módját ejti majd valami hasonló vállalkozásnak, mert hiszen mindig azon volt, hogy garasos ajándékokat, vagy helyesebben alamizsnát vessen oda a népnek, csak hogy elterelje figyelmét jogfosztottságáról és elnyomatottságáról. Semmiféle gazdasági harc sem hozhat tartós javulást a munkásoknak, sőt ezt a harcot nem is lehet nagy méretekben folytatni, ha a munkásoknak nincs joguk arra, hogy szabadon rendezzenek gyűléseket és szervezzenek szövetségeket, ha nincs joguk arra, hogy saját ujságaik legyenek, hogy elküldjék képviselőiket a népképviseleti intézményekbe, mint ahogy ezt a munkások Németországban és minden más európai országban teszik (Törökországon és Oroszországon kívül). Ezeknek a jogoknak kivívása érdekében azonban *politikai harcot* kell folytatni. Oroszországban nemcsak a munkásság, hanem valamennyi polgár meg van fosztva a politikai jogoktól. Oroszország — abszolút, korlátlan monarchia. A cár egymaga adja ki a törvényeket, ő nevezi ki a hivatalnokokat, és gyakorol felügyeletet fölöttük. Ennek következtében a *látszat* az, hogy Oroszországban a cár és a cári kormány nem függ semmiféle osztálytól és valamennyiről egyaránt gondoskodik. A *valóságban* azonban a közhivatalnokok csakis a vagyonos osztályból kerülnek ki, és valamennyien a nagytőkések befolyása alatt állnak, akik dróton rángatják a minisztereket, és mindent elérnek, amit csak akarnak. Az orosz munkásosztály kettős igát hordoz: fosztogatják és kirabolják a tőkések és a földbirtokosok, s hogy ne harcolhasson ellenük, a rendőrség kezét-lábát gúzsba köti, lakatot tesz a szájára, és üldöz minden kísérletet, mely a nép jogainak védelmére irányul. A tőkés ellen indított minden sztrájknak az a következménye, hogy a munkásokra ráuszítják a katonaságot és a rendőrséget. Minden gazda-

sági harc szükségszerűen politikai harccá válik, s a szociáldemokráciának elválaszthatatlanul egybe kell kapcsolnia a harcnak e két formáját a *proletariátus egységes osztályharcában*. E harc első és fő céljának a politikai jogok kivívásának, a *politikai szabadság kivívásának* kell lennie. Ha a pétervári munkások egyedül, a szocialisták csekély támogatásával, gyorsan tudtak engedményeket elérni a kormánynál, ha ki tudták vívni a munkanap korlátozásáról szóló törvényt[75], akkor az egész orosz munkásosztály, amelyet egy párt, az „Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt“ vezet, kitartó harccal hasonlíthatatlanul fontosabb engedményeket is el tud majd érni.

Az orosz munkásosztály egymagában is képes folytatni gazdasági és politikai harcát, még akkor is, ha nem kap segítséget semilyen más osztálytól. A politikai harcban azonban a munkások nem állnak egyedül. A nép teljes jogfosztottsága és a basáskodó hivatalnokok vad önkénye felháborít minden csak valamelyest is becsületes művelt embert, aki nem tud megbékülni azzal, hogy minden szabad szót és szabad gondolatot üldöznek, felháborítja az üldözött lengyeleket, finneket, zsidókat, orosz szektásokat, felháborítja a kiskereskedőket, a kisvállalkozókat, a kisparasztokat, akiknek nincs kinél védelmet keresniök a hivatalnokok és a rendőrség önkényeskedéseivel szemben. A lakosságnak ezek a csoportjai külön-külön képtelenek kitartó politikai harcot folytatni, de amikor a munkásosztály felemeli a politikai harc zászlaját, mindenünnen segítő kezek nyúlnak majd feléje. Az orosz szociáldemokrácia a nép jogaiért küzdő valamennyi harcos, a demokráciáért küzdő valamennyi harcos élére áll, és legyőzhetetlenné válik!

Ezek főbb nézeteink, amelyeket rendszeresen és minden szempontból ki fogunk fejteni lapunkban. Meggyőződésünk, hogy így azon az úton fogunk haladni, melyet az „Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt“ „Kiáltványában“ megjelölt.

LEGKÖZELEBBI FELADATUNK

Az orosz munkásmozgalom ma átmeneti szakaszában van. Az után a ragyogó kezdet után, amelyre büszkék lehetnek a Nyugat-határterület, Pétervár, Moszkva, Kiev és más városok munkásainak szociáldemokrata szervezetei, végülis megalakult az „Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt“ (1898 tavaszán). Az orosz szociáldemokrácia, miután e hatalmas lépést megtette, egy időre mintha teljesen kimerült volna és visszatért volna ahhoz a régi állapothoz, amikor az egyes helyi szervezetek külön-külön dolgoztak. A párt továbbra is létezett, csak magába mélyedt, hogy összegyüjtse erejét, és szilárd talajra helyezze valamennyi orosz szociáldemokrata egyesítését. Meg kell valósítanunk ezt az egyesülést, ki kell dolgoznunk az egyesüléshez a megfelelő formát, végérvényesen meg kell szabadulnunk a szűkkörű helyi szétforgácsoltságtól — ez az orosz szociáldemokraták legközelebbi és legégetőbb feladata.

Mindannyian egyetértünk abban, hogy feladatunk a proletariátus osztályharcának a szervezése. De mi az osztályharc? Amikor az egyes gyárak, az egyes szakmák munkásai harcra kelnek munkáltatójuk vagy munkáltatóik ellen, vajjon ez osztályharc-e? Nem, ezek csak az osztályharc zsenge csírái. A munkások harca csak akkor válik osztályharccá, amikor az egész ország egész munkásosztályának összes élenjáró képviselői már egységes munkásosztálynak tudják magukat, és nem az egyes munkáltatók ellen, hanem a tőkések *egész osztálya* ellen és az ezt az osztályt támogató kormány ellen kezdenek harcolni. Csakis akkor, amikor az egyes munkás tudatára ébred

annak, hogy az egész munkásosztály tagja, amikor az egyes munkáltatók és az egyes hivatalnokok ellen vívott mindennapi, apró harcában az egész burzsoázia és az egész kormány elleni harcot látja, csakis akkor válik harca osztályharccá. „Minden osztályharc politikai harc“[76] — helytelen volna, ha Marxnak ezeket a híres szavait úgy értelmeznénk, hogy a munkások minden harca, amelyet a munkáltatók ellen vívnak, *mindenkor* politikai harc. Ezeket a szavakat úgy kell értenünk, hogy a munkásoknak a tőkések ellen vívott harca szükségszerűen politikai harccá *válik*, *amennyiben osztály*harccá válik. A szociáldemokráciának éppen az a feladata, hogy a munkások megszervezésével, a közöttük végzett propagandával és agitációval a munkásoknak az elnyomók ellen vívott ösztönös harcát az egész osztálynak, egy meghatározott politikai *pártnak* meghatározott politikai és szocialista eszményekért vívott harcává *változtassa*. Csupán helyi munkával ez a feladat nem valósítható meg.

A helyi szociáldemokrata munka már eléggé fejlett nálunk. A szociáldemokrata eszmék magvait Oroszországban már mindenütt elhintették. A munkásröplapokat — a szociáldemokrata irodalomnak ezt az első formáját — Pétervártól Krasznojarszkig és a Kaukázustól az Uralig már valamennyi orosz munkás ismeri. Most a legfőbb, amire még szükségünk van, az, hogy ezt a helyi munkát összefogjuk egyetlen *párt* munkájában. Legfőbb fogyatékosságunk, amelynek kiküszöbölésére minden erőnket latba kell vetnünk, a helyi munka szűkkörű „kontár“-jellege. E miatt a kontárkodás miatt az oroszországi munkásmozgalom megnyilvánulásainak zöme tisztán helyi esemény marad, és mint az egész orosz szociáldemokrácia számára követendő példa, mint az egész orosz munkásmozgalom fejlődési foka sokat veszít jelentőségéből. E miatt a kontárkodás miatt a munkásokat nem hatja át eléggé az a tudat, hogy érdekeik Oroszországszerte közösek, a munkások nem kapcsolják össze eléggé harcukkal az orosz szocializmus és az orosz demokrácia gondolatát. E miatt a kontárkodás miatt az elvtársak különböző elméleti és gyakorlati nézeteit nem vitatják meg nyilvánosan egy központi lapban, ezek a nézetek nem szolgálnak a párt

közös programmjának és egy közös taktikának a kidolgozására, hanem elvesznek a szűkkörű körösdiségben, vagy a helyi és véletlenszerű sajátosságok mérhetetlen eltúlzására vezetnek. Elegünk van ebből a kontárkodásból! Már eléggé érettek vagyunk ahhoz, hogy áttérjünk a *közös munkára*, egy általános pártprogramm kidolgozására, pártunk taktikájának és szervezeti felépítésének közös megvitatására.

Az orosz szociáldemokrácia sokat tett a régi forradalmi és szocialista elméletek bírálata érdekében. Nem szorítkozott csupán a bírálatra és a teoretizálásra. Bebizonyította, hogy programmja nem a levegőben lóg, hanem elébemegy a nép, nevezetesen a gyári proletariátus nagyarányú ösztönös mozgalmának. Az orosz szociáldemokráciának most a következő, különösen nehéz és különösen fontos lépést kell megtennie: ki kell dolgoznia e mozgalom szervezetének körülményeinkhez alkalmazott formáját. A szociáldemokrácia nem szorítkozik arra, hogy egyszerűen szolgálja a munkásmozgalmat: a szociáldemokrácia *„a szocializmus egyesítése a munkásmozgalommal“* (hogy K. Kautskynak ezt a meghatározását használjam, amely a „Kommunista Kiáltvány“ alapeszméit idézi fel); feladata az, hogy bizonyos szocialista eszményeket vigyen be az ösztönös munkásmozgalomba, hogy az ösztönös munkásmozgalmat összekapcsolja a szocialista meggyőződéssel, amelynek a modern tudomány színvonalán kell állania, hogy az ösztönös munkásmozgalmat összekapcsolja a demokráciáért, mint a szocializmus megvalósításának eszközéért vívott rendszeres politikai harccal, egyszóval, hogy ezt az ösztönös mozgalmat egyetlen megbonthatatlan egésszé forrassza össze a *forradalmi párt* tevékenységével. A nyugateurópai szocializmus és demokrácia története, az orosz forradalmi mozgalom története, munkásmozgalmunk tapasztalatai — ez az az *anyag*, amelyet el kell sajátítanunk, hogy kidolgozhassuk pártunk szervezetének célszerű formáját és pártunk megfelelő taktikáját. Ezt az anyagot azonban önállóan kell „feldolgoznunk“, mert kész mintákat sehol sem találunk: egyrészt, az orosz munkásmozgalomnak teljesen mások a körülményei, mint a nyugateurópainak. Igen veszélyes volna, ha e tekintetben bár-

milyen illúzióban ringatnók magunkat. Másrészt pedig, az orosz szociáldemokrácia igen lényegesen különbözik a régebbi oroszországi forradalmi pártoktól, ezért tehát, bár tanulnunk kell a kimagasló régi orosz vezetőktől forradalmi és konspirálási technikát (ennek szükségességét habozás nélkül elismerjük), ez nem mentesít bennünket attól a kötelességtől, hogy azt kritikával használjuk fel, és hogy önállóan dolgozzuk ki szervezetünk formáját.

Mikor e feladatot magunk elé tűzzük, két főbb kérdés merül fel különös erővel. 1) Hogyan egyeztessük össze a helyi szociáldemokrata tevékenység teljes szabadságának szükségességét egy egységes — és következésképpen centralizált — párt alakításának szükségességével? A szociáldemokrácia egész erejét az ösztönös munkásmozgalomból meríti, amely különbözőképpen és különböző időben nyilvánul meg a különböző ipari központokban; a helyi szociáldemokrata szervezetek tevékenysége az *alapja* a párt egész tevékenységének. Ha azonban ez elszigetelt „kontárok“ tevékenysége lesz, akkor ez tulajdonképpen nem is nevezhető szociáldemokrata tevékenységnek, mert ez nem lesz egyértelmű a proletariátus *osztály*harcának szervezésével és vezetésével. 2) Hogyan egyeztessük össze a szociáldemokráciának azt a törekvését, hogy forradalmi párttá legyen, amely a politikai szabadságért való harcot tekinti fő céljának, azzal, hogy a szociáldemokrácia a leghatározottabban visszautasítja azt, hogy politikai összeesküvéseket szervezzen, a leghatározottabban visszautasítja azt, hogy „a munkásokat a barrikádokra hívja“ (P. B. Akszelrod találó kifejezésével élve), vagy általában, hogy a munkásokra ráerőszakolja a kormány elleni támadás egyik vagy másik „tervét“, amelyet forradalmárok csoportja alkotott meg?

Az orosz szociáldemokrácia teljes joggal azt tartja, hogy ezeket a kérdéseket *elméletileg* megoldotta; ha ezzel foglalkoznánk, az nem volna egyéb, mint a „Programmunk“ című cikkben elmondottak ismétlése. Most arról van szó, hogy ezeket a kérdéseket *gyakorlatilag* oldjuk meg. Ez nem lehet egyes személyek vagy egyes csoportok műve, — ez csak az egész szociáldemokrácia szervezett tevékenységé-

nek műve lehet. Szerintünk jelenleg a legégetőbb feladat az, hogy hozzáfogjunk ezeknek a kérdéseknek a megoldásához, és ehhez azt kell legközelebbi célunknak tekintenünk, hogy *rendszeresen megjelenő és valamennyi helyi csoporttal szoros kapcsolatban levő pártlapot szervezzünk.* Szerintünk ennek megszervezésére kell a közeljövőben a szociáldemokraták *egész* tevékenységét összpontosítanunk. Ilyen lap nélkül a helyi munka szűkkörű „kontárkodás" marad. A párt megalakítása — ha nincsen megszervezve az, hogy ezt a pártot egy bizonyos lap helyesen képviselje — tulajdonképpen csak üres szó marad. A gazdasági harc nem válhat az egész orosz proletariátus *osztály*harcává, ha nem fogja össze egy központi lap. Politikai harcot folytatni lehetetlen, ha az egész párt nem foglal állást a politika minden kérdésében és nem irányítja a harc egyes megnyilvánulásait. A forradalmi erők megszervezése, ezeknek az erőknek a fegyelmezése, és a forradalmi technika fejlesztése lehetetlen, ha mindezeket a kérdéseket nem vitatjuk meg egy központi lapban, ha nem dolgozzuk ki kollektívan *az ügyek vitelének* bizonyos *formáit és szabályait,* ha — a központi lap útján — nem vezetjük be azt, hogy minden párttag *felelősséggel tartozzon* az egész pártnak.

Amikor azt mondjuk, hogy a párt *minden* erejét — minden irodalmi erőt, minden szervező képességet, minden anyagi eszközt stb. — az egész párt lapjának megalapitására és munkájának helyes irányitására kell összpontositanunk, eszünkágában sincsen háttérbe szorítani a tevékenység többi formáját, például a helyi agitációt, a tüntetéseket, a bojkottot, a besúgók üldözését, a burzsoázia és a kormány egyes képviselőinek üldözését, a tüntető sztrájkokat stb. stb. Ellenkezőleg, meggyőződésünk, hogy a tevékenységnek mindezek a formái a párt tevékenységének *alapját* alkotják, de *ha nem* egyesítjük őket az egész párt lapjában, a forradalmi harcnak mindezek a formái *kilenctizedrészben elvesztik jelentőségüket,* nem vezetnek el ahhoz, hogy a pártban kialakuljanak általános tapasztalatok, hagyományok, kialakuljon bizonyos folytonosság. A párt lapja nemcsak hogy nem fogja ezt a tevékenységet feleslegessé tenni, hanem ellenkezőleg,

óriási hatása lesz majd e tevékenység elterjedésére, megszilárdulására, rendszerbe foglalására.

Hogy *minden* erőt egy rendszeresen megjelenő és rendszeresen továbbított pártlap megszervezésére kell összpontosítanunk, ezt az teszi szükségszerűvé, hogy az orosz szociáldemokráciának sajátos helyzete van, amely különbözik a többi európai ország szociáldemokráciájának és a régi orosz forradalmi pártoknak a helyzetétől. Németország, Franciaország stb. munkásainak az ujságon kívül ezer más módjuk van arra, hogy nyilvánosan fejtsék ki tevékenységüket, ezer más módjuk van arra, hogy mozgalmukat megszervezzék: a parlamenti tevékenység, a választási agitáció, a népgyűlések, a helyi (vidéki és városi) társadalmi intézményekben való részvétel, a nyilt ipari szervezetek (szakmai és műhelyszervezetek) stb. stb. Nálunk — amíg nem vívtuk ki a politikai szabadságot — *mindezt*, a szó szoros értelmében *mind*ezt, a forradalmi ujságnak kell *helyettesítenie*, amely nélkül nálunk az egész munkásmozgalomnak *semmiféle* széleskörű szervezete nem lehetséges. Összeesküvésekben nem bízunk, nem gondolunk arra, hogy egyéni forradalmi vállalkozásokkal próbáljuk megdönteni a kormányt; munkánk gyakorlati jelszava Liebknechtnek, a német szociáldemokrácia öreg harcosának szavai: „Studieren, propagandieren, organisieren“ — tanulni, propagálni, szervezni —, s ennek a tevékenységnek a központja csakis a *pártlap* lehet, és az is kell hogy legyen.

De vajjon lehetséges-e és milyen körülmények között lehetséges egy ilyen lap helyes és valamelyest tartós megszervezése? Erről majd a következő alkalommal beszélünk.

A LEGÉGETŐBB KÉRDÉS

Előző cikkünkben azt mondtuk, hogy legégetőbb feladatunk egy rendszeresen megjelenő és rendszeresen továbbított pártlap megszervezése, és felvetettük azt a kérdést, vajjon lehetséges-e, és milyen feltételekkel lehetséges ennek a célnak az elérése. Nézzük meg ennek a kérdésnek legfontosabb vonatkozásait.

Mindenekelőtt azt hozhatják fel ellenünk, hogy e cél eléréséhez *előszöris* a helyi csoportok tevékenységét kell kifejleszteni. Szerintünk ez az eléggé elterjedt vélemény hibás. A pártlapnak — és következésképpen magának a pártnak — a megalapításához és szilárd megszervezéséhez haladéktalanul hozzáfoghatunk és hozzá is kell fognunk. Ehhez megvannak a szükséges előfeltételek: a helyi munka folyik, és nyilvánvaló, hogy ez a munka már mély gyökereket eresztett, mert az egyre gyakoribb pogromok csak kis megszakításokat idéznek elő; a harc közben kidőltek helyét gyorsan friss erők foglalják el. A pártnak nemcsak külföldön, hanem Oroszországban is vannak a lap kiadásához szükséges eszközei és irodalmi erői. A kérdés tehát az, hogy vajjon azt a munkát, *amely már folyik*, továbbra is „kontár" módra kell-e folytatnunk, vagy egy egységes párt munkájává kell szerveznünk, mégpedig úgy, hogy ez az egész munka egyetlen közös lapban tükröződjön.

Ezzel eljutottunk mozgalmunk legégetőbb kérdéséhez, fájó pontjához: a szervezet kérdéséhez. Feltétlenül szükséges, hogy a forradalmi szervezetet és a fegyelmet megjavítsuk, hogy a konspirálási technikát tökéletesítsük. Nyiltan meg kell vallanunk, hogy ebben a tekintetben

elmaradtunk a régi orosz forradalmi pártoktól, és hogy minden erőnkkel azon kell lennünk, hogy ezeket utólérjük és túlszárnyaljuk. A szervezet megjavítása nélkül nem lehetséges munkásmozgalmunknak semmiféle haladása, és így egy rendszeresen működő lappal rendelkező aktív párt megalakítása is lehetetlen. Ez a dolog egyik oldala. A másik pedig az, hogy a párt mai szerveinek (mégpedig mind az intézményeknek és csoportoknak, mind a lapoknak) több figyelmet kell fordítaniok a szervezés kérdéseire, és ebben az irányban kell hatniok a helyi csoportokra.

A helyi, kontár-munka mindig a személyes kapcsolatok mértéktelen elburjánzására, körösdire vezet, mi azonban kinőttünk a körösdiből, amely már túlságosan szűk a mai munkához és rendkívül nagy erőpazarlással jár. Egyetlen pártban kell összeolvasztanunk a meglevő erőket, mert csakis így nyílik módunk arra, hogy rendszeresen érvényre juttassuk a munkamegosztás és az erőkkel való takarékosság elvét, — ezt pedig okvetlenül el kell érnünk, hogy csökkentsük az áldozatok számát, és többé-kevésbbé szilárd támaszunk legyen az önkényuralmi kormány elnyomásával és szörnyű üldözéseivel szemben. Velünk, a „földalatti" Oroszországban szorongó szocialisták kis csoportjaival szemben ott áll egy hatalmas modern állam gigászi gépezete, s ez az állam minden erejét arra összpontosítja, hogy elfojtsa a szocializmust és a demokráciát. Tudjuk, hogy végül mégis megdöntjük ezt a rendőrállamot, mert a nép valamennyi egészséges és fejlődő rétege a demokrácia és a szocializmus mellett van, de hogy rendszeres harcot folytassunk a kormány ellen, ahhoz a legnagyobb tökéletességig kell fejlesztenünk a forradalmi szervezetet, a fegyelmet és a konspirálási technikát. Feltétlenül szükséges, hogy a párt egyes tagjai vagy a párttagok egyes csoportjai a pártmunka bizonyos területeire specializálják magukat, egyesek arra, hogy az irodalmat utánnyomják, mások arra, hogy azt külföldről behozzák, ismét mások arra, hogy Oroszországban szétküldjék, vagy arra, hogy a városokban az irodalmat széthordják, vagy konspirációs lakásokat rendezzenek be, vagy pénzt gyüjtsenek, vagy megszervezzék a levelek és

a mozgalomról szóló jelentések továbbítását, vagy a kapcsolatokat szervezzék stb. stb. Tudjuk, hogy a munka ilyen specializálása sokkal nagyobb kitartást követel, mint a szokásos körösdi munka, sokkal inkább megköveteli azt, hogy a szerény, láthatatlan aprómunkára tudjuk összpontosítani minden erőnket, sokkal több igazi hősiességet követel meg tőlünk, mint amaz.

Az orosz szocialisták és az orosz munkások azonban már bebizonyították, hogy képesek hőstettekre, s általában helytelen volna, ha emberhiány miatt panaszkodnánk. A munkásifjúság körében az tapasztalható, hogy szenvedélyesen, feltartóztathatatlanul törekszik a demokrácia és a szocializmus eszméi felé, a munkások értelmiségi segítőtársai pedig továbbra is csatlakoznak, jóllehet a börtönök és a számüzetési helyek zsúfolásig tele vannak. Ha a forradalom ügyének ez újoncai között széles körben propagálni fogjuk azt a gondolatot, hogy szigorúbb szervezetre van szükség, akkor egy rendszeresen megjelenő és rendszeresen továbbított pártlap alapításának terve már nem lesz álom. Vegyük e terv sikerének egyik feltételét: annak biztosítását, hogy a laphoz mindenünnen rendszeresen érkezzenek levelek és egyéb anyagok. Vajjon nem mutatta meg a történelem, hogy valahányszor forradalmi mozgalmunk felélénkült, ezt a célt még egy külföldi lap is el tudta érni? Ha a különböző helyi szervezetekben dolgozó szociáldemokraták a pártlapot *saját* lapjuknak fogják tekinteni, és legfontosabb feladatuknak fogják tekinteni, hogy állandó kapcsolatot tartsanak fenn ezzel a lappal, hogy megvitassák ebben a lapban problémáikat, hogy ismertessék mozgalmukat — akkor teljesen megvalósítható lesz az, hogy a lap pontosan értesüljön a mozgalom menetéről, feltéve, hogy alkalmazzuk a korántsem túlságosan bonyolult konspirációs módszereket. A dolog másik oldala — a lap rendszeres továbbítása Oroszország minden részébe — sokkal nehezebb, nehezebb, mint az oroszországi forradalmi mozgalom korábbi formái mellett volt, amikor az ujságokat sokkal kevésbbé szánták a néptömegeknek. A szociáldemokrata ujságok rendeltetése azonban megkönnyíti terjesztésüket. A legfontosabb helyek, ahová a lapot

rendszeresen és nagy példányszámban kell eljuttatnunk, az ipari központok, a gyártelepek és a gyárvárosok, a nagyvárosok gyárnegyedei stb. Ezekben a központokban csaknem az egész lakosság munkásokból áll; itt ténylegesen a munkás a helyzet ura, ezer módja van arra, hogy a rendőrség éberségét kijátssza; a szomszédos gyári központokkal való kapcsolatok igen élénkek. A szocialistaellenes kivételes törvény idején (1878—1890)[77] a német politikai rendőrség semmivel sem dolgozott rosszabbul, sőt bizonyára még jobban dolgozott, mint az orosz, s a német munkások szervezettségük és fegyelmezettségük folytán mégis el tudták érni azt, hogy hetenként megjelenő illegális lapjukat rendszeresen szállították be külföldről és rendszeresen juttatták el minden egyes előfizető lakására, úgyhogy még a minisztereket is csodálatba ejtette a szociáldemokrata posta (a „vörös posta"). Ilyen sikerről mi persze nem álmodunk, de hogy pártunk lapja legalább 12-szer évente megjelenjen, és hogy rendszeresen eljusson a mozgalom minden fontosabb központjába, minden munkáskörhöz, amely a szocializmus számára megközelíthető, azt feltétlenül elérhetjük, ha minden erőnket erre összpontosítjuk.

Visszatérve a specializálás kérdésére, utalnunk kell arra, hogy e specializálás elégtelensége részben azzal magyarázható, hogy a „kisipari" munka van túlsúlyban, részben pedig azzal, hogy szociáldemokrata ujságaink rendszerint túlságosan kevés helyet szentelnek a szervezeti kérdéseknek.

Csak egy országos pártlap megteremtése ébresztheti a forradalom ügyének minden „részmunkását" annak tudatára, hogy „zárt rendben" menetel, hogy a pártnak közvetlenül szüksége van a munkájára, hogy egyik láncszeme annak a láncnak, amellyel megfojtják majd az orosz proletariátus és az egész orosz nép legádázabb ellenségét: az orosz önkényuralmi kormányt. Csak ennek a specializálásnak szigorú végrehajtása ad módot az erőkkel való takarékosságra: nemcsak hogy kevesebb ember fogja végezni a forradalmi munka minden egyes részletét, hanem még arra is nyílik mód, hogy a mai tevékenység több részletét *legális* (= a törvény által megengedett)

munkává tegyük. A „Vorwärts“ („Előre“)[78], a német szociáldemokrácia központi lapja már régen tanácsolta az orosz szocialistáknak, hogy tevékenységüket ilymódon *legalizálják*, vagyis találjanak törvényes kereteket munkájukhoz. Első pillantásra meglep ez a tanács, — de csakugyan komoly figyelmet érdemel. Csaknem mindenkinek, aki valamely városnak valamelyik helyi körében dolgozott, könnyen eszébe jut, hogy a között a töméntelen különböző dolog között, amelyekkel foglalkozott, volt néhány olyan feladat, amely önmagában véve legális (például, a munkások helyzetére vonatkozó adatok gyüjtése, sok kérdés legális irodalmának tanulmányozása, bizonyos fajta külföldi irodalom megismerése és ismertetése, bizonyos fajta kapcsolatok, a munkások segitése általános műveltségük emelésében, a gyári törvények tanulmányozásában és sok egyéb). Ha az ilyenfajta feladatokat külön csoportok külön funkciójává tesszük, ezzel csökkentjük az aktív, „tűz alatt álló“ forradalmi hadsereg létszámát (anélkül, hogy a legkisebb mértékben is csökkentenők „harcképességét“), s növeljük az „elesettek és sebesültek“ helyét elfoglaló tartalék létszámát. Ez csak akkor lehetséges, amikor mind az aktív tagok, mind a tartalékok látják tevékenységük nyomát a párt országos lapjában, és érzik a párttal való kapcsolatukat. A munkások és a helyi csoportok helyi gyűlései persze mindig szükségesek lesznek, bármennyire kifejlesztjük is a specializálást, de egyrészt jelentősen csökken a népes forradalmi gyűlések száma (amelyeket különösen veszélyeztet a rendőrség, és amelyek eredményei gyakran korántsincsenek összhangban veszélyességükkel), másrészt pedig azáltal, hogy a forradalmi munka különböző területeit külön-külön funkciókká tesszük, nagyobb lehetőségünk nyilik arra, hogy ezeknek a gyűléseknek legális szinezetet adjunk, vagyis mulatságok, a törvény által engedélyezett egyesületek gyűlései stb. formájában tartsuk meg őket. Hiszen a francia munkások III. Napoleon alatt és a német munkások a szocialistaellenes kivételes törvény idején is ki tudtak találni mindenféle álcázást politikai és szocialista gyűléseik számára. Ezt meg tudják majd tenni az orosz munkások is.

Továbbá, csak a szervezet megjavítása és a párt országos lapjának megteremtése teszi lehetővé, hogy kibővítsük *és* elmélyítsük a szociáldemokrata propagandának és agitációnak magát a tartalmát. Márpedig erre igen nagy szükségünk van. A helyi munka csaknem elkerülhetetlenül a helyi sajátosságok eltúlzására vezet, a[79] . . . . ez lehetetlen központi lap nélkül, amely egyben élenjáró demokratikus lap is lenne. Csak akkor válhat az a *törekvésünk*, hogy a szociáldemokráciát a demokrácia élharcosává tegyük, *valósággá*. Csak akkor dolgozhatunk ki egy meghatározott politikai taktikát is. A szociáldemokrácia elvetette az „egységes reakciós tömegről" szóló helytelen tanítást. A politika egyik legfontosabb feladatát abban látja, hogy fel kell használnia a haladó osztályok segítségét a reakciós osztályok ellen. Amikor a szervezetek és a lapok helyi jellegűek, ennek a feladatnak csaknem egyáltalán nem tesznek eleget: az egyes „liberálisokkal" való kapcsolaton és különböző „szolgálataik" felhasználásán nem mennek túl. Csak egy általános pártlap, amely következetesen megvalósítja a politikai harc elveit és magasra emeli a demokratizmus zászlaját, csakis egy ilyen lap tudja majd a maga oldalára vonni az összes harcos demokratikus elemeket, és tudja majd felhasználni Oroszország összes haladó erőit a politikai szabadságért vívott harcban. Csak akkor sikerül majd elérni azt, hogy a munkások a rendőrség és a hatóságok vak gyűlölete helyett tudatosan gyűlöljék az önkényuralmi kormányt, és készek legyenek elszántan harcolni a munkásosztály és az egész orosz nép jogaiért! Az ilyen talajon felépített és jól megszervezett forradalmi párt pedig a mai Oroszországban óriási politikai erő lesz!

A következő számokban közöljük majd az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt programmtervezetét és megkezdjük a szervezés egyes kérdéseinek részletesebb megvitatását.

PÁRTUNK PROGRAMMJÁNAK TERVEZETE[80]

A megírás ideje: 1899 vége.
Először megjelent:
V. I. Lenin Művei, első kiad. I. köt. 1924.

[1899]

Проект программы нашей партии

Начнем с общего, с вопроса, действительно ли настоятельна потребность в программе русских с.-д.? Нам доводилось слышать от с.-д., работающих в России, возражения в том смысле, что в составлении программы нет именно теперь особой надобности, что насущный вопрос — развитие и упрочение местных организаций, более прочная постановка агитации и доставки литературы, что выработку программы удобнее отложить до того момента, когда движение встанет на более прочную почву, что теперь программа могла бы оказаться беспочвенной.

Мы не разделяем этого мнения. Разумеется, „каждый шаг действительного движения важнее дюжины программ“, как сказал К. Маркс. Но ни Маркс, ни другой какой-либо теоретик или практик с.-д-тии не отрицали громадного значения программы для сплоченной и последовательной деятельности политической партии. Русская с.-д-тия как раз переживает период ~~раздробленности~~ наибольшей [illegible] от социализма других направлений и к не-социализму, не исключая теперь русских с.-д-тов; они усиливаются также и начинаются среди рабочих, когда рабочие все еще разрознены и не имеют твердой организации. Неудовлетворительность сношений, отрывочность местной литературы, провал единственной рабочей газеты — [illegible], и основанной весной 1898-го года „Рос. С.-Д. Раб. Партии“; объявленное в ~~[illegible]~~ своих надеждах выраженное задуманной выработать программу партии наглядно доказали, что именно у инициаторов самого движения вопрос о выработке программы стоял на очереди. В настоящее время ~~вопрос о~~ насущным вопросом нашего движения является уже не развитие прежней раздробленной кустарной работы, а объединение, организация. Программа необходима для этого шага; программа должна формулировать наши основные воззрения, точно установить наши ближайшие политические задачи, указать те ближайшие

Nyilván azzal a kérdéssel kell kezdenünk, hogy valóban égető szükség van-e az orosz szociáldemokraták programmjára. Oroszországban működő elvtársaktól sokszor hallhattuk azt a véleményt, hogy programm kidolgozására éppen ma nincsen különösebb szükség, hogy a legaktuálisabb kérdés a helyi szervezetek fejlesztése és megszilárdítása, az agitációnak és az irodalom továbbításának jobb megszervezése, hogy jobb lesz, ha a programm kidolgozását arra az időpontra halasztjuk el, amikor a mozgalom szilárdabb alapokra épül majd, hogy a programmnak most esetleg nem lesz talaja.

Nem értünk egyet ezzel a véleménnyel. Persze, „az igazi mozgalom egyetlen lépése többet ér tucatnyi programmnál“[81], mint Marx mondotta. De sem Marx, sem a szociáldemokrácia egyetlen más teoretikusa vagy gyakorlati harcosa nem tagadta, hogy a programm igen fontos a politikai párt egybeforrott és következetes tevékenysége szempontjából. Az orosz szociáldemokraták túlestek már azon a szakaszon, amelyben rendkívül éles vitáik voltak a más irányzatot követő szocialistákkal és a nem-szocialistákkal, akik nem akarták megérteni az orosz szociáldemokráciát; túlestek továbbá a mozgalomnak azokon a kezdeti szakaszain is, amelyekben kis helyi szervezetek egymástól elszigetelten végezték a munkát. Az egyesülést, a közös kiadványok kiadását, az orosz munkásujságok megjelenését maga az élet tette szükségessé, és az a körülmény, hogy 1898 tavaszán megalakult az „Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt“, amely bejelentette azt a szándékát, hogy a legközelebbi jövőben kidolgozza a párt

programmját, szemléltetően bebizonyította, hogy a programm követelése éppen magának a mozgalomnak a szükségleteiből fakadt. Ma mozgalmunk legaktuálisabb kérdése már nem a régi szétforgácsolt „kisipari" munka fejlesztése, hanem az egyesítés, a szervezés. Ehhez elengedhetetlenül szükséges a programm; a programmnak meg kell fogalmaznia alapvető nézeteinket, pontosan meg kell állapítania legközelebbi politikai feladatainkat, rá kell mutatnia azokra a legközelebbi követelésekre, amelyeknek ki kell jelölniök az agitációs tevékenység körét, egységessé kell tenniök, ki kell terjeszteniök és el kell mélyíteniök az agitációt, s az agitációt kis, elszigetelt követelésekért folyó összefüggéstelen részletagitációból a szociáldemokrata követelések összességéért folyó agitációvá kell tenniök. Ma, amikor a szociáldemokrata tevékenység már felrázta mind a szocialista értelmiségiek, mind az öntudatos munkások eléggé széles körét, kapcsolatukat okvetlenül meg kell szilárdítanunk egy programmal, és így mindannyiuknak szilárd alapot kell adnunk a további, szélesebbkörű tevékenységhez. Végül, a programm már azért is feltétlenül szükséges, mert az orosz közvéleménynek igen gyakran teljesen téves nézetei vannak az orosz szociáldemokraták tevékenységének igazi feladatait és módszereit illetőleg: az ilyen tévedések részben természetesen tenyésznek politikai életünk áporodott levegőjében, részben pedig mesterségesen idézik elő őket a szociáldemokrácia ellenfelei. Mindenképpen számolni kell ezzel a ténnyel. A munkásmozgalomnak, miután egybeolvadt a szocializmussal és a politikai harccal, olyan pártot kell teremtenie, amely szétoszlatja mindezeket a téves nézeteket, ha az orosz társadalom összes demokratikus elemeinek élére akar állni. Azt válaszolhatják erre, hogy a mai helyzet már azért is alkalmatlan egy programm kidolgozására, mert maguk a szociáldemokraták között nézeteltérések merülnek fel és vita indul. Azt hiszem, ez éppen ellenkezőleg, újabb bizonyíték a programm szükségessége *mellett*. Egyrészt, miután e vita megindult, bízvást remélhetjük, hogy a programmtervezet megvitatása során napfényre kerül majd minden nézet és minden nézetárnyalat, bízvást remélhetjük, hogy a programm megvitatása

kimeritő lesz. A vita azt mutatja, hogy most újra élénkebben foglalkoztatják az orosz szociáldemokratákat az olyan nagy kérdések, mint mozgalmunk céljai, legközelebbi feladatai és taktikája, s ez a felélénkülés szükséges is a programmtervezet megvitatásához. Másrészt, hogy a vita ne legyen terméketlen, hogy ne fajuljon el személyes perlekedéssé, hogy ne idézzen elő zűrzavart a nézetekben, és ne keverjen össze ellenséget és barátot, ehhez feltétlenül szükséges, hogy ebbe a vitába bevigyük a programm kérdését. A vita csak abban az esetben lesz hasznos, ha a vita során tisztázódik, hogy tulajdonképpen miben vannak nézeteltérések, *mennyire mélyek ezek a nézeteltérések*, lényegbevágó nézeteltérések-e ezek vagy csak részletkérdéseket érintenek, akadályozzák-e ezek a nézeteltérések a közös munkát *egy* párt soraiban vagy sem. *Csak* ha a programm kérdését bevisszük a vitába, csak ha mindkét vitázó fél határozottan leszögezi a *programmra* vonatkozó nézeteit, csak akkor kaphatunk választ mindezekre a nyomatékosan választ követelő kérdésekre. A közös pártprogramm kidolgozásával persze korántsem kell véget vetnünk minden vitának, de ez a programm szilárdan meghatározza a mozgalmunk jellegére, céljaira és feladataira vonatkozó alapvető nézeteket, azokat a nézeteket, amelyeknek lobogóul kell szolgálniok a harcoló pártnak, amely egybeforrott és egységes marad, ha tagjai között részletkérdésekben vannak is részleges nézeteltérések.

Térjünk tehát a tárgyra.

Amikor az orosz szociáldemokraták programmja kerül szóba, minden szem, egészen természetesen, a „Munka Felszabaditása“ csoport tagjai felé tekint, akik az orosz szociáldemokráciát megalapitották, és olyan sokat tettek elméleti és gyakorlati fejlődése érdekében. Legöregebb elvtársaink késedelem nélkül reagáltak az orosz szociáldemokrata mozgalom követelményeire. Csaknem ugyanakkor — 1898 tavaszán —, amikor előkészitették az orosz szociáldemokraták kongresszusát, amely megalapitotta az „Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspártot“, P. B. Akszelrod kiadta „Az orosz szociáldemokraták mai feladatainak és taktikájának kérdéséhez“ cimű brosúráját (Genf 1898; az előszó 1898 márciusában kelt), és a mellék-

letben újra kiadta „Az orosz szociáldemokraták programmjának tervezetét", amelyet a „Munka Felszabadítása" csoport már 1885-ben közzétett.

Mindenekelőtt tehát ezt a tervezetet vizsgáljuk meg. Bár csaknem 15 évvel ezelőtt adták ki, véleményünk szerint nagyjában teljesen kielégítő módon oldja meg feladatát, és teljesen a mai szociáldemokrata elmélet színvonalán áll. Ez a tervezet pontosan rámutat arra, hogy az egyetlen osztály, amely Oroszországban (ugyanúgy mint a többi országban is) a szocializmus önálló harcosa lehet: a munkásosztály, az „ipari proletariátus" kijelöli azt a célt, amelyet ennek az osztálynak maga elé kell tűznie: „az összes termelési eszközök és tárgyak társadalmi tulajdonba való átmenete", „az árutermelés kiküszöbölése" és „a társadalmi termelés új rendszerével való felváltása" — a „kommunista forradalom"; — rámutat arra, hogy „a társadalmi viszonyok átszervezésének" „elkerülhetetlen előfeltétele" az, hogy „a munkásosztály magához ragadja a politikai hatalmat"; — rámutat a proletariátus nemzetközi szolidaritására, és arra, hogy „az egyes országok szociáldemokratáinak programmjában okvetlenül kell bizonyos különbségeknek lenniök az egyes országok társadalmi viszonyainak megfelelően"; — rámutat Oroszországnak a jellegzetességére, „ahol a dolgozó tömegek a fejlődő kapitalizmus és az idejét leélt patriarchális gazdaság kettős igája alatt nyögnek"; — rámutat arra, hogy milyen összefüggésben van az orosz forradalmi mozgalom azzal a folyamattal, amelynek során (a fejlődő kapitalizmus erői) létrehoznak „egy új osztályt, a többi osztálynál fogékonyabb, mozgékonyabb és fejlettebb ipari proletariátust"; — rámutat arra, hogy meg kell alakítani egy „forradalmi munkáspártot", és hogy ennek „első politikai feladata" az „abszolutizmus megdöntése"; — kijelöli „a politikai harc eszközeit", és kitűzi fő követeléseit.

A programmnak mindezek az elemei, véleményünk szerint, feltétlenül szükségesek a szociáldemokrata munkáspárt programmjában, — olyan alaptételek ezek, amelyeket azóta egyre újabb adatokkal igazolt mind a szocialista elmélet fejlődése, mind valamennyi ország munkásmozgalmának fejlődése, s nevezetesen az orosz közszellem és az

orosz munkásmozgalom fejlődése is. Ezért, véleményünk szerint, az orosz szociáldemokraták az orosz szociáldemokrata munkáspárt programmjához alapul vehetik és kell is hogy vegyék a „Munka Felszabadítása" csoport tervezetét, amely csak részleges szerkesztési módosításokra, helyesbítésekre és kiegészítésekre szorul.

Igyekszünk ezek közül a részleges módosítások közül felvázolni azokat, amelyek szerintünk célszerűek, és amelyekkel kapcsolatban kívánatos volna elérni, hogy az orosz szociáldemokraták és az öntudatos munkások kicseréljék véleményüket.

Mindenekelőtt természetesen valamelyest meg kell változtatnunk a programm szerkezetének jellegét: 1885-ben ez külföldön élő forradalmárok csoportjának programmja volt, akik helyesen tudták meghatározni a mozgalom fejlődésének egyetlen, sikerrel kecsegtető útját, de akik abban az időben nem láttak még Oroszországban valamelyest szélesebbkörű és önálló munkásmozgalmat. 1900-ban már egy olyan munkáspártnak a programmjáról van szó, amelyet egész csomó orosz szociáldemokrata szervezet alapított. Azok mellett a szerkesztési módosítások mellett, amelyek ennek folytán szükségesek (és amelyekre nem kell részletesebben kitérnünk, minthogy maguktól értetődők), ez a különbség azt is szükségessé teszi, hogy előtérbe helyezzük és nagyobb nyomatékkal hangsúlyozzuk egyrészt a gazdasági fejlődésnek azt a folyamatát, amely megteremti a szociáldemokrata munkásmozgalom anyagi és szellemi feltételeit, másrészt a proletariátusnak azt az osztályharcát, amelynek megszervezését a szociáldemokrata párt a maga feladatának tekinti. A programmban előszöris jellemeznünk kell Oroszország mai gazdasági rendszerének és e rendszer fejlődésének alapvonásait (v. ö. a „Munka Felszabadítása" csoport programmjával: „A kapitalizmus Oroszországban a jobbágyság megszüntetése óta óriási sikereket ért el. A naturális gazdaság régi rendszerét felváltja az árutermelés . . ."), és azután fel kell vázolnunk a kapitalizmus fő tendenciáját: a nép burzsoáziára és proletariátusra szakad, „nő a nyomor, az elnyomás, a szolgaság, a lesüllyedés, a kizsákmányolás"[82]. Marxnak ezeket a híres szavait ismétli

a német szociáldemokrata párt erfurti programmja második bekezdésében[83]; az utóbbi időben a Bernstein köré csoportosuló kritikusok éppen ezt a pontot támadják különösen erősen, ismételgetve a burzsoá liberálisoknak és szociál-politikusoknak az „elnyomorodási elmélet“ ellen emelt régi kifogásait. Véleményünk szerint az ezzel kapcsolatban lezajlott vita teljesen bebizonyította, hogy ez a „kritika“ *teljesen tarthatatlan*. Bernstein maga is elismerte, hogy Marx idézett szavai helyesek, mint olyan szavak, amelyek a kapitalizmus *tendenciáját* jellemzik, olyan tendenciáját, amely valósággá válik, ha a proletariátus nem vív osztályharcot ellene, ha a munkásosztály nem harcol ki magának munkásvédelmi törvényeket. Éppen Oroszországban látjuk ma, hogyan mutatkozik meg óriási erővel ez a tendencia a parasztságon és a munkásokon. Azonkívül Kautsky rámutatott arra, hogy ezek a szavak: „nő a nyomor stb.“, nemcsak olyan értelemben helyesek, hogy jellemzik a tendenciát, hanem olyan értelemben is, hogy rávilágítanak a „szociális nyomor“ növekedésére, vagyis arra, hogy egyre kevésbbé van összhang egyfelől a proletariátus helyzete, másfelől a burzsoázia életszínvonala és a társadalmi szükségletek színvonala között, amelyek a munka termelékenységének óriási méretű növekedésével párhuzamosan nőnek. Végül, ezek a szavak abban az értelemben is helyesek, hogy a kapitalizmus „határterületein“ (vagyis azokban az országokban és azokban a nemzetgazdasági ágakban, amelyekben a kapitalizmus csak most keletkezik, találkozva a kapitalizmus előtti viszonyokkal) tömegjelenséggé válik a nyomor — mégpedig nemcsak a „szociális“ nyomor, hanem a legborzalmasabb fizikai nyomor is, beleértve az éhínséget és az éhhalált. Mindenki tudja, hogy Oroszországra ez tízszer inkább vonatkozik, mint bármely más európai országra. Így tehát ezeknek a szavaknak: „nő a nyomor, az elnyomás, a szolgaság, a lesüllyedés, a kizsákmányolás“, véleményünk szerint okvetlenül be kell kerülniök a programmba, — először is azért, mert teljesen helyesen jellemzik a kapitalizmus alapvető és lényeges sajátosságait, helyesen jellemzik azt a folyamatot, amely szemünk láttára megy végbe, és amely egyike azoknak a legfőbb feltételeknek, amelyek Orosz-

országban a munkásmozgalmat és szocializmust szülik; — másodszor azért, mert ezek a szavak óriási anyagot nyujtanak az agitációhoz azáltal, hogy számos olyan jelenséget foglalnak össze, amelyek a legjobban nyomják, de a legjobban fel is háborítják a munkástömegeket (munkanélküliség, alacsony munkabérek, gyenge táplálkozás, éhínség, a tőke drákói fegyelme, prostitúció, a szolgaszemélyzet létszámának növekedése stb. stb.); — harmadszor azért, mert azáltal, hogy pontosan jellemezzük a kapitalizmus pusztító hatását és a munkás felháborodásának szükségszerűségét, elkerülhetetlenségét, elhatároljuk magunkat azoktól a felemás emberektől, akik „együttéreznek" a proletariátussal, és „reformokat" követelnek a proletariátus javára, de ugyanakkor igyekeznek „arany középúton" maradni a proletariátus és a burzsoázia, az önkényuralmi kormány és a forradalmárok között. S éppen ma különösen fontos, hogy elhatároljuk magunkat ezektől az emberektől, ha arra törekszünk, hogy egy egységes és egybeforrott munkáspártot alakítsunk, amely erélyesen és tántoríthatatlanul harcol a politikai szabadságért és a szocializmusért.

Ezzel kapcsolatban néhány szóval ki kell térnünk az erfurti programmal kapcsolatos álláspontunkra. A fentebb kifejtettekből mindenki láthatta, hogy mi a „Munka Felszabadítása" csoport tervezetének olyan módositását tartjuk szükségesnek, amely az orosz szociáldemokraták programmját közelebb hozná a német szociáldemokraták programmjához. Cseppet sem félünk megmondani, hogy utánozni akarjuk az erfurti programmot: nem baj az, ha olyasvalamit utánzunk, ami jó, és éppen ma, amikor olyan gyakran éri opportunista és következetlen bírálat ezt a programmot, kötelességünknek tartjuk, hogy nyiltan állást foglaljunk mellette. Az utánzás azonban semmiképpen sem lehet egyszerű másolás. Az utánzás és kölcsönzés teljesen jogos annyiban, amennyiben Oroszországban is a kapitalizmus fejlődésének ugyanazokat a *fő* folyamatait, a szocialistáknak és a munkásosztálynak ugyanazokat a *fő* feladatait látjuk, de ezek miatt semmiképpen sem szabad megfeledkeznünk Oroszország *sajátosságairól*, amelyeknek a *legteljesebb mértékben kifejezésre* kell *jutniok*

programmunk sajátosságaiban. Elébe vágva a dolgoknak már most rámutatunk arra, hogy ezek a sajátosságok, elősszöris, politikai feladatainkra és harci eszközeinkre vonatkoznak, másodszor pedig a patriarchális, kapitalizmus előtti rendszer összes maradványai elleni harcra, és a *paraszt*kérdésnek e harc következtében szükséges sajátos felvetésére.

Ezt szükségesnek tartottuk előrebocsátani, s most menjünk tovább. Miután rámutattunk arra, hogy „nő a nyomor", jellemeznünk kell a proletariátus *osztályharcát*, rá kell mutatnunk e harc céljaira (az összes termelési eszközök társadalmi tulajdonba való átmenete és a kapitalista termelés felváltása szocialista termeléssel), — rá kell mutatnunk a munkásmozgalom nemzetközi jellegére, — rá kell mutatnunk az osztályharc *politikai* jellegére és *legközelebbi* céljára (a politikai szabadság kivívása). Kiváltképpen szükséges, hogy az önkényuralom ellen a politikai szabadságjogokért vívott harcot a munkáspárt legelső politikai feladatának ismerjük el; ahhoz azonban, hogy ezt a feladatot megmagyarázzuk, véleményünk szerint jellemeznünk kell a mai orosz abszolutizmus osztály-jellegét, rá kell mutatnunk arra, hogy az orosz abszolutizmus megdöntése nemcsak a munkásosztály érdekében, hanem az egész társadalmi fejlődés érdekében szükséges. Erre rá kell mutatnunk elméleti szempontból is, hiszen a marxizmus alapeszméi értelmében a társadalmi fejlődés érdekei felette állnak a proletariátus érdekeinek, — a munkásmozgalomnak mint egésznek érdekei a munkások egyes rétegeinek vagy a mozgalom egyes mozzanatainak érdekei felett állanak; — de rá kell mutatnunk erre gyakorlati szempontból is, hogy megjelöljük azt a középpontot, amelyben össze kell futnia, és amely körül csoportosulnia kell a szociáldemokrácia egész sokrétű tevékenységének, a propagandának, az agitációnak és a szervezésnek. Véleményünk szerint a programmban *ezen kívül* egy külön szakaszban rá kellene mutatnunk arra is, hogy a szociáldemokrata munkáspárt *feladatául* tűzi ki minden abszolutizmusellenes forradalmi mozgalom támogatását, és a harcot az önkényuralmi kormánynak minden olyan kísérlete ellen, hogy hivatalnoki gyámkodással és könyör-

adományokkal, azzal a demagóg politikával, amelyet német elvtársaink „Peitsche und Zuckerbrot“-nak (korbács és kalács) neveztek el, megrontsa és elhomályosítsa a nép politikai öntudatát. A kalács = alamizsna azoknak, akik anyagi helyzetük részleges és esetenkénti megjavításáért lemondanak politikai követeléseikről és a rendőri önkény alázatos rabszolgái maradnak (a diákoknak diákotthonokat stb., a munkásoknak — gondoljunk csak Vitte pénzügyminiszter proklamációira, amelyeket az 1896-os és 1897-es szentpétervári sztrájkok idején bocsátott ki, vagy azokra a munkásbarát beszédekre, amelyek az 1897 június 2-i törvény kidolgozására kiküldött bizottságban hangzottak el a belügyminisztériumtól kiküldött tagok részéről). A korbács = fokozottabb üldözése azoknak, akik ez alamizsnák ellenére a politikai szabadság harcosai maradnak (az egyetemisták besorozása katonának[84]; az 1897. VIII. 12-i körlevél a munkások Szibériába való száműzéséről; a szociáldemokrácia fokozottabb üldözése stb.). A kaláccsal magukhoz édesgetik, megvesztegetik és megrontják a gyengéket, a korbáccsal meg akarják félemlíteni és „ártalmatlanná“ akarják tenni a munkások és a nép ügyének becsületes és öntudatos harcosait. Amíg fennáll az abszolutizmus (— s nekünk most programmunkat éppen az abszolutizmus fennállásával kell összhangba hoznunk, mert az abszolutizmus bukása szükségszerűen olyannyira megváltoztatja a politikai feltételeket, hogy a munkáspártnak lényegesen meg kell majd változtatnia legközelebbi politikai feladatainak megfogalmazását) — amíg fennáll az abszolutizmus, számolnunk kell azzal, hogy a kormány mindig újra meg újra és egyre fokozottabb mértékben alkalmazza ezeket a demagóg rendszabályokat, és következésképpen rendszeresen harcolnunk kell ellenük, leleplezve a nép rendőrgyámjainak hazudozását, kimutatva, milyen összefüggésben vannak a kormány reformjai a munkások harcával, megtanítva a proletariátust arra, hogy miképpen kell felhasználnia minden egyes reformot harci állásainak megerősítésére, a munkásmozgalom kiszélesítésére és elmélyítésére. A programmba azért kell bevennünk azt, hogy támogatunk *mindenkit*, aki az abszolutizmus ellen

harcol, mert az orosz szociáldemokráciának, amely elválaszthatatlanul összeforrott az orosz munkásosztály élenjáró elemeivel, az *általános demokrácia* zászlaját kell kitűznie, hogy maga köré gyüjtse mindazokat a rétegeket és elemeket, amelyek képesek arra, hogy harcoljanak a politikai szabadságért, vagy hogy akármivel legalább támogassák ezt a harcot.

Ez a nézetünk azokról a követelményekről, amelyeknek meg kell hogy feleljen programmunk *elvi* része, és azokról az alaptételekről, amelyeket programmunk elvi részének a lehető legpontosabban és legnyomatékosabban ki kell fejeznie. A „Munka Felszabadítása" csoport programtervezetéből nézetünk szerint ki kell hagyni (az elvi részéből) 1) a paraszti földbirtoklás formájára utaló pontot (a parasztkérdésre lejjebb kitérünk); 2) az értelmiség „ingatagságának" stb. okairól szóló pontot; 3) azt a pontot, amely szerint „meg kell szüntetni a politikai képviselet mai rendszerét és közvetlen népi törvényhozással kell felváltani"; 4) a „politikai harc eszközeiről" szóló pontot. Ebben az utóbbi pontban ugyan nem látunk semmi olyat, ami elavult vagy helytelen volna: ellenkezőleg, véleményünk szerint éppen azokkal az eszközökkel kell harcolnunk, amelyeket a „Munka Felszabadítása" csoport megjelölt (agitációval, forradalmi szervezettel, azzal, hogy a „kedvező pillanatban" döntő támadásba megyünk át, nem riadva vissza, *elvben*, még a terrortól sem), — de szerintünk egy *munkáspárt* programmjában nem helyénvaló rávilágítani a tevékenység eszközeire, amire egy külföldi forradalmárcsoport programmjában 1885-ben szükség volt. A programmnak az eszközök kérdésére nem kell kitérnie, az eszközök megválogatását rá kell bíznia a harcoló szervezetekre és a párt *taktikáját* megállapító pártkongresszusokra. A *taktika* kérdéseit pedig nemigen lehet bevenni a programmba (a leglényegesebb és *elvi* kérdések kivételével, mint például az abszolutizmus ellen küzdő többi harcoshoz való viszony kérdése). A taktikai kérdéseket, amikor felmerülnek, a párt lapjában megvitatjuk és a párt kongresszusán végérvényesen eldöntjük. Ezek közé a kérdések közé tartozik, szerintünk, a terror kérdése is: ennek a kérdésnek a meg-

vitatását — mégpedig, persze, nem elvi, hanem taktikai szempontból való megvitatását — a szociáldemokratáknak feltétlenül napirendre kell tűzniök, mert a mozgalom fejlődése magától, ösztönösen arra vezet, hogy egyre gyakrabban ölnek meg spicliket, hogy fokozódik a szenvedélyes felháborodás a munkások és a szocialisták soraiban, akik látják, hogy elvtársaik egyre nagyobb és nagyobb részét kínozzák halálra a börtönök magánzárkáiban és a számüzetési helyeken. Hogy semmit se hallgassunk el, már most előrebocsátjuk, hogy a mi személyes véleményünk szerint a terror *ma nem* célszerű eszköze a harcnak, hogy a pártnak *(mint pártnak)* ezt el kell vetnie (amíg meg nem változnak a körülmények, s így nem válik esetleg szükségessé a taktika megváltoztatása is), és *minden erejét* a szervezetek megszilárdítására és az irodalom rendszeres továbbítására kell összpontosítania. Részletesebben nem térhetünk itt ki erre a kérdésre.

Ami a közvetlen népi törvényhozás kérdését illeti, azt hisszük, hogy ezt ma semmiképpen sem kell bevennünk a programmba. Elvileg a szocializmus győzelmét és a parlamentarizmusnak közvetlen népi törvényhozással való *felváltását* összekapcsolni nem szabad. Ezt véleményünk szerint bebizonyította az erfurti programmal kapcsolatos vita és Kautsky könyve a népi törvényhozásról. Kautsky elismeri (történelmi és politikai elemzés alapján), hogy a népi törvényhozás bizonyos mértékig hasznos a következő feltételekkel: 1) ha nincsen ellentét a város és a falu között, vagy ha a város túlsúlyban van; 2) ha rendkívül fejlett politikai pártok vannak; 3) „ha nincsen túlságosan központosított államhatalom, amely önállóan szembenáll a népképviselettel". Oroszországban *éppen az ellenkező* feltételeket látjuk, s nálunk különösen nagy volna az a veszély, hogy a „népi törvényhozás" imperialista „népszavazássá" fajul. Ha Kautsky Németországra és Ausztriára vonatkozólag 1893-ban azt mondta, hogy „számunkra, keleteurópaiak számára a közvetlen népi törvényhozás a «jövő államának» a kérdése", akkor Oroszországról kár is beszélni. Ezért nézetünk szerint ma, amikor Oroszországban az önkényuralom van hatalmon, a „demokratikus alkotmány" követelésére kell szorít-

koznunk, és az „erfurti programm“ gyakorlati részének első két pontja helyett inkább a „Munka Felszabadítása“ csoport programmja gyakorlati részének két első pontját kell átvennünk.

Térjünk át a programm gyakorlati részére. Ez a rész véleményünk szerint, ha nem is a kifejtés módját, de a dolog lényegét tekintve három szakaszra oszlik: 1) általános demokratikus reformok követelése, 2) munkásvédelmi rendszabályok követelése, és 3) a parasztok érdekeit szolgáló rendszabályok követelése. Az első szakaszban aligha szorul lényegesebb módosításokra a „Munka Felszabadítása“ csoport „programmtervezete“, amelyben a következőket követelik: 1) általános választójogot; 2) fizetést a képviselőknek; 3) általános, világi, ingyenes és kötelező oktatást stb.; 4) az állampolgár személyének és lakásának sérthetetlenségét; 5) korlátlan lelkiismereti, szólás-, gyülekezési stb. szabadságot (ehhez talán külön hozzá kellene fűzni: sztrájkszabadságot); 6) mozgásszabadságot és szabad foglalkozásválasztást (ehhez talán hozzá kellene fűzni: „költözködési szabadságot“ és a „belföldi útlevelek teljes megszüntetését“); 7) valamennyi állampolgár teljes egyenjogúságát stb.; 8) az állandó hadsereg felváltását a nép általános felfegyverzésével; 9) „egész polgári és büntetőjogi törvényhozásunk felülvizsgálását, a rendi megkülönböztetés és az emberi méltósággal összeegyeztethetetlen büntetések megszüntetését“. Ehhez még hozzá kellene fűzni: „a nők és a férfiak teljes egyenjogúságának kimondását.“ Ebbe a szakaszba kellene bevenni a pénzügyi reformok követelését, — ez a „Munka Felszabadítása“ csoport programmjának azok között a követelései között szerepel, amelyeket „a munkáspárt ezekből az alapvető politikai jogokból kiindulva támaszt“: „a mai adórendszer megszüntetése és progresszív jövedelemadó bevezetése.“ Végül, ugyanide kellene bevenni azt a követelést is, hogy „a hivatalnokokat a népnek kell választania; minden állampolgárnak meg kell adni a jogot, hogy akármelyik hivatalnokot beperelhesse, anélkül hogy panaszt tenne a felettes hatóságoknál“.

A „Munka Felszabadítása“ csoport programmjában a gyakorlati követelések második szakaszában megtaláljuk

azt az általános követelést, hogy „törvényhozási úton rendezni kell a munkások (városi és falusi munkások) és a vállalkozók viszonyát, és meg kell szervezni a megfelelő felügyeletet a munkások képviselőinek bevonásával". Szerintünk a *munkáspártnak* alaposabban és részletesebben kell kifejtenie ebben a pontban a követeléseit, amelyek a következők: (1) nyolcórás munkanap; (2) az éjjeli munka megtiltása, a 14 éven aluli gyermekek dolgoztatásának megtiltása; (3) hetenként legalább 36 óra megszakítás nélküli pihenés minden munkás számára; (4) a gyári törvényeknek és a gyárfelügyelőség intézményének kiterjesztése az ipar és a mezőgazdaság valamennyi ágára, a kincstári gyárakra, a kézművesüzemekre és az otthon dolgozó kusztárokra. A munkások választják a helyettes gyárfelügyelőket, akiknek a felügyelőkkel egyenlő jogaik vannak; (5) ipari és mezőgazdasági bíróságok létesítése az ipar és a mezőgazdaság minden ágában a munkáltatók és a munkások által egyenlő számban választott bírákkal; (6) mindenütt feltétlenül meg kell tiltani a munkabér áruval történő elszámolását; (7) törvényhozási úton meg kell állapítani a gyárosok felelősségét a munkások minden balesetéért és megrokkanásáért, mind az iparban, mind a mezőgazdaságban; (8) törvényhozási úton le kell szögezni, hogy minden bérmunkásnak a bért legalább hetenként egyszer kell kifizetni; (9) hatályon kívül kell helyezni mindazokat a törvényeket, amelyek ellentétben állnak a munkavállalók és a munkáltatók egyenjogúságával (például azt a törvényt, amelynek értelmében büntetőjogi felelősség terheli azokat az ipari és mezőgazdasági munkásokat, akik elhagyják a munkát; azokat a törvényeket, amelyek az alkalmazási szerződés felbontásában sokkal nagyobb szabadságot biztosítanak a munkáltatóknak, mint a munkavállalóknak stb.). (Magától értetődik, hogy mi csak körvonalazzuk a kívánatos követeléseket, de nem fogalmazzuk meg a tervezet számára szükséges formában.) A programmnak ez a szakasza (az előzővel együtt) kell hogy megadja az agitáció legfontosabb vezérelveit, de természetesen a legkisebb mértékben sem szabad gátolnunk az agitátorokat abban, hogy egyes vidékeken, egyes iparágakban, egyes gyárakban stb. valamelyest módosí-

tott, konkrétabb, részletesebb követeléseket támasszanak. A programm e részének elkészítésénél ezért azon kell lennünk, hogy kikerüljünk két szélsőséget: egyrészt, nem szabad kihagynunk egyetlenegyet sem a fő, alapvető követelések közül, amelyeknek lényegbevágó jelentőségük van az *egész* munkásosztály számára; másrészt, nem szabad túlságosan belemerülnünk a részletekbe, mert nem volna észszerű, ha ilyen részletekkel túlterhelnők a programmot.

A „termelő szövetkezetek állami támogatásának" követelését, amely a „Munka Felszabadítása" csoport programmjában szerepel, véleményünk szerint, teljesen ki kell hagyni a programmból. A többi ország tapasztalatai, az elméleti megfontolások, az orosz élet sajátosságai (a burzsoá liberálisok és a rendőri kormány hajlama arra, hogy az „artelekkel" és a „népi ipar" „pártfogásával" kacérkodjanak stb.) — mindez e követelés ellen szól. (15 évvel ezelőtt persze sok tekintetben más volt a helyzet, és *akkor* természetes volt, hogy a szociáldemokraták egy ilyen követelést bevettek a programmjukba.)

Hátra van még a programm gyakorlati részének utolsó — harmadik — szakasza: a parasztkérdéssel kapcsolatos követelések. A „Munka Felszabadítása" csoport programmjában találunk egy ilyen követelést, mégpedig a következőt: „radikálisan felül kell vizsgálni agrárviszonyainkat, vagyis a föld megváltásának és a paraszti közösségek földhözjuttatásának feltételeit. Meg kell adni a jogot a juttatott földről való lemondásra és az obscsinából való kilépésre azoknak a parasztoknak, akik ezt magukra nézve előnyösnek tartják stb."

Azt hiszem, az itt kifejtett alapgondolat teljesen helyes és a szociáldemokrata munkáspártnak valóban be kell vennie programmjába egy ennek megfelelő követelést (azért mondom, hogy ennek megfelelő követelést, mert egyes módosítások szerintem kívánatosak).

Én a következőképpen fogom fel ezt a kérdést. A parasztkérdés Oroszországban lényegileg más mint Nyugaton, de a különbség *csak az*, hogy Nyugaton majdnem kizárólag a kapitalista, polgári társadalom parasztjáról van szó, Oroszországban ellenben főképpen olyan

parasztról, aki legalább annyit (ha nem többet) szenved a *kapitalizmus előtti* intézményektől és viszonyoktól, a *feudalizmus maradványaitól*. A parasztság Nyugaton már betöltötte szerepét mint olyan osztály, amely harcosokat állít az abszolutizmus és a feudalizmusnak a maradványai ellen vívott küzdelem számára, Oroszországban ellenben még nem töltötte be. Nyugaton az ipari proletariátus már régen és teljesen elvált a falutól, s ezt az elválást már megfelelő jogi intézményekkel is rögzítették. Oroszországban az „ipari proletariátus, alkotóelemeit és létfeltételeit tekintve, igen nagy mértékben össze van még kapcsolva a faluval“ (P. B. Akszelrod, idézett brosúra 11. old.). Igaz, a parasztságnak kispolgárságra és bérmunkásokra való felbomlása nálunk óriási erővel, meglepően gyorsan megy végbe, de ez a folyamat még korántsem fejeződött be, és — ami a legfontosabb — ez a folyamat még mindig azoknak a régi, hűbéri intézményeknek a keretei között megy végbe, amelyek az egyetemleges kezesség és a kincstárt kiszolgáló obscsina nehéz láncával megkötik a parasztokat. Tehát az orosz szociáldemokrata, még akkor is, ha (mint e sorok írója) azok közé tartozik, akik határozott ellenségei annak, hogy a kapitalista társadalomban védjük vagy támogassuk a kistulajdont vagy a kisgazdaságot, vagyis még akkor is, ha az agrárkérdésben (mint e sorok írója) szintén azoknak a marxistáknak a pártján áll, akiket ma mindenféle burzsujok és opportunisták nagy előszeretettel „dogmatikusoknak“ és „igazhitűeknek“ csúfolnak, még akkor is — anélkül hogy a legkisebb mértékben változtatna meggyőződésén, sőt, ellenkezőleg, éppen meggyőződése folytán — síkra szállhat és síkra is kell szállnia azért, hogy a munkáspárt zászlajára írja a parasztság *támogatását (korántsem*, mint a kistulajdonosok vagy a kistermelők osztályának támogatását), *amennyiben ez a parasztság képes forradalmi harcot vívni általában a hűbériség és különösen az abszolutizmus maradványai ellen*. Hiszen mi, szociáldemokraták, mindannyian kijelentjük, hogy készek vagyunk még a nagyburzsoáziát is támogatni, *amennyiben képes* ezek ellen a jelenségek ellen *forradalmi* harcot vívni, — hogyan tagadhatnók meg hát ezt a támogatást a kispolgárság sokmilliós osz-

tályától, amely fokozatos átmenetek által egybefonódik a proletariátussal? Ha a nagyburzsoázia liberális követeléseinek támogatása nem jelenti a nagyburzsoázia támogatását, akkor a kispolgárság demokratikus követeléseinek támogatása még kevésbbé jelenti a kispolgárság támogatását: ellenkezőleg, éppen az a fejlődés, amelynek Oroszországban a politikai szabadság nyit majd utat, fokozott erővel vezet majd arra, hogy a kisgazdaságok a tőke csapásai alatt elpusztulnak. Azt hiszem, ezzel a ponttal kapcsolatban a szociáldemokraták között nem lesz vita. A kérdés lényege tehát a következő: 1) hogyan dolgozzunk ki olyan követeléseket, amelyeknek nem volna *az a látszatuk*, hogy támogatjuk a kistulajdonosokat a kapitalista társadalomban? és 2) vajjon parasztságunk képes-e akár csak részben is arra, hogy *forradalmi* harcot vívjon a hűbériség maradványai és az abszolutizmus ellen?

Vegyük először a második kérdést. Bizonyára senki sem fogja tagadni, hogy az orosz parasztságban vannak forradalmi elemek. Ismert tények, hogy a reform utáni időkben is voltak parasztfelkelések a földesurak, a földesurak intézői, a földesurakat védő hivatalnokok ellen, hogy az agrármozgalmakban előfordultak gyilkosságok, hogy voltak lázadások stb. Ismert tény, hogy a parasztságban (amelyben a művelődés még oly nyomorúságos töredékeinek hatására is ébredezni kezd már az emberi méltóság érzése) egyre nagyobb a felháborodás az előkelő senkiháziak falkájának vad önkénye ellen, akiket kerületi főnökökként ráeresztettek a parasztokra. Ismert tény, hogy a nép milliós tömegei egyre gyakrabban éheznek, s nyilvánvaló, hogy ezek a milliók nem nézhetik részvétlen szemlélőkként az ilyenféle „élelmezési nehézségeket". Ismert tény, hogy a parasztság körében erősödnek a szekták és a racionalizmus, — márpedig az, hogy a politikai tiltakozás vallási burokban jelenik meg, a fejlődés bizonyos fokán valamennyi népre, nempedig csak Oroszországra jellemző jelenség. A legkisebb kétség sem fér tehát ahhoz, hogy a parasztságban vannak forradalmi elemek. Egyáltalán nem túlozzuk ezeknek az elemeknek az erejét, nem feledkezünk meg arról, hogy a parasztok politikailag

fejletlenek, hogy tudatlanságban élnek, a legkisebb mértékben sem mossuk el az „értelmetlen és kegyetlen orosz lázadás“ és a forradalmi harc közötti különbséget, egyáltalán nem feledkezünk meg arról, hogy a kormánynak mennyi eszköze van arra, hogy a parasztokat politikailag félrevezesse és megrontsa. Mindebből azonban csak az következik, hogy esztelenség volna a parasztságot a forradalmi mozgalom *hordozójának* tekinteni, hogy őrült volna az a párt, amely mozgalmának forradalmiságát a parasztság forradalmi hangulatára *alapozná*. Eszünk ágában sincsen, hogy az orosz szociáldemokratáknak bármi ilyesmit javasoljunk. Csak azt állítjuk, hogy a munkáspárt feltétlenül megszegi a marxizmus alapvető tanításait, feltétlenül óriási politikai hibát követ el, ha *nem veszi figyelembe* azokat a forradalmi elemeket, amelyek a parasztságban is megvannak, és ha nem támogatja ezeket az elemeket. Hogy az orosz parasztság e forradalmi elemei vajjon tudnak-e majd legalább olyan erővel síkra szállni, mint a nyugateurópai parasztok az abszolutizmus megdöntésekor, — ez olyan kérdés, amelyre a történelem még nem adott választ. Ha nem tudnak, — emiatt még a legkisebb csorba sem esik a szociáldemokrácia hírnevén, és ez a legkisebb mértékben sem lesz hátrányára mozgalmának, hiszen nem az ő bűne, hogy a parasztság nem reagált (talán nem volt képes reagálni) forradalmi felhívására. A munkásmozgalom halad és végigjárja a maga útját, bármilyen árulást kövessen is el a nagyburzsoázia vagy a kispolgárság. Ha meg tudnak, — a szociáldemokrácia, amennyiben nem támogatná ebben a parasztságot, örökre elvesztené jó hírnevét, és soha többé nem lenne joga arra, hogy a demokrácia élharcosának nevezze magát.

Áttérve az első fentebb felvetett kérdésre, meg kell mondanunk, hogy ez a követelés: „radikálisan felül kell vizsgálni az agrárviszonyokat“, szerintünk nem eléggé szabatosan van megfogalmazva; lehet, hogy elégséges volt 15 évvel ezelőtt, de aligha elégedhetünk meg ezzel ma, amikor egyrészt az agitáció számára kell útmutatást adnunk, másrészt el kell határolnunk magunkat a kisgazdaság védelmezőitől, akik olyan sokan vannak a mai orosz társadalomban, és olyan „tekintélyes“ hívekre

számíthatnak, mint Pobedonoszcev úr, Vitte úr és a belügyminisztérium igen sok hivatalnoka. Bátorkodunk megvitatás céljából a programm gyakorlati részének harmadik szakaszát körülbelül a következő fogalmazásban az elvtársak elé terjeszteni:

„Az orosz szociáldemokrata munkáspárt, amely a mai állami és társadalmi rendszer ellen irányuló minden forradalmi mozgalmat támogat, kijelenti, hogy támogatni fogja a parasztságot, amennyiben az képes arra, hogy mint olyan osztály, amely az orosz társadalomban a legtöbbet szenved az orosz nép jogfosztottsága és a hűbéri maradványok miatt, forradalmi harcot vívjon az önkényuralom ellen.

Ebből az elvből kiindulva az orosz szociáldemokrata munkáspárt a következőket követeli:

1) Töröljék el a megváltási dijakat és a dézsmát, valamint minden olyan szolgáltatást, amely ma a parasztságra, mint adózó rendre hárul.

2) Fizessék vissza a népnek azt a pénzt, amelyet a kormány és a földesurak megváltás címén a parasztoktól elszedtek.

3) Szüntessék meg az egyetemleges kezességet, és helyezzék hatályon kívül mindazokat a törvényeket, amelyek a parasztot gátolják abban, hogy földjével szabadon rendelkezzék.

4) Semmisítsék meg a parasztok jobbágyi függőségének, a földesuraktól való függőségüknek minden maradványát, akár külön törvényekből vagy intézményekből erednek ezek (például a parasztok és munkások helyzete az Ural bányavidékein), akár abból, hogy a parasztok és a földesurak földjei még nincsenek elkülönítve egymástól (például a szolgalmak maradványai a Nyugathatárterületen)[85], akár abból, hogy a földesurak a paraszti földek lehasításával a parasztokat ténylegesen még mindig a robotos jobbágyok kilátástalan helyzetében tartják.

5) Legyen joguk a parasztoknak arra, hogy bíróság útján követelhessék a mértéktelenül magas haszonbérek csökkentését, és kaphassanak védelmet az uzsoráskodó földesurak és általában mindazok ellen, akik kihasználják

a parasztok nyomorát és gúzsbakötő szerződéseket kötnek velük.“

E javaslat megokolásával különösen alaposan kell foglalkoznunk, — nem mintha a programmnak ez a része volna a legfontosabb, hanem azért, mert ez a leginkább vitatott és a legkevésbbé közvetlenül függ össze az általánosan megállapított, valamennyi szociáldemokrata által elismert igazságokkal. A parasztok (feltételes) „támogatásáról“ szóló bevezető tétel szerintünk azért szükséges, mert a proletariátus általában nem vállalhatja magára és nem is kell hogy magára vállalja a kistulajdonosi osztály érdekeinek védelmét; csak *annyiban* támogathatja, *amennyiben* az forradalmi. És minthogy ma az önkényuralom az, amely Oroszország egész elmaradottságát, a jobbágyságnak, a jogfosztottságnak és a „patriarchális“ elnyomásnak minden maradványát megtestesíti, rá kell mutatnunk arra, hogy a munkáspárt csak annyiban támogatja a parasztságot, amennyiben az képes forradalmi harcot vívni az *önkényuralom* ellen. Ezt a tételt nyilván kizárja a „Munka Felszabadítása“ csoport tervezetének következő tétele: „Az abszolutizmus fő támasza éppen a parasztság politikai közömbössége és szellemi elmaradottsága.“ Ez azonban nem az elméletnek, hanem magának az életnek az ellentmondása, mert a parasztságra (mint általában a kistulajdonosok osztályára) kettősség jellemző. Nem akarjuk megismételni azokat az ismert politikai és közgazdasági érveket, amelyek bizonyítják, hogy a parasztság helyzete tele van belső ellentmondásokkal, de felhívjuk a figyelmet a következő megállapításra, amellyel Marx jellemezte az ötvenes évek elejének francia parasztságát:

„. . . A Bonaparte-dinasztia nem a forradalmi, hanem a konzervatív parasztot képviseli, nem azt a parasztot, aki társadalmi létfeltételén, a parcellán túl akar menni, hanem azt, aki meg akarja azt rögzíteni, nem azt a falusi lakosságot, amely saját erejéből, szövetségben a városokkal, a régi rendet meg akarja dönteni, hanem azt, amely, megfordítva, ebben a régi rendben eltompultan begubózva, azt akarja, hogy parcellájával együtt a császárság kísértete mentse meg s biztosítsa előnyét. A Bona-

parte-dinasztia nem a paraszt felvilágosultságát, hanem babonáját képviseli, nem ítéletét, hanem előítéletét, nem jövőjét, hanem multját, nem modern Cevennáit, hanem modern Vendée-jét" („Der 18. Brumaire". 99. old.[86]). Nos, a munkáspártnak éppen azt a parasztságot kell támogatnia, amely igyekszik megdönteni a „régi rendet", vagyis Oroszországban mindenekelőtt és főképpen az önkényuralmat. Az orosz szociáldemokraták mindig azon a nézeten voltak, hogy a narodnyikok doktrinájából és irányzatából külön kell választani és át kell venni annak forradalmi oldalát. A „Munka Felszabadítása" csoport programmjában ez nemcsak abban a fentebb idézett követelésben jut kifejezésre, hogy „radikálisan felül kell vizsgálni agrárviszonyainkat" stb., hanem a következő szavakban is: „Különben is magától értetődik, hogy azok az emberek, akik közvetlen kapcsolatban vannak a parasztsággal, még ma is fontos szolgálatot tehetnének a parasztság körében végzett munkával az oroszországi szocialista mozgalomnak. A szociáldemokraták nemcsak hogy nem taszítják el maguktól ezeket az embereket, hanem minden igyekezetükkel azon vannak, hogy a munka alapelveit és módszereit illetően megegyezésre jussanak velük." 15 évvel ezelőtt, amikor még elevenen éltek a forradalmi narodnyikság hagyományai, elégséges volt ez a kijelentés, de ma nekünk magunknak kell megkezdenünk a parasztság körében végzendő „munka alapelveinek" megvitatását, ha azt akarjuk, hogy a szociáldemokrata munkáspárt a demokrácia élharcosa legyen.

De vajjon az általunk javasolt követelések nem vezetnek-e végülis arra, hogy nem a parasztok személyét, hanem tulajdonukat támogatjuk? hogy megszilárdítjuk a kisgazdaságot? megfelelnek-e ezek a követelések a kapitalista fejlődés egész menetének? Vizsgáljuk meg ezeket a kérdéseket, amelyek a marxisták számára a legnagyobb jelentőséggel bírnak.

Ami az első és a harmadik követelést illeti, nem igen lehetnek a szociáldemokraták között *lényegbevágó* nézeteltérések. A második követelés bizonyára már lényegét illetően is nézeteltéréseket fog kiváltani. E követelés mellett szólnak nézetünk szerint a következő megfontolások:

(1) a megváltási díjakkal a földesurak valósággal megrabolták a parasztokat, a parasztok ezeket nemcsak a paraszti földért, hanem a jobbágyság megszüntetéséért is fizették, a kormány *többet* szedett be a parasztoktól, mint amennyit a földesuraknak kifizetett — mindez tény; (2) nincsen semmi okunk arra, hogy ezt a tényt teljesen befejezett és már a történelem archívumába lerakott eseménynek tekintsük, hiszen a parasztreformról nem ez a véleményük még a nemeslelkű kizsákmányolóknak sem, akik most azt hangoztatják, hogy milyen „áldozatokat" hoztak ők akkor; (3) éppen most, amikor a parasztok millióinak éhezése krónikussá válik, amikor a kormány milliókat szór el a földesurak és a tőkések megajándékozására, kalandor külpolitikájára, de ugyanakkor fogához veri a garast, amikor az éhezők megsegítéséről van szó, éppen most helyénvaló és szükséges, hogy emlékeztessünk arra, mibe került a népnek a kiváltságos osztályok érdekeit szolgáló önkényuralmi kormány garázdálkodása; (4) a szociáldemokraták nem nézhetik közömbösen, hogy a parasztság éhezik és éhenpusztul. Arra vonatkozólag, hogy az éhezőket a lehető legnagyobb mértékben meg kell segíteni, az orosz szociáldemokraták között sohasem volt véleményeltérés. Azt pedig aligha merné bárki is állítani, hogy lehetséges komoly segítség forradalmi rendszabályok nélkül; (5) a koronabirtokok kisajátítása és a nemesi földek fokozott mértékű mobilizálása — vagyis az, ami a javasolt követelés megvalósításának következménye lenne — csak hasznára lenne Oroszország egész társadalmi fejlődésének. A javasolt követelés *ellen* bizonyára elsősorban „megvalósíthatatlanságát" hoznák fel. Ha ezt az érvet csak a „forradalmárosságot" és az „utópizmust" ellenző üres szólamokkal támasztanák alá, már eleve megmondhatjuk, hogy ilyen *opportunista szólamokkal* a legkevésbbé sem tudnak bennünket megijeszteni, és hogy ezeknek nem fogunk semmiféle jelentőséget sem tulajdonítani. Ha azonban ezt az érvet mozgalmunk gazdasági és politikai körülményeinek elemzésével fogják alátámasztani, akkor teljes mértékben el fogjuk ismerni, hogy ezt a kérdést feltétlenül részletesebben kell megvitatnunk, és hogy a vita ebben a kérdésben igen hasznos lesz. Csak azt jegyezzük meg,

hogy ez a követelés nem áll egymagában, hanem része annak a követelésnek, hogy támogatnunk kell a parasztságot, *amennyiben* az forradalmi. Hogy tulajdonképpen hogyan és milyen erővel nyilatkoznak majd meg a parasztságnak ezek az elemei, ezt a kérdést a történelem fogja eldönteni. Ha a követelések „megvalósíthatóságán" nem azt értenék, hogy ezek a követelések általában összhangban vannak-e a társadalmi fejlődés érdekeivel, hanem azt, hogy összhangban vannak-e az adott gazdasági és politikai feltételek összességével, — ez a kritérium teljesen helytelen volna, amint erre Kautsky helyesen rávilágított Rosa Luxemburggal folytatott vitájában, aki utalt arra, hogy Lengyelország függetlenségének követelése (a lengyel munkáspárt számára) „megvalósíthatatlan". Kautsky akkor (ha emlékezetünk nem csal) példaképpen az erfurti programmnak arra a követelésére hivatkozott, amely szerint a hivatalnokokat a népnek kell választania. Ennek a követelésnek a „megvalósíthatósága" több mint kétes a mai Németországban, de a szociáldemokraták közül senki sem javasolta azt, hogy a követeléseket az adott pillanatban és az adott helyzetben kínálkozó lehetőségek szűk keretei közé szorítsák.

Továbbá, ami a negyedik pontot illeti, elvben bizonyára senkinek sem lesz semmi ellenvetése az ellen, hogy a szociáldemokraták a jobbágyi függőség valamennyi maradványának megszüntetését követeljék. Bizonyára csak az lesz a kérdés, hogy miképpen fogalmazzuk meg ezt a követelést, és meddig menjünk ebben a követelésben, vagyis, hogy belevegyük-e például olyan rendszabályok követelését, amelyek kiküszöbölik a parasztoknak azt a *tényleges* robotfüggőségét, amelyet 1861-ben a paraszti földek lehasítása hozott létre? Véleményünk szerint erre a kérdésre igennel kell válaszolnunk. Az irodalom világosan megállapította, hogy a robotgazdaság (ledolgozásos gazdaság) tényleges maradványainak óriási jelentőségük van, valamint, hogy ezek a maradványok óriási mértékben gátolják a társadalmi fejlődést (és a kapitalizmus fejlődését). A kapitalizmus fejlődése persze e maradványok kiküszöbölésére vezet, a kapitalizmus fejlődésével ezek a maradványok végülis „önmaguktól, természetes úton" el is fognak tűnni, de, először is, ezek a maradványok

rendkívül szívósak, nem számíthatunk tehát arra, hogy hamarosan megszűnnek, másodszor, s ez a legfontosabb, a „természetes út“ nem egyéb, mint a parasztok kipusztulása, akik (a ledolgozási rendszer stb. folytán) *ténylegesen* röghözkötöttek, és akiket a földesurak leigáznak. A szociáldemokraták természetesen ilyen körülmények között nem hallgathatnak programmjukban erről a kérdésről. Azt kérdezik tőlünk: hogyan lehetne megvalósítani ezt a követelést? Véleményünk szerint a programmban erről nem kell beszélnünk. Világos, hogy ennek a követelésnek a megvalósítása (amely, mint e szakasz csaknem minden követelésének megvalósítása, a parasztság forradalmi elemeinek erejétől függ) megköveteli, hogy helyi választott parasztbizottságok minden oldalról megvizsgálják a helyi viszonyokat, — ellentétben azokkal a nemesi bizottságokkal, amelyek a hatvanas években a maguk „törvényes“ rablását végrehajtották; a programm demokratikus követelései eléggé meghatározzák azokat a demokratikus intézményeket, amelyek ehhez szükségesek. Ez volna az „agrárviszonyok radikális felülvizsgálata“, amelyről a „Munka Felszabadítása“ csoport programmja beszél. Mint már fentebb megjegyeztük, elvben egyetértünk a „Munka Felszabadítása“ csoport tervezetének ezzel a pontjával, csak szeretnénk (1) leszögezni, hogy milyen feltételek mellett harcolhat a proletariátus a parasztság osztályérdekeiért; (2) meghatározni a felülvizsgálat *jellegét:* meg kell szüntetni a jobbágyi függőség maradványait; (3) konkrétabban kifejezni a követeléseket. — Előre látjuk, hogy lesz ezzel kapcsolatban még egy ellenvetés: a lehasított földek stb. kérdésének felülvizsgálata elkerülhetetlenül arra vezet, hogy ezeket a földeket visszaadják a parasztoknak. Ez világos. De vajjon nem erősíti-e ez a kistulajdont, a kis parcellát? Vajjon kívánhatják-e a szociáldemokraták azt, hogy a nagyüzemi tőkés gazdálkodást, amelyet esetleg a parasztoktól elrabolt földön folytatnak, kisüzemi gazdálkodással váltsák fel? Hiszen ez *reakciós* rendszabály lenne! — Válaszolunk: kétségtelen, hogy a nagyüzemű gazdaság felváltása kisüzemű gazdasággal — reakciós rendszabály, s emellett nem is szabad síkra szállnunk. De hiszen a szóbanforgó követelést az a cél *szabja meg,*

hogy „meg kell szüntetni a jobbágyi függőség maradványait“ — így tehát nem vezethet a nagyüzemű gazdaságok szétforgácsolására; ez a követelés csak a régi, lényegében tisztán robot-típusú gazdaságokat érinti, — *ezekhez viszonyítva* pedig a minden középkori korlátozástól mentes parasztgazdaság (v. ö. 3. pont) *nem reakciós, hanem haladó.* Itt persze nem könnyű meghúzni a határvonalat, — de hiszen mi egyáltalán nem gondoljuk, hogy programmunknak akármelyik követelése „könnyen“ megvalósítható. A mi dolgunk az, hogy meghatározzuk az alapelveket és a fő feladatokat, a részletkérdésekről pedig azok gondoskodnak majd, akiknek ezeket a feladatokat a gyakorlatban kell megvalósitaniok.

Az utolsó pontnak, mint az előzőnek is, a célja: harc *a kapitalizmus előtti termelési mód* valamennyi (az orosz faluban olyan bőven található) maradványa ellen. Mint tudjuk, Oroszországban a paraszti haszonbérlet igen gyakran csak a robotviszonyok fennállását leplezi. Ennek az utolsó pontnak a gondolatát Kautskytól vettük át, aki rámutatott arra, hogy Írországban már Gladstone liberális kormánya 1881-ben hozott egy törvényt, amelynek értelmében a bíróságnak joga van csökkenteni a mértéktelenül magas haszonbéreket, és a kívánatos követelések közé a következő követelést vette be: „Csökkenteni kell a mértéktelenül magas haszonbéreket erre a célra alakított bíróságok útján“ (Reduzierung übermässiger Pachtzinsen durch dazu eingesetzte Gerichtshöfe). Oroszországban ez különösen hasznos volna (persze, ha ezeknek a bíróságoknak a szervezete demokratikus volna), mert kiszoríthatnák a robotviszonyokat. Szerintünk ehhez a követeléshez hozzá lehetne venni azt a követelést is, hogy az uzsoratörvényt ki kell terjeszteni a gúzsbakötő szerződésekre: az orosz faluban olyan gyakoriak a gúzsbakötő szerződések, olyan nagy súllyal nehezednek a parasztra *mint munkásra*, olyan nagy mértékben gátolják a szociális haladást, hogy ez fokozott mértékben szükségessé teszi, hogy harcoljunk ellene. S hogy egy szerződés gúzsbakötő, uzsorajellegű-e, ezt a bíróság persze ugyanolyan könnyen meg tudná állapitani, mint azt, hogy a haszonbér mikor tekinthető mértéktelenül magasnak.

Nagyjában és egészében az általunk javasolt követelések, véleményünk szerint, két fő célra irányulnak: 1) meg kell szüntetni a faluban minden *kapitalizmus előtti*, hűbéri intézményt és viszonyt (ezeknek a követeléseknek a kiegészítését a programm gyakorlati részének első szakasza foglalja magában); 2) a falusi osztályharcnak nyiltabb és tudatosabb jelleget kell adni. Szerintünk, ezek azok az elvek, amelyeknek Oroszországban vezérfonalul kell szolgálniok a szociáldemokrácia „agrárprogrammja" számára; — a leghatározottabban el kell határolnunk magunkat azoktól az Oroszországban oly gyakori törekvésektől, amelyek arra irányulnak, hogy a faluban *enyhítsék* az osztályharcot. Az uralkodó liberális-narodnyik irányzatra éppen ez a jellemző, de amikor ezt a leghatározottabban elvetjük (mint ahogy ezt az orosz szociáldemokraták által a londoni nemzetközi kongresszus elé terjesztett beszámoló mellékletében meg is tettük), nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy külön kell választanunk a narodnyik irányzat forradalmi tartalmát. „A narodnyik irányzatnak, amennyiben forradalmi volt, vagyis szembeszállt a rendi, bürokratikus állammal és a néptömegek kizsákmányolásának és elnyomásának barbár formáival, amelyeket ez az állam támogatott, annyiban, a megfelelő módosításokkal, mint alkotó elemnek be kellett kerülnie az orosz szociáldemokraták programmjába" (Akszelrod. „Az orosz szociáldemokrácia mai feladatainak és taktikájának kérdéséhez". 7. old.). Az orosz faluban ma az osztályharc két fő formája fonódik össze: 1) az a harc, amelyet a parasztság a kiváltságos földbirtokosok ellen és a hűbériség maradványai ellen vív; 2) az a harc, amelyet a születő falusi proletariátus a falusi burzsoázia ellen vív. A szociáldemokraták számára természetesen a harc második formája a fontosabb, de feltétlenül támogatniok kell a harc első formáját is, *amennyiben ez nincsen ellentétben* a társadalmi fejlődés érdekeivel. Nem véletlen, hogy a parasztkérdés az orosz társadalmat és az orosz forradalmi mozgalmat annyira foglalkoztatta és ma is foglalkoztatja: ez a tény csak azt fejezi ki, hogy a harc első formájának is még mindig nagy a jelentősége.

Végül meg kell előznünk egy esetleges félreértést.

Beszéltünk arról, hogy a szociáldemokráciának „forradalmi felhívással" kell a parasztokhoz fordulnia. De vajjon ez nem jelenti-e azt, hogy szétforgácsoljuk magunkat, hogy nem összpontosítjuk kellőképpen az erőket az ipari proletariátus körében végzendő munkára? A legkisebb mértékben sem; *valamennyi* orosz szociáldemokrata elismeri ennek az erőösszpontosításnak a szükségességét, erre rávilágít mind a „Munka Felszabadítása" csoport 1885-ös tervezete, mind „Az orosz szociáldemokraták feladatai" című 1898-ban megjelent brosúra. Így tehát a legcsekélyebb mértékben sem kell tartanunk attól, hogy a szociáldemokraták szétforgácsolják majd erőiket. Hiszen a programm nem instrukció: a programmnak fel kell ölelnie az *egész* mozgalmat, a gyakorlatban azonban a mozgalomnak hol az egyik, hol a másik oldalát kell előtérbe helyezni. Senki sem vitatja, hogy a programmban nemcsak az ipari munkásokkal kell foglalkozni, hanem a mezőgazdasági munkásokkal is, jóllehet ugyanakkor egyetlen orosz szociáldemokratának sem jutott eszébe, hogy a mai körülmények között falura hívja az elvtársakat. A munkásmozgalom azonban önmagától, a mi erőfeszítéseink nélkül is elkerülhetetlenül arra vezet, hogy falun elterjednek a demokratikus eszmék. „A gazdasági érdekek talaján folytatott agitáció elkerülhetetlenül arra vezet, hogy a szociáldemokrata körök közvetlenül beleütköznek olyan tényekbe, amelyek szemléltetően mutatják, hogy ipari proletariátusunk érdekei a legszorosabban egybefonódnak a paraszti tömegekkel" (Akszelrod, ugyanott, 13. old.), s ez az oka annak, hogy az orosz szociáldemokratáknak égetően szükségük van „Agrárprogramm"-ra (*a fentemlített értelemben:* ez természetesen, a szó szoros értelmében, semmiképpen sem „agrárprogramm"). Propagandánkban és agitációnkban lépten-nyomon paraszt-munkásokba ütközünk, vagyis olyan gyári munkásokba, akik fenntartják kapcsolataikat a faluval, akiknek ott él a családjuk, a rokonságuk, akik el-elutazgatnak falujukba. A megváltási díjak, az egyetemleges kezesség, a haszonbér kérdése igen gyakran még a fővárosi munkást is nagyon érdekli (nem is beszélünk már például az urali munkásokról, akik közé szintén kezd behatolni a szociáldemokrata propaganda és agitáció).

Nem tennénk eleget kötelességünknek, ha nem gondoskodnánk arról, hogy pontos útmutatást adjunk a falura kerülő szociáldemokratáknak és öntudatos munkásoknak. Azonfelül, a falusi értelmiségről, például a néptanítókról sem szabad megfeledkeznünk, akik anyagilag és szellemileg egyaránt olyan megalázó helyzetben vannak, akik olyan közelről figyelik meg és saját bőrükön érzik a nép jogfosztottságát és elnyomatását, hogy köztük (ha a mozgalom tovább növekszik) kétségtelenül terjed majd a szociáldemokratizmussal való együttérzés.

Véleményünk szerint tehát az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt programmjának a következő részekből kell összetevődnie: 1) a programmnak rá kell mutatnia Oroszország gazdasági fejlődésének alapvető jellegére; 2) rá kell mutatnia arra, hogy a kapitalizmus elkerülhetetlen következménye az, hogy nő a nyomor, és nő a munkások felháborodása; 3) rá kell mutatnia a proletariátus osztályharcára, mint mozgalmunk alapjára; 4) rá kell mutatnia a szociáldemokrata munkásmozgalom végcéljaira, arra, hogy a proletariátus ezeknek a céloknak a megvalósítása érdekében a politikai hatalom megragadására törekszik, rá kell mutatnia a mozgalom nemzetközi jellegére; 5) rá kell mutatnia arra, hogy az osztályharcnak szükségszerűen politikai jellege van; 6) rá kell mutatnia arra, hogy a munkásmozgalom fő akadálya az orosz abszolutizmus, amely a nép jogfosztottságának és elnyomatásának alapja, és amely a kizsákmányolókat támogatja, s ezért a párt legközelebbi politikai feladata a politikai szabadság kivívása, amely az egész társadalmi fejlődés érdekében is elengedhetetlen; 7) rá kell mutatnia arra, hogy a párt támogatni fogja mindazokat a pártokat és a lakosságnak mindazokat a rétegeit, amelyek az abszolutizmus ellen harcolnak, hogy a párt hadat visel majd kormányunk demagóg cselszövései ellen; 8) fel kell sorolnia a legfontosabb demokratikus követeléseket, — továbbá 9) a munkásosztály javát szolgáló követeléseket és 10) a parasztok javát szolgáló követeléseket, s emellett meg kell magyaráznia e követelések általános jellegét.

Teljesen tudatában vagyunk annak, milyen nehéz feladat a programmot teljesen kielégítő módon megfogalmazni,

ha jónéhányszor nem ülünk össze tanácskozni az elvtársakkal, mindazonáltal szükségesnek tartjuk, hogy hozzáfogjunk ehhez a munkához, abból kiindulva, hogy ezt (a fentemlített okok folytán) nem lehet tovább húzni-halasztani, és abban a reményben, hogy segítségünkre siet majd a párt valamennyi teoretikusa is (és elsősorban a „Munka Felszabadítása“ csoport tagjai), valamennyi gyakorlati munkát végző oroszországi szocialista is (nempedig csupán a szociáldemokraták: nagyon szeretnők meghallgatni a más frakciókhoz tartozó szocialisták véleményét, s nem zárkózunk el az elől, hogy véleményüket nyilvánosságra hozzuk), és valamennyi öntudatos munkás.

RETROGRÁD IRÁNYZAT AZ OROSZ SZOCIÁLDEMOKRÁCIÁBAN

A „Rabocsaja Miszl“ szerkesztősége kiadta „A «Rabocsaja Miszl» különmellékletét“ (1899 szeptember), azzal a szándékkal, hogy „szétoszlassa azt a töméntelen félreértést és határozatlanságot, amely a «Rabocsaja Miszl» irányára vonatkozólag fennáll (mint például az, hogy „elvetjük“ a „politikát“)“. (A szerkesztőség az olvasókhoz.) Igen örülünk annak, hogy a „Rabocsaja Miszl“ végre nyiltan felveti a programmkérdéseket, amelyekről eddig mintha tudni sem akart volna, — de határozottan tiltakozunk az ellen, hogy „a «Rabocsaja Miszl» irányzata az élenjáró orosz munkások irányzata“ (amint azt a szerkesztőség ugyanott kijelenti). Ha a „Rabocsaja Miszl“ szerkesztősége azon az úton akar haladni, amelyet ebben a kiadványban kijelöl (egyelőre csak *kijelöl*), ez azt jelenti, hogy helytelenül értelmezi azt a programmot, amelyet az orosz szociáldemokrácia nagy alapítói dolgoztak ki, és amelyet mindeddig valamennyi Oroszországban működő orosz szociáldemokrata követett; ez azt jelenti, hogy *egy lépést* tesz *visszafelé* az elméleti és gyakorlati fejlődésnek attól a fokától, amelyet az orosz szociáldemokrácia már elért.

A „Különmelléklet“ „Valóságunk“ című vezércikke (aláírás *R. M.*) kifejti a „Rabocsaja Miszl“ irányát. Ezt a cikket kell tehát most a legrészletesebben elemeznünk.

Már a cikk legelején kitűnik, hogy *R. M. teljesen helytelenül* ábrázolja általában „valóságunkat“ és különösen munkásmozgalmunkat, túlságosan szűkkörűen értelmezi a munkásmozgalmat, és hogy nem akarja észrevenni azokat a fejlettebb formáit, amelyeket az orosz szociáldemokraták

vezetésével a munkásmozgalom már kidolgozott. S valóban: „munkásmozgalmunkban — mondja *R. M.* cikke legelején — csírájukban megvannak a legkülönbözőbb szervezeti formák", az alkalmi sztrájkszervezetektől a legális (törvény által megengedett) egyletekig. — És ennyi az egész? — kérdi csodálkozva az olvasó. Vajjon *R. M.* csakugyan nem vett észre Oroszországban semmiféle *fejlettebb*, haladóbb munkásmozgalmi szervezeti formát? Nyilván nem akarja ezeket észrevenni, mert már a következő oldalon még sokkal határozottabb formában ismétli meg tételét: „A mai mozgalom feladatainak, az orosz munkások igazi munkásügyének — mondja — lényege az, hogy a munkások *minden lehető eszközzel* megjavítsák helyzetüket", s ezeknek az eszközöknek a felsorolásában megint *csak* a sztrájkszervezetek és a legális egyletek szerepelnek! Az orosz munkásmozgalom ezek szerint a sztrájkokra és a legális egyletekre *korlátozódik!* De hiszen ez egyszerűen *valótlanság!* Az orosz munkásmozgalom már 20 évvel ezelőtt szélesebbkörű szervezetet alapított, átfogóbb feladatokat tűzött ki (erre mindjárt részletesebben kitérünk). Az orosz munkásmozgalom olyan szervezeteket teremtett, mint a szentpétervári[87] és a kievi[88] „Harci Szövetség", a Zsidó Munkásszövetség[89] stb. *R. M.* ugyan megállapítja, hogy a zsidó munkásmozgalomnak „különleges politikai jellege" van, s hogy ez kivétel. Ez azonban szintén nem igaz, mert ha a Zsidó Munkásszövetség „külön" állna, akkor *nem egyesült volna* számos orosz szervezettel és nem alakította volna meg ezekkel az „Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspártot". Ennek a pártnak az alapításával az orosz munkásmozgalom igen nagy lépést tett az orosz forradalmi mozgalommal való *egybeolvadása* útján. Ez a lépés világosan bebizonyította, hogy az orosz munkásmozgalom *nem korlátozódik* sztrájkokra és törvényes egyletekre. Hogyan történhetett meg az, hogy azok az orosz szocialisták, akik a „Rabocsaja Miszl" munkatársai, nem akarják meglátni ezt a lépést, nem akarják megérteni jelentőségét?

Ez azért történt, mert *R. M.* nem érti meg sem az orosz munkásmozgalomnak a szocializmushoz és az oroszországi forradalmi mozgalomhoz való viszonyát, sem az

orosz munkásosztály politikai feladatait. „Mozgalmunk irányának legjellemzőbb mutatói — írja *R. M.* — természetesen a munkások által felvetett követelések.“ Kérdezzük: miért nem sorolják *a mi mozgalmunk* mutatói közé a *szociáldemokraták* és a szociáldemokrata szervezetek követeléseit? Milyen alapon választja külön *R. M.* a munkáskövetéléseket az orosz szociáldemokraták követeléseitől? Márpedig *R. M.* egész cikkében végigviszi ezt a különválasztást, és ugyanezt teszi általában a „Rabocsaja Miszl“ szerkesztősége lapjának minden számában. Hogy megvilágítsuk a „Rabocsaja Miszl“-nek ezt a hibáját, tisztáznunk kell azt az általános kérdést, hogy milyen viszonyban van egymással *a szocializmus és a munkásmozgalom*. A szocializmus és a munkásmozgalom eleinte valamennyi európai országban külön-külön létezett. A munkások harcoltak a tőkések ellen, sztrájkokat rendeztek és szövetségeket létesítettek, a szocialisták pedig a munkásmozgalmon kívül voltak, tanokat alkottak, amelyek a mai tőkés, burzsoá társadalmi rendet bírálták és egy másik, magasabbrendű, szocialista rendszerrel való felváltását követelték. Minthogy a munkásmozgalom és a szocializmus egymástól el volt különítve, mindkettő gyenge és fejletlen volt: a szocialisták tanai, amelyek nem forrtak össze a munkások harcával, csak utópiák, jámbor óhajok maradtak, s nem hatottak a való életre; a munkásmozgalom kicsinyes, szétforgácsolt maradt, nem tett szert politikai jelentőségre, azt nem világította meg kora haladó tudományának fénye. Ezért minden európai országban egyre erősebben mutatkozott meg az a törekvés, hogy a szocializmust és a munkásmozgalmat *egybeolvasszák* egy egységes *szociáldemokrata* mozgalommá. A munkások osztályharca ennek az egybeolvadásnak a hatására a *proletariátus öntudatos harcává* válik, amelynek célja, hogy a proletariátus megszabaduljon a vagyonos osztályok kizsákmányolásától, kialakul a szocialista munkásmozgalom legmagasabbrendű formája: az *önálló szociáldemokrata munkáspárt*. Az, hogy a szocializmust a munkásmozgalommal való egybeolvadásra irányították, Marx Károly és Engels Frigyes fő érdeme: olyan forradalmi elméletet alkottak, amely megmagyarázta ennek az egybeolvadásnak a szükségessé-

gét, és a szocialisták feladatául a proletariátus osztályharcának megszervezését tűzte ki.

Ugyanígy történt Oroszországban is. A szocializmus nálunk is igen hosszú ideig, sok évtizeden át, *távol tartotta magát* a munkásoknak a tőkések ellen vívott harcától, a munkássztrájkoktól stb. Egyrészt, a szocialisták nem értették meg Marx elméletét, úgy gondolták, hogy az nem alkalmazható Oroszországra; másrészt, az orosz munkásmozgalom még teljesen kezdetleges formájú volt. Amikor 1875-ben megalakult a „Déloroszországi Munkásszövetség", és 1878-ban az „Északoroszországi Munkásszövetség", ezek a munkásszervezetek távol tartották magukat az orosz szocialisták irányzatától; ezek a munkásszervezetek politikai jogokat követeltek a nép számára, harcolni akartak ezekért a jogokért, az orosz szocialisták pedig akkor tévesen úgy vélték, hogy a politikai harc eltávolodás a szocializmustól. Az orosz szocialisták azonban nem maradtak meg fejletlen, téves elméletüknél. Továbbmentek, átvették Marx elméletét, kidolgozták a munkásszocializmus Oroszországra alkalmazott elméletét, az orosz szociáldemokraták elméletét. Az orosz szociáldemokrácia megalapítása a „Munka Felszabadítása" csoport, Plehanov, Akszelrod és barátaik fő érdeme*. Az orosz szociáldemokrácia megalapítása (1883) óta az orosz munkásmozgalom, minden szélesebbkörű megnyilvánulása alkalmával, egyre határozottabban közeledett az orosz szociáldemokratákhoz, igyekezett egybeolvadni velük. Az „Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt" alapítása (1898 tavaszán) igen nagy lépés e felé az egybeolvadás felé. Ma valamennyi orosz szocialistának és valamennyi öntudatos orosz munkásnak *legfőbb* feladata az, hogy tartóssá tegye ezt az egybeolvadást, hogy erősítse és szervezze a „Szociáldemokrata Munkáspártot". Aki nem akar tudomást venni erről az egybeolvadásról, aki azon van, hogy mesterségesen valahogy elkülönítse Oroszországban a munkásmozgalmat a szociáldemokráciától, az nem hasznára, hanem *ártalmára*

---

* Az orosz szocializmus és az orosz munkásmozgalom egybeolvadását történelmileg vázolja egyik elvtársunk „A vörös lobogó Oroszországban. Az orosz munkásmozgalom történetének vázlata" című brosúrájában. Ez a brosúra hamarosan megjelenik[90].

van Oroszország munkásszocializmusának és munkásmozgalmának.

Menjünk tovább. „Ami a széleskörű követeléseket, a politikai követeléseket illeti — írja *R. M.* —, csak a pétervári szövőmunkások követeléseiben ... 1897-ben látjuk első esetben, hogy munkásaink, még kevéssé tudatosan ugyan, ilyen széleskörű politikai követeléseket támasztanak.“ Megintcsak azt kell mondanunk, hogy ez *merő valótlanság*. A „Rabocsaja Miszl“ szerkesztősége, amikor ilyeneket kinyomat, elárulja, hogy, először is, szociáldemokrata számára megengedhetetlen módon elfelejtette az orosz forradalmi mozgalom és munkásmozgalom történetét, másodszor pedig, megengedhetetlenül szűken értelmezi a munkásügyet. Széleskörű politikai követeléseket támasztottak az orosz munkások a szentpétervári harci szövetség május elsejei röplapjában 1898-ban, valamint a „Sz.-Petyerburgszkij Rabocsij Lisztok“ és a „Rabocsaja Gazeta“ című lapban, amelyet az élenjáró orosz szociáldemokrata szervezetek 1898-ban az „Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt“ hivatalos lapjának nyilvánították. A „Rabocsaja Miszl“ ezt nem veszi tudomásul, hátrál és a legteljesebb mértékben igazolja azt a véleményt, hogy nem az élenjáró munkásoknak, hanem a proletariátus legalsó, fejletlen rétegeinek a képviselője (*R. M.* a cikkben maga is említi, hogy a „Rabocsaja Miszl“-nak már felhívták a figyelmét erre a körülményre). A proletariátus legalsó rétegei nem ismerik az orosz forradalmi mozgalom történetét, és *R. M.* sem ismeri. A proletariátus legalsó rétegei nem értik a munkásmozgalom és a szociáldemokrácia viszonyát, és *R. M.* sem érti ezt a viszonyt. Mi az oka annak, hogy a kilencvenes években az orosz munkások nem alakítottak külön szervezeteket, függetlenül a szocialistáktól, mint ahogy azt a hetvenes években tették? Mi az oka annak, hogy politikai követeléseiket nem a szocialistáktól függetlenül állították fel? *R. M.* nyilván azzal magyarázza ezt, hogy az „orosz munkások még csak igen kevéssé vannak felkészülve erre“ (cikkének 5. oldala), de ezzel a magyarázattal ismét csak igazolja azt a véleményt, hogy csak a proletariátus legalsó rétegeinek képviselőjeként van joga beszélni. A munkások legalsó rétegei a kilencvenes

évek mozgalma idején nem ismerték fel a mozgalom politikai jellegét. Mindazonáltal köztudomású (ezt maga *R. M.* is mondja), hogy a kilencvenes évek munkásmozgalma nagy politikai jelentőségre tett szert. Ez azért történt, mert a mozgalom jellegét, mint mindig és mindenütt, az élenjáró munkások határozták meg, akiket a munkások tömege azért követett, mert bebizonyították, hogy készek és képesek szolgálni a munkások ügyét, mert meg tudták nyerni a munkások teljes bizalmát. Ezek az élenjáró munkások pedig szociáldemokraták voltak; sokan közülük személyesen is résztvettek a narodovolecek és a szociáldemokraták vitáiban, amelyek jellemezték az orosz forradalmi mozgalomnak paraszti és összeesküvő szocializmusból munkásszocializmusba való átmenetét. Érthető tehát, hogy ezek az élenjáró munkások most miért nem tartották magukat távol a szocialistáktól és a forradalmároktól, és miért nem alakítottak külön szervezeteket. Az ilyen elkülönülésnek akkor volt értelme, és ez akkor volt szükségszerű, amikor a szocializmus távol tartotta magát a munkásmozgalomtól. Az ilyen elkülönülés lehetetlenné és értelmetlenné vált, amint az élenjáró munkások munkásszocializmust és *szociáldemokrata* szervezeteket láttak maguk előtt. Az élenjáró munkásoknak a szociáldemokrata szervezetekkel való *egybeolvadása* teljesen természetes és elkerülhetetlen volt. Ez annak a nagyjelentőségű történelmi ténynek volt az eredménye, hogy a kilencvenes években Oroszországban két mélyenszántó társadalmi mozgalom találkozott egymással: az egyik — ösztönös, népi mozgalom a munkásosztályban, a másik — a haladó gondolat közeledése Marx és Engels elméletéhez, a szociáldemokrácia tanításához.

Hogy milyen mérhetetlenül szűkkörűen értelmezi a „Rabocsaja Miszl" a politikai harcot, az a következőkből látható. *R. M.* a széleskörű politikai követelésekről szólva azt írja: „Ahhoz azonban, hogy ezt a politikai harcot a munkások teljesen tudatosan és önállóan folytathassák, az szükséges, hogy ezt maguk a munkásszervezetek folytassák, hogy a munkásoknak ezek a politikai követelései az általuk felismert általános politikai szükségletekre és pillanatnyi" (ezt jegyezzék meg!) „érdekekre támaszkodjanak, hogy ezek a követelések maguknak a munkásszerve-

zeteknek (szakmai szervezeteknek) a követelései legyenek, hogy ezeket a munkásszervezetek, egyéni kezdeményezésük alapján, valóban közösen dolgozzák ki és közösen tűzzék ki..." S utána következik a magyarázat, amely szerint a munkások legközelebbi közös politikai követelései egyelőre (!!) még mindig a 10 órás munkanap és az 1897 június 2-i törvény által eltörölt ünnepek visszaállítása maradnak. — S ezek után a „Rabocsaja Miszl" szerkesztősége még csodálkozik, hogy a politika elvetésével vádolják! Mikor a politikát a szakmai szervezeteknek egyes reformokért vívott harcára korlátozzák, vajjon mi ez, ha nem a politika elvetése? Vajjon ez nem lemondás a nemzetközi szociáldemokráciának arról a fő útmutatásáról, hogy a szociáldemokratáknak arra kell törekedniök, hogy a proletariátus osztályharcát önálló politikai munkáspártokká szervezzék, amelyek harcolnak a demokráciáért, mint olyan *eszközért*, melynek segítségével a proletariátus kivívhatja a politikai hatalmat és felépítheti a szocialista társadalmat? A szociáldemokratizmus legújabb orosz meghamisítói határtalanul könnyelműen kihajítanak mindent, ami a szociáldemokratáknak drága, ami feljogosítja a szociáldemokratákat arra, hogy a munkásmozgalmat világtörténelmi jelentőségű mozgalomnak tekintsék. Mitsem törődnek azzal, hogy az európai szocializmus és az európai demokrácia évszázados tapasztalata arra tanít, hogy okvetlenül önálló politikai munkáspártok alakítására kell törekedni? Mitsem törődnek azzal, hogy az orosz forradalmi mozgalom története hosszú és nehéz úton létrehozta a szocializmus egybekapcsolását a munkásmozgalommal; a nagy szociális és politikai eszmények egybekapcsolását a proletariátus osztályharcával. Mitsem törődnek azzal, hogy az élenjáró orosz munkások már megvetették az „Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt" alapját. Vesszen mindez! Szabaduljunk meg a túlságosan nagy ideológiai poggyásztól és a túlságosan súlyos és igényes történelmi tapasztalatoktól — és hadd „maradjanak egyelőre" csupán szakmai szervezetek (amelyek szervezésének lehetősége Oroszországban még semmivel sem bizonyosodott be, hacsak nem számítjuk a legális egyleteket), hadd dolgozzanak ki ezek a szakmai szervezetek „egyéni

kezdeményezés alapján" követeléseket, „pillanatnyi" követeléseket, kicsiny és még kisebb reformokra vonatkozó követeléseket!! Hát ez mi? Hiszen ez hasonlít a visszafeléhaladás hirdetésére! Hiszen ez hasonlít a szocializmus lerombolásának a propagálására!

Figyeljük meg, a „Rabocsaja Miszl" nemcsak azt a gondolatot fejti ki, hogy a helyi szervezeteknek maguknak kell kidolgozniok a harc helyi formáit és az agitáció helyi kérdéseit, módszereit stb. — ez ellen a gondolat ellen senki nem emelne kifogást. Az orosz szociáldemokraták soha a legkisebb mértékben sem törekedtek arra, hogy ebben a tekintetben korlátozzák a munkások önállóságát. Nem, a „Rabocsaja Miszl" *teljesen háttérbe* akarja *szorítani* az orosz proletariátus nagy politikai feladatait és „egyelőre" „csak" a „pillanatnyi érdekekre" akar szorítkozni. Az orosz szociáldemokraták eddig, minden aktuális követelésre támaszkodva, agitálva minden ilyen követelés érdekében, az önkényuralom elleni harcra akarták megszervezni a proletariátust, s ezt tekintették a proletariátus legközelebbi céljának. Most a „Rabocsaja Miszl" kis követelésekért folyó, kisméretű harcra akarja *korlátozni* a proletariátus harcát. *R. M.* nagyon jól tudja, hogy eltér az egész orosz szociáldemokrácia véleményétől, amikor a következőképpen válaszol azoknak, akik a „Rabocsaja Miszl"-t vádolják. Azt mondják, hogy a cárizmus megdöntése az orosz munkásmozgalom legközelebbi feladata. Tulajdonképpen milyen munkásmozgalomé — veti fel a kérdést *R. M.* — *„a sztrájkmozgalomé? a segélyegyleteké? a munkásköröké?"* (a cikk 5. oldala). Erre azt válaszoljuk neki: beszéljen csak a saját nevében, saját csoportja nevében, valamely helységnek az ön csoportja által képviselt legalsóbb proletár rétege nevében, de ne merjen az élenjáró orosz munkások nevében beszélni! A proletariátus legalsóbb rétegeinek képviselői gyakran nem tudják, hogy az önkényuralom megdöntéséért folyó harcot csak a forradalmi párt vezetheti. *R. M.* sem tudja ezt. Az élenjáró orosz munkások azonban tudják. A proletariátus legalsóbb rétegeinek képviselői gyakran nem tudják, hogy az orosz munkásmozgalom nem szorítkozik sztrájkharcra, segélyegyletekre és munkáskörökre, hogy az orosz munkásmozgalom régóta

azon van, hogy forradalmi párttá szerveződjön, és a gyakorlatban bebizonyította ezt a törekvését. *R. M.* sem tudja ezt. Az élenjáró orosz munkások azonban tudják.

R. M. a szociáldemokratizmus teljes meg nem értését „valóságunk" különleges felfogásaként igyekszik feltüntetni. Vegyük közelebbről szemügyre ezzel a kérdéssel kapcsolatos véleményét.

„Az önkényuralom fogalmára magára... — írja *R. M.* — ... itt nem térünk ki, mert feltételezzük, hogy olvasóinknak egészen pontos és világos elképzelésük van ezekről a dolgokról." Mindjárt meglátjuk, hogy magának *R. M.*-nek sincs a legkisebb mértékben sem pontos és világos fogalma ezekről a dolgokról, de előbb rávilágítunk még egy körülményre. Vajjon a munkások *R. M.* olvasói közé tartoznak? Persze. De ha így van, honnan volna nekik teljesen pontos fogalmuk az önkényuralomról? Nyilvánvaló, hogy ennek eléréséhez a legnagyobb arányokban és rendszeresen propagálni kell általában a politikai szabadság eszméit, olyan agitációt kell kifejteni, amely a rendőri erőszak és a hivatalnoki elnyomás minden egyes megnyilvánulásával összekapcsolja az önkényuralomról (a munkások által) alkotott „világos elképzelést". Azt hiszem, ez nyilvánvaló. S ha így van, vajjon sikeres lehet-e az önkényuralom ellen folytatott tisztán helyi propaganda és agitáció? vajjon nem kell-e ezt feltétlenül Oroszországszerte egy egységes tervszerű tevékenységgé, vagyis egy párt tevékenységévé *megszervezni?* Mi hát az oka annak, hogy *R. M.* az orosz munkásmozgalom legközelebbi feladatairól szólva nem mutat rá arra, hogy meg kell szervezni az önkényuralom ellen irányuló rendszeres propagandát és agitációt? Az az oka, hogy *R. M.* elképzelése az orosz munkásmozgalom és az orosz szociáldemokrácia feladatairól egyáltalán *nem* pontos és *nem* világos.

R. M. a továbbiak során megmagyarázza, hogy az önkényuralom óriási „személyi erő" (katonásan idomított hivatalnoksereg) és óriási „gazdasági erő" (anyagi eszközök). Nem térünk ki magyarázatának azokra a részeire, amelyek „nem pontosak", márpedig ebben a magyarázatban igen sok minden „nem pontos", és közvetlenül áttérünk a legfontosabbra:

„Szóval — kérdi *R. M.* az orosz szociáldemokráciától —, vajjon nem ennek a személyi erőnek a megdöntése, és ennek a gazdasági erőnek a meghódítása az, amit ma a munkásoknak mostani (kezdetleges) szervezeteik első és legközelebbi feladataként javasolnak? (már nem is beszélünk azokról a forradalmárokról, akik azt mondják, hogy ezt a feladatot az élenjáró munkások köreinek kell magukra vállalniok)."

Csodálkozva megdörzsöljük a szemünket, és kétszer-háromszor is elolvassuk ezeket az elképesztő sorokat. Csakugyan nem tévedtünk? Nem, nem tévedtünk: *R. M. valóban nem tudja, mit neveznek az önkényuralom megdöntésének.* Ez tény, bármilyen hihetetlennek hangzik is. De miért is volna ez hihetetlen, amikor *R. M.* elárulta, hogy milyen zűrzavar uralkodik a fejében?

R. M. összezavarja azt, hogy forradalmárok kezükbe veszik a hatalmat, azzal, hogy forradalmárok megdöntik az önkényuralmat.

A régi orosz forradalmárok (a narodovolecek) arra törekedtek, hogy egy forradalmi párt vegye kezébe a hatalmat. A hatalom megragadásával „a párt megdöntené" az önkényuralom „személyi erejét" — vélekedtek ezek a forradalmárok —, vagyis a hivatalnokok helyébe saját megbízottaikat állítaná, „meghódítaná a gazdasági erőt", vagyis az állam minden anyagi eszközét, és szociális forradalmat hajtana végre. A narodovolecek (a régiek) valóban az önkényuralom „személyi erejének megdöntésére és gazdasági erejének meghódítására" törekedtek, ha már *R. M.* példájára ezekkel az esetlen kifejezésekkel élünk. Az orosz szociáldemokraták a leghatározottabban szembeszálltak ezzel a forradalmi elmélettel. Plehanov kíméletlenül bírálta ezt az elméletet „A szocializmus és a politikai harc" (1883) és „Nézeteltéréseink" (1885) című műveiben, s kifejtette az orosz forradalmároknak feladatukat: forradalmi munkáspártot kell alakítaniok, amelynek legközelebbi célja az abszolutizmus megdöntése. De mit jelent az abszolutizmus megdöntése? Ahhoz, hogy ezt *R. M.*-nek megmagyarázzuk, előszöris válaszolnunk kell arra a kérdésre, hogy mi az önkényuralom. Az önkényuralom (az abszolutizmus, a korlátlan

monarchia) olyan kormányforma, amelyben a legfelső hatalom teljesen és osztatlanul (korlátlanul) a cárt illeti meg. A cár adja ki a törvényeket, ő nevezi ki a hivatalnokokat, ő szedi be és költi el a nép pénzét, *anélkül hogy a nép a legkisebb mértékben is résztvenne a törvényhozásban és az államigazgatás ellenőrzésében*. Az önkényuralom ezért a hivatalnokok és a rendőrség teljhatalmát és a nép jogfosztottságát jelenti. Ettől a jogfosztottságtól az egész nép szenved, de a vagyonos osztályok (különösen a gazdag földbirtokosok és tőkések) igen erős befolyást gyakorolnak a hivatalnokseregre. A munkásosztály pedig kétszeresen szenved: szenved az egész orosz nép jogfosztottságától is, meg attól is, hogy a munkásokat elnyomják a tőkések, akik arra késztetik a kormányt, hogy az ő érdekeiket szolgálja.

Mit jelent hát az önkényuralom megdöntése? Ez azt jelenti, hogy a cár lemond korlátlan hatalmáról; hogy a nép jogot kap arra, hogy megválassza képviselőit, akik majd résztvesznek a törvényhozásban, a hivatalnokok tevékenységének ellenőrzésében, az állami pénzek beszedésének és kiadásának ellenőrzésében. Ezt a kormányformát, amikor a nép résztvesz a törvényhozásban és a kormányzásban, *alkotmányos* kormányformának nevezik (alkotmány = törvény a nép képviselőinek a törvényhozásban és az államigazgatásban való részvételéről). Az önkényuralom megdöntése tehát az önkényuralmi kormányforma felváltása alkotmányos kormányformával. Ezek szerint az önkényuralom megdöntéséhez nincsen szükség semmiféle „személyi erő megdöntésére és gazdasági erő megragadására“, hanem az kell, hogy rákényszerítsük a cári kormányt arra, hogy mondjon le korlátlan hatalmáról, és hogy az alkotmány kidolgozása céljából a nép képviselőiből országgyűlést hívjon össze („ki kell vívni egy demokratikus“ [népi, a nép érdekében kidolgozott] „alkotmányt“, amint azt kimondja az orosz szociáldemokraták programmtervezete, melyet a „Munka Felszabadítása“ csoport adott ki 1885-ben).

Miért kell az önkényuralom megdöntését az orosz munkásosztály első feladatának tekintenünk? Azért, mert az önkényuralom alatt a munkásosztály nem fejlesztheti

ki nagy arányokban harcát, nem vívhat ki semmiféle szilárd pozíciót sem gazdasági, sem politikai téren, nem alakíthat tartós tömegszervezeteket, nem bonthatja ki az egész dolgozó tömeg szemeláttára a szociális forradalom zászlaját, és nem taníthatja meg ezt a tömeget a szociális forradalomért való harcra. Csak a politikai szabadság ad módot arra, hogy az egész munkásosztály erélyesen harcoljon a burzsoázia osztálya ellen, s ennek a harcnak végső célja az, hogy a proletariátus kivívja a politikai hatalmat és megszervezze a szocialista társadalmat. Ha majd a szervezett és a harc hosszú iskoláját kijárt proletariátus kivívja a politikai hatalmat, ez valóban a burzsoá kormány „személyi erejének megdöntése és gazdasági erejének megragadása“ lesz, de a hatalomnak *ezt* a megragadását az orosz szociáldemokraták sohasem tűzték ki az orosz munkások legközelebbi feladatául. Az orosz szociáldemokraták mindig hangoztatták, hogy az orosz munkásosztály csak a politikai szabadság körülményei között, széleskörű és tömeges harc közepette alakíthat majd ki olyan szervezeteket, amelyekkel végső győzelemre viheti a szocializmust.

De hogyan döntheti meg az orosz munkásosztály az önkényuralmat? Lám a „Rabocsaja Miszl“ szerkesztői még a „Munka Felszabadítása“ csoporton is gúnyolódnak, amely megalapította az orosz szociáldemokráciát és programmjában kimondotta, hogy „még azok a munkáskörök is, amelyek jelenleg a majdani orosz munkáspárt csíráit alkotják, kötelesek harcolni az önkényuralom ellen“. A „Rabocsaja Miszl“ (lásd 7. számát és a szóbanforgó cikket) ezt nevetségesnek találja: az önkényuralom megdöntése — munkáskörökkel! Mi erre azt válaszoljuk a „Rabocsaja Miszl“ szerkesztőinek: kin nevettek? Saját magatokon nevettek! A „Rabocsaja Miszl“ szerkesztői panaszkodnak, hogy az orosz szociáldemokraták nem *elvtársi módon* vitatkoznak velük. Ítélje meg maga az olvasó, melyik fél vitatkozik nem elvtársias módon: az öreg orosz szociáldemokraták-e, akik határozottan kifejtették saját nézeteiket, és nyiltan megmondták, hogy a „fiataloknak“ mely nézeteit tartják hibásaknak és miért; — vagy a „fiatalok“, akik *nem nevezik ugyan meg* ellenfeleiket, de

orvul piszkálják hol a „Csernisevszkijről szóló német könyv szerzőjét“ (Plehanovot, s emellett még össze is tévesztik egyes legális írókkal, bár a legcsekélyebb okuk sincsen erre), hol a „Munka Felszabadítása“ csoportot, amelynek programmjából *meghamisítva* idéznek részleteket, de a maguk részéről nem állítanak vele szembe semmiféle csak valamelyest is határozott programmot. Igen! Tudjuk, mit jelent az elvtársi magatartás. Tudjuk, hogy kötelességünk támogatni minden elvtársat, hogy kötelességünk türelmesen meghallgatni az elvtársak véleményét, *de a mi szemünkben az elvtársi magatartás kötelessége az orosz és a nemzetközi szociáldemokráciával szemben fennálló kötelességből fakad, nempedig megfordítva.* Nem azért vannak elvtársi kötelességeink a „Rabocsaja Miszl“-lal szemben, mert szerkesztői a mi elvtársaink, hanem csak azért és annyiban tartjuk a „Rabocsaja Miszl“ szerkesztőit elvtársainknak, amennyiben az orosz (és következésképpen a nemzetközi) szociáldemokrácia soraiban dolgoznak. Ha tehát meggyőződésünk, hogy az „elvtársak“ a szociáldemokrata programmtól visszafelé mennek, hogy az „elvtársak“ leszűkítik és meghamisítják a munkásmozgalom feladatait, akkor *kötelességünknek* tartjuk, hogy a leghatározottabban kifejezzük meggyőződésünket, s hogy semmit el ne hallgassunk!

Az imént azt mondottuk, hogy a „Rabocsaja Miszl“ szerkesztői meghamisítják a „Munka Felszabadítása“ csoport nézeteit. Ítéljen maga az olvasó. „Szinte nem is értjük azokat az elvtársainkat — írja *R. M.* —, akik szerint a „munka felszabadítását“ célzó programmjuk egyszerűen válasz arra a kérdésre, hogy „honnan vegyük az erőket az önkényuralom elleni harchoz?“ (máshelyütt: „a mi forradalmáraink szerint a munkások mozgalma az önkényuralom megdöntésének legjobb eszköze“). Lapozzuk fel az orosz szociáldemokraták programmjának tervezetét, amelyet a „Munka Felszabadítása“ csoport adott ki 1885-ben, és amelyet P. B. Akszelrod „Az orosz szociáldemokrácia mai feladatainak és taktikájának kérdéséhez“ (Genf 1898.) című brosúrájában újra közölt, s meglátjuk, hogy a programm *alapja* az, hogy a munkát teljesen fel kell szabadítani a tőke igája alól, hogy valamennyi termelési eszköznek társadalmi tulajdonba kell átmennie, hogy a munkásosztálynak

meg kell hódítania a politikai hatalmat, hogy forradalmi *munkás*pártot kell alakítania. Világos, hogy *R. M.* meghamisítja ezt a programmot, hogy *nem akarja* megérteni. Belekapaszkodik P. B. Akszelrod szavaiba, aki a brosúra elején azt mondja, hogy a „Munka Felszabadítása“ csoport programmja „válasz volt“ erre a kérdésre: honnan vegyük az erőket az önkényuralom elleni harchoz? De hiszen *történelmi tény*, hogy a „Munka Felszabadítása“ csoport programmja válasz volt mind az orosz forradalmároknak, mind az egész orosz forradalmi mozgalomnak erre a kérdésére. És ha a „Munka Felszabadítása“ csoport programmja választ adott erre a kérdésre, vajjon ez csakugyan azt jelenti, hogy a munkásmozgalom a „Munka Felszabadítása“ csoport számára eszköz volt csupán? Hiszen *R. M.*-nek ez az *„értetlensége“* csak arról tanuskodik, hogy nem ismeri a „Munka Felszabadítása“ csoport tevékenységére vonatkozó közismert tényeket.

Továbbá, hogyan lehet „az önkényuralom megdöntése“ munkáskörök feladata. *R. M.* ezt nem érti. Lapozzuk fel a „Munka Felszabadítása“ csoport programmját: „Az abszolutizmus ellen vívott politikai harcban — olvassuk ebben a programmban — a munkáskörök legfontosabb eszköze az orosz szociáldemokraták szerint az, hogy a munkásosztály körében agitációt fejtenek ki, és elősegítik a szocialista eszmék és forradalmi szervezetek további elterjedését a munkásosztályban. Ezek a szervezetek, amelyek szorosan egybe vannak kapcsolva egyetlen jól felépített egészben, nem elégszenek meg a kormánnyal való részleges összetűzésekkel, hanem a kedvező pillanatban haladéktalanul általános, döntő támadásba mennek át a kormány ellen.“ Ezt a taktikát követték az orosz szervezetek, amelyek 1898 tavaszán megalapították az „Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspártot“. És bebizonyították, hogy az ilyen szervezetek Oroszországban hatalmas politikai erőt jelentenek. Ha ezek a szervezetek egy pártban tömörülnek, és nagyarányú agitációt folytatnak a korlátlan hatalommal bíró kormány ellen, felhasználva erre a liberális ellenzék valamennyi elemét, akkor a politikai szabadság kivívása kétségtelenül megoldható feladat lesz egy ilyen párt számára. Ha a „Rabocsaja Miszl“ szer-

kesztői „szinte nem is értik“ ezt, akkor mi „szinte“ azt tanácsolhatjuk nekik: tanuljanak még egy kicsit, uraim, hiszen ezek a dolgok magukban véve nem is olyan nehezen érthetők.

De térjünk vissza *R. M.*-hez, akit az önkényuralom elleni harc kérdésénél hagytunk el. *R. M.* nézete erről a kérdésről még világosabban illusztrálja a „Rabocsaja Miszl“ új, retrográd irányzatát.

„Az önkényuralom vége világosan látható“ — írja *R. M.* „... Az önkényuralommal való harc a társadalom minden életerős eleme egészséges fejlődésének egyik feltétele.“ Ebből bizonyára az következik, gondolja az olvasó, hogy a munkásosztálynak is szüksége van az önkényuralommal való harcra. Nem, türelem. *R. M.*-nek megvan a maga külön logikája és külön terminológiája. Azon a szón, hogy: harc, hozzáfűzve azt a szót, hogy „társadalmi“ (mármint harc), valami egészen különleges dolgot ért. *R. M.* leírja azt a *legális ellenzékiséget*, amelyet az orosz lakosság sok rétege a kormánnyal szemben tanusít, és erre a következtetésre jut: „Hiszen mind a községi és városi önkormányzatért folyó harc, mind a nyilvános iskoláért folyó harc, mind az éhező lakosság társadalmi megsegítéséért vívott harc stb. — harc az önkényuralommal.“ „A hivatalnokok önkényuralmával való társadalmi harc szükségessége nyilvánvaló a lakosság valamennyi öntudatos haladó rétege és csoportja számára. Sőt mi több. Ezt a társadalmi harcot, amely valamilyen furcsa félreértés folytán nem vonta magára sok orosz forradalmár író becses figyelmét, az orosz társadalom, mint láttuk, már vívja, és nem is tegnap óta.“ „A kérdés tulajdonképpen az, hogy az egyes társadalmi rétegek ... miképpen vívhatnák“ (figyelem!) „minél sikeresebben ezt a harcot az önkényuralommal ... A mi szempontunkból pedig a legfontosabb kérdés az, hogy miképpen kell vívniok munkásainknak ezt a társadalmi (!) harcot az önkényuralommal“ ...

R. M.-nek ebben a fejtegetésében ismét hihetetlenül nagy a zűrzavar és töméntelen sok a hiba.

Először is, *R. M.* összekeveri a *legális ellenzékiséget* az önkényuralom elleni harccal, az önkényuralom meg-

döntéséért vívott harccal. Ezt a szocialistánál megbocsáthatatlan összekeverést a „harc az önkényuralommal" kifejezés segítségével viszi véghez, melyet magyarázat nélkül használ: ez a kifejezés (fenntartással) jelentheti az önkényuralom *ellen* folytatott harcot is, de jelentheti az önkényuralmi rendszer talaján, az önkényuralom egyes rendszabályai ellen vívott harcot is.

Másodszor, *R. M.* azáltal, hogy a legális ellenzékiséget az önkényuralommal folytatott társadalmi harchoz számítja, és azt mondja, hogy munkásainknak „ezt a társadalmi harcot" kell folytatniok, arra lyukad ki, hogy munkásaink ne forradalmi harcot vívjanak az önkényuralom ellen, hanem legális ellenzékiséget tanusítsanak az önkényuralommal szemben, vagyis végeredményben szemérmetlenül ellaposítja a szociáldemokráciát és összezavarja a nyomorúságos oroszországi tucatliberalizmussal.

Harmadszor, *R. M. egyszerűen valótlanságot* állít az orosz szociáldemokrata közírókról — (igaz, jobbnak látja szemrehányásait „elvtársi módon" meg nem nevezett íróknak címezni. De ha nem a szociáldemokratákra gondol, szavainak semmi értelme sincs) —, amikor azt mondja róluk, hogy nem fordítanak kellő figyelmet a legális ellenzékre. Ellenkezőleg, a „Munka Felszabadítása" csoport, külön P. B. Akszelrod, „Az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt kiáltványa", „Az orosz szociáldemokraták feladatai" című brosúra (amelyet az „Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt" adott ki, és amelyet Akszelrod a „Kiáltvány" *kommentárjának* nevezett) nemcsak hogy foglalkozott a legális ellenzékkel, hanem a szociáldemokráciához való viszonyát is a legpontosabban tisztázta.

Megmagyarázzuk mindezt. Miféle „harc az önkényuralommal" az, amelyet a mi zemsztvóink, általában a liberális társaságok, a liberális sajtó folytatnak? Folytatnak-e harcot az önkényuralom ellen, az önkényuralom megdöntéséért? *Nem, ilyen harcot sohasem folytattak s most sem folytatnak.* Ilyen harcot csak a forradalmárok folytatnak, akik sokszor liberális társadalmi körből kerültek ki és a társadalom rokonszenvére támaszkodnak. De forradalmi harcot folytatni — korántsem ugyanaz, mint rokonszen-

vezni a forradalmárokkal és támogatni őket; az önkényuralom elleni harc korántsem ugyanaz, mint az önkényuralommal szemben tanusított legális ellenzékiség. Az orosz liberálisok csak olyan formában fejezik ki elégedetlenségüket az önkényuralommal, amilyet maga az önkényuralom *megenged*, vagyis amilyet az önkényuralom az önkényuralomra nézve veszélytelennek tart. A liberális ellenzék legerősebb megnyilatkozása az volt, hogy a cári kormányhoz *folyamodott* azzal a kéréssel, hogy vonja be a népet a kormányzásba. És a liberálisok mindannyiszor türelmesen elviselték azokat a durva rendőri visszautasításokat, amelyekben az ilyen kérelmek részesültek, elviselték azokat a törvénytelen és vad üldözéseket, amelyekkel a csendőrkormány megjutalmazta azokat, akik ha csak törvényes keretek között is próbáltak véleményt nyilvánítani. A liberális ellenzékiséget egyszerűen az önkényuralom elleni társadalmi harccá változtatni annyi, mint valósággal *kiforgatni* a dolgot, hiszen az orosz liberálisok *sohasem* szerveztek forradalmi pártot az önkényuralom megdöntéséért való harcra, bár e célra mindig megtalálhatták és most is megtalálhatják mind az anyagi eszközöket, mind az orosz liberalizmus külföldi képviselőit. *R. M.* azonban nemcsak kiforgatja a dolgot, hanem N. G. Csernisevszkijnek, a nagy orosz szocialistának a nevét is belekeveri. „A munkások szövetségese ebben a harcban — írja — az orosz társadalom valamennyi haladó rétege, amely saját társadalmi érdekeit és intézményeit védelmezi, s világosan érti, mi hasznos valamennyiüknek, «sohasem feledi» (idézi *R. M.* Csernisevszkijt), mily nagy «a különbség aközött, hogy a kormány független elhatározása folytán vagy a *társadalom kifejezett követelése folytán* történik-e valamely változás».“ Ha ez a kijelentés vonatkozik mindazokra, akik képviselői a „társadalmi harcnak“, olyan formájában, ahogy azt *R. M.* érti, vagyis valamennyi orosz liberálisra, akkor ez *valóságos hamisítás.* Az orosz liberálisok sohasem terjesztettek kifejezett követeléseket a kormány elé, s éppen ezért az orosz liberálisoknak nem volt soha és semmikép nem lehet most sem *önálló* forradalmi szerepük. A munkásosztálynak és a szociáldemokráciának nem lehet szövetségese „a társadalom valamennyi haladó rétege“, hanem csak a forradalmi

pártok, amelyeket ennek a társadalomnak tagjai alapították. A liberálisok pedig általában csak a forradalmi munkáspárt tartalékerőinek és tartalékeszközeinek *egyik forrása* lehetnek (amint ezt Akszelrod világosan meg is mondotta fentidézett brosúrájában). Csernisevszkij éppen azért gúnyolta ki olyan kíméletlenül „az orosz társadalom haladó rétegeit", mert nem értették meg, hogy kifejezett követelésekkel kell a kormány elé lépniök, és részvétlenül nézték, hogyan pusztulnak a közülük kikerült forradalmárok az önkényuralmi kormány csapásai alatt. *R. M.* ebben az esetben éppoly értelmetlenül idézi Csernisevszkijt, mint amennyire értelmetlenek a „Különmelléklet" második cikkében hajuknál fogva előráncigált Csernisevszkij-idézetek, amelyekkel a szerző azt akarta bebizonyítani, hogy Csernisevszkij nem volt utópista, és hogy az orosz szociáldemokraták nem értékelték teljes nagyságában a „nagy orosz szocialista" jelentőségét. Plehanov Csernisevszkijről szóló könyvében (a „Szociáldemokrata" című gyüjteményben[91] közölt cikkek, amelyek német nyelven külön könyv alakjában jelentek meg) kellőképpen méltatta Csernisevszkij jelentőségét, és megvilágította Marx és Engels elméletéhez való viszonyát. A „Rabocsaja Miszl" szerkesztősége viszont csak arról tett tanubizonyságot, hogy képtelen valamennyire is összefüggően és sokoldalúan értékelni Csernisevszkijt, erős és gyenge oldalait egyaránt.

Az orosz szociáldemokráciában „a kérdés tulajdonképpen" korántsem az, hogy a liberálisok miképpen folytassanak „társadalmi harcot" (amelyen *R. M.*, mint láttuk, legális ellenzékiséget ért), hanem az, hogy miképpen kell megszervezni az abszolutizmus megdöntéséért harcoló forradalmi munkáspártot, amely Oroszország *valamennyi* ellenzéki elemére támaszkodhatna, amely forradalmi harcához *felhasználhatná* az ellenzékiség minden megnyilvánulását. Ehhez éppen forradalmi munkáspárt szükséges, mert csak a munkásosztály lehet Oroszországban a demokrácia elszánt és következetes harcosa, mert az ilyen párt erélyes tevékenysége nélkül a liberális elemek „ernyedten tétlenkedő, szunnyadó erők maradhatnak" (P. B. Akszelrod, idézett brosúra 23. old.). *R. M.*, amikor azt mondja, hogy „leghaladottabb rétegeink" „tényleges (!!) társadalmi

harcot" vívnak az „önkényuralommal" (R. M. cikkének 12. old.), hogy „a mi szempontunkból a legfontosabb kérdés az, hogy munkásainknak miképpen kell vívniok *ezt a társadalmi harcot* az önkényuralommal", — amikor ilyen dolgokat mond, lényegében teljesen eltávolodik a szociáldemokráciától. Egy komoly tanácsunk volna a „Rabocsaja Miszl" szerkesztői számára: gondolják meg jól, hogy merre akarnak menni és hol az igazi helyük: a forradalmárok között-e, akik a szociális forradalom lobogóját viszik a dolgozó osztályok közé és egy forradalmi politikai párttá akarják szervezni ezeket, vagy a liberálisok között, akik a maguk „társadalmi harcát" folytatják (vagyis a legális ellenzékiséget). Hiszen a munkások „társadalmi öntevékenységének" elméletében, a „társadalombiztosítási segélypénztárak" és az „egyelőre" 10 órás munkanapra szorítkozó szakmai szervezetek elméletében, a zemsztvóknak, a liberális társaságoknak stb. az önkényuralommal folytatott „társadalmi harca" elméletében nincsen semmi, ami szocialista volna, amit a liberálisok el ne ismernének! Hiszen lényegében a „Rabocsaja Miszl" egész programmja (amennyiben itt programmról lehet beszélni) arra irányul, hogy az orosz munkásokat meghagyja fejletlenségükben és szétforgácsoltságukban, és hogy a *liberálisok uszályává* tegye őket!

R. M. egyes kijelentései különösen furcsák. „A baj csak az — nyilatkoztatja ki *R. M.* —, hogy forradalmi értelmiségünk, melyet kegyetlenül üldöz a politikai rendőrség, a politikai rendőrséggel vívott harcot az önkényuralommal folytatott politikai harcnak tekinti." Mi lehet az értelme ennek a kijelentésnek? A politikai rendőrséget éppen azért nevezik politikai rendőrségnek, mert üldözi azokat, akik az önkényuralom ellenségei és az önkényuralom ellen harcolnak. A „Rabocsaja Miszl" is harcol a politikai rendőrséggel, amíg még nem válik végérvényesen liberálissá, mint ahogy harcol vele valamennyi orosz forradalmár és szocialista és valamennyi öntudatos munkás is. Abból a tényből, hogy a politikai rendőrség kegyetlenül üldözi a szocialistákat és a munkásokat, hogy az önkényuralom „jól kiépített szervezettel", „ügyes és ravasz államférfiakkal" rendelkezik (*R. M.* cikkének 7.

old.), csak két következtetést lehet levonni: a gyáva és szánalmas liberális azt a következtetést vonja le belőle, hogy a mi népünk, és közte a munkásság még nem készült fel eléggé a harcra, és hogy minden reményt a zemsztvók, a liberális sajtó stb. „harcába" kell vetni, mert ez „tényleges harc az önkényuralommal", nempedig csupán harc a politikai rendőrséggel. A szocialista és általában minden öntudatos munkás azt a következtetést vonja le belőle, hogy a munkáspártnak minden erejével arra kell törekednie, hogy szintén „jól kiépített szervezetet" hozzon létre, hogy az élenjáró munkásokból és a szocialistákból „ügyes és ravasz forradalmárokat" neveljen, akik a munkáspártot a demokrácia élharcosává tennék, és e mögé a párt mögé tudnák sorakoztatni valamennyi ellenzéki elemet.

A „Rabocsaja Miszl" szerkesztői nem veszik észre, hogy lejtőre léptek, s ezen az első következtetés felé csúsznak le.

Vagy egy másik kijelentésük: Az is „meglep bennünket ezekben a programmokban" — vagyis a szociáldemokraták programmjaiban — írja *R. M.* —, „hogy állandóan előtérbe helyezik annak a tevékenységnek az előnyeit, amelyet a munkások a (nálunk nem létező) parlamentben kifejtenek, s ugyanakkor nem veszik tudomásul . . . milyen fontos, hogy a munkások résztvegyenek" a gyárosok törvényhozó gyűlésein, a gyári ügyekkel foglalkozó hivatalban, a városi önkormányzatban (15. old.). Ha nem helyeznők előtérbe a parlament előnyeit, akkor honnan ismernék meg a munkások a politikai jogokat és a politikai szabadságot? Ha hallgatnánk ezekről a kérdésekről — mint ahogy a „Rabocsaja Miszl" című lap hallgat róluk —, vajjon nem jelentené ez azt, hogy a munkások alsóbb rétegeiben támogatjuk a politikai tájékozatlanságot? Ami a munkásoknak a városi önkormányzatban való részvételét illeti, soha, sehol egyetlen szociáldemokrata sem tagadta, hogy a *szocialista* munkásoknak a városi önkormányzatban kifejtett tevékenysége hasznos és fontos, de nevetséges erről Oroszországban beszélni, ahol a szocializmusnak semmiféle nyilt megnyilatkozása nem lehetséges, s ha a munkások itt a városi önkormányzati ügyekkel foglalkoznának (még ha ez lehetséges volna is), ez a gyakorlatban

azt jelentené, hogy az élenjáró munkások figyelme elterelődik a szocialista munkásügytől a liberalizmus irányában.

„A munkások haladó rétegeinek — mondja *R. M.* — egy ilyen (önkényuralmi) kormányhoz való viszonya ... ugyanolyan egyértelmű, mint a munkások viszonya a gyárosokhoz." Tehát, következteti az ember józan ésszel, a munkások haladó rétegei semmivel sem kevésbhé öntudatos szociáldemokraták, mint az értelmiségi szocialisták, s ezért a „Rabocsaja Miszl"-nak az a törekvése, hogy ezeket különválassza egymástól, ostoba és káros. Tehát az orosz munkásosztály már megteremtette és önállóan kiemelte az önálló politikai munkáspárt megalakításához szükséges elemeket. A „Rabocsaja Miszl" szerkesztői azonban a haladó munkásrétegek politikai öntudatának tényéből azt a következtetést vonják le, hogy ... ezeket az élenjáró munkásokat visszafelé kell rángatni, hogy egyhelyben topogjanak! „Milyen harcot folytassanak a munkások, mi lenne kívánatos?" — kérdi *R. M.*, és azt válaszolja: kívánatos az a harc, amely lehetséges, lehetséges pedig az, amelyet a munkások „az adott pillanatban" „folytatnak"!!! Nehéz volna élesebb formában kifejezni azt az értelmetlen és elvtelen opportunizmust, amellyel meg vannak fertőzve a „Rabocsaja Miszl" szerkesztői, akik a divatos „bernsteinizmusért" rajonganak! Kívánatos az, ami lehetséges, lehetséges pedig az, ami az adott pillanatban van! Hiszen ez ugyanaz, mintha valakinek, aki hosszú és nehéz útra készül, amelyen rengeteg akadály és rengeteg ellenség vár rá, ha egy ilyen embernek arra a kérdésére, hogy: merre menjek? azt válaszolnák: kívánatos, hogy arra menj, amerre lehetséges, lehetséges pedig arra menned, amerre az adott pillanatban mész! Ez aztán a nihilizmus, csakhogy nem forradalmi, hanem opportunista nihilizmus, amely anarchistákra vagy burzsoá liberálisokra jellemző! *R. M.*, azáltal hogy „egyéni" és „politikai" harcra „szólítja fel" az orosz munkásokat (emellett politikai harcon nem az önkényuralom elleni harcot, hanem csupán „a munkások helyzetének megjavításáért vívott harcot" érti), nyiltan arra szólítja fel az orosz munkásmozgalmat és az orosz szociáldemokráciát, hogy *lépjen* egyet *hátra*, vagyis lényegében arra szólítja fel a munkásokat, hogy különüljenek el a

szociáldemokratáktól, s ilymódon dobják félre mindazt, amit az európai és az orosz tapasztalatokból leszűrtek! Ahhoz, hogy helyzetük megjavításáért és csakis ezért harcoljanak, a munkásoknak semmi szükségük sincsen szocialistákra. Minden országban akadnak munkások, akik harcolnak helyzetük megjavításáért, bár mitsem tudnak a szocializmusról, sőt esetleg még ellenségesen is fogadják.

„Végezetül — írja *R. M.* — néhány szót arról, hogy miképpen értelmezzük mi a munkásszocializmust." A fentebb kifejtettek alapján az olvasónak már nem nehéz elképzelnie, hogyan fest ez az „értelmezés". Ez az értelmezés szakasztott mása a Bernstein „divatos" könyvében található értelmezésnek. A proletariátus osztályharca helyébe „fiatal" szociáldemokratáink a „munkások társadalmi és politikai öntevékenységét" állítják. Ha visszagondolunk arra, hogy miképpen értelmezi *R. M.* a *társadalmi* „harcot" és a „politikát", akkor világossá válik előttünk, hogy ez közvetlen visszatérés egyes legális orosz írók „formulájához". *R. M.*, ahelyett hogy pontosan utalna a szocializmus céljára (és lényegére): arra, hogy a földet, a gyárakat stb., általában minden termelési eszközt az egész társadalom tulajdonába kell átadni, és hogy a kapitalista termelési módot fel kell váltani egy egyetemes terv szerint folyó és a társadalom valamennyi tagját szolgáló termeléssel, ehelyett *R. M.* elsősorban utal a szakmai szervezetek és fogyasztási szövetkezetek fejlődésére, és csak úgy mellékesen állapítja meg azt, hogy a szocializmus valamennyi termelési eszköz teljes társadalmasítására vezet. Viszont annál vastagabb betűkkel szedeti azt, hogy „a szocializmus csupán a mai társadalmi állapot további, magasabb fejlődési foka" — ezt a Bernsteintől átvett frázist, amely nemcsak hogy nem tisztázza, hanem elködösíti a szocializmus jelentőségét és lényegét. Valamennyi liberális és valamennyi burzsoá feltétlenül híve „a mai társadalmi állapot fejlesztésének", tehát mind örömmel fogadják *R. M.* kijelentését. A burzsoák azonban mégiscsak a szocializmus *ellenségei*. A helyzet az, hogy a „mai társadalmi állapotnak" igen sok különböző oldala van, és azok közül, akik ezt az általános kifejezést használják, egyesek egyik oldalára, mások meg másik oldalára gondolnak. *R. M.* tehát,

ahelyett hogy megmagyarázná a munkásoknak az osztályharc és a szocializmus fogalmát, csak homályos és zavartkeltő frázisokat idéz. Végül, ahelyett hogy rámutatna arra az eszközre, amelyet a modern szocializmus a szocializmus megvalósításának eszközeként megjelölt — mármint arra, hogy a szervezett proletariátusnak meg kell ragadnia a politikai hatalmat —, *R. M.* ehelyett csak arról beszél, hogy a termelésnek az ő (mármint a munkások) társadalmi igazgatásuk alá kell kerülnie, vagypedig a demokratizált társadalmi hatalom igazgatása alá, amelyet azáltal demokratizáltak, hogy „a munkások aktívan résztvesznek a legkülönbözőbb gyári ügyeket tárgyaló üléseken, a döntőbíróságokban, minden olyan gyűlésen, bizottságban és tanácskozáson, amely a munkástörvények kidolgozásával foglalkozik, azáltal hogy a munkások résztvesznek az önkormányzatokban és végül az ország általános képviseleti intézményében". Tehát a „Rabocsaja Miszl" szerkesztői csak azt nevezik munkásszocializmusnak, amely *békés* úton valósul meg, kizárva a forradalmi utat. A szocializmus fogalmának ez a leszűkítése és burzsoá tucatliberalizmussá való alacsonyítása ismét hatalmas lépés hátrafelé valamennyi orosz szociáldemokratának és az európai szociáldemokraták óriási, túlnyomó többségének a nézeteihez képest. A munkásosztály persze szívesebben venné *békés* úton kezébe a hatalmat (már megmondtuk előbb, hogy a hatalom megragadását csak az osztályharc iskoláját kijárt, szervezett munkásosztály viheti végbe), de ha a proletariátus *lemondana* a hatalom megragadásának forradalmi útjáról, ez mind elméleti, mind gyakorlati politikai szempontból *esztelenség* lenne a részéről, és azt jelentené csupán, hogy szégyenletesen engedményeket tesz a burzsoáziának és valamennyi vagyonos osztálynak. Igen valószínű — sőt a legvalószínűbb —, hogy a burzsoázia nem fog békés engedményeket tenni a proletariátusnak, hanem a döntő pillanatban kiváltságainak védelmében erőszakhoz nyúl. Akkor a munkásosztálynak nem marad majd más választása, mint az, hogy forradalom útján érje el célját. Ezért beszél a „munkásszocializmus" programmja általában a politikai hatalom kivívásáról, *anélkül hogy meghatározná* ennek módját, mert e módszer kiválasztása a

jövőtől függ, amelyet nem tudunk pontosan meghatározni. Ha azonban a proletariátus tevékenységét mindenképpen csakis a békés „demokratizálásra" korlátozzuk, ez, ismételjük, a munkásszocializmus fogalmának teljesen önkényes leszűkítését és ellaposítását jelenti.

Nem fogjuk ugyanilyen részletesen megvizsgálni a „Különmelléklet" többi cikkét. A Csernisevszkij halálának 10. évfordulója alkalmából írott cikkről már beszéltünk. Ami pedig a „Rabocsaja Miszl" szerkesztői által propagált bernsteinizmust illeti, a bernsteinizmust, amelyet annyira felkarolt világszerte a szocializmus valamennyi ellensége és különösen a burzsoá liberálisok, és amellyel a német szociáldemokraták és a német öntudatos munkások óriási többsége (a hannoveri kongresszuson) erélyesen szembeszállt, — ezzel ehelyütt nem foglalkozhatunk részletesebben. Bennünket itt az *orosz* bernsteinizmus érdekel, s már rámutattunk arra, hogy a „mi" bernsteinizmusunk ideológiailag milyen határtalanul zavaros, mennyire hiányzik belőle még a nyoma is az önálló nézeteknek, milyen határozott lépés hátrafelé az orosz szociáldemokrácia nézeteihez képest. A német bernsteinizmusról hadd beszéljenek inkább maguk a németek. Csak azt jegyezzük még meg, hogy az orosz bernsteinizmus még sokkalta alacsonyabb fokon áll, mint a német. Bernsteinnek, minden hibája ellenére, és ama nyilvánvaló törekvése ellenére, hogy mind elméleti, mind pedig politikai tekintetben meghátráljon, mégis maradt annyi esze és annyi lelkiismerete, hogy maga nem gyártott semmiféle új elméletet vagy programmot, sőt *visszautasította*, hogy a német szociáldemokrácia programmjához *módosításokat javasoljon*, és az utolsó, döntő pillanatban kijelentette, hogy elfogadja Bebel határozati javaslatát, azt a határozatot, amely ország-világ hallatára ünnepélyesen kinyilvánította, hogy a német szociáldemokrácia megmarad régi programmja és régi taktikája mellett. S mit tesznek orosz bernsteinistáink? Anélkül, hogy akár századrészét is megtették volna annak, amit Bernstein tett, odáig mennek, hogy szinte nem is akarják tudomásul venni azt a tényt, hogy 1898-ban valamennyi orosz szociáldemokrata szervezet megvetette az „Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt" alapját, ki-

adta a párt „Kiáltványát“ és hivatalos lapjának nyilvánította a „Rabocsaja Gazetá“-t, és hogy mindezek az alkotások teljesen az orosz szociáldemokraták „régi“ programmjának a talaján állnak. A mi bernsteinistáink mintha nem is lennének tudatában annak, hogy ha elvetették ezeket a régi nézeteket és új nézeteik vannak, akkor erkölcsi kötelességük, kötelességük az egész orosz szociáldemokráciával szemben, és azokkal a szocialistákkal és munkásokkal szemben, akik minden erejük latbavetésével előkészítették és megalakították az „Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspártot“, és akiknek nagyrésze ma az orosz börtönökben ül, — kötelességük, hogy, mint új nézetek képviselői, ne szorítkozzanak arra, hogy orvul általánosságban gúnyolódjanak „a mi forradalmárainkon“, hanem kereken és nyiltan megmondják, kivel és miben nem értenek egyet, milyen új nézeteket és milyen új programmot állítanak a régiek helyébe.

Meg kell vizsgálnunk még egy kérdést, amely alighanem a legfontosabb: mivel *magyarázható*, hogy az orosz szociáldemokráciában egy ilyen retrográd irány keletkezett? Csupán a „Rabocsaja Miszl“ szerkesztőinek egyéni tulajdonságaival, csupán a divatos bernsteinizmus befolyásával ez, véleményünk szerint, nem magyarázható. Ez, nézetünk szerint, elsősorban az orosz szociáldemokrácia történelmi fejlődésének sajátos voltával magyarázható, amely a munkásszocializmus szűkkörű értelmezésére vezetett, és *ideiglenesen elkerülhetetlenül* erre is *kellett* hogy vezessen.

A nyolcvanas években és a kilencvenes évek elején, amikor Oroszországban a szociáldemokraták gyakorlatilag megkezdték munkájukat, szemben találták magukat először is a narodovolecekkel, akik azt vetették a szemükre, hogy elzárkóznak az orosz forradalmi mozgalom hagyományos politikai harca elől, és akikkel a szociáldemokraták kitartóan vitatkoztak, másodszor pedig az oroszországi liberális társadalommal, amely szintén elégedetlen volt a forradalmi mozgalomnak a narodovolecektől a szociáldemokrácia felé tett fordulata miatt. Emezekkel is, amazokkal is a politika kérdése körül folyt a vita. A szociáldemokraták, amikor a narodovoleceknek az ellen a szűk-

körű felfogása ellen harcoltak, hogy a politika nem egyéb, mint összeesküvősdi, nyilatkozhattak és nyilatkoztak is olykor általában a politika ellen (minthogy a politika bizonyos szűkkörű értelmezése volt az általános). Másrészt, a burzsoá „társaság" liberális és radikális szalonjaiban a szociáldemokraták gyakran hallhattak sajnálkozó megjegyzéseket arról, hogy a forradalmárok szakítottak a terrorral: ezek az emberek, akik mindennél jobban féltették a saját bőrüket, és akik a döntő pillanatban nem támogatták az önkényuralomra lecsapó hősöket, ezek az emberek képmutatóan politikai közömbösséggel vádolták a szociáldemokratákat, és arra áhítoztak, hogy újjáéledjen a párt, amely kikaparná nekik a gesztenyét. Természetes, hogy a szociáldemokraták meggyűlölték az ilyen embereket és üres szólamaikat, s egy apróbb, de annál komolyabb munkába fogtak: propagandát fejtettek ki a gyári proletariátus körében. Eleinte elkerülhetetlen volt, hogy ez a munka szűk keretek között folyjon, s ez aztán egyes szociáldemokraták szűkkörű nyilatkozataiban is kifejezésre jutott. A kereteknek ez a szűk volta azonban cseppet sem aggasztotta azokat a szociáldemokratákat, akik egyáltalán nem feledkeztek meg az orosz munkásmozgalom széleskörű történelmi céljairól. Nem baj, hogy a szociáldemokraták *szavai* olykor szűkkörűek, amikor *tetteik* széleskörűek. Nem foglalkoznak haszontalan összeesküvésekkel, nem cimborálnak a burzsoá liberalizmus Balalajkinjeivel[92], hanem abba az osztályba hatolnak be, amely az egyetlen valóban forradalmi osztály, és hozzájárulnak erejének kifejlesztéséhez! Az volt a nézetük, hogy a szociáldemokrata propaganda kiterjesztésének minden lépésével a kereteknek ez a szűk volta önmagától meg fog szűnni. S nagyjában valóban így is történt. A propagandáról a szociáldemokraták fokozatosan áttértek a széleskörű agitációra. A széleskörű agitáció természetesen egyre több öntudatos élenjáró munkást emelt ki a tömegből; egyremásra forradalmi szervezetek alakultak (a szentpétervári, a kievi és más „Harci Szövetségek", a Zsidó Munkásszövetség). Ezek a szervezetek persze mindinkább egyesülésre törekedtek, s ez végül sikerült is nekik: egyesültek és megvetették az „Oroszországi Szociáldemokrata Mun-

káspárt" alapját. Az ember azt hihetné, hogy most már nem maradt semmi talaja a régi szűkkörűségnek, s így ez véglegesen megszűnik. A helyzet azonban másképpen alakult: az agitáció kiterjesztése által a szociáldemokraták érintkezésbe kerültek a proletariátus legalsó, legfejletlenebb rétegeivel; az agitátornak, hogy ezeket a rétegeket magához vonja, alkalmazkodnia kellett az értelem legalacsonyabb színvonalához, megszokta, hogy „a pillanatnyi követeléseket és érdekeket" helyezze előtérbe, és félretegye a szocializmus és a politikai harc széleskörű eszményeit. Az a körülmény, hogy a szociáldemokrácia szétforgácsoltan, kontár módra dolgozott, hogy rendkívül gyenge volt a kapcsolat az egyes városok körei között, valamint az orosz szociáldemokraták és külföldi elvtársaik között — akik megbízhatóbb tudással, gazdagabb forradalmi tapasztalatokkal, szélesebb politikai látókörrel rendelkeznek —, természetesen arra vezetett, hogy a szociáldemokrata tevékenységnek ezt az oldalát (ezt a *feltétlenül szükséges* oldalát) mérhetetlenül eltúlozták, úgyhogy egyesek már szinte megfeledkeztek többi oldaláról, annál is inkább, mert minden bukás alkalmával a legöntudatosabb munkások és értelmiségiek dőltek ki a csatasorból, és még nem alakulhatott ki a szilárd forradalmi hagyomány és a folytonosság. A szociáldemokrata munka egyik oldalának éppen ebben a mértéktelen eltúlozásában látjuk annak a sajnálatos ténynek fő okát, hogy egyesek eltérnek az orosz szociáldemokrata munka eszményeitől. Vegyük hozzá azt, hogy ezekre az emberekre túlzott hatással van egy-egy divatos könyv, hogy nem ismerik az orosz forradalmi mozgalom történetét, és gyerekes módon eredetiségre törekszenek, — s előttünk van „az orosz szociáldemokrácia retrográd irányzatának" minden alkotó eleme.

Részletesebben kell tehát kitérnünk arra a kérdésre, hogy milyen viszonyban vannak a proletariátus élenjáró rétegei annak alsóbb rétegeivel, és milyen jelentősége van a szociáldemokrata munkának ezekben vagy azokban a rétegekben.

Valamennyi ország munkásmozgalmának története azt mutatja, hogy a szocializmus eszméit a leggyorsabban és a legkönnyebben a munkások legjobban megszervezett rétegei

teszik magukévá. Főképpen közülük kerülnek ki azok az élenjáró munkások, akiket minden munkásmozgalom kiválaszt magából, azok a munkások, akik meg tudják szerezni a munkástömegek teljes bizalmát, azok a munkások, akik a proletariátus felvilágosításának és megszervezésének szentelik magukat, azok a munkások, akik teljesen tudatosan teszik magukévá a szocializmust, és akik még önállóan ki is dolgoztak szocialista elméleteket. Minden életrevaló munkásmozgalom kiválasztott ilyen munkásvezéreket, kiválasztotta Proudhonjait és Vaillantjait, Weitlingjeit és Bebeljeit. S orosz munkásmozgalmunk azzal a reménnyel kecsegtet, hogy ebben a tekintetben nem marad majd el az európaitól. Ugyanakkor, amikor a művelt társaságot már egyre kevésbbé érdekli a becsületes, illegális irodalom, a munkások mind nagyobb szenvedéllyel vágynak a tudásra és a szocializmusra, a munkások köréből igazi hősök emelkednek ki, akikben — képtelen életkörülményeik ellenére, az eltompító gyári kényszermunka ellenére — van annyi jellem és annyi akaraterő, hogy tanuljanak, tanuljanak és tanuljanak, s öntudatos szociáldemokratákat, „munkásértelmiséget" faragjanak magukból. Oroszországban már megvan ez a „munkásértelmiség", s minden erővel azon kell lennünk, hogy sorai egyre nőjenek, hogy magas szellemi igényeiket teljesen kielégítsük, hogy soraiból kikerüljenek az orosz szociáldemokrata munkáspárt vezetői. Annak az ujságnak, amely valamennyi orosz szociáldemokrata lapjává akar válni, ezért az élenjáró munkások színvonalán kell állnia; ennek a lapnak nemcsak hogy nem szabad mesterségesen leszállítania színvonalát, hanem ellenkezőleg, állandóan emelnie kell a színvonalat, nyomon kell követnie a nemzetközi szociáldemokrácia minden taktikai, politikai és elméleti kérdését. Csak ilyen körülmények között elégülnek majd ki a munkásértelmiség igényei, és ez a munkásértelmiség maga veszi majd kezébe az orosz munkások ügyét, s *következésképpen* az orosz forradalom ügyét is.

Az élenjárók kis rétegét követi az átlagmunkások széles rétege. Ezek a munkások is áhítoznak a szocializmusra, résztvesznek munkáskörökben, szocialista ujságokat és könyveket olvasnak, résztvesznek az agitációban, és csak

abban különböznek az élenjáró rétegtől, hogy nem tudnak a szociáldemokrata munkásmozgalom teljesen önálló vezetőivé válni. Abból az ujságból, amely a párt lapja, az átlagmunkás nem ért majd meg egyes cikkeket, nem tudja majd teljesen felfogni a bonyolult elméleti vagy gyakorlati kérdéseket. Ebből azonban korántsem következik az, hogy az ujságnak olvasótömegei színvonalára kell leereszkednie. Ellenkezőleg, az ujságnak fel kell emelnie olvasói színvonalát, és elő kell segítenie azt, hogy az átlagmunkások rétegéből élenjáró munkások váljanak ki. Annak a munkásnak, aki elmerül a *helyi* gyakorlati munkában, akit mindennél jobban érdekelnek a munkásmozgalom mindennapi hírei és az agitáció legközelebbi kérdései, minden lépésénél gondolnia kell az egész orosz munkásmozgalomra, annak történelmi feladataira, a szocializmus végső céljára, s ezért a lapnak, amelynek olvasótábora nagyrészben átlagmunkásokból áll, minden helyi és szűkkörű kérdéssel okvetlenül egybe kell kapcsolnia a szocializmust és a politikai harcot.

Végül, az átlagmunkások rétegét követi a proletariátus legalsó rétegeinek tömege. Nagyon is lehetséges, hogy a szocialista ujság teljesen vagy csaknem teljesen érthetetlen lesz számukra (hiszen Nyugat-Európában is sokkal nagyobb a szociáldemokrata választók száma, mint a szociáldemokrata ujságok olvasóinak száma), ostobaság volna azonban, ha ebből arra következtetnénk, hogy a szociáldemokraták ujságjának a munkások lehető legalacsonyabb színvonalához kell igazodnia. Ebből csak az következik, hogy ezekre a rétegekre az agitáció és a propaganda más eszközeivel kell hatni: a legnépszerűbben megírt brosúrákkal, szóbeli agitációval és — ami a legfontosabb — a helyi eseményekkel foglalkozó röplapokkal. A szociáldemokratáknak még ennél sem szabad megállniok: igen könnyen meglehet, hogy legális felvilágosító tevékenységgel kell megtennünk az első lépéseket a legalsó munkásrétegek tudatának felébresztésére. A *párt* számára igen fontos, hogy felhasználja ezt a tevékenységet és oda terelje, ahol a legnagyobb szükség van rá, hogy a legális funkcionáriusokat annak a szűz területnek a felszántására irányítsa, amelyet aztán a szociáldemokrata agitátorok vetnek majd be.

A legalsó munkásrétegek között végzett agitációnak persze a legnagyobb teret kell engednie az agitátor egyéni sajátosságainak és a helyi sajátosságoknak, a szakmai sajátosságoknak stb. „Nem szabad összetévesztenünk a taktikát az agitációval" — mondja Kautsky Bernstein ellen írt könyvében. — „Az agitáció módszerének alkalmazkodnia kell az egyéni adottságokhoz és a helyi körülményekhez. Az agitációban az agitátorra kell bízni, hogy válogasson a rendelkezésére álló eszközök közt: az egyik agitátor lelkesedéssel, a másik maró gúnnyal hat a legjobban, a harmadik azzal, hogy a példák tömegét tudja felsorakoztatni stb. De az agitációnak nemcsak az agitátorhoz, hanem a közönséghez is igazodnia kell. Az agitátornak úgy kell beszélnie, hogy megértsék; abból kell kiindulnia, amit hallgatósága jól ismer. Mindez magától értetődik és nemcsak a parasztok között folytatott agitációra alkalmazandó. Kocsisokkal másképpen kell beszélni, mint matrózokkal, matrózokkal pedig másképpen, mint szedőkkel. Az *agitáció* legyen *egyéni*, de *taktikánknak*, politikai *tevékenységünknek egységesnek* kell lennie" (2—3. old.). A szociáldemokrata elmélet élenjáró képviselője ezekkel a szavakkal kitűnően értékeli az agitációnak a párt általános tevékenységében betöltött szerepét. Ezek a szavak megmutatják, mennyire alaptalan azoknak az aggodalmaskodása, akik úgy vélik, hogy egy politikai harcot folytató forradalmi párt megalakítása akadályozza, háttérbe szorítja az agitációt, vagy korlátozza az agitátorok szabadságát. Ellenkezőleg, csak egy szervezett párt folytathat széleskörű agitációt, csak ez adhatja meg a szükséges útmutatást (és anyagot) az agitátoroknak a különböző gazdasági és politikai kérdésekkel kapcsolatban, csak ez használhatja fel az agitáció minden egyes helyi sikerét valamennyi orosz munkás okulására, csak ez irányíthatja az agitátorokat olyan környezetbe és olyan helységekbe, ahol a legnagyobb sikerrel működhetnek. Az agitátori készséggel rendelkező emberek csak egy szervezett pártban tudják majd minden erejüket erre a munkára fordítani — úgy hogy ez mind az agitációnak, mind a szociáldemokrata munka többi területének hasznára legyen. Ebből látható, hogy aki a gazdasági harc mellett megfeledkezik a politikai agitációról és propagandá-

ról, az megfeledkezik arról, hogy a munkásmozgalmat egy politikai párt harcává kell szervezni, annak, minden egyébtől függetlenül, még lehetősége sem lesz arra, hogy a proletariátus legalsóbb rétegeit tartósan és sikeresen bevonja a munkásügyért folyó harcba.

De ha valaki így eltúlozza a tevékenység egyik területét a többi rovására, sőt teljesen el akarja vetni a többit, ennek még sokkalta károsabb következményei lehetnek az orosz munkásmozgalomra nézve. A proletariátus legalsó rétegeire valósággal züllesztő hatással van, amikor olyan rágalmakat hallanak, hogy az orosz szociáldemokrácia alapítói a munkásban csak az önkényuralom megdöntésének eszközét látják, amikor arra szólítják fel őket, hogy csak az ünnepek visszaállítására és a szakmai szervezetekre szorítkozzanak, s ne törődjenek a szocializmus végső céljaival és a politikai harc legközelebbi feladataival. Az ilyen munkásoknál mindig megvan az a veszély, hogy megtéveszti őket (és meg is fogja téveszteni őket) a kormány és a burzsoázia bármely könyöradománya. A „Rabocsaja Miszl" prédikációjának hatása alatt a proletariátus legalsó rétegei, a teljesen fejletlen munkások, arra a burzsoá és mélységesen reakciós meggyőződésre juthatnak, hogy a munkást a béremelésen és az ünnepek visszaállításán („a pillanatnyi érdekeken") kívül semmi egyéb nem érdekelheti és nem is kell hogy érdekelje, hogy a munkásnép a maga erejéből, a maga „egyéni kezdeményezésével" intézheti és kell is hogy intézze a munkások ügyét, anélkül hogy igyekezne ezt egybeolvasztani a szocializmussal, anélkül hogy igyekezne a munkások ügyét az egész emberiség haladó és rendkívül aktuális ügyévé tenni. A legfejletlenebb munkásokat, ismételjük, az ilyen meggyőződés elzüllesztheti, de bizonyosak vagyunk abban, hogy az élenjáró orosz munkások, azok, akik a munkásköröket és az egész szociáldemokrata tevékenységet vezetik, azok, akikkel most tele vannak börtöneink és száműzetési helyeink, Arhangelszk kormányzóságtól Kelet-Szibériáig — hogy ezek a munkások felháborodva vetnek majd el minden ilyen elméletet. Aki az egész mozgalmat a pillanatnyi érdekekre korlátozza, az a munkások fejletlenségére spekulál, leghitványabb szenvedélyeiket táplálja. Az ilyen

ember mesterségesen széttépi a munkásmozgalom és a szocializmus, az élenjáró munkások pontosan körülhatárolt politikai törekvései és a tömegek ösztönös tiltakozása közötti kapcsolatot. S éppen ezért a „Rabocsaja Miszl"-nak az a kísérlete, hogy külön irányzattal lépjen a színre, különös figyelmet érdemel, s ez ellen a kísérlet ellen a legerélyesebben tiltakoznunk kell. Amíg a „Rabocsaja Miszl", nyilván a proletariátus legalsó rétegeihez alkalmazkodva, gondosan kerülte a szocializmus és a politikai harc végső céljának kérdését, de nem beszélt arról, hogy külön irányt követ, — sok szociáldemokrata csak fejét csóválta, és remélte, hogy a „Rabocsaja Miszl" csoportjának tagjai, munkájuk fejlesztésével és kiterjesztésével maguk is könnyen megszabadulnak majd szűk látókörüktől. Amikor azonban azok, akik eddig az előkészítőosztály hasznos munkáját végezték, most az opportunizmus divatos elméleteibe kapaszkodva egész Európát telekürtölik azzal, hogy az egész orosz szociáldemokráciát hosszú évekre (vagy talán örökre) az előkészítőosztályba akarják ültetni, — vagyis amikor olyanok, akik eddig hasznos munkát végeztek egy hordó mézen, most „nyilvános megnyilatkozással" kezdenek kátrányt beleönteni — akkor nekünk erélyesen szembe kell szállnunk ezzel a retrográd irányzattal!

Az orosz szociáldemokrácia, mind az orosz szociáldemokrácia alapítói, a „Munka Felszabadítása" csoport tagjai révén, mind pedig az „Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspártot" alapító orosz szociáldemokrata szervezetek révén, mindig elfogadta a következő két alaptételt: 1) A szociáldemokrácia lényege: a proletariátus osztályharcának megszervezése, abból a célból, hogy a proletariátus kivívja a politikai hatalmat, hogy valamennyi termelési eszköz az egész társadalom kezébe menjen át, és a kapitalista gazdaságot szocialista gazdaság váltsa fel; 2) Az orosz szociáldemokrácia feladata: megszervezni egy orosz forradalmi munkáspártot, amely az önkényuralom megdöntését, a politikai szabadság kivívását tűzi majd ki legközelebbi céljául. Aki eltér ezektől az alaptételektől (amelyek pontosan meg vannak szövegezve a „Munka Felszabadítása" csoport programmjában, és amelyek ki-

fejezésre jutnak „Az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt Kiáltványában“), az eltér a szociáldemokráciától.

A megírás ideje: 1899 vége.
Először megjelent:
„Proletarszkaja Revoljucija“ 8—9. sz. 1924.

A „PROFESSION DE FOI"-VAL* KAPCSOLATBAN

A Kievi Bizottság által összeállított „Profession de foi", jóllehet csak nyers vázlat, amelynek kidolgozására és csiszolására, a Kievi Bizottság szavai szerint, igazán nem volt idő, mégis módot ad arra, hogy eléggé pontos képet alkossunk magunknak a Kievi Bizottság nézeteiről, s e nézetek ellen kétségtelenül erélyesen tiltakozniok kell azoknak az orosz szociáldemokratáknak, akik a szociáldemokrácia régi elveit vallják, azokat az elveket, amelyeket Oroszországban a „Munka Felszabadítása" csoport hirdetett meg, amelyeket az OSzDMP kiadványai többízben kifejtettek, és amelyeket kiáltványa megerősített. A Kievi Bizottság nézetei kétségtelenül *tükrözik* a „fiatal orosz szociáldemokraták" amaz új irányzatának nagy hatását, amely fejlődésének csúcspontján egybeolvadt a bernsteinizmussal, és olyan termékeket produkált, mint a „Rabocsaja Miszl" hírhedt különmelléklete (1899 szeptember) és a nem kevésbbé hírhedt „Credo"*.

Nem mondhatjuk, hogy a „Profession de foi" pontosan ugyanilyen opportunista és reakciós vonalat követ, de olyan komoly lépéseket tesz ebben az irányban, olyannyira összezavarja a szociáldemokratizmus alapeszméit, olyannyira ingadozó forradalmi ideológiája, hogy kötelességünknek tartjuk figyelmeztetni a kievi elvtársakat, és részletesen megvizsgálni, miben hajlanak el mind a nemzetközi, mind az orosz szociáldemokrácia régesrégen leszögezett elveitől.

* — hitvallás, programm, valamely világnézet kifejtése. — *Szerk.*

A „Profession de foi“-nak már az első mondatát is a legnagyobb megdöbbenéssel olvassuk: „A Kievi Bizottság elismeri, hogy Oroszországban a munkásmozgalom legközelebbi általános feladata az, hogy harcoljon a proletariátus politikai jogaiért, mindazonáltal úgy találja, hogy a mai körülmények között lehetetlen politikai akciókra felhívni a munkások tömegeit, vagyis *politikai* agitációt folytatni, minthogy az orosz munkás tömegében még nem érett meg a politikai harcra.“ Nem térünk ki ennek a résznek a fogalmazására; nekünk csak az itt kifejtett és a „Profession de foi“ más részeiben is (ezt jegyezzük meg) többízben megismételt gondolatok fontosak, ezek a gondolatok pedig olyanok, hogy önkéntelenül is felvetődik a kérdés: „Vajjon azok, akik ezt írták, csakugyan szociáldemokraták?“

„Az orosz munkás tömegében még nem érett meg a politikai harcra!“ Ha ez igaz, akkor ez nem más, mint halálos ítélet az egész szociáldemokrácia felett, mert ez azt jelenti, hogy az orosz munkás tömegében még nem érett meg a szociáldemokratizmusra. Valóban, sehol a világon nem volt és nincs is olyan szociáldemokrácia, amely ne volna szoros és elválaszthatatlan kapcsolatban a politikai harccal. A szociáldemokrácia politikai harc nélkül — fából vaskarika, valami kiáltó ellentmondás, szinte visszatérés vagy a „politikát“ semmibe vevő ősapáink utópikus szocializmusához, vagy az anarchizmushoz, vagy a tradeunionizmushoz.

A nemzetközi szocializmus első profession de foi-ja, a „Kommunista Kiáltvány“ megállapította már azt az immár elemi igazsággá vált igazságot, hogy minden osztályharc politikai harc, hogy a munkásmozgalom csak akkor nő ki embrionális állapotából és gyermekkorából, csak akkor válik *osztály*mozgalommá, amikor áttér a politikai harcra. Az orosz szocializmus első profession de foi-ja, Plehanov „A szocializmus és a politikai harc“ című brosúrája, amely 1883-ban jelent meg, Oroszországra vonatkozólag bizonyította be ezt az igazságot, és megmutatta, hogyan és miért kell az orosz forradalmi mozgalomnak a szocializmus és a politikai harc egybeolvadásához, a munkástömegek ösztönös mozgalma és a forra-

dalmi mozgalom egybeolvadásához, az osztályharc és a politikai harc egybeolvadásához vezetnie. A Kievi Bizottság azáltal, hogy a szocializmus és az osztályharc álláspontjára helyezkedik, de ugyanakkor úgy találja, hogy „a mai körülmények között lehetetlen politikai akciókra felhívni a munkások nagy tömegeit", lényegében teljesen elhagyja a szociáldemokratizmus elveit, s az a kívánsága, hogy mégis ezeknek az elveknek a talaján maradjon, számos kiáltó ellentmondásba sodorja.

S valóban, hogyan beszélhetünk a munkások „politikai neveléséről", ha nem ismerjük el a politikai agitáció és a politikai harc lehetőségét? Csakugyan bizonyításra szorul-e még a szociáldemokraták körében, hogy politikai harc és politikai akciók nélkül semmiféle politikai nevelőmunka nem lehetséges? Akad-e ember, aki azt gondolja, hogy politikai tevékenység és politikai harc nélkül, holmi előadások vagy könyvek stb. segítségével politikailag nevelhetjük a munkástömegeket? Csakugyan vissza kell térnie az orosz szociáldemokráciának a jobbágytartók álláspontjára, akik azt hajtogatták, hogy először neveljük meg a parasztokat, s csak azután szabadítsuk fel őket, vagy el kell fogadnia a kormány előtt hajbókoló firkászaink álláspontját, akik azt hajtogatják, hogy először neveljük meg a népet, s csak azután adjunk neki politikai jogokat? Hogyan tűzhetjük ki feladatunkul azt, hogy tudatosítjuk a politikai jogokért vívandó harc szükségességét, ha ugyanakkor úgy találjuk, hogy lehetetlen politikai akciókra felhívni a munkásokat, hogy lehetetlen politikai agitációt folytatni? Tudatosítsuk a politikai harc szükségességét, de ugyanakkor ne hívjunk fel politikai harcra?! Mi ez? Hogy van ez? Ez a zűrzavar korántsem annak következménye, hogy nem fejtették ki gondolataikat vagy nem dolgozták ki teljesen vázlatukat, ez természetes, elkerülhetetlen következménye annak a kétlakiságnak és következetlenségnek, amely a Kievi Bizottság valamennyi nézetét áthatja. Ez a bizottság egyrészt a nemzetközi és az orosz szociáldemokrácia régesrégen megállapított alapelveinek talaján akar maradni, másrészt azonban hatalmukba kerítik az olyan divatos bernsteinista szócskák, mint a „szükségszerűség", a „fokozatosság" (a Kievi Bizottság

„Profession de foi“-ja, az I. rész vége), „a mozgalom közvetlen gazdasági jellege“, olyan frázisok, mint például az, hogy a politikai agitáció és harc lehetetlen, hogy feltétlenül meg kell maradni a valóságos igények és szükségletek szilárd talaján (mintha a politikai szabadságért vívott harcot nem a legvalódibb igény és szükséglet idézné elő!), vagyis röviden, hatalmukba kerítik azok a divatos frázisok, amelyekből olyan divatos műveket tákolnak össze, mint a „Credo“, és a „Rabocsaja Miszl“ különmelléklete. Foglalkozzunk érdemben ezzel a tétellel, amelyben mint valami gyujtópontban összpontosul a szóbanforgó „Profession de foi“ valamennyi gyengéje, vagyis azzal a tétellel, hogy „a mai körülmények között lehetetlen politikai akciókra felhívni a munkások tömegeit“, azaz politikai agitációt folytatni, minthogy az orosz munkás még nem érett meg a politikai harcra. Ez az utóbbi állítás szerencsére teljesen helytelen (azt mondjuk: szerencsére — mert ha ez igaz volna, ez elkerülhetetlenül a trade-unionista és burzsoá-liberális elsekélyesítésnek abba a mocsarába taszítaná az orosz marxistákat és szociáldemokratákat, amelybe a „Credo“, a „Rabocsaja Miszl“ szerzői és legális irodalmunkban működő töméntelen követőjük szeretné őket belesodorni). Az orosz munkás tömegében nemcsak hogy megérett a politikai harcra, hanem már sokszor meg is mutatta érettségét, és gyakran hajtott már végre politikai harci tettet, mégpedig nemritkán ösztönösen.

És csakugyan, azoknak a felhívásoknak tömeges elterjesztése, amelyekben elítélik a kormányt, ostorozzák a kormányt, talán nem politikai harci tett? Az orosz munkás tömegében talán nem számolt le „saját eszközeivel“ a túlságosan elbizakodott rendőrökkel és katonákkal; talán nem szabadította ki erőszakkal letartóztatott elvtársait? Talán nem ütközött meg sokhelyütt nyilt utcai harcban a katonasággal és a rendőrséggel? Az orosz munkás tömegében talán nem küldte több mint 20 éven át legderekabb, legfejlettebb, legbecsületesebb és legbátrabb elvtársait a forradalmi körök és szervezetek soraiba? De mi, a forradalmi szociáldemokrata párt képviselői, a burzsoá elsekélyesítés divatos doktrinája kedvéért felejtsük el mindezt, és ismerjük el, hogy lehetetlen politikai akciókra felhívni a

munkások tömegeit! Talán azzal érvelnek majd ellenünk, hogy az említett tények gyakran inkább ösztönös kitörések mint politikai harci tettek. De vajjon sztrájkjaink — válaszoljuk mi — nem voltak csupán egyes ösztönös kitörések mindaddig, míg a szocialisták forradalmi körei nem fogtak hozzá a széleskörű agitációhoz, míg fel nem hívták a munkástömegeket arra, hogy vívjanak osztályharcot, öntudatos harcot elnyomóik ellen? Vajjon meg tudunk-e nevezni a történelemben akár csak egyetlen olyan népi mozgalmat, egyetlen olyan osztálymozgalmat, amely ne ösztönös, szervezetlen kitörésekkel kezdődött volna, amely az adott osztály művelt képviselőinek tudatos beavatkozása nélkül szervezett formát öltött volna, politikai pártokat alakított volna? Az orosz munkásosztálynak a politikai harchoz való feltartóztathatatlan ösztönös vonzódása egyelőre ugyan főképpen csak szervezetlen kitörésekben nyilvánul meg, de csak a „Moszkovszkije Vedomosztyi"[93] és a „Grazsdanyin"[94] vonja le ebből azt a következtetést, hogy az orosz munkás tömegében nem érett még meg a politikai agitációra. A szocialista pedig ebből azt a következtetést vonja le, hogy már régesrégen szükségessé vált a politikai agitáció, szükségessé vált, hogy a munkások legnagyobb tömegeit hívjuk fel politikai akciókra és politikai harcra; ha ezt nem tesszük, akkor nem teszünk eleget kötelességünknek és lényegében megszűnünk szociáldemokraták lenni, mert a politikai harctól mentes gazdasági és szakmai szervezeteket mindig és mindenütt a burzsoázia szenvedélyes hívei hirdették; ezért csak bűnös és szégyenletes dolognak nevezhetjük az orosz munkásosztály politikai harcának és politikai feladatainak azt a rendszeres agyonhallgatását, amelyet például a „Rabocsaja Miszl"-nál tapasztaltunk. Ezzel az agyonhallgatással megrontják a munkások politikai öntudatát, akik látják és érzik a politikai elnyomást, ösztönösen felkelnek ellene, szocialista vezetőiknél azonban közömbösségbe, vagy éppen a politikai harc eszméinek ellenzésébe ütköznek. Csakis közömbösségről és rendkívül szűk látókörről tesznek tanuságot, amikor azt mondják nekünk, hogy a politikai szabadság eszméit „fokozatosan" kell bevinni a tömegek közé — bizonyára eddig túlságosan sietve vittük ezeket az eszmé-

ket a tömegek közé, s ezért most mérsékelni és fékezni kell bennünket!!! Vagy amikor azt mondják nekünk, hogy „a munkásosztály helyzetét“ csak annyiban kell „politikailag megvilágítani“, „amennyiben erre minden egyes esetben alkalom van“, mintha a munkások életében nap nap után, mindenütt tömegesen előforduló tények nem szolgáltatnának elegendő „alkalmat“ a politikai agitációhoz?!

Az a törekvés, hogy csak akkor folytassanak politikai agitációt, amikor arra minden egyes esetben alkalom kínálkozik, teljesen értelmetlen, vagypedig csak azt fejezi ki, hogy visszafelé akarnak lépni a „Credo“ és a „Rabocsaja Miszl“ felé, hogy szűkíteni akarják propaganda- és agitációs tevékenységünk amúgyis túlságosan szűk kereteit. Meglehet, azzal az ellenvetéssel is előhozakodnak, hogy a munkások *tömegei* még nem értik meg a politikai harc eszméjét, hogy ez az eszme csak egyes fejlettebb munkások számára hozzáférhető. Erre a „fiatal“ orosz szociáldemokratáktól olyan gyakran hallható ellenvetésre azt válaszoljuk, hogy, először is, a szociáldemokrácia mindig és mindenütt az öntudatos, nempedig a nem öntudatos munkások képviselője volt és *szükségképpen* az, hogy nincs veszélyesebb és bűnösebb dolog, mint a munkások elmaradottságával való demagóg kacérkodás. Ha tevékenységünk kritériumának azt vennők, ami már ma közvetlenül a legnagyobb mértékben hozzáférhető a legnagyobb tömegek számára, akkor antiszemitizmust kellene hirdetnünk, vagy mondjuk Ioann Kronstadtszkij atya[95] felhívása alapján kellene agitálnunk.

A szociáldemokrácia feladata az, hogy fejlessze a tömegek politikai öntudatát, nempedig hogy a politikai jogoktól megfosztott tömeg után kullogjon; másodszor — s ez a legfontosabb —, nem igaz, hogy a tömegek nem értik a politikai harc eszméjét. Ezt az eszmét a legegyszerűbb munkás is megérti, persze, ha az agitátor vagy propagandista érti a módját annak, hogy közeledjen hozzá és megértesse vele ezt az eszmét, ha érthető nyelven és a mindennapi életből vett, előtte ismert tényekre támaszkodva tudja ezt neki átadni. Márpedig ez a gazdasági harc feltételeinek közlésénél is elengedhetetlen: a tömegek legalsóbb és középső rétegeiből való egyszerű munkások ezen

a téren sem tudják elsajátítani a gazdasági harc általános eszméjét; ezt az eszmét elsajátítja néhány intelligens munkás, s ezeket követi az ösztöntől hajtott és a legközvetlenebb érdekektől sarkalt tömeg.

Ugyanez a helyzet a politika terén is: a politikai harc általános eszméjét persze csak az intelligens munkás teszi magáévá, s őt követi a tömeg, mert nagyonis érzi politikai jogfosztottságát (mint a Kievi Bizottság „Profession de foi"-ja egyik helyén beismeri), s legközvetlenebb mindennapi érdekei állandóan összeütközésbe hozzák a politikai elnyomás mindenféle megnyilvánulásaival. Egyetlen politikai vagy szociális mozgalomban, egyetlen országban soha nem volt és nem is lehet más viszony az adott osztály vagy nép tömege és kisszámú intelligens képviselője között: valamely osztály vezetői mindig és mindenütt annak élenjáró, legintelligensebb képviselői. Az orosz munkásmozgalomban sem lehet másképpen. Ha tehát valaki nem törődik a munkások ez élenjáró rétegének érdekeivel és igényeivel, ha igyekszik *leereszkedni* a legalsóbb rétegek értelmi színvonalára (ahelyett, hogy állandóan *emelné* a munkások tudatának színvonalát), ennek okvetlenül igen káros kihatásai vannak, és előkészíti a talajt ahhoz, hogy a munkások között mindenféle nem-szocialista és nem-forradalmi eszmék terjedjenek el.

Befejezésül, azoknak a nézeteknek a vizsgálatához, amelyeket a Kievi Bizottság a politikai harccal kapcsolatban vall [hozzáfűzöm a következőket]. A bizottság rendkívül furcsa és ugyanakkor az egész „Profession de foi"-ra rendkívül jellemző módon úgy találja, hogy a mai körülmények között lehetetlen politikai akciókra felhívni a munkások nagy tömegeit, s kívánatosnak tartja, hogy a nagy tömegek számára hozzáférhető indítóokokkal kapcsolatban tisztán agitációs céllal (nempedig azért, hogy befolyást gyakoroljanak a kormányra) *részleges* tüntetéseket rendezzenek. A szocialisták felhívják a munkásokat arra, hogy *ne* gyakoroljanak befolyást a kormányra!!! Ez már mindennek a teteje . . . Csak az érthetetlen, hogyan lehetségesek olyan tüntetések, amelyek *ne* gyakorolnának befolyást a kormányra. Nem kellene talán azt ajánlani a munkásoknak, hogy kuckójuk négy fala között, zárt ajtó

mögött tüntessenek? vagy esetleg a zsebükben mutassanak fügét, s így tüntessenek? ez már bizonyára nem gyakorol majd olyan káros és pusztító „befolyást a kormányra“! Azt meg egyáltalán nem értjük, hogy mit jelent a „részleges tüntetés“? Nem jelent ez talán szakmai tüntetést, csak szakmai kérdésekkel (ismétlem: mi köze ennek a szocializmushoz?) vagy esetleg részleges politikai indítóokokkal összefüggő tüntetést, amely nem irányul az egész politikai rendszer, általában az önkényuralom ellen? De ha így van, vajjon ez nem tisztán a „Credo“-nak és a szélsőséges opportunizmusnak, a munkásosztály politikai tudata és politikai feladatai szélsőséges lealacsonyításának és elhomályosításának az eszméje? Ha így van, ne ismételjük-e meg talán az egyik „fiatal“ fővárosi szociáldemokrata „szállóigéjét“: „Korai még, hogy a munkások között diszkreditáljuk az önkényuralmat“?..

Hogy mennyire szűkkörűek a „Profession de foi“ nézetei, ez nemcsak a „politika“ kérdésében ütközik ki. „Ha agitációval hatni akarunk a tömegekre — olvassuk —, ezt napjainkban csak olymódon tehetjük meg, hogy előszöris támogatjuk a proletariátus gazdasági harcát; a Bizottság ezért él minden olyan alkalommal, amikor a munkások összeütköznek a munkáltatókkal, vagy amikor a munkáltatók valamilyen komolyabb visszaélést követnek el, és felhívással fordul a munkásokhoz, megmagyarázza nekik helyzetüket, tiltakozásra szólítja fel őket, kezébe veszi a sztrájkok vezetését, megfogalmazza követeléseiket, megmutatja, milyen úton valósíthatók meg a legkönnyebben ezek a követelések, s mindezzel fejleszti a munkásosztály öntudatát“ és — ennyi az egész, a gazdasági harcról többet nem is mondanak. S ez egy profession de foi! Olvassák el figyelmesen ezeket a részeket: ez ismét a „Credo“ nyelve és a „Credo“ gondolata (ami újból és újból világosan megmutatja, mennyire téved a „Rabocseje Gyelo“ szerkesztősége, amely mindenképpen takargatni akarja a „fiatal ökonomisták“ nézeteit, és csak egyes személyek elhajlását óhajtja látni benne).

A szocialista számára a gazdasági harc az az alap, amelyre támaszkodva forradalmi pártba szervezheti a munkásokat, összefoghatja és fejlesztheti az egész kapita-

lista rendszer ellen vívott osztályharcukat. Ha azt tartjuk, hogy a gazdasági harc önmagában elegendő, abban nincsen semmi, ami szocialista volna, s valamennyi európai ország tapasztalatai töméntelen példát mutatnak nemcsak szocialista, hanem szocialistaellenes szakszervezetekre is.

A burzsoá politikus feladata az, hogy „támogassa a proletariátus gazdasági harcát“, a szocialista feladata az, hogy a gazdasági harcot a szocialista mozgalomnak és a forradalmi munkáspárt sikereinek szolgálatába állítsa. A szocialista feladata előmozdítani, hogy a gazdasági és a politikai harc megbonthatatlanul összeforrjon a szocialista munkástömegek egységes osztályharcává. A Kievi Bizottság „Profession de foi“-jának homályos kifejezései tehát feltárják a kaput a bernsteinista eszmék előtt, és törvényesítik a gazdasági harc kérdésében elfoglalt megengedhetetlenül szűkkörű álláspontot.

Az agitációval olymódon hatunk a tömegekre, hogy mind gazdasági, mind politikai téren minden alkalommal és az elnyomás minden megnyilvánulásával kapcsolatban a legszélesebb körben agitálunk, olyan agitációt fejtünk ki, amelyet felhasználunk arra, hogy minél nagyobb számban vonjuk be a munkásokat a forradalmi szociáldemokrata párt soraiba, hogy serkentőleg hassunk a politikai harc mindenfajta megnyilvánulására, hogy ezt a harcot ösztönös harcból egy egységes politikai párt harcává szervezzük. Az agitáció tehát legyen *eszköz*, amelynek segítségével széles körben elterjesztjük a politikai tiltakozást és a politikai harc szervezettebb formáit. Ma agitációnk keretei túlságosan szűkek, az agitáció által érintett kérdéseknek a köre túlságosan korlátozott, s a mi kötelességünk nem az, hogy törvényesítsük ezt a szűkkörűséget, hanem az, hogy igyekezzünk megszabadulni tőle, hogy igyekezzünk elmélyíteni és kiterjeszteni agitációs tevékenységünket.

A szóbanforgó „Profession de foi“-ban ez a szűkkörűség nemcsak a fentebb taglalt elméleti tévedésekre, hanem a gyakorlati feladatok leszűkítésére is vezet. Ez a leszűkítés mutatkozik meg abban a kívánságban, hogy „tegyük legközelebbi soronlevő feladatunkká a helyi gyárakban dolgozó munkások helyzetének megvizsgálását, kérdőívekkel és más módszerekkel“. Persze általában nem lehet

semmi kifogásunk a kérdőívek ellen, ezek elengedhetetlen tartozékai az agitációnak, — de ha vizsgálatokkal foglalkozunk, improduktív módon használjuk fel amúgyis gyenge forradalmi erőinket.

Sok mindent meríthetünk persze legális kutatásainkból is. A legközelebbi soronlevő feladattá az agitáció és a propaganda (különösen a politikai agitáció és propaganda) kibővítését kellene tennünk, annál is inkább, mert a munkások között egyre inkább terjed az a kitűnő szokás, hogy önállóan leveleznek a szocialista ujságokkal, s ez eléggé bőségesen biztosít anyagot.

Még inkább tapasztalható a szűkítés abban, hogy a segélypénztárak kérdésében csak a „szakmai sztrájk“-pénztárakat tartják kívánatosaknak, s egy szóval sem térnek ki arra, hogy ezeknek a pénztáraknak, mint a szociáldemokrata párt láncszemeinek, hozzá kell tartozniok a párthoz, és a politikai harcot kell szolgálniok.

Az a törekvés, hogy konspiratív segélypénztárainkat kizárólag gazdasági tevékenységre korlátozzák, természetes a „Credo“ szerzőinél, de érthetetlen az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt egyik bizottságának „Profession de foi“-jában.

A legális társaságok kérdésében a „Profession de foi“ tételei ugyanilyen szűkkörűek és ugyanúgy azt a törekvést fejezik ki, hogy engedményeket tegyenek a hírhedt bernsteinizmusnak; ha a szociáldemokrata párt bizottsága közreműködik segélypénztárak létrehozásában, ez ismét csak azt jelenti, hogy szétforgácsolja erőit és elmossa a „kultúrmunka“ és a forradalmi munka közötti határt; a forradalmi párt a legális szervezeteket *saját* munkája megerősítésére és megszilárdítására használhatja fel, és kell is hogy felhasználja az agitáció tűzfészkeiként, olyan szervezetekként, amelyek alkalmasak a kapcsolatok leplezésére stb. stb. — de ennyi az egész. Teljesen észszerűtlen a szocialisták erőit egyesületek alakításában való közreműködésre fordítani, helytelen ezeknek az egyesületeknek önálló jelentőséget tulajdonítani, egyszerűen nevetséges azt gondolni, hogy a legális egyesületek „teljesen mentesek“ lehetnek „a munkáltatók részvételétől és nyomásától“.

Végül, a Kievi Bizottság szervezeti terveiben is meg-

mutatkozott nézeteinek szűkkörűsége és specifikus sajátossága. Mi ugyan teljesen egyetértünk a Kievi Bizottsággal abban, hogy jelenleg időszerűtlen a párt helyreállításáról s új Központi Bizottság megválasztásáról beszélnünk, de teljesen hibásnak tartjuk azt a véleményt, hogy „a mozgalomnak közvetlenül gazdasági jellege" van, hogy az orosz proletariátus „még nincsen felkészülve a politikai agitációra". Hiba volna az is, ha várnánk, míg „a helyi csoportok megszilárdulnak, számbelileg megnőnek, szorosabb kapcsolatokat teremtenek a munkássággal" — ez a megerősödés gyakran azonnali kudarcra vezet.

Nem, nekünk haladéktalanul hozzá kell fognunk az egyesítéshez, és ezt az egyesítést az irodalom egyesítésével kell kezdenünk, egy olyan országos orosz lapnak az alapításával, amelynek a párt helyreállításának előkészítésére kell irányt vennie olymódon, hogy egész Oroszországnak szóló lapként tudósításokat és anyagokat gyüjt össze valamennyi helyi körtől, helyet ad a vitás kérdések megtárgyalására, kiszélesíti propagandánk és agitációnk kereteit, külön figyelmet fordít a szervezeti és a taktikai kérdésekre, valamint az ügyek vitelének technikai módszereire, kielégíti a legfejlettebb munkások minden igényét, és fokozatosan felemeli a proletariátus legalsóbb rétegeit (amelyeket munkástudósításokkal stb. kell bekapcsolni a munkába), úgy, hogy egyre tudatosabban vegyenek részt a szocialista mozgalomban és a politikai harcban.

Meggyőződésünk szerint csak ilymódon készíthetjük elő a párt egyesítésének és helyreállításának tényleges előfeltételeit, és csak a szűkkörű „ökonomizmussal" és az egyre jobban terjedő bernsteinista eszmékkel való egyenes és nyilt vita biztosíthatja az orosz munkásmozgalom és az orosz szociáldemokrácia helyes irányú fejlődését.

A megírás ideje: 1899 vége.

Először megjelent:
„Leninszkij Szbornyik" VII. köt. 1928.

A BÉKÉLTETŐ BIZOTTSÁGOKRÓL

Békéltető bizottságoknak nevezik a munkások és munkáltatók (az iparban gyárosok) választott képviselőiből álló bíróságokat, amelyek a szerződtetés feltételei, a rendes munkabér és a túlóradíj megállapítása, a munkások szabálytalan elbocsátása, a selejtért kirótt kártérítés, a szabálytalan bírságok stb. stb. miatt oly gyakran felmerülő problémákat és vitás ügyeket tisztázzák. A legtöbb nyugateurópai országban vannak ilyen bíróságok. Oroszországban nincsenek, s mi most szeretnénk megvizsgálni, milyen előnyöket biztosítanak ezek a bíróságok a munkásoknak, és miért kívánatos, hogy békéltető bizottságok létesüljenek a rendes bíróságok mellett, amelyekben a kormány által kinevezett vagy a vagyonos osztályok által választott bíró ítél, s amelyben nem vesznek részt sem a munkáltatók, sem a munkások választott képviselői.

A békéltető bizottságok első előnye az, hogy ezek sokkal inkább hozzáférhetők a munkások számára. Ha valaki a rendes bíróságnál akar panaszt emelni, kérvényt kell írnia (ezért gyakran ügyvédhez kell fordulni), illetéket kell fizetnie, hosszú ideig kell várnia a tárgyalásra, meg kell jelennie a bíróság előtt, s így kénytelen otthagyni munkáját és a tanúkat is elvonni a munkától, azután pedig még tovább kell várnia, ha az ügy az elégedetlen peres felek fellebbezése alapján felsőbb fórum elé kerül, s ott újra tárgyalják. Nem csoda, ha a munkások olyan nehezen szánják rá magukat arra, hogy a rendes bíróságokhoz forduljanak! A békéltető bizottságok tagjai ellenben bírákká választott munkások és munkáltatók. A munkásnak egyáltalán nem esik nehezére, hogy szóban közölje panaszát azzal a társá-

val, akit ebbe a bíróságba választott. A békéltető bizottságok rendszerint munkaszüneti napokon tartják üléseiket, vagy általában olyan időpontban, amikor a munkások szabadok, és így nem kell otthagyniok a munkát. A békéltető bizottságokban sokkal gyorsabban intézik el az ügyeket.

A békéltető bizottságok második előnye a munkások szempontjából az, hogy bíráik sokkal jobban értenek a gyári ügyekhez, hogy a bírák nem idegen hivatalnokok, hanem odavaló emberek, akik ismerik a munkások életkörülményeit és a helyi termelés feltételeit, emellett a bírák fele munkás, aki mindig igazságos a munkásokhoz, s nem lát majd bennük részeges, szemtelen és műveletlen embereket (mint ahogy többnyire azt látják benne a hivatalnok-bírák, akik a burzsoázia osztályából, a vagyonos emberek osztályából kerültek ki, és akik csaknem mindig fenntartják kapcsolataikat a burzsoá társadalommal, a gyárosokkal, az igazgatókkal, a mérnökökkel, míg a munkásoktól szinte kínai fal választja el őket). A hivatalnok-bírák elsősorban azzal törődnek, hogy papíron síma legyen az ügy: csak papíron legyen minden rendben, a többivel mit sem törődik a hivatalnok, hiszen egyetlen gondja, hogy megkapja fizetését és érdemeket szerezzen följebbvalói előtt. Ezért olyan képtelenül sok mindig a bürokratikus huzavona, a pereskedés és a törvénycsavarás a hivatali bíróságokon: ha az ember nem éppen úgy írja meg a dolgokat, ahogy kellene, ha nem vétet fel jegyzőkönyvet akkor, amikor kellene — elveszti a pert, akármennyire igaza volt is. Amikor a bírák a gyárosok és a munkások választott képviselői, ezeknek semmi szükségük, hogy szaporítsák a bürokratikus huzavonát: nem fizetésért végzik munkájukat, nem függnek a naplopó hivatalnokoktól. Nem azon jár az eszük, hogy még jobb hivatalba jussanak, hanem azon, hogy rendezzék a vitás ügyeket, amelyek akadályozzák a gyárosokat abban, hogy zavartalanul termeljenek, amelyek akadályozzák a munkásokat abban, hogy nyugodtan dolgozzanak, és kevésbbé féljenek a munkáltatók részéről fenyegető kötekedésektől és sérelmektől. Továbbá, hogy dönthessünk a munkáltatók és a munkások vitás ügyeiben, jól, tapasztalatból kell ismernünk a gyári

életet. A hivatalnok-bíró belenéz a munkakönyvbe, elolvassa a szabályt — s hallani sem akar semmi egyébről: megszegted a szabályt, úgymond, hát tartsd is a hátadat, nincs több mondanivalóm. A munkáltatók és a munkások választott bírái nemcsak a papírt nézik, hanem azt is, hogy mi történik az életben. Olykor előfordul, hogy a szabályt papíron szépen meghagyják, a gyakorlatban azonban egészen másképpen járnak el. A hivatalnok-bíró gyakran, még ha akarja is, még ha a legfigyelmesebben vizsgálja is az ügyet, nem tudja megérteni a dolog lényegét, mert nem ismeri a szokásokat, nem tudja, milyen módszerekkel állapítják meg a bértarifákat, nem tudja, hogy a mesterek miképpen facsarják ki sokszor a munkásembert, anélkül hogy a szabályokat és a bértarifát áthágnák (például más munkára teszik át, más anyagot adnak stb. stb.). A választott bírák, akik maguk is dolgoznak vagy a gyár ügyeit irányítják, azonnal világosan látnak mindezekben a kérdésekben, könnyen megértik, hogy tulajdonképpen mit is akar a munkás, nemcsak a szabályok megtartásával törődnek, hanem igyekeznek mindent úgy elrendezni, hogy a munkást ne szorongathassák a szabályok megkerülésével, hogy még alkalom se lehessen a becsapásra és az önkényre. Nemrégen volt az ujságokban egy hír, hogy sapkakészítő munkásokat a vállalkozó panasza alapján majdnem elítéltek lopásért, mert saját céljaikra felhasználták a sapkák hulladékanyagát. Az a szerencse, hogy akadtak becsületes ügyvédek, akik adatokat gyüjtöttek össze, és bebizonyították, hogy ez szokás ebben az iparágban, és hogy a munkások nemcsak nem tolvajok, hanem semmiféle szabályokat sem sértettek meg. De a közönséges, az egyszerű munkás, aki igen alacsony bért kap, szinte soha nem jut jó ügyvédhez, és ezért, mint minden munkás tudja, a hivatalnok-bírák igen gyakran rendkívül szigorú, képtelenül szigorú ítéletet hoznak munkásperekben. A hivatalnok-bíráktól sohasem várhatjuk, hogy teljesen igazságosak legyenek: már mondottuk, hogy ezek a bírák a burzsoá osztályhoz tartoznak, és már eleve hajlanak arra, hogy mindent elhiggyenek, amit a gyáros mond, s ne higgyenek a munkás szavainak. A bírák a törvényt, a munkaszerződést nézik (az egyik ember bér ellenében

vállalja, hogy valamit megtesz a másiknak vagy szolgál nála). S egészen mindegy neki, hogy mérnök, orvos, gyárigazgató vagypedig segédmunkás szegődik-e el a gyároshoz; a biró (bürokratikus lelke és burzsoá bárgyúsága következtében) úgy véli, hogy a segédmunkásnak ugyanolyan jól kell ismernie jogait, és ugyanúgy kell értenie ahhoz, hogy a szerződésben mindenre kitérjen, mint az igazgatónak, az orvosnak vagy a mérnöknek. A békéltető bizottságok viszont (felerészben) a munkások választott képviselőiből állanak, akik nagyon is megértik, hogy az új vagy fiatal munkás gyakran úgy érzi magát a gyárban és az irodában, mint a sűrű vadonban, és fogalma sincs arról, hogy „szabad szerződést" köt, s ebben a szerződésben „kiköthet" magának minden kívánatos feltételt. Vegyük például akár a következő esetet: a munkás szeretne panaszt emelni az igazságtalan selejtezés vagy a bírságok ellen. Eszébe sem jut, hogy ez ellen egy hivatalnokbírónál vagy a hivatalnok-gyárfelügyelőnél panaszt emeljen. A hivatalnok csak egyet fog hajtogatni: a *törvény* feljogosítja a gyárost, hogy bírságokat rójon ki a munkásokra és kiselejtezze a rossz munkát, az meg a gyáros dolga, úgymond, hogy eldöntse, melyik munka rossz, mikor követett el hibát a munkás. Ez aztán az oka annak, hogy a munkások olyan ritkán fordulnak ilyen természetű panaszokkal a bíróságokhoz: tűrik a visszaéléseket, tűrnek, s végül, amikor csordultig telt a türelem pohara, sztrájkba lépnek. Ha azonban a bírák között ott ülnének a munkások választott képviselői, akkor a munkások sokkal könnyebben védhetnék az igazukat és sokkal könnyebben juthatnának védelemhez ezekben az ügyekben s általában még a legkisebb gyári vitákban és sérelmekben is. A gazdag hivatalnok-bírónak úgy tűnik, hogy az ilyen apróságok figyelemre sem méltók (holmi forralt víz teának, vagy még egy géptisztítás, vagy akármi más ilyesmi), a munkás számára azonban mindezek a dolgok nem apróságok; csak maguk a munkások ítélhetik meg, hogy olykor milyen töméntelen sanyargatás, sérelem és megalázás adódik a legapróbb és első pillantásra jelentéktelennek, ártatlannak látszó gyári szabályokból és előírásokból.

A békéltető bizottságok harmadik előnye a munkások szempontjából az, hogy a munkások ezekben és ezek útján megismerkednek a törvényekkel. A munkások (tömegükben) rendszerint nem ismerik és nem is ismerhetik a törvényeket, bár a hivatalnokok és a hivatalnok-bírák őket is ugyanúgy büntetik, még ha nem is ismerik a törvényeket! Ha a munkás, amikor a hivatalnok egyik-másik törvényre hivatkozik, azt mondja, hogy nem tudott erről a törvényről, a hivatalnok (és a bíró) vagy kineveti, vagy szidja: „a törvények nemtudása senkit sem mentesít“ — állapítja meg az orosz alaptörvény. Ezért minden hivatalnok és minden bíró *feltételezi*, hogy minden munkás ismeri a törvényeket. Ez a feltevés azonban — burzsoá hazugság, olyan hazugság, amelyet a vagyonos emberek és a tőkések a vagyontalanok ellen költöttek, ugyanolyan hazugság, mint az a feltevés, hogy a munkás „szabad szerződést“ köt a munkáltatóval. A valóságban az a helyzet, hogy a munkás, aki már kiskorában beáll a gyárba, amikor éppen csak az írást-olvasást tanulta meg valahogy (de hányan vannak, akik még ezt sem tanulhatják meg!), de hogy a törvényekkel megismerkedjen, arra nincsen ideje, és nincs aki ebben a segítségére legyen, de nincs is talán értelme, hogy ezekkel megismerkedjék, mert ha a törvényeket megkérdezése nélkül alkalmazzák a burzsoáziából kikerült hivatalnokok, akkor a törvényekből kevés haszna van a munkásnak! A burzsoá osztályok, amelyek a munkások szemére vetik, hogy nem ismerik a törvényeket, a maguk részéről a világon semmit sem tettek, hogy megkönnyítsék a munkásoknak ezeknek az ismereteknek a megszerzését, s így a felelősség azért, hogy a munkások nem ismerik a törvényeket, nem annyira magukat a munkásokat, mint inkább kizsákmányolóikat (= kifosztóikat) terheli, akik kezükben tartanak minden vagyont, akik mások munkájából élnek, és akik egyedül akarják élvezni a műveltség és a tudomány gyümölcseit. A munkások semmiféle iskolában és semmiféle könyvek útján nem jutnak és nem is juthatnak hozzá a törvények ismeretéhez, mert a tőke által elfojtott dolgozó nép sokmilliós tömegéből csak igen kevés munkás tud könyveket olvasni, ugyanezért iskolába is csak igen kevesen járhatnak, de még azok is, akik iskolába jártak, több-

nyire csak írni, olvasni és számolni tudnak; márpedig ez még nem elegendő ahhoz, hogy tájékozódni tudjanak egy olyan bonyolult és nehéz területen, mint az orosz törvények. A munkások csak akkor ismerkedhetnek meg a törvényekkel, amikor majd ők alkalmazzák ezeket a törvényeket, amikor majd hallják és látják, hogyan hoznak ítéletet e törvények alapján. A munkások például jobban ismerhetnék a törvényeket, ha kineveznék őket esküdteknek (és köteleznék a gyárosokat, hogy megadják nekik a teljes fizetést azokra a napokra is, amelyeket a bíróságon töltöttek), a burzsoá társadalomban azonban úgy rendezték ezt el, hogy csak a vagyonos osztály tagjai lehetnek esküdtek (meg a parasztok, akik kijárták a „közszolgálat", vagyis a gyakorlatban a rendőri szolgálat iskoláját); a nincsteleneknek, a proletároknak pedig alá kell vetniök magukat az idegen bíróságnak, nincsen joguk arra, hogy maguk bíráskodjanak! Amikor békéltető bizottságok alakulnak, maguk a munkások választják meg ezekbe bíráknak társaikat, s ezek a választások bizonyos időközökben megismétlődnek; ilymódon a munkások választott képviselői maguk alkalmazzák a törvényeket, és módjuk nyílik arra, hogy ezekkel a gyakorlatban megismerkedjenek, vagyis necsak könyvekből olvassák a törvényeket (hiszen ez még korántsem jelentené, hogy megismerik őket), hanem a gyakorlatban is lássák, milyen esetekben és hogyan alkalmazzák egyik-másik törvényt, és milyen a hatásuk a munkásokra. De ha békéltető bizottságok vannak a választott bírákon kívül, a többi munkás is sokkal könnyebben ismerkedik meg a törvényekkel, mert a munkás a társai sorából kikerült bíróval mindig könnyen beszélheti meg a dolgait és kaphatja meg tőle a szükséges felvilágosításokat. Minthogy a békéltető bizottság inkább hozzáférhető a munkásoknak, mint a hivatalnok-bíróság, a munkások sokkal gyakrabban látogatják meg ezt, végighallgatják rokonaik és ismerőseik ügyeinek a tárgyalását, s így megismerkednek a törvényekkel. A munkásembernek rendkívül fontos, hogy necsak könyvből, hanem a való életből ismerje meg a törvényeket, hogy megértse, kiknek az érdekében dolgozták ki ezeket a törvényeket, kiknek az érdekében tevékenykednek azok az emberek,

akik a törvényeket alkalmazzák. A törvények megismerése után minden munkás világosan látja majd, hogy ezek a törvények a vagyonos osztály, a tulajdonosok, a tőkések, a burzsoázia érdekeit fejezik ki, és hogy a munkásosztály sohasem tudja tartósan és gyökeresen megjavítani életét, míg ki nem vivja magának azt a jogot, hogy megválassza képviselőit, akik résztvesznek a törvények kidolgozásában és a törvények végrehajtásának ellenőrzésében.

Továbbá (negyedszer), a békéltető bizottságok előnye, hogy megtanítják a munkásokat arra, hogy önállóan résztvegyenek a társadalmi, az állami ügyekben (mert a bíróság állami intézmény, a bíróság tevékenysége az állam tevékenységének része), megtanítják a munkásokat arra, hogy értelmesebb, becsületesebb és a munkásügy mellett állhatatosan kitartó társaikat megválasszák olyan tisztségekbe, amelyekben ezeknek a munkásoknak a tevékenységét az egész munkásosztály figyelemmel kisérheti, olyan tisztségekbe, amelyekben a munkások képviselői tolmácsolhatják a munkások szükségleteit és követeléseit. A tőkésosztálynak, az egész burzsoáziának az az érdeke, hogy a munkások tudatlanok és szétforgácsoltak maradjanak, hogy minél hamarabb eltávolítsák azokat a munkásokat, akik értelmesebbek a többieknél, s akik nem arra használják fel értelmüket és tudásukat, hogy a munkásügy árulóivá váljanak, behízelegjék magukat a művezetőknél, a munkáltatóknál és a rendőrségnél, hanem arra, hogy a többi munkásnak is a segítségére legyenek abban, hogy több ismeretre tegyen szert és megtanuljon közösen kiállni a munkások ügyéért. De hogy az ilyen élenjáró munkásokat, akikre a munkások ügye szempontjából annyira szükség van, valamennyi munkás ismerje és megbízzon bennük, ehhez igen fontos, hogy mindannyian lássák ennek a munkásnak a tevékenységét, hogy mindannyian tudják, képes lesz-e majd a munkások tényleges szükségleteit és kívánságait képviselni és síkraszállni mellettük. Ha a munkások az ilyen embereket beválaszthatnák a bíróságokba, akkor a munkások legjobbjait mindenki ismerné, jobban megbíznának bennük, s a munkások ügyének ebből óriási haszna volna. Nézzük meg földbirtokosainkat, ipari vállalkozóinkat és kereskedőinket: ezek nem elégednek meg azzal,

hogy mindegyikük elmehet a kormányzóhoz vagy a miniszterhez és előterjesztheti kérelmét; azért is harcolnak, hogy választottaik ott üljenek a bíróságban is (amelyben résztvesznek a rendek képviselői), és hogy közvetlenül bekapcsolódjanak a kormányzásba (például a nemesség által választott nemesi marsallok, iskolagondnokok stb.; a gyári hivatalok tagjai, a tőzsdei és vásári bizottságok tagjai stb., akiket a kereskedők választanak). Az oroszországi munkásosztály azonban továbbra is teljesen jogfosztott marad: a munkást igásállatnak tekintik, amelynek az a kötelessége, hogy másokra dolgozzon és némán tűrjön, ne merje nyilvánítani szükségleteit és kívánságait. Ha a munkások mindig beválasztanák társaikat a békéltető bizottságokba, akkor legalább valamelyest módjuk nyílna arra, hogy résztvegyenek a közügyekben, és necsak egyes munkások, Pjotr, Szidor vagy Iván véleményét, hanem általában valamennyi munkás véleményét és követeléseit fejezzék ki. S a munkások akkor nem lennének a bíróságokkal szemben olyan bizalmatlanok, mint amilyen bizalmatlanok a hivatalnok-bírákkal szemben: látnák, hogy társaik vannak ezekben a bíróságokban, akik kiállnak mellettük.

Ezután (ötödször), a békéltető bizottságok előnye a munkások szempontjából az, hogy ezek a bíróságok sokkal inkább nyilvánosságra hoznák a gyári ügyeket és a gyári élet valamennyi eseményét. Most azt látjuk, hogy a gyárosok is, a kormány is mindenképpen igyekeznek a nyilvánosság elől elrejteni azt, ami a gyárak világában történik: a sztrájkokról tilos a sajtóban írni, nem nyomtatják már ki a gyárfelügyelők jelentéseit a munkások helyzetéről, azon vannak, hogy minden visszaélést agyonhallgassanak és „titokban“, a bürokrácia útvesztőiben mielőbb eltusoljanak; üldöznek mindenféle munkásgyűlést. Nem csoda, hogy a munkások tömege gyakran nagyon keveset tud arról, hogy mi történik a többi gyárban, sőt saját gyáruk többi részlegében. A békéltető bizottságok, amelyekhez a munkások gyakran fordulhatnának, amelyek a tárgyalásokat a munkások szabadidejében tartanák, méghozzá nyilvánosan, vagyis munkásközönség előtt, igen nagy hasznára volnának a munkásoknak azáltal is, hogy lehetővé tennék minden visszaélés nyilvánosságrahozatalát, ezzel pedig

megkönnyítenék a munkásoknak a különböző gyári szabálytalanságok elleni harcot, megtanítanák a munkásokat, hogy necsak a saját gyárukban uralkodó állapotokkal törődjenek, hanem a többi gyárban uralkodó állapotokkal is, valamennyi munkás helyzetével is*.

Végül, van a békéltető bizottságoknak még egy előnyük, amely mellett nem mehetünk el szótlanul: megtanítják a gyárosokat, az igazgatókat, a művezetőket arra, hogy rendesen bánjanak a munkásokkal, mint egyenjogú polgárokkal, nempedig mint rabszolgákkal. Minden munkás tudja, milyen gyakran engedik meg maguknak a gyárosok és a művezetők, hogy undorítóan durván bánjanak a munkásokkal, szidalmazzák őket stb. Ez ellen nem igen tud panaszt emelni a munkás, ellenállást meg csak ott tud tanusítani, ahol a munkások már eléggé fejlettek és támogatni tudják társaikat. A gyárosok és a művezetők azt mondják, hogy munkásaink rendkívül műveletlenek és nyersek — ezért nyersen kell bánni velük. A mi munkásosztályunkban valóban sok nyoma van még a jobbágyságnak, kevés a műveltsége és nagyon nyers — ez tagadhatatlan. De kinek a bűne ez legelsősorban? A gyárosok, a művezetők, a hivatalnokok bűne ez, akik nem hajlandók a munkást magukkal egyenlő embernek elismerni, akik olyan magatartást tanusítanak a munkásokkal szemben, mint a jobbágytartók a jobbágyokkal szemben. A munkások udvariasan kérnek vagy kérdeznek valamit, s mindenfelől durvaság, szidalmazás, fenyegetés a válasz. Hát nem nyilvánvaló, hogy amikor a gyárosok a munká-

* Persze nem szabad emellett elfelejteni, hogy a békéltető bizottság csak egyik eszköze és módja lehet a nyilvánosságnak, de korántsem annak legfontosabb módja. A gyári életnek, a munkások helyzetének és harcának hű és teljes nyilvánossága csak a szabad munkásujságok és a szabad népgyűlések útján biztosítható, amelyek megtárgyalnak minden állami ügyet. Ugyanígy a munkásoknak a békéltető bizottságokban való képviselete szintén csak egyik eszköze a képviseletnek, de korántsem legfőbb eszköze: a munkások érdekeit és szükségleteit igazában csak az egész nép által választott képviseleti intézmény (a parlament) képviselhetné, amely törvényeket hozna és ellenőrizné végrehajtásukat. Alább még beszélünk arról, hogy Oroszországban a jelenlegi rendszerben lehetségesek-e békéltető bizottságok.

sokat vádolják nyerseséggel, ez éppen olyan, mint amikor bagoly mondja verébnek, hogy nagyfejű? A békéltető bizottságok hamarosan leszoktatnák kizsákmányolóinkat a durva bánásmódról: a bizottságban a gyárosokkal együtt munkások is bíráskodnának, együtt tárgyalnák meg az ügyeket és szavazással döntenének. A gyáros-bírák kénytelenek lennének a munkásbírákat magukkal egyenlő embereknek tekinteni, nempedig bérmunkásoknak. A bíróságok elé kerülő peres felek és tanúk közt lennének gyárosok is, munkások is; a gyárosok hozzászoknának ahhoz, hogy szabályos tárgyalásokat folytassanak a munkásokkal. Ez igen fontos a munkások szempontjából, mert manapság az ilyen tárgyalások nagyon ritkák; a gyáros hallani sem akar arról, hogy a munkások küldötteket válasszanak, s a munkásoknak csak egy módjuk marad a tárgyalásra: a sztrájk, márpedig ez komoly és gyakran igen nehéz út. Továbbá, ha a bírák között munkások is volnának, a munkások a bíróság előtt nyugodtan panaszt emelhetnének a durva bánásmód miatt. A munkásbírák mindig az ő oldalukra állnának, s ha a gyárost vagy a művezetőt durvaságáért bíróság elé idéznék, elmenne a kedve a pimaszkodástól és a fennhéjázástól.

A munkáltatók és a munkások egyenlő számú választott képviselőiből álló békéltető bizottságoknak tehát igen nagy jelentőségük van a munkások szempontjából, és sok tekintetben hasznukra vannak: sokkal inkább hozzáférhetők, mint a rendes bíróságok, kevesebb itt a huzavona és a bürokratizmus, a bírák megértik a gyári élet körülményeit és sokkal igazságosabban ítélkeznek, megismertetik a munkásokkal a törvényeket, hozzászoktatják őket ahhoz, hogy képviselőket válasszanak és résztvegyenek az állami ügyekben, nagyobb nyilvánosságot adnak a gyári élet és a munkásmozgalom eseményeinek, rászoktatják a gyárosokat arra, hogy tisztességesen bánjanak a munkásokkal és rendesen tárgyaljanak velük, mint egyenlő emberekkel. Nem csoda hát, hogy a munkások minden európai országban követelik békéltető bizottságok alakítását, követelik, hogy necsak a gyári munkásoknak legyen ilyen bíróságuk (a németeknél és a franciáknál már vannak ilyen bíróságok), hanem azoknak a munkásoknak

is, akik otthon dolgoznak a tőkések számára (a háziiparosoknak), meg a mezőgazdasági munkásoknak is. A kormány által kinevezett hivatalnokok *(sem a bírák, sem a gyárfelügyelők) soha* nem pótolhatják azokat az intézményeket, amelyekben *maguk a munkások vennének részt:* a fentebb elmondottak után ez nem szorul már magyarázatra. Emellett minden munkás saját tapasztalatából maga is tudja, mit várhat a hivatalnokoktól; minden munkás kitűnően megérti, hogy amikor azt mondják neki, hogy a hivatalnokok ugyanúgy gondját tudják viselni a munkásoknak, mint a munkások saját választott képviselői, az nem más, mint hazugság és csalás. Ez a csalás kapóra jön a kormánynak, amely azt akarja, hogy a munkások műveletlenek, jogfosztottak és a tőkések alázatos rabjai maradjanak, s ezért hallhatjuk olyan gyakran ezeket a hazug állításokat a gyárosokat és a kormányt védelmező hivatalnokoktól és íróktól.

Hogy a békéltető bizottságok szükségesek és a munkások számára hasznosak, ez annyira nyilvánvaló, hogy régesrégen *még az orosz hivatalnokok is* elismerték. Igaz, ez olyan régen volt, hogy sokan már elfelejtették! Akkor volt, amikor parasztjainkat felszabadították a jobbágyfüggőség alól (1861-ben, több mint 38 évvel ezelőtt). Körülbelül ugyanakkor határozta el az orosz kormány, hogy a kézműiparosokra és a gyári munkásokra vonatkozó törvényeket is újakkal váltja fel: nagyon is nyilvánvalóvá vált, hogy a parasztok felszabadítása után nem maradhatnak már fenn a régi munkástörvények; amikor ezeket a régi törvényeket hozták, sok munkás még jobbágy volt. A kormány néhány hivatalnokból álló bizottságot nevezett ki és megbízta azzal, hogy tanulmányozza a német és francia (és más országbeli) törvényeket a gyári munkásokról, és dolgozzon ki tervezetet a kézművesekre és a gyári munkásokra vonatkozó orosz törvények megváltoztatására. A bizottság igen gőgös személyekből állott. Ezek mindazonáltal hozzáfogtak a munkához, és teljes öt kötetet adtak ki: ismertették a külföldi törvényeket, és új törvényt javasoltak Oroszország számára. E szerint a bizottság által javasolt törvény szerint, *békéltető bizottságokat vezettek volna be, amelyeknek tagjai a gyárosok és a munkások egyenlő számú*

választott bírái. Ez a tervezet 1865-ben jelent meg, vagyis 34 évvel ezelőtt. No és mi történt ezzel a törvényjavaslattal? — kérdezi a munkás. Mi az oka annak, hogy a kormány, amely maga bízta meg ezeket a hivatalnokokat a szükséges változtatások tervezetének kidolgozásával, nem vezette be Oroszországban a békéltető bizottságokat? Ennek a bizottságnak a tervezetével kormányunk úgy járt el, mint ahogy általában eljár minden olyan tervezettel, amely valamelyest előnyös a népnek és a munkásoknak. A hivatalnokokat a kormány tiszteletdíjjal jutalmazta meg a cár és a haza üdvéért végzett munkájukért; rendjeleket akasztottak a hivatalnokok nyakába, magasabb rangokat adományoztak nekik és jövedelmezőbb állásokba helyezték őket. Tervezetüket azonban a legnagyobb lelkinyugalommal „elfektették", mint a hivatalokban mondják. Így tehát ez a tervezet még ma is elfekszik. A kormánynak már eszeágában sincsen feljogosítani a munkásokat arra, hogy munkástársaikból képviselőket válasszanak a békéltető bizottságokba.

Azt azonban nem mondhatjuk, hogy a kormánynak azóta egyszer sem jutottak eszébe a munkások. Igaz, nem saját jószántából jutottak eszébe, hanem kizárólag a fenyegető munkáslázongások és sztrájkok nyomására, de mégiscsak eszébe jutottak. Törvény útján betiltotta a gyárakban a gyermekmunkát, betiltotta bizonyos iparágakban a nők éjjeli munkáját, leszállította a munkanapot, gyárfelügyelőket nevezett ki. Akármilyen furfangosan csinálták is ezeket a törvényeket, bármilyen sok kibúvót hagynak is a gyárosoknak, hogy megszeghessék és megkerülhessék a törvényeket, bizonyos haszonnal mégiscsak járnak. Miért tartotta hát okosabbnak a kormány, hogy ne hívja életre a békéltető bizottságokat, bár erre vonatkozólag a törvény már teljesen ki volt dolgozva, miért hozott inkább új törvényt, és miért nevezett ki új hivatalnokokat: gyárfelügyelőket? Ennek oka teljesen világos, s a munkásoknak igen fontos, hogy teljesen tisztában legyenek ezzel az okkal, mert e példa alapján érthető az orosz kormány egész politikája, amelyet a munkásosztállyal kapcsolatban folytatott.

A kormány békéltető bizottságok helyett azért neve-

zett ki új hivatalnokokat, mert a békéltető bizottságok fokozták volna a munkások öntudatát, ezek révén a munkások jobban a tudatára ébredtek volna jogaiknak, emberi és állampolgári méltóságuknak, mert a békéltető bizottságok megtanították volna őket arra, hogy önálló véleményt alkossanak maguknak az állami ügyekről és az egész munkásosztály érdekeiről, hogy fejlettebb társaikat a munkások képviselőivé válasszák, s ilymódon legalább részben véget vetettek volna a hivatalnokok önkényes garázdálkodásának. De éppen ettől fél kormányunk a legjobban. Még arra is hajlandó, hogy bizonyos adományokat juttasson a munkásoknak (persze, csekély adományokat, mégpedig úgy, hogy egyik kezével ország-világ szemeláttára ünnepélyesen adja ezeket, és jótevőnek nyilvánítja magát, másik kezével meg titkon apránként ismét elveszi! A munkások az 1897 június 2-i gyári törvény esetéből már ismerik ezt a cselfogást!), — hajlandó adományokat juttatni nekik, csak hogy érintetlen maradjon a hivatalnokok önkénye és ne ébredjen öntudatra a munkás, ne fejlődjön ki benne az önállóság. Ezt a szörnyű veszélyt a kormány könnyen elkerüli azáltal, hogy újabb hivatalnokokat nevez ki; a hivatalnokok engedelmes szolgái. A hivatalnokoknak (például a gyárfelügyelőknek) nem nehéz megtiltani, hogy kinyomassák jelentéseiket, nem nehéz nekik megtiltani, hogy a munkásoknak jogaikról és a munkáltatók visszaéléseiről beszéljenek, ezeket a hivatalnokokat könnyűszerrel lehet gyári csendőrökké tenni, ha kötelezik őket arra, hogy a munkások elégedetlenségének és lázongásának minden egyes esetéről értesítsék a rendőrséget.

Így tehát mindaddig, míg Oroszországban fennmarad a mai politikai rend — vagyis a nép jogfosztottsága, a népnek felelősséggel nem tartozó hivatalnokok és rendőrség önkénye —, mindaddig a munkásoknak semmi reményük nincsen arra, hogy bevezetik a rájuk nézve hasznos békéltető bizottságokat. A kormány nagyon jól tudja, hogy a békéltető bizottságok igen hamar arra késztetnék a munkásokat, hogy komolyabb követelésekkel is fellépjenek. A munkások, ha képviselőket választanának a békéltető bizottságokba, hamarosan látnák, hogy ez nem

elegendő, minthogy a munkásokat kizsákmányoló földesurak és gyárosok igen sok, jóval magasabb állami intézménybe elküldik képviselőiket; a munkások feltétlenül általános népképviseletet követelnének. Ha a munkások elérnék azt, hogy a bíróságok előtt nyilvánosságot kapnának a gyári ügyek és a munkások szükségletei, hamarosan látnák, hogy ez nem elegendő, mert az igazi nyilvánosságot napjainkban csak az ujságok és a népgyűlések biztosíthatják, s a munkások ezért gyülekezési szabadságot, szólásszabadságot és sajtószabadságot követelnének. *Ezért temette el Oroszországban a kormány a békéltető bizottságok bevezetésének tervezetét!*

Másrészt, tegyük fel egy pillanatra, hogy a kormány előre megfontolt szándékkal, a munkások félrevezetése céljából, már most bevezetné a békéltető bizottságokat, változatlanul fenntartva a mai politikai rendszert. Volna-e a munkásoknak ebből valami hasznuk? Semmi hasznuk nem volna belőle: a munkások be sem választanák ezekbe a bíróságokba legöntudatosabb, legbecsületesebb és a munkásügyet a legodaadóbban szolgáló társaikat, mert tudják, hogy Oroszországban minden nyilt és becsületes szóért egyszerűen rendőrségi parancs alapján lefoghatják az embert, bírósági tárgyalás és vizsgálat nélkül börtönbe vethetik vagy Szibériába száműzhetik!

A munkások választott képviselőinek részvételével alakult békéltető bizottságok bevezetésének követelése tehát csak kis része egy nagyobb és komolyabb követelésnek: annak a követelésnek, hogy a népnek biztosítsák a politikai jogokat, vagyis azt a jogot, hogy résztvegyen az állam kormányzásában és necsak az ujságokban, hanem népgyűléseken is nyiltan beszéljenek a nép szükségleteiről.

A megírás ideje: 1899 vége.

Először megjelent:
„Proletarszkaja Revoljucija" 8—9. sz. 1924.

A SZTRÁJKOKRÓL[96]

Oroszországban az utóbbi években igen gyakoriak lettek a munkássztrájkok. Nincsen egyetlen ipari kormányzóság sem, amelyben eddig ne zajlott volna le már néhány sztrájk. A nagyvárosokban meg egyik sztrájk a másikat éri. Érthető tehát, hogy az öntudatos munkások is, a szocialisták is egyre gyakrabban foglalkoznak azzal a kérdéssel, hogy mi a sztrájkok jelentősége, milyen módon kell sztrájkolni, hogyan kell a szocialistáknak résztvenniök a sztrájkokban.

Megkíséreljük, hogy ezekről a kérdésekről kifejtsük egyes elgondolásainkat. Az első cikkben arról kívánunk beszélni, hogy általában milyen jelentőségük van a sztrájkoknak a munkásmozgalomban; a második cikkben az orosz sztrájkellenes törvényekről lesz szó, a harmadikban pedig arról fogunk beszélni, hogy miképpen sztrájkoltak és sztrájkolnak Oroszországban, és milyen álláspontot kell elfoglalniok az öntudatos munkásoknak e sztrájkok kérdésében.

I

Mindenekelőtt fel kell vetnünk a kérdést, hogy mi a magyarázata a sztrájkok keletkezésének és terjedésének. Gondoljunk csak vissza azokra a sztrájkokra, amelyeket saját tapasztalatunkból, mások elbeszéléseiből vagy az ujságokból ismerünk, s azonnal meglátjuk, hogy sztrájkok ott keletkeznek és terjednek, ahol nagy gyárak keletkeznek és terjeszkednek. A legnagyobb gyárak között, amelyek többszáz (sőt olykor többezer) munkást foglalkoztatnak,

aligha akad csak egy is, amelyben a munkások ne sztrájkoltak volna. Amikor Oroszországban kevés volt a nagy gyár, kevés volt a sztrájk is, amióta azonban a régi iparvidékeken, valamint az új városokban és falvakban gyors ütemben nőnek ki a földből az új gyárak, azóta egyre gyakoribbak a sztrájkok.

Mi az oka annak, hogy a nagy gyáripar mindig sztrájkokat idéz elő? Ennek az az oka, hogy a kapitalizmus elkerülhetetlenül arra vezet, hogy a munkások harcra kelnek a munkáltatók ellen, amikor pedig a termelés nagyüzemi termeléssé válik, ez a harc szükségszerűen sztrájkharccá lesz.

Megmagyarázzuk ezt.

Kapitalizmusnak azt a társadalmi rendszert nevezik, amelyben a föld, a gyárak, a munkaeszközök stb. kisszámú földbirtokos és tőkés tulajdonát alkotják, a nép tömegének pedig semilyen vagy csaknem semilyen tulajdona sincsen, és ezért kénytelen bérmunkásnak elszegődni. A földbirtokosok és a gyárosok bérmunkásokat alkalmaznak, különféle termékeket készíttetnek velük, s ezeket aztán a piacon eladják. A gyárosok ezért csak annyi bért fizetnek a munkásoknak, hogy ebből családjukkal éppen csak eltengődhessenek, s mindazt, amit a munkás ezen a termékmennyiségen felül termel, a gyáros vágja zsebre, — ez az ő profitja. Ilymódon a kapitalista gazdaságban a nép tömege más emberek bérmunkása, nem magának dolgozik, hanem munkáltatójának, bér ellenében. Világos, hogy a munkáltatók mindig igyekeznek leszállítani a bért: minél kevesebbet adnak a munkásnak, annál több profitjuk marad. A munkások ezzel szemben igyekeznek minél nagyobb bért kapni, hogy egész családjukat bőségesen és egészségesen táplálhassák, jó lakásban lakhassanak és ne koldusok módjára öltözködjenek, hanem úgy, mint mások. Így tehát a munkáltatók és a munkások szakadatlanul harcolnak a munkabér miatt: a munkáltató tetszés szerint megválogathatja a munkásokat, s ezért a legolcsóbbakat keresi. A munkás tetszése szerint szegődhet el akármelyik munkáltatóhoz, s ezért a legdrágábbat keresi, azt, aki a legnagyobb bért fizeti. A munkás, akár falun, akár a városban dolgozik, akárkihez szegődik el: földbirtokoshoz,

gazdag paraszthoz, vállalkozóhoz vagy gyároshoz, — mindig alkuszik a munkáltatóval, mindig harcol vele a bérért.

De vajjon megvívhatja-e a munkás egymagában ezt a harcot? A munkásnépből egyre több van: a parasztok tönkremennek és a falvakból a városokba, a gyárakba menekülnek. A földbirtokosok és a gyárosok olyan gépek használatát vezetik be, amelyek a munkásoktól elveszik a munkát. A városokban egyre több a munkanélküli, a falvakban egyre több a koldus; az éhező nép mind lejjebb és lejjebb nyomja a bért. A munkás számára már lehetetlen, hogy egymagában harcoljon a munkáltatóval. Ha a munkás jó bért követel vagy nem hajlandó beleegyezni abba, hogy bérét leszállítsák, a munkáltató azt válaszolja: takarodj, sok az éhes ember odakinn, azok szívesen dolgoznak majd alacsony bérért is.

Amikor a nép már annyira tönkrement, hogy a városokban és a falvakban mindig tömegével vannak munkanélküliek, amikor a gyárosok óriási vagyonokat halmoznak fel, és a kisvállalkozókat kiszorítják a milliomosok, a munkás egyedül már *teljesen tehetetlen* a tőkéssel szemben. A tőkésnek lehetősége nyílik arra, hogy teljesen elfojtsa, kényszermunkában agyonhajszolja a munkást, de nem is csak őt, hanem feleségét és gyermekeit is. Csakugyan, vessenek egy pillantást azokra az iparágakra, melyekben a munkások még nem harcolták ki maguknak a törvényes védelmet, s amelyekben a munkások nem tudnak szembeszegülni a tőkésekkel, és meglátják, hogy a munkanap mérhetetlenül hosszú, eléri a 17—19 órát, meglátják, hogy már 5—6 éves gyermekek is inukszakadtáig dolgoznak, hogy a munkások egész nemzedéke állandóan éhezik és lassan-lassan éhen pusztul. Példa erre: azok a munkások, akik otthon dolgoznak a tőkéseknek; s minden munkás bizonyára még sok-sok hasonló példára emlékszik! Még a rabszolgaság és a jobbágyrendszer idején sem nyomták el a munkásnépet olyan borzalmasan, mint a tőkések, ha a munkások nem tudnak velük szembeszegülni, nem tudnak maguknak a munkáltatók önkényét korlátozó törvényeket kiharcolni.

S lám, a munkások, hogy ne jussanak ebbe a borzalmas

helyzetbe, elkeseredett harcba kezdenek. Mivel látják, hogy egyenként mindegyikük teljesen tehetetlen, és az a veszély fenyegeti őket, hogy elpusztulnak a tőke igájában, mindinkább közösen felkelnek munkáltatóik ellen. Megkezdődnek a munkássztrájkok. A munkások eleinte gyakran még azt sem tudják, hogy mit akarnak elérni, nincsenek tudatában annak, hogy *mi okból* teszik ezt: egyszerűen összetörik a gépeket, szétrombolják a gyárakat. Egyetlen törekvésük, hogy éreztessék a gyárosokkal felháborodásukat. Kipróbálják közös erejüket, hogy kikerüljenek az elviselhetetlen helyzetből, de nem tudják még, miért is olyan reménytelen a helyzetük, és mire kell törekedniök.

A munkások háborgása minden országban egyes elszigetelt felkelésekkel kezdődött — zendülésekkel, ahogy ezeket nálunk a rendőrség és a gyárosok nevezik. Ezek az elszigetelt felkelések minden országban egyrészt többé-kevésbbé békés sztrájkokra vezettek, másrészt pedig arra, hogy a munkásosztály minden fronton harcot indított felszabadításáért.

Milyen jelentőségük van a sztrájkoknak (vagy munkabeszüntetéseknek) a munkásosztály harcában? Hogy válaszolhassunk erre a kérdésre, először is részletesebben ki kell térnünk a sztrájkokra. Minthogy a munkabért — mint láttuk — a munkáltató és a munkás szerződése határozza meg, minthogy az egyes munkás ennél a szerződéskötésnél teljesen tehetetlen, világos, hogy a munkásoknak szükségszerűen közösen kell síkraszállniok követeléseikért, sztrájkokat kell szervezniök, hogy megakadályozzák a munkáltatókat a munkabér leszállításában, vagy hogy magasabb bért harcoljanak ki maguknak. És csakugyan, nincs egyetlen tőkés rendszerű ország, amelyben ne volnának munkássztrájkok. A munkások valamennyi európai országban és Amerikában mindenütt érzik, hogy egyedül tehetetlenek, és hogy csak közösen szegülhetnek szembe a munkáltatókkal, vagy úgy, hogy sztrájkokat rendeznek, vagypedig úgy, hogy sztrájkkal fenyegetnek. S minél tovább fejlődik a kapitalizmus, minél gyorsabban nő a nagy gyárak száma, minél jobban kiszorítják a nagytőkések a kistőkéseket, annál nagyobb szükségük van a munkásoknak a közös ellenállásra, mert annál katasztrofálisabb a munka-

nélküliség, annál nagyobb a versengés a tőkések között, akik igyekeznek minél olcsóbban termelni (ehhez pedig az szükséges, hogy a munkásoknak is minél kevesebbet fizessenek), annál erősebbek az ipar ingadozásai és a válságok*. Amikor az ipar virágzik, a gyárosok nagy profitokat vágnak zsebre, s eszük ágában sincs, hogy ezeket megosszák a munkásokkal; válság idején pedig azon vannak, hogy veszteségeiket a munkásokra hárítsák át. Az európai országokban mindenki elismeri, hogy a kapitalista társadalomban a sztrájkok szükségesek, olyannyira, hogy a törvény ott nem is tiltja a munkásoknak, hogy sztrájkba lépjenek, csak Oroszországban vannak még ma is érvényben a barbár sztrájkellenes törvények (ezekről a törvényekről és alkalmazásukról egy másik alkalommal beszélünk majd).

A sztrájkok azonban, amelyek a kapitalista társadalomnak magából a lényegéből következnek, annak a harcnak a kezdetét jelentik, amelyet a munkásosztály e társadalmi rendszer ellen vív. Amikor a gazdag tőkésekkel az egyes nincstelen munkások állnak szemben, ez nem jelent mást, mint a munkások teljes leigázását. Amikor azonban ezek a nincstelen munkások egyesülnek, — megváltozik a helyzet. Semmiféle gazdagság sem hajt semmiféle hasznot a tőkéseknek, ha nem találnak munkásokat, akik hajlandók munkájukat hozzáadni a tőkések munkaeszközeihez és anyagaihoz és újabb értékeket termelni. Amikor a munkásoknak egyenként van dolguk a munkáltatókkal, valóságos rabok maradnak, akik a betevő falatért örökké másnak dolgoznak, akik örökre csak engedelmes, néma szolgák. Amikor azonban közösen nyilvánítják ki követeléseiket, és nem hajlandók alávetni magukat a vastagpénzű embereknek, a munkások már nem rabok többé, — emberekké válnak, azt kezdik követelni,

* Egy másik alkalommal részletesebben térünk majd ki az ipari válságokra és arra, hogy milyen jelentőségük van a munkások szempontjából. Most csak annyit jegyzünk meg, hogy Oroszországban az utóbbi években nagyszerűen mentek a dolgok az iparban, az ipar „virágzott", de most (1899 végén) már világosan láthatók annak az előjelei, hogy ez a „virágzás" válságba torkollik majd: fennakadás van az áruk elhelyezésében, a gyárosok csődbe jutnak, a kisvállalkozók tönkremennek, a munkásokat szörnyű csapások érik (munkanélküliség, bérleszállítás stb.).

hogy munkájuk necsak a naplopók kis csoportjának gazdagodását szolgálja, hanem módot nyujtson a dolgozóknak arra, hogy emberi életet éljenek. A rabszolgák kezdik követelni, hogy ők is gazdákká váljanak, hogy ne úgy kelljen dolgozniok és élniök, ahogy a földbirtokosok és a tőkések akarják, hanem úgy, ahogy maguk a dolgozók akarják. A sztrájkok azért rémítik meg mindig annyira a tőkéseket, mert kezdik megingatni uralmukat. „Minden kerék megáll, ha úgy akarja erős karod" — mondja a munkásosztályról a német munkások egyik dala. S valóban: a gyárak, a földbirtokosok gazdaságai, a gépek, a vasutak stb. stb. mind szinte kerekei egy óriási gépezetnek, — ez a gépezet különböző termékeket termel, megmunkál, a megfelelő helyre szállít. Ezt az egész gépezetet a *munkás* mozgatja: ő műveli meg a földet, ő termeli ki az ércet, ő késziti a gyárakban az árukat, ő épít házakat, műhelyeket, vasútvonalakat. Ha a munkások megtagadják a munkát, az a veszély fenyeget, hogy ez az egész gépezet megáll. Minden sztrájk emlékezteti a tőkéseket arra, hogy nem ők az igazi gazdák, hanem a munkások, akik egyre harsányabb hangon nyilatkoztatják ki jogaikat. Minden sztrájk emlékezteti a munkásokat arra, hogy helyzetük nem reménytelen, hogy nincsenek egyedül. Nézzük csak meg, milyen óriási hatással van a sztrájk mind a sztrájkolókra, mind a szomszédos vagy közeli gyárak vagy az egész iparág gyárainak munkásaira. Rendes, békés időkben a munkás némán viseli igáját, nem felesel a munkáltatóval, nem gondolkozik helyzetén. Sztrájk idején hangosan kinyilvánítja követeléseit, emlékezteti a munkáltatókat az elszenvedett bántalmakra, követeli jogait, nemcsak saját magára és a saját munkabérére gondol, hanem társaira is, akik vele együtt szüntették be a munkát, és akik nem riadva vissza a nélkülözésektől vele együtt harcolnak a munkások ügyéért. Minden sztrájk tengernyi nélkülözést jelent a munkás számára, mégpedig olyan borzalmas nélkülözéseket, amelyek csak a háború okozta bajokkal hasonlíthatók össze: a család éhezik, a munkás elveszti keresetét, gyakran letartóztatják, kiutasítják abból a városból, ahol már berendezkedett és dolgozott. S mindezeknek a bajoknak ellenére, a munkás megveti azokat,

akik cserben hagyják társaikat és megalkusznak a munkáltatóval. A szomszédos gyárak munkásait a sztrájkkal együttjáró bajok ellenére mindig lelkesedés fogja el, amikor látják, hogy társaik harcba kezdtek. „Akik ilyen bajokat vállalnak, hogy megtörjék egyetlen egy burzsoá ellenállását, az egész burzsoázia erejét is meg tudják törni"[97] — mondotta Engels, a szocializmus egyik nagy tanítója, az angol munkások sztrájkjairól. Gyakran elég, ha csak egy gyár megkezdi a sztrájkot — és nyomban sztrájk tör ki egész sereg gyárban. Ilyen nagy a sztrájkok erkölcsi hatása, ennyire magával ragadja a munkásokat, amikor látják, hogy társaik, akár csak egy időre is, rabszolgákból a gazdagokkal egyenjogú emberekké válnak! Minden sztrájk óriási erővel a szocializmus gondolatára vezeti rá a munkásokat — arra a gondolatra, hogy az egész munkásosztálynak harcolnia kell a tőke igájának lerázásáért. Igen gyakran volt már úgy, hogy valamely gyár vagy valamely iparág, valamely város munkásai csaknem semmit sem tudtak a szocializmusról és nem is foglalkoztak vele míg ki nem tört egy nagy sztrájk, — a sztrájk után azonban egyre több kör, szakmai szervezet alakul, és egyre több és több munkás válik szocialistává.

A sztrájk megérteti a munkásokkal, miben rejlik a munkáltatók ereje, és miben rejlik a munkások ereje, megtanítja őket arra, hogy necsak a saját munkáltatójukat és necsak legközelebbi társaikat tartsák szem előtt, hanem valamennyi munkáltatót, az egész tőkésosztályt és az egész munkásosztályt. Amikor a gyáros, aki a munkások néhány nemzedékének munkáján milliókat harácsolt össze, még a legszerényebb béremelésbe sem egyezik bele, vagy esetleg még le is próbálja törni a munkabéreket, és a munkások ellenállása esetén sokezer éhező családot kidob az utcára, — a munkások világosan látják, hogy az egész tőkésosztály ellensége az egész munkásosztálynak, hogy a munkások csak sajátmagukban és egyesülésükben bízhatnak. Igen gyakori eset, hogy a gyáros mindenképpen szeretné megtéveszteni a munkásokat, szeretne jótevőjük szerepében tetszelegni, szeretné holmi jelentéktelen könyöradományokkal, holmi hazug ígéretekkel elpalástolni, hogy kizsákmányolja a munkásokat. A sztrájk mindenkor egy

csapással szétzúzza ezt az egész csalást, megmutatja a munkásoknak, hogy „jótevőjük“ báránybőrbe bújt farkas.

A sztrájk azonban nemcsak a tőkéseket illetőleg nyitja fel a munkások szemét, hanem a kormányt és a törvényeket illetőleg is. Mint ahogy a gyárosok a munkások jótevőinek igyekeznek látszani, ugyanúgy a hivatalnokok és lakájaik arról igyekeznek meggyőzni a munkásokat, hogy a cár és a cári kormány egyformán, igazságosan gondját viseli a gyárosoknak és a munkásoknak. A törvényeket a munkás nem ismeri, a hivatalnokokkal, különösen a magasabbrangúakkal, nincsen dolga, s ezért gyakran elhiszi mindezt. De mondjuk sztrájkra került sor. A gyárban megjelenik az ügyész, a gyárfelügyelő, a rendőrség, gyakran még a katonaság is. A munkások megtudják, hogy megszegték a törvényt: a gyárosoknak a törvény megengedi, hogy gyülekezzenek és nyiltan beszéljenek arról, hogy miképpen kellene csökkenteni a munkások bérét, a munkásokat azonban bűnösöknek nyilvánítják, amikor megállapodásra jutnak egymással! A munkásokat kikergetik lakásaikból; a rendőrség bezárja azokat a boltokat, amelyekben a munkások hitelbe élelmet kaphatnának, a katonákat igyekeznek ráuszítani a munkásokra, még abban az esetben is, ha a munkások teljesen nyugodtan és békésen viselkednek. A katonáknak még azt is megparancsolják, hogy a munkások közé lőjenek, s amikor hátulról lelövik a menekülő fegyvertelen munkásokat, maga a cár köszönetet mond a katonaságnak (így például a cár köszönetét fejezte ki azoknak a katonáknak, akik 1895-ben Jaroszlavlban sztrájkoló munkásokat gyilkoltak le). Minden munkás előtt világossá válik, hogy a cári kormány a legádázabb ellensége, a tőkéseket védi és gúzsbaköti a munkások kezét-lábát. A munkás kezdi megérteni, hogy a törvények csak a gazdagok javát szolgálják, hogy a hivatalnokok is az ő érdekeiket védik, hogy a munkásnépnek befogják a száját és nem adnak neki módot igényei kinyilvánítására, hogy a munkásosztálynak okvetlenül ki kell vívnia azt, hogy joga legyen sztrájkolni, hogy joga legyen munkásujságokat kiadni, hogy joga legyen résztvenni egy olyan népképviseleti szervben, amely törvényeket ad ki és ellenőrzi a törvények végrehajtását. S a kormány maga is na-

gyon jól tudja, hogy a sztrájkok felnyitják a munkások szemét, s ezért is fél annyira a sztrájkoktól, ezért igyekszik minden áron minél gyorsabban elfojtani ezeket. Az egyik német belügyminiszter, aki különösen hírhedtté vált azáltal, hogy minden erejével üldözte a szocialistákat és az öntudatos munkásokat, nem ok nélkül jelentette ki egyik alkalommal a népképviselők előtt: „minden sztrájk mögött a forradalom hidrája (szörnyetege) búvik meg"; minden sztrájk erősíti és fejleszti a munkásokban azt a tudatot, hogy a kormány az ellensége, hogy a munkásosztálynak fel kell készülnie arra, hogy harcoljon a kormány ellen a nép jogaiért.

A sztrájkok tehát egyesülésre tanítják meg a munkásokat, a sztrájkok megmutatják nekik, hogy csakis együttesen harcolhatnak a tőkések ellen, a sztrájkok felébresztik a munkásokban azt a gondolatot, hogy az egész munkásosztálynak az egész gyárososztály és az önkényuralmi, rendőri kormány ellen kell harcolnia. Ezért nevezik a szocialisták a sztrájkokat „a háború iskolájának", olyan iskolának, amelyben a munkások megtanulják, hogyan kell hadat viselniök ellenségeik ellen, hogy az egész népet és valamennyi dolgozót felszabadítsák a hivatalnokok elnyomása és a tőke elnyomása alól.

A „háború iskolája" azonban még nem maga a háború. Amikor a munkások között széltében elterjednek a sztrájkok, egyes munkások (és egyes szocialisták) azt kezdik hinni, hogy a munkásosztály számára elég, ha csak sztrájkokra és sztrájkpénztárakra vagy egyesületekre szorítkozik, hogy a munkásosztály csupán sztrájkok útján elérheti helyzetének jelentős megjavulását, sőt felszabadulását. Egyesek, amikor látják, mekkora erőt jelent a munkások egyesülése, mekkora erőt jelentenek még kis sztrájkjaik is, úgy vélekednek, hogy a munkásoknak országos általános sztrájkot kell szervezniök — s a tőkéseknél és a kormánynál máris elérhetnek mindent, amit akarnak. Ilyen véleménnyel találkozhattunk más országok munkásainál is, amikor a munkásmozgalom még gyerekcipőben járt, és a munkások még igen tapasztalatlanok voltak. *Ez a vélemény azonban téves.* A sztrájk a munkásosztály *egyik* eszköze a szabadságáért vívott harcban, de nem az egyetlen eszköze,

s ha a munkások nem fordítanak figyelmet a többi harci eszközre, akkor ezzel késleltetik a munkásosztály fejlődését és sikereit. És csakugyan, a sztrájkok sikeréhez sztrájkpénztárak szükségesek, hogy ezekből segítsék a munkásokat a sztrájk idején. A munkások (rendszerint egyes iparágak, egyes szakmák vagy üzemek munkásai) minden országban szerveznek ilyen pénztárakat, nálunk Oroszországban azonban ez rendkívül nehéz, mert a rendőrség kinyomozza ezeket és elkobozza a pénzt, letartóztatja a munkásokat. Igaz, hogy a munkások el is tudnak rejtőzni a rendőrség elől; igaz, hogy az ilyen pénztárak szervezése hasznos, és nem is akarjuk erről lebeszélni a munkásokat. Nem szabad azonban abban a reményben ringatnunk magunkat, hogy a munkáspénztárak nagyszámú tagot gyüjthetnek maguk köré, amikor a törvény tiltja ezeket a pénztárakat; kis taglétszám esetén pedig nem sok haszna van a munkáspénztáraknak. Továbbá, a munkásosztály harca még azokban az országokban sem szorítkozhat kizárólag a sztrájkokra, amelyekben szabadon működnek a munkások szakszervezetei, s amelyekben ezeknek a szakszervezeteknek óriási pénztáraik vannak. Csak legyen valamilyen fennakadás az iparban (egy olyan válság, mint amilyen például most Oroszországot fenyegeti), — s a gyárosok még szántszándékkal provokálnak is sztrájkokat, mert előnyös nekik, ha olykor egy időre beszüntetik a munkát, előnyös nekik, ha tönkreteszik a munkáspénztárakat. A munkások tehát semmiképpen sem szorítkozhatnak kizárólag sztrájkokra és sztrájkegyesületekre. Másodszor, a sztrájkok csak ott járnak sikerrel, ahol a munkások már eléggé öntudatosak, ahol meg tudják választani az időpontot a sztrájkhoz, ahol be tudják nyujtani követeléseiket, ahol kapcsolatban vannak a szocialistákkal, hogy röplapokat és brosúrákat kapjanak tőlük. Ilyen munkás azonban még kevés van Oroszországban, s minden erőnket arra kell fordítanunk, hogy növeljük a számukat, hogy a munkásüggyel megismertessük a munkások tömegeit, megismertessük őket a szocializmussal és a munkások harcával. Ezt a feladatot a szocialistáknak és az öntudatos munkásoknak közösen kell magukra vállalniok, s ebből a célból szocialista munkáspártot kell alakítaniok. Harmadszor, a sztrájkok

megmutatják a munkásoknak, mint láttuk, hogy a kormány ellenségük, hogy harcolniuk kell ellene. És a sztrájkok valamennyi országban valóban fokozatosan megtanították a munkásosztályt arra, hogy harcoljon a kormányok ellen, a munkások jogaiért és az egész nép jogaiért. Ilyen harcot pedig, mint már az imént mondottuk, csak a szocialista munkáspárt folytathat, helyes fogalmakat terjesztve a munkások között a kormányról és a munkások ügyéről. Egy másik alkalommal külön kitérünk majd arra, hogy miképpen zajlanak le nálunk Oroszországban a sztrájkok, és hogyan kell az öntudatos munkásoknak ezeket a sztrájkokat felhasználniok. Most viszont rá kell mutatnunk arra, hogy a sztrájk, mint fentebb már megjegyeztük, a „háború iskolája", de nem maga a háború; a sztrájk csak egyik eszköze a harcnak, csak egyik formája a munkásmozgalomnak. Az elszigetelt sztrájkokról a munkások minden országban áttérhetnek, át kell hogy térjenek és valóban át is térnek arra, hogy az egész munkásosztály harcoljon valamennyi dolgozó felszabadításáért. Amikor minden öntudatos munkás szocialistává válik, vagyis erre a felszabadításra törekszik, amikor egyesülnek egymással az egész országban, hogy a munkások között terjesszék a szocializmust, hogy megtanítsák a munkásokat az ellenségeik elleni harc minden eszközére, amikor megalapítják a szocialista munkáspártot, amely azért harcol, hogy felszabadítsa az egész népet a kormány igája alól, és hogy felszabadítson minden dolgozót a tőke igája alól, — csak akkor csatlakozik majd a munkásosztály teljesen a világ munkásainak ahhoz a nagy mozgalmához, amely minden munkást egyesít, és magasra emeli a vörös zászlót, rajta ezzel a jelszóval: „Világ proletárjai egyesüljetek!"

A megírás ideje: 1899 vége.

Először megjelent:
„Proletarszkaja Revoljucija" 8—9. sz. 1924.

AZ „ISZKRA“[98] ÉS A „ZARJA“[99] SZERKESZTŐSÉGI NYILATKOZATÁNAK TERVEZETE

Amikor most hozzáfogunk két szociáldemokrata lapnak: egy tudományos és politikai folyóiratnak és egy országos orosz munkásujságnak a kiadásához, szükségesnek tartjuk, hogy néhány szót szóljunk programmunkról, arról, hogy mire törekszünk és miben látjuk feladatainkat.

Az orosz munkásmozgalom és az orosz szociáldemokrácia történetének igen fontos szakaszába érkeztünk; minden tény nyilvánvalóan azt tanusítja, hogy mozgalmunk kritikus szakaszba jutott: annyira szerteáradt és annyi egészséges rügyet hajtott Oroszország legkülönbözőbb pontjain, hogy most feltartóztathatatlan erővel nyilvánul meg az a törekvése, hogy megszilárduljon, fejlettebb formát öltsön, meghatározott arculatot és szervezetet alakítson ki magának. Csakugyan, az utóbbi éveket az jellemzi, hogy a szociáldemokrata eszmék meglepően gyorsan terjednek értelmiségünk körében, s a közszellem ez áramlatának elébemegy az ipari proletariátus teljesen önálló, ösztönös mozgalma, az ipari proletariátusé, amely most már egyre inkább tömörül és harcol elnyomói ellen, egyre inkább s szenvedélyesen törekszik a szocializmus felé. A munkások és szociáldemokrata értelmiségiek mindenütt köröket alakítanak, helyi agitációs röplapok látnak napvilágot, egyre nagyobb a kereslet a szociáldemokrata irodalom iránt, s messze túlszárnyalja a kínálatot, a kormány pedig egyre kíméletlenebb üldözéseivel sem bírja megállítani ezt a mozgalmat.

A börtönök tömve vannak, a számüzetési helyek zsúfoltak, csaknem havonta halljuk, hogy Oroszországnak ebben vagy abban a szegletében „lebuktak“ a szocialisták,

hogy szállítmányokat csíptek el, hogy agitátorokat fogtak el, hogy sajtótermékeket és nyomdákat koboztak el, — de a mozgalom nem áll meg, hanem egyre növekszik, mind nagyobb területre terjed ki, egyre mélyebbre hatol be a munkásosztályba és egyre inkább magára vonja a közfigyelmet. Oroszország egész gazdasági fejlődése, az orosz közszellem és az orosz forradalmi mozgalom egész története a biztosíték arra, hogy a szociáldemokrata munkásmozgalom minden akadály ellenére növekedni fog, és hogy elhárít majd az útból minden akadályt.

Mozgalmunk fő jellemvonása, amely az utóbbi időben különösen szembetűnik: szétforgácsoltsága, a mozgalom — ha szabad így mondanunk — kontár-jellege: a helyi körök más helységek köreitől csaknem teljesen függetlenül alakulnak és működnek, sőt (s ez különösen fontos) csaknem teljesen függetlenül azoktól a köröktől, amelyek velük egyidejűleg ugyanazokban a központokban működtek és működnek; nem alakulnak ki hagyományok, nem jön létre folytonosság, és a helyi irodalom pontosan tükrözi ezt a szétforgácsoltságot, tükrözi azt, hogy nincs meg a kapcsolat azzal, amit az orosz szociáldemokrácia már megteremtett. A mai fejlődési szakaszt éppen azért tartjuk kritikusnak, mert a mozgalom már kinő ebből a kontárkodásból és szétforgácsoltságból, s most állhatatosan követeli, hogy térjünk át egy fejlettebb, szorosabban egybeforrott, jobban és erősebben szervezett formára, s mi kötelességünknek tartjuk, hogy ennek megteremtésén munkálkodjunk. Magától értetődik, hogy a mozgalom bizonyos időszakában, a mozgalom kezdetén ez a szétforgácsoltság teljesen elkerülhetetlen, s teljesen természetes, hogy nincs meg a folytonosság, amikor a mozgalom a forradalmi szélcsend hosszú időszaka után meglepően gyorsan és mindenütt növekszik. Az is kétségtelen, hogy a helyi körülmények változatossága, a munkásosztály helyzetének különbözősége az egyik vagy másik vidéken, és végül, a helyi funkcionáriusok nézeteinek sajátossága mindig megmarad, s hogy éppen ez a változatosság mutatja, hogy a mozgalom életképes és egészségesen növekszik. Mindez igaz, csakhogy a szétforgácsoltság és a szervezetlenség egyáltalán nem elkerülhetetlen következménye

ennek a változatosságnak. A mozgalom folytonosságának megőrzése, a mozgalom egyesítése korántsem zárja ki a változatosságot — ellenkezőleg, ez még tágabb porondot teremt számára, szabad teret enged neki. Mozgalmunk mai szakaszában pedig a szétforgácsoltságnak már valósággal káros hatása van, és azzal fenyeget, hogy hamis útra tereli a mozgalmat: a szűkkörű prakticizmus, amely el van szakadva a mozgalom egészének elméleti megvilágításától, szétrombolhatja azt a kapcsolatot, amely egyfelől a szocializmus és az oroszországi forradalmi mozgalom, s másfelől az ösztönös munkásmozgalom között fennáll. Hogy ez nem kiagyalt veszély, azt bizonyítják az olyan irodalmi művek, mint a „*Credo*"*, amely teljesen jogos tiltakozást és elítélést váltott már ki, továbbá az olyanok, mint „A «Rabocsaja Miszl» Különmelléklete" (1899 szeptember). Ez a melléklet tükrözi legélesebben azt a tendenciát, amely az egész „Rabocsaja Miszl"-t áthatja, ebben a mellékletben kezd megmutatkozni az orosz szociáldemokrácia külön irányzata, s méghozzá olyan irányzata, amely valósággal kárt okozhat a mozgalomnak, és amely ellen elkerülhetetlenül harcolni kell. A marxizmusnak azzal a paródiájával pedig, amely csak arra jó, hogy megmételyezze a köztudatot, az orosz legális irodalom még jobban fokozza ezt a zűrzavart és ezt az anarchiát, amely módot adott a híres (csődjéről híres) Bernsteinnek, hogy nyomtatásban, ország-világ előtt kinyilvánítsa azt a valótlanságot, hogy az Oroszországban működő szociáldemokraták többsége az ő követője.

Korai volna még ítéletet mondani arról, hogy milyen mély ez a nézeteltérés, mennyire valószínű egy különálló irányzat kialakulása (mi korántsem hajlunk afelé, hogy ezeket a kérdéseket már most igenlő értelemben döntsük el, korántsem adjuk még fel a reményt, hogy lehetséges az együttműködés), de ha szemet húnynánk a helyzet komolyságán, ez még sokkal károsabb volna, mint e nézeteltérés eltúlzása, és örömmel halljuk, hogy a „Munka Felszabadítása" csoport újra megkezdi irodalmi tevékenységét, és

---

* — hitvallás, programm, valamely világnézet kifejtése. — *Szerk.*

harcot indít a szociáldemokratizmus meghamisítására és elsekélyesítésére irányuló kísérletek ellen[100].

A gyakorlati következtetés mindebből az, hogy nekünk, orosz szociáldemokratáknak, okvetlenül egyesülnünk kell, és minden erőfeszítésünket arra kell összpontosítanunk, hogy egy egységes és erős pártot alakítsunk, amely a forradalmi szociáldemokrata programm lobogója alatt harcol, amely megőrzi a mozgalom folytonosságát és rendszeresen elősegíti a mozgalom szervezettségét. Ez a következtetés nem új. Erre a következtetésre jutottak az orosz szociáldemokraták már két évvel ezelőtt is, amikor Oroszország legnagyobb szociáldemokrata szervezeteinek képviselői 1898 tavaszán kongresszusra gyűltek össze, s ezen megalakították az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspártot, közzétették „Kiáltványát", és a „Rabocsaja Gazetá"-t a párt hivatalos lapjának nyilvánították. Mi, akik az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt tagjainak tekintjük magunkat, teljesen egyetértünk a „Kiáltvány" alapeszméivel, s rendkívül nagy jelentőséget tulajdonítunk a „Kiáltványnak", mint olyan okmánynak, amely nyíltan, nyilvánosan proklamálta pártunk követendő céljait. Ezért nekünk, a párt tagjainak legközelebbi és közvetlen feladataink meghatározásánál fel kell vetnünk a kérdést: milyen akciótervet kell elfogadnunk, hogy a lehető legtartósabb formában felújíthassuk a pártot? Néhány elvtárs (sőt néhány csoport és szervezet is) azt a nézetet vallja, hogy ebből a célból újra kell választanunk a párt központi szervét, és hogy azt meg kell bíznunk a pártlap felújításával[101]. Ezt a tervet hibásnak vagy legalábbis kockázatosnak tartjuk. A pártot létrehozni és megszilárdítani nem más, mint létrehozni és megszilárdítani valamennyi orosz szociáldemokrata egyesülését, márpedig ezt az egyesülést nem lehet egyszerűen elrendelni, nem lehet egyszerűen bevezetni, mondjuk valamely küldöttgyűlés határozatával, ezt ki kell alakítani. Ki kell alakítani, először is, a párt közös irodalmát, — amely nemcsak abban az értelemben közös, hogy az egész orosz mozgalmat, s nemcsak egyes vidékeket hivatott szolgálni, hogy az egész mozgalom kérdéseit tárgyalja és segíti az öntudatos proletárok harcát, s nemcsak helyi kérdéseket tárgyal, hanem

közös abban az értelemben is, hogy egyesíti a meglevő irodalmi erőket, hogy tükrözi az orosz szociáldemokraták véleményének és nézeteinek minden árnyalatát, nem mint elszigetelt funkcionáriusok, hanem mint olyan elvtársak véleményét és nézetét, akiket közös programm és egyetlen szervezet soraiban vívott közös harc fűz egybe. Ki kell alakítanunk, másodszor, egy szervezetet, amely külön azzal foglalkozik, hogy a mozgalom központjai között kapcsolatot tart fenn, hogy teljes és friss adatokat szállít a mozgalomról, és rendszeresen ellátja időszaki sajtóval Oroszország minden szögletét. A párt csakis akkor áll majd szilárd talajon, csakis akkor válik majd reális ténnyé, s következésképpen hatalmas politikai erővé, amikor majd kialakítottunk egy ilyen szervezetet, amikor majd megteremtettük az orosz szocialista postát. S mi erőnket e feladat első felének, vagyis egy egyetemes irodalom kialakításának akarjuk szentelni. Szerintünk erre van a legégetőbben szüksége a mai mozgalomnak, és ez a szükséges előkészítő lépés a párt tevékenységének felújítására.

Minthogy feladatunk ilyen jellegű, ebből természetszerűen következik az a programm, amelynek alapján lapjainkat irányítanunk kell. Ezekben sok helyet kell szentelnünk az elméleti kérdéseknek, vagyis mind a szociáldemokratizmus általános elméletének, mindpedig az orosz valóságra való alkalmazásának. Hogy e kérdések alapos megvitatása halaszthatatlan, ez éppen ma teljesen kétségtelen és a fentebb elmondottak után nem is szorul magyarázatra. Magától értetődik, hogy az általános elméleti kérdésekkel elválaszthatatlanul összefügg a nyugati munkásmozgalommal, a munkásmozgalom történetével és mai állapotával való megismerkedés. Célunknak tartjuk továbbá, hogy rendszeresen megtárgyaljuk a politika minden kérdését: a szociáldemokrata munkáspártnak reagálnia kell minden kérdésre, melyet az élet bármely területen felvet, a belpolitika és a nemzetközi politika kérdéseire egyaránt, s arra kell törekednünk, hogy minden szociáldemokratának, minden öntudatos munkásnak határozott nézetei legyenek minden alapvető kérdésről — enélkül lehetetlen a széleskörű és tervszerű propaganda és agitáció. Az elméleti és politikai kérdések megvitatását össze fogjuk

kötni a párt programmjának kidolgozásával, amelynek szükségességét már az 1898-as kongresszus is elismerte, s az a szándékunk, hogy a közeljövőben közöljük a programm tervezetét. E tervezet alapos megvitatása elegendő anyagot nyujt majd az eljövendő kongresszusnak, amelynek az lesz a feladata, hogy a programmot elfogadja[102]. Továbbá, különösen aktuális feladatnak tartjuk a szervezés kérdéseinek, a gyakorlati munka módszereinek megvitatását. A folytonosság hiánya és a szétforgácsoltság, amelyről fentebb beszéltünk, különösen káros kihatással van a pártfegyelem, a szervezés és a konspirációs technika mai állapotára. Őszintén és nyiltan el kell ismernünk, hogy mi, szociáldemokraták, e téren elmaradtunk az orosz forradalmi mozgalom régi harcosaitól és az Oroszországban működő többi szervezettől, s minden erőnket össze kell szednünk, hogy ezen a téren kipótoljuk a hiányosságokat. Az a körülmény, hogy az értelmiség és a munkásifjúság tömegei nagy arányokban csatlakoznak a mozgalomhoz, hogy a lebukások egyre gyakoribbak, és hogy a kormány egyre körmönfontabb rendszabályokkal üldöz bennünket, égetően szükségessé teszi a pártszervezés, a pártfegyelem és a konspirációs technika elveinek és módszereinek propagálását.

Ez a propaganda, ha az egyes csoportok és a tapasztaltabb elvtársak valamennyien támogatni fogják, arra vezethet és szükségképpen arra is vezet, hogy a fiatal szocialisták és munkások közül kinevelődnek a forradalmi mozgalomnak azok a hozzáértő vezetői, akik képesek lesznek legyűrni minden akadályt, amelyet az önkényuralmi rendőrállam elnyomása munkánk elé állít, és választ tudnak majd adni az ösztönösen szocializmusra és politikai harcra törekvő munkástömegek problémáira. Végül, a fent megjelölt témákkal kapcsolatban egyik legfontosabb feladatunknak kell tekintenünk ennek az ösztönös mozgalomnak (mind a munkástömegek, mind az értelmiségieink között folyó ösztönös mozgalomnak) az elemzését: tisztában kell lennünk azzal az értelmiségi társadalmi mozgalommal, amely Oroszországban a kilencvenes évek második felét jellemezte, és amely különböző, sőt időnként teljesen különnemű áramlatokat foglal össze magában; alaposan

tanulmányoznunk kell a munkásosztály helyzetét a nemzetgazdaság egyes ágaiban, tanulmányoznunk kell felserkenésének, kezdődő harcának formáit és körülményeit, hogy egyetlen megbonthatatlan egésszé olvasszuk össze a marxista szocializmust — amely már-már gyökeret ver az orosz talajban — és az orosz munkásmozgalmat, hogy az orosz forradalmi mozgalmat összekapcsoljuk a néptömegek ösztönös fellángolásával. És ha meglesz ez a kapcsolat, csak akkor lehet majd Oroszországban megalakítani a szociáldemokrata munkáspártot, mert a szociáldemokrácia nemcsak az ösztönös munkásmozgalom szolgálását jelenti (mint azt nálunk néhány mai „gyakorlati pártmunkás" hajlamos néha gondolni), a szociáldemokrácia a szocializmus egyesítése a munkásmozgalommal. És csak ez az egyesítés teszi lehetővé az orosz proletariátusnak, hogy megoldja első politikai feladatát: hogy felszabadítsa Oroszországot az önkényuralom járma alól.

Ami pedig azt illeti, hogy az általunk megjelölt témákat és kérdéseket hogyan osszuk el a folyóirat és az ujság között, ezt az elosztást kizárólag e kiadványok terjedelembeli és jellegbeli különbözősége fogja meghatározni: a folyóiratnak főleg a propagandát, az ujságnak főleg az agitációt kell szolgálnia. De a folyóiratban is, az ujságban is okvetlenül tükröződnie kell a mozgalom minden oldalának, és szeretnénk külön hangsúlyozni, hogy ellene vagyunk minden olyan elképzelésnek, hogy a munkásujság hasábjain kizárólag azt közölje, ami közvetlenül és a legközelebbről érinti az ösztönös munkásmozgalmat, s mindazt, ami a szocializmus elméletéhez, a tudományhoz, a politikához, a párt szervezeti kérdéseihez stb. tartozik — mindezt átengedje egy értelmiségi lapnak. Ellenkezőleg, éppen arra van szükségünk, hogy a munkásmozgalomnak minden konkrét tényét és megnyilvánulását összekössük a felsorolt kérdésekkel, arra van szükségünk, hogy minden magában álló tényt az elmélet fényével világítsunk meg, hogy a politikai és pártszervezeti kérdéseket a munkásosztály legnagyobb tömegei közt propagáljuk, hogy ezeket a kérdéseket belefoglaljuk agitációnkba. Az agitációnak az a formája, amely ezideig nálunk majdnem kizárólagos volt — nevezetesen a helyi röplapok útján folytatott agitáció —

elégtelenné válik: ez az agitáció szűkkörű, mert kizárólag helyi és legfőképpen gazdasági kérdéseket érint. Meg kell kísérelnünk, hogy az agitáció magasabb formáját hozzuk létre — egy ujság útján, amely időközönként regisztrálja a munkások panaszait, a munkássztrájkokat és a proletár harc más formáit, regisztrálja a politikai elnyomás minden oroszországi megnyilvánulását, és minden ilyen tényből a szocializmus végcélját és az orosz proletariátus politikai feladatait illetően meghatározott következtetéseket von le. „Tágítsuk ki propaganda-agitációs és szervezési tevékenységünk kereteit és gazdagítsuk tartalmát“ — P. B. Akszelrodnak e kitétele jelszavunk legyen, amely a közeljövőben az orosz szociáldemokraták tevékenységét meghatározza, és mi ezt a jelszót lapjaink programmjává tesszük.

Ezzel kapcsolatban természetesen felmerül a következő probléma: ha az általunk tervbevett lapoknak valamennyi orosz szociáldemokrata egyesítésének és egyetlen pártba való tömörítésének célját kell szolgálniok, e lapoknak minden nézetbeli árnyalatot, minden helyi sajátosságot, a legkülönbözőbb gyakorlati módszereket kell tükrözniök. Hogyan egyeztessük össze a különböző szempontoknak ezt az egyesítését a lapok szerkesztési egyöntetűségével? Ezek a lapok egyszerű gyüjtőhelyei legyenek-e a különböző nézeteknek, vagypedig önálló, teljesen meghatározott irányzattal bírjanak?

Ezeket a kérdéseket a második értelemben döntjük el, és reméljük, hogy egy meghatározott irányzatú lap teljesen alkalmas lehet (mint alább meg fogjuk állapítani) mind a különböző álláspontok tükrözésére, mind arra, hogy munkatársai abban elvtársi vitát folytassanak egymással. Nézeteinket tekintve teljesen elfogadjuk a marxizmus valamennyi alapeszméjét (úgy, ahogy azok a „Kommunista Kiáltványban“ és a nyugateurópai szociáldemokraták programmjaiban kifejezésre jutottak), ezeknek az eszméknek Marx és Engels szellemében való következetes továbbfejlesztése mellett vagyunk, és határozottan elvetjük azokat a felemás, opportunista módosításokat, amelyek most Bernstein jóvoltából olyan divatosak lettek. Szerintünk a szociáldemokrácia feladata az, hogy szervezze a proletariátus osztályharcát, elősegítse ezt a harcot, megjelölje e harc

szükségszerű végcélját, és elemezze azokat a feltételeket, amelyek meghatározzák e harc folytatásának módját. „A munkások felszabadítása csak maguknak a munkásoknak a műve lehet“[103]. De nem választva külön a szociáldemokráciát a munkásmozgalomtól, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a szociáldemokrácia feladata az, hogy minden országban nagyjában és egészében ennek a mozgalomnak az érdekeit képviselje, hogy semmiképpen sem szabad abba a hibába esnie, hogy vakon hajlongjon e mozgalom valamely fázisa előtt, amelybe a mozgalom valamely időpontban és valamely helyen belekerül. Szerintünk a szociáldemokráciának kötelessége, hogy támogasson minden forradalmi mozgalmat, amely a fennálló állami és társadalmi rend ellen irányul, s az a célja, hogy a munkásosztály meghódítsa a politikai hatalmat, hogy a kisajátítókat kisajátítsuk és felépítsük a szocialista társadalmat. Határozottan visszautasítunk minden olyan kísérletet, amely a szociáldemokrácia forradalmiságának gyengítésére vagy elkendőzésére irányul: a szociáldemokrácia a szociális forradalom pártja, amely kíméletlen ellensége a fennálló társadalmi rend talaján álló összes osztályoknak. Nevezetesen az orosz szociáldemokrácia történelmi feladata szerintünk az önkényuralom megdöntése: az orosz szociáldemokrácia arra hivatott, hogy az orosz demokrácia élharcosává váljék, hogy elérje azt a célt, amelyet Oroszország egész társadalmi fejlődése eléje tűz, s amelyet örökségül hagytak rá az orosz forradalmi mozgalom dicső harcosai. S e hivatását a szociáldemokrácia csak úgy képes betölteni, ha elválaszthatatlanul egybekapcsolja a gazdasági és a politikai harcot, ha a munkásosztálynak mind szélesebb rétegei közt terjeszti a politikai propagandát és agitációt.

Éppen ebből az álláspontból kiindulva (amelyre itt csak egészen nagy vonásokban utaltunk, minthogy ezt az álláspontot nem egyszer fejtette ki és okolta meg részleteiben a „Munka Felszabadítása“ csoport, az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt „Kiáltványa“, s a hozzá fűzött „kommentár“ — „Az orosz szociáldemokraták feladatai“*, „A munkások ügye Oroszországban“ c. brosúra

* Lásd *Lenin* Művei. 2. köt. 1951. 333. old. — *Szerk.*

(az oroszországi szociáldemokrácia programmjának megalapozása) is) meg fogjuk világítani valamennyi elméleti és gyakorlati kérdést, s azon leszünk, hogy az említett eszmékkel összekapcsoljuk az oroszországi munkásmozgalom és demokratikus tiltakozás minden megnyilvánulását.

De, noha publicisztikai tevékenységünket egy meghatározott irányzat álláspontjából kiindulva folytatjuk, egyáltalán nincsen szándékunkban, hogy nézeteink minden részletét valamennyi orosz szociáldemokrata nézeteinek tüntessük fel, egyáltalán nincsen szándékunkban, hogy tagadjuk, elpalástoljuk vagy elkenjük a meglevő nézeteltéréseket. Ellenkezőleg: azt akarjuk, hogy sajtószerveink útján a legkülönbözőbb árnyalatú nézeteket valló orosz szociáldemokraták *megvitassanak* minden kérdést. Nem ellenezzük, hogy az elvtársak lapjaink hasábjain vitatkozzanak egymással, sőt ellenkezőleg, hajlandók vagyunk igen sok helyet szánni ennek a vitának. Szükséges és kívánatos, hogy valamennyi orosz szociáldemokrata és öntudatos munkás színe előtt nyílt vitát folytassunk, hogy ezáltal tisztázzuk, mennyire mélyek a fennálló nézeteltérések, minden szempontból megtárgyaljuk a vitás kérdéseket, harcoljunk a szélsőségek ellen, amelyekbe nemcsak különböző nézetek képviselői, hanem még különböző vidékeknek vagy a forradalmi mozgalom különböző „szakterületeinek“ a képviselői is elkerülhetetlenül beleesnek. Sőt, mostani mozgalmunk egyik fogyatékosságának tartjuk, hogy nincsen nyílt vita a nyilvánvalóan eltérő nézetek között, hogy véka alá akarják rejteni a nagyon komoly kérdésekben felmerülő nézeteltéréseket.

Sőt: minthogy az orosz munkásosztályt és az orosz szociáldemokráciát a demokrácia, a politikai szabadság élharcosának tekintjük, nézetünk szerint okvetlenül arra kell törekednünk, hogy lapjainkat *általános demokratikus* lapokká tegyük, — nem abban az értelemben, hogy akár egy pillanatra is hajlandók vagyunk megfeledkezni a proletariátus és a többi osztály kibékíthetetlen osztályellentétéről, nem abban az értelemben, hogy akár csak a legcsekélyebb mértékben is eltűrjük az osztályharc elkendőzését, — nem, hanem abban az értelemben, hogy felvetünk és megvitatunk *minden* demokratikus problémát, s nem

szorítkozunk csak a szűk értelemben vett proletár problémákra, hogy felvetjük és megvitatjuk a politikai elnyomás minden egyes esetét és megnyilvánulását, hogy rámutatunk a munkásmozgalom és a politikai harc kapcsolatának valamennyi formájára, hogy minden becsületes harcost, aki az önkényuralom ellen küzd, bármiféle nézetei legyenek is, bármiféle osztályhoz tartozzék is, bevonunk a munkásosztálynak, az egyetlen forradalmi és az abszolutizmussal okvetlenül ellenségesen szembenálló erőnek a támogatásába. Amikor tehát elsősorban az orosz szocialistákhoz és öntudatos munkásokhoz fordulunk, nem akarunk kizárólag rájuk szorítkozni. Emellett mindazokat, akiket Oroszország mai politikai rendszere szorongat és elnyom, akik arra törekszenek, hogy az orosz népet felszabadítsák a politikai rabszolgaság alól, felhívjuk arra, hogy támogassák azokat a kiadványokat, amelyek a munkásmozgalomnak forradalmi politikai párttá való szervezésére fordítják erejüket, felajánljuk nekik lapjaink hasábjait az orosz önkényuralom ocsmányságainak és bűneinek leleplezésére. Felhívjuk őket erre, mivel meggyőződésünk, hogy a politikai harc zászlaja, melyet az orosz szociáldemokrácia magasra emel, az egész nép zászlajává válhat és azzá is kell válnia.

Azok a feladatok, melyeket magunk elé tűzünk, rendkívül széleskörűek, mindenre kiterjednek, és mi nem szántuk volna rá magunkat arra, hogy ilyen feladatokat vállaljunk, ha tapasztalataink alapján nem volna az a szilárd meggyőződésünk, hogy ezek az egész mozgalomnak égető feladatai, ha nem biztosított volna rokonszenvéről és nem ígért volna mindenirányú és állandó támogatást 1) az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt néhány szervezete, valamint a különböző városokban dolgozó orosz szociáldemokraták egyes csoportjai, 2) a „Munka Felszabadítása“ csoport, amely az orosz szociáldemokráciát megalapította és mindig teoretikusainak és irodalmi képviselőinek az élén állt, 3) számos magánszemély, akik nem tagjai a szervezeteknek, de rokonszenveznek a szociáldemokrata munkásmozgalommal és nem kevés szolgálatot tettek neki. Minden erőnkkel azon leszünk, hogy a közös forradalmi munkából vállalt részt kellőképpen végre-

hajtsuk, és arra törekszünk, hogy minden orosz elvtárs a maga lapjának tekintse kiadványainkat, olyan lapnak, amelyben *minden* csoport közzéteszi mozgalmi híreit, amellyel közli nézeteit, irodalmi igényeit, tapasztalatait, a szociáldemokrata kiadványokra vonatkozó értékelését, egyszóval mindazt, amit a mozgalomnak ad, és mindazt, amit a mozgalomtól kap. Csak ilyen körülmények között válik lehetővé egy valóban országos orosz szociáldemokrata lap megteremtése. Az orosz szociáldemokráciának szűk már az illegalitás, amelyben az egyes csoportok és elszigetelt körök dolgoznak; ideje, hogy rátérjen a szocializmus nyilt hirdetésének útjára, a nyilt politikai harc útjára, — és legyen az országos orosz szociáldemokrata lap megteremtése az *első lépés ezen az úton*.

A megírás ideje: 1900 tavasza.

Először megjelent:
„Leninszkij Szbornyik“ IV. köt. 1925.

HOGYAN TÖRTÉNT, HOGY EGY HAJSZÁL HÍJÁN KIALUDT A „SZIKRA"*?

Először Zürichbe utaztam, egyedül, anélkül hogy előtte Arszenyevvel (Potreszovval) találkoztam volna. Zürichben P. B. Akszelrod tárt karokkal fogadott, s két napot töltöttem vele igen szívélyes beszélgetésben. Olyan volt ez, mint két barátnak a beszélgetése, akik régóta nem látták egymást: sok minden szóba került, ahogy éppen jött, a beszélgetés egyáltalán nem volt érdemleges jellegű. Érdemleges dolgokhoz P. B. általában keveset tud mitsprechen**; látszott, hogy G. V. Plehanov felé húz, látszott ez abból, hogy mennyire ragaszkodott, hogy a folyóirat számára Genfben nyomdát rendezzünk be. P. B. általában nagyon „hízelgett" (bocsánat a kifejezésért), mondván, hogy az ő szempontjukból *minden* a mi vállalkozásunkkal függ össze, hogy ez számukra újjászületés, hogy „nekünk" most lehetőségünk nyílik, hogy G. V. szélsőségei ellen is polemizáljunk — ezt az utóbbit különösen megjegyeztem, s az egész későbbi „história" megmutatta, hogy ezek rendkívül figyelemreméltó szavak voltak.

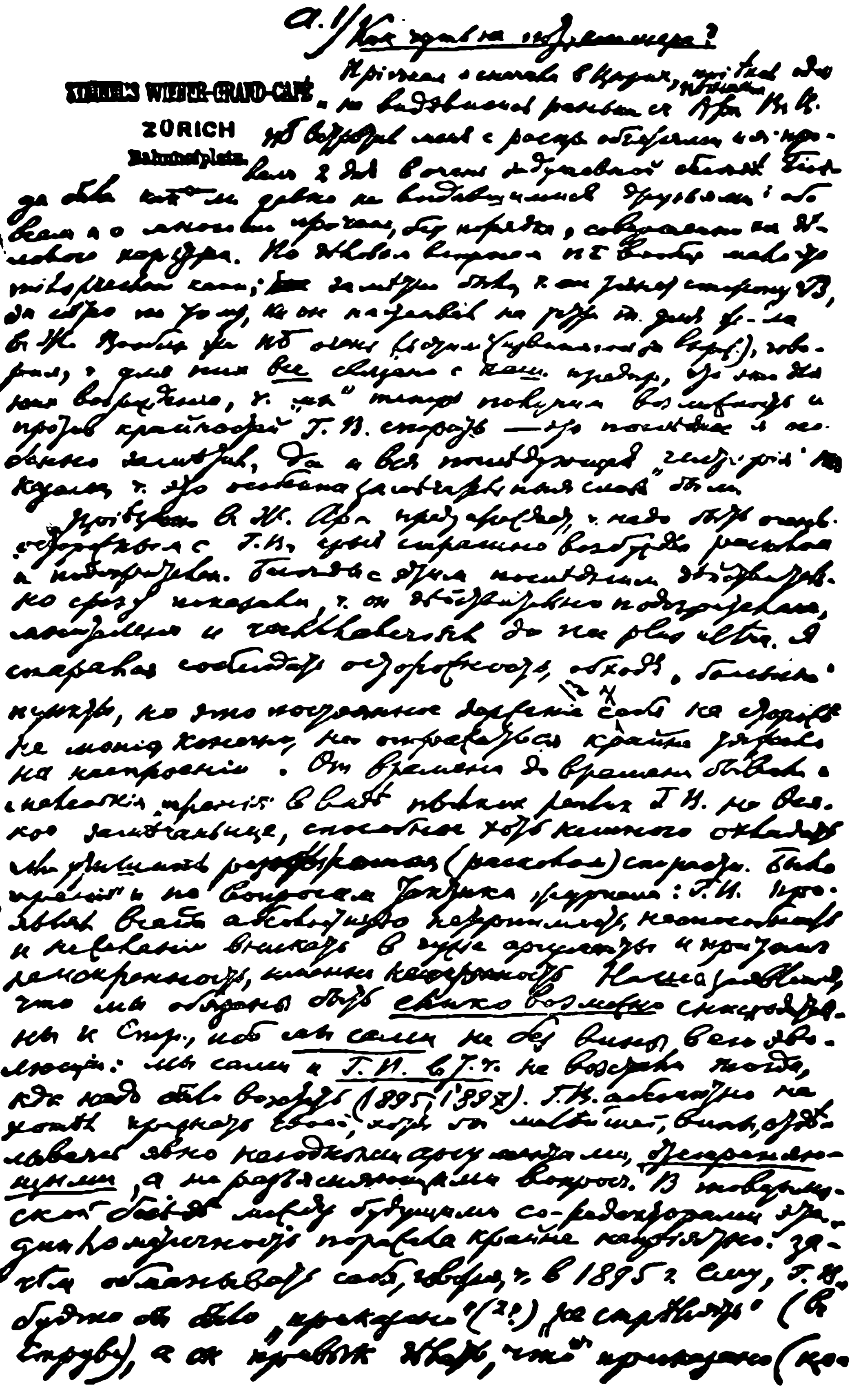
Genfbe érkezem. Arszenyev figyelmeztet, hogy igen óvatosnak kell lennem G. V.-vel, aki rendkívül izgatott a szakadás[104] miatt és rendkívül gyanakvó. A G. V.-vel folytatott beszélgetések során valóban azonnal kitűnt, hogy valóban gyanakvó, bizalmatlan és rechthaberisch a nec plus ultráig***. Igyekeztem óvatosnak lenni, kerültem

---

* — „Szikra" — „Iszkra". — *Szerk.*

** — hozzászólni. — *Szerk.*

*** — mindig azt tartja, hogy csak neki van igaza. — *Szerk.*

Lenin. „Hogyan történt, hogy egy hajszál híján kialudt a«Szikra»?" A kézirat első oldala. — 1900

Kisebbítve

a „kényes“ pontokat, de ez az állandó óvakodás persze rendkívül súlyosan hatott a hangulatra. Időnként kisebb „súrlódások“ is voltak, mert G. V. a leghevesebben visszavágott a legkisebb megjegyzésre is, amely akár csak valamelyest lecsillapíthatta vagy megnyugtathatta volna a (szakadás által) felizgatott kedélyeket. A folyóirat taktikájával kapcsolatos kérdésekben is voltak „súrlódások“: G. V.-nél mindig megmutatkozott, hogy rendkívül türelmetlen, hogy egyáltalán nem tudja és nem akarja megérteni másnak az érveit, és emellett nem őszinte, igenis nem őszinte. Kijelentettük, hogy *amennyire csak lehet* elnézőknek kell lennünk Sztruve iránt, mert *mi magunk* sem vagyunk egészen ártatlanok abban, hogy Sztruve olyan irányban fejlődött, amilyenben fejlődött: mi magunk, és *velünk együtt G. V.*, nem emeltük fel szavunkat, amikor ezt meg kellett volna tennünk (1895, 1897). G. V. semmiképpen nem akarta elismerni, hogy ebben akár a legkisebb bűn is terheli, és olyan nyilvánvalóan helytelen érvekkel hozakodott elő, amelyek *megkerülik*, nempedig tisztázzák a kérdést. Leendő szerkesztőtársak elvtársi beszélgetésében ez a... diplomatizálás rendkívül kellemetlen meglepetés volt: minek áltassuk magunkat azzal, hogy 1895-ben neki, G. V.-nek „megparancsolták“ (??), hogy „ne lőjön“ (Sztruvéra), s ő megszokta, hogy azt tegye, amit parancsolnak (éppen ő!)[105]. Minek áltassuk magunkat, azt bizonygatva, hogy 1897-ben (amikor Sztruve a „Novoje Szlovó“-ban arról írt, hogy meg akarja cáfolni a marxizmus egyik alaptételét) ő, G. V., nem szállt szembe ezzel, mert egyáltalán nem érti (és soha nem fogja megérteni), hogyan lehet polémia *egy* folyóiraton belül a folyóirat munkatársai között[106]. Ez a képmutatás annál inkább felbőszített, mert G. V. a vitákban úgy szerette volna feltüntetni a dolgot, mintha mi nem akarnánk kíméletlen háborút Sztruve ellen, mintha mi szeretnénk „mindenkit kibékíteni“ stb. Heves viták voltak arról is, hogy a folyóirat hasábjain egyáltalán helyénvaló-e a polémia: G. V. ellene volt ennek, és hallani sem akarta érveinket. A „szövetségesekkel“ szemben olyan gyűlöletet nyilvánított, hogy ez már szinte illetlenséggel volt határos (kémkedéssel gyanusította, spekulációval, arcátlan-

sággal vádolta őket, kijelentette, hogy habozás nélkül „lelőné" az ilyen „árulókat" stb.). A legkisebb célzás arra, hogy ő is szélsőségekbe esett (például a magánlevelek közzétételére[107], és ennek az eljárásnak az elővigyázatlanságára vonatkozó célzásom), rendkívül felingerelte és szemmelláthatóan felizgatta G. V.-t. Nyilvánvaló, hogy benne is, bennünk is egyre nőtt az elégedetlenség. Ez az elégedetlenség nála többek között a következőben mutatkozott meg: volt egy szerkesztőségi nyilatkozattervezetünk („A szerkesztőség nevében")*, amelyben a kiadványok feladatairól és programmjáról volt szó. Ez a tervezet „opportunista" (G. V. szemszögéből opportunista) szellemben volt megírva: megengedhetőnek nyilvánította a munkatársak közötti polémiát, hangja szerény volt, megállapította, hogy lehetőség van az „ökonomistákkal" való vita békés befejezésére stb. A nyilatkozat hangsúlyozta, hogy a párthoz tartozunk, és hogy a párt egyesítésén óhajtunk dolgozni. G. V. még odaérkezésem előtt elolvasta ezt a nyilatkozatot, Arszenyevvel és V. I. Zaszulicscsal együtt, elolvasta és semmi lényeges ellenvetése nem volt. Csak az volt a kívánsága, hogy kijavíthassa a stílust, emelkedettebbé tegye, érintetlenül hagyva a gondolatmenetet. Ezért aztán A. N. Potreszov ott is hagyta nála a nyilatkozatot. Amikor megérkeztem, G. V. nem szólt erről egy szót sem, hanem néhány nap mulva, amikor nála jártam, visszaadta a nyilatkozatot: tessék, mondja, tanúk előtt visszaadom az egészet, nem vesztettem el. Megkérdeztem tőle, hogy miért nem eszközölte benne az említett változtatásokat. Erre mindenféle kifogásokkal hozakodik elő: ezt később is meg lehet tenni, ez nem tart sokáig, most nincsen értelme. Magamhoz vettem a nyilatkozatot, kijavítottam (nyers fogalmazvány volt, amely még Oroszországban készült) és másodszor (V. I. jelenlétében) felolvastam G. V.-nek, s most már *kereken* megkértem, hogy vegye át és javítsa ki. Ismét kifogásokkal hozakodott elő és a mellette ülő V. I.-re hárította át ezt a munkát (ami egészen furcsa volt, mert V. I.-t erre nem kértük meg, de nem is tudná kijavítani

* Lásd ebben a kötetben 330. old. — *Szerk.*

úgy, hogy „emelkedettebbé tegye“ a hangot és kiáltvány jellegűvé tegye a nyilatkozatot).

Így ment ez a kongresszusig (amelyen résztvett a „Munka Felszabadítása“ egész csoportja, G. V., P. B. és V. I., és mi ketten, harmadik társunk nélkül[108]). Végre megérkezett P. B. és összeült a kongresszus. A Zsidó Szövetséghez (Bundhoz) való viszonyunk kérdésében G. V. bámulatosan türelmetlen és kereken kijelenti, hogy ez nem-szociáldemokrata szervezet, hanem egyszerűen kizsákmányoló, az oroszokat kizsákmányoló szervezet, s a mi célunk, hogy ezt a Bundot a pártból kidobjuk, hogy a zsidók mind soviniszták és nacionalisták, hogy az orosz pártnak orosznak kell lennie, s nem szabad a „férgek nemzetségének“ „rabságába“ kerülnie stb. Bármennyit tiltakoztunk is ez ellen az illetlen beszéd ellen, ellenvetéseink nem vezettek semmi eredményre, és G. V. továbbra is változatlanul megmaradt álláspontján, mondván, hogy egyszerűen nem ismerjük eléggé a zsidóságot, hogy nincsenek élettapasztalataink a zsidókkal kapcsolatban. Ebben a kérdésben nem hoztunk semmiféle határozatot. A kongresszuson együtt elolvastuk a „nyilatkozatot“: G. V. furcsán viselkedett, hallgatott, semmiféle módosítást nem javasolt, nem kardoskodott az ellen, hogy megengedhetőnek tartjuk a vitát, általában szinte távoltartotta magát, igenis távoltartotta magát, nem kívánt résztvenni a megbeszélésben, és csak úgy futtában, mellékesen epésen és rosszindulatúan megjegyezte, hogy ő (vagyis ők, a „Munka Felszabadítása“ csoport, amelyben G. V. a diktátor) persze nem ilyen nyilatkozatot írt volna. G. V.-nek ez a futtában odavetett, valamilyen más kérdéssel foglalkozó mondathoz mellékesen hozzáfűzött megjegyzése különösen kellemetlen meglepetés volt: szerkesztőtársak értekezletet tartanak, s az egyik társszerkesztő (akit *két* ízben megkértünk, hogy nyujtsa be nyilatkozattervezetét vagy a mi nyilatkozatunkhoz fűzött módosításainak tervezetét) nem javasol semmiféle módosítást, hanem csak szarkasztikusan megjegyzi, hogy ő persze nem így írná meg a nyilatkozatot (nem ilyen bátortalanul, szerényen, nem ilyen opportunista módon — akarta mondani). Ez már világosan megmutatta, hogy

közte és közöttünk nincsen normális viszony. Továbbá — a kongresszus kevésbbé fontos kérdéseire nem térek ki — felmerül a Bobohoz[109] és Mih. Iv. Tugan-Baranovszkijhoz való viszonyunk kérdése. Mi a *feltételes* meghívás mellett vagyunk (elkerülhetetlenül erre késztetett bennünket G. V. gorombasága: meg akartuk ezzel mutatni, hogy más viszonyt kívánunk. G. V. hihetetlen gorombasága szinte ösztönösen tiltakozásra, G. V. ellenfeleinek védelmére készteti az embert. Vera Ivanovna igen finoman megjegyezte, hogy G. V. mindig úgy vitatkozik, hogy ellenfele irányában együttérzést ébreszt az olvasóban). G. V. igen ridegen és szárazon kijelenti, hogy egyáltalán nem ért egyet velünk, és mindvégig tüntetően hallgat, míg mi eléggé hosszasan tárgyalunk P. B.-vel és V. I.-vel, akik attól sem zárkóznak el, hogy megegyezésre lépjenek velünk. Ez az egész reggel valamilyen rendkívül nyomasztó légkörben zajlik le: a dolognak feltétlenül az volt a látszata, hogy G. V. ultimátummal lép elénk: vagy ő, vagy pedig hívjuk meg ezeket a „pimaszokat". Ennek láttán Arszenyevvel mindketten elhatároztuk, hogy engedünk, és az esti ülés legelején mindjárt kijelentettük, hogy „G. V. makacskodására" lemondunk javaslatunkról. Ezt a bejelentést hallgatással fogadták (mintha az magától értetődő lett volna, hogy nekünk feltétlenül engednünk kell!). Bennünket meglehetősen felingerelt ez az „ultimátum-légkör" (ahogy Arszenyev később elnevezte) — nyilvánvaló volt, hogy G. V. korlátlan hatalomra törekszik. Amikor ez előtt az eset előtt egyszer magánbeszélgetésben foglalkoztunk Boboval (G. V., Arszenyev, V. I. és jómagam egyik este, erdei séta közben), G. V. heves vita után kezét a vállamra téve kijelentette: „uraim, én nem szabok feltételeket, a kongresszuson közösen megbeszéljük mindezt és együtt határozunk." Akkor ez nagyon meghatott. Kitűnt azonban, hogy a kongresszuson éppen az ellenkezője történt: G. V. a kongresszuson elzárkózott az elvtársi vita elől, mérgesen hallgatott, és hallgatásával nyilvánvalóan „*feltételeket szabott*". Én ezt a legnagyobb mértékben az őszinteség hiányának tekintettem (ha azonnal nem is fogalmazhattam még meg ilyen világosan benyomásaimat), Arszenyev pedig kertelés nélkül azt

mondta: „nem felejtem el neki ezt az engedményt!“ Elérkezik a szombat. Már nem emlékszem pontosan, miről beszéltünk ezen a napon, de este, amikor mindannyian együtt elmentünk, újabb konfliktus támadt. G. V. azt mondta, hogy egy illetőt (aki még nem szerepelt a sajtóban, de akiben G. V. filozófiai tehetséget vél látni. Én az illetőt nem ismerem; ismeretes arról, hogy vak hódolója G. V.-nek) meg kell bízni egy filozófiai tárgyú cikk megírásával, s ezzel kapcsolatban G. V. ezt mondja: én azt tanácsolom majd neki, hogy cikkében elsősorban rója meg Kautskyt — ez a jómadár, aki már „kritikussá“ vált, közli a „Neue Zeit“-ben[110] „kritikusok“ filozófiai cikkeit, de nem enged szabad teret a „marxistáknak“ (mármint Plehanovnak). Arszenyev felháborodott, amikor meghallotta, hogy ilyen éles kirohanásra készülnek Kautsky ellen (akit már felkértünk, hogy legyen a folyóirat munkatársa), és hevesen tiltakozott ez ellen, mondván, hogy ez szerinte nem helyénvaló. G. V. erre felhúzta az orrát és megharagudott, én Arszenyevhez csatlakoztam. P. B. és V. I. hallgatott. Egy félóra mulva G. V. elutazott (kikísértük a hajóhoz). Elutazása előtt az utolsó percekben már csak ott ült szótlanul, komoran. Mindannyian valahogy fellélegeztünk amikor elutazott, és „rendesen“ folytattuk a beszélgetést. Másnap, vasárnap (ma szeptember 2-a van, vasárnap. Tehát ez *csak* egy héttel ezelőtt történt!!! Nekem meg úgy tűnik, mintha ennek legalább egy éve volna már! Annyira a multé már az egész!), a gyűlés helyéül nem a mi villánk volt kijelölve, hanem G. V. lakása. Odautaztunk — Arszenyev előbb érkezett, én később. G. V. P. B. és V. I. útján közli Arszenyevvel, hogy ő, G. V., lemond a társszerkesztőségről és egyszerű munkatárs akar lenni. P. B. elment, V. I. a legnagyobb zavarban, rendkívül felindultan odasúgja Arszenyevnek: „Zsorzs elégedetlen, nem akar“... Megérkezem én. G. V. nyit ajtót, és kissé különös mosollyal kezet nyujt, majd otthagy. Belépek a szobába. Furcsa képpel ott ül V. I. és Arszenyev. Nos, mi van, uraim? — mondom. Belép G. V. és áthív bennünket az ő szobájába. Ott kijelenti, jobb, ha munkatárs lesz, egyszerű munkatárs, mert különben se vége, se hossza a súrlódásoknak, hogy úgylátszik másként

vélekedik a dologról, mint mi, hogy megérti és tiszteli a mi pártos álláspontunkat, de nem tudja magáénak vallani. Hadd legyünk mi a szerkesztők, ő pedig legyen munkatárs. Egészen elképedtünk ennek hallatára, valósággal elhűltünk és ellenkezni kezdtünk. Erre G. V. azt mondja: nos, ha közösen csinálnánk, hogyan szavaznánk; hány szavazat van? — Hat. — Hat, az nem jó. — „Hadd legyen G. V.-nek 2 szavazata — szólt az érdekében V. I. —, mert különben mindig egyedül lesz, — legyen két szavazata taktikai kérdésekben." Mi beleegyezünk. Erre G. V. kezébe veszi az irányítást, és szerkesztői hangon kezdi szétosztani a folyóirat rovatait és cikkeit, az egyik rovatot odaadja az egyiknek, a másikat a másiknak a jelenlevők között — ellentmondást nem tűrő hangon. Mi meg ott ülünk mind, leforrázva, gépiesen mindenbe beleegyezünk, mivel semmiképpen nem tudjuk még megemészteni a történteket. Érezzük, hogy lóvá tettek bennünket, hogy megjegyzéseink egyre félénkebbek, hogy G. V. egyre könnyebben és fölényesebben „félretolja" (nem megcáfolja, hanem félretolja) ezeket, hogy az „új rendszer" de facto* nem egyéb, mint G. V. korlátlan uralma, és hogy G. V., aki a legteljesebb mértékben tudatában van ennek, gátlások nélkül uralkodik és nem sokat teketóriázik velünk. Megértettük, hogy végérvényesen lóvá tettek és tönkrevertek bennünket, de még nem látjuk át tisztán helyzetünket. Később, amikor egyedül maradtunk, amint leléptünk a hajóról és haza indultunk a villába, — egyszerre csak mindketten kifakadtunk, dühösen és mérgesen kikeltünk G. V. ellen.

Mielőtt azonban elmondanám e szóáradatok tartalmát, és azt, hogy ezek mire vezettek, először kissé elkalandozom és visszatérek az előzményekre. Mi az oka annak, hogy Plehanov teljhatalmának gondolata annyira felháborított bennünket (függetlenül uralmának *formájától)*? Régen mindig úgy gondoltuk, hogy mi leszünk a szerkesztők, ők pedig legközelebbi munkatársaink lesznek. Én eleve (már Oroszországban) azt javasoltam, hogy ezt így szögezzük le, Arszenyev viszont azt javasolta, hogy

* — ténylegesen, a gyakorlatban. — *Szerk.*

ne szögezzük ezt le, hanem inkább működjünk „rendesen“ együtt (ami, mondotta, végeredményben ugyanaz), — én ebbe beleegyeztem. Mindketten azonban egyetértettünk abban, hogy a szerkesztőknek nekünk kell lennünk, egyrészt azért, mert az „öregek“ rendkívül türelmetlenek, másrészt azért, mert nem tudják gondosan elvégezni a nehéz szerkesztői kulimunkát: csakis ezek a megfontolások lebegtek a szemünk előtt, hiszen eszmei vezetésüket nagyon szívesen elismertük. Genfben beszélgettem Plehanov legközelebbi elvtársaival és híveivel a fiatalok közül (a „Szocial-demokrat“[111] csoport tagjai, Plehanov régi követői, pártmunkások, nem munkások ugyan, de pártmunkások, egyszerű, gyakorlati emberek, akik a legodaadóbb követői Plehanovnak), s ezek a beszélgetések teljesen megerősítették bennem (és Arszenyevben) azt a meggyőződést, hogy igenis így kell megszerveznünk a dolgot: Plehanovnak ezek a hívei minden kertelés nélkül hangoztatták, hogy szerintük jó volna, ha a szerkesztőség Németországban lenne, *mert ez függetlenítene bennünket G. V.-től*, kijelentették, hogy ha az öregek tartanák kezükben a tényleges szerkesztési munkát, ez szörnyű huzavonára vezetne és végeredményben meghiúsítaná a dolgot. Arszenyev is ugyanilyen megfontolások alapján *feltétlenül* Németország mellett volt.

Amikor most arról írok, hogyan történt, hogy egy hajszál híján kialudt a „Szikra“, bővebben kitérek augusztus 26-i vasárnap esti hazaérkezésünkre. Amint magunkra maradtunk, a hajóról leszállva valósággal kitört belőlünk a felháborodás. A szó szoros értelmében kifakadtunk, nyomott hangulatunk viharként tört elő. Késő estig jártunk-keltünk kis falucskánkban, meglehetősen sötét éjszaka volt, köröskörül vihar, villámlás. Járkáltunk, magunkból kikelve. Ha jól emlékszem, Arszenyev kezdte azzal a kijelentéssel, hogy Plehanovval most egyszersmindenkorra megszakítja személyi kapcsolatait és soha nem lép vele újra bensőségesebb viszonyba: a munkában kapcsolatban maradunk, de személyileg fertig vagyok*

* — végeztem. — *Szerk.*

vele. Magatartása sértő — olyannyira sértő, hogy azt a gyanút kelti bennünk, hogy igen „piszkos“ gondolatai vannak velünk kapcsolatban (vagyis, hogy gondolatban stréberekkel helyez minket egy vonalba). Lekezel stb. A legteljesebb mértékben egyetértettem ezekkel a vádakkal. Plehanov iránti „szerelmem“ is egy csapással megszűnt, s ez hihetetlenül fájt és bántott. Soha, soha életemben senki iránt nem viseltettem ilyen őszinte tisztelettel és megbecsüléssel, vénération-nal*, senkivel sem viselkedtem ilyen „szelíden“, — és soha nem ért ilyen durva „rúgás“. A valóságban pedig, tényleg az történt, hogy belénk rúgtak: ránkijesztettek mint a gyerekekre, ránkijesztettek azzal, hogy a felnőttek elmennek és egyedül hagynak bennünket, s amikor erre megijedtünk (micsoda szégyen!), hihetetlen fesztelenséggel félrelöktek bennünket. Most világosan a tudatára ébredtünk annak, hogy Plehanov délelőtti kijelentése, a társszerkesztőségről való lemondása, nem volt egyéb, mint kelepce, kiszámított sakklépés, beugrató naív „balekok“ számára: ez teljesen kétségtelen volt, mert ha Plehanov őszintén félt volna a társszerkesztői funkciótól, félt volna attól, hogy gáncsolja a munkát, félt volna attól, hogy köztünk felesleges súrlódásokat idéz elő, semmiképpen sem mutathatta volna ki egy perccel később (mégpedig durva formában), hogy az ő *társ*szerkesztői tevékenysége teljesen egyértelmű *egyed*szerkesztői tevékenységgel. S ha egy ember, akivel szorosan együtt akarunk működni, akivel igen bensőséges kapcsolatot akarunk teremteni, sakklépéseket tesz elvtársaival szemben, akkor semmi kétség nem fér többé ahhoz, hogy ez nem rendes ember, igenis, nem rendes ember, hogy erősen élnek benne az egyéni, kicsinyes önzés és hiúság elemei, hogy ez nem őszinte ember. Ez a felfedezés — ez valóságos felfedezés volt a számunkra! — úgy ért bennünket mint a villámcsapás, mert addig a percig mindketten szerelmesek voltunk Plehanovba, és mint olyan embernek, akit a szívünkbe zártunk; mindent megbocsátottunk neki, szemet húnytunk minden hibáján,

* — mély megbecsüléssel, tisztelettel. — *Szerk.*

mindenképpen azzal hitegettük magunkat, hogy ezek a hibák nem léteznek, hogy ezek semmiségek, hogy csak olyan emberek törődnek az ilyen semmiségekkel, akik nem értékelik eléggé az elveket. De lám, saját bőrünkön meg kellett győződnünk arról, hogy az ilyen „apró“ hibák eltaszíthatják a legodaadóbb barátokat, hogy bármennyire meg vagyunk győződve elméleti igazáról, ez semmiképpen sem tudja elfeledtetni *visszataszító* tulajdonságait. Felháborodásunk mérhetetlenül nagy volt: porba hullott ideálunk, s mi kéjjel tiportuk, mint valami ledöntött bálványt: se vége, se hossza nem volt a legélesebb vádaknak. Ez így nem mehet! — határoztuk el. Nem akarunk és nem is fogunk, *nem tudunk* ilyen körülmények között együtt dolgozni. Isten hozzád folyóirat! Itt hagyunk csapot-papot, és hazautazunk Oroszországba, ott újra megszervezzük a dolgot, és megelégszünk az ujsággal. Nem akarunk sakkfigurák lenni ennek az embernek a kezében; az elvtársi viszonyt ez az ember nem tűri, nem érti. Nem akarjuk *magunkra* vállalni a szerkesztést, s ez valósággal visszataszító is volna most, szinte úgy tűnne, mintha mi csak a szerkesztői állásokat hajhásznánk, mintha stréberek, karrieristák volnánk, mintha bennünket is a hiúság fűtene, csak valamivel kisebb kaliberű hiúság... Nehéz eléggé pontosan leírni, milyen lelkiállapotban voltunk akkor este, olyan bonyolult, nyomasztó, zavaros volt ez! Valóságos dráma, teljes szakítás azzal, amit hosszú éveken át úgy dédelgettem, mint szeretett gyermekemet, amivel szorosan egybekapcsoltam életem egész munkáját. S mindez azért történt, mert addig szerelmesek voltunk Plehanovba: ha nem lettünk volna szerelmesek, ha józanabbul, kiegyensúlyozottabban bántunk volna vele, ha kissé távolabbról néztük volna, — másképpen viselkedtünk volna vele szemben, és nem törtünk volna ennyire le, a szó szoros értelmében, nem kaptunk volna ilyen „erkölcsi zuhanyt“, hogy Arszenyev igen találó kifejezésével éljek. Ez rendkívül kíméletlen gyakorlati lecke volt a számunkra, sértően kíméletlen, sértően durva lecke. A fiatalabb elvtársak „kedvében jártak“ idősebb elvtársuknak, mert annyira szerették, — ő pedig váratlanul az intrikák légkörét viszi ebbe a szeretetbe,

és arra készteti a fiatalabb elvtársakat, hogy ne öccseinek érezzék magukat, hanem tökfilkóknak, akiket orruknál fogva vezetnek, sakkfiguráknak, akiket tetszés szerint lehet jobbra-balra tologatni, sőt ügyetlen strébereknek, akiket jól meg kell ijeszteni és sarokba kell szorítani. S a szerelmes ifjúság keserű leckét kap attól, akit szeret: embertársainkhoz nem lehetünk „szentimentálisak", s a kő legyen mindig kéznél. Töméntelen sok ilyen keserű dolgot mondtunk egymásnak akkor este. Minthogy ez a pofon teljesen váratlanul ért bennünket, persze eléggé sok volt a túlzás is, de alapjában jogosak voltak e keserű szavak. Szeretetünktől elvakítva lényegében úgy viselkedtünk, mint a *rabszolgák*, márpedig rabszolgának lenni méltatlan dolog, s ez a felismerés még százszorta jobban fájt, mert éppen „ő" nyitotta meg a szemünket, és saját kárunkon kellett tanulnunk...

Végül visszavonult mindegyikünk a szobájába, és azzal a szilárd elhatározással feküdtünk le, hogy másnap közöljük Plehanovval felháborodásunkat, hogy lemondunk a folyóiratról, hogy elutazunk, és megelégszünk a lappal, a folyóiratanyagot pedig brosúrák formájában adjuk ki: ettől semmi kára nem lesz az ügynek, mondottuk, s nem kell közelebbi kapcsolatban lennünk „ezzel az emberrel".

Másnap a szokottnál korábban ébredek: a lépcsőházból lépéseket és P. B. hangját hallom, amint éppen bekopog Arszenyev szobájába. Hallom, hogy Arszenyev válaszol, kinyitja az ajtót — s amint ezt hallom az villan át az agyamon: vajjon Arszenyevnek lesz-e elegendő lelkiereje ahhoz, hogy nyomban mindent megmondjon? márpedig jobb, ha azonnal mindent megmondunk, ezt kell tennünk, nem szabad húznunk-halasztanunk a dolgot. Megmosakszom, felöltözöm és átmegyek Arszenyevhez. Arszenyev éppen mosakszik. Akszelrod ott ült az egyik karosszékben, kissé kényszeredetten. „Nos N. N. — fordult felém Arszenyev —, közöltem P. B.-vel elhatározásunkat, megmondtam, hogy visszautazunk Oroszországba, mert meggyőződésünk, hogy a dolog így nem megy." Én persze a legteljesebb mértékben csatlakozom Arszenyevhez, és támogatom. Akszelrodnak minden teketória nélkül elmondunk mindent, annyira fesztelenül, hogy Arszenyev

még azt is elmondja, hogy az a gyanúnk, hogy Plehanov strébereknek tekint bennünket. Akszelrod nagyjában félig-meddig együttérez velünk, keserűen csóválja a fejét és rendkívül lehangoltnak, zavartnak és bizonytalannak látszik, de ez ellen a kijelentés ellen erélyesen tiltakozik, és azt mondja, hogy ebben már nincsen igazunk, hogy Plehanovnak vannak ugyan különböző hibái, de ez nem állja a helyét, hogy ebben a kérdésben már nem ő igazságtalan velünk szemben, hanem mi ővele szemben, hogy eddig hajlandó lett volna azt mondani Plehanovnak: „látod, most edd meg, amit főztél, én mosom kezeimet“, de most erre nem viszi rá a lelke, mert látja, hogy mi is igazságtalanok vagyunk. Rábeszélése persze kevés hatással volt ránk, és szegény P. B. egészen siralmas látvány volt, amikor meggyőződött arról, hogy elhatározásunk szilárd.

Együtt elindultunk, hogy V. I.-t előkészítsük. Várható volt, hogy a „szakadás“ híre (hiszen mindinkább szakadásnak látszott a dolog) különösen súlyosan érinti majd. Szinte attól tartok — mondotta előző nap este Arszenyev —, egészen komolyan attól tartok, hogy végez magával . . .

Soha nem felejtem el, milyen lelkiállapotban voltunk mikor hármasban elmentünk: „mintha halottat kísérnénk“, mondottam magamban. Csakugyan úgy mentünk, mintha halottat kísértünk volna, szótlanul, lesütött szemmel, az ostoba, fájó, értelmetlen veszteség miatt a végsőkig megrendülve. Mintha valami átok sujtott volna bennünket! Annyi baj és kudarc után végre rendeződtek a dolgok, erre hirtelen szélvész támadt, s vége, ismét összeomlik minden. Szinte hitetlenül álltam az események előtt (mint ahogy az ember friss benyomásaival szinte hitetlenül fogadja egy hozzá közel álló ember halálát), — lehetséges-e, hogy én, Plehanov lelkes híve, olyan haraggal beszélek most róla és összeszorított ajakkal, kővé dermedt szívvel megyek el hozzá, hogy rideg és éles hangon beszéljek vele, s szinte azt mondjam neki, hogy „megszakítjuk a kapcsolatokat“? Csakugyan nem rossz álom ez, hanem valóság?

Változatlanul ez maradt a benyomásom akkor is, amikor V. I.-vel beszélgettünk. V. I. nem látszott különö-

sebben felindultnak, de rettenetesen le volt verve, kérlelt bennünket, szinte könyörgött, hogy nem tudnánk-e mégis lemondani elhatározásunkról, nem lehetne mégis megpróbálni a dolgot, talán a gyakorlatban nem is olyan rémes, munka közben rendeződnek a viszonyok, munka közben nem ütköznek ki annyira jellemének visszataszító vonásai... Rendkívül nehezünkre esett hallgatni, amikor ilyen őszintén kérlelt bennünket egy ember, aki gyenge Plehanovval szemben, de feltétlenül őszinte, és szenvedélyesen szolgálja az ügyet, egy ember, aki „a rabszolga hősiességével" (Arszenyev kifejezése) viseli a plehanovi önkény jármát. Olyan nehezemre esett, hogy istenbizony időnként majdnem sírva fakadtam... Amikor az ember a temetésen a halott mögött megy, a legkönnyebben éppen akkor fakad sírva, amikor a sajnálat, a kétségbeesés szavai hangzanak fel...

Elmentünk P. B.-től és V. I.-től. Elmentünk, megebédeltünk, Németországba leveleket menesztettünk, megírtuk, hogy odamegyünk, hogy *állítsák le a gépet*, még táviratban is közöltük ezt (még *mielőtt* beszéltünk volna Plehanovval!!), s egyikünk sem kételkedett egy percig sem abban, hogy szükséges volt az, amit tettünk.

Ebéd után a megbeszélt időpontban ismét elmegyünk P. B.-hez és V. I.-hez, már Plehanovnak is ott kellett lennie náluk. Odaérünk, mindhárman elénk jönnek. Némán üdvözöljük egymást — Plehanov különben igyekszik semleges dolgokról beszélgetni (megkértük P. B.-t és V. I.-t, hogy készítsék elő, s így már mindent tud), bemegyünk a szobába és leülünk. Arszenyev kezdi a beszédet — tartózkodóan, szárazon és röviden elmondja, hogy szerintünk olyan viszony mellett, *mint amilyen* tegnap kialakult, semmiképpen nem mehet a munka, s ezért elhatároztuk, hogy visszautazunk Oroszországba, hogy tanácskozunk az ottani elvtársakkal, mert már nem vállaljuk a döntést, és hogy a folyóiratról egyelőre le kell mondanunk. Plehanov igen nyugodt, tartózkodó, szemmelláthatóan teljes mértékben és feltétlenül uralkodik magán, nyoma sincsen nála Pavel Boriszovics vagy Vera Ivanovna idegességéből (volt ő már nagyobb csávában is! gondoljuk magunkban dühösen, amint ránézünk!). Érdeklődik, hogy

tulajdonképpen mi is a probléma. „Ultimátum-légkörben vagyunk“ — mondotta Arszenyev és kifejti valamelyest ezt a gondolatot. „Mitől tartottak, attól talán, hogy én az első szám után sztrájkba lépek, mielőtt még kihoznánk a második számot?“ — faggat bennünket Plehanov. Azt gondolta, hogy erre nem merünk majd válaszolni. Én azonban ugyanolyan ridegen és nyugodtan azt mondom: „vajjon különbözik-e ez attól, amit A. N. mondott? Hiszen ő éppen ezt mondta.“ Plehanov, úgylátszik, kissé kellemetlenül érzi magát. Váratlanul érte ez a hang, ez a rideg modor és nyilt vád. — „Hát, ha úgy határoztak, hogy elutaznak, nincs mit tárgyalni — mondja —, nekem nincsen ehhez semmi hozzáfűznivalóm; igen furcsa helyzetben vagyok: minden, amit mondhatnak, csak benyomások meg benyomások, semmi egyéb: önöknek az a benyomásuk, hogy utálatos ember vagyok. Mit tehetek ez ellen?“ — Lehet, hogy nekünk az a bűnünk — mondom én, mert a beszélgetést valahogy le akartam téríteni erről a „lehetetlen“ témáról —, hogy túlságosan nekiiramodtunk, anélkül hogy először kitapogattuk volna a gázlót. — „Nem, ha már nyiltan beszélünk — válaszolja Plehanov —, az a bűnük, hogy önök (lehet, hogy ebben Arszenyev idegessége is ludas) túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítottak olyan benyomásoknak, amelyeknek egyáltalán nem lett volna szabad jelentőséget tulajdonítani.“ Mi hallgatunk, s később kijelentjük, hogy egyelőre brosúrákra szorítkozhatunk. Plehanov haragra lobban: „nem volt és nincs is szándékomban brosúrákat kiadni. *Énrám ne számítsanak.* Ha önök elutaznak, én nem fogok ölbetett kézzel ülni, visszatérésükig esetleg belefogok valamilyen más vállalkozásba.“

Ahogy később visszagondoltam és mindent figyelembe véve meggondoltam Plehanov magatartását, az én szememben semmivel sem járatta le magát annyira, mint ezzel a kijelentéssel. Ez olyan durva fenyegetés, olyan rosszul kiszámított ijesztgetés volt, hogy csak „megadta a kegyelemdöfést“ Plehanovnak, megmutatta, milyen „politikát“ folytat velünk szemben: azt hitte, elég, ha jól ránkijeszt...

A fenyegetésre azonban *rá sem hederítettünk.* Én csak

szótlanul összeszorítottam ajkamat: ha te így, ám legyen — à la guerre comme à la guerre*, de ostoba vagy, ha nem látod, hogy ma már nem vagyunk a régiek, hogy egy éjszaka alatt teljesen megváltoztunk.

Amikor Plehanov látta, hogy a fenyegetések nem hatnak, más cselhez folyamodott. Mi másnak mondható, mint cselnek, amikor néhány perccel később nyomban arról beszélt, hogy ha velünk szakadásra kerül sor, ez számára azt jelenti, hogy teljesen szakít a politikai munkával, hogy lemond a politikai munkáról, és tudományos, tisztán csak tudományos irodalommal foglalkozik majd, mert ha már velünk sem tud együtt dolgozni, akkor senkivel sem tud ... Ha az ijesztgetés nem hat, talán megteszi a hízelgés! .. De az ijesztgetés *után* ez már csak visszataszító benyomást kelthetett ... A megbeszélés nem tartott sokáig, nem jutottunk zöldágra; Plehanov ennek láttára az oroszok Kínában elkövetett kegyetlenkedéseire terelte a szót, de csaknem egyedül beszélt, és hamarosan elváltunk.

Amit Plehanov távozása után P. B.-vel és V. I.-vel beszélgettünk, már nem volt érdekes, nem volt lényeges: P. B. csűrt-csavart, mindenképpen be akarta bizonyítani nekünk, hogy Plehanov szintén le van sujtva, s a mi lelkünkön szárad, ha így elutazunk stb. stb. Arszenyevvel folytatott bizalmas beszélgetésében V. I. beismerte, hogy „Zsorzs" mindig ilyen volt, beismerte, hogy az ő részéről ez „rabszolga hősiesség", beismerte, hogy „Plehanov számára jó lecke lesz", ha elutazunk.

Az este fennmaradó része üres, nyomasztó volt.

Másnap, augusztus 28-án, kedden el kellett volna utaznunk Genfbe és onnan Németországba. Korán reggel felébreszt Arszenyev (aki különben későn szokott kelni). Csodálkozom: elmondja, hogy rosszul aludt, és hogy egy utolsó lehetséges kombinációt agyalt ki, amellyel esetleg akár csak valamelyest is rendbe lehetne hozni a dolgot, hogy *személyi* kapcsolatok romlása folytán ne fulladjon kudarcba a *párt* egy komoly vállalkozása. *Gyüjteményt*

* — ha már háború, hát legyen háború. — *Szerk.*

adunk ki: az anyag java már ki van választva, a nyomdával megvan a kapcsolat. Gyüjteményt adunk ki egyelőre a mai határozatlan szerkesztői viszonyok mellett, aztán majd meglátjuk: a gyüjteményről egyformán könnyű az átmenet folyóirathoz is, brosúrák kiadásához is. Ha meg Plehanov megmakacsodik, vigye el az ördög, legalább tudjuk, hogy minden tőlünk telhetőt elkövettünk... Határoztunk.

Elindulunk, hogy Pavel Boriszovicscsal és Vera Ivanovnával közöljük a dolgot, s útközben találkozunk velük: éppen hozzánk készültek. Ők persze szívesen beleegyeznek, P. B. magára vállalja, hogy beszél Plehanovval és beleegyezésre bírja.

Genfbe utazunk és *utoljára beszélgetünk* Plehanovval. Plehanov olyan hangot üt meg, mintha csak idegességből fakadó sajnálatos félreértésről lett volna szó: részvétteljes hangon érdeklődik Arszenyevnél egészsége iránt és szinte megöleli — az meg csaknem félretolja. Plehanov beleegyezik a gyüjtemény kiadásába: mi elmondjuk, hogy a szerkesztési munka megszervezésének kérdésében három kombináció lehetséges (1. mi vagyunk a szerkesztők, ő munkatárs, 2. valamennyien szerkesztőtársak vagyunk, 3. ő a szerkesztő, mi munkatársak vagyunk), hogy ezt a három kombinációt Oroszországban megvitatjuk, tervet dolgozunk ki és a tervet elhozzuk. Plehanov kijelenti, hogy a leghatározottabban visszautasítja a harmadik kombinációt, hogy a leghatározottabban ragaszkodik *ennek* a kombinációnak teljes elvetéséhez, a másik *két* kombinációval azonban *egyetért*. Így is döntöttünk: egyelőre, *míg nem nyujtunk* be tervezetet az új szerkesztési rendszerre vonatkozólag, megmarad a régi rendszer (mind a hatan társszerkesztők leszünk, s Plehanov 2 szavazatot kap).

Plehanov ezután kifejezi azt a kívánságát, hogy részletesebben megtudja miről volt szó tulajdonképpen, mi az, amivel elégedetlenek vagyunk. Én megjegyzem, hogy talán jobb lenne, ha figyelmünket főleg arra fordítjuk, ami lesz, nempedig arra, ami volt. Plehanov azonban ragaszkodik ahhoz, hogy tisztázni kell, meg kell vizsgálni a dolgot. Beszélgetés indul meg, amelyben jóformán csak Pleha-

nov és én veszünk részt, — Arszenyev és P. B. hallgat. A beszélgetés eléggé nyugodtan zajlik le, sőt egészen nyugodtan. Plehanov azt mondja, hogy úgy látta, mintha Arszenyevet felizgatta volna Sztruvéval kapcsolatos visszautasító állásfoglalása, — én erre megjegyzem, hogy éppen ellenkezőleg, ő, Plehanov volt az, aki feltételeket szabott nekünk, bár előzőleg az erdőben kijelentette, hogy nem fog feltételeket szabni. Plehanov védekezik: nem azért hallgattam, mondja, mert feltételeket szabtam, hanem azért, mert számomra a kérdés világos volt. Beszélek arról, hogy meg kell engedni a vitát, hogy köztünk szükség van szavazásra — Plehanov elismeri az utóbbit, de azt mondja: részletkérdésekben persze lehet szavazás, de az alapvető kérdésekben — lehetetlen. Énnekem az az ellenvetésem, hogy éppen a részletkérdések és az alapvető kérdések elhatárolása nem lesz mindig könnyű dolog, hogy éppen ennek az elhatárolásnak a kérdésében kell majd nekünk, társszerkesztőknek szavaznunk. Plehanov makacsul ragaszkodik álláspontjához, mondván, hogy ez már lelkiismeret kérdése, hogy az alapvető és a részletkérdések közötti különbség világos dolog, hogy ezen nincsen mit szavazni. Így aztán ezen a vitán — hogy ugyanis megengedhető-e a társszerkesztők szavazása a fő és a részletkérdések elhatárolásában — meg is akadtunk, s egy lépéssel sem jutottunk előbbre. Plehanov latba vetette minden ügyességét, példáinak, hasonlatainak, tréfáinak és idézeteinek egész csillogását, amivel önkénytelenül is nevetésre derített bennünket, de ezt a kérdést mégis elkente, s nem mondta meg nyiltan, hogy: nem. Bennem az a meggyőződés támadt, hogy éppen itt, ebben a pontban nem engedhetett, hogy nem tudott lemondani „individualizmusáról" és „ultimátumairól", mert az ilyen kérdésekben nem állna oda szavazni, hanem egyszerűen ultimátumokat támasztana.

Még aznap este elutaztam, anélkül, hogy a „Munka Felszabaditása" csoportból bárkivel is találkoztam volna. Elhatároztuk, hogy a történteket a hozzánk legközelebb állókon kivül nem mondjuk el senkinek — elhatároztuk, hogy megőrizzük az apparence-t[112] —, nem engedjük, hogy ellenfeleink diadalünnepet üljenek. Látszólag mi sem tör-

tént, az egész gépezetnek tovább kell működnie, úgy, ahogy eddig működött, csak belül szakadt meg valamilyen húr, s a bensőséges személyi viszony helyébe hivatalos, száraz viszony lépett, állandó számítással: a si vis pacem, para bellum* formula szerint.

Nem érdektelen azonban, ha utalok még egyik beszélgetésemre, amelyet aznap este Plehanov egyik legközelebbi barátjával és hívével, a „Szocial-demokrat“ csoport egyik tagjával folytattam. Egy szót sem szóltam neki a történtekről, elmondtam, hogy folyóirat kiadását tervezzük, hogy megállapítottuk, milyen cikkeket közlünk, s ideje, hogy hozzáfogjunk a munkához. Arról beszélgettem vele, hogy miképpen kellene a gyakorlatban megszervezni a dolgot: ő fenntartás nélkül amellett foglalt állást, hogy az öregek semmiképpen sem alkalmasak a szerkesztési munkára. Elmondtam neki a „három kombinációt“ és kertelés nélkül megkérdeztem, hogy szerinte melyik a legjobb? Egyenesen és határozottan azt válaszolta, hogy az első (mi szerkesztők, ők munkatársak), de valószínűleg úgy lesz, mondta, hogy a folyóirat Plehanové lesz, az ujság meg a tiétek.

Minél hosszabb idő választott el bennünket a történtektől, annál nyugodtabban gondoltunk vissza az egészre, és mindinkább arra a meggyőződésre jutottunk, hogy kár volna teljesen feladnunk, hogy egyelőre semmi okunk sincs, hogy féljünk hozzálátni a szerkesztéshez (egy *gyüjtemény* szerkesztéséhez), és feltétlenül éppen nekünk kell hozzálátnunk, mert különben semmiféle lehetőségünk sincs arra, hogy rendes munkára késztessük a gépezetet, és ne hagyjuk, hogy ez az ügy Plehanov dezorganizáló „tulajdonságai“ miatt tönkremenjen.

N-be[113] érkezve, szeptember 4-én vagy 5-én, már kidolgoztuk *formális* kapcsolataink tervezetét (a tervezet megírásához már az úton fogtam hozzá, a vasúti kocsiban), s e szerint a tervezet szerint mi vagyunk a szerkesztők, ők meg munkatársak, akiknek szavazati joguk van valamennyi szerkesztési kérdésben. Elhatároztuk, hogy ezt a

* — ha békét akarsz, készülj a háborúra. — *Szerk.*

tervezetet Jegorral (Martovval) együtt megvitatjuk, s utána eléjük terjesztjük.

Most *már megvan a remény*, hogy a „Szikra“ ismét fellobban.

A megírás ideje: 1900 szeptember eleje.

Először megjelent:
„Leninszkij Szbornyik“ I. köt. 1924.

EGYEZMÉNY-TERVEZET[114]

1. Minthogy a „Szocial-demokrat“ külföldi csoport és a „Zarja“ című gyüjteményt, valamint az „Iszkra“ című lapot kiadó orosz csoport főbb nézeteiben egyetért egymással, és minthogy gyakorlati céljaik azonosak, az említett szervezetek szövetségre lépnek egymással.

2. A két csoport mindenben támogatja egymást:

először is, az irodalom tekintetében. A „Munka Felszabadítása“ csoport a legközvetlenebbül résztvesz a „Zarja“ című gyüjtemény és az „Iszkra“ című lap szerkesztésében*;

másodszor, az irodalom szállításában és terjesztésében, a forradalmi kapcsolatok kiszélesítésében és megszilárdításában és anyagi eszközök megszerzésében.

3. Az „Iszkra“ csoportot külföldön a „Szocial-demokrat“ csoport, valamint az „Iszkra“ külön ügynökei képviselik.

4. Az „Iszkra“ csoportnak szánt külföldi levelek és küldemények a „Szocial-demokrat“ csoport címére küldendők. Abban az esetben, ha az „Iszkra“ csoport valamelyik tagja külföldön van, az egész levelezés neki továbbítandó. Ha az „Iszkra“ csoport egyetlen tagja sincsen éppen külföldön, a „Szocial-demokrat“ csoport és az „Iszkrá“-nak a külön ügynökei intézik ügyeit.

A megírás ideje: 1900 szeptember eleje.

Először megjelent:
„Proletarszkaja Revoljucija“ 3. sz. 1940.

---

* E részvétel feltételeit külön egyezmény határozza meg[115].

AZ „ISZKRA“ SZERKESZTŐSÉGÉNEK NYILATKOZATA[116]

A SZERKESZTŐSÉGTŐL

Amikor most hozzáfogunk egy politikai lap — az „Iszkra“ — kiadásához, szükségesnek tartjuk, hogy néhány szót szóljunk arról, hogy mire törekszünk és miben látjuk feladatainkat.

Az orosz munkásmozgalom és az orosz szociáldemokrácia történetének igen fontos szakaszába érkeztünk. Az utóbbi éveket az jellemzi, hogy a szociáldemokrata eszmék meglepően gyorsan terjednek értelmiségünk körében, s a közszellem ez áramlatának elébemegy az ipari proletariátus önállóan kialakult mozgalma, az ipari proletariátusé, amely most már egyre inkább tömörül és harcol elnyomói ellen, egyre inkább szenvedélyesen törekszik a szocializmus felé. A munkások és a szociáldemokrata értelmiségiek mindenütt köröket alakítanak, helyi agitációs röplapokat terjesztenek, mind nagyobb a kereslet a szociáldemokrata irodalom iránt, s messze túlszárnyalja a kínálatot, a kormány pedig egyre kíméletlenebb üldözéseivel sem bírja megállítani ezt a mozgalmat. A börtönök tömve vannak, a számüzetési helyek zsúfoltak, csaknem havonta hallhatjuk, hogy Oroszországnak ebben vagy abban a szegletében „lebukások“ voltak, hogy szállítmányokat csíptek el, hogy sajtótermékeket és nyomdákat koboztak el, de a mozgalom egyre nő, mind nagyobb területre terjed ki, egyre mélyebbre hatol be a munkásosztályba, és egyre inkább magára vonja a közfigyelmet. És Oroszország egész gazdasági fejlődése, az orosz közszellem és az orosz forradalmi mozgalom egész története a biztosíték arra, hogy a

szociáldemokrata munkásmozgalom minden akadály ellenére növekedni fog, és végülis elhárít majd az útból minden akadályt.

Másrészt azonban mozgalmunk fő jellemvonása, amely az utóbbi időben különösen szembetűnik: a szétforgácsoltsága, hogy úgy mondjuk, kontár-jellege: a helyi körök egymástól függetlenül alakulnak és működnek, sőt (s ez különösen fontos) függetlenül azoktól a köröktől is, amelyek ugyanazokban a központokban működtek és működnek; nem alakulnak ki hagyományok, nincs meg a folytonosság, és a helyi irodalom pontosan tükrözi a szétforgácsoltságot, tükrözi azt, hogy nincs meg a kapcsolat azzal, amit az orosz szociáldemokrácia eddig már megteremtett.

Minthogy ez a szétforgácsoltság nem felel meg a mozgalom erejéből és elterjedtségéből fakadó követelményeknek, mozgalmunk, véleményünk szerint, fejlődésében kritikus ponthoz érkezett. Maga a mozgalom feltartóztathatatlan erővel felveti annak szükségességét, hogy megerősödjön, hogy kialakítson magának meghatározott arculatot és szervezetet, ugyanakkor azonban a gyakorlati munkát végző szociáldemokraták körében korántsem mindenütt ismerik fel, hogy át kell térnünk a mozgalom fejlettebb formájára. Ellenkezőleg, meglehetősen széles körben eszmei ingadozás, a divatos „marxizmus-kritika“ és „bernsteinizmus“ elharapózása, az úgynevezett „ökonomista“ irányzat nézeteinek terjedése észlelhető, és ezzel szoros kapcsolatban felüti fejét az a törekvés, hogy a mozgalmat visszatartsák alacsonyabb fejlődési fokán, hogy háttérbe szorítsák az egész nép élén harcoló forradalmi párt megalakításának feladatát. Hogy az orosz szociáldemokraták között van ilyen eszmei ingadozás, hogy a mozgalom egészének elméleti megvilágításától elszakadt szűkkörű prakticizmus esetleg hamis útra terelheti a mozgalmat, *ez tény;* ebben nem kételkedhet senki, aki közvetlenül ismeri a szervezeteink többségében uralkodó helyzetet. S vannak irodalmi művek is, amelyek ezt megerősítik: gondoljunk csak akár a „Credo“-ra*, amely ellen teljes

* — hitvallás, programm, valamely világnézet kifejtése. — *Szerk.*

joggal tiltakoztunk már, vagy „A «Rabocsaja Miszl» Különmellékletére“ (1899 szeptember), amely oly szemléltetően fejezi ki az *egész* „Rabocsaja Miszl“-t átható tendenciát, vagy végül, a pétervári „Munkásosztály önfelszabadítása csoportjá“-nak[117] felhívására, amelyet ugyancsak az „ökonomizmus“ szellemében állítottak össze. *Teljesen helytelen* a „Rabocseje Gyelo“-nak[118] az az állítása, hogy a „Credo“ nem több, mint egyes személyek véleménye, hogy a „Rabocsaja Miszl“ irányzata csak szerkesztőségének zavaros és a körülményekkel nem számoló álláspontját fejezi ki, nempedig egy külön irányzatot az orosz munkásmozgalom fejlődésében.

Emellett egyes írók, akiket az olvasóközönség eleddig több-kevesebb okkal a „legális“ marxizmus tekintélyes képviselőinek tartott, műveikben egyre inkább olyan nézeteket kezdenek vallani, amelyek a burzsoázia védelméhez közelednek. Mindennek a következménye aztán az a zűrzavar és az az anarchia, amely módot adott az ex-marxista, helyesebben ex-szocialista Bernsteinnek, hogy sikereit felsorolva nyomtatásban — minden ellenvetés nélkül — kijelentse, hogy az Oroszországban működő szociáldemokraták többsége az ő követője.

Nem akarjuk túlozni a helyzet veszélyességét, de hasonlíthatatlanul károsabb volna, ha szemet húnynánk rajta; ezért szívből üdvözöljük a „Munka Felszabadítása“ csoport határozatát, amely szerint újra megkezdi irodalmi tevékenységét és rendszeres harcot indít a szociáldemokratizmus meghamisítására és elsekélyesítésére irányuló kísérletek ellen.

A gyakorlati következtetés mindebből az, hogy nekünk, orosz szociáldemokratáknak, tömörülnünk kell, és minden erőfeszítésünket arra kell összpontosítanunk, hogy egy erős pártot alakítsunk, amely a forradalmi szociáldemokrácia egységes zászlaja alatt harcol. Ezt a feladatot tűzte ki már az 1898-as kongresszus is, amely megalakította az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspártot, és közzétette „Kiáltványát“.

Mi e párt tagjainak tekintjük magunkat, teljes egészében egyetértünk a „Kiáltvány“ alapeszméivel és nagy jelentőséget tulajdonítunk a „Kiáltványnak“, mint olyan

okmánynak, amely nyiltan proklamálta e párt céljait. Ezért nekünk, a párt tagjainak legközelebbi és közvetlen feladatunk meghatározásánál fel kell vetnünk a kérdést: milyen akciótervet kell elfogadnunk, hogy a lehető legtartósabb formában felújíthassuk a pártot?

Erre a kérdésre a szokásos válasz az, hogy újra kell választanunk a központi szervet, és hogy azt meg kell bíznunk a pártlap felújításával. Ma azonban, amikor olyan nagy a zűrzavar, ez az egyszerű út aligha vezetne célra.

A pártot létrehozni és megszilárdítani nem más mint létrehozni és megszilárdítani valamennyi orosz szociáldemokrata egyesülését, márpedig a fentemlített okokból ezt az egyesülést nem lehet egyszerűen elrendelni, nem lehet egyszerűen bevezetni, mondjuk valamilyen küldöttgyűlés határozatával, ezt ki kell alakítanunk. Ki kell alakítanunk először is egy szilárd eszmei egyesülést, amely kiküszöböli azt a zűrzavart és azokat a nézeteltéréseket, amelyek — valljuk meg őszintén! — ma megvannak az orosz szociáldemokraták között; ezt az eszmei egyesülést egy pártprogrammal kell megerősítenünk. Ki kell alakítanunk másodszor, egy szervezetet, amely külön azzal foglalkozik, hogy a mozgalom valamennyi központja között kapcsolatot tart fenn, teljes és friss adatokat szállít a mozgalomról, és rendszeresen ellátja időszaki sajtóval Oroszország minden szegletét. A párt csakis akkor áll majd szilárd talajon, csakis akkor válik majd reális ténnyé, s következésképpen hatalmas politikai erővé, amikor már kialakítottunk egy ilyen szervezetet, amikor már megszerveztük az orosz szocialista postát. S mi erőnket éppen e feladat első felének, vagyis olyan egyetemes, elvileg szilárd irodalom előkészítésének akarjuk szentelni, amely eszmeileg egyesíteni tudja a forradalmi szociáldemokráciát. Szerintünk erre van a legégetőbben szüksége a mai mozgalomnak, és ez a szükséges előkészítő lépés a párt tevékenységének felújítására.

Már mondottuk, hogy az orosz szociáldemokraták eszmei egyesítését még elő kell készítenünk, ehhez viszont véleményünk szerint az szükséges, hogy nyiltan és minden vonalon megvitassuk azokat az alapvető elvi és taktikai kérdéseket, amelyeket a mai „ökonomisták“,

bernsteinisták és „kritikusok“ felvetettek. Mielőtt egyesülnénk, és ahhoz hogy egyesüljünk, előbb határozottan és félreérthetetlenül el kell határolnunk magunkat. Máskülönben egyesülésünk csak fikció lenne, amely a meglevő zűrzavart takargatná és akadályozná annak radikális megszüntetését. Ezért nyilvánvaló, hogy nem szándékozzuk ujságunkat a különböző nézetek egyszerű raktárává tenni. Ellenkezőleg, szigorúan meghatározott irányzat szellemében fogjuk vezetni. Ez az irányzat kifejezhető egyetlen szóval: marxizmus, és aligha kell hozzáfűznünk, hogy mi Marx és Engels eszméinek következetes továbbfejlesztése mellett vagyunk, és határozottan elvetjük azokat a felemás, homályos és opportunista módosításokat, amelyek most Ed. Bernstein, P. Sztruve és sok más jóvoltából olyan divatosak lettek. De, noha minden kérdést a magunk meghatározott szemszögéből ítélünk meg, egyáltalán nem zárkózunk el az elől, hogy az elvtársak lapunk hasábjain vitatkozzanak egymással. Szükséges és kívánatos, hogy valamennyi orosz szociáldemokrata és öntudatos munkás előtt nyilt vitát folytassunk, hogy ezáltal tisztázzuk, mennyire mélyek a fennálló nézeteltérések, minden szempontból megtárgyaljuk a vitás kérdéseket, harcoljunk a szélsőségek ellen, amelyekbe nemcsak különböző nézetek képviselői, hanem még különböző vidékeknek vagy a forradalmi mozgalom különböző „szakterületeinek“ a képviselői is elkerülhetetlenül beleesnek. Sőt, mint már fentebb megjegyeztük, mostani mozgalmunk egyik hiányosságának tartjuk, hogy nincsen nyilt vita a nyilvánvalóan eltérő nézetek között, és hogy véka alá akarják rejteni a nagyon komoly kérdésekben felmerülő nézeteltéréseket.

Nem fogjuk itt részletesen felsorolni azokat a kérdéseket és témákat, amelyek beletartoznak lapunk programmjába, mert ez a programm nyilvánvalóan következik abból az általános felfogásunkból, amely tisztázza, milyennek kell lennie a mai körülmények között megjelenő politikai ujságnak.

Minden erőnkkel azon leszünk, hogy az orosz elvtársak mind úgy tekintsenek kiadványunkra, mint saját lapjukra, amelyben minden csoport közli a mozgalomra vonatkozó összes híreket, ismerteti tapasztalatait, néze-

teit, irodalmi igényeit, a szociáldemokrata kiadványok értékelését, egyszóval közöl mindent, amivel gyarapítja a mozgalmat és amit merít belőle. Csakis ilyen feltételekkel hozhatunk majd létre egy valóban országos szociáldemokrata lapot. Csakis ilyen lap vezetheti ki a mozgalmat a politikai harc széles útjára. „Ki kell tágítanunk propaganda-agitációs és szervező tevékenységünk kereteit, és ki kell bővítenünk tartalmát“ — váljanak P. B. Akszelrodnak ezek a szavai jelszóvá, amely a közeli jövőben meghatározza az orosz szociáldemokraták tevékenységét, és mi ezt a jelszót felvesszük lapunk programmjába.

Felhívásunkkal nemcsak a szocialistákhoz és az öntudatos munkásokhoz fordulunk. Felhívással fordulunk mindenki máshoz is, akit elnyom és fojtogat a mai politikai rendszer, s felajánljuk nekik, hogy kiadványaink hasábjain leplezzék le az orosz önkényuralom egész aljasságát.

Aki a szociáldemokráciát olyan szervezetnek tekinti, amely kizárólag a proletariátus ösztönös harcát szolgálja, az megelégedhetik csak helyi agitációval és „tisztán-munkás“ irodalommal. Mi nem így értjük a szociáldemokráciát: a szociáldemokráciát az abszolutizmus ellen harcoló forradalmi pártnak tekintjük, amely elszakíthatatlan kapcsolatban van a munkásmozgalommal. Csakis az ilyen pártba szervezett proletariátus, a mai Oroszországnak ez a legforradalmibb osztálya oldhatja majd meg a ráháruló történelmi feladatot: csakis ez egyesítheti zászlaja alatt az ország minden demokratikus elemét és fejezheti be a gyűlölt rendszeren aratott végső győzelemmel az elpusztult nemzedékek egész sorának kitartó harcát.

* *
*

Az ujság számonként körülbelül 1—2 nyomtatott ív terjedelemben fog megjelenni.

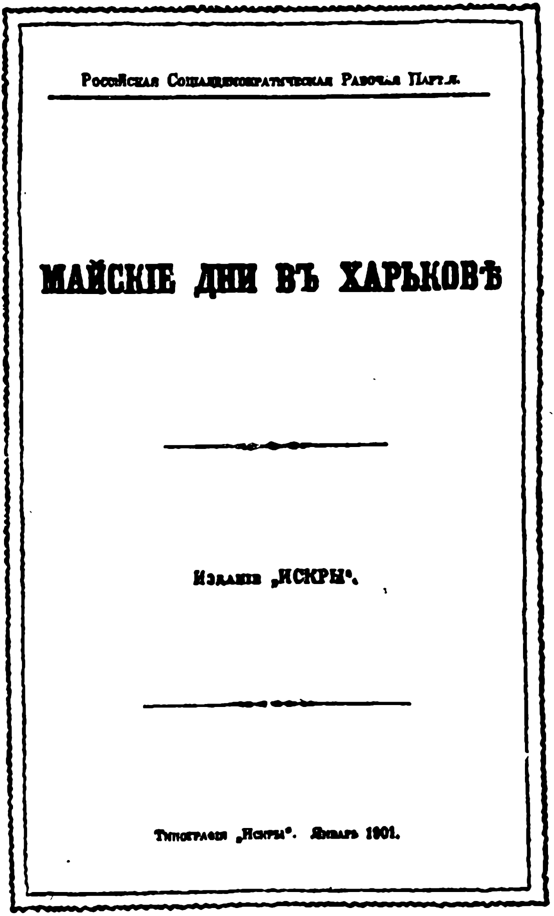
Az orosz illegális sajtó munkafeltételeire való tekintettel nem határozzuk meg előre a lap megjelenésének időpontját.

Ígéretünk van arra, hogy a nemzetközi szociáldemokrácia néhány kiváló képviselője együttműködik majd

velünk, hogy a „Munka Felszabadítása“ csoport (G. V. Plehanov, P. B. Akszelrod, V. I. Zaszulics) közvetlenül résztvesz munkánkban, és hogy az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt néhány szervezete, valamint az orosz szociáldemokraták egyes csoportjai támogatni fognak bennünket.

A megírás ideje: 1900 szeptember.

Megjelent külön röpiratként az „Iszkra“ kiadásában. 1900.

Россійская Соціалдемократическая Рабочая Партія.

МАЙСКІЕ ДНИ ВЪ ХАРЬКОВѢ

Изданіе „ИСКРЫ“.

Типографія „Искры“. Январь 1901.

A „Májusi napok Harkovban“ c. brosúra borítólapja. — 1901

ELŐSZÓ A „MÁJUSI NAPOK HARKOVBAN" CÍMŰ BROSÚRÁHOZ

A most közreadott brosúrát — az 1900-as híres harkovi május elsejének a leírását — az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt Harkovi Bizottsága állította össze maguknak a munkásoknak a leírása alapján. Az anyag tudósítások formájában érkezett hozzánk, de mi szükségesnek tartottuk, hogy külön kiadjuk, mind jelentős terjedelme miatt, mind pedig azért, hogy minél könnyebb legyen a lehető legnagyobb példányszámban és minél szélesebb körben terjeszteni. Félév mulva ünneplik az orosz munkások az új évszázad első évének május elsejét — s ideje gondoskodni arról, hogy ez az ünneplés minél több központra terjedjen ki, hogy a lehető legimpozánsabb legyen, nemcsak a részvevők számával, hanem azáltal is, hogy részvevői szervezettek, öntudatosak, s el vannak tökélve arra, hogy meghátrálás nélkül harcot indítanak az orosz nép politikai felszabadításáért, és egyben azért, hogy a proletariátusnak mint osztálynak szabad tere legyen a fejlődéshez és a szocializmusért vívott nyilt harchoz. Ideje, hogy készülni kezdjünk az új május elsejére, s előkészítő munkánkban egyik fontos feladatunk, hogy megismerkedjünk azzal, amit az oroszországi szociáldemokrata mozgalom már elért, hogy megvizsgáljuk, milyen hiányosságai vannak még általában mozgalmunknak és különösen a május elsejei ünnepségnek, s hogyan kell ezeket a hiányosságokat pótolnunk, hogyan kell jobb eredményeket elérnünk.

A harkovi május elseje megmutatja, milyen nagy politikai tüntetéssé válhat a munkásünnep megünneplése, s mi hiányzik nekünk ahhoz, hogy ez az ünneplés valóban

az öntudatos proletariátus nagy, országos tüntetésévé váljon. Mi tette a harkovi májusi napokat kiemelkedő eseménnyé? A munkások tömeges részvétele a sztrájkban, a hatalmas, többezres utcai gyűlések, amelyeken kibontották a vörös zászlókat, és kiáltványokban követeléseket támasztottak, e követelések — nyolcórás munkanap és politikai szabadság — forradalmi jellege. Azt a mesét, hogy az orosz munkások még nem értek meg a politikai harcra, hogy fő feladatuk a tisztán gazdasági harc, amely csak fokozatosan és apránként egészítendő ki az egyes politikai reformokért, nempedig az Oroszország egész politikai rendje elleni harcért folyó részleges politikai agitációval, — ezt a mesét végképpen megcáfolja a harkovi május elseje. De mi itt a dolog másik oldalával kívánunk foglalkozni. A harkovi május elseje újra meg újra bebizonyítja az orosz munkások politikai képességeit, s ugyanakkor megmutatja, mi az, ami még hiányzik nálunk, hogy teljesen kifejleszthessük ezeket a képességeket.

A harkovi szociáldemokraták igyekeztek előkészíteni május elsejét, jóelőre brosúrákat és röplapokat terjesztettek; a munkások a közös tüntetés és a Konnaja-téren tartandó beszédek tervét is összeállították. Miért nem sikerült ez a terv? A harkovi elvtársak erre így felelnek: azért, mert az öntudatos szocialista munkások „fővezérkarának" erői egyenlőtlenül voltak elosztva, az egyik gyárban sokan voltak, a másikban kevesen; továbbá azért, mert a munkások tervét „ismerték a hatóságok", s természetesen mindent megtettek, hogy megbontsák a munkások sorainak egységét. A következtetés világos: *szervezetre* van szükségünk. A munkások tömege már megmozdult és kész követni a szocialista vezéreket, de a „fővezérkarnak" még nem sikerült megszervezni egy erős vezető csoportot, amely helyesen osztaná el az öntudatos munkások összes meglevő erőit, amely biztosítaná a munka olyan konspiratív (titkos) megszervezését, hogy az előre összeállított akciótervek necsak a hatóságok, hanem minden szervezeten kívül álló dolgozó előtt is ismeretlenek maradjanak. Ennek a szervezetnek *forradalmi* szervezetnek kell lennie; olyan emberekből kell állnia, akik világosan

felismerték a szociáldemokrata munkásmozgalom feladatait, és akiknek eltökélt szándékuk, hogy hátrálás nélkül harcolnak a mai politikai rend ellen; ennek a szervezetnek egyesítenie kell magában egyrészt a szocialista tudást és a forradalmi tapasztalatot, amelyet az orosz forradalmi értelmiségben sok évtized tanulságai alakították ki, és másrészt a munkáskörnyezet ismeretét, a tömegek közötti agitációhoz és a tömegek vezetéséhez való hozzáértést, amely az élenjáró munkásokra jellemző. Legfőbb és legelső gondunk ne az legyen, hogy az értelmiségiek és a munkások között mesterségesen válaszfalat emeljünk, hogy „tisztán-munkás" szervezetet teremtsünk, hanem éppen az, hogy megvalósítsuk ezt az egyesítést. Emlékeztetünk itt G. Plehanov következő szavaira:

„Ennek a tevékenységnek (agitációs tevékenységnek) elengedhetetlen feltétele, hogy egybeforrasszuk a már meglevő forradalmi erőket. A körökben folytatott propagandával foglalkozhatnak olyan emberek, akik egyáltalán nincsenek egymással kapcsolatban, sőt akiknek sejtelmük sincs egymás létezéséről. Ha nincsen szervezet, ez természetesen mindig kihatással van a propagandára is, de nem teszi azt lehetetlenné. Nagy társadalmi forrongások korszakában viszont, amikor a politikai légkör villamossággal van telítve, és amikor hol itt, hol ott, a legkülönbözőbb, előre nem látott okokból egyre gyakoribbak a fellobbanások, a közelgő forradalmi vihar előjelei — egyszóval olyan korszakban, amikor agitálnunk kell, mert különben nem érünk célt —, ilyen korszakban *csak a szervezett* forradalmi erőknek lehet komoly hatásuk az események menetére. Az egyes személy ilyenkor tehetetlen, a forradalmi üggyel csak magasabbrendű egységek: *forradalmi szervezetek* tudnak megbirkózni" (G. Plehanov. „A szocialisták feladatai az éhínség ellen vívott harcban". 83. old.).

Az orosz munkásmozgalom történetében éppen a legkülönbözőbb okokból támadó forrongásoknak és fellángolásoknak ilyen korszaka kezdődik, és ha „célt" akarunk „érni", minden erőnkkel azon kell lennünk, hogy egy olyan országos szervezetet hozzunk létre, amely vezetni tud minden egyes fellobbanást, és ilymódon el kell érnünk azt, hogy a közelgő vihar (amelyről az egyik

harkovi munkás is beszél a brosúra végén) ne ösztönös vihar, hanem az egész nép élén az önkényuralmi kormány ellen felkelt proletariátus tudatos mozgalma legyen.

A harkovi május elseje, amely szemléltetően megmutatta, hogy forradalmi szervezeteink nincsenek kellően egybeforrva és felkészülve, még egy nem kevésbbé fontos gyakorlati útmutatást is ad. „A május elsejei ünnepség és tüntetés során — mondja a brosúra — váratlanul felvetődtek különböző gyakorlati követelések, amelyek nem voltak kellőképpen előkészítve, és ezért nagyjában természetesen kudarcra voltak kárhoztatva." Nézzük például a vasúti műhelyek munkásainak követeléseit: a 14 követelés közül 11 követelés egyes apró reformokra vonatkozik, amelyek a mai politikai rendszerben is teljes mértékben elérhetők: béremelés, a munkaidő csökkentése, a visszaélések megszüntetése. Ezek mellett a követelések mellett, szinte teljesen egyenrangú követelésekként még három követelés szerepel: 4) a nyolcórás munkanap bevezetése; 7) a munkások személyi sérthetetlenségének biztosítása a májusi események után; 10) munkásokból és az igazgatóság képviselőiből álló bizottság alakítása, amely megvizsgálná a két fél között felmerülő valamennyi nézeteltérést. Ezek közül a követelések közül az első (4. pont) a nemzetközi proletariátus általános követelése; e követelés kitűzése nyilván arról tanuskodik, hogy az élenjáró harkovi munkások megértik a nemzetközi szocialista munkásmozgalommal való szolidaritásukat. De egy ilyen követelést éppen ezért nem szabad a részkövetelések közé állítani, azok közé a követelések közé, hogy a művezetők jobban bánjanak a munkásokkal, és hogy 10 százalékkal emeljék fel a munkabért. Béremelést és jobb bánásmódot követelhetnek (és kell is hogy követeljenek) az egyes iparágak munkásai munkáltatóiktól, — ezek szakmai követelések, a munkások egyes csoportjainak követelései. A nyolcórás munkanap viszont az egész proletariátus követelése, amelyet nem az egyes munkáltatókkal, hanem az államhatalommal mint az egész mai társadalmi és politikai rend képviselőjével, a termelési eszközöket birtokló tőkések egész osztályával szemben támaszt. A nyolcórás munkanap követelése különösen

nagy jelentőségre tett szert: ez a követelés szolidaritásvállalás a nemzetközi szocialista mozgalommal. Gondoskodnunk kell arról, hogy a munkásokban tudatosodjék ez a különbség, hogy a nyolcórás munkanap követelését ne vegyék egy kalap alá olyan követelésekkel, mint szabadjegyeknek, vagy valamely őr eltávolításának a követelése. A munkások egész éven át hol itt, hol ott állandóan támasztanak különböző részköveteléseket munkáltatóikkal szemben, és harcolnak ezekért a követelésekért; a szocialistáknak, amikor segítik ezt a harcot, mindig rá kell mutatniok ennek a harcnak és az egész világ proletariátusa által vívott szabadságharcnak a kapcsolatára. És május elseje legyen ünnepi kinyilatkoztatása annak, hogy a munkásokban tudatosodik ez a kapcsolat, és hogy elszántan csatlakoznak ehhez a harchoz.

Vegyük a tizedik követelést, amely a nézeteltérések megvizsgálása céljából egy bizottság alakítását igényli. Egy ilyen bizottság, amely a munkások és az igazgatóság képviselőiből állana, természetesen igen hasznos lehet, de csak akkor, ha a választások teljesen szabadok és a választott képviselők teljesen függetlenek. Mi haszna egy ilyen bizottságnak, ha elbocsátják azokat a munkásokat, akik harcot indítanak az igazgatóság bérenceinek megválasztása ellen, akik élesen támadják az adminisztrációt, leleplezik sanyargatásait? Márpedig az ilyen munkásokat nemcsak el fogják bocsátani, hanem le is fogják tartóztatni. Ahhoz tehát, hogy egy ilyen bizottság hasznára legyen a munkásoknak, elősztöris az szükséges, hogy a küldöttek ne függjenek a gyár igazgatóságától; ez csak úgy érhető el, ha a munkásoknak van egy szabad szövetségük, amely sok gyárra terjed ki, amelynek saját pénztára van, és kész megvédeni képviselőit. A bizottság csak abban az esetben lehet hasznos, ha sok gyár, lehetőleg egy iparág valamennyi gyára egyesült. Továbbá, ehhez másodszor az szükséges, hogy a munkások személyi sérthetetlenséget élvezzenek, vagyis hogy a rendőrség vagy csendőrség önkényesen ne tartóztathassa le őket. Követelték is a munkások személyi sérthetetlenségének biztosítását (7. pont). De felmerül a kérdés, kitől követelhetik voltaképpen a munkások személyi sérthetetlenségük

és egyesülési szabadságuk biztosítását (amely, mint láttuk, szükséges ahhoz, hogy a bizottság eredményes munkát végezhessen)? Csakis az államhatalomtól, mert a személyi sérthetetlenség és az egyesülési szabadság hiánya az orosz állam alaptörvényeivel, sőt mi több, az orosz állam kormányformájával függ össze. Kormányformáját tekintve Oroszország korlátlan monarchia. A cár — egyeduralkodó, a nép és népképviselők bármilyen részvétele nélkül, egyedül adja ki a törvényeket és nevezi ki a vezető hivatalnokokat. Ilyen államrendszerben nem lehetséges személyi sérthetetlenség, az állampolgárok, de különösen a munkások szövetségei nem lehetnek szabadok. Ezért semmi értelme sincsen annak, hogy az egyeduralmi kormánytól követeljük a személyi sérthetetlenség (és az egyesülési szabadság) biztosítását: ez a követelés egyértelmű azzal, hogy politikai jogokat követelünk a nép számára, márpedig az egyeduralmi kormányt éppen azért nevezik egyeduralminak, mert az a nép politikai jogfosztottságát jelenti. A személyi sérthetetlenség (és az egyesülési szabadság) garantálása csak akkor lesz majd lehetséges, amikor a törvényhozásban és az egész államigazgatásban részt fognak venni a *nép képviselői*. Amíg nincs népképviselet, az egyeduralmi kormány még azokat a kis engedményeket is, amelyeket egyik kezével a munkásoknak juttat, másik kezével mindig vissza fogja venni. A harkovi május elseje újra szemléltetően bebizonyította ezt: a kormányzó a munkástömeg követelésére szabadon bocsátotta a letartóztatottakat, aztán néhány nap mulva pétervári parancsra ismét tucatjával összefogdosták a munkásokat! A kormányzóság és a gyárak vezetősége „garantálja“ a képviselők sérthetetlenségét, a csendőrség meg összefogdossa és magánzárkába csukja vagy kitiltja őket a városból! Mi haszna lehet a népnek az ilyen garanciából?

Ezért kell a munkásoknak a népképviselők összehívását, országgyűlés összehívását követelniök a cártól. Abba a kiáltványba, amelyet az idén május elseje előtt Harkovban terjesztettek, bevették ezt a követelést, s láttuk, hogy az élenjáró munkások egy része teljesen megértette ennek jelentőségét. Gondoskodnunk kell arról,

hogy *minden* élenjáró munkás világosan megértse e követelés szükségességét, hogy ezt a követelést terjesszék, mégpedig nemcsak a munkástömegek körében, hanem a nép minden olyan rétegében, amely kapcsolatba kerül a munkásokkal, és érdeklődéssel kutatja, miért is harcolnak a szocialisták és a „városi“ munkások? Az idén egyszer, amikor a gyárfelügyelő kérdezősködött, hogy mi is kell tulajdonképpen a munkásoknak, csak egyetlen hang kiáltotta: „alkotmány“, s e magános hang hallatára az egyik tudósító némi gúnnyal azt mondta: „egy proletár *kiböki*e“. Egy másik ujságíró meg éppenséggel azt mondta, hogy „az adott esetben“ ez a válasz „félig komikus“ volt (lásd „Munkásmozgalom Harkovban“, „Az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt Harkovi Bizottságának“ jelentése. A „Rabocseje Gyelo“ kiadása. Genf 1900 szeptember. 14. old.). Tulajdonképpen semmi nevetséges nem volt ebben a feleletben; csak az tűnhetett nevetségesnek, hogy az egész államrend megváltoztatásának ez a magánosan elhangzott követelése nincsen arányban azzal a követeléssel, hogy félórával csökkentsék a munkanapot, és hogy a bért munkaidő alatt fizessék ki. De kétségtelen, hogy van kapcsolat ez utóbbi követelések és az alkotmány követelése között, és ha elérjük (márpedig kétségtelenül elérjük), hogy ez a kapcsolat a tömegekben tudatosodjék, akkor ez a kiáltás: „alkotmányt!“ nem magános kiáltás lesz, hanem ezrek és százezrek ajkáról hangzik majd fel, és akkor ez a kiáltás már nem lesz nevetséges, hanem fenyegető. Mesélik, hogy valaki, aki a májusi napokban Harkovban járt, megkérdezett egy bérkocsist, hogy tulajdonképpen mit akarnak a munkások, mire ez azt felelte: „Követelik a nyolcórás munkanapot és saját ujságukat.“ Ez a kocsis már megértette, hogy a munkásokat nem elégítik ki holmi hitvány könyöradományok, hogy szabad embereknek akarják érezni magukat, szabadon és nyiltan akarják bejelenteni igényeiket és harcolni akarnak értük. De a kocsis válaszából még nem látszik, hogy tudatosodott volna benne az, hogy a munkások az egész nép szabadságáért harcolnak, a népnek azért a jogáért, hogy résztvehessen az állam kormányzásában. Amikor majd azt a követelést, hogy a cár hívja össze a nép képviselőit,

teljes öntudattal és hajthatatlan szilárdsággal fogják ismételni Oroszország minden iparvárosának és gyártelepének munkástömegei, amikor majd a munkások elérik azt, hogy az egész városi lakosság és a városba kerülő falusi nép megérti, mit akarnak a szocialisták és miért harcolnak a munkások, akkor közel leszünk már ahhoz a nagy naphoz, amikor a nép megszabadul a rendőri önkényuralomtól!

A megírás ideje: 1900 november eleje.

Megjelent az „Iszkra" kiadásában, külön brosúrában. 1901 január.

MOZGALMUNK LEGFONTOSABB FELADATAI[119]

Az orosz szociáldemokrácia már többször kijelentette, hogy az orosz munkáspárt legközelebbi politikai feladata az önkényuralom megdöntése, a politikai szabadság kivívása kell hogy legyen. Kijelentették ezt több mint tizenöt évvel ezelőtt az orosz szociáldemokrácia képviselői, a „Munka Felszabadítása" csoport tagjai; kijelentették ezt két és fél évvel ezelőtt az orosz szociáldemokrata szervezetek képviselői is, akik 1898 tavaszán megalakították az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspártot. De e többszöri kijelentések ellenére most ismét napirendre kerül az oroszországi szociáldemokrácia politikai feladatainak kérdése. Mozgalmunk sok képviselőjének kételyei vannak a kérdés fenti eldöntésének helyességét illetően. Azt mondják, hogy a gazdasági harcnak van döntő jelentősége, háttérbe szorítják a proletariátus politikai feladatait, leszűkítik és korlátozzák ezeket a feladatokat, sőt kijelentik, hogy az önálló oroszországi munkáspárt megalakításáról elhangzó szóbeszédekkel egyszerűen csak mások szavait ismétlik, hogy a munkásoknak csak gazdasági harcot kell folytatniok, a politikát pedig értelmiségieknek és a liberálisoknak kell átengedniök. A hit új szimbólumának e legújabb megnyilatkozása (a hírhedt „Credo"*) már valósággal kiskorúnak nyilvánítja az orosz proletariátust és teljesen elveti a szociáldemokrata programmot. A „Rabocsaja Miszl" pedig (különösen a „Különmelléklet"-ében) lényegében ugyanilyen értelemben nyilatko-

* — hitvallás, programm, valamely világnézet kifejtése. — *Szerk.*

zott. Az orosz szociáldemokrácia az ingadozások, az önmegtagadásig fajuló kételyek időszakát éli. Egyrészt, a munkásmozgalom elszakad a szocializmustól: a munkásokat segítik ugyan a gazdasági harcban, de emellett egyáltalán nem vagy kevéssé magyarázzák meg nekik az egész mozgalom szocialista céljait és politikai feladatait. Másrészt, a szocializmus elszakad a munkásmozgalomtól: az orosz szocialisták ismét egyre többet beszélnek arról, hogy a kormány ellen az értelmiségnek kizárólag saját erejével kell harcolnia, mert a munkások a gazdasági harcra szorítkoznak.

Véleményünk szerint három körülmény készítette elő a talajt e szomorú jelenségek számára. Először az, hogy az orosz szociáldemokraták tevékenységük kezdetén csupán a körökben folyó propagandamunkára szorítkoztak. Amikor áttértünk a tömegagitációra, nem mindig tudtuk megállni, hogy a másik végletbe ne essünk. Másodszor az, hogy tevékenységünk kezdetén nagyon gyakran létjogosultságunkat kellett megvédenünk a narodovolecek elleni harcban, akik „politikán" a munkásmozgalomtól elszakított tevékenységet értettek, akik a politikát az összeesküvő harcra szűkítették le. A szociáldemokraták elvetették ezt a politikát, de közben a másik végletbe estek és általában háttérbe szorították a politikát. Harmadszor pedig az, hogy a szociáldemokraták, akik kis helyi munkáskörökben egymástól elszakadva fejtették ki tevékenységüket, nem fordítottak kellő figyelmet egy olyan forradalmi párt megszervezésének szükségességére, amely egyesíti a helyi csoportok egész tevékenységét, és lehetővé teszi a forradalmi munka helyes kialakítását. Márpedig, ha általában egymástól elszigetelten fejtjük ki tevékenységünket, nyilván a gazdasági harc van túlsúlyban.

Mindezek a körülmények a mozgalom egyik oldalának túlbecsülésére vezettek. Az „ökonomista" irányzat (ha ugyan lehet itt „irányzatról" beszélni) azzal kísérletezik, hogy ebből a szűkkörűségből külön elméletet faragjon, hogy ebből a célból felhasználja a divatos bernsteinizmust, a marxizmus divatos „kritikáját", amely új lobogó alatt a régi burzsoá eszméket terjeszti. Csakis e kísérletek következtében merült fel az a veszély, hogy meggyengül

a kapcsolat az orosz munkásmozgalom és az orosz szociáldemokrácia, a politikai szabadság előharcosa között. Márpedig mozgalmunk legfontosabb feladata ennek a kapcsolatnak az erősítése.

A szociáldemokrácia a munkásmozgalom egyesítése a szocializmussal, a szociáldemokrácia feladata pedig nem az, hogy passzívan szolgálja a munkásmozgalmat minden egyes szakaszában, hanem az, hogy az egész mozgalom érdekeit képviselje, hogy megmutassa ennek a mozgalomnak végső célját, politikai feladatait, és hogy megőrizze e mozgalom politikai és eszmei önállóságát. A szociáldemokráciától elszakadt munkásmozgalom elsekélyesedik és szükségszerűen elpolgáriasodik: ha a munkásosztály csak gazdasági harcot folytat, elveszti politikai önállóságát, más pártok uszályába kerül, elárulja azt a nagy intelmet, hogy „a munkások felszabadítása csakis maguknak a munkásoknak a műve lehet"[120]. Minden országban volt olyan időszak, amikor a munkásmozgalom és a szocializmus külön-külön életet élt és külön-külön úton járt, s ez az elkülönültség minden országban a szocializmus és a munkásmozgalom gyengeségére vezetett; minden országban csak a szocializmusnak a munkásmozgalommal való egyesülése teremtett szilárd alapot mindkettő számára. De a szocializmusnak és a munkásmozgalomnak ez az egyesülése minden országban történelmileg alakult ki, sajátos úton, helytől és időtől függően. Oroszországban elméletileg már régen leszögeztük, hogy a szocializmust egyesíteni kell a munkásmozgalommal, de a gyakorlatban csak most alakul ki ez az egyesülés. Ez a kialakulási folyamat nagyon nehezen megy végbe, és nem különösebben meglepő, hogy mindenféle ingadozásokkal és kételyekkel jár.

Milyen tanulságokat vonhatunk le a multból?

Az egész orosz szocializmus története arra vezetett, hogy most az önkényuralmi kormány elleni harc, a politikai szabadság kivívása a szocializmus legfontosabb feladata; szocialista mozgalmunk, mondhatni, összpontosult az önkényuralom elleni harcra. Másrészt, a történelem megmutatta, hogy a szocialista gondolat Oroszországban sokkal inkább el van szakadva a dolgozó osztályok élenjáró képviselőitől, mint más országokban, és hogy az orosz

forradalmi mozgalmat ez az elszakadottsága tehetetlenségre kárhoztatja. Ebből önmagától következik az orosz szociáldemokrácia feladata: szocialista eszméket és politikai öntudatot kell bevinnie a proletariátus tömegeibe, és olyan forradalmi pártot kell szerveznie, amely elválaszthatatlanul egybe van kapcsolva az ösztönös munkásmozgalommal. Az orosz szociáldemokrácia már sokat tett ebben az irányban; de még több a tennivalója. Ahogy a mozgalom nő, a szociáldemokrácia működési területe egyre szélesebb, a munka egyre változatosabb, a mozgalomnak mind több aktív részvevője összpontosítja erejét a propaganda és az agitáció napi szükségleteiből fakadó különböző részletfeladatok megvalósítására. Ez a jelenség teljesen törvényszerű és elkerülhetetlen, s éppen ezért különös figyelmet kell fordítanunk arra, hogy tevékenységünk részletfeladatai és egyes harci módszereink ne váljanak valahogy öncéllá, hogy az előkészítő munka ne váljék a legfőbb és egyetlen munkává.

A munkásosztály politikai fejlődésének és politikai szervezkedésének elősegítése a mi fő és alapvető feladatunk. Aki ezt a feladatot háttérbe szorítja, aki nem rendeli alá ennek a részletfeladatokat és az egyes harci módszereket, az hamis úton jár, és komoly kárt okoz a mozgalomnak. Márpedig háttérbe szorítják először is azok, akik arra hívják fel a forradalmárokat, hogy a munkásmozgalomtól elszakadt egyes összeesküvő csoportok erőivel keljenek harcra a kormány ellen. Másodszor, háttérbe szorítják ezt a feladatot azok, akik leszűkítik a politikai propaganda, agitáció és szervezés tartalmát és csökkentik lendületét, akik lehetségesnek és helyesnek tartják, hogy a munkásoknak csak életük rendkívüli pillanataiban, csak ünnepélyes alkalmakkor nyujtsanak egy kis „politikát", akik túlságosan nagy gondot fordítanak arra, hogy az önkényuralom elleni politikai harcot aprópénzre váltsák és helyette csupán egyes engedményeket követeljenek az önkényuralomtól, és nem gondoskodnak eléggé arról, hogy az egyes engedményekre vonatkozó követeléseket a forradalmi munkáspártnak az önkényuralom ellen irányuló rendszeres és megalkuvást nem tűrő harcává fejlesszék.

„Szervezkedjetek!" — fújja a munkásoknak külön-

böző hangnemben a „Rabocsaja Miszl“, fújja az „ökonomista“ irányzat valamennyi híve. Mi persze feltétlenül csatlakozunk ehhez a felhíváshoz, de mindenesetre hozzátesszük: necsak segélyegyletekben, sztrájkpénztárakban és munkáskörökben szervezkedjetek, hanem szervezkedjetek politikai pártban is, szervezkedjetek elszánt harcra az önkényuralmi kormány és az egész tőkés társadalom ellen. Ilyen szervezkedés nélkül a proletariátus nem juthat el a tudatos osztályharcig, ilyen szervezkedés nélkül a munkásmozgalom tehetetlenségre van kárhoztatva, csupán pénztárakkal, körökkel és segélyegyletekkel sohasem teljesítheti nagy történelmi feladatát: nem szabadíthatja fel önmagát és az egész orosz népet a politikai és gazdasági rabság alól. A történelem folyamán egyetlen osztály sem került uralomra, ha nem termelte ki saját politikai vezéreit, a mozgalom szervezésére és vezetésére alkalmas élenjáró képviselőit. És az orosz munkásosztály már megmutatta, hogy ki tud termelni ilyen embereket: az orosz munkásságnak az utóbbi 5—6 esztendő folyamán széles körben megindult harca megmutatta, milyen nagy forradalmi erő rejlik a munkásosztályban, megmutatta, hogy a kormány legelkeseredettebb üldözései sem csökkentik, hanem növelik azoknak a munkásoknak a számát, akik a szocializmus, politikai öntudat és politikai harc után vágyakoznak. Elvtársaink 1898-ban tartott kongresszusa helyesen tűzte ki a feladatot, s nem ismételgetett idegen szavakat, nem csupán az „intellektuelek“ lelkesedését fejezte ki... És nekünk erélyesen hozzá kell látnunk ezeknek a feladatoknak a megvalósításához, napirendre kell tűznünk a párt programmjának, szervezetének és taktikájának kérdését. Elmondottuk már, hogyan vélekedünk programmunk alaptételeiről, és itt természetesen nem fejthetjük ki részletesen ezeket a tételeket. A szervezeti kérdéseknek lapunk legközelebbi számaiban több cikket szándékozunk szentelni. Ezek legfájóbb kérdéseink közé tartoznak. Ebben a tekintetben messze elmaradtunk az orosz forradalmi mozgalom régi harcosaitól; ezt a fogyatékosságot nyiltan be kell ismernünk, és arra kell fordítanunk erőinket, hogy konspirációs szempontból megfelelőbben szervezzük meg a munkát, rendszeresen propagáljuk a munka

szabályait, a csendőrség félrevezetésének és a rendőri csapdák kikerülésének módszereit. Olyan embereket kell nevelnünk, akik nemcsak szabad estéiket, hanem egész életüket a forradalomnak szentelik, meg kell teremtenünk egy szervezetet, amely eléggé nagy ahhoz, hogy lehetséges legyen benne egy szigorú munkamegosztás különböző munkaterületeink szerint. Végül, ami a taktikai kérdéseket illeti, ezekkel kapcsolatban a következőkre szorítkozunk: a szociáldemokrácia nem köti meg a kezét, nem korlátozza tevékenységét a politikai harcnak valamilyen előre kigondolt tervével vagy módszerével — elismer minden harci eszközt, feltéve, hogy megfelelnek a párt meglevő erőinek és lehetővé teszik, hogy a legnagyobb eredményeket érjük el, amelyek az adott viszonyok között elérhetők. Ha erős, szervezett pártunk van, az egyes sztrájkok politikai tüntetésekbe, a kormányon aratott politikai győzelembe csaphatnak át. Ha erős, szervezett pártunk van, az egyes helyi felkelések győzelmes forradalommá terebélyesedhetnek. Ne felejtsük el, hogy a kormány ellen egyes követelésekért folyó harc, egyes engedmények kivívása — csak apró csetepaté, előőrsi csatározás az ellenséggel, a döntő összecsapás azonban még hátra van. Teljes erejében itt áll előttünk az ellenséges erőd, ahonnan ágyú- és puskagolyók záporát zúdítják ránk, s ezzel elragadják legjobb harcosainkat. Ezt az erődöt be kell vennünk, és be is vesszük, ha az ébredő proletariátus minden erejét az orosz forradalmárok minden erejével egyesítjük egyetlen pártban, amely felé vonzódni fog minden, ami Oroszországban eleven és becsületes. És csak akkor fog beteljesedni Pjotr Alekszejevnek, az orosz munkásforradalmárnak nagy jövendölése: „a munkások milliói fel fogják emelni kemény öklüket, és a zsarnokság jármát, amelyet katonaszuronyok védenek, pozdorjává zúzzák!"[121]

A megírás ideje: 1900 november első fele.
Megjelent: „Iszkra" 1. sz. 1900 december.

A KÍNAI HÁBORÚ

Oroszország lassanként befejezi a kínai háborút: számos katonai körzetet mozgósítottak, többszázmillió rubelt elköltöttek, a katonák tízezreit Kínába küldték, számos csatát vívtak meg, számos győzelmet arattak, — igaz, nem annyira az ellenség reguláris csapatain, mint inkább a kínai felkelőkön és még inkább a fegyvertelen kínaiakon, akiket vízbe fojtottak vagy agyonvertek, nem riadva vissza a gyermekek és asszonyok meggyilkolásától sem, hogy a paloták, lakóházak és üzletek kirablásáról már ne is beszéljünk. És az orosz kormány, s vele együtt a kormány előtt hajbókoló ujságok győzelmet ünnepelnek, ujjonganak a dicső csapatok új hőstettein, ujjonganak, hogy az európai kultúra vereséget mért a kínai barbarizmusra, hogy az orosz „civilizátori misszió" újabb győzelmeket aratott a Távolkeleten.

Ebben az ujjongó kórusban csak az öntudatos munkásoknak, a sokmilliós munkásnép élenjáró képviselőinek a hangja nem hallatszik. Márpedig éppen a munkásnép hordja a vállain az új győztes hadjáratok egész terhét: közüle ragadják ki a dolgozókat, hogy elküldjék őket hetedhét országon túlra, tőle szedik be a milliós költségek fedezésére külön felemelt adókat. Próbáljuk hát tisztázni a következő kérdést: milyen álláspontot foglaljanak el a szocialisták ezzel a háborúval kapcsolatban? kiknek az érdekeiért folyik ez a háború? mi az orosz kormány politikájának igazi jelentősége?

Kormányunk mindenekelőtt azt bizonygatja, hogy nem is visel háborút Kína ellen: csak elfojtja a felkelést, megzabolázza a lázadókat, segíti a törvényes kínai kor-

ányt a törvényes rend helyreállításában. Hadüzenet nem volt, de a lényegen ez mit sem változtat, mivel mégiscsak dúl a háború. Mi késztette a kínaiakat arra, hogy megtámadják az európaiakat, mi késztette őket erre a lázadásra, amelyet az angolok, franciák, németek, oroszok, japánok stb. oly buzgalommal megzaboláznak? Az, hogy „a sárga faj gyűlöli a fehér fajt“, „a kínaiak gyűlölik az európai kultúrát és civilizációt“ — bizonygatják a háború hívei. Hát igen, a kínaiak valóban gyűlölik az európaiakat, csakhogy az európaiak közül kiket gyűlölnek, és miért? Nem az európai népeket gyűlölik a kínaiak — hiszen velük nem volt semmi bajuk —, hanem az európai kapitalistákat és a kapitalistákat engedelmesen kiszolgáló európai kormányokat. Hát hogyne gyűlölték volna meg a kínaiak azokat, akik csak azért mentek Kínába, hogy megszedjék magukat, akik csak csalásra, rablásra és erőszakra használták agyonmagasztalt civilizációjukat, akik azért háborúztak Kínával, hogy joguk legyen a népet bódító ópiummal kereskedni (Anglia és Franciaország háborúja Kína ellen 1856-ban), akik képmutató módon a kereszténység terjesztésével álcázták rabló politikájukat? Az európai burzsoá kormányok már régóta folytatják ezt a rabló politikát Kínával szemben, s most az orosz önkényuralmi kormány is csatlakozott ehhez a politikához. Ezt a rabló politikát gyarmati politikának szokták nevezni. Minden ország, amelynek gyorsan fejlődő tőkés ipara van, nagyon hamar kezd gyarmatokat keresni, vagyis olyan országokat, amelyekben az ipar gyengén fejlett, amelyeknek az a jellegzetességük, hogy többé-kevésbbé patriarchális életmódot folytatnak, amelyekben túladhatnak iparcikkeiken és jócskán megszedhetik magukat. És maroknyi kapitalista meggazdagodásáért a burzsoá kormányok végnélküli háborúkat viseltek, egész ezredek katonáit agyonkínozták az egészségtelen trópikus országokban, milliókat tékozoltak el a népen behajtott pénzből, kétségbeesett felkelésekbe hajszolták és éhhalálba kergették a helyi lakosságot. Gondoljunk csak az Anglia ellen fellázadt indiai benszülöttek felkelésére[122] és az indiai éhínségre, vagy arra a háborúra, amelyet az angolok ma a búrok ellen folytatnak[123].

És lám, most Kína felé nyujtogatják az európai kapitalisták mohó karmaikat. Alighanem az elsők között nyujtotta ki karmait az orosz kormány is, amely most annyira hivalkodik „önzetlenségével“. „Önzetlenül“ vette el Kínától Port-Arthurt és kezdte meg orosz csapatok védelme alatt a mandzsúriai vasútvonal építését. Az európai kormányok egymásután oly buzgalommal kezdik rabolni, vagyis ahogy mondják: „bérelni“, a kínai földeket, hogy nem ok nélkül rebesgetnek Kína felosztásáról. S ha nevén akarjuk nevezni a gyereket, meg kell mondanunk, hogy az európai kormányok (s alighanem elsőként az orosz kormány) már megkezdték Kína felosztását. De nem nyiltan kezdték meg, hanem alattomban, mint a tolvajok. Fosztogatják Kínát, mint valami hullát a hullarablók, s amikor ez a vélt halott ellenállni próbált, nekiestek, mint a fenevadak, egész falvakat felperzseltek, a fegyvertelen lakosokat, asszonyaikat és gyermekeiket az Amurba fojtották, agyonlőtték, szuronnyal felnyársalták. S e keresztényi hőstettek közben a kínai vademberek ellen ordítoznak, akik kezet mertek emelni a civilizált európaiakra. Nincsuang elfoglalása és orosz csapatoknak Mandzsúria vidékére való vezénylése — ideiglenes rendszabályok, jelenti ki az orosz önkényuralmi kormány a hatalmakhoz intézett 1900 augusztus 12-i körjegyzékében; ezeket a rendszabályokat „kizárólag a kínai lázadók által kifejtett agresszív tevékenység visszaverésének szükségessége diktálta“; ezek a rendszabályok „egyáltalán nem jelentik azt, hogy a cári kormány bármiféle önző terveket követ, mert az ilyen tervek teljesen távol állanak politikájától“.

Szegény cári kormány! Olyan keresztényi önzetlenség hatja át, s olyan igazságtalanul sértegetik! Néhány évvel ezelőtt önzetlenül meghódította Port-Arthurt, és most önzetlenül elfoglalja Madzsúriát, önzetlenül elárasztotta Kínának Oroszországgal határos területeit a vállalkozók, mérnökök és tisztek falkájával, akik bánásmódjukkal még a közismerten türelmes kínaiakat is fellázították. A kínai vasút építkezésén naponta 10 kopejka bért fizettek a kínai munkásoknak — hát nem önzetlenség ez Oroszország részéről?

De mivel magyarázható, hogy kormányunk ilyen

esztelen politikát folytat Kínában? Kinek előnyös ez a politika? Előnyös maroknyi kapitalista mágnásnak, aki Kínával kereskedik, maroknyi gyárosnak, aki az ázsiai piacra termel, maroknyi vállalkozónak, aki őrült összegeket keres a sürgős hadirendeléseken (néhány fegyvereket és katonai felszereléseket stb. gyártó gyár most teljes gőzzel dolgozik és százával veszi fel a napszámosokat). Előnyös ez a politika maroknyi nemesnek, aki magas tisztségeket tölt be polgári és katonai szolgálatban. Nekik szükségük van kalandorpolitikára, mert ezzel előléphetnek, karriert csinálhatnak, „hőstettekkel" hírnévre tehetnek szert. Maroknyi kapitalista és csirkefogó hivatalnok érdekeiért kormányunk habozás nélkül feláldozza az egész nép érdekeit. Az önkényuralmi cári kormány, mint mindig, most is megmutatta, hogy felelőtlen hivatalnokok kormánya, akik alázatosan kiszolgálják a tőkemágnásokat és a nemeseket.

Mi haszna van az orosz munkásosztálynak és az egész munkásnépnek a kínai hódításokból? Ezernyi család tönkremegy, a keresőket elviszik a háborúba, hallatlanul növekednek az államadósságok és az állami kiadások, emelkednek az adók, erősödik a tőkések, a munkáskizsákmányolók hatalma, rosszabbodik a munkások helyzete, még inkább pusztul a parasztság, Szibériában éhínség tomból — ezzel kecsegtet, s ezt hozza máris magával a kínai háború. Az egész orosz sajtó, valamennyi ujság és folyóirat rabságban van, semmit sem mernek a kormányhivatalnokok engedélye nélkül kinyomatni, — s ezért nincsenek pontos adataink arról, hogy mibe kerül a népnek a kínai háború, de kétségtelen, hogy *sokszázmillió rubelt* kell rá áldozni. Adatok állnak a rendelkezésünkre, amelyek szerint a kormány egy titkos rendelet alapján egyszerre 150 millió rubelt költött a háborúra, s ezen felül a háború folyó költségei három-négy naponként *egymillió rubelt* emésztenek fel. És ezeket az óriási összegeket az a kormány herdálja el, amely minden garast a fogához verve állandóan csökkentette az éhező parasztok segélyeit, amely nem tud pénzt keríteni a népművelésre, amely igazi kulák módjára kiszipolyozza a kincstári üzemek munkásait, a postai kistisztviselőket stb.!

Vitte pénzügyminiszter bejelentette, hogy 1900 január 1-én a kincstárnak 250 millió rubel szabad rendelkezésű pénze volt — ma már nincs meg ez a pénz, elment a háborúra, a kormány kölcsönöket keres, növeli az adókat, pénzszűke miatt lemond a legszükségesebb kiadásokról, leállítja a vasútépítést. A cári kormányt csőd fenyegeti, az meg hódító politikához folyamodik — olyan politikához, amely nemcsak hallatlanul nagy összeget követel meg, hanem még azzal a veszéllyel is jár, hogy még veszélyesebb háborúkba sodorja az országot. A Kínára támadt európai hatalmak máris marakodni kezdenek a zsákmány felosztásán, és senki sem tudja megmondani, mivel végződik majd ez a marakodás.

De a cári kormány kínai politikája nemcsak hogy gyalázatos módon szembehelyezkedik a nép érdekeivel, — ez a politika igyekszik megmételyezni a néptömegek politikai tudatát. A kormányok, amelyek csak a szurony erejére támaszkodva tartják fenn magukat, amelyek állandóan a nép felháborodásának feltartóztatásával és elfojtásával vannak elfoglalva, már régen felismerték azt az igazságot, hogy a nép elégedetlenségét semmivel sem lehet megszüntetni; meg kell kísérelni ezt az elégedetlenséget a kormányról valami másra áthárítani. Szítják például a zsidógyűlöletet: az útszéli ujságok uszítanak a zsidók ellen, mintha a zsidó munkás nem ugyanúgy szenvedne a tőke és a rendőrkormány igájában, mint az orosz munkás. Most a sajtó a kínaiak ellen indított hadjáratot, üvöltöz a barbár sárga fajról, arról, hogy a sárga faj gyűlöli a civilizációt, hogy Oroszországnak felvilágosító feladatai vannak, hogy az orosz katonák milyen lelkesedéssel mennek a csatába stb. stb. A kormány és a pénzeszsák előtt csúszó-mászó ujságírók vak buzgalommal szítják a népben a gyűlöletet Kína ellen. A kínai nép azonban soha semmivel nem bántotta az orosz népet; a kínai nép maga is ugyanazoktól a bajoktól szenved, amelyek az orosz népet elcsigázzák: a barbár kormánytól, amely az éhező parasztból adókat sajtol ki, és katonai erővel elnyom minden szabadságtörekvést, annak a tőkének az igájától, amely már a Kínai Császárságba is behatolt.

Az orosz munkásosztály lassan kiszabadul abból a

politikai tudatlanságból és sötétségből, amelyben a nép tömege él. Ezért minden öntudatos munkásnak az a kötelessége, hogy teljes erejével harcba szálljon azok ellen, akik nemzeti gyűlölködést szítanak, és elterelik a munkásnép figyelmét igazi ellenségeiről. A cári kormány kínai politikája bűnös politika, amely még jobban tönkreteszi, még jobban zülleszti és elnyomja a népet. A cári kormány nemcsak hogy rabságban tartja népünket, — leigáztat vele más népeket, amelyek felkeltek saját rabságuk ellen (mint ahogy 1849-ben történt, amikor az orosz csapatok elnyomták a magyarországi forradalmat). A cári kormány nemcsak hogy segíti az orosz tőkéseket munkásaik kizsákmányolásában, és megköti a munkások kezét, nehogy azok egyesülni és védekezni merjenek, — maroknyi gazdag és főúr érdekeiért a katonákkal kiraboltat más népeket is. Azt az új jármot, amelyet a háború rak a munkásnép nyakára, csak egy módon rázhatjuk le: ha összeülnek a nép képviselői, akik véget vetnének a kormány önkényuralmának, és rákényszerítenék arra, hogy necsak az udvari falka érdekeit tekintse.

„Iszkra" 1. sz. 1900 december.

SZAKADÁS AZ OROSZ SZOCIÁLDEMOKRATÁK KÜLFÖLDI SZÖVETSÉGÉBEN

Ez év tavaszán Svájcban kongresszusra ültek össze az Orosz Szociáldemokraták Szövetségének tagjai, s ez a kongresszus a Szövetségben szakadásra vezetett. A tagok kisebbsége — élén a „Munka Felszabadítása“ csoporttal, amely a Szövetséget alapította és 1898 őszéig a Szövetség kiadványait szerkesztette — „Szocial-demokrat“ Orosz Forradalmi Szervezet néven külön szervezetet alapított. A többség, amelyhez hozzátartozik a „Rabocseje Gyelo“ szerkesztősége, megtartotta a „Szövetség“ elnevezést. Az orosz szociáldemokratáknak 1898 tavaszán lezajlott kongresszusa, amely megalakította az „Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspártot“, pártunk külföldi képviselőjének ismerte el a Szövetséget. Milyen álláspontot foglaljunk el a képviselet kérdésében most, amikor a külföldi Szövetség kettészakadt? Nem térünk ki részletesebben a szakadás okaira. Csupán megjegyezzük, hogy valótlan az az annyira elterjedt és annyira súlyos vád, hogy Plehanov magához kaparintotta a Szövetség nyomdáját. A valóságban csak az történt, hogy a nyomda vezetője nem volt hajlandó a nyomdát teljes egészében a kettészakadt Szövetség egyik részének átadni, és a két fél aztán rövidesen maga osztotta fel egymás között a nyomdát. A mi szempontunkból a legfontosabb az a tény, hogy a vita lényegét illetően a „Rabocseje Gyelő“-nak nem volt igaza; helytelenül tagadta az „ökonomista“ irányzat létezését, és hibás taktikát követett, amikor agyonhallgatta ennek az irányzatnak szélsőségeit, és tartózkodott attól, hogy nyiltan harcoljon ezek ellen a szélsőségek ellen.

Éppen ezért — bár egyáltalán nem tagadjuk, hogy

a „Rabocseje Gyeló"-nak, amely sokat fáradozott az irodalom kiadásán és terjesztésének a megszervezésén, vannak érdemei — nem vagyunk hajlandók a kettészakadt szervezet két része közül egyiket sem pártunk külföldi képviselőjének elismerni. A következő pártkongresszus határozatáig ezt a kérdést eldöntetlenül kell hagynunk. Az orosz szociáldemokrácia hivatalos külföldi képviselői jelenleg annak az állandó nemzetközi bizottságnak orosz tagjai, amelyet ez év őszén alakított a párizsi nemzetközi szocialista kongresszus[124]. Oroszország részéről a bizottságba két tagot választottak be: G. V. Plehanovot és B. Kricsevszkijt (a „Rabocseje Gyelo" egyik szerkesztőjét). Amíg az orosz szociáldemokraták két frakciója nem békül ki vagy nem egyezik meg egymással, minden Oroszország képviseletét illető ügyben G. V. Plehanovval szándékozunk kapcsolatot tartani. Végül, szavaznunk kell abban a kérdésben, hogy kivánságunk szerint Oroszország részéről ki legyen a titkár az állandó nemzetközi bizottságban. Ma, amikor a szociáldemokráciát a „marxizmus kritikája" ürügyén burzsoá ideológiával és az állig felfegyverzett ellenség (a burzsoá kormányok) iránti jámbor és békülékeny politikával igyekeznek megmételyezni, különösen szükséges, hogy erre a fontos posztra olyan ember kerüljön, aki tud az ár ellen úszni és befolyásosan fel tudja emelni szavát az eszmei ingadozás ellen. Ezért, valamint a fentebb kifejtett meggondolásokból G. V. Plehanovra adjuk szavazatunkat.

A megírás ideje: legkésőbb 1900 december 8.
Megjelent: „Iszkra" 1. sz. 1900 december.

FELJEGYZÉS 1900 DECEMBER 29-ÉRŐL

1900. XII. 29., szombat, éjjeli 2 óra.

Fel szeretném jegyezni az „ikerrel" folytatott mai beszélgetésem benyomásait. Ez nevezetes és a maga nemében „történelmi jelentőségű", legalábbis az én életemben történelmi jelentőségű gyűlés volt (Arszenyev, Velika, az iker + a feleség[125] + én): pontot tett életemnek ha nem is egy egész korszaka, de egy lapja mögé, és hosszú időre meghatározta magatartásomat és életpályámat.

Ahogy Arszenyev eredetileg közölte velem a dolgot, én úgy értettem, hogy az iker közeledik hozzánk, s a maga részéről lépéseket akar tenni, — s éppen az ellenkezője derült ki. Ez a különös félreértés valószínűleg onnan ered, hogy Arszenyev már nagyon szerette volna megkapni azt, amivel az iker „kecsegtette", nevezetesen politikai anyagot, tudósításokat etc.*, azt pedig „amit akarunk, könnyen elhisszük", és Arszenyev hitt annak lehetőségében, amivel az iker kecsegtette, hinni akart az iker őszinteségében, az ikerrel való becsületes modus vivendi** lehetőségében.

És éppen ez a gyűlés véglegesen és visszavonhatatlanul szétoszlatta ezt a hitemet. Az iker teljesen új oldaláról mutatkozott be, bemutatkozott, mint igazi „politikus", mint politikus a szó legrosszabb értelmében, mint zugpolitikus, cselszövő, kufár és pimasz fráter. Úgy jött a gyűlésre, hogy *szilárdan meg volt győződve erőtlenségünkről* — így fogalmazta meg maga Arszenyev a tárgyalások

* — et cetera — stb. — *Szerk.*
** — együttműködési mód. — *Szerk.*

eredményeit, és ez a megfogalmazás teljesen helyes volt. Az iker, amikor a gyűlésre ment, meg volt győződve arról, hogy erőtlenek vagyunk, azért ment el, hogy elénk terjessze a *megadás* feltételeit, s mindezt hallatlanul ügyesen csinálta, egyetlen éles szót ki nem ejtett, de azért megmutatkozott, hogy legújabb „kritikusunk“ elegáns, civilizált modora alatt milyen durva, tucat-liberális kufártermészet rejtőzik.

Az iker, amikor megkérdeztem tőle (ezzel kezdődött az est érdembeli része), hogy miért nem akar egyszerűen munkatárs lenni, a leghatározottabban azt felelte, hogy pszichológiailag képtelen egy olyan folyóiratnak dolgozni, amelyben őt „kikészítik“ (szószerint így mondta), s csak nem gondoljuk, hogy mi szidalmazni fogjuk, ő meg „politikai cikkeket ír“ nekünk (szószerint így!), hogy együttműködésről csak teljes egyenjogúság (vagyis nyilvánvalóan a kritikusok és az ortodoxok egyenjogúsága) esetén lehet szó, s hogy a nyilatkozat* után az ő elvtársa és barátja[126] már találkozni sem akar Arszenyevvel, hogy az ő, az iker, magatartását nem annyira a nyilatkozat, sőt egyáltalán nem a nyilatkozat határozza meg, hanem az, hogy kezdetben a „jóakaratú támogató“ szerepére akart szorítkozni, most pedig nem éri be ezzel, hanem szerkesztő is akar lenni (majdnem szószerint így mondta az iker!!). Az iker mindezt nem egyszerre bökte ki, a közreműködéséről folyó tárgyalások jó hosszúra (Arszenyev és Velika véleménye szerint túlságosan hosszúra) nyúltak, de ebből teljesen világosan láttam, hogy ezzel a gentlemannel nem jutunk zöldágra.

Ezután követelni kezdte, hogy fogadjuk el javaslatát, miért nem alapítunk egy harmadik politikai lapot az egyenjogúság alapján, ez előnyös neki is, nekünk is (anyagot adunk a lapnak, az érte kapott pénzből majd „félreteszünk“ valamit), azt javasolja, hogy a címlapon ne legyen semmi, ami szociáldemokrata, ami utalna cégünkre, s hogy minden általános politikai anyagunkat is ennek a lapnak kell adnunk (ez nem formális, hanem erkölcsi kötelességünk).

---

* Lásd ebben a kötetben 364. old. — *Szerk.*

A dolog világossá vált, és én nyiltan megmondtam, hogy egy harmadik lap létesítéséről szó sem lehet, hogy itt tulajdonképpen arról van szó, hogy a szociáldemokráciának kell-e megvívnia a politikai harcot, vagy a liberálisok tegyék-e meg ezt önállóan és egyedül (világosabban és szabatosabban, pontosabban fejeztem ki magam). Az iker megértette ezt, megharagudott, és kijelentette, hogy miután anerkennenswerter Klarheit-tel* (szószerint így!) nyilatkoztam, nincs mit beszélnünk erről, elég ha a megbízásokról — a cikkgyüjteményeket illető megbízásokról — beszélünk: ez ugyanaz a harmadik fajta folyóirat (szólaltam meg én). Nos, akkor csak a *meglevő* brosúrára adjunk ki megbízást — jelentette ki az iker. Milyen brosúrára? — kérdeztem. Minek kell ezt tudniok — válaszolt szemtelenül a feleség. Ha elvben mellette döntenek, akkor majd eldöntjük, ha meg nem döntenek mellette, akkor felesleges, hogy tudják. A kiadás feltételei iránt érdeklődtem: N. N. kiadása és több semmi, az Önök cégét nem kell említeni, a Verlagon** kívül nem kell hogy kapcsolatunk legyen az Önök cégével — jelentette ki az iker. Szót emeltem ez ellen is, s követeltem, hogy nevezzék meg cégünket — Arszenyev ellenezte ezt, és a beszélgetés megszakadt.

Végül megegyeztünk abban, hogy a határozathozatalt elhalasztjuk, Arszenyev és Velika is rátámadt az ikerre, magyarázatot követeltek *tőle*, vitatkoztak, én inkább csak hallgattam, mosolyogtam (úgy, hogy az iker ezt tisztán látta), és a beszélgetés hamar véget ért.

Először megjelent:
„Leninszkij Szbornyik" I. köt. 1924.

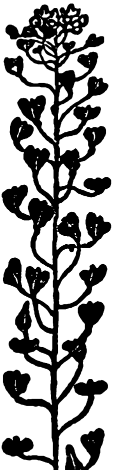
* — elismerésre méltó világosság. — *Szerk.*
** — a kiadón. — *Szerk.*

ALKALMI MEGJEGYZÉSEK

Megírás ideje: 1901 január.
Megjelent: „Zarja" 1. sz. 1901 április.
Aláírás: T. H.

№ 1

Апрѣль
1901-го г.

Die
Morgenrothe
Heft 1
April 1901

ЗАРЯ

Соціаль-демократическій
научно-политическій журналъ.
Издается при ближайшемъ
участіи Г. В. Плеханова, В. И.
Засуличъ и П. Б. Аксельрода.

Цѣна 2 руб.

Stuttgart
J. H. W. Dietz Nachf. (G. m. b. H.)
1901

A „Zarja" c. folyóirat 1. számának címlapja. — 1901 április

I. ÜSD, CSAK NE VERD AGYON

Január 23-án Nyizsnyij-Novgorodban a moszkvai felsőbíróságnak *rendi képviselők bevonásával alakult* különtanácsa megvizsgálta Tyimofej Vasziljevics Vozduhov paraszt meggyilkolásának ügyét. Vozduhovot „kijózanítás“ végett a kerületi rendőrkapitányságra vitték, és ott négy rendőr: Selemetyev, Sulpin, Sibajev és Olhovin, valamint Panov kerületi rendőrfelügyelő agyba-főbe verte, úgy hogy másnap kórházban meghalt.

Ez az egyszerű meséje ennek az egyszerű ügynek, amely élesen rávilágít arra, hogy mi történik általában rendőrkapitányságainkon.

Amennyire a rendkívül szűkszavú ujságtudósításokból meg lehet ítélni, az eset a következőképpen történt. Április 20-án Vozduhov bérkocsin a kormányzói palotához hajtatott. Kijött a kormányzói palota felügyelője, aki később a bíróság előtt azt vallotta, hogy Vozduhov hajadonfővel, kicsit ittasan, de nem részegen, panaszkodott, hogy az egyik hajóállomáson nem adtak neki menetjegyet (?). A felügyelő utasította Selemetyevet, az őrszolgálatot teljesítő rendőrt, hogy kísérje be Vozduhovot a rendőrkapitányságra. Vozduhov olyan kevéssé volt ittas, hogy nyugodtan beszélgetett Selemetyevvel, és a rendőrkapitányságra érve világosan megmondta Panov kerületi rendőrfelügyelőnek nevét és foglalkozását. Ennek ellenére Selemetyev Vozduhovot — miután Panov kihallgatta, és nyilvánvalóan Panov tudtával — nem a fogdába *„lökte be“*, ahol már volt néhány részeg, hanem a fogda mellett levő *„rendőrszobába“*. Amint belökte a szobába, kardjával beakadt az ajtókilincsbe, kissé megvágta a kezét, s

abban a hitben, hogy kardját Vozduhov fogta meg, nekirontott, ordítva, hogy Vozduhov megvágta a kezét. Teljes erejéből ütötte, agyba-főbe verte, annyira, hogy Vozduhov minduntalan elesett, bele-beleütötte fejét a padlóba. Vozduhov irgalomért könyörgött. „Miért üt?" — kérdezte az egyik tanú (Szemahin) szerint, aki akkor a fogdában ült. — „Nem vétettem semmit. Krisztus szerelmére, ne bántson!" Ugyanez a tanú elmondta, hogy Vozduhov nem volt részeg, inkább Selemetyev volt az. Selemetyev tehát „kioktatta" (a vádirat így fejezte ki!) Vozduhovot, s amikor ezt megtudták bajtársai, Sulpin és Sibajev, akik húsvét első napja óta ittak a rendőrségen (április 20-a — kedd, húsvét harmadik napja), Olhovinnal, egy másik rendőrkapitányság rendőrével együtt beléptek az őrszobába és ököllel, lábbal agyabugyálni kezdték Vozduhovot. Erre megjelent Panov kerületi rendőrfelügyelő is, és könyvvel ütlegelte Vozduhov fejét, ököllel csépelte. „Már annyira ütötték-verték" — mondta az egyik letartóztatott asszony —, „hogy a rémülettől az egész belsőm megfájdult." Mikor a „kioktatás" véget ért, Panov kerületi rendőrfelügyelő felettébb nyugodtan megparancsolta Sibajevnek, hogy mossa le az áldozat arcáról a vért — így mégiscsak jobb; hátha megláthatja valamelyik feljebbvaló! —, és lökje be a fogdába. „Testvérek! — mondta Vozduhov a többi letartóztatottnak — látjátok, hogy verik az embert a rendőrségen? Legyetek tanúim, panaszt emelek!" De nem adatott meg neki, hogy panaszt emeljen: másnap reggel önkívületi állapotban beszállították a kórházba, s ott nyolc óra mulva meg is halt, anélkül hogy magához tért volna. A boncolásnál kitűnt, hogy tíz bordája el volt törve, hogy teste tele volt véraláfutásokkal, és hogy agyvérzést szenvedett.

A bíróság Selemetyevet, Sulpint és Sibajevet négy-négy évi kényszermunkára, Olhovint és Panovot pedig, minthogy csak „testi sértés" vétsége terheli, *egyhónapi fogságra* ítélte . . .

Ezzel az ítélettel kezdjük az eset taglalását. A kényszermunkára ítéltek ellen a Büntetőtörvénykönyv 346. cikkelye és az 1490. cikkely 2. része alapján emeltek vádat. Az első e cikkelyek közül kimondja, hogy az a hivatalnok,

aki kötelességteljesités közben megsebesít vagy nyomorékká tesz valakit, a legsúlyosabb büntetéssel sujtandó, „amely e bűncselekményre elő van írva“. Az 1490. cikkely 2. része pedig halálos kimenetelű kínzásért nyolctól tíz évig terjedő kényszermunkát ír elő. A *legsúlyosabb büntetés* helyett a rendi képviselők és a koronabírák bírósága *két fokozattal alacsonyabb* büntetést állapitott meg (6. fokozat: 8—10 év kényszermunka; 7. fokozat: 4—6 év), vagyis a lehető legalacsonyabb fokozatot vette, amelyet a törvény enyhítő körülmények fennforgása esetén enged meg, és ebből a fokozatból is a *legkisebb* büntetést szabta ki. Egyszóval, a bíróság minden tőle telhetőt elkövetett, hogy enyhítsen a vádlottak sorsán, sőt többet is tett, mint amennyit tehetett volna, hiszen mellőzte a „legmagasabb fokú büntetést“ előíró törvényt. Persze eszünk ágában sincs azt mondani, hogy a „szent igazság“ négy évi kényszermunka helyett éppen tíz évi kényszermunkát követel; a fontos az, hogy a gyilkosokról megállapították, hogy gyilkosok, és kényszermunkára ítélték őket. De feltétlenül le kell szögeznünk egy igen jellemző tendenciát a koronabírák és rendi képviselők bíróságának gyakorlatában: amikor rendőrök felett ítélkeznek, rendkívül elnézőek; amikor a rendőrség ellen elkövetett vétség ügyében ítélkeznek, mint ismeretes, hajthatatlan szigorral járnak el*.

* Mellesleg, még egy tény, hogy megítélhessük, milyen fokú büntetést szabnak ki bíróságaink különböző bűntettekért. Néhány nappal Vozduhov gyilkosai ügyének tárgyalása után a moszkvai körzeti katonai törvényszék tárgyalta egy katona ügyét, aki a helyi tüzérségi dandárban szolgált, és a raktárból őrszolgálat teljesítése közben ötven katonanadrágot és néhány csizmát lopott. Az ítélet — négy év *kényszermunka*. A rendőrségre bízott ember élete ugyanannyit ér, mint az őrre bízott ötven katonanadrág és néhány pár csizma. Ebben az eredeti „azonosításban“ pontosan tükröződik rendőrállamunk egész rendszere. Az egyén az államhatalommal szemben — semmi. A fegyelem az államhatalmon belül — minden . . . különben bocsánat: „minden“, de csak a szürke kisemberek számára. A kis tolvajokat kényszermunkára küldik, a nagy tolvajokat pedig, mindezeket a nagyurakat, minisztereket, bankigazgatókat, vasútépítő vállalkozókat, mérnököket, vállalkozókat stb., akik tíz- és százezreket zsebelnek be a kincstári vagyonból, csak a legritkább esetben büntetik meg, mégpedig legfeljebb azzal, hogy száműzik őket távoli kormányzóságokba, ahol a rablott pénzen gondtalanul

Itt van például a kerületi rendőrfelügyelő úr... hogyne lennének elnézőek vele szemben! Ő fogadta az előállított Vozduhovot, nyilvánvalóan ő parancsolta meg, hogy ne a fogdába, hanem először — kioktatásra — a rendőrszobába vezessék, ő is verte az áldozatot ököllel és egy könyvvel (lehet, hogy a törvénytárral), intézkedett, hogy tüntessék el a bűnjeleket (mossák le a vért), Muhanov kerületi rendőrkapitánynak pedig visszatértekor, április 20-án éjjel azt jelentette, hogy „a rábízott kerületben minden rendben van“ (szószerint így!), — de neki semmi köze a gyilkosokhoz, csak tettlegesség, egyszerű testi sértés vétke terheli, amely elzárással büntetendő. Teljesen nyilvánvaló, hogy Panov úr, ez a gyilkosságban ártatlan gentleman, vidéki csendbiztosként ma is a rendőrségen szolgál. Panov úr csak éppen nem a városban, hanem falun végzi ma a köznép „kioktatását“ szolgáló hasznos parancsnoki tevékenységét. Mondja meg őszintén, kedves olvasóm, vajjon Panov csendbiztos értelmezheti-e a bíróság ítéletét másként, mint tanácsot arra, hogy ezentúl jobban el kell tüntetnie a bűnjeleket, s a „kioktatást“ úgy kell intéznie, hogy ne maradjon nyoma. A haldokló arcáról lemosattad a vért, — ezt nagyon helyesen tetted; de megengedted, hogy Vozduhov meghaljon, — ez bizony barátocskám meggondolatlanság volt; ezentúl óvatosabbnak kell lenned, ne felejtsd el az orosz Gyerzsimorda első és utolsó parancsolatát: „Üsd, csak ne verd agyon!“

Általános emberi szempontból a Panov ügyében hozott bírósági ítélet az igazságszolgáltatás valóságos megcsúfolása: az ítélet megmutatja, hogy a bírák tisztára lakáj módra minden bűnt a rendőrszemélyzetre igyekeznek hárítani, és fehérre akarják mosni közvetlen felettesüket, akinek tudtával, beleegyezésével és részvételével történt a vadállati kínzás. Jogi szempontból viszont, ez az ítélet példaképe a hivatalnok-bírák törvénycsavarásának, akik maguk se nagyon különböznek a kerületi rendőrfelügyelőtől. Az embernek azért van nyelve, hogy elrejtse gondola-

élhetnek (a banktolvajok Nyugat-Szibériában) és ahonnan könnyen külföldre szökhetnek (Méranville de St. Claire csendőrezredes).

tait — mondják a diplomaták. Azért van törvény, hogy a bűn és a felelősség fogalmát meghamisítsák — mondhatják jogászaink. Csakugyan milyen agyafurt bírói művészet szükséges ahhoz, hogy a kínzásban való részvételt egyszerű testi sértésnek nyilvánítsák! Kiderül, hogy ha egy munkásember esetleg április 20-án reggel leverte Vozduhov fejéről a sapkát, ugyanolyan vétséget — sőt még enyhébben: nem vétséget, hanem „kihágást“ — követett el, mint Panov. Még egy verekedésben (nempedig egy védtelen ember megverésében) való egyszerű részvételért is, ha annak halálos áldozata van, szigorúbb büntetés jár, mint az, amelyet a rendőrfelügyelő kapott. A törvénycsavaró bírák kihasználták először is azt, hogy a kötelességteljesítés közben elkövetett kínzásért a törvény többfajta büntetést ír elő, s a bíróra bízza, hogy a körülményeket mérlegelve válasszon a kéthónapos és ennél nagyobb börtönbüntetés és a szibériai számüzetés között. Nem kell a bírót túlságosan bürokratikus meghatározásokkal korlátozni, legyen bizonyos szabadsága — ez persze nagyon okos szabály, s büntetőjogi professzoraink ezért már gyakran dicsőítették az orosz törvényhozást és hangsúlyozták liberalizmusát. Közben csak arról a csekélységről feledkeztek meg, hogy az okos rendeletek alkalmazásához olyan bírák kellenek, akik nem süllyedtek le egyszerű hivatalnokká, ehhez az szükséges, hogy a társadalom képviselői résztvegyenek a bíróságban és a közvélemény résztvegyen az ügy tárgyalásában. Másodszor pedig itt a bíróság segítségére sietett az alügyész, aki *lemondott* arról, hogy Panovot (és Olhovint) kínzással és kegyetlenkedéssel vádolja, és csak testi sértésért kért rájuk büntetést. Az alügyész hivatkozott a szakértők véleményére, akik szerint Panov ütései nem voltak különösebben kínzóak és nem tartottak különösebben hosszú ideig. A jogász-szofizma, mint látjuk, nem túlságosan bonyolult: minthogy Panov kevesebbet ütött, mint a többiek, el *lehet* mondani, hogy ütései nem voltak *különösen* kínzóak; ha meg nem voltak különösen kínzóak, akkor le *lehet* vonni azt a következtetést, hogy ezek az ütések nem tartoznak a „kínzás és kegyetlenkedés“ kategóriájába; ha pedig nem tartoznak oda, akkor ez csak egyszerű testi sértés volt. Minden közmegelégedésre rende-

ződik, és Panov úr tovább is a rend és jó erkölcs őre marad*...

Az imént beszéltünk a társadalom képviselőinek a bíróságban való részvételéről és a közvélemény szerepéről. Ezt a kérdést általában nagyszerűen illusztrálja ez az ügy. Előszöris, mi az oka annak, hogy nem esküdtbíróság tárgyalta az ügyet, hanem a koronabírák és a rendi képviselők bírósága? Az, hogy III. Sándor kormánya, amely könyörtelenül harcot indított a társadalomnak mindenféle, szabadságra és önállóságra irányuló törekvése ellen, igen hamar felismerte, hogy az esküdtbíróság veszélyes dolog. A reakciós sajtó az esküdtbíróságot az „utca bíróságának" nyilvánította, és hajszát indított ellene, s ez — mellesleg — mindezideig folytatódik. A kormány reakciós programmal

* Ahelyett hogy az aljasságokat a bíróság és a nyilvánosság előtt teljesen leleplezenénk, nálunk a bíróságokon inkább elkendőzik az ügyeket, és inkább hangzatos, de üres frázisokkal teli körlevelekkel és parancsokkal intézik el a dolgot. Például az oreli rendőrfőkapitány a minap kiadott egy parancsot, amelyben a korábbi rendelkezéseket megerősítve utasítja a kerületi rendőrkapitányokat, hogy személyesen, illetve helyetteseik útján, feltétlenül értessék meg a rendőrszemélyzettel, hogy megengedhetetlen a durva bánásmód vagy akármilyen tettlegesség, amikor az utcán részegeket őrizetbe vesznek és kijózanítás végett bekísérnek a rendőrkapitányságra, és hogy a rendőrség feladata egyebek között a részegek védelme is, akiket testi épségük nyilvánvaló veszélyeztetése nélkül nem lehet magukra hagyni, s ezért a rendőröknek, akiket maga a törvény tett meg a lakosság legközelebbi őrzőjének és védelmezőjének, a részegek letartóztatásánál és a rendőrkapitányságra való előállításuknál nemcsak hogy nem szabad akármilyen módon durván vagy embertelenül bánniok velük, hanem ellenkezőleg, minden tőlük telhetőt el kell követniök, hogy megvédjék a kijózanodásukig őrizetbe vett személyeket. A parancs figyelmezteti a rendőrszemélyzetet, hogy csak akkor számíthatnak joggal a lakosság bizalmára és megbecsülésére, ha ilyen öntudatos és törvényes magatartást tanúsítanak szolgálatuk teljesítése közben, hogy feltétlenül szigorú törvényes büntetést von majd maga után minden olyan eset, amikor a rendőrök önkényeskednek és durván bánnak a részegekkel, vagy bármilyen erőszakos tettre ragadtatják magukat, amely összeegyeztethetetlen a rendőrök kötelességével, akiknek a rend és a jó erkölcs terén példát kell mutatniok, és hogy az efféle bűntettek elkövetőit könyörtelenül bíróság elé állíttatják. — Karikatúravázlat egy szatirikus folyóirat számára: a gyilkosság vádja alól felmentett kerületi rendőrfelügyelő olvassa a parancsot, amely szerint a rend és a jó erkölcs terén példát kell mutatnia!

lépett elő: miután legyőzte a hetvenes évek forradalmi mozgalmát, kertelés nélkül kijelentette a társadalom képviselőinek, hogy az „utca“, a csőcselék képviselőinek tartja őket, amelynek nem szabad beavatkoznia sem a törvényhozásba, s még kevésbbé az államigazgatásba, amelyet ki kell űzni abból a szentélyből, ahol törvényt ülnek és ítélkeznek orosz lakosok felett — a Panov-féle urak módszerével. 1887-ben kiadtak egy törvényt, melynek értelmében a hivatalos személyek által vagy hivatalos személyek ellen elkövetett bűntettek ügyét kivették az esküdtbíróság hatásköréből és átadták a koronabirák és a rendi képviselők bíróságának. Mint tudjuk, ezek a rendi képviselők, akik a hivatalnok-bírákkal egyetlen testületben olvadtak össze, néma statiszták, a berendelt tanúk szánalmas szerepét játsszák, akik aláírják azt, amit a bírói hatóság hivatalnokai jónak vélnek elhatározni. Ez egyike azoknak a törvényeknek, amelyek hosszú láncként húzódnak végig az orosz történelem egész legújabb reakciós korszakán, és amelyeket egy közös törekvés egyesít: az a törekvés, hogy helyreállítsák a „vaskezű hatalmat“. A körülmények nyomására a XIX. század második felében a hatalom kénytelen volt felvenni a kapcsolatot az „utcával“, de az utca alkotóelemei meglepően gyorsan váltakoztak, s a tudatlan lakosokat olyan polgárok váltották fel, akik kezdték felismerni jogaikat, sőt akik jogaikért küzdő harcosokat is tudtak állítani. És érezve ezt, a hatalom megrettenve hőkölt vissza, s most görcsös erőfeszítéseket tesz, hogy kínai fallal határolja el magát, hogy elzárkózzon egy erődbe, amelyhez a társadalmi öntevékenység semilyen megnyilvánulása nem férhet hozzá... De egy kicsit elkalandoztam a tárgytól.

Tehát a reakciós törvény alapján az utcát kirekesztették a hatalom képviselői felett ítélkező bíróságból. A hivatalnokok felett hivatalnokok bíráskodtak. Ez nemcsak az ítéleten mutatkozott meg, hanem az előzetes vizsgálat és a bírósági tárgyalás egész jellegén is. Az utca ítélőszékének éppen az az értéke, hogy eleven életet visz a kormányintézményeinket teljesen átható bürokratikus formalista szellembe. Az utcát nemcsak az, sőt nem annyira az érdekli, hogy testi sértésnek, tettlegességnek vagy kínzásnak minősítik-e a szóbanforgó tettet, miféle és mekkora bünte-

tést szabnak ki érte, mint inkább az, hogy a bűntett minden társadalmi-politikai szálát és jelentőségét teljesen kibogozzák és nyilvánosan megvilágítsák, hogy a bírósági tárgyalásból közerkölcsi és gyakorlati politikai tanulságokat vonjanak le. Az utca a bíróságban nem „hivatalos fórumot" akar látni, ahol hivatalnokemberek a Büntetőtörvénykönyv megfelelő cikkelyeit az egyes esetekre alkalmazzák, hanem nyilvános intézményt, amely feltárja a mai rendszer fekélyeit és anyagot nyujt e rendszer bírálatához, s következésképpen kiigazításához. Az utca a maga ösztönével, a társadalmi élet gyakorlatának és a politikai öntudat növekedésének hatására felismerte azt az igazságot, amelyhez hivatalos katedra-jogtudományunk skolasztikus béklyói folytán olyan nehezen és olyan vonakodva jut el: mégpedig arra, hogy a bűntettek elleni harcban hasonlíthatatlanul nagyobb jelentősége van a társadalmi és politikai intézmények megváltoztatásának, mint különböző büntetések kiszabásának. Éppen ezért gyűlölik a reakciós publicisták, ezért gyűlöli a reakciós kormány az utca bíróságát — és nem is tehetnek mást, mint hogy gyűlöljék. Éppen ezért végigvonul az esküdtbíróság hatáskörének szűkítése és a nyilvánosság korlátozása Oroszország egész reform utáni történetén; emellett a „reform utáni" korszak reakciós jellege a „bírósági szervezetünket"* átalakító 1864. évi törvény érvénybeléptetése után *nyomban* megmutatkozott. S éppen ebben a perben különös erővel mutatkozott meg az „utca bíróságának" hiánya. Kit érdekelhet ezen a bíróságon az ügy társadalmi oldala, ki igyekezhet azt teljes élességében kidomborítani? Az ügyész? Egy hivatalnok,

* Az esküdtbíróságok liberális hívei a legális sajtóban a reakciósokkal folytatott vita közben gyakran a leghatározottabban tagadják az esküdtbíróság politikai jelentőségét, s mindenképpen azt próbálják bebizonyítani, hogy ők egyáltalán nem politikai meggondolásokból kiindulva foglalnak állást amellett, hogy a társadalmi elemek résztvegyenek a bíróságokban. Ez részben kétségtelenül abból a politikai szűklátókörűségből fakadhat, amelyet gyakran éppen a jogászoknál tapasztalunk, annak ellenére, hogy ők speciálisan „államtudományokkal" foglalkoznak. Legfőképpen azonban az a magyarázata ennek, hogy kénytelenek ezópuszi nyelven beszélni, hogy nem fejezhetik ki nyiltan az alkotmány iránt érzett szimpátiájukat.

aki a legszorosabb kapcsolatban van a rendőrséggel, aki részben szintén felelős a letartóztatottak tartásáért és a velük való bánásmódért, sőt aki néha még rendőrfőnök is? Láttuk, hogy az alügyész még arra sem szánta rá magát, hogy Panov ellen kínzásért vádat emeljen. Vagy egy polgári felperes, ha például az áldozat felesége, aki a bíróságon Vozduhov tanújaként szerepelt, polgári keresetet inditott volna a gyilkosok ellen? De honnan tudhatta volna ez az egyszerű asszony, hogy a büntetőbíróságnál holmi polgári kereset is létezik? De még ha ezt tudta volna is, módjában lett volna-e ügyvédet fogadni? S ha erre módja lett volna is, akadt volna-e ügyvéd, aki rá tudta volna irányítani és hajlandó lett volna ráirányítani a közvélemény figyelmét az e gyilkosság által leleplezett állapotokra? De ha akadt volna is ilyen ügyvéd, vajjon a társadalom olyan „delegátusai", mint a rendi képviselők, támogathatták volna-e benne az „állampolgári lelkesedést"? Itt van a járási parasztbíró — vidéki bíróságra gondolok —, aki zavarban van falusi ruhája miatt, aki nem tudja, hova tegye zsíros csizmáját, parasztkezét, s félénken tekintget őméltóságára, a bíróság elnökére, aki egy asztalnál ül vele. Itt van a polgármester, egy kövér kereskedő, aki nehezen szuszog a szokatlan öltözékben, lánc van a nyakában, s utánozni próbálja szomszédját, a nemesi marsallt, a nemesi öltözéket viselő, ápolt külsejű, arisztokrata modorú urat. Mellettük pedig ott ülnek a bírák, akik kijárták a hivatalnoki pálya hosszú iskoláját, a hivatalukban megőszült igazi bürokraták, akik teljesen tisztában vannak feladatuk fontosságával: ítélkezniök kell a hatalom képviselői felett, mert az utca bírósága nem méltó arra, hogy ítélkezzen felettük. Vajjon ez a körülmény nem venné-e el még a legékesszólóbb ügyvéd kedvét is attól, hogy szóljon, nem emlékeztetné-e arra a régi mondásra, hogy: „ne szórj gyöngyöt a...... elé"?

S így aztán kutyafuttában elintézték a pert, mintha minél hamarább le akarták volna rázni*, mintha féltek

* Arra, hogy korábban vigyék bíróság elé az ügyet, senki még csak nem is gondolt. Annak ellenére, hogy az ügy rendkívül egyszerű és világos volt, az 1899 április 20-i esetet a bíróság csak 1901 január 23-án tárgyalta. Mily *gyors*, igazságos és kegyes a bíróság!

volna bolygatni ezt az egész förtelmet: az ember ott élhet egy árnyékszék mellett, megszokhatja, úgy hogy már észre sem veszi, jól érezheti magát, de amint nekilát a tisztításához, nyomban megérzik a bűzt nemcsak azok, akik ott laknak, hanem még a szomszédok is.

Nézzük csak, milyen sok önmagától felvetődő kérdést még csak nem is próbáltak tisztázni. Miért ment Vozduhov a kormányzóhoz? A vádirat — ez az okmány, amellyel a vádhatóság igyekszik feltárni az egész bűntettet — nemcsak hogy nem felel erre a kérdésre, hanem éppenséggel eltusolja, mondván, hogy Vozduhovot „Selemetyev rendőr ittas állapotban vette őrizetbe a kormányzói palota udvarán". Ez még meg is gondolkoztat: talán Vozduhov botrányt csapott, s ha igen, hol? a kormányzói palota udvarán! A valóságban azonban megállapított tény, hogy Vozduhov *bérkocsin ment a kormányzóhoz panasztétel végett*. Mi ellen emelt panaszt? Ptyicin, a kormányzói palota felügyelője azt mondja, hogy Vozduhov valamilyen hajóállomás ellen emelt panaszt, ahol nem voltak hajlandók menetjegyet adni neki (?). Muhanov tanú, annak a kerületi rendőrkapitányságnak a parancsnoka, ahol Vozduhovot verték (most pedig Vlagyimir város kormányzósági börtönének a parancsnoka), elmondja, hogy Vozduhov feleségétől megtudta, hogy az asszony férjével együtt mulatozott, és hogy *Nyizsnyij Novgorodban a folyamrendőrségen is, meg a rozsgyesztvói kerületi rendőrkapitányságon is verték őket, és hogy Vozduhov éppen ez ellen akart panaszt emelni a kormányzónál*. És bár e két tanú vallomásai nyilvánvalóan ellentétesek, a bíróság egyáltalán semmit sem tett a kérdés tisztázására. Sőt, teljes joggal arra a következtetésre juthatunk, hogy a bíróság *nem akarja* tisztázni ezt a kérdést. Vozduhov felesége ott volt a tárgyaláson mint tanú, de senki sem találta érdemesnek megkérdezni tőle, hogy őt és a férjét csakugyan megverték-e Nyizsnyij Novgorod több kerületi rendőrkapitányságán? milyen körülmények között vették őrizetbe őket? milyen helyiségekben verték őket? ki verte őket? a férje csakugyan panaszt akart emelni a kormányzónál? nem beszélt-e férje még valakivel erről a szándékáról? Ptyicin tanút, akiről nagyonis elképzelhető, hogy a kormányzói iroda

hivatalnoka lévén nem volt hajlandó a nem éppen részeg — de mégis kijózanításra szoruló! — Vozduhovtól felvenni a rendőrség ellen tett panaszait, aki a *részeg* Selemetyev rendőrt utasította, hogy a panaszost kijózanítás végett kisérje be a rendőrkapitányságra, — ezt az érdekes tanút nem fogták keresztkérdések alá. Krajnov kocsist, aki Vozduhovot a kormányzóhoz s utána a rendőrkapitányságra vitte, szintén nem faggatták ki, hogy vajjon nem mondta-e neki Vozduhov, mi járatban van voltaképp? mit mondott Ptyicinnek? nem hallotta-e még valaki a beszélgetést? A bíróság megelégedett azzal, hogy felolvasta a tárgyaláson meg nem jelent Krajnov rövid tanúvallomását (Krajnov megerősítette, hogy Vozduhov részeg nem volt, csak éppen kissé becsipett), és az alügyésznek eszeágában sem volt, hogy e fontos tanú megjelenéséről gondoskodjon. Ha figyelembe vesszük, hogy Vozduhov tartalékos altiszt, tehát tapasztalt, a törvényt és a rendet valamelyest ismerő ember volt, olyannyira, hogy még félholtra verve is azt mondta társainak: „panaszt teszek" — teljesen nyilvánvaló, hogy éppen a rendőrség elleni panasztétel végett ment a kormányzóhoz, hogy Ptyicin tanú hazudott, mert mentegetni akarta a rendőrséget, hogy a lakáj bírák és a lakáj ügyész nem akartak fényt deríteni erre a kényes históriára.

Továbbá. Miért, mi okból verték Vozduhovot? A vádirat ezt is *úgy* állítja be, ahogy a legelőnyösebb ... a vádlottaknak. A „bántalmazás oka" eszerint az volt, hogy Vozduhov megsebesítette Selemetyev kezét, amikor belökte a rendőrszobába. Az a kérdés, hogy Vozduhovot, aki Selemetyevvel is, Panovval is nyugodtan beszélgetett, miért nem lökték be a fogdába (ha már mindenképpen *lökni* kellett!); hanem először a rendőrszobába? Kijózanítás végett kisérték be, a fogdában már volt néhány részeg, odakerült később Vozduhov is, — mi hát az oka annak, hogy Selemetyev, miután Vozduhovot „bemutatta" Panovnak, *a rendőrszobába* lökte be? Nyilvánvalóan éppen az, hogy megverjék. A fogdában volt egy csomó ember, a rendőrszobában Vozduhov egyedül volt, Selemetyevnek meg a segítségére jöttek bajtársai és Panov úr, akire akkor „rá volt bízva" az első kerületi kapitányság. Nem véletlenül került tehát sor a bántalmazásra, ez előre megfontolt

szándékkal történt. Csak két eset lehetséges: vagy mindazokat, akiket kijózanítás végett bekísérnek a rendőrkapitányságra (még ha teljesen illedelmesen és nyugodtan viselkednek is) először a rendőrszobába viszik „kioktatásra“, vagy pedig Vozduhovot *éppen azért* vitték oda, hogy megverjék, *mert a kormányzóhoz ment panaszt emelni a rendőrség ellen*. Az üggyel foglalkozó ujsághirek olyan rövidek, hogy nehéz határozottan az utóbbi feltevés mellett állást foglalni (bár ez egyáltalán nem valószínűtlen), az előzetes vizsgálat és a bírósági tárgyalás azonban természetesen teljesen tisztázhatta volna ezt a kérdést. A bíróság, magától értetődően, egyáltalán nem törődött ezzel a kérdéssel. Azt mondom: „magától értetődően“, mert a bírák közömbössége ebben az esetben nemcsak a hivatalnokok formalizmusát, hanem egyszerűen az orosz ember nyárspolgári nézetét is tükrözi. „Mi csodálkozni való van ezen!? A rendőrkapitányságon agyonvertek egy részeg muzsikot! Különb dolgok is történnek nálunk!“ És a békés polgár tíz esetet is említ, amelyek sokkal felháborítóbbak, és amelyeket ráadásul a bűnösök megúsztak büntetés nélkül. A békés polgár megállapításai helytállók, de ennek ellenére egyáltalán nincs igaza, és megítélésével csak hallatlanul nyárspolgári szűklátókörűségről tesz tanúbizonyságot. Vajjon nem azért lehetségesek talán nálunk a rendőri erőszaknak sokkal felháborítóbb esetei, mert ez az erőszak hozzátartozik akármelyik rendőrkapitányság rendes mindennapi gyakorlatához? Vajjon nem azért erőtlen rendkívüli esetekben a felháborodásunk, mert a megszokott közömbösséggel viseltetünk a „normális“ esetek iránt? mert közömbösségünkből nem zökkentett ki még egy olyan megszokott és mindennapi dolog sem, mint egy részeg (állítólag részeg) „muzsik“ megverése a rendőrségen, amely ellen maga ez a muzsik is tiltakozott (akiről az ember azt hinné, hogy hozzászokott az ilyen dolgokhoz), s életével lakolt azért a vakmerő kísérletért, hogy a legalázatosabban panasszal forduljon a kormányzóhoz?

Más okunk is van arra, hogy ne menjünk el e mellett a legmindennapibb eset mellett. Már régen megmondották, hogy a büntetés korántsem azáltal lesz preventív jellegűvé, hogy szigorú, hanem azáltal, hogy elkerülhetetlen. Nem az

a fontos, hogy szigorúan büntessék a bűntettet, hanem az, hogy *egyetlen* bűntett *se* maradjon felfedetlen. A szóbanforgó per ebből a szempontból sem érdektelen. Az Orosz Birodalomban — ezt túlzás nélkül elmondhatjuk — naponként, óránként előfordul, hogy embereket törvénytelenül, vadállati módon megvernek a rendőrségen*. De csak teljesen kivételesen, egészen ritka esetekben jut a dolog bíróság elé. Nincs ezen semmi csodálkozni való, hiszen a bűnös — ugyanaz a rendőrség, amelyre Oroszországban a bűntettek kiderítése van bízva. Ez azonban kötelez bennünket arra, hogy annál nagyobb, vagy legalábbis nem a megszokott figyelemmel vizsgáljuk azokat az eseteket, amikor a bíróság kénytelen egy kissé fellebbenteni a függönyt, amely egy ilyen megszokott ügyet takar.

Figyeljük meg például, hogyan verik az embert a rendőrök. Öten-hatan vannak, vadállati kegyetlenséggel dolgoznak, sok közülük részeg, mindegyiknek az oldalán ott lóg a kard. De egyiknek sem jut eszébe soha, hogy karddal csapjon rá az áldozatra. Tapasztalt emberek, és

* Már megírtam ezeket a sorokat, amikor az ujságok még egy hírt hoztak, amely igazolja ezt az állítást. Oroszország másik végében, Odesszában — Odessza fővárosnak számít — az egyik békebíró felmentett bizonyos M. Klinkovot, aki Szadukov kerületi rendőrfelügyelő jegyzőkönyve szerint azzal vádoltatott, hogy letartóztatásakor botrányt csapott a kerületi rendőrkapitányságon. A bíróságon a vádlott és négy tanúja a következőket vallotta: Szadukov M. Klinkovot ittas állapotban őrizetbe vette és bekísérte a rendőrkapitányságra. Kijózanodása után Klinkov követelte, hogy engedjék szabadon. Válaszul az egyik rendőr galléron ragadta és ütni kezdte. Erre megjelent még három rendőr, és mind a négyen nekiestek, agyba-főbe verték. Az ütések zápora alatt Klinkov vértől elborítva a földre esett, erre még nagyobb dühvel ütlegelték. Klinkov és tanúi azt vallották, hogy a kínzást Szadukov vezette, s ő biztatta a rendőröket. Az összevert Klinkov elvesztette eszméletét, és amikor magához tért, szabadon bocsátották. Klinkov azonnal orvoshoz ment, és az orvos megvizsgálta. A békebíró azt tanácsolta Klinkovnak, hogy az ügyésznél tegyen panaszt Szadukov és a rendőrök ellen, mire Klinkov azt felelte, hogy már beadta panaszát az ügyésznek, és hogy bántalmazását húsz tanú fogja igazolni.

Nem kell prófétáknak lennünk, hogy megjósolhassuk: M. Klinkov nem fogja elérni, hogy a rendőröket bántalmazásért átadják a bíróságnak és elítéljék. Ütötték, de nem verték agyon — s ha minden várakozás ellenére mégis felelniök kellene ezért, akkor is olcsón fogják megúszni.

nagyon jól tudják, hogyan kell ütni. Ha karddal ütök, van bizonyíték, de ha ököllel verek, hiába próbálod bebizonyítani, hogy a rendőrségen megvertek. „Verekedés közben verték meg, összeverve vettük őrizetbe" — és minden titokban marad. Még ennél az esetnél is, amikor véletlenül agyonverték a letartóztatottat („az ördög vitte rá, hogy meghaljon; a muzsik tagbaszakadt, erős ember volt, ki gondolt volna erre?"), a vádnak tanuvallomásokkal be kellett bizonyítani, hogy „Vozduhov, mielőtt bekísérték a rendőrkapitányságra, teljesen egészséges volt". Nyilvánvaló, hogy a gyilkosok, akik mindvégig azt bizonygatták, hogy egyáltalán nem is verték az áldozatot, azt mondták, hogy összeverve kísérték be. És hasonló esetben hihetetlenül nehéz tanukat találni. Szerencsés véletlen volt, hogy a fogdából a rendőrszobába nyíló kis ablak nem volt egészen elzárva: igaz, hogy az üveg helyén egy lyukas bádoglemez volt, a lyukak pedig a rendőrszoba felől bőrrel voltak eltakarva, de ha ujjal benyúlt az ember a lyukon, a bőr elmozdult, és így a fogdából láthatta, mi történik a rendőrszobában. Csak ez tette lehetővé, hogy a bíróságon teljesen rekonstruálják a „kioktatást". Ilyen rendetlenség azonban, mint egy rosszul zárt ablak, természetesen csak a mult században volt lehetséges; a XX. században Nyizsnyij-Novgorod várában, az első kerületi rendőrkapitányságon bizonyára már légmentesen elzárták a fogdából a rendőrszobába nyíló kis ablakot ... Ha meg nincsenek tanuk, isten irgalmazz annak, aki rendőrszobába kerül!

Egyetlen ország sincs olyan bővében a törvényeknek, mint Oroszország. Mindenre van törvényünk. Van egy különleges szabályzatunk a fogvatartásra vonatkozólag, s ebben pontosan meg van határozva, hogy a fogvatartás csak abban az esetben törvényes, ha külön felügyelet alatt álló külön helyiségekben történik. A törvényt, mint látjuk, betartják: a rendőrségen van külön „fogda". De *mielőtt* a fogdába vinnék az embert, az a „szokás", hogy „belökik" a „rendőrszobába". És bár az egész per adataiból világosan kitűnik, hogy a rendőrszoba valóságos kínzókamra, a bíróságnak eszeágában sem volt, hogy foglalkozzék ezzel a kérdéssel. Hát csakugyan, ne az ügyészektől várjuk, hogy

leleplezzék a rendőri önkény kicsapongásait és harcoljanak ellene!

Beszéltünk arról, hogy milyen szerepe van a tanúknak hasonló ügyekben. A legjobb esetben csak olyan emberek lehetnek tanúk, akik a rendőrség kezében vannak; kívülálló embernek csak igen kivételes esetben sikerül belelátnia abba, hogy hogyan történik a rendőrkapitányságon a „kioktatás". Azokat a tanúkat pedig, akik a rendőrség kezén vannak, a rendőrség befolyásolhatja. Így volt ez ebben a perben is. Frolov tanú, aki a gyilkosság időpontjában a fogdában volt, az előzetes vizsgálat során először azt vallotta, hogy a rendőrök a kerületi rendőrfelügyelővel együtt verték Vozduhovot; később ezt Panov rendőrfelügyelőt illetően visszavonta; a bíróságon meg kijelentette, hogy a rendőrség részéről senki sem verte Vozduhovot, hogy őt Szemahin és Barinov (szintén letartóztatottak, akik a vád koronatanúi voltak) felbujtották arra, hogy a rendőrség ellen valljon, s hogy őt a rendőrség nem bujtatta fel és nem oktatta ki. Fagyejev és Antonova tanúk azt vallották, hogy a rendőrszobában még csak egy ujjal sem nyúlt senki Vozduhovhoz: mindannyian nyugodtan és csendben ültek és semmi vita nem volt.

Mint látjuk, ismét a leghétköznapibb esettel van dolgunk. És a bíróság ezt újra csak a megszokott közömbösséggel vizsgálta. Van egy törvény, amely meglehetősen szigorúan bünteti a bíróság előtt tett hamis vallomást; a két hamistanú elleni eljárás megindítása még több fényt vetett volna a rendőrség üzelmeire, amelyekkel szemben csaknem teljesen védtelenek azok, akik szerencsétlenségükre a rendőrség karmai közé kerülnek (márpedig ez a szerencsétlenség rendszeresen és állandóan megesik az „egyszerű" emberek százezreivel), — a bíróságnak azonban csak arra van gondja, hogy ezt meg ezt a cikkelyt alkalmazza, de egyáltalán nem törődik a nép védtelenségével. És a pernek ez a részlete, mint minden más részlete is, világosan megmutatja, milyen mindent átfogó és erős háló ez, milyen rákfene ez, amelytől csak akkor szabadulhatunk meg, ha megszabadulunk a teljes rendőri önkénynek és a nép teljes jogfosztottságának egész rendszerétől.

Harmincöt évvel ezelőtt F. M. Resetnyikov ismert

orosz íróval egy kellemetlen eset történt. Szentpétervárott a nemesi székházba indult, abban a hitben, hogy ott hangverseny lesz. A rendőrök nem engedték be és rákiáltottak: „Hová mész? Ki vagy?" — „Munkásember" — hördült fel gorombán F. M. Resetnyikov. Ennek a válasznak — mint Gl. Uszpenszkij elmondja —, az volt a következménye, hogy Resetnyikov a rendőrkapitányságon töltötte az éjszakát, s összeverve, pénzétől és gyűrűjétől megfosztva szabadult onnan. „Tudomására hozom ezt méltóságodnak — írta Resetnyikov a szentpétervári rendőrfőkapitányhoz intézett beadványában. — Nem támasztok semmiféle keresetet. Csak egyetlen kéréssel merészelem zavarni méltóságodat: a kerületi rendőrkapitányok, a kerületi rendőrfelügyelők, őrszemeik és rendőreik *ne verjék a népet*... Ennek a népnek amúgyis bőven kijut mindenből"[127].

Ezt a szerény kívánságot, amellyel az orosz író már oly régen zavarni merészelte a fővárosi rendőrség parancsnokát, mindezideig nem teljesítették, és a mi politikai rendszerünkben *nem is fogják teljesíteni*. De a vadság és erőszak láttára elszörnyülködő becsületes emberek tekintete most egy új hatalmas népmozgalom felé fordul, amely gyüjti erőit, hogy elsöpörjön az orosz föld színéről mindenféle vadságot, és megvalósítsa az emberiség legszebb eszményeit. Az utóbbi évtizedekben az egyszerű nép tömegei sokkal nagyobb mértékben és sokkal izzóban gyűlölik a rendőrséget mint valaha. A városi élet fejlődése, az ipar növekedése, az írástudatlanság csökkenése nyomán a tudatlan tömegek is kezdenek jobb életre törekedni, emberi méltóságuk tudatára ébrednek, de a rendőrség továbbra is önkényeskedik és vadállati módszereket alkalmaz. A különbség csak az, hogy most még körmönfontabb fogásokkal kutatják fel és üldözik új, legveszedelmesebb ellenségüket: mindazokat, akik a néptömegek közé beviszik jogaik felismerésének fáklyáját, akik felébresztik bennük az önbizalmat. A nép ezzel a felismeréssel és ezzel az önbizalommal megtermékenyített gyűlöletét nem vad bosszúban, hanem szabadságharcban vezeti le.

II. MIÉRT SIETTESSÜK AZ IDŐK VÁLTOZÁSÁT?

Érdekes tervezetet fogadott el Orel kormányzóság nemesi gyűlése, és még érdekesebbek voltak a viták, amelyek e tervezet körül lezajlottak.

A dolog lényege a következő. M. A. Sztahovics, a kormányzóság nemesi marsallja, referátumot tartott, s ebben azt javasolta, hogy kössenek szerződést a pénzügyi hivatallal arra, hogy az oreli nemeseknek tartsák fenn a pénzbeszedői tisztségeket. A szeszmonopólium bevezetésével a kormányzóságban 40 pénzbeszedőre lesz szükség, aki beszedi majd a pénzt az állami italmérésektől. A pénzbeszedők javadalmazása évi 2 180 rubel (900 rubel fizetés, 600 rubel kiszállási díj és 680 rubel egy őr tartására). Milyen jó lenne a nemeseknek, ha elfoglalnák ezeket a helyeket, e célból szövetkezetet alapítanának és szerződést kötnének a kincstárral. A szükséges óvadék (3—5 000) helyett az első időben minden pénzbeszedőtől le kellene vonni évi 300 rubelt, s ebből a pénzből nemesi tőkét kellene létesíteni biztosítékul a szeszhivatal számára.

A tervezet, mint látjuk, kétségtelenül szerfelett gyakorlatias, és bebizonyítja, hogy legfelső rendünk kitűnő érzékkel kiszimatolja, hol dézsmálhatja meg a kincstár húsosfazekát. De éppen ezt a gyakorlatiasságot tartotta sok nemeslelkű földesúr szertelennek, illetlennek, nemes emberhez nem méltónak. Nagy viták kerekedtek, s a viták során ebben a kérdésben rendkívül világosan kirajzolódott három álláspont.

Az első — a gyakorlati emberek álláspontja. Enni csak kell ... a nemesség szűkölködik ... ez mégiscsak kereseti lehetőség ... csak nem tagadják meg a szegény nemesektől a segítséget? Ezenkívül a pénzbeszedők közreműködhetnek a nép kijózanításában! A második — a romantikusok álláspontja. Aki a szeszhivatalnál dolgozik, alig van valamivel magasabb állásban, mint a kocsmárosok, egyszerű raktárvezetőknek van alárendelve, akik „gyakran az alsóbb rendekhez tartoznak"!? — és tüzes beszédekben ömlengtek a nemesség nagy hivatásáról. Éppen ezekkel a beszédekkel szándékszunk foglalkozni, de előbb megemlítjük a harmadik álláspontot — az államférfiak álláspont-

ját. Egyrészt tagadhatatlan, hogy ez kissé szégyenletes dolog, másrészt viszont el kell ismerni, hogy előnyös. Megvan azonban a mód arra, hogy tőkét is szerezzenek, meg ártatlanságukat is megőrizzék: a jövedéki hivatal vezetője óvadék nélkül is nevezhet ki embereket, s a szóbanforgó negyven nemes a kormányzóság nemesi marsalljának kérelmére megkaphatja az állásokat, mindenféle szövetkezet és szerződés nélkül, mert különben esetleg „a belügyminiszter érvényteleníti a határozatot, hogy megóvja az egyetemes államrend szabályait". Ez a bölcs vélemény valószínűleg diadalmaskodott volna, ha a nemesi marsallnak nem lett volna két igen lényeges nyilatkozata: megállapította előszöris, hogy a szerződést már előterjesztették a pénzügyminiszter tanácsának, s ez lehetségesnek tartja a szerződést, sőt elvben el is fogadta. Másodszor pedig, hogy „ezek az állások pusztán a kormányzóság nemesi marsalljának kérelmére nem nyerhetők el". És a referátumot elfogadták.

Szegény romantikusok! Vereséget szenvedtek. Pedig milyen szépen szónokoltak!

„Eleddig a nemesség csak vezetőket adott. A referátum ellenben valamiféle szövetkezet alakítását indítványozza. Összeegyeztethető-e ez a nemesség multjával, jelenével és jövőjével? Ha az elárusító sikkaszt, a nemesnek — a pénzbeszedőkről szóló törvény értelmében — a pult mögé kell állnia. Inkább a halál, mintsem hogy ilyen állást vállaljunk!"

Szentséges isten! Micsoda nemes lélek lakozik egyes emberekben! Inkább a halál, mintsem hogy pálinkát áruljanak! Gabonát árulni — az tisztes foglalkozás, különösen rosszterméső esztendőkben, amikor az éhezőkön meg lehet gazdagodni. És még tisztesebb foglalkozás a gabonával való uzsora, amikor télen gabonát kölcsönöznek az éhező parasztoknak nyári munka ellenében és a szabad árak harmadát számolják el ezért a munkáért. Éppen a központi feketeföld-övezetben, amelyhez Orel kormányzóság is tartozik, földesuraink mindig különös buzgalommal foglalkoztak és foglalkoznak ma is az uzsorának ezzel a legtisztesebb fajtájával. Nos, éppen azért, hogy élesen különválaszthassák a tisztes uzsorást a tisztességtelentől,

természetesen minél hangosabban kell üvölteniök, hogy egy nemesemberhez nem méltó a kocsmárosi állás.

„Szigorúan be kell töltenünk hivatásunkat, amelyre őfelsége ismert kiáltványában utal: önzetlenül szolgálnunk kell a népet. Ha önző érdekeket követünk, ez ellentétben áll hivatásunkkal“ ... „Egy rend, amelynek a multban olyan érdemei voltak, mint ősei katonai szolgálata, amely magára vállalta II. Sándor cár nagy reformjainak megvalósítását, biztosítékot nyujt arra, hogy a jövőben is teljesíteni fogja az állammal szemben fennálló kötelezettségeit.“

Hát igen, önzetlen szolgálat! Adománybirtokokat osztogatnak, betelepített földbirtokokat adományoznak, vagyis sokezer gyeszjatyina földet, és sokezer jobbágyembert ajándékoznak, kialakul a nagybirtokosoknak az osztálya, akiknek sokszáz és sokezer gyeszjatyina földjük van, és akik kizsákmányolásukkal a parasztok millióit koldusbotra juttatják — így nyilvánul meg ez az önzetlenség. De különösen szívesen hivatkoznak II. Sándor „nagy“ reformjaira. Vegyük például a parasztok felszabadítását — micsoda önzetlenséggel nyúzták le a parasztokról a bőrt is tisztes nemes uraink: kényszerítették őket saját földjük megváltására, kényszerítették őket, hogy a tényleges ár háromszorosát fizessék a földért, mindenféle lehasításokkal rabolták a parasztoktól a földet, homokos, szakadékos földjeiket és pusztaságaikat elcserélték jó paraszti földekre, és most még van képük az efféle hőstettekkel dicsekedni!

„A szeszhivatal munkájában nincsen semmi hazafias“ ... „Hagyományaink alapja nem a rubel, hanem az állami szolgálat. A nemességnek nem szabad tőzsdévé válnia.“

Savanyú a szőlő! A nemességnek „nem szabad“ tőzsdévé válnia, mert a tőzsdén jelentős tőkék kellenek, a tegnapi rabszolgatartó urak pedig mindenüket eltékozolták. Már régóta befejezett tény, hogy a nemesség nagy tömege nem tőzsdévé, hanem a tőzsde, a rubel rabjává vált. És a rubelhajhászásban a „legfelsőbb rend“ már régóta foglalkozik fölöttébb hazafias dolgokkal: pálinkát főz, cukorgyárakat és más gyárakat létesít, résztvesz mindenféle csalárd kereskedelmi és ipari vállalkozásokban, kilincsel

a magas udvari körök képviselőinél, a nagyhercegeknél, a minisztereknél stb. stb., hogy koncessziókat és kormánygaranciákat kapjon ezekhez a vállalkozásokhoz, hogy a nemesi banknak nyujtott kedvezmények, cukorkiviteli prémiumok, holmi baskir földdarabkák (ezer gyeszjatyinás darabkák!), előnyös és biztos „jövedelmező állások“ stb. stb. formájában adományokat kunyeráljon ki magának.

„A nemesi etika magán viseli a történelem, a szociális helyzet nyomait“ ... és annak az istállónak a nyomait, amelyben a nemesek megtanulták a muzsikkal szemben erőszakot alkalmazni és a muzsikot gyalázni. Mellesleg, minthogy a nemesek évszázadok óta hozzászoktak az uralkodáshoz, kialakult bennük egy agyafúrtabb fogás: megtanulták, hogyan kell kizsákmányolói érdekeiket hangzatos frázisokba burkolniok, hogy ezekkel félrevezessék a tudatlan „köznépet“. Nézzük csak tovább:

„Miért siettessük az idők változását? Ez talán előítélet, de a régi hagyományok nem engedik meg, hogy elősegítsük ezt a változást“ ...

Nariskin úrnak (az állami álláspont mellett síkra szálló tanácstagok egyikének) e szavaiból kiérződik a helyes osztályösztön. A pénzbeszedői (vagy éppenséggel kocsmárosi) állástól való félelem persze manapság előítélet, de vajjon falvainkban nem a tudatlan paraszti tömegek előítéletei következtében tartja magát a parasztok hallatlanul szemérmetlen földesúri kizsákmányolása? Az előítéletek amúgyis elhalnak; miért siettessük elhalásukat azzal, hogy nyiltan közelebb hozzuk a nemest a kocsmároshoz, megkönnyítve a parasztnak ezzel az összehasonlítással azt a folyamatot (azt a már amúgyis megindult folyamatot), amelynek során felismeri azt az egyszerű igazságot, hogy a nemeslelkű földesúr ugyanolyan uzsorás, ragadozó és rabló, mint akármelyik falusi szipolyozó, csak összehasonlíthatatlanul erősebb, erősebb, mert földbirtoka van, mert évszázadokon át kialakult kiváltságokat élvez, mert közel áll a cári hatalomhoz, mert hozzászokott az uralkodáshoz, és mert a romantika és a nagylelkűség egész doktrinájával el tudja rejteni Juduska-természetét?

Igen, Nariskin úr kétségtelenül a tanács tagja, és

ajkairól államférfiúi bölcseség hangzik fel. Nem csodálom, hogy Orel kormányzóság nemesi „marsallja“ — olyan választékos kifejezésekkel, amelyek egy angol lordnak is becsületére válnának — a következőket válaszolta neki:

„Merészség volna részemről ellentmondani azoknak a tekintélyeknek, akiket itt hallottunk, ha nem volnék meggyőződve arról, hogy amikor véleményük ellen szólok, nem szólok meggyőződésük ellen.“

Lám ez igaz, mégpedig sokkal tágabb értelemben igaz, mint azt Sztahovics úr képzelte, aki bizony véletlenül megmondta az igazat. A meggyőződése — a gyakorlati emberektől a romantikusokig — minden nemes úrnak egyforma. Mindegyikük szilárdan hiszi, hogy „szent joga“ van a többszáz vagy többezer gyeszjatyina földre, amelyet ősei összeraboltak, vagy rablók adományoztak, hogy joga van kizsákmányolni a parasztokat és uralkodó szerepet játszani az államban, hogy a kincstári húsosfazékból — vagyis a nép pénzéből — joga van a legzsírosabb falatokra (és ha más nincs, a kevésbbé zsírosakra is). Véleménykülönbség csak az egyes intézkedések célszerűségét illetően van közöttük, és az e vélemények körül folyó vitáik éppoly tanulságosak a proletariátus számára, mint bármely belső vita a kizsákmányolók táborában. Ezekben a vitákban szemünkbe ötlik a kapitalisták vagy földbirtokosok egész osztályának közös érdekei és az egyes személyek vagy csoportok érdekei közötti különbség; ezekben a vitákban gyakran kifecsegik azt, amit általában gondosan titokban tartanak.

Mindamellett az oreli eset némileg rávilágít a hírhedt szeszmonopólium jellegére is. Mennyit várt ettől a monopóliumtól hivatalos és félhivatalos sajtónk: azt várta tőle, hogy a kincstár jövedelme növekszik, hogy megjavulnak a termékek, hogy csökken a részegeskedés! Valójában azonban, ahelyett hogy növekedett volna a jövedelem, mindezideig csak azt látjuk, hogy drágul a szesz, hogy a költségvetés zilált, hogy nem lehet pontosan megállapítani, mik az egész manőver pénzügyi eredményei: a termékek, ahelyett hogy megjavultak volna, rosszabbak mint voltak, és a kormánynak aligha sikerül majd különösebben imponálni a közönségnek az új „kincstári pálinka“ „kósto-

lásának“ jó eredményeit ecsetelő közleménnyel, amelyet nemrégen minden lap leközölt. Ahelyett, hogy csökkent volna a részegeskedés, megszaporodtak a titkos söntések, növekedtek az ezekből eredő rendőri bevételek, az ellenkezőjét kérvényező lakosság akarata ellenére* italmérések nyíltak, egyre több az utcai részegeskedés**. És ami a legfontosabb: milyen óriási új lehetőségek kínálkoznak a hivatalnoki zsarnokoskodáshoz és önkényhez, talpnyaláshoz, rabláshoz a sokmilliós kincstári gazdaság egy új ágának megteremtése, egy új hivatalnoksereg létrehozása folytán! Valóságos sáskajárása ez a hivatalnoki sáskahadnak, amely hízeleg, intrikál, rabol, tintatengereket és papírhegyeket pocsékol el. Az oreli tervezet nem más, mint kísérlet arra, hogy törvényes formákba öntsék azt a törekvésüket, hogy a kincstári húsosfazékból megkaparintsák a többé-kevésbbé zsíros falatokat, azt a törekvést, amely az egész vidékre terjed ki és feltétlenül azzal fenyegeti az országot, hogy — a hivatalnoki önkény és a társadalom önállótlansága folytán — elkerülhetetlenül tovább fokozódik az önkény és a rablás. Íme egy kis példa: az ujságokban még ősszel megjelent egy kis hírecske „a szeszmonopóliummal kapcsolatos építkezési históriáról“. Moszkvában építenek három szeszraktárt, az egész kormányzóság ellátására. Ezeknek a raktáraknak az építésére a minisztérium 1 637 000 rubelt folyósított. És lám mi derül ki: „megállapítást nyert,

* Nemrég például az ujságok közölték, hogy Arhangelszk kormányzóságban néhány helység már 1899-ben kérte, hogy náluk ne nyissanak italméréseket. A kormány, amely ott éppen most vezette be a szeszmonopóliumot, *természetesen* elutasította ezt a kérelmet: nyilván azért, mert szívén viseli a nép józanságát!

** Arról már nem is beszélünk, hogy mennyi pénzt veszítenek a kincstári monopólium miatt a parasztközségek. Azelőtt ezek szedtek illetéket az italmérések tulajdonosaitól. A kincstár elvette tőlük ezt a jövedelemforrást, és egyetlen kopejkával sem kárpótolta őket érte! Parvus egyik érdekes könyvében: „Das hungernde Russland“ (Reiseeindrücke, Beobachtungen und Untersuchungen. Von C. Lehmann und Parvus. Stuttgart. Dietz Verlag, 1900) [C. Lehmann és Parvus. „Az éhező Oroszország“ (Úti élmények, megfigyelések és kutatások). — *Szerk.*], joggal a *községi pénztárak megrablásának* nevezi ezt. Azt írja, hogy a Szamára-kormányzósági zemsztvo számítása szerint a kormányzóság parasztközségeinek a szeszmonopóliumból fakadó vesztesége három év alatt (1895—1897) *3 150 000 rubel!*

hogy körülbelül *két és fél milliós** újabb hitelre van szükség". Nyilvánvaló, hogy itt hivatalos személyek, akikre a kincstári vagyont bízták, valamivel többet csentek el, mint 50 nadrágot és néhány pár csizmát!

III. OBJEKTÍV STATISZTIKA

Kormányunk célzatossággal szokta vádolni ellenfeleit — mégpedig nemcsak a forradalmárokat, hanem a liberálisokat is. Látta-e már például az olvasó, hogyan nyilatkozik a hivatalos sajtó a liberális (persze, legális) lapokról? A pénzügyminisztérium lapjában, a „Vesztnyik Finanszov"-ban olykor sajtószemlét közöltek, és valahányszor a szemleíró hivatalnok azt fejtegette, hogy mit írt a költségvetésről, vagy az éhínségről, vagy valamely kormányintézkedésről egyik-másik liberális (vaskos) folyóiratunk, mindig felháborodással említette azok „célzatosságát", és ezzel szemben „objektíven" utalt nemcsak a dolgok „árnyoldalára", hanem az „örvendetes jelenségekre" is. Ez persze csak egy kicsiny kis példa, de megfelelően illusztrálja a kormány szokásos állásfoglalását, azt a szokásos törekvését, hogy „objektivitásával" kérkedjen.

Próbálunk örömet szerezni ezeknek a szigorú és elfogulatlan bíráknak. Próbálunk a statisztikához fordulni. Persze, nem a társadalmi élet egyik-másik jelenségének statisztikáját vesszük: ismeretes, hogy a jelenségeket részrehajló emberek regisztrálják, s amellett néha határozottan „tendenciózus" intézmények összesítik, olyan intézmények, mint a zemsztvók. Nem, mi ... a törvények statisztikájához fordulunk. Remélni merjük, hogy a kormány legbuzgóbb hívei között sem akad egyetlenegy sem, aki rászánja magát arra az állításra, hogy lehetséges objektívebb és elfogulatlanabb valami, mint a törvények statisztikája, vagyis mint annak egyszerű összegezése, amit maga a kormány elrendel, teljesen függetlenül min-

---

* A szerző kiemelése. Lásd „Szt.-Petyerburgszkije Vedomosztyi" („Szentpétervári Közlemények". — *Szerk.*). 1900 szeptember 1. 239. sz.

den olyan meggondolástól, hogy a szavak és a tettek, a rendeletek és végrehajtásuk között eltérés van stb.

Térjünk hát a tárgyra.

A kormányzó szenátus mellett működő szerv, mint ismeretes, kiadja „A kormány törvényeinek és rendeleteinek tárát“, amely szabályos időközökben közhírré teszi a kormány valamennyi intézkedését. Éppen ezt az anyagot vesszük most elő, és megnézzük, hogy a kormány *miről* ad ki törvényeket és rendeleteket. Igen, azt, hogy miről. Nem merészeljük bírálni a hatóságok parancsait — mi csak „emezek“ számát adjuk össze az egyes területek szerint. A januári lapokban közölték a nevezett hivatalos közlönyből a mult évi 2905—2929. sz. rendeletek és az ezévi 1—66. sz. rendeletek tartalmát. Ez összesen 91 törvény és rendelet 1900 december 29-től 1901 január 12-ig — éppen a századfordulón. Jellege szerint ez a 91 rendelet különösen alkalmas „statisztikai“ feldolgozásra: nincs közöttük egyetlen nevezetesebb törvény sem, semmi olyasmi, ami teljesen háttérbe szorítana minden egyebet és különösebben rányomná bélyegét a belső igazgatásnak erre az időszakára. Ezek mind viszonylag jelentéktelen rendeletek, amelyek az állandóan és rendszeresen felmerülő napi szükségleteket elégítik ki. Így tehát mindennapi munkája közben lepjük meg a kormányt, és ez nekünk újabb biztosíték a „statisztika“ objektivitására.

A 91 rendeletből 34-nek, vagyis több mint egyharmadnak egy és ugyanaz a tárgya: a különböző kereskedelmi és ipari részvénytársaságoknál jegyzett részvények tőkebefizetési vagy részvényárkifizetési határidejének meghosszabbítása. E rendeletek olvasását már csak azért is ajánljuk az ujságolvasónak, mert általuk felfrissítheti emlékezetében iparágaink jegyzékét és a különböző cégek nevét. Csaknem ugyanaz a tartalma a rendeletek második csoportjának: ezek a kereskedelmi és ipari társaságok alapszabályainak módosítására vonatkoznak. Idetartozik 15 rendelet; ezek módosítják a K. és Sz. Popov Testvérek teakereskedelmi cég, az A. Nauman és Tsa lemez- és kátránylemezgyártó üzem, az I. A. Oszipov és Tsa bőrgyár és bőr-, vászon-, gyolcskereskedés stb. stb. szabályzatát. Végül, ugyancsak az effajta rendeletek közé kell sorolnunk

még 11-et, melyek közül hat a kereskedelem és az ipar különböző szükségleteit elégíti ki (egy általános hitelintézet és egy hitelszövetkezet alapítása, a kincstárral kötött szerződések alkalmával letétbe helyezett kamatozó papírok árfolyamának megállapítása, a magánszemélyek birtokában levő vasúti kocsik forgalmának szabályozása, utasítások a boriszoglebszki gabonatőzsde ügynökei számára), öt rendelet pedig négy üzemben és egy ércbányában hat új rendőri és két lovasrendőri állást létesít.

Tehát 91 rendeletből 60, vagyis a rendeletek kétharmada tőkéseink különböző gyakorlati szükségleteinek legközvetlenebb kielégítését, valamint (részben) a munkások felháborodásától való védelmüket szolgálja. A számok elfogulatlan nyelve azt tanusítja, hogy mindennapi törvényei és rendeletei legtöbbjének jellege szerint kormányunk a kapitalisták hű szolgája, amely az egész tőkés osztállyal szemben pontosan ugyanazt a szerepet játssza, mint az egyes iparágak tőkéseivel szemben, mondjuk, a vasgyárosok kongresszusának állandó bizottsága vagy a cukorgyárosok szindikátusának titkársága. Természetesen az a körülmény, hogy egyik-másik társaság alapszabályainak jelentéktelen módosítása vagy részvényei befizetési határidejének kitolása külön törvényerejű rendeletek tárgya, csak államgépezetünk nehézkességéből fakad; elegendő volna, ha valamelyest „tökéletesítenék a gépezetet“, és mindez átmenne a helyi intézmények hatáskörébe. Másrészt azonban a gépezet nehézkessége, a túlzott központosítás, az hogy maga a kormány kénytelen mindenbe beleütni az orrát, — ezek általános jelenségek, amelyek egész társadalmi életünkre kiterjednek, s korántsem csupán a kereskedelem és ipar körére. Ezért az ilyen vagy amolyan fajtájú rendeletek számának összehasonlítása nagyon alkalmas arra, hogy hozzávetőlegesen megmutassa, mivel foglalkozik kormányunk, mire van gondja, mi érdekli.

Például, ha a magántársaságok nem a meggazdagodás erkölcsileg annyira tiszteletreméltó és politikailag annyira veszélytelen célját követik, már sokkalta kevésbbé érdeklik kormányunkat (hacsak nem tekintjük az érdeklődés jelének az akadályozásra, betiltásra, feloszlatásra stb. irányuló törekvést). A „beszámolási“ időszakban — e

sorok írója hivatalnok, s ezért reméli, hogy az olvasó elnézi bürokratikus kifejezéseit — jóváhagyták két társaság (a vlagyikavkazi fiúgimnázium szűkölködő tanulóinak megsegítésére alakult egyesület és a tanulmányi kirándulások és utazások szervezésére alakult vlagyikavkazi egyesület) alapszabályait és kegyeskedtek hozzájárulni három társaság (a ljugyinovszki és szukremenszki gyár és a malcevi vasútvonal alkalmazottainak és munkásainak takarék-, kölcsön- és segélypénztára; az első komlótermesztői egyesület; a női munka ösztönzésére alakult jótékonysági egylet) alapszabályainak módosításához. Tehát 55 rendelet foglalkozik a kereskedelmi és ipari társaságokkal és 5 — az összes többivel. A kereskedelmi és ipari érdekek körében „mi" igyekszünk feladataink magaslatán állni, igyekszünk minden tőlünk telhetőt elkövetni, hogy megkönnyítsük a kereskedők és a gyárosok társaságainak alapítását (igyekszünk, de nem követünk el mindent, mivel a gépezet nehézkessége és a végnélküli bürokratikus huza-vona a rendőrállamban igen szűk határokat szab a „tőlünk telhetőnek"). A nem kereskedelmi jellegű társaságok terén elvileg a homeopátia mellett vagyunk. A komlótermesztői egyesület vagy a női munka ösztönzésére alakult egylet — hát ez még csak hagyján. De itt vannak ezek a tanulmányi kirándulások... A jó isten tudja, miről beszélgetnek majd a kirándulásokon, és nem ütközik-e majd akadályokba a felügyelet által gyakorolt lankadatlan ellenőrzés? Igazán nem jó játszani a tűzzel.

Iskolaügy. Se többet, se kevesebbet: három iskolát létesítettek. Méghozzá milyen iskolákat! Elemi iskolát az állatgondozók számára Blagodatnoje faluban őfensége Pjotr Nyikolajevics nagyherceg birtokán. Hogy a nagyhercegek faluinak elégedetteknek* kell lennie, ez előttem már réges-régen nem kétséges. Most azonban már az sem kétséges előttem, hogy ifjúságunk felvilágosítása talán még a legmagasabb rangú személyiségeket is őszintén, szívből érdekli. Továbbá: jóváhagyták a dergacsevói falusi ipariskola és az aszanovói mezőgazdasági elemi iskola alapszabályait. Kár, hogy nincs kéznél valamilyen útmutató,

* Blagodatnoje — elégedett, boldog. — *Szerk.*

amelyben megnézhetnők, vajjon nem valamely magasrangú személyiség birtokán vannak-e ezek a boldog falvak is, amelyekben olyan sok energiát fordítanak a népművelésre és . . . a földesúri gazdaságra. Különben vigasztal az a tudat, hogy az efféle dolgok tudakozása nem a statisztikus kötelessége.

Ezek tehát azok a rendeletek, amelyekben megmutatkozik „a kormány gondoskodása a népről". A csoportosítást, mint látják, a legkönnyebben hozzáférhető elvek szerint végeztem. Miért ne volna például egy komlótermesztői egyesület kereskedelmi társaság? Csak azért talán, mert ott esetleg néha nem csupán üzletről beszélnek? Vagy itt van az állatgondozók iskolája — ki tudja, hogy ez valóban iskola-e, vagypedig csak korszerűsített jószágtenyésztőtelep?

Hátra van még a rendeletek utolsó csoportja, amelyekkel a kormány saját magáról gondoskodik. Ebben a csoportban a rendeletek száma háromszorakkora (22), mint az előző két rovatban együttvéve. Egy csomó közigazgatási reformot találunk itt, egyik radikálisabb mint a másik: Platonovszkoje falu nevét Nyikolavszkojére változtatják; változtatják az alapszabályokat, a személyi állományt, a szabályokat, a jegyzékeket, a gyűlések (néhány kerületi gyűlés) megtartásának időpontját stb.; felemelik a kaukázusi katonai körzet csapattesteinél alkalmazott bábaasszonyok javadalmazását; meghatározzák a kozák katonalovak patkolására és gyógykezelésére folyósítható összeg nagyságát; módosítják a moszkvai kereskedelmi magániskola alapszabályait és a kozlovi kereskedelmi iskola Danyiijil Szamuilovics Poljakov udvari tanácsosról elnevezett ösztöndíjának szabályait. Különben nem tudom, helyesen osztályoztam-e ez utóbbi rendeleteket: a kormány csakugyan saját magáról gondoskodik-e ezekkel a rendeletekkel, nempedig a kereskedelmi és ipari érdekekről? Kérem az olvasó elnézését, hiszen ez az első kísérlet a rendeletek statisztikai feldolgozására; eddig még senki sem kísérelte meg, hogy az ismereteknek ezt a területét a szigorú értelemben vett tudomány rangjára emelje — senki, még az orosz államjogi professzorok sem.

Végül, az egyik rendeletet külön önálló csoportba kell sorolnunk — tartalma miatt is, meg azért is, mert ez a kormány első rendelete az új évszázadban: rendelet „a cári vadászat fejlesztésére és megjavítására szánt erdők területének növeléséről". Nagyszerű, nagyhatalomhoz méltó kezdet!

Foglaljuk most össze az elmondottakat. A statisztikában ez elengedhetetlen.

Félszáz törvény és rendelet egyes kereskedelmi és ipari társaságokról és vállalatokról; vagy húsz közigazgatási névváltozás és reform; két újonnan alakított és három megreformált magánegyesület; három iskola, amely alkalmazottakat képez ki földesurak számára; hat rendőri és két lovasrendőri állás üzemekben. Kételkedhetünk-e abban, hogy ez a gazdag és sokrétű törvényhozói és közigazgatási tevékenység biztosítja hazánk gyors és feltartóztathatatlan haladását a XX. században?

KATONÁNAK ADTAK 183 DIÁKOT*

Január 11-én megjelent a lapokban a Közoktatásügyi Minisztérium hivatalos közleménye arról, hogy a kievi egyetem 183 diákját „együttesen szervezett zavargásért" katonának adták. Az 1899 július 29-i Ideiglenes Szabályzatot, amely a diákságot és a társadalmat egyaránt fenyegeti, nem egészen másfél évvel kiadása után kezdik alkalmazni, és mintha a kormánynak sürgős volna, hogy igazolja e hallatlan megtorló intézkedést: egész vádiratot ad ki és rikító színekkel próbálja megrajzolni a diákság gonosztetteit.

Egyik gonosztett szörnyűbb mint a másik. Nyáron — általános diákkongresszus Odesszában, amelynek programmja: az egész orosz diákság megszervezése, hogy az akadémiai, társadalmi és politikai élet jelenségeivel kapcsolatban mindenféle módon felemelje tiltakozó szavát. E bűnös politikai célkitűzések miatt a diákküldötteket egytől-egyig letartóztatták, az okmányokat lefoglalták. De a forrongás nem csillapodik, hanem fokozódik és töretlen erővel megmutatkozik *sok* főiskolán. A diákok szabadon és önállóan akarják közös ügyeiket megtárgyalni és intézni. Az igazgatóság mindenütt — az orosz hivatalnoki karra régóta jellemző lélektelen formalizmussal — apró nyaggatásokkal válaszol, a végsőkig fokozza az elégedetlenséget s a burzsoá tespedés hínárjába még bele nem keveredett ifjúságban önkénytelenül is felébreszti azt a gondolatot, hogy tiltakozzék a rendőri és hivatalnoki önkény egész rendszere ellen.

---

* A szám már tördelve volt, mikor a kormány közleménye megjelent.

A kievi diákok követelik az egyik professzornak az eltávolítását, aki egyik elutazott társa helyét foglalta el. A felsőbb hatóságok ellenkeznek, „csoportosulásra és tüntetésre“ késztetik az ifjúságot és... hátrálnak. A diákok gyűlést rendeznek, hogy megtárgyalják, miért fordulhatnak elő olyan aljasságok, mint például az, hogy két ficsúr diák erőszakot követett el egy lányon (ez a hír járja). Az igazgatóság zárkabüntetésre ítéli a fő „bűnösöket“. Ezek nem hajlandók alávetni magukat. Kizárják őket. A tömeg tüntetően kikíséri a kizártakat az állomásra. Újra gyűlést rendeznek, a diákok egész estig ott maradnak, nem akarnak távozni, míg meg nem jelenik a rektor. Erre megjelenik a kormányzóhelyettes és a csendőrfőnök egy szakasz katonával, körülzárják az egyetemet, behatolnak az előadóterembe, és — meghívják a rektort. A diákok azt követelik — azt gondolja talán az olvasó, hogy alkotmányt? dehogyis, azt követelik, hogy ne alkalmazzanak többé zárkabüntetést és vegyék vissza a kizárt diákokat. A gyűlés résztvevőit sorra felírják, majd hazaeresztik.

Gondoljuk csak meg, milyen kiáltó ellentétben van egymással az, hogy egyrészt a diákság ilyen szerény és ártatlan követeléseket támaszt, másrészt meg a kormány olyan rémülettel fogadja ezeket, mintha a fejsze már vágná uralmának gyökereit. A mi „mindenható“ kormányunk semmivel sem árulja el magát annyira, mint ezzel a rémületével. Ezzel minden „bűnös felhívásnál“ jobban megmutatja — megmutatja mindenkinek, akinek szeme van, hogy lásson, és füle van, hogy halljon —, hogy a kormány nagyon bizonytalannak érzi magát és csak a szurony és korbács erejében hisz, amely védi a nép felháborodásától. A kormány, évtizedes tapasztalatain okulva, arra a szilárd meggyőződésre jutott, hogy körülötte mindenütt gyúlékony anyag van, és hogy már a legkisebb szikrára, a zárkabüntetés elleni tiltakozásra is tűzvész támadhat. És ha ez így van, akkor érthető, hogy példás megtorlásra van szükség: a diákok százait katonának kell adni! „Egy káplár kellene Voltaire helyett!“[128] — ez a megállapítás még egyáltalában nem avult el. Ellenkezőleg, a XX. századnak rendeltetett, hogy megérje a megvalósulását.

Sokféle gondolatot ébreszt, sokféle összehasonlításra

ösztönöz ez az új büntető rendszabály, amely annyiban új, hogy megkísérli feltámasztani a réges-rég letűnt multat. Három emberöltővel ezelőtt, I. Miklós idején, természetes büntetés volt, ha valakit katonának adtak, s ez teljesen megfelelt az orosz hűbéri társadalom egész rendjének. A nemeseket katonának adták, mert ezáltal kényszeríteni akarták őket arra, hogy szolgáljanak, és hogy a nemesi kiváltságok helyett kiérdemeljék maguknak a tiszti rangot. A parasztot katonának adták, s ezzel hosszú évekre szinte börtönbe zárták, ahol a „zöld utca"[129] embertelen kínjai stb. vártak rá. De immár több mint egynegyed század óta „általános" hadkötelezettség van nálunk, amelynek bevezetését annak idején nagy demokratikus reformként ünnepelték. Ha az általános hadkötelezettség nemcsak papíron van meg, hanem ténylegesen létezik, ez kétségtelenül demokratikus reform, mert szakít a rendiséggel és bevezeti a polgárok egyenjogúságát. De ha ez valóban így volna, vajjon lehetne-e akkor büntetés, hogy valakit katonának adnak? S ha a kormány a hadkötelezettséget büntetéssé változtatja, vajjon nem azt bizonyítja-e ezzel, hogy sokkal közelebb állunk az újonctoborzáshoz, mint az *általános* hadkötelezettséghez? Az 1899. évi Ideiglenes Szabályzat letépi intézményeinkről a farizeusi álarcot és leleplezi, hogy ezek közül lényegében még azok is teljesen barbár intézmények, amelyek leginkább hasonlítanak az európai intézményekhez. Nálunk tulajdonképpen sohasem volt és ma sincs általános hadkötelezettség, mert az előkelő származás és gazdagság kiváltságai tömegével teremtik a kivételeket. Nálunk alapjában véve sohasem volt és ma sincs semmi olyasmi, aminek alapján azt lehetne mondani, hogy a katonai szolgálat tekintetében a polgárok egyenjogúak. Ellenkezőleg, a laktanyákból csak úgy árad a legfelháborítóbb jogtalanság szelleme. A paraszt- vagy munkásszármazású katonák teljesen védtelenek, emberi méltóságukat sárba tiporják, zsarolják és ütlegelik, ütlegelik, egyre ütlegelik őket. Azok viszont, akiknek befolyásos összeköttetéseik vannak, akiknek pénzük van, kiváltságokat és kivételezést élveznek. Nem csoda hát, hogy ha valakit az önkénynek és erőszaknak ebbe az iskolájába adnak, az büntetés lehet, sőt nagyon

súlyos büntetés, amely közel áll a teljes jogfosztáshoz. A kormány arra számít, hogy ebben az iskolában móresre tanítja a „lázadókat". Nem téved-e a kormány számításaiban? Nem lesz-e az orosz katonai szolgálat iskolája a forradalom katonai iskolája? Persze, nem minden diák bírja ki végig ezt az iskolát. Egyeseket megtör a kemény fegyelmezés, elpusztít a katonai hatósággal való összeütközés, másokat — a gyengéket és csüggedőket — megrémíti a kaszárnya, de vannak olyanok is, akiket megacéloz, akiknek a látókörét kitágítja, és akiket arra késztet, hogy gondolják át, s mélyen érezzék át szabadságtörekvéseiket. Most saját bőrükön érzik az önkény és az elnyomás teljes súlyát, mert emberi méltóságuk teljesen egy őrmester belátásától függ, aki sokszor szívesen gúnyt űz a „tanult emberekből". Látni fogják, hogy a valóságban milyen az egyszerű nép helyzete; az a sok gyalázkodás és erőszak, amelynek mindennap kénytelenek tanúi lenni, fájdalommal fogja eltölteni szívüket és meg fogják érteni, hogy az a sok igazságtalanság és kötekedés, melytől a diákság annyit szenved, csak egy csepp a nép elnyomásának tengerében. Aki megérti ezt, az azzal a hannibáli esküvel[130] hagyja majd ott a katonai szolgálatot, hogy a nép élenjáró osztályával együtt harcolni fog a zsarnokság ellen a nép felszabadításáért.

De az új büntetés lealázó volta legalább annyira felháborító, mint kegyetlensége. A kormány maga ellen hív ki mindenkit, akiben van még tisztességérzet, amikor az önkény ellen tiltakozó diákokat egyszerűen botrányhősöknek nyilvánítja, mint ahogy züllött embereknek bélyegezte a száműzött munkás-sztrájkolókat. Olvassák csak a kormány közleményét, szinte hemzsegnek benne az ilyen kitételek: zavargás, vadság, botrány, szemtelenkedés, zabolátlanság. A kormány egyrészt elismeri a bűnös politikai célokat és a politikai tiltakozásra irányuló törekvéseket, másrészt úgy bánik a diákokkal, mint botrányhősökkel, akikre ráfér egy kis fegyelmezés. Ez pofon az orosz közvéleménynek, amelyről nagyonis jól tudja a kormány, hogy rokonszenvez a diákokkal. S a diákság erre csakis úgy adhatna méltó választ, ha valóra váltaná a kieviek fenyegetését, és minden főiskolán valamennyi

hallgató bevonásával fegyelmezett és szívós sztrájkot rendezne, s követelné az 1899 július 29-i Ideiglenes Szabályzat hatályon kívül helyezését.

De nemcsak a diákság köteles a kormánynak válaszolni. A kormány maga gondoskodott arról, hogy ez az esemény sokkal több legyen egy egyszerű diákhistóriánál. A kormány a közvéleményhez fordul, mintha dicsekedni akarna az erélyes leszámolással, mintha gúnyolódni akarna minden szabadságtörekvésen. A nép minden rétegének valamennyi tudatos eleme köteles válaszolni erre a kihívásra, hacsak nem akar a megaláztatásokat szótlanul tűrő, néma rabszolga helyzetébe süllyedni. E tudatos elemek élén pedig az élenjáró munkások és a velük elválaszthatatlanul egybeforrt szociáldemokrata szervezetek állanak. A munkásosztályt mindig sokkal jobban elnyomja és megalázza a rendőri önkényuralom, amellyel most a diákság oly élesen összecsapott. A munkásosztály már harcra kelt felszabadulásáért. És nem szabad megfeledkeznie arról, hogy ez a nagy harc nagy kötelezettségeket ró rá, hogy nem szabadíthatja fel magát, ha az egész népet nem szabadítja meg a zsarnokságtól, hogy neki kell elsősorban és mindenkinél inkább reagálnia mindenféle politikai tiltakozásra, s neki kell azt minden módon támogatnia. Művelt osztályaink legjobb képviselői bebizonyították és a kormány által halálra kínzott forradalmárok ezreinek vérével megpecsételték azt a tényt, hogy képesek és készek lerázni csizmájukról a burzsoá társadalom porát, és a szocialisták soraiba lépni. És az a munkás, aki közömbösen tudja nézni, hogy a kormány katonaságot küld a tanulóifjúság ellen, nem méltó a szocialista névre. A diák segítségére sietett a munkásnak — a munkásnak a diák segítségére kell sietnie. A kormány félre akarja vezetni a népet, amikor a politikai tiltakozásra irányuló törekvést egyszerűen botránykeltésnek nyilvánítja. A munkásoknak nyilvánosan meg kell mondaniok és meg kell magyarázniok a nagy tömegeknek, hogy ez hazugság, hogy az erőszak, a botrányok és a zabolátlanság igazi fészke az orosz önkényuralmi kormány, a rendőrség és a hivatalnokok önkénye.

Hogy miképpen szervezzük meg ezt a tiltakozást — azt a helyi szociáldemokrata szervezeteknek és munkás-

csoportoknak kell eldönteniök. Röplapok osztogatása, szétszórása, kiragasztása, gyűlések rendezése, amelyekre lehetőleg meg kellene hívni a társadalom minden osztályát — ezek a tiltakozás legkönnyebben megvalósítható formái. De ott, ahol szervezetileg erősebb és szilárdabb szervezetek vannak, kívánatos volna megkísérelni, hogy nyilvános tüntetés rendezésével átfogóbb formában és nyiltabban adjunk kifejezést tiltakozásunknak. Jó példa erre a harkovi tüntetés, amelyet mult év december elsején a „Juzsnij Kraj"* c. lap szerkesztősége előtt rendeztek. Éppen évfordulóját ünnepelte ez a szennylap, amely üldöz mindenkit, aki a világosság és a szabadság felé törekszik, s amely kormányunk minden vadállati tettét égig magasztalja. A szerkesztőség előtt egybe gyűlt a tömeg, és ünnepélyesen széttépte a „Juzsnij Kraj" számait, lovak farkára kötötte azokat, kutyákat göngyölt be az ujságszámokba, kövekkel beverte az ablakokat és kénhidrogénnel töltött fiolákat dobált a szerkesztőségbe ezzel a kiáltással: „Veszszen a megvesztegethető sajtó!" Nemcsak a megvesztegethető lapok szerkesztőségei érdemelnek ilyen ünneplést, igazán megérdemli ezt valamennyi kormányintézményünk is. Ezek a hatóságok jóindulatának jubileumát csak ritkán ünneplik, a néppel való leszámolás jubileumára mindenkor rászolgálnak. A kormányzati önkény és erőszak mindennemű megnyilvánulása törvényes ok az ilyen tüntetésre. A népnek feltétlenül nyiltan kell válaszolnia a diákokkal való leszámolásról kiadott nyilt kormányközleményre!

A megírás ideje: 1901 január.
Megjelent: „Iszkra" 2. sz. 1901 február.

---

* — „Délvidék". — *Szerk.*

A MUNKÁSPÁRT ÉS A PARASZTSÁG[131]

Negyven év telt el a parasztság felszabadítása óta. Egészen természetes, hogy társadalmunk nagy lelkesedéssel ünnepli február 19-ét, a régi, hűbéri Oroszország bukásának napját, annak a korszaknak a kezdetét, amely szabadsággal és jóléttel kecsegtette a népet. De ne felejtsük el, hogy az ünnepi dicshimnuszokban a hűbériségnek és minden megnyilvánulásának őszinte ellenzése mellett igen sok a képmutatás. Teljesen képmutató és hazug a „nagy" reformnak az az értékelése, amely nálunk közkeletűvé vált: „a parasztok felszabadítása és földhözjuttatása állami megváltás *segítségével*". Valójában azonban ez nem volt egyéb, mint a parasztoknak a föld*től* való megszabadítása, mert óriási darabokat lehasítottak azokból a földekből, amelyek évszázadok óta a parasztok birtokában voltak, a parasztok százezreit pedig teljesen földnélkülivé tették — negyedtelekre vagy koldustelekre[132] telepítették őket. Csakugyan, a parasztokat kétszeresen megrabolták: nem elég, hogy a földjükből lehasítottak, ráadásul kényszerítették őket, hogy „megváltást" fizessenek azért a földért, amelyet meghagytak nekik, s amely mindig az ő birtokukban volt, sőt a föld megváltásáért jóval magasabb árat szabtak a föld tényleges áránál. Tíz évvel a felszabadítás után maguk a földbirtokosok beismerték a mezőgazdaság helyzetét tanulmányozó kormányhivatalnokok előtt, hogy a parasztokkal nemcsak földjüket, hanem szabadságukat is megfizettették. S bár a parasztoktól megváltási díjat szedtek személyi szabadságuk fejében, mégsem tették őket szabad emberekké: húsz évre időlegesen kötelezetteknek[133] hagyták meg őket; meghagyták őket — s a

mai napig is megmaradtak — legalsó rendnek, amelyet deressel büntetnek, amely külön adókat fizet, amely nem léphet ki szabadon a félig hűbéri obscsinából, amely nem rendelkezik szabadon földjével és nem telepedhet le szabadon az ország bármely vidékén. Parasztreformunk nem a kormány nagylelkűségéről tanuskodik; ellenkezőleg, kirívó történelmi példája annak, hogy mennyire szennyesen kerül ki minden az önkényuralmi kormány kezéből. A katonai vereségnek, a borzalmas pénzügyi nehézségeknek és a parasztok vészjósló háborgásainak a nyomására a kormány egyszerűen *rákényszerült* a parasztok felszabadítására. Maga a cár beismerte, hogy felülről kell őket felszabadítani, mielőtt még alulról megkezdenék felszabadításukat. De a kormány, amikor hozzáfogott a felszabadításhoz, minden tőle telhetőt elkövetett, hogy kielégítse a „megkárosított" jobbágytartók mohóságát; még az olyan aljasságtól sem riadt vissza, hogy kicserélje a reform megvalósításával megbízott embereket, noha ezeket is a nemesek közül választották ki! Az eredetileg kijelölt békebírákat felmentették és olyan emberekkel váltották fel, akik nem tudtak nemet mondani a jobbágytartóknak, és segítségükre voltak abban, hogy már a föld felmérésénél is becsapják a parasztokat. A nagy reformot nem tudták katonai büntető különítmények nélkül megvalósítani, nem tudták megvalósítani anélkül, hogy agyon ne lőjék azokat a parasztokat, akik megtagadták a megegyezési okmány[134] elfogadását. Nem csoda hát, hogy ennek a kornak legjobbjai, akiket a cenzúra szájkosara nyomasztott, a hallgatás átkával fogadták ezt a nagy reformot...

A parasztot, akit „felszabadítottak" az úrdolga alól, annyira meggyötörve, megrabolva és megalázva, juttatott földjéhez odaláncolva került ki a reformátor karmai közül, hogy nem volt más választása, mint hogy „önként" úrdolgára menjen. A paraszt nekilátott korábbi ura földjének megműveléséhez: „bérelte" azt a földet, amelyet éppen tőle hasították le, s hogy éhező családja számára gabonához jusson, már télen elszegődött a nyári munkára. Ledolgozás és kölcsönszolgaság — így festett a gyakorlatban az a „szabad munka", amelyre a parasztnak a jezsuitalelkű

pap által megszövegezett kiáltvány értelmében „isten áldását“ kellett kérnie.

Ehhez a földesúri elnyomáshoz, amely a reformot kidolgozó és megvalósító hivatalnokok jóvoltából maradt meg, hozzájárult a tőkés elnyomás is. A pénz hatalma, amely például még a francia parasztot is fojtogatta, jóllehet ezt nem nyomorúságos, felemás reform, hanem hatalmas népforradalom szabadította fel a földesúr hatalma alól, — a pénznek ez a hatalma teljes súlyával ránehezedett féljobbágy parasztunkra. A parasztnak mindenképpen pénzre volt szüksége: pénz kellett az adók megfizetésére, amelyeket a jótékony reform még fel is emelt, pénz kellett a föld haszonbérének megfizetésére, pénz kellett azoknak a nyomorúságos iparcikkeknek a megvásárlására, amelyek kezdték kiszorítani a paraszt háziipari termékeit, pénz kellett gabonavásárlásra stb. A pénz hatalma nemcsak fojtogatta, hanem meg is osztotta a parasztságot: zöme egyre jobban tönkrement és proletárrá változott, egy kis része pedig maroknyi, de szívós kulákot és iparkodó parasztot termelt ki magából, aki kezébe kaparintotta a parasztgazdaságot és a paraszti földeket, s a kialakulóban levő falusi burzsoázia képviselője. A reformot követő negyven esztendő nem más, mint egy szakadatlan elparaszttalanodási folyamat, a lassú, gyötrelmes pusztulás folyamata. A paraszt életszínvonala a koldus színvonalára süllyedt: a jószággal együtt lakott, rongyokban járt, labodával táplálkozott, a paraszt menekült parcellájáról, amint volt hova menekülnie, még *meg* is *váltotta magát* juttatott földjétől, vagyis fizetett annak, aki hajlandó volt átvenni parcelláját, amelyre többet kellett költenie, mint amennyi hasznot hajtott. A parasztok állandóan éheztek s az egyre gyakoribb rossz termések idején tízezrével pusztultak az éhínség és a járványok következtében.

Falvainkban ma is ez a helyzet. Felmerül a kérdés, hogyan kerülhetünk ki a kátyuból és milyen módon javíthatjuk meg a paraszt sorsát? A kisparasztság csak akkor szabadulhat fel a tőke igája alól, ha csatlakozik a munkásmozgalomhoz, ha segíti a szocialista rendszerért, a földnek és a többi termelési eszköznek (gyáraknak, gépeknek stb.) társadalmi tulajdonná való változtatásáért folytatott

harcában. Aki azzal próbálja megmenteni a parasztságot, hogy a kisgazdaságot és a kistulajdont védelmezi a kapitalizmus támadásával szemben, az meddő kísérletet tesz a társadalmi fejlődés feltartóztatására, azt az illúziót élesztgeti a parasztban, hogy a tőkés viszonyok között is jólétben élhet, meghasonlást visz be a dolgozó osztályok soraiba, s a többség rovására kiváltságos helyzetet teremt egy kisebbség számára. Ez az oka annak, hogy a szociáldemokraták mindig harcolni fognak az olyan értelmetlen és káros intézmények ellen, mint a paraszti földek elidegeníthetetlensége, mint az egyetemleges kezesség, mint a paraszti obscsinából való szabad kiválás tilalma, valamint bármely rendbeli személyeknek az obscsinába való szabad felvételét tiltó rendelkezések! A mi parasztunk azonban, mint láttuk, nem csak és nem is annyira a tőke elnyomásától szenved, mint inkább a földbirtokosok elnyomásától és a hűbériség maradványaitól. Ezek ellen a béklyók ellen, amelyek hihetetlenül lerontják a parasztság helyzetét és kezétlábát gúzsbakötik, nemcsak lehetséges a kíméletlen harc, hanem az ország egész társadalmi fejlődése érdekében feltétlenül szükséges is, mert a paraszt reménytelen nyomora, tudatlansága, jogfosztottsága és megalázottsága hazánk egész életére rányomja a barbárság bélyegét. S a szociáldemokrácia nem tenne eleget kötelességének, ha nem támogatná minden módon ezt a harcot. Ennek a támogatásnak, röviden szólva, abban kell kifejezésre jutnia, hogy *a falvakba bevisszük az osztályharcot.*

Láttuk, hogy a mai orosz faluban egymás mellett kétféle osztályellentét van: ellentét van egyrészt a mezőgazdasági munkások és a mezőgazdasági vállalkozók, másrészt az egész parasztság és az egész földesúri osztály között. Az első ellentét fejlődik és fokozódik, a második lassanként gyengül. Az előbbi alapjában véve még a jövő ellentéte, a második jelentős mértékben már a multé. És ennek ellenére a mai orosz szociáldemokraták szempontjából az utóbbi a leglényegesebb és gyakorlatilag a legfontosabb ellentét. Magától értetődik, és minden szociáldemokrata szemében sarkigazság, hogy nekünk minden alkalmat meg kell ragadnunk a mezőgazdasági bérmunkások osztályöntudatának fejlesztésére, hogy figyelemmel kell kísérnünk

a városi munkások (például a gőzcséplőgépeknél dolgozó gépészek stb.) falura költözését és a mezőgazdasági munkások munkapiacait.

Mezőgazdasági munkásainkat azonban még túlságosan szoros kapcsolatok fűzik a parasztsághoz, még túlságosan sujtja őket az általános paraszti nyomorúság, s ezért a mezőgazdasági munkások mozgalma sem most, sem a közeljövőben semmiképpen sem tehet szert országos jelentőségre. Ezzel szemben már most is országos jelentősége van annak, hogy elsöpörjük a hűbériség maradványait, hogy kiirtsuk az orosz állam egész életéből a rendi jogegyenlőtlenségnek és a sokmilliós „köznép“ megalázásának szellemét, s egy olyan pártot, amely a szabadság élharcosának szerepére tart igényt, semmiképpen sem térhet ki ez elől a kérdés elől.

Most már (többé-kevésbbé általános formában) csaknem általánosan elismerik a paraszt bajait; az 1861-es reform „hiányosságairól“ és az állami segítség szükségességéről szóló frázis közhellyé vált. A mi kötelességünk rámutatni arra, hogy ezek a bajok éppen a parasztság osztályelnyomásának a következményei, hogy a kormány az elnyomó osztályok hűséges védelmezője, hogy azoknak, akik őszintén és komolyan akarják a parasztok helyzetének gyökeres megjavítását, nem kormánysegítségre, hanem a kormány igája alól való felszabadulásra, a politikai szabadság kivívására kell törekedniök. Beszélnek arról, hogy a megváltási díjak túlságosan nagyok, beszélnek a megváltási díjak csökkentését és elhalasztását célzó jótékony kormányrendszabályokról. Mi azt mondjuk erre, hogy mindezek a megváltási díjak nem jelentenek egyebet, mint azt, hogy a földesurak és a kormány törvényes formákkal és hivatalnoki szólamokkal takarózva megrabolják a parasztokat, hogy a jobbágytartóknak adót fizetnek egykori rabszolgáik felszabadításáért. Mi azt követeljük, hogy azonnal és teljesen szüntessenek meg minden megváltási díjat és dézsmát, azt követeljük, hogy adják vissza a népnek azokat a százmilliókat, amelyeket a cári kormány a rabszolgatartók mohóságának kielégítésére éveken át a népből kisajtolt. Azt mondják, hogy a parasztoknak kevés a földjük, hogy a paraszti földbirtok kibővítése érde-

kében állami segítségre van szükség. Erre azt mondjuk, hogy a parasztokat éppen az állami segítség — természetesen a földbirtokosoknak nyujtott segítség — *következtében* fosztották meg olyan sok esetben a legszükségesebb földtől is. Azt követeljük, hogy adják vissza a parasztoknak azokat a lehasított földeket, amelyek segítségével továbbra is fenntartják a kényszermunkát, a munkauzsorát, az úrdolgát, vagyis tulajdonképpen a régi jobbágyi munkát. Azt követeljük, alakítsanak parasztbizottságokat, hogy jóvátegyék azokat az égbekiáltó igazságtalanságokat, amelyeket a cári kormány által létesített nemesi bizottságok a felszabadított rabszolgákkal szemben elkövettek. Azt követeljük, hogy alakítsanak bíróságokat, amelyeknek jogukban áll csökkenteni azokat a mértéktelenül magas földbéreket, amelyeket a földesurak a parasztoktól reménytelen helyzetük kihasználásával szednek; olyan bíróságokat, amelyekben a parasztnak joga volna uzsoráért perelni azokat, akik mások irtózatos nyomorát kihasználva gúzsbakötő szerződéseket kötnek. Igyekszünk majd mindig és minden alkalommal megmagyarázni a parasztoknak, hogy azok az emberek, akik a mai állam által nyujtandó támogatásról vagy segítségről beszélnek nekik, vagy ostobák, vagypedig csalók és a parasztok legádázabb ellenségei, hogy a parasztságnak mindenekelőtt a hivatalnoki hatalom önkényétől és elnyomásától kell megszabadulnia, hogy a parasztságnak mindenekelőtt arra van szüksége, hogy minden tekintetben elismerjék a többi renddel való teljes és feltétlen egyenjogúságát, teljes mozgási és költözködési szabadságát, elismerjék továbbá, hogy szabadon rendelkezhet a földdel, szabadon intézheti a faluközösség ügyeit és szabadon rendelkezhet a faluközösség jövedelmével. Akármelyik orosz falu életének leghétköznapibb tényei mindig ezer meg ezer alkalmat szolgáltatnak a fenti követelésekért folyó agitációra. Ennek az agitációnak a parasztok helyi, konkrét, legégetőbb szükségleteiből kell kiindulnia, de nem szabad ezekre a szükségletekre szorítkoznia, hanem egyre inkább bővítenie kell a parasztok látókörét, egyre inkább fejlesztenie kell politikai tudatukat, rá kell mutatnia arra, hogy a földesurak és a parasztok milyen különleges helyet foglalnak el az államban, hogy az egyetlen eszköz, amellyel

a falu felszabadulhat az önkénynek és elnyomásnak reá nehezedő igája alól, a népképviselők egybehívása, a hivatalnokok önkényuralmának megdöntése. Értelmetlen és ostoba az az állítás, hogy a munkások képtelenek felfogni a politikai szabadságnak ezt a követelését: nemcsak a munkások, akik évek óta nyilt harcban állanak a gyárosokkal és a rendőrséggel, akik állandóan látják, hogy legjobbjaikat önkényesen letartóztatják és üldözik, nemcsak ezek a szocializmussal már megfertőzött munkások, hanem minden értelmes paraszt is, aki legalább valamelyest gondolkozott azon, amit maga körül lát, meg tudja majd érteni és fel tudja majd fogni, hogy miért harcolnak a munkások, magáévá tudja majd tenni azt a gondolatot, hogy országgyűlést kell egybehívni, amely az egész országot megszabadítja a gyűlölt hivatalnokok mindenhatóságától. És a parasztság közvetlen és legégetőbb szükségleteinek talaján folytatott agitáció csak akkor tudja majd teljesíteni feladatát, csak akkor tudja a faluba bevinni az osztályharcot, ha minden alkalommal egybe tudja kapcsolni az egyes „gazdasági" bajok leleplezését bizonyos politikai követelésekkel.

De felmerül a kérdés: vajjon felvehet-e a szociáldemokrata munkáspárt programmjába ilyenféle követeléseket? Magára vállalhatja-e a parasztság közötti agitációt? Nem vezet-e ez arra, hogy amúgyis olyan kisszámú forradalmi erőinket szétforgácsoljuk és letérítjük a mozgalom fő és egyetlen biztos útjáról?

Az ilyen ellenvetések félreértéseken alapulnak. Programmunkba igenis feltétlenül fel kell vennünk olyan követeléseket, amelyeknek célja, hogy falvainkat megszabadítsuk a rabszolgaság maradványaitól, olyan követeléseket, amelyek a parasztság legjobbjait, ha nem is önálló politikai harcra, de legalább a munkásosztály szabadságharcának tudatos támogatására serkenthetik. Hibát követnénk el, ha olyan rendszabályokért szállnánk síkra, amelyek feltartóztathatják a társadalmi fejlődést, vagy mesterségesen óvnánk a kisparasztságot a kapitalizmus fejlődésétől, a nagyüzem fejlődésétől, de még végzetesebb hiba volna, ha a munkásmozgalmat nem tudnánk felhasználni arra, hogy a parasztság körében elterjesszük azokat a demo-

kratikus követeléseket, amelyeket az 1861 február 19-i reform nem valósított meg, minthogy a földesurak és a hivatalnokok meghamisították. Pártunknak feltétlenül fel kell vennie programmjába az ilyen követeléseket, ha az egész nép élén harcra akar kelni az önkényuralom ellen*. De ha ezeket a követeléseket fel is vesszük programmunkba, ez korántsem jelenti azt, hogy az aktív forradalmi erőket a városból falura kell küldenünk. Erről szó sem lehet. Teljesen kétségtelen, hogy a párt minden harcos elemének a városokba és ipari központokba kell törekednie, hogy csak az ipari proletariátus képes meghátrálás nélkül és tömegesen harcolni az önkényuralom ellen, hogy csak az ipari proletariátus képes olyan harci eszközöket alkalmazni, mint nyilt tüntetések rendezése vagy egy rendszeresen megjelenő és széles körben terjesztett politikai *nép*lap létesítése. A paraszti követeléseket nem azért kell programmunkba felvennünk, hogy a városból falura küldjük a meggyőződéses szociáldemokratákat, hogy a faluhoz láncoljuk őket, hanem azért, hogy tevékenységükben irányt mutassunk azoknak az erőknek, amelyek a falun kívül *nem tudnak* alkalmazást találni, hogy a demokrácia és a politikai szabadságharc érdekében felhasználjuk azokat a falusi kapcsolatokat, amelyekkel a körülmények folytán sok odaadó szociáldemokrata értelmiségi és munkás rendelkezik, s amelyek a mozgalom növekedésével szükségszerűen bővülnek és erősödnek. Már régen túlnőttünk azon a szakaszon, amikor önkéntesek kis osztaga voltunk, amikor a szociáldemokrata erők egész tartaléka olyan ifjúsági körökből állott, amelyek tagjai egytől-egyig a „munkások közé jártak". Mozgalmunk ma egész hadsereggel rendelkezik, a munkások hadseregével, akiket magával ragadott a szocializmusért és a szabadságért vívott harc, az értelmiségiek hadseregével, akik résztvettek és most is résztvesznek a mozgalomban s akik ma már Oroszország minden zugában szét vannak szórva, a rokonszenvezők

* Összeállítottuk már a szociáldemokrata programm tervezetét, amely magában foglalja a fenti követeléseket. Reméljük, hogy miután a „Munka Felszabadítása" csoport részvételével ezt a tervezetet megvitattuk és átdolgoztuk, egyik legközelebbi számban közzétehetjük majd pártunk programmtervezetét.

hadseregével, akik hittel és reménnyel tekintenek a munkásmozgalomra, s készek ezer meg ezer szolgálatot tenni ennek a mozgalomnak. Nagy feladat vár ránk: meg kell szerveznünk mindezeket a hadseregeket, mégpedig úgy, hogy necsak futó felkeléseket rendezhessünk, necsak véletlen, szórványos (és ezért nem veszélyes) csapásokat mérhessünk az ellenségre, hanem hajthatatlan, szívós és kitartó harccal üldözhessük az ellenséget az egész vonalon, és üthessük az önkényuralmi kormányt mindenütt, ahol elnyomást vet és gyűlöletet arat. De vajjon elérhetjük-e ezt a célt, ha a parasztság sokmilliós tömegében nem hintjük el az osztályharc és a politikai öntudat magvait? Ne mondja senki, hogy ez lehetetlen: ez nemcsak lehetséges, hanem máris történik, mégpedig ezer meg ezer úton, amely elkerüli figyelmünket és befolyásunkat. És sokkalta szélesebb körben, sokkalta gyorsabban történik ez majd akkor, amikor jelszót tudunk adni ehhez a befolyásoláshoz, s amikor kibontjuk az orosz parasztságnak mindennemű gyalázatos hűbéri maradvány alól való felszabadítása zászlaját. A városokba érkező falusi emberek már most is kíváncsian és nagy érdeklődéssel figyelik azt a számukra érthetetlen harcot, amelyet a munkások vívnak, s a legeldugottabb helyekre is elviszik ennek a harcnak a hírét. Elérhetjük és el is kell érnünk azt, hogy a kívül álló megfigyelők kíváncsiság helyett — ha nem is értik meg teljesen — legalább homályosan felismerjék, hogy a munkások az egész nép érdekeiért harcolnak, s egyre inkább rokonszenvezzenek harcukkal. S akkor váratlan és meglepő gyorsasággal közeledik majd az a nap, amikor a forradalmi munkáspárt győzelmet arat a rendőri kormányon.

A megírás ideje: 1901 február.
Megjelent: „Iszkra" 3. sz. 1901 április.

JEGYZETEK

[1] A „*Gyári statisztikánk kérdéséhez (Karisev professzor újabb statisztikai hőstettei)*" c. cikk Lenin·műveinek „Gazdasági tanulmányok és cikkek" c. gyűjteményében jelent meg 1898 októberében (a gyűjtemény borítólapján és címoldalán 1899 szerepel). — *1*

[2] „*Mir Bozsij*" („A Világ") — liberális irányzatú irodalmi és népszerű tudományos havi folyóirat; Pétervárott adták ki 1892-től 1906-ig. 1898-ban ebben a folyóiratban jelent meg Lenin recenziója A. Bogdanov „A közgazdaságtudomány rövid összefoglalása" c. könyvéről (lásd ebben a kötetben 38. old.). 1906-tól 1918-ig a folyóirat „Szovremennij Mir" („Korunk") címmel jelent meg. — *17*

[3] *Ny. —on* vagy *N ikolaj —on* (N. F. Danyielszon álneve) — a liberális narodnyikok egyik ideológusa a XIX. század nyolcvanas-kilencvenes éveiben. — *17*

[4] Lenin „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban" c. művére céloz (lásd Lenin. A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Szikra 1949. 1—603. old.). — *18*

[5] Az Orosz Birodalomban 1897 január 28-án (február 9-én) megejtett első általános népszámlálás adatait 1897-től 1905-ig közölték. Lenin felhasználta az összeírás eredményeit, amikor 1908-ban újra kiadta „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban" c. művét (lásd Lenin. A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Szikra 1949). — *32*

[6] Marx. A tőke. 3. köt. 1951. (43. fej.) 788—789. old. — *45*

[7] *Kolonusok* — földbérlők; az ókori Római Birodalomban kis földparcellákat béreltek a nagybirtokosoktól. A földparcella használatáért a kolonusok dézsmát fizettek természetben vagy pénzben. Később a kolonusokat eladósodásuk következtében a földesurak jobbágysorba döntötték. — *46*

[8] Marx. A tőke. 3. köt. 1951. (47. fej.) 848—881. old. — *46*

[9] *V. V.* (V. P. Voroncov álneve) — a liberális narodnyikok egyik ideológusa a XIX. század nyolcvanas-kilencvenes éveiben. — *48*

[10] *Értéktöbblet* — „szverhsztoimoszty". Lenin a kilencvenes években munkáiban felváltva használja a „szverhsztoimoszty" („felérték") és „pribavocsnaja sztoimoszty" („értéktöbblet") terminusokat. Később csak az utóbbit használja.

A „Naucsnoje Obozrenyije" („Tudományos Szemle") c. folyóiratban, amelyben először jelent meg a „Megjegyzés a piacelmélet kérdéséhez" c. cikk, a szerkesztőség Lenin beleegyezése nélkül a „sztoimoszty" („érték") terminust a „cennoszty" („értékesség") terminussal helyettesítette. Lenin már akkor, a „Mégegyszer a realizálás elméletének kérdéséhez" c. cikkben, jegyzetben hangsúlyozta, hogy nem ért egyet a szerkesztőséggel ebben a kérdésben (lásd ebben a kötetben 69. old.). — *48*

[11] Marx. Das Kapital. 2. köt. Berlin 1951. (20. fej.) 474—475. old. — *50*

[12] Marx. A tőke. 3. köt. 1951. (18. fej.) 346. old. — *51*

[13] Marx. A tőke. 3. köt. 1951. (15. fej.) 283. old. — *51*

[14] Marx. A tőke. 3. köt. 1951. (18. fej.) 346. old. — *52*

[15] Marx. A tőke. 3. köt. 1951. (15. fej.) 287—289. old. — *53*

[16] Marx. A tőke. 3. köt. 1951. (30. fej.) 536. old. — *53*

[17] Marx. Das Kapital. 2. köt. Berlin 1951. (16. fej.) 316. old. — *53*

[18] Marx. Das Kapital. 2. köt. Berlin 1951. (19. fej. 2. pont) 364—392. old. — *54*

[19] Marx. Das Kapital. 2. köt. Berlin 1951. 18. old. Engels előszava. — *58*

[20] *„Naucsnoje Obozrenyije"* („Tudományos Szemle") — havi folyóirat; Pétervárott adták ki 1894-től 1903-ig.

Lenin ebben a folyóiratban jelentette meg „Megjegyzés a piacelmélet kérdéséhez", „Mégegyszer a realizálás elméletének kérdéséhez" c. cikkeit és „Kritikátlan kritika" c. cikkét (lásd ebben a kötetben 48—58, 68—88. old., illetőleg Lenin. A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. 1949. 605—628. old.). — *58*

[21] Marx. A tőke. 3. köt. 1951. (43. fej.) 788—789. old. — *60*

[22] *„Nacsalo"* („Az Elv") — a „legális marxisták" irodalmi és politikai havi folyóirata; Pétervárott jelent meg 1899 első felében P. B. Sztruve, M. I. Tugan-Baranovszkij és mások szerkesztésében. A folyóiratban közölték G. V. Plehanov, V. I. Zaszulics és mások cikkeit is. A folyóiratot a cári kormány 1899 júniusában betiltotta. — *60*

[23] Lásd Engels. Hogyan „forradalmasítja" Eugen Dühring úr a tudományt („Anti-Dühring"). 1950. 259. old. Lenin itt „A «Kritikai történet»-ből" c. fejezetre utal, melyet Marx írt (második rész, X. fejezet). — *69*

[24] Marx. A tőke. 1. köt. 1949. (22. fej.) 637. old. — *70*

[25] Marx. Das Kapital. 2. köt. Berlin 1951. (19. fej.) 360—361. old. — *70*

[26] Marx. Das Kapital. 2. köt. Berlin 1951. (19. fej.) 362—392. old. — *70*

[27] Marx. Das Kapital. 2. köt. Berlin 1951. (19. fej.) 392. old. — *72*

[28] *A „Tőke" negyedik kötetének* Lenin, Engels utalásának megfelelően, Marx „Elméletek az értéktöbbletről" c. munkáját nevezi. A „Tőke" második kötetének előszavában Engels ezt írta: „Fenntartom magamnak a jogot, hogy a «Tőke» 4. köteteként nyilvánosságra hozzam e kézirat kritikai részét, ki fogok azonban hagyni belőle számos olyan részletet, amelyet már a 2. és 3. kötet kimerített" (Marx. Das Kapital. 2. köt. Berlin 1951. 4. old. Engels előszava). — *72*

[29] Marx. A tőke. 3. köt. 1951. 911. old., jegyzet. — *72*

[30] Marx. A tőke. 1. köt. 1949. (22. fej. 2. pont) 636. old. — *73*

[31] Marx. A tőke. 3. köt. 1951. (49. fej.) 910. old. — *74*

[32] *Újkantizmus* — burzsoá filozófiai áramlat, amely Németországban keletkezett a XIX. század második felében. Ez az áramlat Kant filozófiájának legreakciósabb, leginkább idealista tételeit keltette életre. Az újkantisták, a „vissza Kanthoz!" jelszóval a dialektikus és a történelmi materializmus ellen harcoltak. Engels „Ludwig Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása" c. művében az újkantistákat így jellemezte: „elméleti reakciósok", „szánalmas eklektikusok és szőrszálhasogatók". A német szociáldemokrácia újkantistái (E. Bernstein, K. Schmidt és mások) revíziónak vetették alá Marx filozófiáját, közgazdasági elméletét, valamint az osztályharcról és a proletariátus diktatúrájáról szóló tanítását. Oroszországban a „legális marxisták", az eszerek és a mensevikek voltak az újkantizmus hívei. A reakciós újkantista filozófiát Lenin „Materializmus és empiriokriticizmus" c. művében behatóan bírálta. — *76*

[33] Lenin G. V. Plehanov (N. Beltov) „A monista történetfelfogás fejlődésének kérdéséhez" c. művére gondol, melyet legálisan adtak ki Pétervárott 1895-ben, és „Adalékok a materializmus történetéhez" c. művére, mely 1896-ban német nyelven jelent meg Stuttgartban. — *76*

[34] Marx. Das Kapital. 2. köt. Berlin 1951. (20. fej.) 474. old. — *81*

[35] Marx. A tőke. 3. köt. 1951. (48. fej.) 900. old. — *82*

[36] Lenin „A narodnyikság gazdasági tartalma és bírálata Sztruve úr könyvében (A marxizmus tükröződése a polgári irodalomban)" c. munkájára gondol (lásd Lenin Művei. 1. köt. 1951. 349—539. old.). — *85*

[37] *Majorátusok* — védett földesúri nagybirtokok, amelyek osztatlanul szálltak nemzedékről nemzedékre, mégpedig úgy, hogy a legidősebb fiú, vagy a nemzetség legidősebb férfitagja örökölte. — *92*

[38] „*Zsizny*" („Élet") — havi folyóirat; Pétervárott adták ki

1897-től 1901-ig. 1902-ben külföldön jelent meg. 1899-től a „legális marxisták" lapja. — *101*

39 Marx. A tőke. 3. köt. 1951. (37. fej.) 679—680. old. — *113*

40 *Freetraderek* — a szabadkereskedelem hívei. Angliában és Franciaországban főleg az ipari burzsoázia érdekeit képviselték. A XIX. század harmincas-negyvenes éveiben Angliában a freetraderek mozgalmának támaszai a manchesteri gyárosok voltak. A freetradereket ezért „manchesterieknek" is nevezték. A freetraderek irányzatának elméleti megokolását A. Smith és D. Ricardo műveiben találjuk. — *129*

41 Marxnak arról a cikkéről van szó, amelyben E. de Girardin „Le socialisme et l'impôt" („A szocializmus és az adó") c. művét bírálta. Lásd K. Marx és F. Engels. Szocsinyenyija. VIII. köt. 1931. 306—317. old.

A cikk 1850 májusában a „Neue Rheinische Zeitung — Politisch-Ökonomische Revue" („Új Rajnai Ujság — Politikai-Gazdasági Szemle") c. folyóirat 4. számában jelent meg. A folyóiratot Marx adta ki 1850-ben Londonban a „Neue Rheinische Zeitung" folytatásaként. — *134*

42 „*A terméshozamok és gabonaárak hatása az orosz nemzetgazdaság némely területére*" c. kétkötetes műről van szó, melyet a liberális-burzsoá és narodnyik irányzatú szerzők csoportja állított össze, A. J. Csuprov és A. Sz. Posznyikov professzor szerkesztése alatt (1897). Lenin ezt a kiadványt a száműzetésben olvasta, és bírálatnak vetette alá „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban" c. művében. — *137*

43 Marx. A tőke. 3. köt. 1951. (VI. szakasz) 676—881. old. — *138*

44 *Hitbizomány* (fideicommissum) — nagybirtok-öröklési rendszer. A földbirtok az örökhagyó legidősebb fiára száll át olymódon, hogy annak nincsen joga a birtokot elzálogosítani, feldarabolni, és teljes egészében vagy részben elidegeníteni (eladni).

Anerbenrecht — a hitbizomány paraszti változata, amely valamelyest nagyobb szabadságot biztosít a föld birtokosának az örökölt földdel való rendelkezésben, de ugyancsak tiltja az örökség feldarabolását. — *145*

[45] Marx. A tőke. 3. köt. 1951. (37. fej.) 700. old. — *151*

[46] Marx. A tőke. 3. köt. 1951. (15. fej.) 283. old. — *163*

[47] Marx. A tőke. 3. köt. 1951. (18. fej.) 346. old. — *164*

[48] „*Az oroszországi szociáldemokraták tiltakozása*“ c. cikket Lenin a számüzetésben írta 1899-ben. A cikk az „ökonomisták“ csoportjának (Sz. N. Prokopovics, J. D. Kuszkova és mások, akik később kadetokká váltak) kiáltványa,a „Credo“ ellen irányult. Lenin nővére, A. I. Jelizarova útján jutott hozzá a „Credóhoz“, s éleshangú tiltakozóiratban leleplezte. A „Tiltakozást“ megvitatta és egyhangúlag elfogadta 17 marxista politikai száműzöttnek az értekezlete, melyet Lenin hívott össze a minuszinszki körzet Jermakovszkoje nevű falujában. A száműzöttek turuhanszki és orlovi (Vjatka kormányzóság) telepei csatlakoztak a „Tiltakozáshoz“.

Lenin az „Oroszországi szociáldemokraták tiltakozását“ elküldte külföldre a „Munka Felszabadítása“ csoportnak. 1900 elején a „Tiltakozást“ újra kinyomták G. V. Plehanov „Vademecum (Útmutató. — *Szerk.)* a «Rabocseje Gyelo» («Munkásügy») szerkesztősége számára“ c. gyüjteményében, amely az ökonomizmus ellen irányult. — *167*

[49] *Nemzetközi Munkásszövetség* — az I. Internacionále, a proletariátus első nemzetközi tömegszervezete, amelyet 1864 őszén Londonban Marx alapított. Marx küzdött a munkásmozgalomban akkor uralkodó burzsoá befolyás és szektás szellem (trade-unionizmus Angliában, proudhonizmus és anarchizmus a latin országokban) ellen, s az I. Internacionále soraiban tömörítette Európa és Amerika országainak élenjáró munkásait. Elérte azt, hogy az Internacionále több kongresszusán elismerték, hogy a munkásosztálynak politikai harcot kell folytatnia a szocializmusért. Az I. Internacionále történelmi szerepe az, hogy — mint Lenin rámutatott — „lerakta a munkások nemzetközi szervezetének alapját a tőke elleni forradalmi támadásuk előkészítése céljából“. A Párizsi Kommün után a munkásosztálynak az volt a feladata, hogy az I. Internacionále által elfogadott elvek alapján tömegeket felölelő nemzeti munkáspártokat alakítson. Az Internacionále szervezeti formája azonban már nem felelt meg az új követelményeknek, ezért Marx kezdeményezésére 1872-ben feloszlatták. — *176*

50 *„Bernsteinizmus“* — a marxizmussal szemben ellenséges áramlat a nemzetközi szociáldemokráciában; a XIX. század végén Németországban keletkezett. Eduard Bernstein német szociáldemokratáról nevezték el. Bernstein a burzsoá liberalizmus szellemében revízió alá vette Marx forradalmi tanítását.

Oroszországban a „legális marxisták“, az „ökonomisták“, a bundisták, a mensevikek voltak Bernstein hívei. — *177*

51 Marx. A filozófia nyomora. 1952. (II. fej. 5. §. A sztrájkok és a munkásegyesülések.) 162—170. old. — *178*

52 Lenin itt azt az ismert lassalleánus tételt bírálja, mely szerint a munkásosztállyal szemben valamennyi többi osztály csak egyetlen reakciós tömeget alkot. 1875-ben a gothai kongresszuson, amikor az addig különálló két német szocialista párt — az eisenachiak és a lassalleánusok pártja — egyesült, ezt a tézist bevették a német szociáldemokraták programmjába.

Marx „A gothai programm kritikája“ c. művében leleplezte a tézis forradalomellenes jellegét (lásd Marx. A gothai programm kritikája. 1953. 15. old.). — *178*

53 Az *„Orosz Munkások Északi Szövetsége“* az orosz munkásosztály egyik első forradalmi-politikai szervezete; 1878-ban szervezték meg Pétervárott. A szövetség élén Sztyepan Halturin asztalos és Viktor Obnorszkij lakatos állott. A szövetség vezette a munkások sztrájkjait, és több kiáltványt intézett a sztrájkolókhoz. Taglétszáma elérte a kétszázat. 1879-ben a cári kormány szétzúzta. A szövetség szabadon maradt tagjai 1880 februárban kiadták a „Rabocsaja Zarja“ („Munkáshajnal“) c. ujság — az első oroszországi munkásujság — egyetlen számát. — *179*

54 A *„Déloroszországi Munkásszövetség“* az első orosz forradalmi-politikai munkásszervezet; J. O. Zaszlavszkij alapította 1875-ben Odesszában. 8—9 hónapi fennállás után a cári kormány szétzúzta. — *179*

55 *„Rabocsaja Miszl“* („Munkásgondolat“) — az „ökonomisták“ lapja; 1897 októbertől 1902 decemberig adták ki. Tizenhat száma jelent meg. K. M. Tahtarev és mások szerkesztették.

Lenin az „Iszkrá"-ban megjelent cikkeiben és „Mi a teendő?" c. könyvében bírálta a „Rabocsaja Miszl"-nek, a nemzetközi opportunizmus orosz válfajának nézeteit. — *180*

56 *„Sz.-Petyerburgszkij Rabocsij Lisztok"* („Szentpétervári Munkás Kisujság") — illegális ujság, a pétervári „Harci Szövetség a Munkásosztály Felszabadítására" lapja. Két száma jelent meg: az első 1897 februárban (januári kelettel) — ezt Oroszországban nyomták sokszorositógépen 300—400 példányban; a második 1897 szeptemberben Genfben (Svájc). — *180*

57 *„Rabocsaja Gazeta"* („Munkás Ujság") — a szociáldemokraták kievi csoportjának illegális lapja. Két száma jelent meg: az első 1897 augusztusában, a második ugyanaz év decemberében (novemberi kelettel). Az OSzDMP I. Kongresszusa a „Rabocsaja Gazetá"-t a párt hivatalos lapjának nyilvánította. A kongresszus után a lap nem jelent meg többé, mert a rendőrség a nyomdát szétzúzta és a Központi Bizottság tagjait letartóztatta. 1899-ben megkísérelték újra kiadni a lapot. Erről lásd ebben a kötetben 211—213. old. — *181*

58 *Az OSzDMP I. Kongresszusa* 1898 márciusban, Minszkben zajlott le. A kongresszuson 6 szervezet — a pétervári, a moszkvai, a jekatyerinoszlávi és a kievi „Harci Szövetség a Munkásosztály Felszabadítására", a kievi „Rabocsaja Gazeta" csoport és a Bund — képviseletében 9 küldött vett részt.

A kongresszus Központi Bizottságot választott, a „Rabocsaja Gazetá"-t a párt hivatalos lapjának nyilvánította, „Kiáltványt" bocsátott ki és úgy döntött, hogy az „Orosz Szociáldemokraták Külföldi Szövetsége" lesz a párt külföldi képviselője. A Központi Bizottságot nemsokkal a kongresszus után letartóztatták.

Az OSzDMP I. Kongresszusának jelentősége az, hogy határozataiban és „Kiáltványában" kimondotta az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt megalakulását. — *181*

59 *„Narodnaja Voljá"* („Népakarat") — narodnyik titkos társaság, mely a cári önkényuralom elleni forradalmi harc céljából alakult 1879-ben.

Nemsokkal az után, hogy a narodovolecek megölték

II. Sándor cárt (1881 március 1 (13)), a cári kormány szétzúzta a „Narodnaja Volját"-t. A narodnyikok többsége ez után lemondott a cárizmus elleni forradalmi harcról, s a cári önkényuralommal való kibékülést, megegyezést kezdte hirdetni. A narodnyikoknak ezek az epigonjai — a XIX. század nyolcvanas-kilencvenes éveinek liberális narodnyikjai — idővel a kulákság érdekeinek kifejezőivé váltak.

A „Narodnaja Volja" tevékenységének értékelését lásd „Az SzK(b)P története. Rövid tanfolyam" első fejezetében. — *182*

60 Leninnek Sz. N. Prokopovics „A nyugati munkásmozgalom" c. könyvéről szóló recenzióját hiányos kézirat alapján közöljük. A Marx—Engels—Lenin Intézet Archívumában a kézirat 4—15. oldala van meg, a kézirat eleje nem került elő. — *184*

61 „*Novoje Vremja*" („Új Kor") — napilap, Pétervárott jelent meg 1868-tól 1917 októberig. Eleinte mérsékelt liberális, később, 1876-ban, a reakciós nemesi és bürokrata-hivatalnoki körök sajtószervévé lett. A lap nemcsak a forradalmi, hanem a liberális burzsoá mozgalom ellen is harcolt. 1905-től a feketeszázasok egyik lapja volt. — *193*

62 „*Zur Kritik*" — Marx „Zur Kritik der politischen Ökonomie" („A politikai gazdaságtan bírálatához") c. könyve címének kezdete (lásd Marx. A politikai gazdaságtan bírálatához. 1953). Lenin a könyv 1896-os orosz kiadására utal. — *197*

63 Lenin „A Kommunista Párt kiáltványá"-ra gondol, amelyet Marx és Engels írt, és amely 1848-ban jelent meg (lásd Marx—Engels. A Kommunista Párt kiáltványa. 1952). — *198*

64 Marx. A politikai gazdaságtan bírálatához. 1953. 6. old. Előszó. — *198*

65 Marx. A politikai gazdaságtan bírálatához. 1953. 7. old. Előszó. — *198*

66 A „*Programmunk*", „*Legközelebbi feladatunk*" és „*A legégetőbb kérdés*" c. cikket Lenin száműzetésben írta. A cikkeket a „Rabocsaja Gazetá"-nak („Munkás Ujság") szánta,

amelyet az OSzDMP I. Kongresszusa a párt hivatalos lapjának nyilvánított. 1899-ben kísérletet tettek arra, hogy újból kiadják az ujságot. A szerkesztő-csoport azt az ajánlatot tette Leninnek, hogy szerkessze a lapot, majd később, hogy legyen a lap munkatársa. A cikkeket Lenin a levéllel együtt küldte el a szerkesztőségnek. A lapot nem sikerült újra kiadni, s a cikkek ezért nem jelentek meg. — *209*

67 Bernstein revizionista nézeteivel egyetértettek az oroszországi opportunisták — az „ökonomisták" és a bundisták. Bernstein „A szocializmus előfeltételei" c. művében ezt úgy tüntette fel, mintha az orosz szociáldemokraták többsége értene egyet nézeteivel. — *212*

68 Az 1898 novemberében Zürichben (Svájc) az „Orosz Szociáldemokraták Külföldi Szövetségé"-nek I. kongresszusán végbement szakadásról van szó. A szakadás oka az volt, hogy a Szövetség tagjainak többsége (az úgynevezett „fiatalok") az „ökonomizmushoz" csatlakozott. Ezért a „Munka Felszabadítása" csoport először lemondott a Szövetség kiadványainak szerkesztéséről, majd kivált a Szövetségből. — *212*

69 A „*Proletárharc*" c. gyűjtemény 1. számát az „Urali Szociáldemokrata Csoport" adta ki; 1899-ben nyomták a csoport nyomdájában. A gyűjtemény szerzői, akik „ökonomista" álláspontot vallottak, tagadták a munkásosztály önálló politikai pártjának szükségességét, és azt tartották, hogy a politikai forradalom megvalósitható általános sztrájk útján. A szerzők nézeteinek jellemzését és értékelését lásd Lenin „Mi a teendő?" c. művének IV. fejezetében. — *212*

70 „Pártunk programmjának tervezeté"-ről van szó (lásd ebben a kötetben 231—260. old.). — *212*

71 Az OSzDMP II. kongresszusáról van szó, melynek összehívását 1900 tavaszára tervezték. Leninnek a pártkongresszus összehívására vonatkozólag ebben az időszakban elfoglalt álláspontjáról lásd ebben a kötetben 333—334. és 367. old. — *212*

72 *F. P.* — Lenin egyik álneve. — *213*

73 G. V. Plehanov „Bernstein és a materializmus" c. cikkéről

van szó, amely 1898 júliusban jelent meg a „Neue Zeit" („Új Kor") c. német szociáldemokrata folyóirat 44. számában. Oroszul lásd G. V. Plehanov Művei. XI. köt. 1928. 13—26. old. — *215*

74 *A német szociáldemokraták hannoveri kongresszusa* 1899 október 9-e és 14-e között zajlott le. A fő napirendi kérdésben — „A párt alapelvei és taktikája ellen intézett támadások" — a kongresszus Bernstein revizionista nézetei ellen foglalt állást, de nem bírálta behatóbban a bernsteinizmust. — *215*

75 *Az 1897 június 2-i (14-i) törvényről* van szó, amely az iparvállalatokban és a vasúti műhelyekben 11½ órában állapította meg a munkaidőt. E törvény előtt a munkaidő Oroszországban nem volt korlátozva és elérte a 14—15 órát. A cári kormány a lenini „Harci Szövetség a Munkásosztály Felszabadítására" vezette munkásmozgalom nyomására kényszerült az 1897 június 2-i törvény kibocsátására. E törvényt Lenin „Az új gyári törvény" c. brosúrájában tüzetesen elemezte és bírálta (lásd Lenin Művei. 2. köt. 1951. 269—323. old.). — *218*

76 Marx—Engels. A Kommunista Párt kiáltványa. 1952. 43. old. — *220*

77 *A szocialistaellenes kivételes törvényt* Németországban 1878-ban adták ki. Ezzel a törvénnyel betiltották a szociáldemokrata párt valamennyi szervezetét, a munkások tömegszervezeteit, a munkássajtót, elkobozták a szocialista irodalmat és egymás után száműzték a szociáldemokratákat. 1890-ben a munkások tömegmozgalmának nyomására a szocialistaellenes törvényt hatályon kívül helyezték. — *228*

78 „*Vorwärts*" („Előre") — a német szociáldemokrácia központi lapja; 1876-tól jelent meg W. Liebknecht és mások szerkesztésében. A lap hasábjain Engels harcolt az opportunizmus mindennemű megnyilvánulása ellen. A kilencvenes évek második felétől, Engels halála óta a „Vorwärts" rendszeresen közölte a német szociáldemokráciában és a II. Internacionáléban uralkodó opportunisták cikkeit. — *229*

79 A kézirat egy része nem maradt fenn. — *230*

80 „*Pártunk programmjának tervezetét*" Lenin számüzetésben írta. Erről tanuskodik Lenin jegyzete a kéziraton „[1899]" és a „Rabocsaja Gazeta" szerkesztőcsoportjához intézett levél (lásd ebben a kötetben 212. oldal). — *231*

81 Marx. A gothai programm kritikája. 1953. 3. old. — *233*

82 Marx. A tőke. 1. köt. 1949. (24. fej.) 824. old. — *237*

83 A német szociáldemokrácia „*Erfurti programmját*" 1891 októberben fogadták el az erfurti kongresszuson, az 1875-ös gothai programm helyett, amelynek hibáit Marx „A gothai programm kritikája" c. művében tárta fel. — *238*

84 Lenin itt a következő szabályzatra gondol: „Ideiglenes szabályzat azon főiskolai hallgatók hadkötelezettségének letöltéséről, akiket együttesen elkövetett zavargásért eltávolítottak a tanintézetekből". Az 1899 július 29-én (augusztus 10-én) jóváhagyott szabályzat alapján a főiskolákon bevezetett rendőri rendszer elleni megmozdulásokban résztvevő diákokat kizárták az egyetemekről és 1—3 évre besorozták közkatonának a cári hadseregbe. Oroszország valamennyi főiskolájának diákjai követelték az „Ideiglenes szabályzat" hatályon kívül helyezését (lásd Lenin „Katonának adtak 183 diákot" c. cikkét, ebben a kötetben 431—436. old.). — *241*

85 *Szolgalom* — idegen tulajdon használatának joga. Lenin az adott esetben a jobbágyviszonyoknak a Nyugat-határterületen megrekedt maradványaira gondol. Az 1861-es reform után a parasztok kénytelenek voltak pótlólagos szolgáltatásokat teljesíteni a földbirtokosoknak a közös utak, a kaszálók, a legelők, a víztárolók stb. használatának jogáért. — *250*

86 Marx—Engels. Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája. Lásd Marx—Engels. Válogatott művek. 1. köt. 1949. 311—312. old. — *252*

87 Pétervári „*Harci Szövetség a Munkásosztály Felszabadításáért*" — Lenin szervezte meg 1895 őszén. A szövetség egyesítette az összes pétervári marxista munkásköröket. A „Harci Szövetség" élén a Központi Csoport állott, melyet Lenin vezetett. Oroszországban a „Harci Szövetség" kezdte

először megvalósítani a szocializmus egyesítését a munkásmozgalommal, az áttérést az élenjáró munkások kis körében kifejtett marxista propagandáról a munkásosztály nagy tömegei között folytatott politikai agitációra.

„A pétervári «Harci Szövetség a Munkásosztály Felszabadítására» jelentősége abban állt, hogy — mint Lenin mondotta — első komoly *csírája volt egy olyan forradalmi pártnak, amely a munkásmozgalomra támaszkodik.*" (Az SzK(b)P története. Rövid tanfolyam. 1953. 7. kiad. (I. fej. 3. pont) 25. old.). — *262*

[88] Kievi „*Harci Szövetség a Munkásosztály Felszabadításáraˮ* — 1897 márciusban alakult a pétervári „Harci Szövetség" hatására. A kievi „Harci Szövetség" aktívan résztvett az OSzDMP I. Kongresszusának előkészítésében. — *262*

[89] *Bund* — „Litvániai, Lengyelországi és Oroszországi Általános Zsidó Munkásszövetség"; 1897-ben alakult, főleg Oroszország nyugati területeinek zsidó iparosait egyesítette. Az OSzDMP I. Kongresszusán, 1898 márciusában, a Bund csatlakozott az OSzDMP-hez. Az OSzDMP II. Kongresszusán a bundisták azt követelték, hogy a Bundot ismerjék el a zsidó proletariátus egyedüli képviselőjének. Miután a kongresszus elvetette a bundisták szervezeti nacionalizmusát, a Bund kilépett a pártból. 1906-ban, a IV. („Egyesítő") kongresszus után a Bund újból csatlakozott az OSzDMP-hez.

A bundisták állandóan támogatták a mensevikeket, és szüntelenül harcoltak a bolsevikok ellen. A Bund, bár formailag az OSzDMP-hez tartozott, burzsoá-nacionalista szervezet volt. A bolsevikok programmkövetelésével — a nemzetek önrendelkezési jogával — szembeállította a kulturális-nemzeti autonómia követelését. Az első világháború idején, 1914—1918-ban, a bundisták a szociálsovinizmus álláspontján voltak; 1917-ben a Bund az ellenforradalmi Ideiglenes Kormányt támogatta, az Októberi Szocialista Forradalom ellenségeinek oldalán harcolt. A polgárháború éveiben tekintélyes bundisták az ellenforradalom erőivel szövetkeztek. Ezzel egyidejűleg a Bund tagjai kezdtek a Szovjethatalommal való együttműködés felé orientálódni. Amikor világossá vált, hogy a proletárdiktatúra legyőzte a belső ellenforradalmat és a külföldi intervenciósokat, a Bund kijelentette, hogy beszünteti a Szovjethatalom elleni harcot. 1921 márciusban a Bund feloszlatta magát, tagjainak egy része a szervezeti szabályzatban előírt

feltételekkel belépett az OK(b)P-ba. A pártba belépő bundisták között kétkulacsosok is voltak, akik azért léptek be a pártba, hogy azt belülről bomlasszák; ezeket később leleplezték mint a nép ellenségeit. — *262*

90 L. Martov „A vörös lobogó Oroszországban" c. brosúrájáról van szó, amely 1900 októberben külföldön jelent meg. — *264*

91 „*Szocial-Demokrat*" („A Szociáldemokrata") — gyűjtemény (irodalmi-politikai szemle); a „Munka Felszabadítása" csoport adta ki 1890—1892-ben külföldön. Négy kötete jelent meg.

Plehanovnak Lenin által említett cikkei „N. G. Csernisevszkij" gyűjtőcímen jelentek meg a gyűjteménynek 1890-ben kiadott 1—3. számában, és 1892-ben kiadott 4. számában. — *278*

92 *Balalajkin* — M. J. Szaltikov-Scsedrin „Modern idill" c. művének szereplője; liberális fecsegő, kalandor, hazudozó. — *286*

93 „*Moszkovszkije Vedomosztyi*" („Moszkvai Közlöny") — napilap; 1756-tól jelent meg. A XIX. század hatvanas éveitől a földbirtokosok és a papság legreakciósabb monarchista rétegeinek nézeteit hirdette; 1905-től a feketeszázasok egyik legfőbb lapja. Az 1917-es Októberi Forradalomig jelent meg. — *298*

94 „*Grazsdanyin*" („A Polgár") — reakciós lap, Pétervárott jelent meg 1872-től 1914-ig. A XIX. század nyolcvanas éveitől a szélső monarchisták lapja. A lap főképpen a cári kormány támogatásával működött. — *298*

95 *Ioann Kronstadtszkij* (I. I. Szergejev) — a kronstadti székesegyház papja. Sötét népbutító, aki a nem-orosz nemzetiségek elleni pogromhajszával vált hírhedtté. — *299*

96 „*A sztrájkokról*" c. cikket Lenin száműzetésben írta a „Rabocsaja Gazeta" számára (lásd ebben a kötetben 213. old. „Levél a szerkesztő-csoportnak"). A Marx—Engels—Lenin Intézet Archívumában a cikknek csak az első része van meg. Hogy a másik két részt megírta-e Lenin, az nincsen megállapítva. — *319*

97 Lenin Engels „A munkásosztály helyzete Angliában" c. művét idézi (lásd Engels. Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Berlin 1952). — *325*

98 „*Iszkra*" („Szikra") — az első illegális országos marxista ujság Oroszországban; Lenin alapította 1900-ban. A forradalmi marxisták e harcos lapjának alapítása volt „a döntő láncszem a láncban, a döntő feladat a párt előtt álló feladatok sorozatában" *(Sztálin)*.

Mivel Oroszországban forradalmi lapot a rendőri üldözés miatt nem lehetett kiadni, Lenin már a szibériai számüzetésben minden részletében átgondolta a lap külföldi kiadásának tervét. A számüzetés letöltése után, 1900 januárban Lenin azonnal hozzáfogott terve megvalósításához.

A lenini „Iszkra" első száma 1900 december 11-én (24-én) jelent meg Lipcsében, a következő számokat Münchenben, 1902 áprilistól Londonban és 1903 tavaszától Genfben adták ki.

Az „Iszkra" szerkesztőségének tagjai voltak: V. I. Lenin, G. V. Plehanov, J. O. Martov, P. B. Akszelrod, A. N. Potreszov és V. I. Zaszulics. A szerkesztőség titkáraként 1901 tavaszától N. K. Krupszkaja működött. Az „Iszkra" főszerkesztője és vezetője a gyakorlatban Lenin volt. Lenin az „Iszkra" számára cikkeket írt a pártépítésnek és a proletariátus osztályharcának minden főbb kérdéséről, kommentálta a nemzetközi élet legfontosabb eseményeit.

Oroszország több városában (Pétervárott, Moszkvában stb.) az OSzDMP lenini-iszkrás irányzata csoportokat és bizottságokat alakított. A Kaukázusontúl a „Brdzola" („Harc") — a tifliszi szociáldemokrata szervezetnek, e szervezet lenini-iszkrás csoportjának első illegális grúz lapja — síkra szállt az „Iszkra" eszméiért. A kaukázusontúli lenini-iszkrás szervezeteket I. V. Sztálin alapította és vezette V. Z. Keczhovelivel, A. G. Culukidzével, V. K. Kurnatovszkijjal együtt.

Az iszkrás szervezetek a Lenin és Sztálin által nevelt hivatásos forradalmárok (N. E. Bauman, I. V. Babuskin, Sz. I. Guszev, M. I. Kalinyin és mások) közvetlen közreműködésével alakultak és az ő vezetésükkel dolgoztak.

Az „Iszkra" szerkesztősége Lenin kezdeményezésére és közvetlen részvételével kidolgozta a párt programmtervezetét (megjelent az „Iszkra" 21. számában), és előkészítette az OSzDMP II. Kongresszusát, amely 1903

július—augusztusban zajlott le. Mire a kongresszust összehívták, Oroszország helyi szociáldemokrata szervezeteinek többsége az „Iszkrá"-hoz csatlakozott, jóváhagyta taktikáját, programmját és szervezeti tervét, vezető szervének ismerte el. A kongresszus külön határozatban leszögezte, hogy az „Iszkrá"-nak különleges szerep jutott a pártért vívott harcban, és az „Iszkrá"-t az OSzDMP Központi Lapjának nyilvánította.

A II. kongresszus megválasztotta a szerkesztőséget a következő összetételben: Lenin, Plehanov és Martov. Martov, a pártkongresszus határozata ellenére, nem volt hajlandó a szerkesztőség tagja lenni, s ezért az „Iszkra" 46—51. száma Lenin és Plehanov szerkesztésében jelent meg. Később Plehanov a mensevizmus álláspontjára helyezkedett, és azt követelte, hogy az „Iszkra" szerkesztőségébe vegyék be valamennyi korábbi mensevik szerkesztőt, akiket a kongresszus nem fogadott el. Lenin ezzel nem érthetett egyet, és 1903 október 19-én (november 1-én) kilépett az „Iszkra" szerkesztőségéből, hogy a párt Központi Bizottságában megerősítse pozícióját és onnan üsse a mensevik opportunistákat. Az 52. számot Plehanov egyedül szerkesztette. Plehanov 1903 november 13-án (26-án), önkényesen, megsértve a kongresszus akaratát, kooptálta az „Iszkra" szerkesztőségébe a lap korábbi mensevik szerkesztőit. Az 52. számtól kezdve az „Iszkra" a mensevikek lapja.

„A pártban ettől kezdve beszélnek *régi* «Iszkrá»-ról, mint a lenini, bolsevik «Iszkrá»-ról, és *új* «Iszkrá-»ról, mint a mensevik, opportunista «Iszkrá»-ról" („Az SzK(b)P története. Rövid tanfolyam". 1953. 7. kiad. (II. fej. 4. pont) 56. old.). — *330*

99 „*Zarja*" („Hajnal") — marxista tudományos politikai folyóirat, az „Iszkra" szerkesztősége adta ki Stuttgartban 1901—1902-ben. A „Zarjá"-ban jelentek meg Lenin következő cikkei: „Alkalmi megjegyzések", „A zemsztvo üldözői és a liberalizmus Hannibáljai", „Az agrárkérdés és a «Marx-kritikusok»" c. munka első négy fejezete („A «kritikus» urak az agrárkérdésről" címmel), „Belföldi Szemle" és „Az orosz szociáldemokrácia agrárprogrammja". Mindössze négy száma — három kötete — jelent meg: az 1. szám 1901 áprilisban (valójában az 1. szám március 23-án jelent meg), a 2—3. szám 1901 decemberben, a 4. szám 1902 augusztusban. — *330*

100 Lenin „*A «Munka Felszabadítása» csoport kiadói tevékenységének újrakezdéséről*“ szóló nyilatkozatra gondol, melyet 1900 elején tettek közzé Genfben. Ezt a nyilatkozatot Lenin „Az oroszországi szociáldemokraták tiltakozása“ c. cikkének megjelenése után adták ki. A „Munka Felszabadítása“ csoport a „Nyilatkozatban“ közösséget vállalt Leninnek a „Tiltakozásban“ kifejtett felhívásával, melyben döntő harcot hirdetett az oroszországi és a nemzetközi szociáldemokrácia soraiban tapasztalható opportunizmus ellen. — *333*

101 Lenin a „Juzsnij Rabocsij“ („Délorosz Munkás“) körül csoportosuló szociáldemokratákra, a Bundra és az „Orosz Szociáldemokraták Külföldi Szövetségére“ gondol, amelynek vezetése ezidőtájt átment a „Munka Felszabadítása“ csoport kezéből a „fiataloknak“, az „ökonomizmus“ híveinek a kezébe. Ezek a szervezetek azt tervezték, hogy 1900 május 6-ra (19-re) Szmolenszkbe összehívják a II. pártkongresszust. Terv szerint a kongresszuson megválasztották volna a Központi Bizottságot és a „Rabocsaja Gazeta“ szerkesztőségét, hogy a lapot a párt hivatalos lapjaként újra kiadják. I. H. Lalajanc, a „Juzsnij Rabocsij“ csoport képviselője ebben a kérdésben 1900 februárban Moszkvában tárgyalásokat folytatott Leninnel. Lalajanc, a kongresszus összehívásának kezdeményezői nevében azt javasolta Leninnek és csoportjának, hogy vállalják el kollektiven a „Rabocsaja Gazeta“ szerkesztését. Lenin felhívta Lalajanc figyelmét arra, hogy a kongresszus összehívása nem időszerű és nincs előkészítve. Minthogy azonban számolt a kongresszus összehívásának lehetőségével, mégis megírta kongresszusi beszámolóját a leendő „Iszkra“ csoport nevében, emellett a „Munka Felszabadítása“ csoporttól megbízást kapott arra, hogy a kongresszuson képviselje. A kongresszus sorozatos lebukások következtében nem ült össze. A kongresszus előkészítésének körülményeivel Lenin foglalkozik „Mi a teendő?“ c. művének V. fejezetében. — *333*

102 A szociáldemokrata párt programmtervezetén Lenin 1895—1896-ban, a börtönben kezdett dolgozni (lásd „A szociáldemokrata párt programmtervezete és annak magyarázata“. Lenin Művei. 2. köt. 1951. 85—114. old.). 1899 végén, számüzetésben, Lenin megírta második tervezetét „Pártunk programmjának tervezete“ címmel (lásd ebben a kötetben 231—260. old.). Lenin javaslatára az „Iszkra“ és „Zarja“

szerkesztősége az OSzDMP II. Kongresszusa számára kidolgozta a párt programmtervezetét. A programmtervezet az „Iszkra“ 1902 június 1-i, 21. számában jelent meg, 1903 augusztusban az OSzDMP II. Kongresszusa elfogadta. — *335*

103 Lenin a „Nemzetközi Munkásszövetség (I. Internacionále) Szervezeti Szabályzatának“ alaptételét idézi. Ezt a szervezeti szabályzatot Marx írta (lásd Marx—Engels. Válogatott művek. I. köt. 1949. 363. old.). — *338*

104 Az „Orosz Szociáldemokraták Külföldi Szövetségében“ a Szövetség II. kongresszusán 1900 áprilisban végbement szakadásról van szó. A Szövetség, melyet az OSzDMP I. Kongresszusa a párt külföldi képviselőjének ismert el, többségében az „ökonomizmus“ álláspontjára helyezkedett. Ezért a „Munka Felszabadítása“ csoport és a vele azonos elveket vallók elhagyták a kongresszust, megszakították a Szövetséggel a szervezeti kapcsolatot és „«Szocial-demokrat» Orosz Forradalmi Szervezet“ néven külföldön önálló szervezetet alakítottak. — *342*

105 Amikor G. V. Plehanov kijelentette, hogy 1895-ben mintegy „megparancsolták“, hogy „ne lőjön“ P. B. Sztruvéra (ezzel A. N. Potreszovra célzott), igazolni próbálta a „legális marxisták“ revizionista fellépései iránti békülékenységét. Lenin helytelennek tartotta Plehanov magatartását, aki nemcsak nem bírálta, hanem védelmébe is vette Sztruve burzsoá-liberális nézeteit. — *345*

106 Lenin P. B. Sztruve „Mégegyszer a szabadságról és a szükségszerűségről“ c. cikkére gondol, amely 1897-ben a „Novoje Szlovo“ c. folyóirat 8. számában jelent meg. Sztruve ebben a cikkben nyiltan szembeszállt a proletárforradalomról szóló marxista tanítással. Lenin 1899 június 27-én (július 9-én) ezt írta A. N. Potreszovnak: „Csak egyet nem értek, hogyan *tehette* azt Kamenszkij (Plehanov. — *Szerk.)*, hogy válasz nélkül hagyta Sztruvénak és Bulgakovnak a «Novoje Szlovó»-ban Engels ellen írt cikkeit! Megmagyarázná ezt nekem?“

„*Novoje Szlovo*“ („Új Szó“) — tudományos, irodalmi és politikai havi folyóirat; Pétervárott adták ki 1894-től a liberális narodnyikok, 1897 tavaszától pedig a „legális marxisták“. A „Novoje Szlovó“-ban jelent meg Lenin két cikke: „A gazdasági romanticizmus jellemzéséhez“ és „Egy

ujsághír margójára" (lásd Lenin Művei. 2. köt. 1951. 121—267. és 324—331. old.). G. V. Plehanov és A. M. Gorkij is a lap munkatársa volt. 1897 decemberben a kormány a lapot betiltotta. — *345*

107 A „Vademecum (Útmutató. — *Szerk.)* a «Rabocseje Gyelo» szerkesztőségének" (1900) c. anyag- és okmánygyűjteményről van szó, amelyben egyéb okmányokkal együtt G. V. Plehanov közzétette C. M. Kopelzon bundistának és az egyik „ökonomista" vezetőnek, J. D. Kuszkovának három magánlevelét. — *346*

108 *„A mi harmadikunk"* — J. O. Martov, aki Leninnek és Potreszovnak a „Munka Felszabadítása" csoporttal folytatott tárgyalásai idején Dél-Oroszországban tartózkodott és 1901 márciusban külföldre utazott. — *347*

109 *„Bobo"* — P. B. Sztruve. — *348*

110 *„Die Neue Zeit"* („Új Kor") — a német szociáldemokrácia folyóirata, Stuttgartban jelent meg 1883-tól 1923-ig. 1885-től 1895-ig a „Neue Zeit" Engels több cikkét közölte. Engels gyakran adott útmutatásokat a folyóirat szerkesztőségének és élesen bírálta a szerkesztőséget a marxizmustól való elhajlása miatt. A 90-es évek második felétől, Engels halála után, a folyóirat kautskysta nézeteket hirdetett, és rendszeresen közölte a revizionisták cikkeit. Az első világháború éveiben (1914—1918) a folyóirat centrista álláspontot foglalt el s ezzel valójában a szociálsovinisztákat támogatta. — *349*

111 Az „Orosz Szociáldemokraták Külföldi Szövetsége" volt tagjairól van szó, akik a Szövetség II. kongresszusán 1900 áprilisban végbement szakadás után elváltak a Szövetség opportunista többségétől és a „Munka Felszabadítása" csoport által létrehozott „Szocial-demokrat" szervezetbe léptek be. — *351*

112 *„Megőrzi az apparence-t"* — megőrzi az illendőség látszatát. — *360*

113 N — Nürnberg; Lenin átutazóban volt itt, amikor az „Iszkra" csoportnak a „Munka Felszabadítása" csoporttal

folytatott tanácskozása után Genfből Münchenbe utazott. — *361*

[114] *„Egyezmény-tervezet"* — az „Iszkra" lenini csoportja és a „Szocial-demokrat" plehanovi csoport közötti egyezmény tervezetét Lenin írta 1900 szeptember elején (lásd ebben a kötetben 361—362. old.). A kéziratnak nincsen címe. A fenti címet a Marx—Engels—Lenin Intézet adta. — *363*

[115] A *„külön egyezményt"* nyilvánvalóan később írták meg. A Marx—Engels—Lenin Intézet Archívumában őrzik az alábbi okmányt, amelynek borítólapján N. K. Krupszkaja írásával ez áll: „A legelső időszakból való okmányok. Megállapodás a «Zarja» és «Iszkra» kiadására vonatkozóan".

„1. A «Zarja» c. gyüjteményt és az «Iszkra» c. lapot az orosz szociáldemokraták csoportja adja ki és szerkeszti; a szerkesztői munkában résztvesz a «Munka Felszabadítása» csoport.

2. A szerkesztőség az elvi természetű és különösen nagyjelentőségű cikkeket megküldi a «Munka Felszabadítása» csoport valamennyi tagjának, hacsak ez szerkesztési és technikai okok miatt nem lehetetlen.

3. A «Munka Felszabadítása» csoport tagjainak szavazati joguk van minden szerkesztési kérdésben, személyesen — ha a szerkesztőség székhelyén vannak, írásban — ha elküldik nekik a cikkeket.

4. A szerkesztőség kötelezi magát arra, hogy amennyiben nézeteltérései volnának a «Munka Felszabadítása» csoporttal, teljes egészében közli a csoportnak vagy a csoport bármely tagjának különvéleményét.

5. Jelen egyezménynek csak az első pontját kell nyilvánosságra hozni.

1900 október 6."

Az okmányt írógépen sokszorosították, nincs rajta sem cím, sem aláírás. — *363*

[116] Eltérően a nyilatkozat eredeti tervezetétől (lásd ebben a kötetben 330—341. old.), amely egyidejűleg két lapnak — az ujságnak és a folyóiratnak — a programmját tartalmazta, az „Iszkra" szerkesztősége által kiadott nyilatkozatban csak az ujságról, az „Iszkrá"-ról van szó. Úgy döntöttek, hogy a „Zarja" c. folyóirat feladataival a folyóirat első számában külön foglalkoznak. — *364*

117 *„A Munkásosztály Önfelszabadításának Csoportja"* — az „ökonomistáknak" egy kis csoportja; Pétervárott alakult meg 1898 őszén, és néhány hónapig működött. A csoport kiadott egy felhívást, amelyben kifejtette céljait (ez Londonban, a „Nakanunye" — „Előeste" — c. folyóiratban jelent meg), kiadott továbbá egy szervezeti szabályzatot és néhány kiáltványt a munkásokhoz.

E csoport nézeteit Lenin „Mi a teendő?" c. művének II. fejezetében bírálta. — *366*

118 *„Rabocseje Gyelo"* („Munkásügy") — az „ökonomisták" folyóirata, az „Orosz Szociáldemokraták Külföldi Szövetségének" nem rendszeresen megjelenő sajtószerve. A folyóirat Genfben jelent meg 1899 áprilistól 1902 februárig B. N. Kricsevszkij, A. Sz. Martinov és V. P. Ivansin szerkesztésében. Mindössze 12 száma — kilenc kötete — látott napvilágot.

A „rabocsegyelósok" nézeteinek bírálatát lásd Lenin „Mi a teendő?" c. művében. — *366*

119 A *„Mozgalmunk legfontosabb feladatai"* c. cikk az „Iszkra" 1. számának vezércikke volt. — *381*

120 Lenin a „Nemzetközi Munkásszövetség (I. Internacionále) Szervezeti Szabályzatának" alaptételét idézi. Ezt a szervezeti szabályzatot Marx írta (lásd Marx—Engels. Válogatott művek. 1. köt. 1949. 363. old.). — *383*

121 *Pjotr Alekszejevnek* a XIX. század hetvenes évei munkásforradalmárának 1877 március 10-én (22-én) Pétervárott a cári bíróság előtt mondott beszéde először 1877-ben jelent meg Londonban a „Vperjod!" („Előre!") c. gyüjteményben (nem rendszeresen megjelenő szemle). Azóta a beszéd illegálisan többször is megjelent, és Oroszország munkásai között igen népszerű volt. — *386*

122 Az 1857-ben kirobbant indiai felkelésről van szó. Ez nemzeti-felszabadító jellegű felkelés volt; 1859-ben elfojtották. — *388*

123 Az angol-búr háborúról van szó (1899 október—1902 május), melynek eredményeképpen két délafrikai köztársaság — Transvaal és Orange — Nagy-Britannia gyarmata lett. — *388*

[124] *A II. Internacionále ötödik nemzetközi szocialista kongresszusa* 1900 szeptember 23-a és 27-e között zajlott le Párizsban. Az orosz küldöttségnek 23 tagja volt. A kongresszus többek közt elhatározta, hogy valamennyi ország szocialista pártjainak képviselőiből állandó Nemzetközi Szocialista Irodát szervez. Az Iroda titkárságának székhelyéül Brüsszelt jelölték ki. — *394*

[125] „*Arszenyev*" — A. N. Potreszov; „*Velika*" — V. I. Zaszulics; „*Iker*" — P. B. Sztruve; „*feleség*" — P. B. Sztruve felesége, N. A. Sztruve. — *395*

[126] P. B. Sztruve „*társa és barátja*" — M. I. Tugan-Baranovszkij. — *396*

[127] Lenin Gleb Uszpenszkij „Fjodor Mihajlovics Resetnyikov" c. cikkét idézi (lásd G. I. Uszpenszkij Műveinek teljes kiadása. VI. köt. 1919. 682. old., oroszul). — *418*

[128] Lenin Szkalozub ezredesnek — A. Sz. Gribojedov „Az ész bajjal jár" c. komédiája egyik alakjának — szavait idézi (lásd A. Sz. Gribojedov Művei. 1945. 94. old., oroszul). — *432*

[129] *A „zöld utca" gyötrelmei* — a katonák testi fenyítése, amelyet a feudális Oroszország hadseregében alkalmaztak. Az elítéltet puskájához kötve, a katonák „sorfala között" vezették végig, a katonák közben botokkal vagy zöld vesszőkkel ütlegelték. E büntetés különösen általános volt I. Miklós idejében (1825—1855). — *433*

[130] „*Hannibáli eskü*" — képes kifejezés, értelme: szilárd elszántság a végsőkig való harcra. A kifejezés a karthagói hadvezér, Hannibál nevétől ered. — *434*

[131] „*A munkáspárt és a parasztság*" c. cikk az OSzDMP agrárprogrammjának vázlata; a programm az „Iszkra" és a „Zarja" szerkesztősége nevében jelent meg 1902 nyarán. Az OSzDMP II. Kongresszusa elfogadta. — *437*

[132] *Negyedtelek vagy koldustelek* — negyedrésze az úgynevezett „felsőségi" vagy az 1861-es reform megvalósítása idején az illető helység számára „elrendelt", azaz a törvény által megállapított paraszti parcellának. A volt jobbágyparasztok egy része ingyen (megváltás nélkül) kapta a földesurak-

tól ezeket a koldustelkeket. Ezért nevezték a negyedes telkeket „ajándékföldnek" is, azokat a parasztokat pedig, akik ilyen földeket kaptak — „ajándékföldeseknek". — *437*

133 *Időlegesen kötelezett parasztoknak* nevezték a volt jobbágyparasztok egy részét, akik a jobbágyság megszüntetése (1861) után is kötelezve voltak szolgáltatásokra (dézsmára vagy robotra), míg nem kezdtek földjükért megváltási díjat fizetni a földesúrnak.

A megváltási szerződés megkötésének pillanatától a parasztok nem voltak többé „időlegesen kötelezettek" s a „tulajdonos-parasztok" kategóriájába kerültek. — *437*

134 *Megegyezési okmány* — így nevezték azt az okmányt, amelyet a földesurak szerkesztettek, amikor az 1861-es reformmal „felszabadították" a parasztokat. Ebben fel volt tüntetve annak a földnek a nagysága, amelyet a parasztok a reform előtt használtak, és meg voltak jelölve azok a földek és területek, amelyek a „felszabadítás" során megrabolt parasztok birtokában maradtak. Az okmányban felsorolták azokat a szolgáltatásokat is, amelyeket a jobbágyparasztok korábban a földesúrral szemben teljesítettek. Ezeknek az okmányoknak alapján állapították meg a parasztok megváltási összegének nagyságát. — *438*

V. I. LENIN

ÉLETÉNEK ÉS TEVÉKENYSÉGÉNEK DÁTUMAI

(1898—1901 április)

1898

Január 24 (február 5) előtt.	Lenin két levelet ír Verholenszkbe (Szibéria) N. J. Fedoszejevnek, az első kazanyi marxista körök szervezőjének és vezetőjének.
Február 7 és 14 (19 és 26) között.	Lenin recenziót ír A. Bogdanov „A közgazdaságtudomány rövid összefoglalása" c. művéről.
Február vége (március eleje) — augusztus.	Lenin lefordítja S. és B. Webb „Az angol trade-unionizmus elmélete és gyakorlata" c. művének I. kötetét.
Május vége (június eleje).	Lenin és N. K. Krupszkaja elutazik Susenszkoje faluból Minuszinszkba. Lenin résztvesz a száműzöttek gyűlésén.
Július 10 (22).	V. I. Lenin és N. K. Krupszkaja házasságot köt.
Augusztus 9 (21).	Lenin nyers fogalmazásban befejezi „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban" c. művét.
Augusztus 26 (szeptember 7) előtt.	Lenin megírja „Gyári statisztikánk kérdéséhez (Karisev professzor új statisztikai hőstettei)" c. cikkét.
Szeptember 11—25 (szeptember 23—október 7).	Lenin Krasznojarszkba utazik, a könyvtárban dolgozik, és többször találkozik a helyi politikai száműzöttekkel.
Október 9—15 (21—27).	Oroszországban megjelenik Lenin műveinek első gyüjteményes kötete „Gazdasági tanul-

	mányok és cikkek" címmel, Vlagyimir Iljin aláírással.
Ősz.	Genfben megjelenik Leninnek „Az orosz szociáldemokraták feladatai" c. brosúrája.
1898 december 24—1899 január 2 (január 5—14).	Lenin és N. K. Krupszkaja Minuszinszkba utazik. Lenin résztvesz a száműzött marxisták értekezletén, akik a minuszinszki körzet különböző részeiből gyűltek össze.

1899

Január 30 (február 11).	Lenin befejezi „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban" c. művének sajtó alá rendezését.
Január.	A „Naucsnoje Obozrenyije" c. folyóirat 1. számában megjelenik Lenin „Megjegyzés a piacelmélet kérdéséhez (Tugan-Baranovszkij úr és Bulgakov úr vitájával kapcsolatban)" c. cikke.
Február.	Lenin recenziót ír R. Gvozgyev „A kulákuzsora s társadalmi és gazdasági szerepe" és Parvus „A világpiac és a mezőgazdasági válság" c. könyvéről, valamint az „Oroszország kereskedelme és ipara" c. útmutatóról.
Március első fele.	Lenin cikket ír Sztruve ellen „Mégegyszer a realizálás elméletének kérdéséhez" címmel.
Március 21 (április 2) előtt.	Lenin recenziót ír Kautsky „Az agrárkérdés" c. művéről.
Március 24—31 (április 5—12).	Megjelenik Lenin „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. A nagyipar belső piacának kialakulása" c. műve. Szerzőként Vlagyimir Iljin volt feltüntetve.
Április 4 (16) —május 9 (21).	Lenin két cikket ír. A két cikk közös címe: „Kapitalizmus a mezőgazdaságban (Kautsky könyvéről és Bulgakov úr cikkéről)".

Május 2 (14). A rendőrség megállapítja, hogy Lenin levelezést folytat a száműzött szociáldemokratákkal, ezért Susenszkojéban házkutatást tartanak nála és kihallgatják.

Május. A „Nacsalo" c. folyóirat 5. számában megjelenik Lenin recenziója Hobson „A modern kapitalizmus fejlődése" c. művéről.

Május 29 (június 10) előtt. Lenin megírja „Válasz P. Nyezsdanov úrnak" c. cikkét a revizionizmus ellen.

Augusztus 22 (szeptember 3) előtt. Lenin megírja „Az oroszországi szociáldemokraták tiltakozása" c. cikket az „ökonomisták" kiáltványa — a „Credo" — ellen.

Lenin Jermakovszkoje faluban megszervezi 17 marxista politikai száműzött értekezletét; az értekezleten elfogadják „Az oroszországi szociáldemokraták tiltakozását", melyet Lenin írt.

Szeptember 9—15 (21—27). Lenin (Vlagyimir Iljin) fordításában megjelenik S. és B. Webb „Az angol trade-unionizmus elmélete és gyakorlata" c. művének I. kötete.

Szeptember 10 (22). Lenin Jermakovszkoje faluban résztvesz a pétervári „Harci Szövetség a Munkásosztály Felszabadítására" csoport egyik száműzetésben elhunyt tagjának, A. A. Vanyejevnek a temetésén, és beszédet mond az elhunyt sírjánál.

1899 szeptember eleje—1900 január 19 (31). Lenin N. K. Krupszkajával együtt szerkeszti S. és B. Webb „Az angol trade-unionizmus elmélete és gyakorlata" c. műve II. kötetének Pétervárról kapott orosz fordítását.

Legkorábban október. Lenin elfogadja azt a javaslatot, hogy ő szerkessze a „Rabocsaja Gazetá"-t, amelyet az OSzDMP I. Kongresszusa a párt hivatalos lapjának nyilvánított, majd valamivel

később elfogad egy másik javaslatot, amelynek értelmében munkatársként dolgozott volna a lapnak. Lenin ír három cikket a „Rabocsaja Gazeta“ számára, és „Levelet a szerkesztő-csoportnak“.

Az év vége. Lenin recenziót ír Sz. N. Prokopovics „A nyugati munkásmozgalom“ c. művéről.

Lenin recenziót ír K. Kautsky „Bernstein és a szociáldemokrata programm. Ellenbírálat“ c. művéről.

Lenin N. K. Krupszkajával együtt lefordítja K. Kautsky „Bernstein és a szociáldemokrata programm. Ellenbírálat“ c. könyvét.

Genfben a „Rabocseje Gyelo“ 4—5. számában megjelent szöveg alapján különlenyomatként megjelenik Lenin „Az oroszországi szociáldemokraták tiltakozása“ c. műve.

Lenin megírja a „Pártunk programmjának tervezete“, „Retrográd irányzat az orosz szociáldemokráciában“, „A «Profession de foi»-val kapcsolatban“, „A békéltető bizottságokról“, „A sztrájkokról“ c. cikkeket.

1898—1899. Lenin levelezést folytat a számüzetésben levő F. V. Lengnyikkel (a levelezés főtémája: filozófiai kérdések megvitatása).

1900

Január 29 (február 10). Letelik Lenin számüzetése.

Lenin és N. K. Krupszkaja Susenszkojéből Európai-Oroszországba utazik. Lenin, mivel a fővárosokban, az egyetemi városokban és a nagy ipari központokban tilos volt letelepednie, lakóhelyéül Pszkovot válasz-

	totta, azt a várost, amely a legalkalmasabb volt arra, hogy Pétervárral kapcsolatot tartson fenn.
Február első fele.	Szibériából jövet Lenin megszáll Ufában. N. K. Krupszkaja számüzetési idejének leteltéig Ufában marad. Lenin találkozik az ufai száműzött szociáldemokratákkal (A. D. Cjurupával és másokkal).
Február közepe.	Lenin illegálisan Moszkvába utazik és rokonainál száll meg.
	Lenin I. H. Lalajanctól, a Jekatyerinoszlávi Bizottság képviselőjétől értesül az OSzDMP II. Kongresszusának előkészületeiről. Lalajanc felajánlja Leninnek, hogy vegyen részt a kongresszuson, és hogy vállalja el a „Rabocsaja Gazeta" szerkesztését.
Február 26 (március 10) előtt.	Lenin illegálisan Pétervárott tartózkodik, találkozik az Oroszországba érkező V. I. Zaszulicscsal, és megbeszéléseket folytat vele a „Munka Felszabadítása" csoport részvételéről egy országos marxista lapnak és folyóiratnak külföldön való kiadásában.
Február 26 (március 10).	Lenin Pszkovba érkezik. Titkosrendőri felügyelet alá helyezik.
Tavasz.	Lenin kapcsolatba lép Oroszország különböző városainak szociáldemokrata csoportjaival és egyes szociáldemokratáival, és megbeszéléseket folytat velük a leendő „Iszkra" támogatásáról.
	Lenin illegálisan Rigába utazik, hogy kapcsolatot létesítsen a helyi szociáldemokratákkal. Pszkovban résztvesz a helyi forradalmi és ellenzéki értelmiség gyűlésén; felszólalásában bírálja a revizionizmust.
Március vége— április eleje, 4-e (17-e) előtt.	Lenin kidolgozza a szerkesztőség nyilatkozattervezetét, amely vázolja az országos politikai lap (az „Iszkra") és a tudományos-politikai

folyóirat (a „Zarja") programmját és feladatait.

Lenin vezeti a forradalmi marxistáknak a „legális marxistákkal" (P. B. Sztruve, M. I. Tugan-Baranovszkij) tartott értekezletét, amelyen az „Iszkra" és a „Zarja" kiadásában való részvételük kérdését tárgyalták („Pszkovi értekezlet").

Április—május. Lenin beszámolót ír az „Iszkra" csoport nevében az OSzDMP tervbevett II. kongresszusa számára, és a „Munka Felszabadítása" csoporttól megbízást kap arra, hogy a kongresszuson a csoportot képviselje.

Május 5 (18). Lenin külföldi útlevelet kap németországi utazásához.

Május 20 (június 2). Lenin illegálisan Pétervárra utazik, hogy kapcsolatot teremtsen a helyi szociáldemokratákkal.

Május 21 (június 3). Lenint Pétervárott letartóztatják és kihallgatják.

Május 31 (június 13). Lenin kiszabadul a letartóztatásból.

Június 1—7 (14—20). Lenin rokonainál van Podolszkban (Moszkva mellett).

Lenin meghívására Podolszkba látogat több szociáldemokrata (P. N. Lepesinszkij, Sz. P. és Sz. P. Seszternyin és mások), akikkel Lenin megegyezik abban, hogy közreműködnek a megalapítandó „Iszkra" munkájában.

Június 7 (20). Lenin Nyizsnyij-Novgorodon (a mai Gorkijon) át Ufába utazik N. K. Krupszkajához.

Június 8 vagy 9 (21 vagy 22). Lenin megállapodik a nyizsnyij-novgorodi szociáldemokratákkal abban, hogy támogatni fogják az „Iszkrá"-t.

Június második fele. Lenin Ufában megállapodik az ottani száműzött szociáldemokratákkal abban, hogy segítik az „Iszkrá"-t.

Július 2 (15) után. Lenin Ufából Podolszkba utazik.

Július 2 és 10 (15 és 23) között. Lenin megszáll Szamárában (ma Kujbisev), s megegyezésre jut az ottani szociáldemokratákkal abban, hogy segítik az „Iszkrá"-t.

Július 10 (23). Lenin visszatér Podolszkba.

Július 16 (29). Lenin külföldre utazik.

Augusztus eleje. Lenin két napig Zürichben tartózkodik. P. B. Akszelroddal beszélget az „Iszkra" és a „Zarja" kiadásáról.

Lenin Genfben tárgyalásokat folytat G. V. Plehanovval az „Iszkra" és a „Zarja" kiadásáról; nézeteltérések támadnak közte és Plehanov között „A szerkesztőségtől" című, Lenin által írt nyilatkozattervezet megvitatása során.

Bellerive-ben (Genf közelében) Lenin megbeszéléseket folytat N. E. Baumannal és más szociáldemokratákkal az „Iszkra" munkájába való bekapcsolódásukról.

Augusztus 11-15 (24—28). Lenin résztvesz a „Munka Felszabadítása" csoporttal Corsier-ben (Genf közelében) tartott értekezleten, amelyen az „Iszkra" és a „Zarja" kiadásáról és közös szerkesztéséről tárgyaltak.

Augusztus 20 (szeptember 2) és utána. Lenin leírja, milyen körülmények között folytatott megbeszéléseket Plehanovval („Hogyan történt, hogy egy hajszál híján kialudt a «Szikra»?").

Augusztus 22 vagy 23 (szeptember 4 vagy 5). Lenin tervezetet dolgoz ki az „Iszkra" csoportnak és a „Munka Felszabadítása" csoportnak az „Iszkra" és a „Zarja" kiadására,

	valamint e lapok szerkesztésében való közreműködésre vonatkozó megegyezéséhez.
Augusztus 23 és szeptember 2 (szeptember 5 és 15) között.	Lenin egy ismeretlen orosz szociáldemokratával való levelezésében határozottan elutasít minden megegyezést az „Orosz Szociáldemokraták Külföldi Szövetségével", az „ökonomisták" szervezetével.
Augusztus 24 (szeptember 6).	Lenin Nürnbergből Münchenbe utazik.
Szeptember 27 és október 5 (október 10 és 18) között.	Külön röplapként megjelenik „Az «Iszkra» szerkesztőségének nyilatkozata", amelyet Lenin írt. A nyilatkozatot Oroszországba küldik, hogy ott terjesszék a szociáldemokrata szervezetek és munkások között.
Október 13 (26).	Lenin, A. A. Jakubovának írt levelében az „Iszkra" csoport nevében határozottan visszautasítja azt a javaslatot, hogy közreműködjön az „ökonomista" „Rabocsaja Miszl" munkájában.
November eleje.	Lenin előszót ír a „Májusi napok Harkovban" c. brosúrához.
November.	Lenin szerkeszti és sajtó alá rendezi az „Iszkra" első számát.
November vége (december első fele).	Lenin Stuttgartban megszervezi a „Zarja" c. folyóirat első számának előkészítését és kiadását.
December 1 és 10 (14 és 23) között.	Lenin Münchenből Lipcsébe utazik, hogy megjelenése előtt véglegesen megszerkessze az „Iszkra" első számát.
December 11 (24).	Megjelenik az „Iszkra" első száma Lenin következő cikkeivel: „Mozgalmunk legfontosabb feladatai" (vezércikk), „A kínai háború" és „Szakadás az Orosz Szociáldemokraták Külföldi Szövetségében".

1900 december 16 (29) és 1901 február közepe között.	Lenin résztvesz az „Iszkra“ és a „Zarja“ szerkesztőségének a Münchenbe érkezett P. B. Sztruvéval tartott megbeszélésén, amelyen megvitatták, hogy P. B. Sztruve milyen feltételekkel vehet részt e sajtószervek munkájában. Lenin határozottan a Sztruvéval való megegyezés ellen foglalt állást.

1901

Január—március.	Az „«Iszkra» közreműködési csoportjai“ és megbízottai Lenin vezetésével élénk tevékenységet fejtenek ki Oroszországban (Pétervárott, Moszkvában, Pszkovban, Poltavában, Szamarában, Dél-Oroszországban és másutt).
Február első fele.	Megjelenik az „Iszkra“ második száma, s benne Lenin „Katonának adtak 183 diákot“ c. cikke.
Február közepe.	Lenin Prágába és Bécsbe utazik, hogy előkészítse N. K. Krupszkaja külföldre érkezését.
Február vége — március első fele (március).	Lenin tárgyalásokat folytat arról, hogy Oroszországban (Kisinyevben) az „Iszkra“ számára illegális nyomdát létesítsenek.
Március 10 (23).	Megjelenik a „Zarja“ első száma Leninnek „Alkalmi megjegyzések“ gyüjtőcímen egybefoglalt három cikkével.
Április 12 (25).	Lenin a „Munka Felszabadítása“ csoport előtt kifejti az „Iszkra“ körül csoportosuló külföldi orosz forradalmi szociáldemokrata szervezeteknek az „Orosz Forradalmi Szociáldemokrácia Ligájában“ való egyesítését célzó tervét.
Április 19 (május 2).	Megjelenik az „Iszkra“ harmadik száma Leninnek „A Munkáspárt és a parasztság“ c. cikkével.

Április 24 és május 1 (május 7 és 14) között. Az „Iszkra“ és „Zarja“ szerkesztőségi értekezletén, Münchenben megtárgyalják az „Orosz Forradalmi Szociáldemokrácia Külföldi Ligája“ megszervezésének Lenin által kifejtett tervét és e szervezet szervezeti szabályzatának tervezetét.

TARTALOM

1900

1901

KÉPMELLÉKLETEK

5390. Franklin-nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28.
Felelős: Vértes Ferenc.